

Таълим тизимида узлуксиз касбий
ривожланиш жараёнининг ижтимоий ва

ПЕДАГОГИК- ПСИХОЛОГИК

асослари

ЁШЛАРГА ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК
ХИЗМАТ КЎРСАТИШ МАРКАЗИ

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ХОДИМЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ҲУДУДИЙ МАРКАЗИ

**«ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА УЗЛУКСИЗ КАСБИЙ
РИВОЖЛАНИШ ЖАРАЁНИНИНГ ИЖТИМОЙ ВА
ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ»**

МАВЗУСИДАГИ ХАЛҚАРО
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ

Мақолалар тўплами
5-ҚИСМ

Тошкент-2022

Таълим тизимида узлуксиз касбий ривожланиш жараёнининг ижтимоий ва педагогик-психологик асослари / Мақолалар тўплами. – Тошкент, 2022. – 670 бет.

Мазкур тўпلام “Таълим тизимида узлуксиз касбий ривожланиш жараёнининг ижтимоий ва педагогик-психологик асослари” мавзусига бағишлаб ўтказилган Халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари асосида тайёрланган. Ушбу тўпلامда психология ва педагогиканинг назарий, методологик ҳамда умумпсихологик масалалари, ижтимоий-маънавий ўзгаришлар, ёшларнинг ижтимоий-психологик муаммолари, унинг сабаб ва ечимлари, ёшларнинг хулқ-атвори ва дунёқарашида кузатилаётган ўзгаришлар, ижтимоий-психологик таъсирлар, ижтимоий-психологик муаммоларнинг ёшлар руҳиятида намоён бўлиш хусусиятларини илмий тадқиқ этиш бўйича олиб борилаётган изланишларнинг долзарб йўналишлари, бу борада йиғилган маълумотлар ва улардан амалиётда фойдаланиш имкониятлари юзасидан амалий билимлар тақдим этилади.

Мақолалар тўплами соҳа мутахассислари, маънавий-маърифий ишларни ташкил этишга масъул ходимлар, педагоглар, амалиётчи психологлар, психология таълим йўналиши талабалари, тадқиқотчилар, бошқа турдош йўналишлар вакилларига мўлжалланган. Мазкур тўпلام жамият илмий-маърифий ҳаётини янада такомиллаштиришга, соҳадаги тадқиқотларни жадаллаштиришга хизмат қилади.

ТАШКИЛОТЧИЛАР:

Ёшларга ижтимоий-психологик хизмат кўрсатиш маркази

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

Тошкент вилояти халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази

ТАХРИР КЕНГАШИ АЪЗОЛАРИ:

ЗЕБО КАСИМОВА - пед. фанлари номзоди, профессор, ЎзХИА кафедра мудири

МУҲАББАТ МУСАЕВА - пед. фанлари номзоди, доцент, ТВХТХҚТМОҲМ кафедра мудири

АБДИМУМИН РАСУЛОВ - психология фанлари доктори, доцент

МИРМУҲСИН АКРАМОВ - психология фанлари бўйича PhD, доцент в.б.

ДОНО КАЛАНДАРОВА - фалсафа фанлари бўйича PhD

АЗАМАТ НАЗАРОВ - катта ўқитувчи

ЭРДАВЛАТ ЖУМАНОВ - ТВХТХҚТМОҲМ катта ўқитувчиси

АЗИЗЖОН УМИДОВ - етакчи мутахассис

САРВАР ҚАХХОРОВ - таянч докторант, психолог

МАЪРУФ КУБАЕВ - стажёр тадқиқотчи, психолог

«Таълим тизимида узлуксиз касбий ривожланиш жараёнининг ижтимоий ва педагогик-психологик асослари» мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференциясини ўтказиш Ёшларга ижтимоий-психологик хизмат кўрсатиш маркази Илмий-психологик Кенгашининг 2022 йил 13 апрелдаги 01-04/03 сонли мажлис баёни билан мақуullanган.

Тўпلامда келтирилган маълумотларнинг холислиги ва ишончлилигига мақола муаллифлари масъулдирлар.

BOLAGA QO'RQUVLARINI YENGISHGA QANDAY YORDAM BERISH KERAK

Boltayeva Nafisa Xayrullayevna
Buxoro Viloyat Gijduvon tumani 60-IDUM psixologi

Bolalar qo'rquvi muammosi ko'plab ota-onalarga tanish. Yosh bolalar yalmong'izdan, maktab o'quvchilari doskaga chiqib javob berishdan, o'smirlar qarshi jinsga yoqimsiz bo'lishdan qo'rqishadi.

Ko'pgina qo'rquvlar bolaning yoshiga bog'liq va vaqt o'tishi bilan o'tadi. Biroq, agar qo'rquv uzoq vaqt davom etsa va nafaqat bolaga, balki ota – onalarga ham tashvish tug'dirsa, bu jiddiy o'ylash uchun sababdir.

Kunlik qo'rquv

Bolalarda kunlik qo'rquv bor:

1. Tabiiy (o'z-o'zini himoya qilish instinktiga asoslangan): o'lim, zulmat, balandlik, hayvonlar, elementlar, baland tovushlar, yopiq joylar, og'riq qo'rquvi.
2. Ijtimoiy: yolg'izlik qo'rquvi, odamlar, jazo, kechikish, hukm qilish.
3. Vaziyat: qo'rquv psixotravmatik vaziyatning natijasi sifatida (ko'lda deyarli cho'kib ketgan bola, endi hovuzda suzishdan qo'rqadi).
4. Shaxsiy: qo'rquv bolaning o'ziga xos xususiyatlariga (uyatchanlik, tashvish) bog'liq.
5. Tasavvur qilish: hayvonlardan qo'rqish, yashil qo'l, qora niqob va boshqalar.
6. Fobiya: inson hayotidagi har qanday hodisa yoki hodisa bilan bog'liq kuchli va chidamsiz qo'rquv.

Tungi qo'rquvlar

Bolalardagi tungi qo'rquvlar qo'rqinchli tushlari, shov-shuvlar va izohlar ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Dahshatli tushlar takrorlanishi va bolani deyarli har kecha ta'qib qilishi mumkin. Bunday xayollarning paydo bo'lish jarayoni miyaning ishi bilan bog'liq bo'lib, u kechalari ishlashni davom ettiradi va kun davomida olingan ma'lumotlarni qayta ishlaydi.

Bolalardagi tungi qo'rquv sabablari:

- bolalarning va ularga ota-onalarining befarqligi, tashvish va shubhalari;
- haddan tashqari stress;
- odatdagi vaziyatni o'zgartirish;
- xavf guruhi;
- baxtsiz hodisalar, qo'rquv;
- noqulay oilaviy vaziyatlar(ota-onaning janjallari, ajralish);
- ota-onalarning hissiy yondoshmasligi;
- bolaga bo'lgan talablar, tez-tez jismoniy jazo.
- Ko'pincha qo'rqinchli tushlari 5 yoshdan boshlab 12 yoshgacha bo'lgan bolalarni ta'qib qiladi.
- Bola uyquga ketishdan qo'rqadi, yorug'likni qoldirib, ota-onasi bilan yotishni so'raydi. U bezovtalanib, chiqadi, ba'zan esa qichqiradi. Ertalab tushkunlikka tushib , kayfiyatsiz bo'lib uyg'onadi. Bundan ota-onalar ham asabiylasha boshlaydilar, bezovtalanadilar. Yana kechqurun bu holat takrorlanadi . Bola uxlashni istamaydi.
- Bolaning tungi qo'rquvlari patologiyaga aylanmasligi uchun nevropatolog yoki psixoterapevtning yordami zarur. Ota-onalar keyinchalik vaziyat murakkablashmasligi uchun mutaxassis tavsiyalarni bajarishlari kerak

Boladagi qo'rquv sabablari

1. Ota - onalar o'rtasidagi nizolar, tez-tez jismoniy jazolar, ayniqsa, otaning tarafidan. Bunday atmosferadagi bola qo'rqinchli va xavfli bo'lib o'sadi.
2. Ota-onalarning hissiy "sovuqligi".
Bola tinchlik, xavfsizlik va xavfsizlik hissi uchun asosiy ishonchga ega emas.
3. O'tmishda psixotravmatik holat, qo'rquv.
Har qanday salbiy tajriba mustahkam o'rnashishi va kelajakda qo'rquv hissi paydo bo'lishi mumkin.
4. Filmlar, videolar, qo'rqinchli belgilar bilan kompyuter o'yinlari.
Bolaning fikrlashi hali tanqidiy emas va ko'pchilik haqiqiy dunyodagi filmlardan hayvonlardan qo'rqishni boshlaydi.
5. Ruhiy kasalliklar.

Ruhiy kasalliklarga chalingan bolalar ham ko'plab qo'rquvlarga ega. Ayniqsa, autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalar.

Psixoterapevtik usullar

Bolalar qo'rquviga qarshi kurashda ota-onalar muayyan tayyorgarlikda foydalanishlari mumkin bo'lgan eng samarali psixoterapevtik texnikalar:

Chizish

Bolani chizish, his-tuyg'ulari va tajribalari, istaklari va orzulariga chiqish imkonini beradi, haqiqatni simulyatsiya qiladi, qo'rqinchli, yoqimsiz va travmatik tasvirlar bilan og'riqsiz aloqa qiladi.

Bolani eng qo'rqqan narsalarni jalb qilishni taklif qilishga harakat qiling. Shundan so'ng siz rasmni yirtib tashlashingiz, uni yoqishingiz, "biz sizning qo'rquvingizni mag'lub qildik" degan so'zlar bilan oynaga tashlashingiz mumkin.

Tungi qo'rquvlarni qanday yengish mumkin?

Bolaning tungi uyqusiz uyquga ketishi uchun u o'zini xavfsiz his qilishi va unga hech narsa tahdid qilmasligini bilishi kerak.

1. Har qanday holatda bolani haqorat qilmang va uyaltirmang, chunki u shubhali va yolg'iz uxlashni istamaydi. U bilan birga o'tirib, tinchlaning, boshingizni silkitib, uxlab qolguncha kutib turing.

2. Kun davomida bola ochiq havoda, ochiq o'yinlarda harakat qilish kerak.

3. Yotishdan oldin 2-3 soat davomida bolada quyidagi narsalar bo'lmasligi kerak:

-kompyuter o'yinlari;

- qo'rqinchli belgilar bilan karikaturalar va ertaklar;

- janjal va oiladagi munosabatlarni aniqlash;

- qattiq oziq-ovqat;

- uyqu uchun qattiq, noqulay kiyim.

4. Har kungi rejimdan yoki dam olish kunidan qat'i nazar, uxlab qolish vaqti bir xil bo'lishi kerak.

5. Bolaning uyg'onishi keskin bo'lmasligi kerak. Budilnikni emas, balki onamning teginishini va zarbasini ishlatish yaxshiroqdir.

6. Bolaning tanasini mustahkamlash. Sport va sog'lom turmush tarzi tungi qo'rquvlarning eng yaxshi oldini oladi.

Ota-onalarga tavsiyalar

- Bolaga qo'rquvni yengishga yordam berish uning his-tuyg'ularini tushunish, o'z "men" ni eshitish va o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlashdir.
- Bola qo'rquvlari bilan kurashish kattalar va tengdoshlar bilan birgalikda bolaning faoliyatiga yordam beradi: yurish, o'yin, qo'g'irchoq teatriga tashrif, sirk, sport tadbirlari. Bolalarda ko'proq qiziqish va ularning hayoti qanchalik ko'p bo'lsa, ularning qo'rquvlari va tashvishlari kamroq bo'ladi.
- Bolaning hayotida faol ishtirok eting, lekin hamma narsani nazorat qilishga urinmang. Bola sizga ishonishi, siz bilan yaqinlashishi kerak.
- Bolaning sevimli va himoyalanganligini his etadigan uyda qulay va osoyishta muhit yaratish.
- Hech qanday holatda bolani ertak belgilari bilan tartibga solish uchun qo'rqitmang - Bolada falokat, baxtsiz hodisalar, arvohlar va boshqa dunyo haqidagi hikoyalarni muhokama qilmang. Bolalar ta'sirchan va bunday suhbatlar uzoq vaqt davomida xotirada qoladi. Ko'pchilik, hatto kattalari ham bolalik davrida qo'rqqanlarini va kattalar qanday dahshatli hikoyalarni aytib berganliklarini eslaydilar.
- Bolani aniq kundalik hayotga o'rgating va hatto dam olish kunlari va dam olish kunlari ham unga rioya qiling.
- Bolaning qo'rquvidan mamnun bo'lmang, unga qo'rqadigan hech narsa yo'qligini tushuntirishga urinmang. "Men siz bilan birga bo'laman, qo'rqqaningizni tushunaman" deb ayting.
- Sabr qiling. Yoshi bilan qo'rquvning aksariyati o'z-o'zidan o'tib ketadi. Eng muhimi, bolaning hayotini zaharlab, patologiyaga aylanmaslikdir.
- Bolalar qo'rquvining psixologiyasi ularning aksariyati oilada tug'iladi. O'zingizning psixologik farovonligingizga e'tibor bering. Agar siz tabiatan tashvishli va bezovta bo'lsangiz, bu his-tuyg'ularni bolaga etkazmaslikka harakat qiling.
- Bolaning qo'rquvini e'tiborsiz qoldirmang. Agar nima qilish kerakligini va bolangizga qanday yordam berishni bilmasangiz, psixologdan maslahat so'rang.

Agar bola kattalarning sevgisi va g'amxo'rligini his qilsa, u har qanday vaziyatda qo'llab-quvvatlanishi va himoya qilinishiga ishonch hosil qilsa, u o'z qo'rquvlari bilan kurashda mustaqil ravishda g'alaba qozonishi muqarrar.

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA IDROKNING RIVOJLANISHI

Raximova Ra'no
Qashqadaryo VXTXQTMOHM o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda idrokning rivojlanishi yoritib berilgan. Mashg'ulot ishlanmalar va tarqatma materiallardan namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar

Idrok, fazoviy harakatlarni idrok etish, tasavvur, diqqat.

Bola taraqqiyotining dastlabki birinchi yilida idrok rivojlanishi yo'li ancha murakkabdir. Bu davr mobaynida juda ko'p o'zgarishlar ro'y beradi, birinchi o'rinda bu o'zgarishlar sezgirlik sohasida sodir bo'ladigan rivojlanishga taalluqlidir.

Butun bog'cha yosh davri mobaynida kuz sezgirligining o'tkirligi ortadi. Shuningdek, ko'z o'tkirligi darajasi faoliyat sharoitiga bogliqligi ham aniqlangan - o'yin vaziyatida tadqiqot o'tkazilganda uzning o'tkirligi sezilarli tarzda ortadi.

Maqolada biz mashg'ulotlar va ko'zgzamali materiallardan namunalar keltiramiz.

Mashg'ulot. Fazoviy harakatlarni idrok etishlari uchun:

Mashg'ulotning borishi: TARBIYACHI: – Bolajonlar, kelinglar qog'ozni buklab samolyot yasaymiz.

Bolalar tarbiyachi yordamida samolyot yasaydilar.

– Endi samolyotimizni olib, ochiq havoga chiqamiz.

Bolalar yasagan samolyotlarini osmonda mo'ljal olib uchirib o'ynaydilar va o'ziga nisbatan qaysi yo'nalishda uchganini aytib beradilar.

TARBIYACI: – Bolalar, samolyotlar fazoda qanday harakat qilib uchganini ko‘rdingiz. Samolyotingiz osmonda yuqoriga, pastga, o‘ngga, chapga burilib uchdi. Bu sizning qo‘l harakatingizni qaysi tomonga yo‘naltirganligingizga bog‘liq bo‘ldi. Bolajonlar, kimning samolyoti eng baland uchdi? Kimning samolyoti eng uzoqqa uchdi?

Endi, sizga harbiylar haqida gapirib beraman. Televizorda askar akalaringizning yurishini ko‘rib havas qilganmisiz? Ular yurib ketayotgan vaqtlarida boshliqlari “o‘ngga” yoki “chapga” deb buyruq berganlarini eshitgansiz. Men hozir sizlarga buni ko‘rsatib beraman.

Tarbiyachi askarning yurishi, yurib yoki yugurib ketayotganida birdan berilgan buyruqqa asosan harakat yo‘nalishini o‘zgartirishini ko‘rsatib, tushuntirib beradi.

Bilimlarini mustahkamlash uchun o‘yin: “Askar-askar”

TARBIYACI: – Kelinglar, birgalikda “Askar-askar” o‘yinini o‘ynaymiz. Besh nafardan to‘rt qator bo‘lib saflaning. Besh nafardan to‘rt qator bo‘ldingiz. Avval birinchi qator buyruqqa asosan yuradi va aytilgan yo‘nalish bo‘yicha harakatini o‘zgartiradi. Ular mashqni bajarib bo‘lganlaridan so‘ng keyingi qatorlar navbati bilan bajaradilar. So‘ng butun guruh birga harakatlarni bajaradilar.

Bolalar harakatlanishi kerak bo‘lgan tomonlarni tarbiyachi aytib turadi. Masalan: oldinga 3 qadam, o‘ngga 2 qadam, chapga 1 qadam.

Bolalar bilimini tekshirish va mustahkamlash uchun savollar:

1. Kimning samolyoti eng baland uchdi?
2. Samolyotingiz uchayotganda qaysi tomonga ko‘p burildi?
3. Kimning samolyoti eng uzoqqa uchdi?
4. Askar bo‘lib yurishda qiynalmadingizmi?
5. Askar bo‘lib qaysi tomonlarga yurdingiz?
6. Yurish davomida o‘ngga ko‘p burildingizmi yoki chapga?

Tarbiyachi mashg‘ulot davomida va yakunida bolalarni rag‘batlantirib boradi.

2-mashg‘ulot. ”Ortiqchasini top”

MANTIQ

4-

mashg'ulot. "Eslab qol va qaytar".

ESLAB QOL VA QAYTAR

Tasvirlangan narsalarni eslab qol. Qaytar.

5-

mashg'ulot.

Har bir turdagi gullar soni nechta?

Maktabgacha yoshdagi bolalarda idrokning rivojlanishi muhim hisoblanadi. Idrok rivojlanishida quyidagilarga e'tibor berish lozim:

- tarbiyachi bolalardagi ruhiy holatlarni o'z vaqtida payqay olishi;
- idrok, tasavvur, diqqat ning rivojlanishiga oid mashg'ulotlarni o'z vaqtida o'tkazib borishi;
- idrok rivojlanishida tarqatma materiallardan keng foydalanish zarur.

Idrokning o'ziga xos xususiyatlarini bolalarda namoyon bo'lishiga keng imkoniyat, yo'l ochib berish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.“Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari”.- T.2018
2. Ilk yoshdagi bolalarga ta'lim va tarbiya berish: Bolalar bog'chasi tarbiyachilari kitobi/ L.N. Pavlova tahririda,- T.: O'qituvchi,1990-yil 224-bet
3. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim atamalarining izohli lug'ati/ tuzuvchilar O.Musurmonova(va boshqalar)-T. Bekinmachoq -Plyus,2011-260-b

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.“Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari”.- T.2018
2. Ilk yoshdagi bolalarga ta'lim va tarbiya berish: Bolalar bog'chasi tarbiyachilari kitobi/ L.N. Pavlova tahririda,- T.: O'qituvchi,1990-yil 224-bet
3. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim atamalarining izohli lug'ati/ tuzuvchilar O.Musurmonova(va boshqalar)-T. Bekinmachoq -Plyus,2011-260-b

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IDROKNING RIVOJLANISHI

Raximova Ra'no
Qashqadaryo VXTXQTMOHM o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda idrokning rivojlanishi yoritib berilgan. Mashg'ulot ishlanmalar va tarqatma materiallardan namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar

Idrok, fazoviy harakatlarni idrok etish, tasavvur, diqqat.

Bola taraqqiyotining dastlabki birinchi yilida idrok rivojlanishi yo'li ancha murakkabdir. Bu davr mobaynida juda ko'p o'zgarishlar ro'y beradi, birinchi o'rinda bu o'zgarishlar sezgirlik sohasida sodir bo'ladigan rivojlanishga taalluqlidir.

Butun bog'cha yosh davri mobaynida kuz sezgirligining o'tkirligi ortadi. Shuningdek, ko'z o'tkirligi darajasi faoliyat sharoitiga bogliqligi ham aniqlangan - o'yin vaziyatida tadqiqot o'tkazilganda uzning o'tkirligi sezilarli tarzda ortadi.

Maqolada biz mashg'ulotlar va ko'zgzazmali materiallardan namunalar keltiramiz.

Mashg'ulot. Fazoviy harakatlarni idrok etishlari uchun:

Mashg'ulotning

borishi:

TARBIYACI: – Bolajonlar, kelinglar qog'ozni buklab samolyot yasaymiz.

Bolalar tarbiyachi yordamida samolyot yasaydilar.

– Endi samolyotimizni olib, ochiq havoga chiqamiz.

Bolalar yasagan samolyotlarini osmonda mo'ljal olib uchirib o'ynaydilar va o'ziga nisbatan qaysi yo'nalishda uchganini aytib beradilar.

TARBIYACI: – Bolalar, samolyotlar fazoda qanday harakat qilib uchganini ko'rdingiz. Samolyotingiz osmonda yuqoriga, pastga, o'ngga, chapga burilib uchdi. Bu sizning qo'l harakatingizni qaysi tomonga yo'naltirganligingizga bog'liq bo'ldi. Bolajonlar, kimning samolyoti eng baland uchdi? Kimning samolyoti eng uzoqqa uchdi?

Endi, sizga harbiylar haqida gapirib beraman. Televizorda askar akalaringizning yurishini ko'rib havas qilganmisiz? Ular yurib ketayotgan vaqtlarida boshliqlari "o'ngga" yoki "chapga" deb buyruq berganlarini eshitgansiz. Men hozir sizlarga buni ko'rsatib beraman.

Tarbiyachi askarning yurishi, yurib yoki yugurib ketayotganida birdan berilgan buyruqqa asosan harakat yo'nalishini o'zgartirishini ko'rsatib, tushuntirib beradi.

Bilimlarini mustahkamlash uchun o'yin: "Askar-askar"

TARBIYACI: – Kelinglar, birgalikda "Askar-askar" o'yinini o'ynaymiz. Besh nafardan to'rt qator bo'lib saflaning.

Besh nafardan to'rt qator bo'ldingiz. Avval birinchi qator buyruqqa asosan yuradi va aytilgan yo'nalish bo'yicha harakatini o'zgartiradi. Ular mashqni bajarib bo'lganlaridan so'ng keyingi qatorlar navbati bilan bajaradilar. So'ng butun guruh birga harakatlarni bajaradilar.

Bolalar harakatlanishi kerak bo'lgan tomonlarni tarbiyachi aytib turadi. Masalan: oldinga 3 qadam, o'ngga 2 qadam, chapga 1 qadam.

Bolalar bilimni tekshirish va mustahkamlash uchun savollar:

7. Kimning samolyoti eng baland uchdi?
8. Samolyotingiz uchayotganda qaysi tomonga ko'p burildi?
9. Kimning samolyoti eng uzoqqa uchdi?
10. Askar bo'lib yurishda qiynalmadingizmi?
11. Askar bo'lib qaysi tomonlarga yurdingiz?
12. Yurish davomida o'ngga ko'p burildingizmi yoki chapga?

Tarbiyachi mashg'ulot davomida va yakunida bolalarni rag'batlantirib boradi.

2-mashg'ulot. "Ortiqchasini top"

MANTIQ

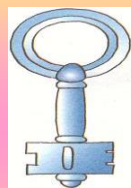
Har bir darchadagi ortiqcha rasmni top. Tushuntir.

4-

mashg'ulot. "Eslab qol va qaytar".

ESLAB QOL VA QAYTAR

Tasvirlangan
narsalarni eslab
qol. Qaytar.

5-

mashg'ulot.

Har bir
turdagi
gullar soni
nechta?

Maktabgacha yoshdagi bolalarda idrokning rivojlanishi muhim hisoblanadi. Idrok rivojlanishida quyidagilarga e'tibor berish lozim:

- tarbiyachi bolalardagi ruhiy holatlarni o'z vaqtida payqay olishi;
- idrok, tasavvur, diqqat ning rivojlanishiga oid mashg'ulotlarni o'z vaqtida o'tkazib borishi;
- idrok rivojlanishida tarqatma materiallardan keng foydalanish zarur.

Idrokning o'ziga xos xususiyatlarini bolalarda namoyon bo'lishiga keng imkoniyat, yo'l ochib berish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari".- T.2018

2. Ilk yoshdagi bolalarga ta'lim va tarbiya berish: Bolalar bog'chasi tarbiyachilari kitobi/ L.N. Pavlova tahririda,- T.: O'qituvchi,1990-yil 224-bet

3. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim atamalarining izohli lug'ati/ tuzuvchilar O.Musurmonova(va boshqalar)-T. Bekinmachoq -Plyus,2011-260-b

TA'LIM TIZIMIDA YOSHLARNI KASBGA YO'NALTIRISHNING MUHIM JIHATLARI

Abduvahobova Feruza Abdumalik qizi
Al-Buxori Universiteti Pedagogika-Psixologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya: O'sib kelayotgan yosh avlodni kasbga yo'naltirish doimo davlatimiz, oldida turgan muhim masalalardan bo'lib kelingan. Mazkur jarayonni amalga oshirish uchun o'quvchilarning ota-onalari hamda ta'lim muassasalarining o'rni va u yerda faoliyat olib borayotgan o'qituvchilar hamda maktab psixologlarining faoliyati katta ahamiyatga ega. Bu maqolada o'quvchilarni kasbga to'g'ri yo'naltirishda o'qituvchi, ota-onalar va maktab psixologining bolalarga to'g'ri yo'nalish berishi haqida qisqacha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: To'g'ri kasb tanlash, motiv, hamkorlik,o'z-o'zini yo'naltirish, uzluksiz-ta'lim, qobiliyatlilik.

O'quvchi yoshlarni kasbga yo'naltirishning muhim bolimlaridan biri bu ularni o'qitish hisoblanadi. Kasbga yo'naltirish bu oson kechadigan jarayon emas. Bunda kasbni tanlash uchun o'sib kelayotgan yoshlarni qiziqishlari, ehtiyojlari, manfaatlari, shart - sharoitlari, imkoniyatlari, intilishlari, shuningdek ulardagi individual - psixologik tomonlari, jismonan sog'lomliklari, fiziologik tuzilishlari kabi ko'plab obyektiv va subyektiv omillar kerak bo'ladi. Bularni bilishlari uchun ularda atrofdagilardan o'rganish, ahloqiy normalarga rioya qilish, fanlarni o'zlashtirish va o'zlaridagi imkoniyatlardan foydalanish zarur bo'ladi. Kasbga yo'naltirishning eng muhim tomoni bu o'qish va o'qishga tortuvchi motivlar hisoblanadi. Motiv bu o'quvchining faoliyatiga, xatti-harakatga undab turuvchi jarayondir.O'quvchini o'qishga tortib

turuvchi, uni shu kasbga qiziqishi, uni anglab yetishi hisoblanadi. O'quvchi o'zi sevgan kasbni egallashi uchun o'qishi kerakligini, shu kasbga kerak bo'lgan bilimlarni maktab programmalaridan bilib olishi va undan tashqari bilimlar bilan ham tanishishi kerak bo'ladi.

Sinf rahbarining o'quvchini kasb-hunarga yo'naltirish va undagi kasbga bo'lgan qiziqish va moyillikni shakllantirishga doir ishlarni olib borishdagi dastlabki qadam o'quvchilarning ota-onalari bilan "Farzandim kim bo'lishni istaydi" mavzusidagi anketa savollarini o'tkazib, har bir o'quvchi ota-onasining istak va hoxishlarini aniqlab olishligidan iborat bo'ladi. Sinf rahbari anketa savollariga asosida olingan ma'lumotlarni hisobga olgan holda sinf o'quvchilari bilan ham "Men kim bo'lmoqchiman" mavzusida test-anketa savollariga javob olish va tahlil qilishi hamda o'quvchi va uni ota-onasining istak-hohishlar o'rtasidagi mutanosiblik va tafovutlarni aniqlab olishi kerak bo'ladi. O'quvchi va ota-onasining istak-hohishlari mos kelgan o'quvchiga o'zi qiziqqan aniq bir kasb haqida ma'lumotlar berish, shu kasbga yaqin bo'lgan texnika va fan to'garaklariga qatnashish haqida tavsiya berish, ularni tayyorlaydigan kasb-hunar kollejlari haqida ma'lumotlar berib borishi kerak bo'ladi.

O'quvchi bilan ota-onasining istak-hohishlari o'xshash bo'lmagan o'quvchilar guruhi bilan individual tarzda ishlash kerak bo'ladi. Sinf rahbari bu toifadagi o'quvchilarning psixologik-pedagogik tashxis xaritasidagi qiziqish va moyilliklari yo'nalishi bilan ota-onalarini tanishtirishi, shu yo'nalishdagi kasblar va ularning jamiyatdagi mavqeyi haqida axborot va maslahatlar berish kerak bo'ladi.

Kasb tanlash bu birdaniga bo'ladigan jarayon emas. Kasb tanlash bir qancha etaplardan tashkil topadi. Bu etaplar bir butun holda yuz beradi. Bu etaplarni davomiyligi quyidagilardan tashkil topgan.

- Tashqi sharoitlar;
- Kasb tanlayotgan subyektning individual xususiyatlari.

Kasb tanlashning 8 ta tomonini E.A.Klimov ko'rsatib beradi.

Bular: 1) Oiladagi katta yoshdagi oila a'zolarining tutgan o'rni, ya'ni ta'siri.

2) O'rtoqlari va tengdoshlarining tutgan o'rni;

3) Sinf rahbari, maktab o'qituvchilarining tutgan o'rni;

- 4) Shaxsning kasbiy rejalari;
- 5) Qobiliyatlari;
- 6) Tanlagan kasbini ijtimoiy tan olinganlik darajasi;
- 7) Kasb haqida ma'lumotlarga ega bo'lganlik;
- 8) Faoliyati davomidagi intilishlaridan.

Insonni kasb tanlashi psixolog I.Konning fikricha, bolalik davridan boshlanadi - bu o'yinlar tarzida, bunda bola har xil kasb bilan bog'liq o'yinlarni, rollarni o'ynaydi. Bola bu rollarni bajarishda har xil simvolik narsalardan foydalanadi. Masalan qog'ozdan - pul, stoldan - rasta sifatida foydalanadi. Bular asosida ma'lum bir rollar o'ynaladi.

Bolalarni kasbga bo'lgan qiziqishlarini qancha erta aniqlansa shuncha samarali beradi. Masalan tilga qiziqayotgan, yaxshi o'zlashtirayotgan bolalarni til sohasiga chuqurlashtirilgan maktablarga berish yoki shu fanlarni chuqurroq o'rgatish kerak. Matematikada iqtidori bor yoki texnikaga iqtidori bor bo'lsa, shunga chuqurlashtirilgan yo'nalishda olib ketishi kerak. Bolalarda layoqat tug'ma bo'ladi. Bolalarda o'sha layoqatni aniqlab, qobiliyat darajasida shakllantirish kerak.

Kasb tanlashda inson eng muhim jarayonni boshidan kechiradi. Bu kasb tanlashda o'z - o'zini tarbiyalash, tayyorlash hisoblanadi. O'zini kasb tanlashga diqqatini qaratilishi, bolada shu kasbga bo'lgan intilishlardan boshlanadi. Bu intilishlar har xil motivlar asosida sodir bo'ladi. Inson o'zi uchun kerakli bo'lgan kasbni tanlashi juda ko'plab omillar asosida shakllanib boradi. Lekin bu omillarni o'sib kelayotgan avlod o'zida singdirishi va ongli ravishda kasbni tanlashi lozim bo'ladi. Kasb tanlashda inson o'z o'zini tarbiyalab boradi, bu esa insonni o'zini anglashi, maqsad va manfaatlarini chuqur tahlil qilgan holda amalga oshirishi bilan bog'liq bo'ladi. Yoshlardagi kasb tanlash jarayoni bu psixologik jarayon bo'lib ularni shu kasbga olib keluvchi omillarga asoslanadi. Yoshlardagi psixologik jarayonlar va xususiyatlar bir xil bo'lmaydi. Bu ularning individual - psixologik xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Ayrim bolalar o'zligini anglab olgan bo'lsalar, ayrimlari boshqalarning ta'siriga tushadi. Demak, ko'rinib turibdiki, kasb tanlashda bolaga ichki va tashqi omillar ta'sir etadi. Boladagi tetiklik va bo'shlik bu kasbni tanlashiga sababchi bo'ladi.

Kasb tanlashda maktab o'qituvchilari bilan bir qatorda maktab psixologining ham olib boradigan targ'ibot- tashviqot ishlari katta ahamiyatga ega. Chunki barcha o'quvchilar ham kasb tanlashda aniq bir fikrga kela olmaydi. Buning o'ziga yarasha turli xil sabablari bo'lishi mumkin. Shu o'rinda maktab psixologi yuqori sinf o'quvchilari bilan davra suhbatlari, anketa so'rovnomalari o'tkazishi kerak.

Masalan: "Kasbga yo'naltirishni qachondan boshlash kerak?", "Kasbga kim yo'naltirish kerak?" va shu kabi turli xil so'rovnomalar o'tkazishi mumkin. Shu so'rovnomalarga o'quvchilarning bergan javoblarni o'rganib, tahlil qilib ular bilan ishlashi mumkin.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tishimiz joizki yoshlarimizni to'g'ri kasbga yo'naltirish, bu eng muhim vazifalardan biri ekanligini yana bir bor ta'kidlab o'tmoqchiman. Inson to'g'ri kasb tanlash orqali o'z oilasiga, jamiyatga juda katta naf keltirishi isbot talab qilmaydigan qonuniyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. F.R.Abduraxmonov, Z.E.Abduraxmonova. Kasb psixologiyasi.-T:"Barkamol fayz media" nashriyoti, 2018.
2. Psixologiya XXI Asr Boshlarida Toshkent – 2008
3. www.openscience.uz

ZAMONAVIY PEDAGOGIKADA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI VA AHAMIYATI

Sayfullayeva Azima Shuhratbek qizi

Guliston davlat universiteti Pedagogika fakulteti talabasi,

Sayfullayev Muhammad Ali Shuhratbek o'g'li

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti magistranti

Annotatsiya: ushbu maqolada hozirgi vaqtda ta'lim va tarbiya sohasida zamonaviy axborot texnologiyalaridan qay tarzda foydalanilayotganligi ularni pedagogika sohasidagi uni rivojidadagi o'rni qay darajada ekanligi keng tarzda yoritilib turli misollar bilan ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Axborot, kommunikatsiya, texnologiya, audio signal, video signal, multimedia, individual, motivasiya, kompyuter, informatika

Annotation: In this article, the current use of modern information technologies in education and upbringing, their role in the development of pedagogy is widely highlighted and illustrated with various examples.

Keywords: Information, communication, technology, audio signal, video signal, multimedia, individual, motivation, computer, informatics

Аннотация: В данной статье широко освещено и проиллюстрировано на различных примерах современное использование современных информационных технологий в образовании и воспитании, их роль в развитии педагогики.

Ключевые слова: Информация, коммуникация, технология, звуковой сигнал, видеосигнал, мультимедиа, личность, мотивация, компьютер, информатика.

Bugungi kunda butun dunyoda axborot texnologiyalari keng ko'lamda rivojlanmoqda. Shubhasiz, ta'lim jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan maqsadli foydalanishni yo'lga qo'yish zarurdir. Zamonaviy jamiyat axborot uzatish hajmi va tezligi jihatidan chegaralanmagan butunjahon axborot tarmog'idan faol foydalanishi bilan harakterlanadi. Multimediya va Internet texnologiyalarining paydo bo'lishi va keng tarqalishi AKT ni muloqot, tarbiya, jahon hamjamiyatiga kirib borish vositasida ishlatish imkonini beradi.

Bugungi kunda barcha sohalar kabi o'quv jarayonini ham kompyuter va axborot texnologiyalarisiz tasavvur etish qiyin. Bu esa kompyuter va axborot texnologiyalarining imkoniyatlaridan foydalanish barcha masalalarning yechimini hal qiladi, ya'ni axborotlarni uzatish va qayta ishlash- bu bilim, malaka va ko'nikmalarni

to'liq shakllantirishni kafolatlaydi degani emas, chunki bularning barchasi faqatgina o'qitishning samarali qo'shimcha vositalaridan biri bo'lib hisoblanadi xolos.

Respublikamiz mustaqillikka erishganidan so'ng, axborotlashtirish va axborot texnologiyalaridan foydalanish yo'nalishida katta tadbirlar amalga oshirildi. Hukumatimiz tomonidan qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida» gi qonunda bu dasturning tub mohiyati bayon etilgan. Shuningdek sho'ngi 5-6 yil ichida bu sohada qabul qilingan qator hujjatlar axborotlashgan jamiyatni qurish eng oliy insonning orzu-niyatga aylanganligidan dalolat beradi.

Hozirgi kunda har bir tashkilot, o'quv muassasasi, firma va ishlab chiqarishning barcha sohalarida rahbar va xodimlar faoliyatining samaradorligini oshirish maqsadida boshqaruv jarayonlarini ma'lum darajada avtomatlashtirishga oid muammolarni yechish bilan shug'ullanadi. Bunda ular maxsus firmalarning mutaxassislari bilan uchrashadi, ularning faoliyati bilan yaqindan tanishadi, ular ishlab chiqaradigan mahsulotlarni ko'radi va pirovardida o'zida avtomatlashtirish uchun kerak bo'ladigan texnik jihozlarni xarid qiladi. Albatta, tashkilotlarga o'rnatilgan avtomatlashtirish jihozlari yildan-yilga yangilanib, texnik jihatdan takomillashtirib boriladi.

Respublikamizda axborotlashtirish keng yo'lga qo'yilishi bilan undagi xar bir fuqoroga kerakli paytda, kerakli miqdorda, kerakli sifatda olish imkoniyatlari ochilmoqda. Respublikamizdagi viloyatlar, shaxarlar, tumanlarga qarashli korxonalar, tashkilotlar va muassasalar zamonaviy kompyuter texnikalari bilan jixozlanib, ular maxsus qurilmalar (teleforin tarmog'i, modem va boshqalar) yordamida axborotlarni uzatish va qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Insonning iqsodiy, ekologik, siyosiy va boshqa soxalarda fikirlash doirasining kengayishi axborotli muxitninig sifat va miqdor jixatdan o'zgari ,yangi xusiyatga ega bo'lgan axborotli muxitning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

Bilim olishda, ya'ni ma'lum turdagi axborotlarni uzlashtirishda kompyuter tizimining yordami benixoya kattadir. Axborot qanday ko'rinishda ifodalanishidan qat'i nazar, uni yigish, saqlash, kayta ishlash va foydalanishda kompyuter texnikasining rolini quyidagilar belgilaydi:

Birinchiidan, o'qitishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish standart (an'anaviy) tizimga nisbatan o'quv jarayonini jadallashtirib, talabada ilmga qiziqishni oshiradi, ular ijodiy faoliyatini o'stiradi, bilim berishga differentsial yondashish, olingan bilimlarni takrorlash, mustaxkamlash va nazorat qilishni yengillashtiradi, talabani o'quv jarayonining sub'ektiga aylantiradi.

Ikkinchiidan, yangi axborot texnologiyalaridan ta'lim-tarbiya jarayonida quyidagi shakllarda foydalanish mumkin bo'ladi:

- muayyan pedmetlarni o'qitishda kompyuter darslari;
- kompyuter darslari—kurgazmali material sifatida;
- talabalarning guruxli va frontal ishlarini tashkillashtirishda;
- talabalarning ilmiy izlanishlarini tashkillashtirishda;
- talabalarning ukishdan bush vaktlarini to'g'ri tashkil qilish masalalarini xal yetishda va x.k.

Jamiyatni axborotlashtirish, yangi axborot texnologiyalari bilan ta'minlash insonlarning turli – tuman ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyojini qondirishda muxim o'rin tutadi.

Inson axborot olami ichra yasharkan , voqeya xodisalar jarayonlarning bir – biriga aloqadorligini, o'zaro munosabatlari va moxiyatni tashkil etish ,o'z xayotidan kelib chiqayotgan murakkab savollarga ilmiy javob topish maqsadida ko'pdan - ko'p dadil va raqamlarga murojat qiladi.

Axborot tufayli nazariya amalyot bilan birikadi. Amaliyot nazariyasi nazariya esa amalyotsiz mavjud ham bo'lmaydi ,rivojlanmaydi ham.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. «O'zbekistan Respublikasini yanada riyojlantirish bo'yicha xarakatlar strategiyasi to'grisida»gi F-4947-sonli Farmoni.
2. O'zbekistan Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Toshkent oqshomi. 2020 yil, 25 yanvar. № 13 (14064).
3. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy taxlil, qilish tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - xar bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. -T.: O'zbekiston, 2017

4. S.S.G'ulomov va boshqalar. Axborot tizimlari va texnologivalari: Oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik / Akademik S.S. G'ulomovning unuimiy tahriri ostida. - «Sharq», 2000.

5. The pedagogy of The Massive Open Online Course: the UK view. Sian Bayne and Jen Ross, the University of Edinburgh. The Higher Education Academy .2013.

ПСИХОКОРРЕКЦИОН МАШҒУЛОТЛАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ЖАРАЁНИДА ТИЗИМЛИ ЁНДОШУВ

*Маҳмудов Нуъмонжон Мамажонович
Андижон вилояти Балиқчи тумани 52-мактаб психологи*

Аннотация: Мазкур мақола – бугунги кунда таълим тизимида долзарб масалалардан болалар билан ишлашда эътибор бериладиган жиҳатлар ва муаммоларни ўрганишга мўлжалланган.

Калит сўзлар: тарбияси қийин, хулқи оғишган, психокоррекцион дастур, психотерапевтик тренинг.

Буюк аллома Ибн Сино фарзанд тарбияси ҳақида шундай деган эди: “Ёш бола таълим-тарбия оладиган жойда одоб-ахлоқли, туриш-турмуши намунали болалар бўлиши лозим. Зеро, ёш бола ҳар бир нарсани уларга тақлид қилиб ўрганади ва улар билан дўст бўлади” .

Таълим муассасаларида фаолият кўрсатувчи амалий психологларимиз томонидан дуч келинадиган энг долзарб муаммолардан бири – бу хулқи оғишган ўсмирлар билан ишлаш масаласидир. Донишмандлар болани ёш ниҳолга қиёслашади. Ниҳол эгри ўса бошласа, дарахтга айланганида уни тўғрилаш ниҳоятда қийин бўлади. Болага ҳам ёшлигидан тўғри тарбия берилмаса, улғайгач уни тўғри йўлга солиш қийин бўлади. Унга яхши тарбия бериш дегани яхши едириб, яхши кийинтиришдангина иборат эмас.

Буюк маърифатпарвар Авлонийнинг фикрича, одам туғилишидан ёмон хулқ билан туғилмайди. Муайян бир шароитда ёмон тарбия натижасида уларда ёмон хулқ пайдо бўлади ва шаклланиб боради. Инсондаги қобилиятни камолга етказиш тарбия билан амалга ошади. Авлонийнинг таъкидлашича, агар инсон яхши тарбия топиб, ёмон хулқлардан сақланса, гўзал хулқларга одатланиб, вояга етса, у барчанинг хурмати ва эътиборига сазовор бўлган бахтиёр инсон бўлиб шаклланади. Агар аксинча бўлса, унинг ҳар қандай бузук ишларни қиладиган, нодон, жохил, ёвуз бир одам бўлиб етишишига олиб келади. Ўсмирлик ёшига келиб шахс шаклланаётган бир даврда хулқдаги оғишларнинг асосий сабабларидан бири бу тарбиядаги хатолар ва нотўғри тарбия бўлиб қолмоқда. Ҳар бир бола ўзига хос ижтимоий муҳитда ўсади, табиийки унга ижобий ҳамда салбий таъсирлар турлича бўлади. Болани вояга етгунича оқ чойшабга ўраб катта қилишнинг иложи йўқ ва доим ҳам болага етарлича эътибор қила олмаймиз. Қайсидир вазиятда кимнингдир эътиборсизлиги, кимнингдир айби билан бола “ёмон бола”га айланиб қолади. Психологик жиҳатдан уни “хулқи оғишган” девиант хулқ атворли бола деб аташ мумкин. Шундай болалар ҳақида эшитсак, кўзимиз тушганда “гуруч курмаксиз бўлмайди-да” деб кўямиз. Лекин бола қанчалик ёмон бўлмасин уни курмакка чиқариш нотўғри. Бизнинг фикримизча ҳар қандай бола бу ниҳол. Лекин айрим ниҳоллар шамол таъсирида ё бошқа бирор табиий таъсир натижасида қийшайиши, синиши мумкин. Жуда ҳам ёмон ҳолларда эса танасига зараркунанда ўсимлик ва ҳашоратлар ёпишиб олиши ёки касалланиши кузатилади. Лекин, оқил тажрибали деҳқон бундай вазияда қийшайган дарахтга тиргак кўяди, зараркунандалар ва касалликлардан тозалаш учун ниҳолни дорилайди, синган шохларга шакл бериб кесади. Ҳозирги замон ота-оналари, тарбиячи ва педагоглари шундай “оқил деҳқон” бўлишлари керак. Психокоррекцион дастурни тузиш жараёни уни амалга ошириш ҳамда ташкиллаштириш асосларини ҳам ўзида акс эттиради. М.Р.Битянованинг фикрига кўра, машғулотларнинг интенсив шакли ҳар қандай таълим ёки тарбия муассасалари амалий психологлари учун нисбатан қулай бўлиб, амалий психолог ва мижоз орасида 4-5 ҳафта давомида 10-12 та учрашув ташкил этиш цикли

самарадорлиги белгиланган. Психокоррекцион дастур ҳам шу цикл доирасида тузилгани маъқул. Муаллиф шуни таъкидлайдики, индивидуал коррекцион фаолиятга нисбатан гуруҳий коррекцион фаолият (бунда ижтимоий-психологик, гуруҳий психотерапевтик тренинг машғулотлари)ни ташкил этиш қизиқарли ва самаралироқдир. Тажрибамиздан келиб чиққан ҳолда, муаллиф фикрига қўшилаемиз. Лекин, индивидуал психокоррекцион дастурлар ва гуруҳий психокоррекцион дастурларни шакллантиришда алоҳида эътибор бериш керак бўлган жиҳатлар бор. Уларни эътиборсиз қолдирсак, психокоррекцион дастурнинг муваффақиятсизлигига сабаб бўлиши ҳамда ўсмирга биз истаган ижобий коррекцион таъсирни амалга ошира олмаслигимиз мумкин. Хулқи оғишган ўсмирлар учун гуруҳий психокоррекцион дастур, ижтимоий-психологик тренинг дастурларининг яна бир шакли бўлиб мақсадли гуруҳ 12-18 иштирокчидан кам ва кўп бўлмаслиги лозим. Ҳар бир гуруҳ билан учрашув давомийлиги эса 90 дақиқадан ошмаслиги ва камида 45 дақиқа бўлиши лозим. Ҳаддан ташқари узоқ давом этиши машғулотларнинг самарасизлиги, зеркиш, қизиқиш сўнишига олиб бориши мумкин. Гуруҳни шакллантириш, машғулотлар танлаш, вақт давомийлигини белгилашда қуйида келтириладиган омилларни қатъий эътиборга олиш лозим:

- ўсмирларни ёш хусусиятида тафовут бўлмаслиги, 1-2 ёш фарқдан ошмаслиги,
- улардаги психокоррекция қилиниши керак муаммонинг ўхшашлиги бўлиши,
- уларнинг ўзаро жамоавийлик, ижтимоий эмоционал алоқа ўрнатишини таъминлай олиш керак.

Шунингдек, гуруҳда жинсий тафовут бўлмаслиги мақсадга мувофиқ, агар қизлар ва ўғил болалар сони тенг бўлмаса, алоҳида-алоҳида қизлар ва ўсмирлар учун гуруҳ шакллантириш лозим.

Фикримизча, хулқи оғишган ўсмирлар билан гуруҳий ишлашда бир жинсга мансуб иштирокчилар билан ишлаш мақсадга мувофиқдир. Гуруҳий психокоррекцион дастурга киритилаётган ўсмирлар аввало индивидуал психодиагностик тест ёки суҳбатдан ўтган бўлиши ҳамда амалий психолог улар

Ҳақида бошланғич маълумотга эга бўлиши улар билан тўғри ва аниқ коррекцион ишларни олиб боришга асос бўлади. Битта конкрет гуруҳ билан 10-15 та учрашувни 4-5 ҳафта давомида ташкил қилиш керак бўлиб, учрашувлар сони 15 тадан ошмаслиги ва 10 тадан кам бўлмаслиги талаб этилади. Ҳар бир машғулот орасида узилиш жуда узоққа чўзилиб кетмаслигини таъминлаш керак, бу ҳар бир машғулотларнинг ўзаро боғлиқлигини йўққа чиқариши, тизимли шаклланаётган психологик билим-кўникма шаклланмай қолиши мумкин. Шунинг учун учрашувлар ўртача 4-5 ҳафтани ичида ўтказилиши мақсадга мувофиқ. Бутун бир йил ёки чоракка бўлиб юбориш дастурни самарадорлигини йўққа чиқаради. Учрашув тушунчасига ойдинлик киритиш ўрнида шуни айтиш керакки, индивидуал психокоррекцион дастурдаги амалий психолог ва мижоз билан учрашувлардан фарқли равишда, гуруҳий психокоррекцион дастурдаги ҳар бир учрашув ўзида яхлит психологик ривожлантирувчи фаолиятга нисбатан кўплаб ёндошувлар ва технологиялар мавжуд. Жумладан: психодинамик, когнитив, ахлоқий, гуманистик ёндошувларни айтиб ўтиш мумкин. Психокоррекцион технологиялар қаторига эса, ўйин терапия, арт-терапия, психодрамма, психогимнастика, тренинг ва суггестив(мантикий) технологияларни киритамиз. Психологик жиҳатдан коррекцион ва терапевтик хусусиятни жамлаган тренинг сессиясидир. У ўзида махсус элементларни жамлаши керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Э. Ғозиев “Умумий психология”
2. Радугина А. А. Педагогика I психология. М., 2007.
3. Абдуллаев А. Психокоррекцион тренинг машғулотлари. Тошкент-2017.
4. Интернет манбаалари.

RUHIY SALOMATLIK VA KASBIY SALOMATLIKNI O'ZARO BOG'LIQLIGI

Dadamirzayeva Ibodat lug'bek qizi
Andijon viloyati Baliqchi tumani 2-maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqola – bugungi kunda dolzarb bo'lgan salomatlik asoslari, sog'lom psixologik muhit, kasb va shaxs rivojlanish tahlili, Mehnat qilish jarayonida ko'p kuzatilayotgan psixologik muammolarini o'rganishga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Salomatlik, sog'lom psixologik muhit, kasbiy (professional) salomatlik, zamonaviy jamiyat, zamonaviy shaxs, noqulay psixologik muhit, euthumiya, muammolari.

JSST nizomiga ko'ra, «salomatlik — nafaqat kasallik va jismoniy nuqsonlarning yo'qligi, balki to'liq jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonlik holatidir». Biroq, bu ta'rifni populyatsion va individual miqyosda salomatlikni baholash uchun ishlatib bo'lmaydi. JSST ma'lumotlariga ko'ra, mediko-sanitar statistikada salomatlik tushunchasi ostida insonda kasalliklar va buzilishlar aniqlanmasligi, populyatsion miqyosda esa — o'lim, kasallanish va nogironlik ko'rsatkichining pasayishi jarayoni tushuniladi.

P. I. Kalyu «Salomatlik tushunchasining asosiy xususiyatlari va sog'liqni saqlashni qayta tuzishning ayrim masalalari: batafsil ma'lumot» nomli ishida dunyoning turli mamlakatlarida, turli davrlarda va turli ilmiy me'yorlar tomonidan tuzilgan salomatlikning 79 ta'rifini ko'rib chiqdi. Ruhiy (psixik) salomatlik — insonning murakkab hayotiy sharoitlarini yengish, shu bilan birga eng optimal hissiy fonni va xatti-harakatlarning adekvatligini saqlab qolish qobiliyatidir. Ruhiy salomatlik tushunchasi, euthumiya («ruhiyatning yaxshi holati») Demokrit tomonidan tasvirlangan, Suqrotning hayoti va o'limiga tegishli bo'lgan ichki garmoniyaga erishgan insonning obrazi Platonning dialoglarida qayd qilingan. Turli tadqiqotlarda ruhiy azob-uqubatlarning manbai ko'pincha madaniyat deb ataladi (Zigmund Freyd, Alfred Adler, Karen Horney, Erix Fromm ishlarida). Viktor Frankl ruhiy sog'lomlikning muhim omilini insonda qadriyatlar tizimining mavjudligi deb ataydi.

Sog'liqni saqlashga gender yondashuv bilan bog'liq holda, ruhiy salomatlikning bir nechta modeli ishlab chiqildi:

- **Normativ**, ruhiy salomatlikning ikki tomonlama standartini qo'llagan holda (erkak va ayollar uchun).
- **Androsentrik**, ruhiy salomatlikning erkak standarti qabul qilingan.
- **Androgin**, jinsdan qat'iy nazar, yagona ruhiy salomatlik standarti va mijozlarga nisbatan bir xil munosabatda bo'lishni o'z ichiga oladi.
- **Normativ bo'lmagan** (Sandra Bem modeli bo'yicha) bu faqat erkaklarga yoki ayollarga tegishli bo'lgan xususiyatlar bilan assotsiatsiyalanmaydigan sifatlarga asoslangan.

Ilmiy tadqiqot mavzusi sifatida «kasbiy (professional) salomatlik» birinchi bo'lib XX asrning 80-yillari o'rtalarida psixologik ilmiy adabiyotlarda paydo bo'ldi. Birinchi marta 1986 yilda Jorj Everly tomonidan mehnat gigienasi va mehnat psixologiyasi kabi sohalarda tashkiliy ishlarni amalga oshirish jarayonida integratsiya muammolari bo'yicha nashrda ishlatilgan. R. A. Berezovskaya ta'kidlaganidek, ushbu tadqiqotchi ish joylarda salomatlikni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda psixologlarning muhim roliga e'tiborni qaratdi. Keyinchalik, 1990-yilda Gavaya universiteti tadqiqotchilari Reymon, Vud va Patrik (J. Ramond, D. Wood, W. Patrick) o'z maqolalarida psixologiyaning vazifalaridan biri sog'lom professional muhit va sog'lom ish o'rinlari yaratish bo'lishi kerak degan fikrni shakllantirgan.

Rus tadqiqotlarida ushbu mavzu birinchi marta 1991-yilda «Kasbiy faoliyatni psixologik qo'llab-quvvatlash» nomli kollektiv monografiyasining «Salomatlik psixologiyasi» bo'limida namoyish etildi. Mualliflar, Sankt-Peterburg universiteti psixologiya fakulteti olimlari, kitobda asosiy e'tiborni sog'lom turmush tarzini shakllantirishning psixologik jihatlari, kasbiy faoliyat psixogigienasi, kasbiy mehnatning psixologik xavfsizligini ta'minlash, kasbiy uzoq umr ko'rish va ishlab chiqarishda psixologik yengillashish kabinetini tashkillashtirish masalalariga qaratgan, lekin kasbiy salomatlik tushunchasining ta'rifini keltirilmagan.

1992-yilda tibbiyot fanlari doktori, harbiy shifokor V. A. Ponomaryenko tomonidan aytilgan ta'rifga ko'ra, kasbiy salomatlik — kasbiy faoliyatning barcha sharoitlarida

mehnat qobiliyatini ta'minlovchi kompensator va himoya mexanizmlarini saqlab qolish qobiliyatidir. Kasbiy salomatlik tushunchasi «Sog'lom kishi salomatligi» (1996 yil) asarida ham xuddi shunday ta'riflanadi, faqat qo'shimcha ravishda professional ishonchlilikni ta'minlash zaruriyati bilan to'ldirilgan. Keyinchalik V. A. Ponomarenko va A. N. Razumov kasbiy salomatlikka tizim ko'rinishida qarashni taklif qildi, tizimning asosiy tuzilmaviy komponentlari funktsional holat, ruhiy va jismoniy sifat, ishchilarning kasbiy mehnatga bardosh bera olishi va ularning faoliyati ishonchliligiga zamin yaratadigan klinik, ruhiy va jismoniy statuslardir. Keltirilgan tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, kasbiy salomatlik tuzilmasida markaziy o'rinni professional-muhim sifatlar egallaydi, ular insonning genotipik statusi, uning funktsional zaxiralari, keyinchalik esa (bevosita va bilvosita) — kishining funktsional holatini belgilaydi.

Keyinchalik, psixologiyaning rivojlanayotgan yangi bo'limi — salomatlik psixologiyasida kasbiy salomatlik (endi har qanday kasb-hunar uchun) «kishi organizmining muayyan davri davomida belgilangan samaradorlik va davomiylik bilan muayyan kasbiy faoliyatga qodirligi, shuningdek bu faoliyatga hamrohlik qiluvchi noqulay omillarga bardosh bera olishini baholash maqsadida organizm funktsional holatining jismoniy va ruhiy ko'rsatkichlarining integral xarakteristikasi» deb ta'riflana boshladi.

Kasbiy salomatlikning mezoni sifatida «mutaxassis faoliyatining uning organizmi funktsional holati, fiziologik qiymatini hisobga olishdan kelib chiqib, mumkin bo'lgan maksimal samaradorligi» deb belgilanadigan insonning mehnat qobiliyati xizmat qiladi. Zamonaviy tushunchada, kasbiy salomatlik kasbiy faoliyat talablariga javob beradigan va uning yuqori samaradorligini ta'minlaydigan mutaxassis xarakteristikalarining muayyan darajasi ko'riladi. Insonning kasbiy salomatligini saqlash va bir vaqtning o'zida samaradorlikni ta'minlash insonning psixologik kasbiy adaptatsiyasi (moslashuvchanligi) bilan bog'liq. Adaptatsiyaning buzilganligi (dezadaptatsiya belgilari) bir tomondan salbiy psixik holatlarning yuzaga kelishi bo'lsa, ikkinchi tomondan uning faoliyat samaradorligi pasayishi hisoblanadi. Kasbiy salomatlik professional (va umuman hayotiy) farovonlik uchun zarur bo'lgan sharoitdir. Ruhiy salomatlik va kasbiy salomatlik bir-biri bilan uzviy bog'liq va ular ajralmasdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'oziyev E. G'. Rivojlanish psixologiyasi.-T.:Noshir.2010.
2. Maxsudova Z. Psixik taraqqiyot diognostikasi. T.:TDPU,2004.
3. Shermuhammedov S, Ochildiyev A Madaniyat va sivilizatsiya. Farg'ona:2000 B.37

ILK O'SPIRINLARDA HISSIYOTLARINI NAMOYON BO'LISHI

*Ergasheva Go'zalxon Olimjonovna
Andijon viloyati Baliqchi tumani 14-maktab psixologi*

Annatsiya: Mazkur maqola – ilk o'spirinlik davrida yoshlar hayotidagi o'zgarishlari, hissiyotlarni yoshga doir rivojlanish tahlili, rivojlanish jarayonida muammolarini o'rganishga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Emotsanal zo'riqish, ilk o'spirinlik davri, hissiy yuksalish, stress, himoya mexanizmi, kelajak .

Shaxsning bilish jarayonlari uning emotsiyalari bilan bog'liq. O'smirlik davridagi kuchli emotsional reaksiyalar garmonal va fiziologik jarayonlarga bog'liq. Bolgariyalik psixologlar G.D.Pirov va boshqalar 5 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan bolalarni langityut kesim metodi orqali o'rganib, nerv faoliyatining eng qo'zg'aluvchan tipi 5 yoshlilar orasida uchrashini aniqlashgan. Bola katta bo'lgan sayin qo'zg'aluvchanlik kamayib, muvozanatlilarning soni ortgan. Pubertat yoshda (11—13 yosh qizlarda va 13—15 yosh o'g'il bolalarda) qo'zg'aluvchanlarning miqdori ortadi, bu davr- ning oxiriga borib qo'zg'aluvchanlik yana kamayadi.

Emotsional zo'riqishning fiziologik manbalari qizlarda aniq payqaladi, ularda depressiya, jizzakilik, xavotirlanish va o'z- o'zini hurmat qilishning pasayishi hayz ko'rishning ma'lum davrlariga bog'liq. Bunga o'z vaqtida Sh.Byuller ham e'tibor bergan edi.

O'g'il bolalarda aniq fiziologik bog'liqlik ko'zga tashlanmaydi, lekin pubertat davr ular

uchun ham qiyin kechadi. Rus psixologi P.M.Yakobson kattalar va tengdoshlariga salbiy reaksiyalar 12,5—13,5 yoshda eng ko'p uchraydi, deb ta'kidlagan edi. O'smir va o'spirinlardagi emotsional reaksiyalar faqat garmonal o'zgarishlarga bog'liq bo'lib qolmay, balki ijtimoiy omillar va tarbiya sharoitlari, individual-tipologik farqlarga ham bog'liq. Katta bo'lishdagi psixologik qiyinchiliklar, «Men» obrazi va intilish darajasi orasidagi qarama-qarshilik kabi o'smirlarga xos bo'lgan emotsional zo'riqish, ilk o'spirinlik davrida ham saqlanib qoladi.

Psixolog V.R.Kitlovskaya proyektiv testlar yordamida xavotirlanishning yosh dinamikasini o'rganib, bog'cha yoshidagi bolalar tarbiyachilar bilan muloqotda eng ko'p xavotirlanishlarini, ota-onalar bilan kamroq xavotirlanishlarini aniqlagan. Kichik maktab yoshidagi bolalar tengdoshlari bilan kamroq, begona katta odamlar bilan muloqotda ko'proq xavotirlanishi ma'lum bo'lgan. O'smirlar bo'lsa begona katta odamlar va o'qituvchilar bilan kamroq, ota-onalari va tengdoshlari bilan muloqotda ko'proq xavotirlanishi aniqlangan. Ilk o'spirinlar esa barcha sohadagi muloqotda eng yuqori xavotirlanish namoyon bo'lgan, ayniqsa ota-onalar va ular bog'liq bo'lgan kattalar bilan muloqotda kuchli xavotirlanish namoyon bo'lgan. A.E.Lichkoning ta'kidlashicha, 14—18 yoshda xarakterning ba'zi xususiyatlariga ortiqcha urg'u beriladi. Ilk o'spirinlikdagi tipologik o'zi bilan o'zi bo'lib qolish, ba'zan insondagi to'liq emaslik hissi bilan birga kechadigan yakkalanib qolishga olib keladi.

Yosh ulg'aygan sayin insonda emotsional qo'zg'alish hosil qiluvchi omillar ko'payib boradi. Agar katta odam yosh bolalarga o'xshab har bir qo'zg'atuvchiga javob qaytaraversa, u ko'p qo'zg'alish va emotsional beqarorlikdan olamdan o'tgan bo'lar edi. Kattalarni xavotirlanishdan tashqi ta'sirlarga tanlab javob qaytarish hamda ichki tormozlanish va o'z-o'zini nazorat qilishning mahsuldor ichki mexanizmlari qutqaradi.

Amerikalik olim G.Djons 12 yoshli o'smirlar va 17 yoshli ilk o'spirinlarning emotsional reaksiyalarini (teri-galvanik reaksiyalar) solishtirdi. U so'zli qo'zg'atuvchilarni yoqimli, yoqimsiz va befarqlarga ajratgan. Tajriba natijalaridan ma'lum bo'lishicha, umumiy emotsional reaksiya o'smirlarga nisbatan ilk o'spirinlarda yuqori bo'lgan. Lekin ular orasidagi asosiy farq tanlash darajasida kuzatilgan: ilk o'spirinlar o'smirlarga nisbatan befarq va yoqimsiz so'zlarga javob qaytarganlar.

Shunday qilib, ilk o'spirinlarning emotsiyalari, intellekt singari aniq qo'zg'atuvchi bu sinaluvchi uchun qanday ahamiyatga egaligini hisobga olmasdan o'lchash mumkin emas. Ilk o'spirinlik davridagi emotsional qiyinchilik va muammolarni aniq qarab chiqish lozim, chunki ularning kelib chiqish sabablari har xil. O'smirlik davridagi dismorfofobiya — o'z tanasi va tashqi ko'rinishidan tashvishlanish ilk o'spirinlik davrida o'tib ketadi. Ilk o'spirinlarda namoyon bo'ladigan xavotirlanish belgilari bu yoshdagi maxsus qiyinchiliklarga reaksiya emas, balki ilgari olingan ruhiy jarohatlanishning keyin namoyon bo'lishidir.

Ko'pchilikda o'smirlikdan ilk o'spirinlikka o'tishda muloqotchanlik va umumiy emotsional kayfiyat yaxshilanadi. Ye.A.Silining longityud tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, u bolalarni 7 va 9-sinflarda kuzatib, o'smirlarga nisbatan ilk o'spirinlarda kamroq impulsivlik va emotsional qo'zg'aluvchanlik, ko'proq ekstravertlik va emotsional barqarorlik kuzatilishini aniqlagan. A.V.Kuchmenko tadqiqotlarida ham 16—18 yoshli ilk o'spirinlar o'smirlarga qaraganda, o'zlarining nerv sistemasi tipiga bog'liq bo'lmagan holda bosiqlik va barqarorlik kuzatilgan.

Amerikalik psixolog R.Kettel tadqiqotlarida ham ilk o'spirinlarda o'smirlarga nisbatan muloqotchanlik, odamlar bilan kirishimlilik, boshqaruvchanlik kabi xislatlar ortishini, umumiy qo'zg'aluvchanlik kamayishini aniqlangan.

Shunday qilib, ilk o'spirinlik yoshi emotsional holatlarni ifodalash usullari va emotsional reaksiyalarning differentsiallashtirishini hamda o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini boshqarishning ortishini kuzatish mumkin. Ilk o'spirinlarning kayfiyati o'smirlarga nisbatan barqaror va anglangan hamda ijtimoiy sharoitning keng doirasiga mos bo'ladi.

Doimo hissiyotni vujudga keltiradigan shaxsiy muhim munosabatlar doirasining kengayishi oliy hislarning rivojlanishida namoyon bo'ladi. Axloqiy norma va tamoyillarning ma'lum tizimini o'zlashtirish jamiyat va boshqa odamlar oldida mas'uliyat hissi, hamdardlik qobiliyati, do'stlik va muhabbat ehtiyoji, o'rtoqlik hissi va axloqiy- siyosiy hislar kabi yuksak axloqiy hislarga aylanadi.

Ilk o'spirin tomonidan qabul qilingan xulq-atvor normalarining buzilishi unda aybdorlik hissinı vujudga keltiradi. Shu bilan birga unda estetik hislar doirasi ham

kengayadi. Ilk o'spirinlarda intellektning rivojlanishi bilan birga hazil-mutoyiba hissining ham rivojlanishini ta'kidlash joiz. Intellektual va praksis hislar ham sezilarli rivojlanadi. Sodda bolalarcha qiziquvchanlik tafakkur jarayonidan ongli zavqlanish, qiyinchiliklarni yengishdan quvonish, ijodga ongli intilish va boshqalarga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotskiy L.S. San'at psixologiyasi. M., 1986 yil.
2. Dodonov B.I. Hissiyot qadriyat sifatida. Moskva, Politizdat, 1978. 272 p.
3. Maklakov A.G. Umumiy psixologiya: Universitetlar uchun o'quv qo'llanma. - SPb.: Piter, 2008. - 583 p.
4. Shibutani T. Ijtimoiy psixologiya. Rostov n / a: Feniks, 1999, 539 p. - 74-bet

OILADA SOG'LOM PSIXOLOGIK MUHITNI YARATISH

Nishonova Nigora Po'latovna
Andijon viloyati Baliqchi tumanidagi 17-maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqola – bugungi kunda dolzarb bo'lgan tarbiya jarayoni, sog'lom psixologik muhit, jamiyat va shaxs rivojlanish tahlili, tarbiya jarayonida ko'p kuzatilayotgan oilalardagi muammolarini o'rganishga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: sog'lom psixologik muhit, zamonaviy jamiyat, zamonaviy shaxs, noqulay psixologik muhit, ta'lim, axborotlashuv muammolari.

Farzand tarbiyasi juda murakkab va mas'uliyatli vazifa. Oila hamda jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar ikki tomonlama aloqadorlik xususiyatiga ega. Oilada qulay psixologik muhitni yaratish uchun har bir a'zo bir-birlarini sevish, hurmat qilish va ishonishlari kerak. Shuningdek, qanday qilib vaqtni qiyin dam olish, yordam berish, yordam berish va saqlash. Bu nafaqat oila ichidagi uyg'unlikni keltirib chiqaradi, balki nizolarning og'irligini va stressli holatni ham kamaytiradi. Psixologik muhit nafaqat barcha oila a'zolarining jismoniy holatiga ham ta'sir qilishi mumkin. Oila – kishilarning

nikoh yoki qon-qarindoshlik rishtalari, umumiy turmush tarzi, axloqiy mas'uliyat hamda o'zaro yordamga asoslanuvchi kichik guruhi. «Jamiyat» va «oila» tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Bu bog'liqlik jamiyatning oilalarsiz mavjud bo'lmasligi hamda o'z navbatida oilaning ma'lum bir jamiyat tarkibida vujudga kelishi va yashovchanligida ko'rinadi. U asosan hayot va sog'liq sifatiga ta'sir qiladigan ba'zi hissiy muhit yaratilgan. Bu, shuningdek, har qanday muhim qarorlar va shaxsiy o'sishni amalga oshirishda eng muhim omillardan biridir. Oilada ikki xil psixologik iqlim mavjud - bu qulay va ijobiy emas. Buning bir necha sabablari bor: ota-onalar, ota-onalarning bolalarga dushmanlik va oilaviy kasalliklarning yashash sharoitlari tufayli yetarli emas. Kichikintoyning kelishi bilan, barcha sevgi, iliqlik va faqat unga yo'naltiriladi. Va shu paytdan boshlab yangi tug'ilgan chaqaloq shakllana boshlaydi va oilaviy doiralarga xos bo'lgan fazilatlar boshlanadi. Bolajon xalqimiz. Topgan-tutganimizni farzandlarimizdan ayamaymiz. Ularning sog'lom, ma'naviyatli, oqil va dono bo'lib ulg'ayishi, jamiyatga naf keltiradigan insonlar bo'lishi uchun yelib-yuguramiz. Bu xalqimizga xos fazilatdir. Farzandga g'amxo'rlik qilish, uning hech kimdan kam bo'lmay ulg'ayishi uchun harakat qilishning nimasi yomon. To'g'riku-ya, ammo ba'zi oilalarda bu g'am-xo'rlik biryoqlama, ya'ni faqat moddiy ta'minotiga ko'proq e'tibor qaratilishi bilan namoyon bo'lmoqda. Eng yomoni esa, ayrim ota-onalar oiladagi to'kislik, ta'minot a'lo darajada ekanidan xotirjam yurishadi, bolamning usti but, qorni to'q, ta'minoti risoladagidek deb, tarbiyaning ma'naviy jihatlariga e'tibor qaratmaydilar. Vaholanki, bola tarbiyasida oiladagi ma'naviy muhitning o'rni ko'proq ahamiyat kasb etadi. Buni dars jarayonida juda ko'p kuzatganman. Saboq berayotgan o'quvchilarimning ota-onalari turfa kasb egalari. Bu tabiiy, biroq ularning ma'naviy dunyoqarashlari ham turfa ekanligi meni o'ylantiradi. Suhbat jarayonida shuni anglab yetamanki, ular tarbiyada o'qituvchi muhim rol o'ynaydi, biz ota-onalar farzandimizning kiyimini, kitobini, daftar-qalamini ta'minlab tursak, bas, deya fikrlashadi. Bunday ota-onalarga o'zingiz oxirgi marta qaysi kitobni o'qidingiz, bolangizning dars tayyorlashini qachon nazorat qilib, ko'maklashgansiz, unga qanday ibratli hikoyatlarni aytib bergansiz, qanday kitoblarni olib berayapsiz, deya so'rashning o'zi ortiqcha. To'g'ri, bola maktabda ta'lim olish bilan birga tarbiya ham ko'radi. Ilm

dargohlarida yosh avlod har tomonlama mukammal bilim va salohiyat egasi bo'lib ulg'ayishi lozim. Bu borada davlatimiz tomonidan katta g'amxo'rlik ko'rsatilmoqda. Zamonaviy uslubda qurilgan, yuksak texnologiyalar bilan jihozlangan maktablar, akademik litsey ular ixtiyorida. Ilm dargohlarida o'g'il-qizlar uchun barcha sharoitlar muhayyo qilingan. Bundan, albatta, har bir ota-onaning ko'ngli to'q, lekin unutmash kerakki, tarbiyada ota-onaning ham, o'qituvchi-murabbiyning ham o'z o'rni bor. Yuqorida biz farzandga g'amxo'rlik haqida so'z ochgandik. Ota-ona oila davrasida farzandiga «*sen hech xavotir olma, uy-joy, avtomobil, nima kerak bo'lsa, mana, bizning zimmanizda*» desa, bu aslo g'amxo'rlik emas. Yoki ba'zi ota-onalarni olaylik, ular farzandi bilan gaplashishga umuman vaqt topisha olmaydi. Bola ulardan mehr kutsa, qo'lga pul tutqazishadi. Shumi, g'amxo'rlik? O'zim guvoh bo'lgan bir voqea haqida aytmoqchiman. Yosh hamkasbim bir kuni mendan maslahat so'radi: «Ustoz, bir o'quvchim darsga doim xalaqit berayapti. Yaxshi gapirib ham ko'rdim, tanbeh ham berdim foydasi bo'lmadi. Otasini chaqirtirsam, vaqti yo'q ekan, haydovchisini jo'natibdi. Otaning bunday e'tiborsizligidan juda ranjidim. Oxiri o'zi ham keldi. U mendan anchagina «achchiq» gaplarni eshitsu-da nopisandlik va balandparvozlilik bilan e'tibor ham bermadi». Hamkasbimning gaplarini eshitib Xoja Samandar Termiziyning bir ibratli hikmati yodimga tushdi: «**Har kim agar yoshligidan beadab kishilar ichida o'sib ulg'aysa, katta bo'lgach uning vujudiga o'rnashib oladigan badfe'llik illatini chiqarib tashlash qiyin bo'ladi**». Otaning bu qilmishini kuzatib turgan farzandning ertaga bunday nomaqbulchilikka qo'l urmasligi dargumon. Mana shunday holatlardan biri mening ish faoliyatimda ham sodir bo'ldi. Sinf rahbari onasiga qo'ng'iroq qilsa: «Adabiyot o'qituvchisi qattiqqo'lligi uchun uning darsi bor kunlari farzandim qo'rqib bormayapti» degan javobni aytibdi. Mana, sizga ba'zi ota-onalarimizning ma'naviy saviyasi. Oxirigacha so'rab-surishtirmay, bilmay-netmay, o'quvchimning yolg'on gaplariga ishonib, uning ko'ngliga benihoya katta e'tibor berayotgan bunday ota-ona o'z farzandiga yomonlik qilayotganini anglab yetmaydi. Yana bir gap. Bolalar «iPhone», «Samsung Galaxy», «Lenovo», LG, HTC rusumidagi mobil telefonlardan foydalanayotganini ko'z-ko'z qilayotganini ko'rib kishi chuqur o'yga cho'madi. Ota-onalar ularga qimmatbaho telefonlarni olib berganlar, ammo ularning ko'pchiligi

bunday telefonlardan foydalanishni o'zlari bilmaydilar-ku! Bola bu telefonlardan qay maqsadda foydalanayapti, uning maxfiy kodlangan papkalarida nimalar saqlanayapti, ijtimoiy tarmoqlarda kimlar bilan do'st bo'layapti, internetda qanday saytlarga tashrif buyurayapti – bularning barchasini nazorat qilish uchun ota-ona o'sha texnologiyani farzandidan ko'ra yaxshiroq tushuna olishi kerak. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari taraqqiy etgani sari ulardan foydalanish, tushunishda farzandlarimizdan ortda qolsak, bilingki, ularni hen qachon nazorat qila olmaymiz. Ko'pgina ota-onalar farzandlarining uyali aloqa vositasidan foydalanishlarini xavfsizlik nuqtayi nazaridan deya izohlaydilaru undan dars vaqtida foydalanish mumkin emasligini uqtirishni unutib qo'yadilar. Aytmoqchimanki, bolaga g'amxo'rlik qilaman deb, uning ma'naviy dunyoqarashiga salbiy ta'sir qilmaslik kerak. Ertaga u nainki ota-onasiga, balki jamiyat taraqqiyotiga yomon ta'sir etuvchi salbiy illatlarga ko'l urishi mumkin. Bunga yo'l qo'ymaslik uchun, avvalo, bolaning yurish-turishini kuzatib, unga to'g'ri tushuntirish va yo'nalishlar berish, farzandining ta'lim olishiga e'tibor qaratib, ilm-fan, ijodga mehr uyg'otish, tarbiyasi yo'lida maktab va mahalla bilan mustahkam hamkorlik o'rnatish talab etiladi. Eng muhimi, bolaning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishiga yaqindan ko'maklashish lozim. Uning qiziqishlarini e'tiborga olgan holda, turli fan va sport to'garaklariga qatnashtirish, imkon bo'lsa, musiqa va san'atga oshno qilish maqsadga muvofiq. Bu yoshlarning ongini egallashga urinayotgan turli g'arazli kuchlarga qarshi eng yaxshi qalqon vazifasini o'taydi. Yosh niholga istagancha shakl berish mumkin bo'lganidek, bolada yoshligidan qiziqishni uyg'otish ham unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi. Ota-onalar shu orqali farzandlari va ularning kelajagi uchun katta g'amxo'rlik qilgan bo'ladilar. Tarbiya borasida qilingan bir xatoning ta'siri odamni bir umr ta'qib etishi mumkin. O'qituvchisiga hurmatsizlik bilan gapirayotgan bola ertaga ota-onasiga shu munosabatni qilmasligiga kim kafolat beradi? Bu vazifa yurt taraqqiyoti, mamlakat kelajagiga daxldor ekanini sira yoddan chiqarmaslik kerak. Tarbiyada mana shu ikki olam uyg'unligi ta'minlansa, katta muvaffaqiyatlarga erishilishi, bu orqali davlatga ham foyda keltirishi ayni haqiqat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'oziyev E. G'. Rivojlanish psixologiyasi.-T.:Noshir.2010.
2. Maxsudova Z. Psixik taraqqiyot diognostikasi. T.:TDPU,2004.
3. Radugina A. A. Pedagogika I psixologiya.M., 2007.
4. Shermuhammedov S, Ochildiyev A Madaniyat va sivilizatsiya. Farg'ona:2000 B.37.

ZAMONAVIY OILALARDAGI PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK MUAMMOLAR TAXLILI

*Qo'chqarova Iqbol Ilxomovna
Xorazm viloyati Yangibozor tumani 28-maktab psixologi,
Azimbayeva Shoxista Rashidovna
Xorazm viloyati Yangibozor tumani 8- maktab psixologi*

O'zbek oilasining nodir etnopsixologik xususiyatlaridan biri oila a'zolarining bir-biriga va o'z-o'ziga talabchangligi, sodda dilligi, va rostgo'yligi, mehnatsevarligi, xarakteridagi mag'rurligi va qati'yatligi so'ngi yillarda yanada yaqqolroq ko'zga tashlanmoqda. Ota-ona o'z farzandining kelajagi uchun javobgandir va uning yetuk va barkamol bo'lib yetishishda asosiy rol ni o'ynaydi. Bu jarayonda muxim omil bo'lib ota-onaning shakllari hisobga olinadi.

O'z farzandi bilan oqilona, dustona va samimiy munosabat o'rnatgan ota-ona farzandi uchun sevimli ishonchli inson sifatida idrok qilinadi. Shuning uchu ota-onaning o'z farzandi bilan hissiy munosabatni to'g'ri o'rganib olishi ular o'rtasidagi munosabatga jiddiy ta'sir etib, obruli mavqyeni egallab olishga imkon beradi. Aynan shu maqsadga erishilgandagina ota-onalar farzandlarining har tomonlama barkamol, sog'lom bo'lishida yetakchi shaxslar bo'la oladi deyishimiz mumkin.

Demak yoshlarning o'z ota-onalari bilan psixologik jixatdan yaqin bo'lishlari, sevimli ota – ona, obro'li ota - ona, bo'lishi oilada farzandlar tarbiyasi va kelajagiga katta ta'sir etadi.

Ota – onaning farzandini nigohida o'z obro'sini yarata olishi va mustahkamlay olishi, uning ko'z oldida bir fikrda turuvchi, aql – farosatli, yumshoq ko'ngilli bo'lishi ularning obro'ga ega bo'lishidagi dastlabki bosqichdir. Ota – onaning bolaga talabchanglik xissi va uning yoshi, jinsi va individual xususiyatlarini xisobga olgan holda amalga oshiriladi. Lekin nota – onaning bolasining shaxsiga o'ta jiddiylik bilan yoki aksincha xazilakom tegajog'lik bilan munosabatda bo'lish esa ular o'rtasidagi psixologik to'siqning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Natijada ular o'rtasida samimiy munosabat o'rnatib olish qiyinlashadi.

Ota – onaning oilada bajarayotgan rollari ulardan ko'pchilika funksiyalarni bajarish bilan bog'liq bo'lib, bevosita turli mazmundagi xayotiy va turmush masalalarini yechish bilan bog'liq. Ayniqsa bu o'rinda otaning oila boshlig'i obro'si «xokimligi» darajasi oilada bolalar tarbiyasiga ta'siri o'tkazadi. Avtoletar ota o'z xoxoshi va bolalarining itoatli bo'lishiga erishishi mumkin. Lekin bu itoatkorlik yuzaki xarakterga ega bo'lishi mumkin. Bunday holatda farzandlar otasi tomonidan nazorat salgina pasayib qolganini sezib qolsalar o'zlarining xatti – xarakatlarini o'zgartirishlari mumkin. Ammo oila har birining namunasi rivojlangan oila degani o'ziga xos ijtimoiy guruxini darajasiga yeta olsagina bunday chekinishlar bo'lmaydi. Axilligi, bir – biriga samimiy do'stona munosabat, bir – birini e'zozlash kabi fazilatlarga ega bo'lgan oila esa shakllangan guruh bo'la olmaydi va otaning qattiq qo'lligi har bir masala va muammoga jiddiylik bilan yondashishni jiddiy to'siq deb qabul qiladilar hamda farzandlarning o'z otalari bilan til topishlari qiyinlashadi. Oilada otaning roli mavqeyining o'zi uning ko'pgina vazifalarni bajarish kerakligini taqozo etadi. Bu esa oilaning kelgusihayoti va faoliyatini belgilab beradi. Farzandlarning ota so'ziga itoat etib, bo'ysunishi unga yuksak ishonchning namunasi bo'lishi mumkin, lekin shu bilan birga ularning tashabbusi, mustaqil fikrlashi uchun to'sqinlik qilishini esdan chiqarmaslik kerak. Otaning oiladagi, ko'cha kuydagi obro'si farzandalri uchun o'ta muxim, murakkab masalalarni to'g'ri yecha olishi mobaynida ko'rinadi. Shundagina farzandlar o'z otasini «obro'li shaxs» sifatida qabul qiladilar.

Oilada ota obro'li shaxs sifatida har qanday kichik yoshdagi bolalar oilada farzandlarini ko'z oldida o'zini ko'rsata olishi kerak. Bolalar oilada ota obro'sini birinchi navbatda

uning egallab turgan mavqeiga belgilaydilar. Bu yerda otalik rolini bajarayotgan obro'si hisobga olinadi, shaxsning obro'siga esa hisobga olinmaydi. Bunda otaning ko'pgina holatlarda nafaqat farzandga tegishli masala, balki butun oilaga ham taalluqli masalalarni etilishini nazarda tutish joyizdir.

O'smir yoshdagi bolalar esa otasiga, uning obro'siga boshqacha baho bera boshlaydilar. Ota tomonidan ham ushbu munosabat sezila boshlaydi. kichkina yoshdagi bolalarga nisbatan o'smirlar o'rtoqlari, o'qituvchilari va boshqa odamlarga ham o'z shaxsiy nuqtai nazaridan yondashibmunosabat o'rnatadilar. Agar bu yoshda ota o'smiringa tegishli bo'lgan shaxsiy muammolarni va uni qiziqtirgan boshqa faoliyat turlari soxasidagi masalalarni va uni qiziqtirgan boshqa faoliyat turlari sohasidagi masalalarni to'g'ri hal etishga o'z kuchi, e'tibori, vaqtini ayamay sarf etsa, unda bunda yota o'smirning ko'z oldida haqiqiy obro'ni qozonishi mumkin.

O'spirinning ota – onasi obro'li bo'lsalar ularga bog'lanish ham, o'ziga bo'lgan ishonch ham yanada ortadi. Albatta, ota – ona o'z farzandlarining ularning yoshiga qarab extiyojlarini tushinib, ularning shaxsini ham hurmat qilsalar, nafaqat ular bilan bo'lgan munosabatlar balki boshqa odamlar bilan munosabatni ham ijobiy ravishda o'rната oladilar.

O'spirin yigit va qizlar o'zlarining ota va onasini ardoqlay boshlaydilar, ularni samimiy hurmat qilib, xayrixoxlik bilan mehribonlik ko'rsatish orqali munosabatda bo'ladilar. Vaxolanki, yuqorida ko'rsatilga fazilatlar kichik va o'smir yoshdagi bolalar uchun diyarli xos bo'lmaydi.

Demak, o'zbek oilalarida ota – ona va farzandlar o'rtasidagi munosabtni oqilona tashkil etish orqali oilalarni mustaxkamlash ularni baxtli va farovon yashashlarini ta'minlash doimo dolzarb masaladir.

Ma'lumki, so'ngngi yillarda oilalarning ma'naviy asoslarini yuksaltirishda mahallaning roli toboro oshib bormoqda.

Haqiqatdan ham bu soxa bo'yicha olib borgan tadqiqotlarimiz, oila ma'naviyatining yuksaltirishni quyidagi yo'nalishlar asosida amalga oshirish zarurligidan dalolat bermoqda:

1. Oilaning moddiy farovonligi ko'p jixatdan, yuqorida ko'rsatilganidek, oila iqtisodiga, undagi sarf – xarajatlarning to'g'ri va oqilona ravishda amalga oshirilishiga bog'liq. Omillarning hisoblab chiqishicha xonadonlarimizda isrof qilinayotgan bir kunlik non maxsulotlari 400 kilogramini tashkil etarkan Shaxardagi toza suvini 21 % ishlatilmasdan qavurlarda oqib ketarkan. ko'p qavatli binolarning umumiy eshiklari yaxshi yopilmasligi tufayli bir sutkada bekorga sovurilayotgan issiqlikning o'rnini to'ldirish 98 kilogram ko'mir zarur bo'larkan.

Mazkur holatlar fuqorolarimizda hali ham iqtisodiy taffakurning yetarli darajada shakllanmaganidan dalolat beradi. Shu boisdan ham mahallada bunday isrofgarchilik ko'rinishlariga barxam beri shva odamlar ongiga tijamkorlik, xisob – kitob bilan ro'zg'or yuritish hamda amaliy maqsadga yo'naltirilgan tadbirlar dasturi ishlab chiqishi ham bu masala ma'naviyatining muhim shakli sifatida qo'yishi lozim.

2. Mahalla har bir oila har bir shaxs bilan imkoniyati darajasida ish olib borish uchun ma'naviy salohiyatga va huquqiy imkoniyatga ega bo'lgan maskan hisoblanadi. Bozor iqtisodiyotining qiyinchiliklari va ziddiyatli xarakteri ayrim oilalarda sarosimalik holatlarini tushkunlik kayfiyatlarini keltirib chiqarmoqda va bunday vaziyat ko'pchilik xollarda turli janjallarga oxir-oqibatda ajralishlarga sabab bo'lmoqda. Boshqa tomondan, ma'naviyatimizning susayib ketishi va xalqimizning asrlar davomida takomillashgan urf-odatlar, ahloq-odob tushunchalari, ro'zg'or yuritish rasm-rusmlardan, yoshlarning bir qadar bexabarliklari, ularda oila bo'lib yashash ruhiyatining talab darajasida shakllanmaganliga hamda ayrim kishilarini shaxsiy «meni»ga o'ralashib qolishi ham oilalarni buzilishiga olib kelmoqda.

Ajralishlar oila qo'rg'onini vayron qilish bilan birga, bolalarga katta ma'naviy jarohat ham yetkazadi. Bunday ko'ngilsiz holatlarni oldini olish maqsadida mahallalarda jamoatchilik fikrini o'rganish markazining xodimlari bilan birgalikda yoshlarni nikohga tayyorlash va nikohni bekor qilishni oldini olish bo'yicha foydali suhbatlar o'tkazish, shu ishga aloqador bo'lgan tegishli soxa mutaxassislari bilan uchrashuvlar tashkil qilish zarur bo'ladi. Zero, turli oilaviy nizomlar, jonjallar, qo'ydi-chiqdilar sud idoralarida emas, balki mahalla doirasida muhokama qilinib, ijobiy xal etishsa, bir tomondan

mahalla obro'- e'tibori oshib, boshqa tomondan oilaning ortiqcha sarsongarchiliklariga chek qo'yilgan bo'lar edi.

Ta'lim-tarbiya tizimida yoshlarni odob-axloqqa o'rgatish, ularda urf-odatlar, turli qadryatlarni sindirish, ilg'or udumlarni keng yechish borasida axloqiy an'analar qaror topdi. Hozirgi kunda mahallalarda oilalarni yuksak ma'naviyatli qadriyatlarga sodiqlik ruxida tarbiyalashda ma'lum tajribalar to'plandi. Jumladan, aksariyat mahallalarda «Namunali oila», «Eng ibratli kelinchak», «Namunali uy», «Namunali ona», «Eng ibratli kelinchak», «Namunali uy bekasi», «Namunali hovli» kabi tanlovlarni o'tkazish va ularning g'oliblarini taqdirlash oiladagi ma'naviy muxitning yanada yuksalishga va oila salohiyatining yaxshilanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yuqorida bayon qilinganlardan ko'rinadiki, ota-onalarga ayniqsa bo'lajak ota-onalarni oila hayotining murakkab, turli-tuman muloqat ildizlari, sir-asrorlari haqida tegishli ma'lumotlar bilan qurollantirmasdan turib sog'lom avlodning tuzailishi va tarbiyalanishida sezilar natijalarga erishish qiyin. Shu boisdan ham oilalarni xalqimizning o'ziga xos milliy, mintaqaviy, umumbashariy qadriyatlari, hozirgi zamon oilasining ichki ma'naviy psixologik, pedagogik tibbiy, ijtimoiy – iqtisodiy jarayonlari, ota – onalarning sog'lom avlodning tug'ilishi va tarbiyasi uchun davlat va jamiyat oldidagi burchga doir masalalar bilan tanishtirish shubxasiz, kelgusida mustaxkam va baxtli oilalarni shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ilmiy – uslubiy pedagogik adabiyotlarga tayangan holda yosh oilalarni hamda oilaviy turmushga tayyorlanayotgan yigit va qizlarni oilaviy hayotning ba'zi bir chizgilari bilan tanishtirishga o'tamiz:

1. Hozirgi zamon oilasi. Oilaning tarixiy shakllari, hozirgi zamon oilasi uning muammolari. Oila to'g'risida davlat g'amxo'rliqi, oilaga ijtimoiy yordam kafolatlari.
2. Bo'lajak ota va ona olami, otav a ona jamiyatining to'laqonli fuqorosi sifatida.
3. Oila hayotining iqtisodiy asoslari oila mablag'i va uning manbalari, oilamablag'ini rejalashtirish, oilaning sarf-xarajatlari, oilada tadbirkorlik va tejamkorlik.
4. Oilaviy hayotining huquqiy asoslari. O'zbekiston Respublikasining oila kodeksi, ota va onaning burch va huquqlari. nikoh va undan o'tish shartlari. Sog'lom farzandni vujudga keltirish ota va onaning burchi sifatida.

5. Oilaviy hayotining psixologik asoslari. Inson ruxiyati, faoliyati, oila ma'suliyati oilada nizo, janjali vaziyatlarning oldini olish yo'llari. Ota ona va farzandlar muloqatni tartibga solish.

6. Oila hayotining pedagogik asoslari. Oilaning farzand tarbiyasidagi: barkamol insonni tarbiyalash, sog'lom avlodni shakllantirish, vatanparvarlik, mehnatsevarlik tarbiyasi, farzandni kasb – hunarli qilish va hokozo, oila tarbiyasi vositalari va usullari. Farzand tarbiyasida hamkorlik namunali oilalar tajribasini o'rganish va yechish.

7. Oila hayotining gigiyenik asoslari, sog'lom ota, ona va farzand. Inson salomatligini ta'minlovchi oilalar.

Sog'lom avlodni yaratishda tibbiy ko'rikdan o'tish zarurligi

Galdagi vazifa mahala xududida «Oila saboqlari» mashg'ulotlarini «Oila mahalla va maktab hamkorligi markazi»da «Ota-onalar uslubiyati» faoliyatini tashkil etib, yoshlarga oilaviy hayot sinovlarini muntazam ravishda o'rnatishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xoliqov D. Oilashunoslik ilmi-oila muammosi yechishi ekanligi // xalq ta'limi jurn. 2000. №5 – 111-112 b.
2. Xasanboyeva O., Xoliqov D. va boshqalar. «Oila pedagogikasi» Darslik – Toshkent: Aloqachi, 2007. – 384 b.
3. Shoumarov G'.B. «Oila psixologiyasi» Toshkent. «Sharq», 2007. – 296 b.
4. Shamsiyev U.B. Oilada maktabgacha yoshdagi bola shaxsi o'zini-o'zi anglashini ijtimoiy – psixologik omillari. Psixologiya fanlar nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya avtoreferati. – Toshkent, 2010. – 23 b.

O'QUVCHI YOSHLARDA "BIBLIYATERAPIYA"NI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK ASOSLARI

Urazova Surayyo Qurolboyevna

Xorazm viloyati Gurlan tumani 43-son Xorijiy tillar va ayrim fanlar chuqur o'rganiladigan davlat ixtisoslashtirilgan maktab-internati psixologi,

Xolmuratova Dilfuza Maxmudjonovna

Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi 41-maktab psixologi

Respublikamizdagi uzluksiz ta'lim tizimini shakllantirishda, ta'lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishda ma'rifiy tizimda katta imkoniyatlarga ega bo'lgan kitobxonlikning hamda o'quvchilarda o'qish madaniyatini tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilishning o'rni va roli beqiyosdir. O'quvchi-yoshlarning kitob o'qishi uning ham yozma ham og'zaki nutqi, tafakkurining shakllanishida va takomillashuvida katta ahamiyat kasb etadi. O'qish madaniyatini tarbiyalash ma'lum bir davr bilan chegaralangan hodisa bo'lmasdan inson umri bo'yi o'rganadigan ma'naviy extiyojdir. O'quvchilarni kitob va undan ratsional foydalanishga o'rgatish, kutubxonachilik-bibliografik bilimlarni keng targ'ib qilish asosiy vazifalarimizdan biridir. O'quvchi - yoshlar tomonidan mutolaa qilish jarayoni shaxsni tarbiyalashda muhim o'rin egallab, jamiyatda mutolaa jarayonlarini optimallashtirish yo'llarini izlab topish, kitobxon psixologiyasi, o'qish madaniyatini tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlarini belgilash muhim masalalardan biridir. Kitobxonlik madaniyatini o'quvchilarda shakllantirish, tarbiyalashning yo'l-yo'riqlari, tarbiyalash vositalarini ishlab chiqish, o'qish madaniyatini tarbiyalash jarayonining samaradorlik darajasini belgilaydi.

Kitobxonlik masalasiga mamlakatimiz hayotida har doim ham muhim ijtimoiy masala sifatida qarab kelingan bo'lsa-da, hozirgi kundagidek dolzarb ahamiyat kasb etmagan. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda o'z salohiyati, davlatning ravnaqi yo'lida tinmay izlanib, yuksak ma'naviyatli, madaniyatli, ma'rifatli, intellektual yoshlarni tarbiyalash, kamol toptirishda uzluksiz ta'lim jarayoniga yangi ma'lumotlarni taqdim etadigan maskan bu-axborot resurs markazlari va kutubxonalardir.

Axborot resurs markazlari faoliyatini zamon talabi darajasida tashkil etish, uzluksiz ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda axborot-resurs markazlarining ma'suliyati va vazifalarini oshirish masalasiga davlatimiz tomonidan alohida e'tibor qaratilmoqda. 2011-yil 13-apreldagi "Axborot-kutubxona to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 2006-yil 20-iyun "Respublika aholisini axborot-kutubxona bilan ta'minlashni tashkil etish to'g'risida"gi 381-sonli qaror, 2011-yil 23-fevraldagi "2011-2015 yillarda axborot kommunikatsiyasi texnologiyalari asosida axborot-kutubxona va axborot-resurs xizmatlarini yanada sifatli rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1487-sonli Qarori axborot-kutubxona muassasalarining faoliyatini, unga yangi axborot-kommunikativ texnologiyalarni joriy etgan holda, rivojlantirishga, xususan o'z fondi va xalqaro axborot maydonidagi axborot resurslaridan foydalanib, kitobxon extiyojlari va talablarga mos xizmat ko'rsatishni tashkil qilishga asos bo'lib hisoblanadi.

Ushbu qonun va qarorlar asosida tashkil qilingan yangi tipdagi kutubxonalarning birinchi galdagi vazifasi o'z faoliyatiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini samarali tatbiq etish, axborot-texnologiyalari bo'yicha malaka oshirish, kutubxona faoliyati jarayonlarini, avtomatlashtirish, o'z elektron axborot resurslarini shakllantirish, nafaqat doimiy kitobxonlar, balki axborot iste'molchilarining yangi toifasiga xizmat qiluvchi va axborot yetkazib beruvchi virtual kutubxonalar tashkil qilishdan iboratdir. Aynan ushbu kutubxonalarda kitob mutolaa qilishga o'quvchilarni yo'naltirish va o'rgatish masalasi bir qancha bir-biriga bog'liq bo'lgan jihatlarni o'z ichiga oladi.

Biz, bilamizki maorif sohasi aynan o'quvchi –yoshlarda kitobxonlik madaniyatini shakllantiruvchi bosh omil sanaladi. Xususan bugungi kunda "o'qish madaniyati", "kitobxonlik madaniyati", "mutolaa madaniyati" kabi atamalar zamirida "axborot olish madaniyati"ni ham kichik maktab yosh davridan boshlab o'quvchilarda shakllantirish hamda "kitobxon o'quvchi" atamasini qo'llash maqsadga muvofiqdir.

O'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga katta ta'sir qiluvchi asosiy jihatlardan yana bittasi bu o'quvchi – yoshlar uchun kitoblarni chop qilish masalasi hisoblanadi. Shu sababli ham quyidagi tamoyillarga e'tibor qaratish lozim deb qaraymiz:

-bolalar kitoblarining nashr etilishi, kutubxonalarining fondlarini nashrlar bilan ta'minlanganligini muntazam tahlil qilib borish;

-kitob o'qilishi, kitoblarning o'rtacha aylanishi va kitob bilan ta'minlanganlik darajasini aniqlab borish;

-kutubxonalarining o'quvchilarda o'qish madaniyatini tarbiyalashdagi imkoniyatlarini asoslash;

-ota-onalarning o'z farzandlari kutubxonliligiga, bolalar kitobiga, mutolaasiga munosabatlarini aniqlab borish;

-kutubxonachilik darslarining o'qish madaniyatini yuksaltirishdagi ahamiyatini asoslab borish.

Hozirga qadar ilmiy-nazariy adabiyotlarda va amaliyotda bir qator hodisalar o'qish madaniyati tushunchasi ostida yuritiladi. Jumladan, o'qish madaniyati bolalarga badiiy adabiyotni to'g'ri tushunish yo'llarini, undan estetik zavq olishni o'rgatadi. Shuningdek, ilmiy adabiyotlar bilan ishlash, ma'lumot-bibliografiya va barcha turdagi axborot materiallardan o'zini qiziqtirgan narsalarni qidirib topish, umuman, kitob va kutubxonadan to'g'ri foydalanish yo'llarini o'rganish o'qish madaniyati tushunchasi doirasiga kiradi. Bugungi kunda "o'qish madaniyati", "kitobxonlik madaniyati", "Muomala madaniyati" kabi atamalar bilan qo'llanilib kelinayotgan ijtimoiy hodisa "axborot olish madaniyati"ning tarkibiy qismidir. Bizning fikrimizcha, bu jarayonni aynan kichik maktab yoshidagi o'quvchilari doirasida tadqiq etganda "o'qish" terminini ishlatish maqsadga muvofiqdir. O'qish madaniyatini tarbiyalash ta'lim jarayonida amalga oshadi va ushbu jarayonni tadqiqotchi A.Umarov quyidagicha izohlaydi... "...maorif tizimi fuqarolarda mutolaa madaniyatini shakllantirishning asosiy ijro institutlaridan biri vazifasini bajaradi. Aynan maorif tizimida yoshlarda kitob va kitobxonlikka qiziqishni shakllantirish, takomillashtirish masalalari professional pedagogik nuqtai nazardan amalga oshirib kelinadi"¹. Demak, ta'lim tizimi o'qish madaniyatini shakllantirishning asosiy ijro institutlaridan biri vazifasini o'taydi.

Egallagan bilimlar o'quvchilarni izchil shakllantirib borishni ta'minlaydi.

Ta'lim jarayonining mazmunini tashkil qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalar faqatgina sinfda o'tiladigan darslarda shakllanib qolmasdan, balki sinfdan tashqari

o‘qishda, aniqrog‘i, kutubxonalarda mustaqil tarzda shug‘ullanish orqali ham egallanadi. Binobarin, maktabdagi o‘quv fanlarining o‘rganilishi, darslarining o‘zlashtirilishi sinfdan tashqari o‘qishga bog‘liq. Sinfdan tashqari o‘qishning asosiy qismini kutubxonalar o‘z zimmasiga olgan bo‘lib, ularsiz ta‘lim va tarbiya to‘liq bo‘lmaydi. Shu bois kutubxonalar ta‘lim va tarbiya jarayonida

muhim ijtimoiy masalalarni hal etishga ko‘maklashadi. Biroq ochiq tan olish kerakki, respublikamizda umumiy o‘rta ta‘lim tizimida ham, kutubxonalar faoliyatida ham o‘quvchilarda o‘qish madaniyatini tarbiyalashni shakllantirish va rivojaltirish bo‘yicha yetarlicha ishlar amalga oshirilmagan.

Shaxsda o‘qish madaniyatini tarbiyalash masalasi ijtimoiy, ma‘naviy-ma‘rifiy, umummilliy muammo hisoblanadi. O‘qish madaniyatini tarbiyalash ma‘lum bir davr bilan chegaralanadigan hodisa bo‘lmasdan, inson umr bo‘yi o‘rganadigan ma‘naviy ehtiyoj bo‘lib, u doimiy va faol xarakatlantiruvchi manbalar ta‘sirida shakllanadi.

O‘qish madaniyati haqida gap borganda, avvalo, uning shakllanish manbalarini aniqlab olish muhimdir. Negaki, har qanday voqea-hodisaning asl mohiyatini anglash uchun o‘sha voqea-hodisani yuzaga keltiradigan omillar aniqlanishi, tabiiydir. Mana shundan kelib chiqqan holda o‘quvchilarda o‘qish madaniyatini tarbiyalashning manbalari, shakllanish bochqichlari o‘rganiladi.

Zero, o‘qish ya‘ni mutolaa bola hayotiga mustahkam kirib borishi uchun bolalikning ilk pallasidan tayyorgarlik ko‘rish zarur: u birinchi so‘zni mustaqil ravishda o‘qishdan oldin, – onasi, otasi, buvisi, bog‘cha murabbiyasining mutolasini tinglashi, ya‘ni badiiy obrazlar go‘zalligini his qilishi kerak.

Chindanam, inson olamni tanish, hayot ma‘nisini agnlash, yashashdan murod neligini tushunish ilinjida kitob o‘giydi.

Hech bir zavg mutolaa zavqiga teng emas. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoevning “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha komissiya tuzish to‘g‘risida”^{gi}2 farmoyishi, shubhasiz, barchamizni quvontirdi. Mazkur farmoyish kitob, kitobxonlik madaniyatining jamiyat ma‘naviy hayotidagi o‘rni va rolini yana bir yangi bosqichga ko‘targanligi bilan izohlanadi. Farmoyishning ibratli

jihati shundan iboratki, unda kitob mahsulotlarini nashr etish, tarqatish, kitob mutolaasi, kitobxonlik madaniyatining bugungi kundagi holati, mavjud kamchilik, xatolar ro'y-rost ochib berilgan. O'qish madaniyatini inson bir umr bo'yi o'rganadi. Lekin uning asosiy qoidalarini inson yoshlikdan, bolalikda kitobni ilk taniy boshlagan davrdan o'rganib borish maqsadga muvofiqdir. O'qish, ya'ni mutolaa bolaning ma'naviy hayotiga mustahkam kirib borishi uchun oldindan tayyorgarlik ko'rib borishi zarur: bola birinchi so'zni mustaqil ravishda o'qishdan oldin, u har kuni katta odam – onasi, otasi, buvisi, bog'cha murabbiyasining mutolasini tinglashi, ya'ni badiiy obraz go'zalligini his qilishi kerak. Oilaning bola tarbiyasidagi, uning shaxs sifatida shakllanishidagi ahamiyati xususida bir qator risolalar yaratilgan bo'lib, ularda shaxsning tarbiyaviy jarayonida kitobning, mutolaaning ahamiyati xususida fikrlar bayon etilgan.

O'qish madaniyatini tarbiyalashda oilaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. O'z farzandlarida barcha axborot manbaalariga bo'lgan qiziqishni, jumladan kitob o'qishga, kutubxonalarga bo'lgan ishtiyoqni uyg'otish.

2. Mavzu jihatdan rang-barang, turli-tuman manbalarga boy bo'lgan shaxsiy oilaviy kutubxona tashkil etish.

3. Oila a'zolarining yoshiga, qiziqishlariga, intellektual salohiyatiga mos adabiyotni tanlab o'qishni o'rgatish.

4. O'z farzandalarini kitoblardan foydalanish qoidalari bilan

tanishtirib borish va bu orqali bolalar o'qishini to'g'ri tashkil etish, ularning bo'sh vaqtlarini taqsimlash masalalarida faolliklarini oshirish. O'qish murakkab ijtimoiy hodisa bo'lib, o'ziga xos tarkibiy qismlariga ega. Ana shunday muhim tarkibiy qismlaridan biri-o'qish psixologiyasidir. Ijtimoiy faoliyat turlari ichida bo'lgan o'qish o'z o'rnini va ijtimoiy ahamiyatga egadir. Zero, o'qish faoliyati orqali qolgan barcha ijtimoiy faoliyatlariga yo'l ochiladi. O'qish faoliyati uzoq yillar mobaynida tarkib topadi: u ilk maktabgacha tarbiya yoshida, so'ngra boshlang'ich sinflarda shakllana boshlaydi. Bolalar o'qishiga rahbarlik qilishda, ma'naviy barkamol insonni shakllantirishning yo'nalishlaridan biri-o'qish psixologiyasini o'rganishdir. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning psixologik holatlari va ruhiyatini o'rganishga

bag'ishlangan bir qator izlanishlarda kichik maktab yoshidagi o'quvchilar faoliyatining psixologik tahlili, ta'limning psixologik asoslarini bayon qilish, o'quvchilarning psixik rivojlanishini yoritish kabi bir qator hodisalar tadqiq etilgan. Jumladan, B.R.Qodirov kichik maktab yoshidagi o'quvchilar o'quv faoliyatining psixologik asoslarini, E.G'oziyev kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bilish jarayonlari xususiyatlarini, M.Davletshin boshlang'ich ta'limi tashkil qilishda savodxonlikni rivojlantirishning psixologik omillarini atroflicha yoritib berganlar.

V.Karimovaning pedagogik-psixologiyaga doir izlanishlarida o'qishning yetakchi faoliyat sifatidagi shaxs shakllanishiga katta ta'siri va ahamiyatli jihatlarini ifodalab bergan. Kitobxon bolaga maqsadga muvofiq pedagogik ta'sir o'tkazish shaxsning yosh va o'ziga xos psixologik xususiyatlarini hisobga olishga tayanadi, bolalarning kitob o'qishiga ularning yosh xususiyatlari ta'sir etishini o'rganadi, ya'ni qaysi yoshda qanday kitoblarni o'qish va tushunish mumkinligini aniqlaydi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Umarov A.Mutolaa madaniyati:shaxs,jamiyat,taraqqiyot.-T.:Fan,2004.-B.78-79
- 2.Mirziyoev.Sh.M "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi farmoyishi. T: 2017 yil 12 yanvar .
- 3..E.G'.G'oziyev.Tafakkur psixologiyasi.T.:Universitet.2006.
- 4.E.G'.G'oziyev.Psixologiya fani metodologiyasi.T.: Universitet.2002

OILADA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR VA MULOQOT PSIXOLOGIYASI

*Yusupova Oysara Boboxonovna
Qorako'l tuman 31- maktab psixologi*

Аннотация: Oilada shaxslararo munosabatlar va uning turlari.

Калит сузлар: Agressiv, deviant xulq atvor,depressiya, nevroz,emosional buzilish ,stress, psixologik to'siq,mazmuniy to'siq ,mativasion to'siq, vaziyatli to'siq.

Odamlar o'rtasidagi muloqot va uning umumiy qonuniyat-lari odam turmush tarzining barcha jabhalarida boshqa odamlar bilan bo'ladigan o'zaro munosabatining eng muhim shartlaridan hisoblanadi. Odamning aqli, irodasi, hissiy madaniyati, tarbiyalanganligi, nazokatligi va shu kabilarning barchasi muloqot tufayli shakllangan xislatlardir. Shu bilan bir-ga uyqusizlik, bosh og'rig'i, nevrozlar, insultlar, infarktlar va boshqa turli kasalliklar, shuningdek ichkilikka, giyohvand mod-dalarga ruju qo'yish, hatto o'z joniga qasd qilish kabilar ham shu muloqotning natijasidir. Rivoyatlarda aytilishicha, dono Ezop o'z xo'jayinining «Menga avval, dunyodagi eng mazali, shirin taomni keltir va undan so'ng aksincha eng bemaza, yaramas taomni keltir», — deb buyurganida, u har ikkala safar ham qaynatilgan tilni keltirgan ekan. Demak, til, muloqot in-son hayotida undan qanday foydalanish, uni qanday ishlatish, qanday tashkil qilishga qarab, uning uchun eng aziz, eng qadrli bo'lishi yoki aksincha eng fojiali bo'lishi ham mumkin.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida odamlar kun-dalik muloqotining tezlashuvi, aholi zichligining ortib borishi, odamlar turmush tarzining jadallashuvi, ularning ruhiy zo'riqish va ta'sirlanuvchanligining kuchayib borishi kabi ho-latlar bugungi kunda odamlarning muloqot madaniyatining yuqori darajada bo'lishini taqozo etadi.

Muloqot madaniyati. Muloqot madaniyatiga birinchidan, o'z-o'zini bilish va boshqa odamlarni tushuna olish qobiliyati, ya'ni ularning psixologik xususiyatlarini to'g'ri baholay olish, ikkinchidan, ularning xulqi va holatlariga nisbatan mos (adek-vat) munosabat bildira olish, uchinchidan, har bir odamga nis-batan uning shaxsining individual xususiyatlariga eng ma'qul keladigan muloqot shakli, usuli va stillarini tanlay bilish kiradi.

Muloqot madaniyatini oshirish uchun odamda ilk yoshlikdan boshlab boshqa odamlarga hurmat va samimiyat bilan munosabatda bo'lishni, ularga hamdardlik, insonparvarlik, mehri-bonlik qilish qobiliyatlarini shakllantirib borish kerak bo'ladi.

Muloqot eng avvalo odamni odam tomonidan idrok qili-shidan boshlanadi, unda dastlabki o‘zaro baholash amalga oshadi, dastlabki hissiy-intellektual munosabatlar shakllanadi va shundan so‘ng tegishli muloqot shakli amalga oshiriladi. Bu jarayonda odam haqidagi ma’lumot, idrok etilayotgan odam-ning hayotiy tajribasi, u yoki bu munosabat shaklini yoqtirishi yoki yoqtirmasligini yuzaga keltiradigan bevosita emotsional munosabatlar muhim rol o‘ynaydi.

Muloqotda buyruq ohangining ustunligi, do‘q-po‘pisa ohangida keskin shaklda muomalada bo‘lish, suhbatdosh nomi-ga tez-tez bildirilib turiladigan e’tirozlar, uning xatti-harakati va fikrlaridan norozilikni ifodalash, yo‘l bermaslik va tajovuzkorlikni namoyon qilish, oilada o‘zaro raqobat (yoki hukmronlik-bo‘ysinuvchanlik) munosabatlarini yuzaga keltira-di. Befarqlik, e’tiborsizlik, qo‘pollik, bemehrlik, behurmatlik kabilar oiladagi samimiy muloqotga putur yetkazadi

Odamlar o‘rtasida bir-birlarini tushunishning yetishmasligi ko‘pincha muloqotdagi to‘siq, shaxslararo munosabatlarni buzilishining sababi bo‘lib hisoblanadi. Bizlar boshqa odamlar bilan bo‘ladigan o‘zaro munosabatlarimizda nima uchundir, o‘zimizning fikr-o‘ylarimiz, niyatlarimiz suhbatdoshimizga ayon deb hisoblaymiz. Bundan tashqari hamma odamlar ham bolaligidan boshqa odamlarning emotsional holatlarini his qi-lish, ularni ko‘rish, ular bilan hisoblashish, ularni tushunishga intilishga o‘rgatilavermaydi. Shuning uchun ham ko‘pchilik holatlarda hatto bir-biriga eng yaqin, bir-biriga zid manfaat-larga ega bo‘lmagan odamlar ham hayotda bir-biriga noxush-liklarni yetkazishi mumkin. Albatta, bu ishlarni ular bir-birlari-ga yomonlik, yovuzlik qilish niyatida, yoki o‘zlari yovuz odamlar bo‘lganliklari uchun emas, balki, shunchaki bir-birini tushunmaganliklari «nima qilayotganliklarini bilmaganliklari» uchun sodir etadilar. Shunga o‘xshash holatlar odamlarning o‘zaro munosabatlari, muloqotlarida o‘ziga xos to‘siq vazifasini bajaradi.

Ijtimoiy psixologlar muloqot jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan to‘siqlarning quyidagilarini farqlaydilar: psixologik, vaziyatli, mazmuniy va motivatsion to‘siqlardir.

Psixologik to‘siq — bu sherigiga ma’qul tushmay qolish, tushunilmay qolishdan qo‘rqish, u tomondan inkor etilish va kalaka qilinishdan yoki keskinlikdan qo‘rqish, eng

ezgu hislari-ni va niyatlarini samimiy izhor etishiga javoban qo‘pollik bilan javob berilishi mumkinligidan xavotirlanish kabilar tufayli intellektga oid, mehribonlikka oid, kuchga oid shaxsiy imkoni-yatlarini namoyon qilish va amalga oshirishga xalaqit beruvchi, o‘ziga hos ichki psixik tormozdir.

Vaziyatli to‘siqlar — bu suhbatdoshlarning bir xil vaziyatni turlicha tushunishlari, unga turlicha yondashishlari bilan bog‘liq.

Mazmuniy to‘siqlar — odatda suhbatdoshini tushunmagan-lik tufayli, uning mazkur jumlasini qanday ma‘noda aytilgani, u qanday fikrni ilgari surayapti, nimani nazarda tutayapti, nima-ga olib boradi va shu kabi mulohazalarga borish tufayli yuzaga keladi.

Motivatsion to‘siqlar — shunday vaziyatlarda yuzaga ke-ladiki, bunda gapirayotgan odam yo o‘zi bayon qilayotgan fikrning motivini yetarlicha anglay olmaydi yoki u atayin ularni (asosiy motivni) yashirishga harakat qilayotgan bo‘lishi mumkin.

Bulardan tashqari muloqotga to‘siq bo‘lib, suhbatdoshlarni psixologik madaniyatlik nuqsonlaridan biri, ya‘ni ularning na eshitishni va na tinglashni bilmasligi, «teskari aloqaning» yo‘qligi xizmat qilishi mumkin. Odamlar o‘rtasidagi suhbat ko‘pincha ularda aqlning yetishmasligi tufayli emas, balki ularning xudbinligi tufayli: har biri o‘zi haqida yoki o‘zini qi-ziqtiradigan masalalar haqida gapirishga intilishligi tufayli kutilganidek amalga oshmay qolishi mumkin. Oqibatda bitta «aqli» dialog o‘rniga, ikkita behuda, hatto zararli monolog amalga oshadi. Shuning uchun ham muloqotga, suhbatlashish san‘atiga o‘rganish, ijtimoiy-psixologik madaniyatni egallash, o‘zi, o‘z kayfiyati va hissiyotlarini boshqara olish, bilim va malakalarini ishlab chiqish, o‘z gapi bilan suhbatdoshini qi-ziqтира olish qobiliyatini rivojlantirishga erishish kerak. Biroq, buning uchun birinchi navbatda har qanday muloqotning umu-miy qoidasi: boshqa odamlarning, o‘z suhbatdoshlarining ehtiyojlari, xohishlarini qondira oladigan odamgina hurmatga erisha olishligini yodda tutishi lozim.

Albatta, yosh oila yuzaga kelar ekan, ular bir-birlarini sevib turmush qurishganmi, qarindosh-urug‘chilik, tanish-bilishchi-lik, sovchilik, hisob tufaylimi yoki stereotip bo‘yichami, qan-day bo‘lishidan qat’i nazar nikohning ilk kunlarida ularning

bir-birlariga nisbatan bo'lgan o'zaro munosabatlarida, er-xotin o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarda emotsional ko'tarinki-lik, hissiy rang-baranglik darajasi yuqori bo'ladi. Bir-birlarini ma'lum bir muddat sevishib oila qurgan juftlarda bunday emotsional ko'tarinkilik darajasi nihoyatda yuqori bo'ladi. Chunki ular bir necha yil kutib, intilib yashagan, visol damlari-ga nihoyat yetishgan bo'ladilar. Bunday juftlar nikohi boshida er-xotin o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarda ko'tarinkilik, bir-birlariga emotsional intilish juda yuqori darajada bo'ladi. Nafaqat sevishib oila qurganlar, balki deyarli barcha motivlarga ko'ra oila qurgan yoshlarda ham nikohning boshida er-xotin o'zaro munosabatlarida bir-biriga yaqinlik, bir-birini qadrlash, hurmat qilish nisbatan yuqori bo'ladi. Ularning bir-birlariga, o'z nikohlariga, o'zlarining bo'lajak oilaviy hayotlari haqidagi niyat, orzu, umidlari ezgu, ijobiy bo'ladi. Chunki hech kim va hech qachon ertaga bo'lajak turmush o'rtog'im, yangi oilam-ning yangi a'zolari bilan nizo-janjalga boraman, ular bilan urishaman va oxir-oqibatda oilam buzilib, ajrashib ketaman, deb oila qurmaydi (Ayrim hollarda majburan oila qurganlar bundan mustasno). Inson oila qurar ekan ahil-inoq yashab, murod-maqсадga yetishishni orzu qiladi, nikoh arafasida va nikoh kechasi ham barcha yaqin birodarlar, qarindosh-urug'lar, to'yga taklif buyurgan mehmonlar yoshlarga ezgu niyatlar bildiradilar. Shuningdek, yoshlar oila qurish arafasida va nikohlarining dastlabki kunlarida turmush o'rtog'i timsolida, o'zining shu orzu-istaklariga, murod-maqсадlariga yetishishda yordam beruvchi, uni qo'llab-quvvatlovchi, uni har soniya, har onda tushunuvchi o'z tabiatiga yaqin odamini tasavvur qiladi va unga imkon qadar shunday ijobiy, iliq munosabatda bo'lish-ga harakat qiladi.

Biroq hayotda, ayniqsa, oilaviy hayotda hamma narsa ham odam kutganidayin bo'lavermaydi. Oilaviy hayotning o'ziga yarasha notekisliklari, past-balandliklari, murakkabliklari, muammolari bo'ladi. Shunday murakkabliklardan biri yosh er-xotinning yangi ijtimoiy statusga, mavqega: er, kuyov, uylan-gan, oilali yigit, xotin, kelin, turmushga chiqqan ayol rollariga, o'zlari uchun yangi bo'lgan ijtimoiy muhitga, yangi oilaga moslashish jarayoni bilan bog'liq. Xo'sh bu yangi sharoitlarga moslashish jarayoni kimda qanday kechadi albatta har bir insonning o'ziga bogliq.

QIZLARNI MUSTAQIL OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA PSIXOLOGIYANING O'RNI

Turopova Shaxlo Sultonovna
Qashqadaryo viloyat Yakkabog' tumani 80- maktab psixologi

Oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash murakkab, uzoq muddatli hamda o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etuvchi faoliyat jarayoni bo'lib, mazkur jarayon quyidagi yo'nalishlarda yo'lga qo'yiluvchi ijtimoiy oilaviy munosabatlar negizida amalga oshiriladi:

1. Oilaning moddiy ta'minotini yo'lga qo'yish (oila budjetini yaratish, oilaga tegishli shaxsiy xo'jalik (tomorqa hamda chorvachilik)ni barpo etish, undagi ishlarni yuritish, qo'shimcha daromad manbalari (xunarmandchilik, ijara dexqonchiligi yoki chorvachilikni tashkil etish)ni izlab topish, kasbiy faoliyatni olib borish va xokazolar).

2. Oila a'zolari (keksa, o'rta va yosh avlod vakillari) o'rtasida muomala munosabatlarini yo'lga qo'yish.

3. Oilaviy xordiq (maishiy hamda ma'naviy mazmundagi)ni tashkil etish (bo'sh vaqt hamda ta'til davrlarini birgalikda o'tkazish).

4. Oilaviy tadbirlarni uyushtirish (tug'ilgan kun, beshik, sunnat, muchal, nikox, kumush va oltin to'ylar, turli o'quv yurtlarini tamomlaganlik, birinchi maoshni olganlik, xukumat mukofotlari bilan taqdirlanganlik, xizmat yoki ilmiy soxada muayyan yutuqqa (xususan, ilmiy daraja yoki unvonga ega bo'lganlik munosabati bilan tashkil etiluvchi tadbirlar, aza bilan bog'liq marosimlar).

5. Farzandlar tarbiyasini tashkil etish, ularga ilm va hunar sirlarini o'rgatish.

6. Oila a'zolarining ijtimoiy munosabatlar jarayoni (qo'ni qo'shni, qarindosh urug', hamkasb hamda do'stlar bilan ijtimoiy aloqani tashkil etish)dagi qatnashuvi. 60

Mazkur yo'nalishlarda olib boriladigan oilaviy hayotning bir maromda kechishini ta'minlash bir qator omillar mavjudligini taqozo etadi. Xususan:

a) oila a'zolarining ma'naviy axloqiy qiyofasi, muayyan axloqiy e'tiqodga egaliklari, ularning dunyoqarash hamda tafakkurlari ko'lamining kengligi;

b) oila a'zolari o'rtasida bir birini tushunish, shaxsiy istaklardan o'zgalar xoxish istaklarini yuqori qo'yish, ularni qadrlash, xurmat qilish, o'zaro yordamni tashkil etish tuyg'ularining qaror topganligi;

v) oila a'zolarining ijtimoiylashuv (ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi ishtiroklari) darajasi.

Tadqiqot muammosi doirasida tashkil etilgan tajriba sinov ishlari jarayonida ushbu omillarga tayanib ish ko'rildi. Tajriba sinov ishlarini olib borish chog'ida biz qizlarni oila sharoitida mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash oila tarbiyasining asos bo'lishi lozim degan xulosaga keldik. Zero, qizlarda dastlabki ma'naviy axloqiy sifatlar, mehnat hamda o'qish faoliyatini tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarning shakllanishi ularni mustaqil hayotga tayyorlash jarayoni uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida oila sharoitida qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashga yo'naltirilgan faoliyat quyidagi shakllar asosida tashkil etilganda kutilgan natijani berishi mumkinligiga guvoxb bo'ldik:

a) nikoh va oilani shakllantiruvchi asoslar, nikoh va oila qurish shartlari, oilaviy munosabatlar mazmuni, oila mustahkamlligini ta'minlovchi hamda oilada sog'lom psixologik muhitni yuzaga keltiruvchi omillar, shaxsiy gigiyena qoidalariga amal qilish, shaxsiy, shuningdek, oilaning boshqa a'zolari salomatligini saqlash, oila byudjetini shakllantirish, undan oqilona foydalanish, oila muhitida farzandlar tarbiyasini tashkil etish, uy ro'zg'or yumushlari va oila xo'jaligini boshqarish, er-xotin munosabatlari, ota-ona va bolalarning burchlari kabi mavzularda uyushtiriluvchi suxbatlar.

b) "Qizlar tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari", "Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida nimalarga e'tibor berish lozim?", "Ginekologik kasalliklarni keltirib chiqaruvchi omillar", "Balog'at davri murakkab jarayon", 61

"Komillikning ma'naviy asoslari", "Muomala madaniyati va uni shakllantirish shartlari", "Oilalarning muqaddasdir", "Oilaviy ajrimlarning oldini olish", "Xalq pedagogikasida qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalalarining yoritilishi", "Qizlarni

mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida jamoatchilikning ishtiroki” kabi mavzularda tashkil etilgan ma’ro’zalar.

v) “Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashda nimalarga e’tibor berish lozim?”, “To’kis baxtning mezoni moddiy farovonlikmi?”, “Ibratli oila qanday bo’lmog’i kerak?”, “Namunali qaynona (kelin) o’zida qanday xususiyatlarni aks ettira olishi lozim?” kabi mavzularda o’tkazilgan baxs munozalar.

g) “Qizlar davrasi”, “Eng namunali kelin”, “Ibratli oila”, “Tadbirkor ayol”, “Ijodkor ayol” kabi mavzularda tashkil etilgan ko’rik (tanlov)lar;

d) “Oilaviy budjetni qanday shakllantirmoqchisiz?”, “Oila xo’jaligini qanday yo’lga qo’ymoqchisiz?”, “Oilaviy munosabatlarda yuzaga kelgan ziddiyatlarni bartaraf eta olasiz?” mavzularidagi seminar-treninglar

Qizlarni oila sharoitida mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida yuqorida qayd etilgan shakllarda tashkil etilgan faoliyat samaradorligini mazkur jarayonda qo’llanilgan quyidagi metodlar ta’minlaydi:

1) kuzatish metodi (faoliyatni tashkil etishda ushbu metoddan foydalanish oilada tarbiya topayotgan qizlarning xatti harakatlarini ko’z atish ularda hosil bo’layotgan ma’naviy axloqiy sifatlari to’g’risida muayyan ma’lumotlarga ega, shuningdek, qizlarning fiziologik hamda ruxiy xolatida ro’y berayotgan o’zgarishlardan xabardor bo’lish imkonini beradi);

2) suxbat metodi (mazkur metod yordamida qizlarning o’y fikrlari, ichki ruxiy kechinmalari, xis tuyg’ulari, orzu niyatlari, hayotiy intilishlari, maqsadlari, ularning hayotlarida sodir bo’layotgan o’zgarish yoki xodisalar (yangi tanishlar orttirish, dugonalari bilan xafalashib qolish, o’zi tanlagan kasbni o’zgartirish to’g’risidagi fikrning paydo bo’lishi, o’zi yoqtirgan to’garak (kurs)ga qatnashish istagidan voz kechish va xokazolar), hayotiy ideallari, oilaning boshqa a’zolari, do’stlari, tengdoshlari hamda sinfdoshlari bilan bo’lgan munosabatlarining mazmuni, o’quv predmetlari asoslarining o’zlashtirishdagi muvaffaqiyatlari yoki muammolar va hokazolar yo’zasidan o’zaro fikr almashish, ma’lum ma’lumotlarga ega bo’lishni ta’minlaydi);

3) tushuntirish metodi (ushbu metod yordamida qizlarga mustaqil oilaviy hayotni yo’lga qo’yish jarayonida qo’l keladigan va oilaviy munosabatlarni tashkil etish, oila xo’jaligini boshqarish, turli taomlar tayyorlash, bichish tikish ishlarini bajarish, o’zining hamda oila

a'zolarining salomatliklarini saqlash, er xotin munosabatlarini yo'lga qo'yish, oila byudjetini yaratish, undan maqsadga muvofiq foydalanish, farzandlar tarbiyasini tashkil etish chog'ida bilish zarur bo'lgan nazariy va amaliy ma'lumot (bilim)lar beriladi);

4) namoyish etish metodi (mazkur metod qizlarda mustaqil oilaviy hayotni tashkil etish jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'ladigan amaliy faoliyat ko'nikma hamda malakalarni xosil qilish uchun xizmat qiladi);

5) namuna ko'rsatish metodi(tadqiqot muammosi doirasida olib borilgan tajriba sinov ishlari jarayonida mazkur metoddan foydalanish ham qizlarda mustaqil oilaviy hayotni tashkil etish jarayonida muhim ahamiyat kasb etuvchi amaliy faoliyat ko'nikma hamda malakalarini shakllantirish imkonini beradi);

6) baxs (munozara) metodi (mazkur metod yordamida qizlarda ommaviy axborot vositalari saxifalarida oilaviy turmush va uni tashkil etish, mustahkaml oilani shakllantirish, oilaviy munosabatlarni yo'lga qo'yish, oilaviy mojaro hamda ajrimlar, ularni keltirib chiqaruvchi sabablar, farzandlar tarbiyasini yo'lga qo'yish, salomatlikni saqlash, pazandalik hamda bichish tikish sirlari xususida yoritilgan materiallar mazmuni bilan tanishish, ular to'g'risida fikr almashish, shuningdek, atrofda sodir bo'layotgan hamda oilaviy munosabatlar bilan bog'liq voqyea va xodisalar moxiyatidan o'zlariga tegishli xulosalar chiqarib olish, ularga nisbatan shaxsiy munosabat bildirish ko'nikmalarini xosil qilish mumkin. Oila a'zolari davrasida tashkil etilayotgan suxbatlar chog'ida baxs (munozara) metodidan foydalanish yanada samaralidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. «Axloq-odobga oid hadis namunalari». – Toshkent: Fan, 1990, – 72 b.
 2. Inomova K.M. «Oilada bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi» –Toshkent: Fan, 1999, – 151 b.
 3. Xolmatova M. “Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi” Toshkent. 2000 y
 4. E.G'oziyev. Psixologiya muammolari. –T.: O'qituvchi 1996.
 5. E.G'oziyev. Umumiy psixologiya. –T.: O'qituvchi, 2011.
- www. Pedagog. uz.

MAKTABLARDA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNI YANADA TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLAR, YECHIMLAR, NATIJALAR

Ibragimova Shaxnoza Erkin qizi
Qashqadaryo viloyati Qarshi tuman 26-maktab psixologi

“Yuqori sinflarda bolalar shaxs bo'lib, jamoa bo'lib shakllanadi. Ayni o'sha paytda ularni o'zlari o'rgangan muhitdan ajratib qo'ymaslik kerak. Bu yoshlarning ruhiyatiga davomatiga, oxir oqibatda ta'lim tarbiyasiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Shu bois ta'lim jarayonining uzluksizligini taminlash, o'quv dasturlarini takomillashtirish zarur. Shavkat Mirziyoyev.

Hozirgi kunda mamlakatimizda psixologiya sohasida pedagog kadrlarni tayyorlash hamda amaliyotchi psixologlar faoliyatini qo'llab quvvatlashga oid bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 07.06.2019-yildagi 472-son “Psixologiya sohasidagi kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarni oldini olish chora-tadbirlari to'g'risidagi” qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 12.07.2019-yildagi 577-son “O'quvchilarni pedagogik-psixologik qo'llab quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to'g'risidagi qarorlari orqali psixologik faoliyatni tashkil etish aniq belgilab qo'yildi.

Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatning asosiy vazifalari o'quvchilarni kasb hunarga yo'naltirish ishlarini samaradorligini oshirish, jamoada sog'lom psixologik muhitni yaratish, istedadli va iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, o'quvchilar, ota-onalar hamda o'qituvchilarning psixologik bilimlarini oshirish, o'quvchilar qiziqishlarini qobiliyatlarini inobatga olgan xolda kasb-hunarga yo'naltirish, o'quvchilarni maktabga moslashish jarayoniga ko'maklashish, turli yosh davrlaridagi o'quvchilarni shaxsiy,

aqliy, ijtimoiy rivojlanishini psixologik kuzatib borish va salbiy og'ish holatlarini oldini olish kabi bir qator vazifalar ustuvor etib belgilangan.

Psixologik xizmatni amalga oshirish ishlari rivojlanishi bilan bir qatorda ko'plab muammolar ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Ayrim maktablarda haligacha psixolog xonasining yo'qligi, xona bo'lsada talab darajasida jihozlanmaganligi, kompyuter printer kabi uskunalari yo'qligi, psixologning kasbiy mahorati kamligi, kabi o'z yechimini kutayotgan masalalar kuzatilmoqda. Maktab psixologi o'quvchilarga ustoz emas, do'st bo'lishi kerak. O'quvchilar o'z sirlarini psixologga qo'rqmay ayta olishlari, unga ishonishlari lozim. Buning uchun o'quvchilar bilan individual yoki jamoaviy ishlashda psixologning xonasi talab darajasida bo'lishi lozim. Ochig'ini aytganda ayrim maktab psixologlari maktab psixologi emas, qo'shtirnoq ichida maktab direktorining yugurdagi bo'lib qolayotganligi ham bor gap. O'z xaq-huquqlarini bilmagan odam qanday qilib, boshqalar muammolarini yecha oladi. To'g'ri o'z kasbining ustasi, bilim darajasi juda yuqori, jamoada o'z o'rniga ega bo'lgan psixologlar ham juda ko'p. Ammo yuqoridagi holatlar ham bor gap. Psixologik mashg'ulotlarni o'tkazish uchun alohida soat ajratilmaganligi psixolog va o'quvchi munosabatlarini tashkillashtirish uchun imkon qoldirmaydi. Besh olti soat darsdan so'ng ham ruhan ham jismonan charchagan o'quvchiga psixolog treningi yoqmasligi tabiiy. To'g'ri bu kabi muammolar ko'proq chetdagi tumanlarda uchraydi ammo psixologik xizmat sifatiga o'z salbiy ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Bu kabi kamchiliklarga qaramasdan psixologik xizmatga bo'lgan talab yildan yilga ortmoqda. Har bir maktabda tajribali va bilimli psixologga ehtiyoj bor. Katta yoshdagi insonlar uchun o'z muammolarini hal eta olishi uchun imkoniyati yetarli yani muammosini qaysidir yo'l bilan hal qila oladi, psixologga borishga mablag'i ham imkoniyati ham bor. Lekin o'quvchi yoshlar uchun bu muammo. Shuning uchun maktablarda psixologiya fanining 5-11-sinflarda o'tilishi ham maqsadga muvofiq bo'lardi. Psixologiya fanini maktablarda yosh doirasini hisobga olgan holda, Umumiy psixologiya, Oila psixologiyasi, Psixogigiyena, O'smirlik davri psixologiyasi kabi tarmoqlarga bo'lgan holda ham o'qitish mumkin bo'ladi. Psixologiya fani darsi maktablarda o'qitilishi uchun bir necha sabablar bor. Odatda maktabda o'tiladigan

fanlar bilishni oshirishga qaratilgan bo'ladi. Psixologiya fanining joriy etilishi o'quvchilarga o'z-o'ziga yordam vositasi bo'lib, xizmat qilishi mumkin. O'quvchilar fan orqali o'z istedodi, iqtidori, layoqati, diqqati, xotirasi, tafakkurini baholay olishi, o'z tengqurlari bilan ijobiy munosabatlarni shakllantirishni o'rganishi, o'zidagi ruhiy, jismoniy va fiziologik o'zgarishlarni nazorat qila olishi kabi xususiyatlarini takomillashadi. O'quvchi uchun fanning yana bir muhim jihati stress, depressiya holatlari bilan kurashishga o'rgatadi.

Maktablarda psixolog shtati maktab o'quv tarbiya ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari va maktab ma'naviy ma'rifiy ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarlari lavozimlari kabi muhim ahamiyat kasb etadi. Qachonki psixolog maktabda o'z o'rniga ega bo'lsa, zamonaviy jihozlangan xona, maktab rahbarlari, sinf rahbarlari, ota-onalar, yoshlar yetakchilari bilan hamkorlikda ish olib borilsa, psixologik xizmat samaradorligi ancha ortadi.

Maktab psixologi yosh avlodni hayotga to'g'ri yo'naltirishda ota-ona va o'qituvchilar bilan barobar ahamiyatga ega bo'lgan shaxs. Shaxs sifatida shakllanayotgan o'quvchining muammolariga yechim topishi uchun maktab psixologining roli katta. Umuman olganda, maktablarda psixologning mavqeini oshirish, uning o'z faoliyatini samarali tashkil qila olishi uchun muhit yaratish ayniqsa tuman maktablari uchun juda zarur. Psixolog o'z oldiga qo'ygan vazifasini chin dildan, chindan uddalay olsagina keyinchalik kattalashib, ketishi mumkin bo'lgan ko'plab ijtimoiy muammolarni boshidayoq oldini olish mumkin bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 12.07.2019-yildagi 577-son "O'quvchilarni pedagogik-psixologik qo'llab quvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to'g'risidagi qarori psixologlarni huquq va majburiyatlarini aniq belgiladi. Psixolog kadrlar quyidagi huquqlarga ega bo'ldilar. Psixolog kadrlar ta'lim muassasasini boshqarishda qatnashishlari, o'z faoliyatini olib borishi uchun shart shoraitlar yaratib berishni talab qilishlari, ta'lim muassasi xodimlari uchun belgilangan imtiyozlardan foydalanish, o'quvchilarning hayoti va faoliyatiga oid turli ishchi guruhlar va komissiyalar ishida qatnashish, psixologik-pedagogik tashxisga oid yangi metodik dasturlarni ishlab chiqish, tajriba sinovdan o'tkazish va ularni amaliyotga joriy

etishda ishtirok etish, ta'lim muassasasining pedagogik va metodik kengashlarida ishtirok etish va o'z yonalishi bo'yicha takliflar berish kabi bir qator huquqlarga ega bo'ldilar. Bundan tashqari psixolog kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish tartibi to'g'risidagi nizomi ham qabul qilindi. Psixolog kadrlar o'z faoliyatlarini samarali tashkil etish orqali ustama olish huquqiga ham ega bo'ldilar. Xalq ta'limi tizimidagi amaliyotchi psixologlar orasidan tashabbuskor, ilg'or, ijodkor, salohiyatli va fidoyi psixologlarni aniqlash va ularning ijodiy faolligini oshirish uchun "Eng yaxshi psixolog" respublika ko'rik tanlovi o'tkazib kelinmoqda. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik pedagogik respublika tashxis markazi tomonidan o'tkazilayotgan ko'rik tanlovlar, metodik yordamlar ham psixologik xizmat sifatini oshirishga yordam bermoqda. Bugungi axborot texnologiyalari rivojlangan davrda, har bir yosh avlodning fikrlashi, dunyoqarashi daqiqa sayin rivojlanib bormoqda. O'quvchilar shaxs sifatida shakllanishida, vatanparvar, mamlakat hayotida muhim o'rin egallaydigan, o'z fikri va sog'lom dunyoqarashga ega bo'lishida, el-yurt koriga yaraydigan barkamol, manan yetuk inson bo'lib tarbiyalanishida psixolog kadrlarning o'rni ham beqiyosdir.

Zero Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning ushbu fikrlari yildan yilga o'z tasdiqini topmoqda. "Bugungi kunda O'zbekistonning yangi taraqqiyot davri poydevorini yaratmapmiz. Bunda bizning eng yaqin ko'makchilarimiz ustoz va murabbiylar, ilmiy va ijodkor ziyolilardir. Har bir oila hayoti maktab bilan bog'langan, bu masala davlatning, jamiyatning eng muhim ishidir". Psixolog kadrlar davlat va jamiyat rivojidagi muhim o'rin tutuvchi shaxslar hisoblanadi va psixologik xizmat samaradorligi yildan yilga ortib boraveradi.

ЧИРИК ИЛДИЗ

Гулчеҳра Нурматова Олимжановна

Наманган вилояти Янгиқургон тумани 20 – сонли иктисослаштирилган махсус мактабгача таълим дефектологи

Калит сўзлар: бешик, гудаклик, ҳаёт, дарсхона, улғайиш, эркинлик, сув каби тоzza фикрлар....

Ёруғ оламга келган зот борки, бешиқдан, то қабр қадар саволлар гирдобида яшайди: “У ким?”, “Бу нима?” ва ҳоказо. Улар шу қадар кўпки, берилажак бир-икки жавоб билан ҳаётнинг мукамал таснифини ифодалаш қийин. Билакс, йиллар ва йўллар тириклик маъносини секин-аста англашиб боради. Зотан, ровийлар “Ҳар тонгнинг ўзи бир – Афлотун”, дея бежизга айтишмаган. Демак, ҳар бир кун – янги дарсхона! Ундан умр сабоғини қандай олиш, ўзимизга ҳавола. Аини пайтда қандай улғайиши ва қанай камол топишига масъул бўлган фарзандларимизга ҳаёт сабоғини қай тарзда етқизишлик ҳам ўзимизга ҳавола.

Қуръони Каримнинг “Раъд” сураси, 11-оятда "Албатта, то бир қавм ўзларини ўзгартирмагунларича, Аллоҳ уларнинг ҳолини ўзгартирмас", дейилади: Яъни, банда то ўзини ўзгартиришни ўзи сўрамагунча ёки рози бўлиб, ихтиёрий ва суйган ҳолда ўз зоти ва нафсини таслим этмагунча, Аллоҳ банданинг ҳолини ўзгартирмайди.

Демак, бирон мақсадга эришиш учун истак ҳам, интилиш ҳам муҳим. Бошқача айтганда, ҳарактсиз натижа – нолга тенг!

Шу маънода айримлар тарбия маҳсулини қаттиққўллик ҳисобидан кутадилар. Бу билан ўз истак-майлларини рўёбга чиқармоқчи, фарзандлари тақдирига юқори толе, баланд мартаба, лавозим, топармон-тутармонлик бахтини битмоқчи бўладилар. Ҳолбуки, ҳали гудаклик палласидаёқ, инжиқлиги, йиғлоқлиги учун ўз онасида қаттиқ жазо – ғазаб тонидаги бақирик, сўкиниш, қарғаниш эшитиб, ҳато, тарсаки шапалоқ еб вояга етган боладан нимани кутиш мумкин?

Билакс она, шу жумладан ота ҳам, Алоҳ ирода этганидек, ўз ҳолини ўзгартирса ва ўз розилиги билан, ихтиёрий равишда дунёнинг бошқа ташвишларини устун

қўймай, чин дилдан суйган ҳолда фарзанд тарбиясига киришса, албатта, муроди ҳосил бўлади. Чунки бу йўл орқали бола меҳр кўриб, оқибат кўриб улғаяди ва кун келиб, унинг ўзи ҳам ана шу меҳрни ўзгаларга улашади, раво кўради. Ота-онасига раҳмат келтиради.

Зарарли ва қўпол муносабатлар бола онгида ғазабга ғазаб, аламга алам билан жавоб бериш сингари салбий дастурни ҳосил қилади. Оқибат эса, маълум. Биз бўлсак, ўзимиз амалга оширган “лойиҳа дастур”дан бошқа мақсад кутамиз: бу ҳолимиз, ҳудди тол дарахтининг остига ўтириб олиб, ундан олма тушишини кутаётган лақма боғбоннинг ҳолига ўхшаб кетади.

Табийки, азал кадриятларимиз, маданиятимиз инсон ва унинг хулқ-атвори, шахсиятига ҳурмат билан қараш, эъзозлаш айниқса, ота-она ҳурматини жойига қўйишни уқтириб келган. Бу кадриятлар бола онгига, энг аввало, ота-она воситасида, оиладаги муҳит таъсирида ўрнашади. Бежизга “қуш инида кўрганини қилар”, деб айтилмаган.

Шу билан бирга, бола ўз атрофида қатор ташқи эҳтиёж – оддий ўйинчоқдан тортиб, жисмоний ўстиришнинг зарур воситалари – озиқ-овқат, витамин ва ҳоказо, ҳатто, эмоционал муносабатларгача мавжудлигини ҳис этиши лозим. Айниқса, уйқуси келганда онанинг қўлида тебранган ҳолда ором олиши, қулоқларига волидасининг майин алласининг кириб туриши, жажжи қўлчалари эса, она дудоғини, юз-кўзларини сийпалаб ҳузур топиши лозим. Бола шундагина инжиқликдан, йиғлашдан тўхтайтиди.

Боланинг инжиқлиги, йиғлоқилигидан оромини йўқотган она, бу заҳматга чидолмасдан, ўз зурриёдининг жимитдек жонига озор етказиб, унга тарсаки туширса-чи? “Овозингни ўчир!” дея бақирса-чи? Алам ва ғазабдан бўзариб, ҳар хил ёмон сўзлар билан қарғанса-чи? У ҳолда боланинг аҳволи қандай кечади?

Таассуфки, орамизда шундай оналар бор. Таассуфки, шундай оналар қўлида қолган болалар бор. Бу каби муҳит, бу каби муносабаларда улағаяётган болалар, болалиқдан мутеликка маҳкум. Улар ўзларининг ҳар бир ҳаракатларининг оқибатидан кўрқиб яшашга, атрофга, оламга олазарак боқишга ўрганиб қолишган. Уларнинг тенгдошлари, ўртоқлари бирон бир таклифни, ташаббусни ўртага

ташласа, бу тоифа болалар дадасидан, онасидан кўрқишлигини айтади. Таклиф ва ташаббуслардан ўзини четга олади. Бора-бора улар жамиятдан яккаланиб қолишади. Айтиш жоизки, психологиядаги “эркин бола” ва аксинча, “но эркин” бола тушунчалари шу тариқа вужудга келади.

Ўйлашингиз мумкин: “Бола эркин бўлса, кўп хато қилади; ўзидан кетади; ўзгаларни менсимайди; ўз шахсига, “мен”ига юқори баҳо сўрайди” ва ҳоказо. Тўғри, аммо орада бир савол бор: бола бундай ёмон одатларни қаердан юктиради. Табiiйки, ўз оиласидан. Ота-онасидан. Агарки, оилада, ота-онада бундай иллат бўлмаса, идеал ва мукаммал бўлишса, у ҳолда нима муаммо?..

Айрим ота-оналар бола содир этган хатога нисбатан баҳо бера туриб, тилларидан илиниб қолишади: “уриб ташладим”, “новда билан саваладим”, “қоронғу хонага қамаб қўйдим”... бу гапларни эшитишнинг ўзи даҳшат!!!

Ана энди тажриба ўрнида бир мисол: уч литрли шиша идишни тип-тиниқ сув билан тўлдилинг; болангизга ҳар гал бақирганингизда, уни урганингизда, унга жаҳл қилганингизда ўша сувга бир томчидан сиёҳ томизинг; ҳар гал ғазаб отига минганингизда шу ишни такрорланг: бир ой, олти ой, бир йил... тасаввур қилинг сув қандай ҳолатга келади. Унинг дастлабки тип-тиниқ ҳолидан асар қолармикин! Асло! Сиз бўлса, сувдан тиниқлик кутасиз, кутаверасиз... қани мантиқ?

Хулоса ўрнида бир гап айтмоқчи эдик: бугун Сиз эртамиз эгасининг бешигини тебратяпсиз. Бу бешикни оҳиста тебратинг! Токи у ҳам кун келиб дунё бешигини оҳиста тебратсин! Қалбида эзгулик унсин!

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. “Куръони Каримнинг машхур суралари фазилати”, Иброхим Нуриллох.2020 йил
2. Ахмад Муҳаммад Турсун “Сиз қандай яшамокчисиз?” ; “Хилол нашр” 2021 йил

THEORITICAL FEATURES OF LEXICOLOGICAL SKILLS AT TEACHING AND LEARNING PROCESS

Kuralov Qaxramon Zayniddin o`g`li

Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region

4th -year-student in Foreign languages and literature (English)

Scientific advisor: Shamirzayeva Zarifa Khudoyorovna

Words are the building blocks of language. They provide a link between a phonological (or orthographic) form and a referent, resulting in a unit of meaning that can be understood and shared between people. Word knowledge develops early in infancy and before long, children are able to produce and comprehend many thousands of words, using their vocabulary knowledge flexibly and creatively to communicate with others. Words are a crucial component of comprehension, and therefore it is not surprising to find that children who struggle with language during development often have difficulty dealing with words.

This is seen most obviously when a child has an impoverished vocabulary: not knowing the meaning of a particular word has clear and detrimental implications for comprehending language which contains that word. For words to drive comprehension however, we need to consider more than whether knowledge of a particular word is there or not. Words and the contexts in which they appear have a close interdependency. A word contributes to the meaning of a sentence but at the same time, the meaning of the word is in part a product of the sentence and context in which it appears.

On this view, the possession of vocabulary knowledge for a word is not an all or nothing factor, governed by whether or not a child knows something akin to the dictionary definition of a word. Also important is the ability to retrieve word identities to provide the meaning the listener needs in a given context and to do this rapidly, as the incoming speech stream unfolds in real time. Lexical skill can be considered as a component of speech skill, and an independent elementary skill. Consider a few definitions of lexical skill.

In the teaching methodology, the lexical skill is presented as: the ability to carry out automatically and independently a series of actions and operations associated with

calling a word from long-term memory and with by correlating it with another lexical unit. Also given related definitions such as: productive and receptive lexical skills. A productive lexical skill is a synthesized action to call a lexical unit of an adequately communicative task and its correct combination with another lexical unit. Consists of several stages:

- recalling lexical nine units;
- its instant combination with the previous or subsequent word;
- determination of the correctness of the operation in accordance with the situation communication or communicative task.

In turn, the receptive lexical skill is synthesized action to recognize graphic and phonological image of a lexical unit and the correlation of the word form with its meaning. During receptive actions, recognition occurs lexical unit by ear or on a graph and instantly correlate it contextual form (genus, number, tense) with its content. Further there is a process of calling from the long-term memory of all significant lexical units, the choice of meaning, which is the only true one, correlation of a lexical unit with its meaning. The classification of the formation of lexical skill of E. I. Passov. He distinguishes six stages of formation vocabulary skills such as:

- 1) the perception of the word in the process of its functioning; created sound image of the word;
- 2) awareness of the meaning of the word;
- 3) imitation of a word in an isolated form or in the context of a sentence;
- 4) designation aimed at independent naming of objects, defined by the word;
- 5) combination (when the word enters into new connections);
- 6) the use of the word in different contexts.

According to V. A. Buchbinder, lexical skill is not elementary, since it has the ability to perform two operations such as: combination of lexical units with each other and inclusion of elements of speech samples in speech samples.

S. F. Shatilov also does not consider lexical skill to be elementary, since how it includes two main components: word usage and word formation. Having studied and analyzed the required number of definitions and classifications presented above, we

conclude that lexical skill still performs one main single function. The characteristic features of the lexical skill are: automation, stability, flexibility, consciousness. Consider details these features:

1. Automation - minimal outside control consciousness, one of the characteristics of a skill that manifests itself when implementation of speech operations at the subconscious level.

2. Resilience is a feature of a skill in which performance speech operations occurs unmistakably in the process of speech activities.

3. Flexibility is characterized as an independent skill. The ability to transfer a skill, regardless of the skill in which it is switched on. Flexibility is needed when incorporating into a new situation, and when the need to function on new speech material.

4. Consciousness is the conscious control of the student in case the occurrence of difficulties or errors in the construction of the statement. It must be borne in mind that precise definitions of characteristic features skill do not exist. Each scientist interprets these features in his own way.

Bibliographic references

1. Гальскова Н.Д., Никитенко З. Н., Теория и практика обучения иностранным языкам. Начальная школа, Москва: Айрис Пресс, 2004 – 240с.
2. Гез Н.И., Методика обучения иностранным языкам в средней школе, Москва: Высшая школа, 1982 – 373 с.
3. Гурвич П.Б., Теория и практика эксперимента в методике преподавания иностранного языка. Владимир, 1980
4. Е.И. Пассов, Н.Е. Кузовлева. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования: методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного — М.: Русский язык. Курсы, 2010. — 568 с.
5. С.Ф.Шатилов, З.И.Цырлина . ОБУЧЕНИЕ УСТНОЙ ИНОЗЫЧНОЙ РЕЧИ В ШКОЛЕ И ВУЗЕ; Сборник научных работ- Ленинградский ордена Трудовой

Красного Знамени государственный педагогический институт имени А.И.Герцена (ЛГПИ им. А .и .Г ерц ен а), 1977.

SUITSIDIAL HOLATGA TUSHGAN BOLALARGA PSIXOLOGIK YORDAM

Mirzaeva Dilfuza Inomjonovna
Andijon viloyati Bo'ston tuman 3-maktabi psixologi

Bugungi kunda sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash eng ustivor vaifalardan biridir. Ruhiy sog'lom, ma'naviyati yuksak, jismoniy va aqliy yetuk farzandlar yurt kelajagidir. Hozirgi kunda fan-texnikaning jadal sur'atlar bilan rivojlanishi nafaqat jamiyat hayotiga balki o'sib kelayotgan yosh avlodning ta'lim-tarbiyasiga ham o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmayapti. Buning natijasida o'quvchi yoshlarimizda psixologik tanglik, qiyin vaziyatlar yuzaga kelmoqda. Albatta bunday tanglik holatlari o'quvchining jismoniy, psixik va aqliy rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Tanglik vaziyati-shaxsning psixikasida ro'y beradigan hissiy zo'riqlashlarni kuchli darajada namoyon bo'lishidir. Bunday holat shaxsning bilish jarayonlariga, aqliy faoliyatiga, shaxslararo munosabatlar tizimida tutgan o'rniga bog'liqdir. Shuningdek, bu holat shaxsdagi xulq-atvor me'yorlarida ham o'ziga xos o'zgarishlarni yuzaga keltiradi.

O'smirlarni tengdoshlari o'rtasida uni qoniqtiradigan o'ziga xos o'rinni egallashga intilish xulq-atvor me'yorlariga va referent guruhlar qadriyatlariga yuqori darajada qiziqish bilan qo'shilishi kuzatiladi. O'smir psixikasidagi o'tish davri unda bolalik va kattalik xususiyatlarini birgalikda bir vaqtda mavjud bo'lishi bilan izohlanadi. O'smirlik yoshida odatda kichikroq yoshdagilar uchun xarakterli bo'lgan xulq-atvor reaksiyalariga moyillik ko'pincha saqlanib qoladi. Ularga quyidagilar taalluqli:

1.Voz kechish reaksiyasi. U xulq-atvorning oddiy shakllaridan munosabatlar, uydagi majburiyatlar, o'qish va boshqalardan voz kechishida ifodalanadi. Aksariyat

hollarda odatiy hayot sharoitlaridan keskin uzilishlar (oiladan uzilish, maktabni o'zgartirish) sabab bo'ladi.

2.Qarshilik, qat'iy norozilik, e'tiroz reaksiyasi. U o'z xulq-atvorini talab qilinayotganlarga qarama-qarshi qo'yishida namoyon bo'ladi: namoyishkorona mardlik, sababsiz darsga kelmaslik, qochish, o'g'rilik qilish va hatto norozilik sifatida amalga oshiriladigan bir qarashda be'mani bo'lgan xatti-harakatlar.

3.Taqlid qilish reaksiyasi. U odatda bolalik yoshiga xos bo'lib, tug'ilgan va yaqin insonlarga taqlid qilishda namoyon bo'ladi. Taqlid reaksiyasi asotsial muhitdagi shaxs sifatida kamolotga yetgan o'smirlar guruhi uchun xosdir.

4.Kompensatsiya reaksiyasi. U o'zining bir sohadagi muvaffaqiyatsizligini boshqasidagi muvaffaqiyatlari bilan to'ldirishga intilishida ifodalanadi. Masalan, o'zlashtira olmayotgan o'smir sinfdoshlari hurmatiga, qo'pol, nojo'ya xatti-harakatlari orqali erishishga harakat qilishi mumkin.

5.Giperkompensatsiya reaksiyasi. Bola yoki o'smir ko'proq muvaffaqiyatsizlikka duch keladigan sohalardagina aynan muvaffaqiyat qozonishga intilishi bilan asoslanadi.

O'smir uchun xos bo'lgan psixologik reaksiya ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sir asosida yuzaga keladi. Masalan, o'smirning ozodlikka intilishi. Bu holatda o'smirning mustaqillikka, kattalar vasiyligidan xalos bo'lishga intilishini aks etadi. Buning natijasida o'smirning uy yoki maktabdan qochishi, ota-onalar, o'qituvchilarga qaratilgan salbiy munosabatlari vujudga kelishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan vaziyatlar davolash ya'ni korreksiyasini talab qiladi. Xulq-atvor buzilishlarining patologik va patologik bo'lmagan shakllarini o'z vaqtida farqlash juda muhim, chunki ular turli shakldagi pedagogik va ijtimoiy yordamga muhtoj ayrim vaziyatlarda doir-darmon bilan davolashni talab qilinadi. O'smirlik davridagi psixik rivojlanishning muhim yo'nalishi muammo va qiyinchliklarni bartaraf qilish usullarini shakllanish bilan bog'liq. Ulardan ayrimlari bolalikdanoq murakkab bo'lmagan vaziyatlarni hal qilish uchun shakllanadi va odatga aylanadi.

Bolalar agressiv xatti-harakat namunalari quyidagi uch asosiy manbaga asoslanib to'playdi:

1.Nosog`lom oila muhiti. Bu kabi oilalarda ota-ona bilan farzand o`rtasidagi munosabatning ijobiy psixologik iqlimda emasligi, farzandlar o`rtasidagi kelishmovchiliklar, oiladagi mojarolar, nizolar, oilaviy hamohanglikni mavjud emasligi bolalarda agressiv hulq-atvorni shakllanishiga olib keladi. Bolalardagi agressivlikning namoyon bo`lishi oilaviy muhitning ta`sir darajasiga bog`liq hisoblanadi.

2.Tengdoshlar guruhi. Bolalar oiladan tashqarida o`z tengqurlari bilan bo`lgan munosabatda ham agressiv xatti-harakatlarni o`zlariga singdiradilar. Ko`pgina hollarda bolalar tengdosh do`stlarining xatti-harakatlarini kuzatgan tarzda, o`zlarini agressiv boshqarishga urinadilar. Haddan tashqari agressiv bolalar o`z tengdoshlari orasidan siqib chiqariladilar. Bunday bolalar o`zlarini ho`rlangandek his qilib, o`zlari kabi agressiv bolalar guruhidan joy topadilar. Bu esa muammoning ustiga yana muammo tug`dirmasdan qolmaydi.

3.Ommaviy axborot vositasi. Bugungi kunda bolalarga ta`sir etayotgan eng kuchli quroldir. Bu borada internetning ta`siri kuchayib bormoqda. Bolalar internet aloqalari orqali o`zlarining xususiyatlariga to`g`ri kelmaydigan ma`lumotlar bilan ham tanishmoqdalar. Shu o`rinda oynai jahon orqali namoyish etilayotgan turli jangari fil`mlar, ko`rsatuvlar ham bolalarda agressiv xususiyatlarni tarkib topishga ta`sir qilmoqda. Psixologik kuzatuvlarga ko`ra, oiladagi iqlim, ota-ona o`rtasidagi o`zaro munosabat, ota-ona bilan bola o`rtasidagi munosabat, oilaviy hamohanglik yoki aksincha kelisha olmaslik, opa-singillari, aka-ukalari bilan yaqinlik darajasi, farzandi tomonidan qilingan noto`g`ri, yanglish xatti-harakatlarga nisbatan ota-onaning ta`sirlanishi – oilada shakllanib kelayotgan agressiv xatti-harakatlarini belgilab beruvchi omillar bo`lib hisoblanmoqda.

Yuqoridagilarga asoslangan holda o`smirlar guruhidagi tanglik holatini bartaraf etish uchun quyidagi psixologik trening mashg`ulotlaridan foydalanishni tavsiya qilaman.

O`smir shaxsida tanglik holatini bartaraf etishga qaratilgan trening mashg`ulotlari

“Mening kayfiyatim nimaga o`xshaydi?” mashqi

Maqsad: shaxsda emotsional holatlarni anglash, ularni boshqarish va nazorat qilish ko'nikmalarini tarkib toptirishdan iborat.

Ushbu mashq shu turdagi mashg'ulotlar uchun faollashtiruvchi o'yin vazifasini o'tashi mumkin. U ishtirokchilarga o'zlarining emotsional holatlarini anglash va ularni "shu yerda va hozir" tamoyili asosida obrazli tarzda ifodalash imkonini beradi.

Ko'rsatma: o'zingizga quloq soling. Sizning hozirgi kayfiyatingiz qanday rangga o'xshaydi?

"Hissiyotlarni sanaymiz" mashqi

Maqsad: ishtirokchilarning emotsiya borasidagi so'z boyligini oshirish

Ko'rsatma: keling, kim turli hislarni anglatuvchi so'zlarni ko'proq bilishini aniqlab olamiz. Navbat bilan so'zlarni ayting va ularni vatmanga yozib boring.

Trener uchun ma'lumot. Ushbu mashqni guruhning tayyorgarlik darajasiga qarab musobaqa yoki "aqliy hujum" shaklida tashkil etish mumkin.

Ishtirokchilarning vatmanini butun mashg'ulot davomida yordamchi vosita sifatida qo'llash mumkin. Qolaversa, mashg'ulotlar davomida ushbu "lug'at" yangi so'zlar bilan boyitib borilishi mumkin. Shunga alohida e'tibor qaratinglarki, ro'yxatda u yerda asosiy emotsiyalar (g'azab, g'am, quvonch, qo'rquv, xafagarchilik) qolib ketmasligi kerak. Agar ishtirokchilardan biri yozilganlarning emotsiyalarga tegishliligiga shubha qilsa, qolganlardan buni izohlab berish so'raladi.

Mashg'ulot yakunida ishtirokchilarga quyidagi savollarni berish mumkin: "Oxirgi marta nazorat ishi yozganingizda o'zingizni qanday his qildingiz?", "Nojo'ya ish qilib qo'yganingizda o'zingizni qanday his etasiz?".

Muhokamada "Sizningcha, eng yoqimsiz his qaysi?", "Qaysi biri eng yoqimlisi?", "Quyida sanab o'tilgan hislardan qay biri sizga yaxshi tanish?" kabi savollarga javob berish taklif qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abramova G.S. Vozrastnaya psixologiya. Toshkent 2005.
2. L.Beknazarova, M.Maxmudova. Ijtimoiy-psixologik trening. Toshkent 2016.
3. E.G'.G'oziyev. Psixologiya muammolari. Toshkent 1999.

4. R.Y.Toshtemirov, E.G'.G'oziyev Psixodiagnostika va amaliy psixologiya. Toshkent 2004.

SHAXS VA UNING XUSUSIYATLARI, QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRUVCHI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

*Yo'ldoshev Javlon Ablanazar o'g'li
O'zMU psixologiya yo'nalishi 1-kurs magistranti*

Annotatsiya: Shaxs psixologiyasi, shaxs xususiyatlari, shaxs qobiliyatlari, xarakter, temperament tushunchalari ko'rsatilgan. Shaxs xususiyatlarini bilish, tushunish va amaliyotga tadbiiq etish. Shaxs va individ tushunchalarini to'liq yoritib berish asosiy vazifa qilib olingan.

Kalit so'zlar: Shaxs, qobiliyat, xarakter, temperament, individ, ijtimoiy muhit, ijtimoiylashuv, ma'suliyat, qiziqish, shaxsning shakllanish bosqichlari.

Shaxs – ijtimoiy va shaxslararo munosabat mahsulidir. Shaxsga taalluqli bo'lgan eng muhim xususiyatlaridan biri bu uning jamiyatdagi murakkab ijtimoiy munosabatlariga bevosita aloqadorlik, ijtimoiy faoliyatga nisbatan ham obyekt, ham subyekt bo'lishdir. Demak, shaxs tashqi ijtimoiy ta'sirlarini o'z ongi va idroki bilan qabul qilib, so'ngra shu ta'sirlarning subyektii sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Psixologiyada shaxsni shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi biogenetik omillar bilan bir qatorga psixogenetik yondashish ham mavjud bo'lib, bunda shaxs rivojlanishida psixik jarayonlarning taraqqiyotining birinchi darajali ahamiyatga ega deb hisoblaydi.

Inson o'zini anglab yetishi shaxsning shakllanishi va rivojlanishining asosiy shartlari bo'lib hisoblanadi. O'z-o'zini anglash esa shaxsning o'z "Men" i bilan bevosita bog'liqdir. Shaxsning o'zini anglab yetishini dastlabki bosqichini Ch.S.Kon "Men"ning kashf etilishi deb atagan. Bu bosqichda shaxs o'z menini mavjudligini his qilishi

shaxsning chaqaloqlik davridan asta sekin boshlanadi va uzoq davr mobaynida davom etadi. Bir yoshli bola o'z tanasining sezgirlikni o'zidan tashqaridagi buyumlar tufayli sodir bo'layotgan sezgilardan farqini anglay boshlaydi. So'ngra 2-3 yoshli bola buyumlar bilan o'z xususiy holatlari jarayonini katta odamlarning holatlaridan farqini ajrata boshlaydi va barcha holatlarni o'zi bajarishga harakat qila boshlaydi.

Bolalarda bog'cha bilan maktabga borish oralig'ida va boshlang'ich sinflarda hamda o'smirlarda katta yoshdagilar yordamida o'z yutuqlari va muvafaqiyatsizliklarining sabablarini anglab yetish darajasida o'zining psixik xususiyatlariga baho berish imkoniyatlari paydo bo'ladi. O'spirinlik va yoshlik davrida ijtimoiy hayotga va mehnat faoliyatiga faol qo'shilib ketish natijasida o'ziga ijtimoiy-ahloqiy jihatdan baho berishning kengaytirilgan tizimi shakllana boshlaydi, o'zini anglab yetishi tugallanadi va "Men" obrazi tarkib topadi.

Shaxsning jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishida ijtimoiy muhitning va ijtimoiylashuv jarayoning o'rni muhimdir.

Ijtimoiy muhit – bu insonning aniq maqsadlar va rejalar asosida faoliyat ko'rsatadigan dunyosidir.

Ijtimoiylashuv – inson tomonidan ijtimoiy tajribani egallash va hayot faoliyati jarayonidir.

Shaxsga oid individual taraqqiyot samarasini hamda insonlararo munosabatlarni belgilovchi xulq-atvor va xatti-harakatlarning eng muhim xarakter xususiyatlaridan biri uning individual tipologik xususiyatlaridir. Bugungi kunda ota-onalar bilan suhbatlashsangiz, ularning aksariyati farzandlar bilan ayniqsa o'smirlik yosh davridagi bolalar bilan muomala munosabatlarida bo'lish murakkablashib borayotganligini ta'kidlaydilar.

Bugungi kunda shaxsning ijtimoiy moslashganligi muammosi dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Ayniqsa bu omil agressiv toifadagi kishilar sonini ortishiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bizga ma'lumki, inson odobli yoki odobsiz, olijanob yoki egoist, jinoyatchi yoki sog'lom xulqli shaxs bo'lib dunyoga kelmaydi. Balki shaxsdagi u yoki bu xildagi xususiyatlar va ustanovkalar kishining ijtimoiy hayot faoliyati, uni qurshab turgan obyektiv shart-sharoitlar va voqea-hodisalar ta'sirida vujudga keladi. Ushbu

shart-sharoitlar va obyektiv munosabatlar xarakteri individning shaxs sifatida shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Aytish mumkinki, ijtimoiy turmush shart-sharoitlari pirovard natija inson xulq-atvorining shakl va tamoyillarini belgilab beradi. Bola shaxsining rivojlanishiga irsiyat, muhit va tarbiya kabi omillar ham ta'sir etadi. Bola shaxsning rivojlanishiga naslning ta'siri deganda, ota-onalarga o'xshashlikni ifodalovchi biologic belgilarning takrorlanishini tushunmoq kerak. Har bir bola ota-onasidan meros shaklida ba'zi biologik sifatlarga (tananing tuzilishi, sochning, ko'zning, terisining rangi, bo'yi basti va boshqalar) ega bo'lgan holda dunyoga keladi.

Individ va shaxs tushunchalarining bir biriga mos kelmasligi va ayni o'xshash ham emasligi faktidan shu narsa ayon bo'ladiki, shaxs tushunchasi birgalikdagi faoliyatning har bir ishtirokchisi uchun ushbu faoliyatning mazmuni, qadriyatlari va mohiyati orqali namoyon bo'ladigan shaxslararo barqaror bog'lanishlar tizimidagina anglanishi mumkin. Tashqaridan shunchaki qaraganda bu subyekt – subyekt munosabatda ko'rinadi, chuqurroq yondashadigan bo'lsak, bevosita subyekt aloqasi shunchaki o'zida mavjud bo'lishidan ko'ra ko'proq allaqanday obyektlar vositasida namoyon bo'lishi aniqlanadi. Bu individning munosabati faoliyat obyekti orqali namoyon bo'ladi demakdir.

Shaxsning intilishlari darajasini faqat ularning ta'sirchanligi jihatidan emas, balki ularning mazmuni yuzasidan, jamoaning maqsadlari va vazifalari bilan aloqadorligi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar kishi xulq-atvori motivlarini yaxshiroq anglab yetish va shaxsda eng yaxshi fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan ta'sir o'tkazish imkoniyatini beradi. Bir xil hollarda shaxsning intilishlari darajasini oshirish vazifasi juda muhim bo'lib, chiqadi; agar shaxs o'ziga va o'z imkoniyatlariga unchalik yuqori baho bermaydigan bo'lsa, bu muayyan darajada ziyon ko'rilishiga, muvaffaqiyatga erishishga ishonchining tamomila yo'qolishiga olib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Umumiy psixologiya. (A.V.Petroviskiy tahriri ostida chiqqan) Toshkent, O'qituvchi, 1992-y.
2. Umumiy psixologiya. E.G'oziyev Toshkent 2002-y.

3. R.S.Nemov. Psixologiya. 1998-y.
4. Ruvinskiy L. Psixologiya samovospitaniya. M.1982-y

BOLADA SHAKLLANADIGAN O'G'RILIK MA'NAVYI ILLATINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ishmirzayeva Gulmira Karimova
Samarqand viloyati .Narpay tumani 36-maktab psixologi

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, huquqbuzarlik sodir qilgan yoshlarning 62,2 foizi bo'sh vaqtlarini ko'chada, bemaqsad va nazoratsiz o'tkazar ekan. Voyaga yetmaganlar hamda yoshlar huquqbuzarliklarining oldini olishda ota-onalarning ishtiroki tahlil etilganda, ularning 42,8 foizi farzandlari tarbiyasiga e'tiborsiz ekani, 48,7 foizi bolalarini yetarli darajada tarbiyalay olmasliklari aniqlangan.

Bugungi kunda bolalar orasida o'g'rilik sodir etish holatlari tez-tez uchrab turadi va shu bois ham bu muammoni har bir aniq holatda jiddiy tarzda o'rganib chiqish talab qilinadi. Bunda bolalarning yosh va individual xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etishini unutmash lozim. Masalan, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalar o'g'rilik qilishi, yolg'on gapirishi mumkin. Ba'zida bolalar ota-onasidan «yo'q», «mumkin emas» kabi javoblarni eshitishdan xavfsirab, o'z hayotiga doir xatti-harakatlarga ruxsat so'ramaslik uchun yolg'on gapiradi. Birovning narsasini olgan har bir bolani ham o'g'ri deb bo'lmaydi.

5-6 yoshgacha bolalar o'zining va begonaning narsalari o'rtasidagi farqni to'liq anglab yetmasligi mumkin. Bolalar sodir qilgan o'g'rilik ota-ona uchun, ayniqsa, u sistemali tus olganida, o'ta og'riqli holatdir. Bola xulqidagi bu kabi og'ish ota-onalarni qo'rqitadi va turlicha namoyon bo'ladigan ojizlik reaksiyasini keltirib chiqaradi. Bu kabi holatga duch kelgan ota-onalar ko'pincha bolani, shu xatti-harakatga undagan sababni so'rab ham o'tirmay, jismonan jazolashadi. Biroq bunda ota-onalar «bolalar o'g'riligi» kattalarnikidan farq qilishini, bola hali qanchalik yomon ish qilayotganini

to'liq anglab yetmasligini yodda tutishlari kerak. Bola tasavvurida, u shunchaki o'ziga yoqqan narsani oladi, xolos. Shunday bo'lishi ham mumkinki, bola begonalar narsasini olish mumkin emasligini anglab yetadi, ammo shaxsning irodavay sifatleri hali rivojlanmagani bois e'tiborini tortgan o'yinchoqdan voz kecholmaydi, uni egallash fikridan qayta olmaydi va o'g'rilik qiladi. Ota-onalar bolaning xulqiga munosabati bilan unga yaxshi yoki yomon ish qilganini bildiradilar. Shu sababdan, o'z bolasini birovning narsasini olgani uchun jazolashdan avval, ota-ona uning yaxshi va yomonni farqlay olishiga ishonch hosil qilishi lozim. Aks holda qo'llangan jiddiy jazo bola ruhiyatiga jiddiy jarohat yetkazishi, bola o'zi bilan o'zi bo'lib qolishi, tegishlicha xulosalar chiqara olmasligi mumkin.

Bu bilan bola xatti-harakatiga bee'tibor bo'lishga chaqirmoqchi emasmiz, biroq unutmashlik lozimki, o'g'rilik sabablari turlicha bo'lishi mumkin. Shunday oilalar borki, turli sabablarga ko'ra bola ota-ona e'tiboridan tashqarida qolib ketadi, ota-ona bola haqida faqat sirtidan g'amxo'rlik qiladi (yediradi, kiydiradi), bola ixtiyori esa o'zida bo'ladi. Uning ma'naviy ehtiyojlari, axloqi va qiziqishlariga e'tibor berilmaydi, ustiga-ustak uning yurish-turishi, o'qishi nazoratsiz qoladi. Ilk marta mayda o'g'rilik qilgan bola ko'proq ota-ona e'tiborini tortmoqchi bo'ladi va ular reaksiyasini kutadi. Bolani qoralashdan oldin uni o'g'rilikka nima undayotganini tushunishga urinmoq lozim. Ko'p hollarda bu muammo ota-onaning farzandini xatti-harakatlariga e'tiborsizligi oqibati bo'lib, bola shu yo'l bilan atrofida qilarni o'ziga e'tibor qaratishga majbur qiladi. Biroq u o'zining jazosiz qolishini bilsa, o'z yomon ishini takrorlashi, uni jazolashlari mumkinligiga shubha ham qilmasligi mumkin. Bola bilan nima sodir bo'lsa-da, undan yuz o'g'irmaslik, aksincha o'zini o'nglab olishiga imkoniyat berish kerak.

Chunki keyinchalik bola o'sishi bilan o'g'rilik muammosi murakkablashib boradi, kichik bolalikdagi tasodifiy epizod yoki xato o'spirinlikda (12-16) anglab qilingan harakat, hatto bolaga bolalik va o'smirlik davrida hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadigan zararli odat tusini oladi. Bu yoshda ota-onaning va yaqinlarining shaxsiy namunasi xulq-atvor reaksiyalari va xarakterga oid xususiyatlarning ma'lum bir stereotipi shakllanishida hal qiluvchi omillardan biri sanaladi.

Nemis psixologi **Kurt Levinnig** ehtiyojlar dinamik nazariyasiga ko'ra, insonning butun hayoti qandaydir «psixologik maydonda» o'tib, insonni o'rab turgan predmetlar unga jalb etuvchi va uzoqlashtiruvchi ta'sir o'tkazadi (K.Levin terminologiyasida-predmet valentligi). Bunda predmetlar u yoki bu darajada insonda mavjud ehtiyojlarga bog'liq holda ta'sir etadi. Inson predmet bilan hayotiy makonda qanday munosabatga kirishishiga ko'ra K.Levin irodaviy va maydonga oid xulq-atvorni farqlaydi. Irodaviy xulq-atvor maydonda mavjud kuchlarni yengishda namoyon bo'lsa, maydonga oid xulq-atvor inson maydon ta'siriga berilishi, undan yuqori bo'la olmasligi bilan xarakterlanadi.

Oddiy misol keltiramiz: avtobusda bola yonida turli xil chiroyli toshlar yopishtirilgan yorqin rangli sumka ko'targan ayol turibdi. Bola uni ushlab ko'rgisi keladi. Shu tariqa bola o'zini tortgan ob'ekt maydoniga tushadi. Biroq u buni qilish mumkin emasligini biladi. Bola havasini yenga olmay sumkaga yopishsa maydonga oid xulq-atvor namoyon bo'ladi, kuchli xohishga qaramay, unga tegmasa, irodaviy xulq-atvor haqida gapirish mumkin bo'ladi.

Bola baribir sumkaga tegib, o'ziga yoqqan toshni olmoqchi bo'lsa, bolaning individual xususiyatlariga irodaviy xulq-atvor jarayonlarining tormozlanishi va kuchli ifodalangan maydonga oid yoki vaziyatli xulq-atvorni kiritish mumkin. Bola o'z harakatlarini qiyinchilik bilan ongli boshqaradi va u har safar u yoki bu predmet ta'siri ostiga tushib qolishi mumkin.

Albatta, yuqoridagi xatti-harakatlar sabablari faqat kuchli ifodalangan maydonga oid xulq-atvor emas, balki bola axloqiy ongi yetarlicha rivojlanmaganidir va bu holat bolaga shu kabi ish tutish imkonini beradi. Shubhasiz, 7-8 yoshli ko'plab bolalar hatto kichikroq yoshdagilar ham boshqaning narsasini olmaydi, zero bu axloqiy me'yor unga «ona suti bilan kirgan ». Biroq ko'plab bolalar axloq masalalariga umuman e'tibor berilmaydigan oilalarda tarbiya oladilar. Ular ko'pincha kattalarning ishxonadan biror nimani olib kelishlarini oddiy hol deb bilishlari va buni muhokama etilmaydigan narsa deb qabul qilishlarining guvohi bo'ladilar. Bu kabi sharoitda katta bo'lgan, impulsiv xulq-atvoriga moyilligi bo'lgan bolalar o'z xatti-harakatiga beparvo bo'ladilar,

oqibatlarini o‘ylab o‘tirmaydi va fikr yuritmaydi, o‘g‘rilik deb atash mumkin bo‘lgan ishni qilish uning uchun qiyin bo‘lmaydi ham.

Yuqorida keltirilgan xatti-harakatni o‘g‘rilik deb bilmasdan, bolaga ko‘ngilsiz xususiyatlarini yengishga yordamlashilsa, uning shaxsi va axloqini rivojlantirilsa, bolaning rivojlanishida garchi bunga zamin bo‘lgan bo‘lsa-da, u asotsial yo‘ldan bormasligi ehtimoli ko‘proq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo‘ldoshev U.A., Po‘latov M. Amaliy psixologning ish kitobi.-Navoiy, 2000 y.
2. Muomala treningi (Tuzuvchilar:G‘oziev E.,Toshimov R.).– T.:«Universitet»,2014 y.
3. Adizova T.M. O‘quvchilarning shaxslararo munosabatlari psixologik diagnostikasi va korreksion ishlar. –T., 2005 y.
4. Anikeev N.P. Jamoada ruhiy muhit. –T.: —O‘qituvchi, 1993 y.

ЎҚУВЧИЛАР АҚЛИЙ ФАОЛИЯТИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

*Kamalova Shoxista Madatovna
Amudaryo tumani 9-maktab psixologi*

Ўқувчилар турли ўқув вазифаларини ҳал қилиш жараёнида намоён бўладиган ақлий иш “услугларининг” нисбатан барқарорлигини, уларда ақл хусусияти ёки сифатининг маълум даражада ривожланганидан дарак беради.

Таълим жараёнида ўқувчиларнинг индивидуал фарқларига бағишланган тадқиқотларида ҳар хил тоифадаги ўқувчилар тавсифланган: уларнинг баъзилари (аъло ўзлаштирувчи ўқувчиларда) тафаккурнинг юқорида таъкидланган икки тури орасида чамбарчас боғлиқлик намоён бўлади, яъни уларда конкрет ҳолатлардан мавҳум ҳолатларга ўтиш осон кечади. Бунда мавҳумлаштириш ва

конкретлаштириш улар томонидан ақлий фаолият усули сифатида фойдаланилади. Болаларнинг бошқа тоифаси тафаккур фаолиятининг бир туридан бошқасига ўтишда доимий қийинчилик ҳис қиладилар. Баъзи ўқувчилар идрокка таяниш имконини берадиган тафаккурнинг кўргазмали усулларига “ёпишиб оладилар”, аксинча бошқалари бўлса, кўргазмалиликдан “воз кечиб”, сўзлар, тушунчаларга таяна бошлайдилар.

Ўқувчи кўпроқ тафаккурнинг кўргазмали усулларига таянганда ақлий фаолият бу турининг юқори ривожланганидан далолат беради, деб ўйламаслик керак. Худди шундай тафаккурнинг кўргазмали ҳаракат туридан сўз мантиқ турига ўтиши мавҳум тафаккурнинг кўпроқ ривожланганидан далолат беради, деб ҳисобламаслик керак. У ёки бу тоифадаги ўқувчиларда тафаккурнинг икки тури ҳам кучсиз ривожланган бўлади.

Мана шу ўринда Призидент И.Каримовнинг Олий Мажлиснинг биринчи сессияда таъкидлаб ўтганидек «Иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги барча ислохотларимизнинг пировард мақсади юртимизда яшаётган барча фуқаролар учун муносиб ҳаёт шароитларини ташкил қилиб беришдан иборатдир. Айнан шунинг учун ҳам маънавий жиҳатдан мукаммал ривожланган инсонни тарбиялаш, таълим ва маорифни юксалтириш, миллий уйғониш ғоясини рўёбга чиқарадиган янги авлодни вояга етказиш давлатимизнинг энг муҳим вазифаларидан бири бўлиб қолади».

Психологик адабиётларда ақлий тарақиётнинг юқори даражада эмаслиги мавҳум тафаккурнинг етарли ривожланмаганлиги билан боғланади. Бундай ҳолларда болаларнинг мавҳум фикрлай олмаслиги маълум бўлади. Бироқ конкрет тафаккурнинг ривожланишида ҳам баъзи камчиликлар эътиборга олинмайди. Бу билан боғлиқ равишда худди ана шу конкрет тафаккур ривожланишида муҳим камчиликлар аниқланган.

Оммавий мактабларнинг қуйи ўзлаштирувчи ўқувчиларида ҳам худди шундай фактлар аниқланган. Арифметик масалалар ечишда уларга масалаларнинг ташқи шартли белгиларига таяниш, (алоҳида сўзлар, абсолют катталиқ ва белгиланган сонларнинг кетма-кетлиги ва бошқалар), масалаларнинг конкрет

мазмунини етарлича англамаслик хос. Худди шунинг учун ҳам бошланғич синф ўқувчилари масалаларни ечишда катталикларнинг номларида хатоликлар содир бўлади .

Шундай қилиб, ўтказилган тадқиқотлар ўқишда қийналадиган ўқувчилар ақлий фаолиятининг баъзи хусусиятларини аниқлаш имконини берди.

Бирок, бу секин ўзлаштирувчи ўқувчилар ўқишда доимий муваффақиятсизликларга учраганини англамайди. Бу мустақил ақлий фаолият талаб қиладиган вақтларда ақлнинг баъзи салбий хислатлари шаклланидан далолат беради. Бундай ўқувчилар ўзлаштиришга қийналадиган материал устида қўшимча машқлар бажариши тафаккурнинг бу хислатларини ўзлаштириши учун ҳисса қўшиши маълум бўлади.

Шунинг учун ҳам ўзлаштириш темпи, тезлигида намоён бўладиган ўқувчиларнинг турлича ўқувчанлик даражасини билиш ўқувчилар учун муҳим ҳисобланади. Ўқувчанликни ўқувчи иши темпидан ажратиш зарур. Ўқув ишларини секин бажариш, ўқувчанликнинг пастлигидан далолат бермайди, худди шунингдек тез бажариш юқори ўқувчанлик кўрсаткичи эмас.

Психологик тадқиқотларда бундай фарқлашларнинг зарурлиги таъкидланган, лекин ўқитувчиларнинг ишларида таълим жараёнларида ўқувчиларнинг индивидуал-психологик хусусиятларини характерлайдиган кўрсаткичлар орасида фақат иш тезлиги (темп) кўрсатилади, ўзлаштириш тезлиги бўлса ҳисобга олинмайди. Ўзлаштириш тезлиги ўзлаштирмовчиликни йўқотишда ва ўқувчиларни янада ривожланишга ундашда муҳим ҳисобланади.

Шундай қилиб, ўқувчанлик, ўқув фаолияти усулларини ҳамда билимларни ўзлаштира олиш қобилиятидир. Ўқувчанлик, яъни ўқишга қобилиятлилик, шахснинг индивидуал, нисбатан барқарор хислати ҳисобланади. Бу тушунча мазмунига кўра “қобилият” тушунчасига нисбатан торроқ ҳисобланади. Қобилият таркибига маълум фаолият турига нисбатан юқори ўқувчанлик киради. Қобилият махсус ва умумий турларга бўлинганидек, умумий ва махсус ўқувчанликни ҳам ажратиш мумкин. Умумий ўқувчанлик кўп нарсада намоён бўлса, махсус ўқувчанлик фақат бир соҳада, бир ўқув фанини ўзлаштиришда намоён бўлади.

Уқувчанлик ақлий тараққиёт билан чамбарчас боғлиқ, лекин улар айнан бир тушунча эмас. Ақлий тараққиёт – ёш улғайиши ва инсоннинг тажриба тўплаши билан ақлий фаолиятдаги сифат ва миқдор ўзгаришларининг мажмуидир. Юқори уқувчанлик юқори ақлий тараққиёт учун замин бўлиши мумкин, лекин юқори ақлий тараққиёт билан нисбатан қуйи уқувчанлик ҳам бирикиши мумкин, бунда у кўп меҳнат қилиши билан тўлдириши мумкин.

Л.С.Виготский [1] томонидан киритилган “тараққиётнинг яқин зонаси” тушунчасида катталар ёрдамида улар билан ҳамкорликда амалга ошириладиган ўқувчининг ақлий имкониятлари назарда тутилади. Тараққиётнинг яқин зонаси, актуал зонасидан фарқ қилади, актуал зонаси бола нимани мустақил ўзи қила олишида намоён бўлади.

Н.С.Кочарян тадқиқотларида секин фикрлайдиган бошланғич синф ўқувчиларининг психологик хусусиятлари баён этилган. Муаллиф ўтказган тадқиқотлардан маълум бўлишича, секин фикрлаш инсон индивидуаллигини характерлайдиган хусусият ҳисобланади. Секин фикрловчи бошланғич синф ўқувчиларида вақт чекланмаган пайтда тафаккур маҳсулдорлиги юқори бўлади. Одатдагидек фикрловчи синалувчига нисбатан секин фикрловчи ўқувчилар топшириқларни бажаришда мустақил, жавобгарлик ҳисси юқори, жавоб беришга шошилмайди, тушунишга ҳаракат қилади. Лекин вақт чегараланганда секин фикрловчи ўқувчида бундай афзалликлар намоён бўлмайди, улар бундай вақтда кўпинча орқада қоладилар.

Л.В.Орлова [2] интеллектуал пассивлик сабабларини ва типларини ўрганган. У интеллектуал пассивлик ақлий фаолиятнинг қуйи даражаси, ақлий кўникмаларнинг етарлича шаклланмаганлиги, интеллектуал вазифаларни бажаришда ақлий зўриқишга салбий муносабат сифатида таърифлайди. Муаллиф интеллектуал пассивликнинг 2 турини ажратиб кўрсатади:

1) интеллектуал пассивлик ақлий фаолият операционал-техник механизмларининг бузилиш натижаси сифатида;

2) интеллектуал пассивлик шахс мотивацион-эҳтиёжлар соҳаси тараққиётида салбий муносабатларнинг кўриниши сифатида.

Л.В.Орлова кенглиги бўйича умумий ва хусусий интеллектуал пасивликни ажратиб кўрсатади. [2]

Шундай қилиб, Л.В.Орлованинг юқорида таклиф этган таснифи интеллектуал пасивлик турлари ва сабабларини аниқ тушуниш имкониятини беради.

Хулоса ўрнида шуни айтиб ўтиш лозим, ўқув жараёнида ўқувчиларнинг ақлий фаолияти хусусиятлари асосий аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. - М. : Издательство АПН РСФСР .1960. -500 с.

2.Орлова Л.В. Интеллектуально-пассивные учащиеся. // Вопросы психологии. 1991. № 6. -С. 45-49.

O'QUVCHILARNI KASB TANLASHLARIGA PSIXOLOGIK KO'MAKLASHISH

*Xalikova Zulayxa Ergashovna
Yunusobod tuman 258 maktab psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarning kasb tanlash muammolari va ularga psixologik yordam ko'rsatish haqida ma'lumot berilgan.

“O‘zbekiston Respublikasi Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Professional ta‘lim tizimini yanada takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2019-yil 6-sentabrdagi PF-5812-son qaror bilan respublikamizda uch bosqichli professional ta‘lim joriy etilishi talablarida belgilangan talablariga kompleks yondashish kasb-hunarga yo‘naltirish ishlarining samaradorligini ta‘minlaydi.

Shaxsning kasbiy shakllanishi va mutahassis sifatida kamolga yetishini uning hayot yo'lidan ayri tasavvur qilib bo'lmaydi. Psixologik adabiyotlarda ta'kidlab o'tilganidek, kishining kasbiy shakllanishi butun hayoti davomida kechadigan jarayon bo'lib uning yoshiga hamda shaxsning taraqqiyotiga mos holda boradi. Kasbiy faoliyat sohasidagi muvaffaqiyat va mutahasissining mahorat darajasiga erishish sur'ati uning kasb tanlash motivlari bilan o'zaro aloqadordir. Kasb tanlash har bir inson hayotidagi eng muhim tanlovlardan biri. Kasb nafaqat daromad manbayi, balki inson umrining asosiy qismini sarflaydigan faoliyat hamdir. Kasb tanlayotgan shaxs undan talab qilinadigan bir qator jihatlarga ham alohida e'tibor qaratishi lozim:

- umumta'lim maktablarida beriladigan ta'lim darajalaridagi bilimga ega bo'lish;
- kasb tushunchasining ta'rifini, tabiatini, xususiyatlarini, kasblar sonini va turlarini bilishi;
- kasbni inson hayotida qanchalik muhim ekanini tushunishi, u haqda ma'lum bir tasavvurlarga ega bo'lishi;
- kasb tanlashga kerak bo'lgan idrok va xohishning bo'lishi;
- o'z maqsadi va manfaatini to'g'ri anglab olishi;
- kelajagi haqida tasavvurga ega bo'lishi.

Umumiy o'rta ta'lim maktabi kasb-hunarga yo'naltirish yakuniy ideal natijasi- bu har bir o'quvchida mustaqil va ongli ravishda kasbiy o'zlikni anglashning shakllanganligidir. Shaxsda kasbiy o'zligini anglash shakllanishini kasbiy mahoratning vujudga kelishidagi asosiy me'zonlardan biri sifatida quyidagi bir nechta bosqichlarga ajratish mumkin:

1. Kasblar olami haqidagi aniq ko'rgazmali tasavvurlarning paydo bo'lish davri. Bu Davr 2,5-3 yoshdan boshlanib 10-12 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Taraqqiyot davomida bolaning ongida kasblar olami haqidagi turli-tuman tasavvurlar shakllanib boradi. Boshlang'ich ta'limda esa yetakchi o'quv-biluv faoliyatida o'quvchining kasblar haqidagi tasavvuri yanada kengayib boradi.

2. O'zini kasbiy bilish davri. Ko'plab kasblar haqidagi tasavvurlarni o'zlashtirib olgach, o'quvchi ularni u yoki bu shaklda qo'llay olishi kerak. Kasblar haqida yetarli bilim, ko'nikma va tayyorgarlikka ega bo'lmaganliklari sababli ba'zi o'quvchilar o'zlarini

biror kasbiy sohada namoyon eta olmaydilar. Biroq, ularda yangi yetakchi faoliyat tengdoshlari bilan muloqot jarayonida o'zini bilishga bo'lgan ehtiyoj yanada kuchli namoyon bo'ladi.

3. O'zini kasbiy aniqlash davri. Ushbu bosqichda kasbiy o'zligini anglash yakunlanadi. Bu davr maktabni tugatgandan keyin ham davom etishi mumkin. O'quvchida kasbni o'rganishning aniq yo'nalishi, barqaror qiziqishlar, kasbning talablariga mos bo'lgan shaxs xususiyatlarining shakllanishi kuzatiladi.

Yoshlar o'z kelajagini anglagandagina, qiziqish va manfaatlarini anglab olgandagina, hayotidagi ehtiyojlarini tushungandagina kasb tanlashi oson kechadi. Kasb insonni boquvchi asosiy omil va hayotini tashkil etuvchi asos hisoblanadi. Bu asosni tanlashda beriladigan quyidagi tavsiyalar va bir qator jihatlar foydadan holi bo'lmaydi.

O'quvchilar uchun tavsiyalar:

-o'zingizda qaysi kasbga moyillik va qiziqish yuqori ekanini psixologik testlar orqali birlamchi bosqichda aniqlab oling (bunda maktab psixologi sizga yaqindan yordam beradi);

-turli kasbiy yo'nalishlar istiqbolli soha va mutahassislik to'g'risida bilimlaringizni mustahkamlab boring;

-9-sinfdan boshlab asta-sekin o'zingiz tanlagan yo'nalish bilan tanishish maqsadida institut va universitetlarda o'tkaziladigan "ochiq eshiklar kuni"da ishtirok eting;

-adabiyotlar, onlayn platformalardan yangi kasb sohalari haqida ko'proq ma'lumot oling;

-istaklaringiz, qiziqish va qobiliyatlaringiz, salomatligingiz va maqsadlaringizni muvofiqlashtiring;

-imkoniyat bo'lsa kasb tanlash bo'yicha malakali mutahassis bilan maslahatlashing;

-tanlayotgan kasbingizdan sizga keladigan moddiy daromadni emas, balki undan olishingiz kerak bo'lgan ma'naviy ozuqani ham hisobga oling.

Ota-onalar uchun tavsiyalar:

-qanday kasb tanlashni farzandingizni o'ziga qo'yib bering;

-siz tomoningizdan berilayotgan maslahatlar zarur va foydali, lekin ular yakuniy qaror bo'lmashligi yordamchi ta'sir bo'lishiga e'tibor qarating;

-farzandingizni qiziqish, qobiliyat va layoqatini yoshligidan kuzatib, rivojlantirib boring;

-farzandingizni istak va maqsadlari bilan o'rtoqlashing;

-farzand otasi yoki onasining kasbini davom ettirmoqchi bo'lsa bu juda yaxshi, lekin bunga uni siz majburlamang;

-farzandingizni kasb tanlashi va kasbiy yetuklikka erishishi uchun iloji boricha yetarli sharoit yaratib bering;

-farzandingiz kasb tanlashida o'z imkoniyatlari va shaxsiy sifatlaridan kelib chiqishi to'g'risida maslahatlar bering.

Bozor iqtisodiyotiga yo'naltirilgan kasbiy yo'nalishi yoshlarda hozirgi iqtisodni, menejment boshqarish nazariyasini, bozor muhitidagi marketing faoliyati va mo'ljalni, patent olishga kirishni, ma'lumotlarni bilishi va ularni mohiyatini tushunish- buning uchun informatika va informatsiyalar asoslarini egallagan bo'lishlari kerak bo'ladi.

O'smirni kasb tanlashida o'zini aniq maqsadlarini anglab olishi va kasbga ega bo'lishga intilishi- bu ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Bunda 3 ta asosiy omillar birlashishi va ularga moslashishi kerak bo'ladi. Bular:

Men xohlayman, Men eplay olaman, Men qila olaman omillaridir.

"Xohlayman" -bu shaxsning intilishi, qiziqishi, xohlashi.

"Eplay olaman" - bu insoniy imkoniyatlar (fiziologik va psixologik, shuningdek shaxsning ta'lim resurslari).

"Qila olaman"-mehnat bozorining ehtiyojlari, insonni jamiyat, odamlar, oilasi va shu kabilar oldidagi majburiyatlari.

Asosiysi tarbiyachi bo'lgan ota-onalar o'z bolalariga kasb tanlashida yordamchi hisoblanadilar. Ular bilan ochiq suhbat bolalar qaysi kasbga qiziqishlarini bilib olishlari va ularga yordam berishlari zarur. Agar bola tanlagan kasb ota-onaga yoqmasa uni ra'yini qaytarmagan holda nima uchun bu kasbni tanlagani va buning asosida nimalar yotganini bilib olishlari zarur.Asosiy omilni bilib olgach, o'z maslahatlarini berishlari

mumkin bo'ladi. qo'llab -quvvatlash, ishonch bildirish va o'z maslahatlarini berishdan iborat.

O'qituvchi va o'quvchi faoliyatining natijasi bu kasbga yo'natirishda yaqqol ko'zga tashlanadi. O'qituvchi faoliyatining natijasi o'quvchilardagi psixologik ko'rinishda o'z aksini topadi, ya'ni ularning bilimlarida, uddalay olishlarida, malakalarida, shaxsga xos tomonlarini ko'rinishida, dunyoqarashlarida, ma'naviy ehtiyojlarida o'z aksini topadi.

O'quvchilar faoliyatining natijasi- bu aniq bir kasbni tanlab olishlarida, uni bajarishni uddalay olishlarida, shu sohani olib borish imkoniyatlarida ko'rinadi.

Unutmang, inson kasbida jon saqlashi emas, balki shu kasbda yashashi kerak. Shundagina qilayotgan ishi haqiqiy sevimli kasbi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. E.G'.G'oziyev. K.K.Mamedov "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2003
2. F.R.Abduraxmonov. Z.E.Abduraxmonova. "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2018.
3. Yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, sabab va yechimlari. Maqolalar to'plami.Toshkent. 2020.

YOSH AVLODNI MA'NAViy-AXLOQiy TARBIYALASH YO'LLARI

*Bo'tayeva Hulkar G'ofurovna
Qashqadaryo viloyati Koson tumani 26-maktab psixologi*

ANNOTATSIYA

Maqolada yosh avlodni tarbiyalasida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'rni yoritilgan. O'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash yo'llari bayon etilgan.

KALIT SO'ZLAR

Ma'naviyat, ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, ma'nolar majmui, tarbiya, manbalar, tarixiy yodgorliklar.

Ma'naviyat-inson ruhiy, aqliy olamini ifodalovchi tushuncha. U kishilarning falsafiy, xuquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlarini o'z ichiga oladi. Ma'naviyat atamasining asosida "ma'ni" so'zi yotadi. Ma'lumki, insonning ichki va tashqi olami mavjud. Tashqi olami uning bo'y-basti, ko'rinishi, kiyinishi va hatti-harakatlari kiradi. Ichki olamiga esa uning yashashdan maqsadi, fikr yuritishi, orzu-istaklari, intilishlari, his-tuyg'ularini o'z ichiga oladi. Insonning ana shunday ichki olami ma'naviyatdir. Ma'naviyat va axloq bir-biri bilan bog'liq bo'lib bir-birini to'ldiradi.

Zero, jamiyat rivojlanishi faqat uning iqtisodiy taraqqiyotidangina emas, balki ma'naviy yuksalishini ham taqozo etadi. Har qanday mafkura kabi O'zbekiston Respublikasi milliy istiqlol mafkurasiningf asosiy g'oyalariidan biri ham jamiyatda ma'naviy-axloqiy qarashlarning ustuvorligiga erishish sanaladi. Ijtimoiy tarbiyaning boshqa turlari kabi ma'naviy-axloqiy tarbiya asosini ham ilg'or milliy, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, xalq pedagogikasi g'oyalari tashkil etadi.

Ma'naviyat- shaxs, xalq, davlat va jamiyatning kuch-qudrati, taraqqiyoti, imkoniyatlari va istiqbollari belgilab beruvchi ichki ijobiy, ruhiy omildir.

Axloq ilmi yaxshilik bilan yomonlik o'rtasidagi murakkab muammolar haqida bahs yuritib, insonning kamolotga erishish yo'lini yoritib boradi. Har bir inson bir olam bo'lgani kabi uning axloq – odobi ham juda murakkab olam desak yanglishmaymiz. Chunki, shaxsning zohiriy va botininy olamin, ayniqsa, qalb olamini o'rganish, bilish, tahlil etish g'oyatda qiyin. Bu ruhiyat bilan bog'liq holatdir. Axloqli, odobli komil insonga odamiylikning eng yaxshi xislatlari: mehr- muhabbat, rahm- shafqat, adolat, diyonat, hayo, iffat, vafo, sadoqat, himmat, saxovat, iymon, e'tiqod kabilar mujassam bo'ladi. Ayni holda shu xislatlarning aksi- beburd, axloqsiz kishilar fe'lida ko'rinadi.

Axloq ilmi yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi murakkab muammolar haqida bahs yuritib, insonning kamolotga erishish yo'lini yoritib boradi. Har bir inson biro dam bo'lgani kabi uning axloq odobi ham juda murakkab olam desak yanglishmaymiz. Chunki shaxsning zohiriy va botiniy olamini, ayniqsa qalb dunyosini o'rganish, bilish, tahlil etish g'oyatda qiyin, bu ruhiyat bilan bog'liq holatdir. Axloqli, odobli ma'naviy komil insonda odamiylikning eng yaxshi xislatlari mujassam bo'ladi.

Ma'naviyat (arabcha “ma'naviyat” – ma'nolar majmui) mohiyatiga ko'ra iltimoiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir o'tkazuvchi falsafiy, huquqiy, ilmiy, axloqiy, diniy tasavvur, tushuncha va g'oyalar majmui hisoblanadi.

Tarbiya haqida Shayx Sa'diy o'zining “Guliston” asarida shunday deb yozadi: “Kimda–kim yoshlikdan tarbiya olmasa, katta bo'lgach, baxtli bo'la olmaydi. Ho'l novdani istagancha bukish mumkin, quruq novdani esa faqat olovda toblab to'g'rilash mumkin”.

Tarbiya haqidagi bu g'oya avlod-ajdodlarimizdan bizga buyuk meros bo'lib, u komil insonni voyaga yetkazishda muhimdir. Tarbiya tug'ilgan kundan boshlanmog'i lozim.

Tarbiya–tarixiy va ijtimoiy hodisadir. Tarbiya insonlarning faoliyati jarayonida ularning ongi va irodasini o'stirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga tarbiya ijtimoiy hodisa bo'lib, insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida o'ziga xos mazmun va amalga oshirish shakliga egadir.

O'quvchilarda ma'naviy–axloqiy tarbiyani tashkil etishning asosiy manbalari:

- milliy va umuminsoniy qadriyatlar;
- islom ta'limoti;
- o'zbek milliy urf- odatalari;
- donolar o'giti;
- O'zbekiston Respublikasining davlat ramzlari;
- O'zbekiston maktablaridagi ilg'or tajribalar, pedagogik mahorat va tarbiyachilik san'ati.

Ayniqsa, kichik yoshdagi bolalarning ongiga vatan tushunchasini singdirish, ularning dunyoqarashini to'g'ri shakllantirish, yoshlikdan elim deb, yurtim deb yashashga o'rgatishi, e'tiqodli, g'ururli bo'lib o'sishlariga undash davr talabidir.

Bolalarni qadimiy urf – odatlar, tarixiy milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ularning dunyoqarashlarini shakllantirish, insonlarga xos eng yaxshi xislatlarini singdirish kabi g'oyalar, asosan, ular o'qiydigan asarlarda jamuljam bo'lmog'i lozim. Darhaqiqat, ta'lim va tarbiya birligini ta'minlash, bolalarni emin – erkin faoliyat ko'rsatishga undash orqali samarali natijalarga erishish mumkin.

O'quvchilarni ma'naviy –axloqiy tarbiyalash, ularda axloqiy sifatlarni shakllantirish, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash hozirgi davrning dolzarb muammolaridan biridir. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalashga oid ishlar umumta'lim fanlarini o'zlashtirish jarayonida, maktabdan tashqari tashkil etilgan turli to'garaklar, sinfdan tashqari tashkil etilayotgan tarbiyaviy tadbirlar orqali shakllantirilib borilmoqda.

Ajdodlarimiz tafakkuri va dahosi bilan yaratilgan eng qadimgi tosh yozuv va bitiklar, xalq og'zaki ijodi namunalaridan tortib, bugungi kunda kutubxonalarda xazinasida saqlanayotgan ming- minglab qo'lyozmalar, ularda mujassamlashgan tarix, adabiyot, san'at, axloq, falsafa, tibbiyot, matematika, minerologiya, kimyo, astrronomiya, me'morchilik sohalariga oid qimmatbaho asarlar bizning buyuk ma'naviy boyligimizdir. Bunchalalik katta merosga ega bo'lgan xalq dunyoda kamdan – kam topiladi. Tarixiy yodgorliklar namunalari bilan yaqindan tanishar ekanmiz, ularda ifoda etilgan teran fikr va g'oyalar, ma'naviy- axloqiy qarashlar, hayot falsafasi bizni bugungi zamonamizda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganiga amin bo'lamiz.

Asrlar davomida axloq-odob mavzusida qanchadan-qancha kitoblar, hikmatnomalar, ibratli rivoyatlar yaratigan. Qadimgi faylasuflar, donishmandlar axloq-odobga juda katta baho berib, uni jamiyatning poydevori deb ataganlar. Shuning uchun ham jamiyat a'zosining xulqi- odobiga alohida e'tibor berilishi bejiz emas.

Bu meros namunalari bilan yaqindan tanishar ekanmiz, ularda ifoda etigan teran fikr va g'oyalar, ma'naviy-axloqiy qarashlar bugungi zamonamizda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

ЎҚУВЧИ ЁШЛАРДА АХЛОҚИЙ ҲИС-ТУЙҒУЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА МАКТАБ ВА ОИЛАНИНГ ЎРНИ

Асетова Дурдона Косимовна

Қорақолпоқистон Республикаси Эллиққалъа тумани 60-мактаб психологи

Ўқувчи-ёшларда ахлоқий ҳис-туйғуни шакллантириш инсон камолотининг асосини ташкил этади. Чунки, ахлоқий ҳис-туйғу кишининг хатти-харакатида, одобида, ички кечинмаларида ва айниқса, инсонларнинг бир-бирига бўлган ғамхўрликларида, хурмат қилишларида, билимларида, ҳис-туйғуларида, хулқ-атворида, наъмунали фаолиятида намоён бўлади. Ахлоқий ҳис-туйғу тузилишининг асосини инсон фаолитяи ташкил этади. Чунки, фаолият – бу инсоннинг ўраб турган дунёга бўлган муносабатини ўзига хос хусусиятлари, бир мақсадга қаратилган ҳаёт мазмунидаги ўзгаришлар, тузатиш кабиларни ташкил этади. Фаолиятнинг асосий иш тури меҳнат бўлиб, у инсоннинг жисмоний ва маънавий ривожланишида муҳим роль ўйнайди. Меҳнат инсоннинг мулоқот ўқиш фаолиятлари билан чамбарчас боғлиқ.

Фаолиятнинг мазмуни шарт-шароитлари, воситалари ўзгариб бориши натижасида ҳар бир инсоннинг ахлоқий онги, ахлоқий ҳис-туйғуи такомиллашиб боради. Демак, фаолиятни тўғри ташкил этиш натижасида ўқувчиларнинг фаоллигига иш режаларининг аниқ бўлишига, кўзланган мақсадига, хатти-харакатларининг намунали бўлишига эришиш мумкин. Албатта бунда унинг юриш-туриши, турмуш тарзи, мустақиллиги намоён бўлади. Ахлоқий ҳис-туйғуни ташкил топишида ҳар бир ўқувчининг ўзига хос фаолиятини шакллантириш ва унга раҳбарлик ва назорат қилиш ўқитувчининг асосий вазифасидир. Чунки, бунинг натижасида ўқувчида мустақиллик, масъулият, интизом каби сифатлар ривожланади. Ўқувчиларда юриш-туришни бошқара олиш, фойдали ташаббус, қатъиятли бўлиш, кўзланган мақсадга эришиш каби ахлоқий-иродавий ҳислатлар шаклланади. Ўқувчи - ёшларнинг фаолиятини ривожлантириш ўқитувчидан ижодий ёндашишни талаб этади. Чунки, ўқитувчи ўз ўқувчиларининг фаолиятида уларни кузатади, ижобий тажрибаларини оммалаштиради. Ўқувчиларда

мустақиллик, ташаббускорлик, ишга ижодий ёндашиш каби хусусиятларни намоён бўлишига, уларнинг қобилиятларини оширишга ёрдам беради. Ўқувчиларнинг ахлоқий ҳис-туйғуини шакллантиришнинг асосий йўналишлари ва мақсадларни амалга оширади. Ўқитувчи ўз ўқувчилари нинг фаолиятини ташкил этишда ҳамisha қувонч, мамнуният туйғусини ифода этиши билан бирга, ахлоқий эътиқодни тарбиялайди.

Ўқувчиларнинг ахлоқий ҳис-туйғуини шакллантиришда меҳнат фаолияти, таълим жараёни, ўқувчилар жамоаси муҳим воситалар бўлиб қолмоғи керак. Чунки, жамоа фаолиятида ўқувчиларда одамларга нисбатан меҳрибонлик, ғамхўрлик, меҳр туйғулари шаклланади. Ахлоқий ҳис-туйғуини шакллантириш бу ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзига доимо қараш ва камчиликларни ўзидан қидириш, ўз-ўзига талабчан бўлиш; ҳамма жойда аниқ ишларни бажариш, ўз-ўзини тарбиялаш ва бунда кучли ва кучсиз томонларни аниқлаш, ахлоқий тарбияланганлигини, билимларни яхши эгаллаганлиги, ахлоқий туйғуларнинг ривожланганлиги, мақсадга интилиш, довйораклик ва ҳал қилувчанлик, талабчанлик, ташаббускорлик ва мустақиллик, ўз-ўзини идора қилиш ва тута билиш ташкил этади.

Ахлоқий билимлар инсоннинг фаолиятида маънавий кўникма ва малакаларни шакллантиради. Демак, ахлоқий ҳис-туйғуини шакллантириш ўқувчиларнинг мактабда турли ижтимоий фанлар асосларини эгаллаши борасида пайдо бўлади. Натижада ўқувчида ахлоқий билимлар ривожланади. Ахлоқий билим орқали ахлоқий маданиятга эришилади. Ҳаётда, тажрибада билимлилик билан билимсизлик ахлоқий ҳис-туйғуини баробар эмаслигини кўп учратиш мумкин. Билим – ўқувчи ёшларнинг ахлоқий нормаларида алоқа ва муносабатларида намоён бўлади. Ўқувчи ёшларнинг ахлоқий ҳис-туйғуини шакллантиришда таълим-тарбия жараёнининг мазмуни, шакл ва методларини такомиллаштириш алоҳида роль ўйнайди. Бу ўқитувчининг билим савиясига педагогик маҳоратига, санъаткорлигига боғлиқ. Ўқувчиларнинг дарсларда олган билимлари уларнинг турмушида, хулқ-атворида жамиятдаги кишиларга муносабатида намоён бўлади.

Ахлоқий билим ҳар бир шахсни, маданият, инсоният, маърифат дунёсиги олиб киради. Ахлоқий билим кишиларни ҳар ерда азиз ва ҳурматли қилади. Ахлоқий ҳис-туйғу тузулишида ахлоқий ҳис-туйғулар асосий ўринни эгаллайди. Ахлоқий ҳис-туйғулар шахснинг маънавий фаолиятида, воқеа ва ҳодисаларда, ахлоқий жараёнида намоён бўлади. Ахлоқий ҳис-туйғулар инсонларнинг ўз-ўзига, жамиятга, ҳаётга бўлган муносабатларида намоён бўлади. Демак ахлоқий ҳис-туйғулар ўзининг келиб чиқиши ва аҳамияти билан ижтимоий характерга эга. Ахлоқий ҳис-туйғулар ўз мазмунига кўра ахлоқий ишонч, ахлоқий онг билан чамбарчас боғлиқдир. Ахлоқий ҳис-туйғулар жараёнида интилиш, яхши кўриш, бурч, масъулият, ор номус каби ҳислар камол топади. Шунини айтиш керакки, ахлоқий ҳис-туйғуни шакллантириш ҳар бир кишининг шахс сифатида ривожланишида муҳим аҳамиятга эга. Инсон ўзини билиш ёки англашида, бошқаришида фақатгина унинг билими ёки одоби етарли эмас, ҳис-туйғулар киши фаолиятига нисбатан аниқ билимларни қўллашга суянишни тақозо қилади. Таълим жараёни меҳнат фаолияти ўқувчилар жамоаси ахлоқий ҳис-туйғуларни шакллантиришнинг асосий воситалари ҳисобланади. Ўқувчиларнинг ахлоқий ҳис-туйғуларини тарбиялашда соғлом муҳит, завқли вазиятни вужудга келтириш муҳимдир.

Шунини айтиш керакки, ахлоқий ҳис-туйғу кишининг хоҳиши ва иродасида, турмушида, жамиятдаги вазиятда, ўқитувчи талабларини амалга оширишда, ўқувчиларнинг ўз ўрни ва мавқеини англашда ифодаланиш билан бирга ахлоқий онгнинг асоисни ташкил этади. Бу ўринда айниқса ўқитувчилар ўқувчилар билан ўтказилган мулоқотлари муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчилар ўз ўқитувчилари билан мулоқотга киришар эканлар, ўз онгила кишиларнинг ахлоқий ҳис-туйғуларини, хулқларидаги муайян намуналарни тасаввур қиладилар. Ўқитувчиларнинг фикри, кечинмаси, кўрсатмаси, хулқи ва хатти-ҳаракати таъсири остида ўқувчиларнинг ахлоқий ҳис туйғулари жараёнида ахлоқий ҳис-туйғуни шакллантириш туйғулари кучайиши ёки аксинча сусайиши мумкин.

Ахлоқий ҳис-туйғуни шаклланишида кишининг хулқ - атори муҳим ўрин эгаллайди. Хулқ - атор ахлоқий ҳис-туйғуининг муҳим қисми бўлиб, у тадбир ва

интизомда, ҳаёт нормаларини бажаришда, жамиятга, меҳнатга, одамларга нисбатан билдириладиган ахлоқий муносабатда намоён бўлади.

Ўқувчининг хулқ-атвор маданиятини шакллантириш ўқитувчидан ахлоқий тарбия ишларини олиб боришни талаб қилади. Албатта бунда ўқитувчи хулқ-атвор маданиятини тарбиялашда унинг ахлоқий онгига, синф жамоасига асосланиши керак. Шу билан бирга ўқувчи фаолиятини тўғрени ташкил эта билиш ҳам хулқ – атвор маданиятини тарбиялашда самарали натижалар беради. Албатта бунда юқори синф ўқувчиларида хулқ – атворни тарбиялаш, уларни назорат қилиш, хатти-ҳаракатларига алоҳида аҳамият бериш билан бирга, доимий талбчан бўлиш мақсадга мувофиқдир.

Шахсни ахлоқий ҳис-туйғуини шакллантиришда маънавий онг билан хулқ - атвор ўртасида, яъни сўз билан иш ўртасида бирлик бўлишга эриши зарур, лекин бу бирлик ўз-ўзидан вужудга келмайди, балки тинимсиз тарбиявий ишларни амалга оширишни талаб қилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ўқувчиларнинг хулқ-атвори ахлоқий тушунчаларни билиш билан белгиланмайди. Чунки ахлоқий билим, ҳис-туйғулар, хулқ-атвор ўқувчи хулқида намоён бўлади. Доно халқимизнинг “хулқ” ақли киши учун улуғлик ва фазилатдир, “Хулқи йўқ” нақллари бежиз айтилмаган.

Демак, ўз хулқини одоб билан қуроллантирилган, қўлини эса тўғрилиқка одатлаштирган кишигина камолотга эришиши мумкин. Камолотга эришган инсон яхшилик билан ёмонликни фарқини билади, фойда билан зарар ўртасидаги тафовутни англайди, ўз фаолиятида ёмон ҳислатлардан ҳоли бўлади, чиройли фазилатларини англайди.

NAFOSAT TARBIYASI VA UNING VOSITALARI

Nomozova Muazzam Alimardonovna
Qashqadaryo viloyati Koson tumani 75-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Maqolada yoshlar tarbiyasida estetik tarbiyaning o'rnini yoritilgan. Nafosat tarbiyasining vositalaridan namunalari berilgan.

KALIT SO'ZLAR

Nafosat tarbiyasi, go'zallik, go'zallikni tushunish, nozik didli bo'lish, san'at asari, go'zallik.

Nafosat tarbiyasi (estetik tarbiya: lot. «estezi» – «go'zallikni his etaman» ma'nosini bildiradi) shaxsni ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari hamda turmush turmush go'zalliklarini anglash, idrok etish, to'g'ri tushunishni o'rgatish, ularning estetik didini o'stirish, ularda go'zallikka muhabbat uyg'otish, shuningdek, go'zallikni yaratish qobiliyatlarini tarbiyalash jarayoni bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning yana bir muhim tarkibiy qismi sanaladi. Aqliy, axloqiy, mehnat tarbiyasini estetikasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Nozik didli bo'lish, go'zallikni fahmlay olish va qadrlash, badiiy madaniyatni tushunish, xullas, o'z hayotini go'zallik qonunlari asosida qura olish komil insonning eng zaruriy fazilatidir.

Insonda go'zallikni tushunish birdaniga vujudga kelmaydi, balki u jamiyat va odamlar, atrof-muhit ta'sirida shakllanib boradi. Shunga ko'ra insoniyatning badiiy rivojlanish qonunlari ijtimoiy rivojlanish qonunlari bilan bog'langan.

Nafosat tarbiyasi, eng avvalo, har bir kishida badiiy hissiyot tuyg'ularini, badiiy didni tarbiyalashdir. Bundan yuksak nafosatlilik aql-zakovatdan xoli bo'ladi, degan ma'noni tushunmaslik kerak. Shaxsning barkamol bo'lib shakllanishida bu ikki tomon bir-birini to'ldiradi. Chinakam san'at asarida hissiyot chuqur g'oyaviy –aqliy mazmun bilan birikib ketadi. Nafosat tarbiyasi aql bilan hissiyotni tarbiyalash, yanada aniqroq qilib aytganda, hissiyot vositasi bilan aqlni tarbiyalashdir. Bu ikki tomon bir-biri bilan uzviy bog'langandir.

Ilmiy dunyoqarashga asoslangan nafosat, did, his-tuyg'ular va ko'nikmalarning o'sib borish jarayonida insonning o'zi ham ma'naviy boyib, oliyanob bo'lib boradi. Yashayotgan zamoniga nisbatan mehr-muruvvati ortib boradi. Uning hayoti yanada sarmazmun bo'lib boradi. Bularning hammasi har bir insonda go'zallikni xunuklikdan, jirkanchlikdan farq qila borish qobiliyatini shakllantiradi. Uni yanada rivojlantiradi. Chinakam nozik did haqiqiy go'zallikdan lazzatlana olish, mehnatda, turmushda, yurish-turishda, san'atda nafosatni idrok etish va yaratishga ehtiyoj sezish demakdir.

Nafosat tarbiyasi bugungi kunda shuning uchun ham muhimki, did-farosatlilik mehnatda, ishlab chiqarishda, kundalik amaliy faoliyatda har bir inson uchun hayotiy ehtiyojga aylanib qolgan.

Estetik tarbiyaning vazifalari quyidagilardan iborat:

- shaxsga ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari hamda turmush turmush go'zalliklari va ularni anglash to'g'risidagi bilimlarni berish;
- shaxsda ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari hamda turmush turmush go'zalliklarini anglash va idrok qilish qobiliyatini tarbiyalash,
- unda mavjud go'zalliklarni qadrlash hissi hamda estetik didni shakllantirish, go'zallikka muhabbat uyg'otish;
- go'zallikni yaratish ehtiyojini qaror toptirish, bu boradagi qobiliyat va estetik madaniyatni shakllantirish.

Ijtimoiy tarbiya maqsadi va vazifalarini amalga oshirish uchun tarbiya jarayonining xususiyatlarini anglab olish muhim ahamiyatga ega.

Donolardan biri *go'zallik-axloq-odobning tug'ishgan singlisidir* degan edi. Darhaqiqat, bu juda to'g'ri ta'rif. Odatda nafosat tarbiyasi o'zaro chambarchas bog'liq holda amalga oshiriladi. Chunki nafosat tarbiyasining natijasi axloq-odobda, chiroyli hatti-harakat, go'zal munosabatda va hayotga, kelajakka, insonlarga, tabiatga muhabbatda ko'rinadi.

Xalqimizda: "Kamtarlik ham husn", - deyiladi. Mana shu birgina iborada chuqur ma'no bor. Nafosat tarbiyasi tufayli yoshlarda kamtarlik xislati tarkib topadi. Bu xislat eng go'zal, eng chiroylilik belgisidir. "Kishining chiroyi yuzida", - deydi xalqimiz. Bu go'zal tabassum kishilarda misoli quyosh bo'lib, qalblarga nur taratadi. Kishi biror

asarni o'qib, chehrasi yorishib ketadi. Yoki yoqimli biror kuy, ashula tinglasa, boshi mayin tebranadi. Biror go'zal rasm. Manzarali tasvirga boqib undan ko'z ololmay qoladi, qalbi quvonchlarga to'ladi.

Shuni alohida qayd etish kerakki, ayrim yoshlar go'zallikni tor ma'noda tushunishadi. Ya'ni chiroyi ko'pincha husn-jamolda deb bilishadi. Bu bir tomonlama tushunchadir. Har tomonlama to'liq ma'nodagi chiroy esa, husn-jamol qalb go'zalligida, ma'noli so'zdir. Xalqimiz ham "Chiroy xusn-u jamolda emas, fazl-u kamolda", - deb bejiz aytmagan!

Go'zallik tarbiyasida shu narsaga erishish kerakki, tashqi qiyofani haddan tashqari bezayvermasdan, asosan ma'naviy olamini bezash uchun intilish lozim. Shunday ekan, bolada juda yoshlikdanoq odob go'zalligiga erishishimiz zarurdir. Buning uchun o'qituvchilarimiz go'zallik ilmi bilan qurollangan bo'lishlari muhimdir. Bundan maqsad yoshlarga go'zallik asosida tarbiya berishdir.

Estetik, ya'ni go'zallik tarbiyasini singdirishning ahamiyati katta. Bunday tarbiya, avvalo, yoshlarni turmushdagi go'zallik va xunuklikni tushunish, his etish orqali ma'lum bir kayfiyatni shakllantiradi, ularda go'zallikdan zavqlanish, xunuk qiliq, xatti-harakatlardan nafratlana olish qobiliyatini paydo qiladi, kishilarni ma'naviy fazilatli bo'lishga yetaklaydi.

Estetik hissiyot, odob insonni oliyjanob qiladi, uni yuksaklikka chorlaydi. Ana shu tuyg'u rivojlangan bo'lsagina kishilarda chinakam mehr, samimiyat, oliyjanoblik, kamtarlik kabi fazilatlar va go'zallikka tashnalik hosil bo'ladi. Estetik tuyg'u: kechinmalar didni o'stiradi, zehnlilikni kuchaytiradi. Didi, zehni o'tkir kishining so'zi bilan qilgan ishlari o'zaro monand bo'ladi, u intizomlilikda namuna ko'rsatadi.

Yuksak didli inson ichki va tashqi go'zallikning birligini anglab yetadi. Har bir narsadagi, hodisa va voqealardagi uzviy aloqadorlikni chuqur his qila oladi.

Estetik hissiyot, odob insonni oliyjanob qiladi, uni yuksaklikka chorlaydi. Ana shu tuyg'u rivojlangan bo'lsagina kishilarda chinakam mehr, samimiyat, oliyjanoblik, kamtarlik kabi fazilatlar va go'zallikka tashnalik hosil bo'ladi. Estetik tuyg'u: kechinmalar didni o'stiradi, zehnlilikni kuchaytiradi. Didi, zehni o'tkir kishining so'zi bilan qilgan ishlari o'zaro monand bo'ladi, u intizomlilikda namuna ko'rsatadi.

Go'zallik tarbiyasida shu narsaga erishish kerakki, tashqi qiyofani haddan tashqari bezayvermasdan, asosan ma'naviy olamini bezash uchun intilish lozim. Shunday ekan, bolada juda yoshlikdanoq odob go'zalligiga erishishimiz zarurdir. Buning uchun o'qituvchilarimiz go'zallik ilmi bilan qurollangan bo'lishlari muhimdir. Bundan maqsad yoshlarga go'zallik asosida tarbiya berishdir.

Estetik tarbiya axloqiy qiyofa, ijobiy xulq-atvor me'yorlarini tarkib toptirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim muassasalarida musiqa, tasviri san'at darslari, adabiyot kabi fanlarning o'qitilishi estetik tarbiyani samarali yo'lga qo'yish vositasi hisoblanadi.

Estetik tarbiya bola tug'ilgandan boshlab umrining oxirigacha amalga oshiriladi. Shu sababli, u nafaqat maktabda, balki sinfdan va maktabdan tashqari sharoitlarda uyushtiriluvchi tadbirlarda, turli anjumanlarda yosh avlodni go'zallik va nafosatni his etishga undovchi vositadir.

O'QUVCHILARNI KASB TANLASHLARIGA PSIXOLOGIK KO'MAKLASHISH

Esanova Farida Baxodirovna
Shahrisabz tumani 47 - maktab psixolog

“O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida”gi 2019-yil 6-sentabrdagi PF-5812-son qaror bilan respublikamizda uch bosqichli professional ta'lim joriy etilishi talablarida belgilangan talablariga kompleks yondashish kasb-hunarga yo'naltirish ishlarining samaradorligini ta'minlaydi.

Shaxsning kasbiy shakllanishi va mutahassis sifatida kamolga yetishini uning hayot yo'lidan ayri tasavvur qilib bo'lmaydi. Psixologik adabiyotlarda ta'kidlab

o'tilganidek, kishining kasbiy shakllanishi butun hayoti davomida kechadigan jarayon bo'lib uning yoshiga hamda shaxsning taraqqiyotiga mos holda boradi. Kasbiy faoliyat sohasidagi muvaffaqiyat va mutahasissining mahorat darajasiga erishish sur'ati uning kasb tanlash motivlari bilan o'zaro aloqadordir. Kasb tanlash har bir inson hayotidagi eng muhim tanlovlardan biri. Kasb nafaqat daromad manbayi, balki inson umrining asosiy qismini sarflaydigan faoliyat hamdir. Kasb tanlayotgan shaxs undan talab qilinadigan bir qator jihatlarga ham alohida e'tibor qaratishi lozim:

- umumta'lim maktablarida beriladigan ta'lim darajalaridagi bilimga ega bo'lish;
- kasb tushunchasining ta'rifini, tabiatini, xususiyatlarini, kasblar sonini va turlarini bilishi;
- kasbni inson hayotida qanchalik muhim ekanini tushunishi, u haqda ma'lum bir tasavvurlarga ega bo'lishi;
- kasb tanlashga kerak bo'lgan idrok va xohishning bo'lishi;
- o'z maqsadi va manfaatini to'g'ri anglab olishi;
- kelajagi haqida tasavvurga ega bo'lishi.

Umumiy o'rta ta'lim maktabi kasb-hunarga yo'naltirish yakuniy ideal natijasi- bu har bir o'quvchida mustaqil va ongli ravishda kasbiy o'zlikni anglashning shakllanganligidir. Shaxsda kasbiy o'zligini anglash shakllanishini kasbiy mahoratning vujudga kelishidagi asosiy me'zonlardan biri sifatida quyidagi bir nechta bosqichlarga ajratish mumkin:

4. Kasblar olami haqidagi aniq ko'rgazmali tasavvurlarning paydo bo'lish davri. Bu Davr 2,5-3 yoshdan boshlanib 10-12 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Taraqqiyot davomida bolaning ongida kasblar olami haqidagi turli-tuman tasavvurlar shakllanib boradi. Boshlang'ich ta'limda esa yetakchi o'quv-biluv faoliyatida o'quvchining kasblar haqidagi tasavvuri yanada kengayib boradi.

5. O'zini kasbiy bilish davri. Ko'plab kasblar haqidagi tasavvurlarni o'zlashtirib olgach, o'quvchi ularni u yoki bu shaklda qo'llay olishi kerak. Kasblar haqida yetarli bilim, ko'nikma va tayyorgarlikka ega bo'lmaganliklari sababli ba'zi o'quvchilar o'zlarini biror kasbiy sohada namoyon eta olmaydilar. Biroq, ularda yangi yetakchi faoliyat

tengdoshlari bilan muloqot jarayonida o'zini bilishga bo'lgan ehtiyoj yanada kuchli namoyon bo'ladi.

6. O'zini kasbiy aniqlash davri. Ushbu bosqichda kasbiy o'zligini anglash yakunlanadi. Bu davr maktabni tugatgandan keyin ham davom etishi mumkin. O'quvchida kasbni o'rganishning aniq yo'nalishi, barqaror qiziqishlar, kasbning talablariga mos bo'lgan shaxs xususiyatlarining shakllanishi kuzatiladi.

Yoshlar o'z kelajagini anglagandagina, qiziqish va manfaatlarini anglab olgandagina, hayotidagi ehtiyojlarini tushungandagina kasb tanlashi oson kechadi. Kasb insonni boquvchi asosiy omil va hayotini tashkil etuvchi asos hisoblanadi. Bu asosni tanlashda beriladigan quyidagi tavsiyalar va bir qator jihatlar foydadan holi bo'lmaydi.

O'quvchilar uchun tavsiyalar:

-o'zingizda qaysi kasbga moyillik va qiziqish yuqori ekanini psixologik testlar orqali birlamchi bosqichda aniqlab oling (bunda maktab psixologi sizga yaqindan yordam beradi);

-turli kasbiy yo'nalishlar istiqbolli soha va mutahassislik to'g'risida bilimlaringizni mustahkamlab boring;

-9-sinfdan boshlab asta-sekin o'zingiz tanlagan yo'nalish bilan tanishish maqsadida institut va universitetlarda o'tkaziladigan "ochiq eshiklar kuni"da ishtirok eting;

-adabiyotlar, onlayn platformalardan yangi kasb sohalari haqida ko'proq ma'lumot oling;

-istaklaringiz, qiziqish va qobiliyatlaringiz, salomatligingiz va maqsadlaringizni muvofiqlashtiring;

-imkoniyat bo'lsa kasb tanlash bo'yicha malakali mutahassis bilan maslahatlashing;

-tanlayotgan kasbingizdan sizga keladigan moddiy daromadni emas, balki undan olishingiz kerak bo'lgan ma'naviy ozuqani ham hisobga oling.

Ota-onalar uchun tavsiyalar:

-qanday kasb tanlashni farzandingizni o'ziga qo'yib bering;

-siz tomoningizdan berilayotgan maslahatlar zarur va foydali, lekin ular yakuniy qaror bo'lmashligi yordamchi ta'sir bo'lishiga e'tibor qarating;

-farzandingizni qiziqish, qobiliyat va layoqatini yoshligidan kuzatib, rivojlantirib boring;

-farzandingizni istak va maqsadlari bilan o'rtoqlashing;

-farzand otasi yoki onasining kasbini davom ettirmoqchi bo'lsa bu juda yaxshi, lekin bunga uni siz majburlamang;

-farzandingizni kasb tanlashi va kasbiy yetuklikka erishishi uchun iloji boricha yetarli sharoit yaratib bering;

-farzandingiz kasb tanlashida o'z imkoniyatlari va shaxsiy sifatlaridan kelib chiqishi to'g'risida maslahatlar bering.

Bozor iqtisodiyotiga yo'naltirilgan kasbiy yo'nalishi yoshlarda hozirgi iqtisodni, menejment boshqarish nazariyasini, bozor muhitidagi marketing faoliyati va mo'ljalni, patent olishga kirishni, ma'lumotlarni bilishi va ularni mohiyatini tushunish- buning uchun informatika va informatsiyalar asoslarini egallagan bo'lishlari kerak bo'ladi.

O'smirni kasb tanlashida o'zini aniq maqsadlarini anglab olishi va kasbga ega bo'lishga intilishi- bu ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Bunda 3 ta asosiy omillar birlashishi va ularga moslashishi kerak bo'ladi. Bular:

Men xohlayman, Men eplay olaman, Men qila olaman omillaridir.

"Xohlayman" -bu shaxsning intilishi, qiziqishi, xohlashi.

"Eplay olaman" - bu insoniy imkoniyatlar (fiziologik va psixologik, shuningdek shaxsning ta'lim resurslari).

"Qila olaman"-mehnat bozorining ehtiyojlari, insonni jamiyat, odamlar, oilasi va shu kabilar oldidagi majburiyatlari.

Asosiysi tarbiyachi bo'lgan ota-onalar o'z bolalariga kasb tanlashida yordamchi hisoblanadilar. Ular bilan ochiq suhbat bolalar qaysi kasbga qiziqishlarini bilib olishlari va ularga yordam berishlari zarur. Agar bola tanlagan kasb ota-onaga yoqmasa uni ra'yini qaytarmagan holda nima uchun bu kasbni tanlagani va buning asosida nimalar yotganini bilib olishlari zarur.Asosiy omilni bilib olgach, o'z maslahatlarini berishlari

mumkin bo'ladi. qo'llab -quvvatlash, ishonch bildirish va o'z maslahatlarini berishdan iborat.

O'qituvchi va o'quvchi faoliyatining natijasi bu kasbga yo'natirishda yaqqol ko'zga tashlanadi. O'qituvchi faoliyatining natijasi o'quvchilardagi psixologik ko'rinishda o'z aksini topadi, ya'ni ularning bilimlarida, uddalay olishlarida, malakalarida, shaxsga xos tomonlarini ko'rinishida, dunyoqarashlarida, ma'naviy ehtiyojlarida o'z aksini topadi.

O'quvchilar faoliyatining natijasi- bu aniq bir kasbni tanlab olishlarida, uni bajarishni uddalay olishlarida, shu sohani olib borish imkoniyatlarida ko'rinadi.

Unutmang, inson kasbida jon saqlashi emas, balki shu kasbda yashashi kerak. Shundagina qilayotgan ishi haqiqiy sevimli kasbi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. E.G'.G'oziyev. K.K.Mamedov "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2003
2. F.R.Abduraxmonov. Z.E.Abduraxmonova. "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2018.
3. Yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, sabab va yechimlari. Maqolalar to'plami.Toshkent. 2020.

XULQIDA OG'UVCHANLIGI MAVJUD BOLALARNI EMOTSIONAL JIHATLARINI KORREKSIYA QILISH

*Abduraxmonova Nargiza Normurotovna
Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumani 35-maktab psixologi*

Maqsad

Xulqida og'uvchanligi mavjud bolalarni emotsional jihatlaridagi zo'riqishlarni yengillashtirish.

Ijobiy emotsional holatlarni shakllantirish.

Vazifalar:

- Xulqida og'uvchanligi mavjud bolalarni emotsional jihatlarini korreksiya qilish, ulardagi negativ emotsiyalar va hissiyotlarni boshqarishni shakllantirish.
- Bolalar xulqidagi o'g'uvchanlik holatlarini oldini olish.

Kutilayotgan natijalar:

- Bolalarda nomoyon bo'layotgan negativ xulq – atvor darajasini pasaytirishi;
- Bolalarni o'z-o'zini ahglashi, shu o'rinda bolaning o'z-o'ziga bahosini adekvat xolatga kelishi;
- Emotsional zo'riqish xolatlarda xulq-atvorni miyorda ushlab turish
- Bolalar o'zi va boshqalarning emotsional xolatini solishtirib, o'zidagi emotsional zo'riqishlarni pasaytirish.
- Xuiq-atvor normalariga rioya qilishni o'rganish;

Jihozlar:

Varaqlar(A4),ruchka,sokin tabiatni aks ettiruvchi – relaksatsion musiqalar, trening mashg'ulotlarida foydalaniladigan kartochkalar.

Ishtirokchilar va maqsadli guruh: Saralab olingan o'quvchilar (10-15kishi)

Ish vaqti: 1:30 soat.

Mashg'ulotni borishi

Trener psixolog shaxsini tanishtiradi.

Ishtirokchilarga trening maqsadi tushuntiriladi.

Trening qoidalarini ishlab chiqish va guruh bilan birgalikda uni tasdiqlash.

Trener so'zi: Bizning bugungi treningimiz insonlardagi emotsional holatlarni boshqarish, negativ emotsional holatlardan qutulushga oid mashqlarni bajarishga bag'ishlanadi. Biz bu trening mashg'uloti orqali o'zimizni yaxshiroq bilishga va his etishga, o'zgalarni yaxshiroq anglashga, o'z hissiyotlarimizni, kechinmalarimizni nomoyon qila olishga harakat qilamiz, qiziqarli mashg'ulotlar o'tkazamiz va vaqtimizni chog' o'tkazishga harakat qilamiz.

Mashg'ulotimiz quyidagi prinsipga asoslanadi: “Men qo'rqmayman, men bajaraman, men tan olaman, men qutulaman”. Bugun biz sizlar bilan nafaqat emotsiyalarni boshqarishni, balki negativ emotsiyalardan qutulishni amaliyotda sinab ko'ramiz.

Tanishuv va treningga kirish.

“Salomcha” mashqi

Trening ishtirokchilari aylana shaklida qo'yilgan stullarga joylashadilar. Trener mashqni birinchi bo'lib boshlaydi. Trener o'rnidan turib qisqacha o'zini tanishtiradi. Masalan: Men Sevara quyoshga o'xshayman, tabiatga hayot bag'ishlayman. Men Muzaffar juda kuchliman va hamisha go'libman. Bolalar treningda o'zini tanishtirayotganlarida ma'lum bir belgi yoki harakatlardan ham foydalanishlari mumkin. Ishtirokchilar shu tariqa o'zlarini tanishtirib chiqadilar.

“Meni tushun” mashqi

Bu mashq kayfiyatni ko'taruvchi mashqlar sarasiga kirib, istalgan ishtirokchilar tanlab olinadi va trener tomonidan tayyorlab kelingan qag'ozchalardan birini oladi, tashqariga chiqib o'sha predmetga mos harakatlar o'ylab keladilar (qisqa muddat ichida). Tanlangan ishtirokchilar nutqsiz harakatlar bilan predmetni pantomimika orqali nomoyish etib beradilar, qolgan ishtirokchilar bu nima ekanligini topishlari kerak bo'ladi. Predmet chiroyli qilib ko'rsatib berilsa, ishtirokchilar uni nima ekanligini topishsa ular bir birlarini olqishlaydilar.

“Hayotim mazmuni” mashqi

Trening mashg'ulotini boshlashdan oldin trener ishtirokchilarga biron bir ibratli hikoyani sokin ohangda so'zlab beradi. Bu trening mashg'uloti uchun trener oldindan qag'ozchalarga insonlar uchun qadrli bo'lgan kishilar va narsalarni yozib keladi (masalan: ota, ona, ozodlik, sevgi, pul, baxt, do'stlar, telefon, oziq –ovqat). Trener va ishtirokchilar o'zlari tanlab bu qog'ozchalardan oladilar. Birinchi bo'lib trener o'z kechinmalarini gapirib beradi. Masalan qog'ozchada ota deb yozilgan, otaning trener hayotida tutgan o'rne, unga bo'lgan mehri, agar uni yo'qotib qo'ysa qanday ahvolga tushushi yoki otalarga nisbatan yaxshi tilaklar kabilar. Bu trening mashg'ulotida ishtirokchilar biroz emotsiyalarini erkin qo'yib yuborishlari mumkin (masalan yig'lash, kulish, stress). Aynan manashu mashg'ulot orqali ishtirokchilar hayot qadri nimada ekanligini anglashlari va biz trenerlar negativ emotsiyalarni ma'lum darajada korreksiya qilishimiz mumkin bo'ladi. Mashg'ulot davomida

trener tomonidan ishtirokchilarning vaziyatiga qarab savollar va tavsiyalar berib borilishi mumkin.

“Sayohat” mashqi (meditatsiya)

Trener ishtirokchilarga qulay joylashib olishni taklif qiladi va sokin yoqimli musiqa qo'yadi. Ko'zlaringizni yuming Tasavvur qiling, siz sayohatga ketdingiz. Siz ko'plab davlatlarga borib, turli insonlar bilan tanishdingiz.

Mana Siz keng, yam-yashil dala bo'ylab avtomobilda ketyapsiz. Quyoshning mayin nurlari tushib, sizga iliqlik taftini beryabdi. Atrofingizda kapalaklar, ninachilar uchib yuribdi. Ular asal yig'yaptilar. Qushlar kuylayapti- ular sizning dala orqali ketayorganingizdan xursand. Siz o'zingizda mamnunlik hissini tuymoqdasiz Gullarning hushbo'y ifori, maysalarning barra hidi taralayapti. Siz tepalikda juda chiroyli saroyni ko'rdingiz. Nimadir sizni o'sha tomonga chorlayapti va siz saroyga olib boradigan yo'l bo'ylab keta boshladingiz. Saroyga kirar ekansiz, uning go'zalligidan hayratladingiz. Bu yerda hamma narsa qulay va chiroyli, huddi bu koshona siz uchun qurulgandek. Siz bu yerdan o'zingiz uchun muhim bir narsa topishingizni tushunyapsiz. Siz saroy bo'ylab yengil va ishonch bilan qadam bosyapsiz. Tasavvur qiling, Siz saroy bo'ylab aylanib, o'zingizga kerakli bo'lgan o'sha narsani topib oldingiz....(pauza 5 – 10 soniya). Siz bu muhtasham saroydan topgan hamma narsangiz o'zingiz bilan qoladi. Endi chuqur nafas oling..... va chiqaring. Sizda judayam yoqimli, o'zingizdan qoniqish, hayotdan qoniqish hislari paydo bo'ldi. Hayot juda go'zal! Barcha yaxshi narsalarni o'zingiz bilan olishingiz mumkin. Va asta sekin ko'zlaringizni oching, bizning oldimizga qayting.

“Xayrlashuv” mashqi.

Trener hamma ishtirokchilarga bittadan oq varog' va ruchka tarqatib chiqadi. Hamma ishtirokchilar o'z varog'iga o'z kaftlarini qo'yib rasmini chizadi va ismini yozib qo'yadilar. Ishtirokchilar tartib bilan o'z varog'ini yonidagi ishtirokchiga beradilar ular esa bu varog'larga bittadan ijobiy tilak, maqtov, fikrlarini yozib qo'yadilar. O'yin Har bir ishtirokchi o'zining varog'ini topmaguncha davom etaveradi. Trening dasturi so'ngida ishtirokchilar o'z varog'larini esdalik uchun olib ketishlari mumkinligi aytiladi.

Bu so'nggi mashg'ulot bo'lib, trener va ishtirokchilar bir- birlariga rahmat aytadilar.

ОТА – ОНАЛАР ВА БОЛАЛАР МУНОСАБАТЛАРИДА ИННОВАЦИОН ПСИХОЛОГИК ЕЧИМ

Ражапова Феруза Тураевна
Қашқадарё вилояти Яккабоғ туман 36- мактаб психологи

Жисмоний ва маънавий етук ёшлар- эзгу
мақсадларимизга етишишда таянчимиз ва суянчимиздир.

Ш.Мирзиёев.

Оила фарзанд тарбиясида энг асосий бўғин ҳисобланиб , унинг комил инсон бўлиб камол топишида муҳим аҳамият касб этади . Ахлоқий тарбияни изчил ва тартибли амалга оширишда оила муҳити ниҳоятда муҳим рол ўйнайди . Инсоннинг маънавий , ахлоқий ва руҳий қиёфасининг пойдевори оилада қўйилади . Шунинг учун ҳам машҳур алломалар оилада бола тарбиясига катта эътибор беришган ҳамда шу масалага бағишлаб қатор қимматли асарлар ёзишган .Доно халқимиз “ Бола - бошидан , ниҳол - ёшидан ” деган нақлни бежиз айтмаган . Шундай экан ёш авлодни таркиб топтириш тарбиялаш ишини ёшлиқдан оиладан бошлаш керак . Оиладаги тарбия жараёнида ҳар бир дақиқа ва фурсатни қўлдан бой бериш орқали ота – оналар кейинчалик кўпгина қийинчиликларга дуч келадилар . Ахир нотўғри тарбия туфайли нафс балосига гирфтор бўлган ўн гулидан бир гули очилмай туриб , умри хазон бўлган ёшлар камми .

Боланинг ўзига ишонч ҳиссини шакллантирган ҳолда “ Шахс ” бўлиб вояга етишида ота – онанинг ўрни беқиёсдир . Фарзанд тарбияси ҳамма замонларда ҳам энг долзарб масала бўлиб келган . Дунёда бирорта ота – она йўқки

жамиятда ўз ўрнига бирор мавқиейга эга бўлишини истамаган ва шу фарзанд орқали ғурурланиб юришни орзу қилмаган бўлса .

Фарзанд инсон ҳаётига тўқислик бағишлайди, оилага бахт келтиради. Оила фарзандлардан бошланади. Фарзандлар эса бизнинг келажагимиз. Мустақил Ўзбекистонимизнинг равнақи, халқнинг бахт-саодати фарзандларни тўғри тарбиялашга боғлиқдир. Буюк маърифатпарвар Абдулла Авлоний бола камолотида тарбиянинг роли жуда катталигини тушунади ва тарбия ҳақида шундай дейди: “Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот , ё нажот- ё ҳалокат, ё саодат- ё фалокат масаласидир”. Абдулла Авлоний ахлоқий тарбиянинг бош масаласи инсоннинг Ватанга муҳаббатидир деб ҳисоблайди. Ота – онанинг фарзандлари олдида бажариши керак бўлган муҳим вазифалардан бири уларни ҳаётга тайёрлаш, яхши тарбия бериш , қадрият урф – одатларимиз , ватан , ота – она олдидаги бурчларини улар онгига сингдириб бориш , маънавий жиҳатдан етук инсон қилиб тарбиялашимиз ва тўғри касб – ҳунар танлашларига кўмаклашимиздан иборат . Ота – она боланинг моддий таъминоти ҳақида бош қотириши билан бир қаторда унинг мактабга ўз вақтида бориши , уйга вазифаларини тайёрлаши , ва дарс машғулотларига бўлган иштиёқини ошириши , боланинг мактабдан бўш вақтларини мазмунли ўтказиш чораларини кўриши , унинг руҳий кечинмаларига эътиборли бўлиши каби вазифалар ҳам асосий ўринни эгаллайди .

Хозирги ривожланган замонда оилани нафақат болани ривожланишига таъсир этувчи, балки бутун жамиятни ривожига таъсир этувчи кучга эга деб тушунишимиз даркор. Боланинг ота-она билан бўлган ўзаро муносабати унинг хатти-ҳаракатнинг маълум моделини шакллантиради. Бизнинг давлатимизда оилавий тарбия муаммоларга бўлган қизиқишнинг ортиши янги ижтимоий – иқтисодий шароитлар билан боғлиқдир.

Ҳар бир ота-она фарзандининг ҳар томонлама тўқис бўлишини-яхши ўқишини, доимо олдинги сафларда бўлишини, саранжом-сариштали, меҳнатсевар, мард ва албатта бахтли бўлишларини истайди. Аммо ҳар доим ҳам улар орзу қилгандай бўлавермайди. Уларнинг фикрича болалар маъсулиятсиз, ёмон ўқишади, тартиб

бузишади, катталарнинг айтганларини улар истагандай бажаришмайди, ёлғон ишлатишади ва ҳокозо. Бунинг натижасида эса болалар ва катталар ўртасида психологик зиддиятли муаммолар келиб чиқади. Бу зиддиятларни бартараф қилишга кўпинча йўл топилмайди ёки ҳар ким масалани ўзича ҳал қилишга уринади.

Маълумки, ёш авлодга мақсадга мувофиқ тарбия бериш учун ота – оналар ҳам тарбиянинг вазифаси, мақсади, воситалари, шарт – шароитлари юзасидан ҳар томонлама билимга эга бўлишлари, фарзандларининг ёши ва ўзига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда иш юритишлари лозим. Ўзбек оиласида бола тарбиялашнинг ишонтириш, тушунтириш, насиҳат, ибрат – намуна кўрсатиш яхши фазилатларни машқ қилиш рағбатлантириш, танбех бериш огоҳлантириш, жазолаш каби усуллари қўлланилади.

Бола агрессив хатти-ҳаракат намуналарини кўйидаги уч асосий манбага асосланиб тўплайди:

1.Носоғлом оила муҳити. Бу каби оилаларда ота-она билан фарзанд ўртасидаги муносабатнинг ижобий психологик иқлимда эмаслиги, фарзандлар ўртасидаги келишмовчиликлар, оиладаги можаролар, низолар, оилавий ҳамоҳангликни мавжуд эмаслиги болаларда агрессив хулқ-атворни шаклланишига олиб келади. Болалардаги агрессивликнинг намоён бўлиши оилавий муҳитнинг таъсир даражасига боғлиқ ҳисобланади.

2.Тенгдошлар гуруҳи. Болалар оиладан ташқарида ўз тенгқурлари билан бўлган муносабатда ҳам агрессив хатти-ҳаракатларни ўзларига сингдирадидилар. Кўпгина ҳолларда болалар тенгдош дўстларининг хатти-ҳаракатларини кузатган тарзда, ўзларини агрессив бошқаришга уринадилар. Ҳаддан ташқари агрессив болалар ўз тенгдошлари орасидан сиқиб чиқариладилар. Бундай болалар ўзларини ҳўрлангандек ҳис қилиб, ўзлари каби агрессив болалар гуруҳидан жой топадилар. Бу эса муаммонинг устига яна муаммо туғдирмасдан қолмайди.

3.Оммавий ахборот воситаси. Бугунги кунда болаларга таъсир этаётган энг кучли қуролдир. Бу борада интернетнинг таъсири кучайиб бормоқда. Болалар интернет алоқалари орқали ўзларининг хусусиятларига тўғри келмайдиган

маълумотлар билан ҳам танишмоқдалар. Шу ўринда ойнаи жаҳон орқали намоёниш этилаётган турли жангари фильмлар, кўрсатувлар ҳам болаларда агрессив хусусиятларни таркиб топишга таъсир қилмоқда. Бир қатор психологларнинг таъкидлашича, оиладаги иқлим, ота-она ўртасидаги ўзаро муносабат, ота-она билан бола ўртасидаги муносабат, оилавий ҳамоҳанглик ёки аксинча келиша олмаслик, опа-сингиллари, ака-укалари билан яқинлик даражаси, фарзанди томонидан қилинган нотўғри, янглиш хатти-ҳаракатларга нисбатан ота-онанинг таъсирланиши – оилада шаклланиб келаётган агрессив хатти-ҳаракатларини белгилаб берувчи омиллар бўлиб ҳисобланади. Оиланинг маънавий дунёсини такомиллаштириш учун унда зарур руҳий хотиржамлик ибратли руҳий муносабат, ўзаро тотувлик яратилган бўлиши зарур. Ота-оналар ўртасидаги ўзаро муносабатда ҳамжихатлик, меҳр – оқибат, ўзаро ҳурмат, ширинсўзлик, бир-бирига ғамхўрлик мавжуд бўлса, бундай муомала муносабат бола тарбиясига ижобий таъсир қилади. Улар ўз фарзандларига чинакам бахт қувонч ҳадя этадилар. Оилада қатъий интизом ва кун тартибининг бўлиши болалар тарбиясига ижобий таъсир қилади, болаларнинг илм олишдаги ютуғи, ахлоқи, саломатлик даражаси кўп жиҳатдан оилада қарор топтирилган оқилона режмга боғлиқ, Шунинг ота – оналарнинг ўзлари ҳам бу борада ибрат кўрсатишлари оқилона тузилган оила режимига қатъий амал қилишлари, фарзандларига ҳам ўргатишлари даркор. Бу нарса айниқса қиз болалар тарбияси учун жуда зарурдир. Чунки у катта бўлгач ниҳол каби бошқа уйга кўчиб ўтади - оила қуради.

Ота – оналарнинг ичкиликка ружу қўйиши, бунинг оқибати ва бошқа сабабларига кўра тез-тез содир бўлиб турадиган оилавий жанжал можаролари туфайли болаларнинг ороми бузилади, уйқуси қочади, чўчийдиган бўлиб қолади. Асаб системаси касаллигига чалинади, фарзандлари кўз ўнгида ота – онанинг обриси тўкилади. Кўпгина ота-оналар ўз тарбия усулларида камчиликларини яхши хис қиладилар, аммо ўз муаммоларини ечимини топишда, кўпинча уларда психологик саводхонлик етишмайди.

Фарзандингизга ғазабланмасдан муомалада бўлинг.

Кўпинча шундай бўлади-ки ота-оналар болага уйга вазифани тушунтиришга ҳаракат қилади , бироқ бефойда . Бола тушунмайди , ота – онанинг жаҳли чиқади , зиддият юзага келади , бола хатолардан қўрқа бошлайди . Бундай пайтларда ота – онага фарзанди гапга қулоқ солмаётгандек ёки бўлаётган ишларга жиддий муносабатда бўлмаётгандек туюлади . Аслида эса боланинг ота – онани ўқитувчи сифатида қабул қила олмайди . Ота – оналар билан муносабатлар қоидага кўра , ҳиссиётларга бой бўлади ва бу ҳиссиётлар таълимга ўтиб кетса , бола қийин ҳолатда қолади . Унутманг, бола билан муносабатларингиз дарслардан муҳимроқ . Болани ҳам , ўзингизни ҳам қийнамай , бошқача ёндошувларни изланг – масалан унга мавзуга доир видео сабоқни кўришни тавсия қилинг . Агар ўзингиз тушунтиришнинг уддасидан чиқа олмасангиз , яқинларингиздан ёрдам сўранг ёки бу ишни ўқитувчига қолдиринг .

КИЧИК ГУРУҲЛАРДАГИ ШАҲСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРДА МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

*Каримова Қундуз Атаназаровна
Чилонзор тумани 90-сонли мактаб психологи*

Ҳозирда ижтимоий психологияда гуруҳлар муаммоси кенг кўламда тадқиқ қилинаётганлиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Чунки бугунги ижтимоий тараққиёт ва одамлар онгининг интенсив равишда ривожланиб бориши, қолаверса, ҳар жиҳатдан мураккаб бўлган шахс ва шахслараро муносабатларнинг ўта мураккаб ижтимоий жараён эканлигини инобатга олиб ҳар бир гуруҳий

ҳодисага алоҳида таҳлиллар асосида ёндашувнинг муқаррар эканлигини ҳаётнинг ўзи яна бир бор тасдиқламоқда.

Кичик гуруҳларда шахслараро муносабатларни ўрганиш жамиятда ва таълим тизимида муҳим рол ўйнайди. Инсонлар ўртасидага ўзаро муносабатларни ҳамда ҳар бир шахснинг жамиятдаги ўрни ва унинг турлича ижтимоий муносабатлари табиатини ўрганувчи қатор ижтимоий фанлар мавжуд бўлиб, уларнинг орасида ижтимоий психология алоҳида ўрин эгаллайди.

Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев ”Биз ёшларга доир давлат сиёсатини ҳеч оғишмасдан, қатъият билан давом эттираемиз. Нафақат давом эттираемиз, балки бу сиёсатни энг устувор вазифамиз сифатида бугун замон талаб қилаётган юксак даражага кўтарамиз. ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инонлар бўлиб камол топиши. Бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этаемиз.” – деб таъкидлайди.

Бу фикр орқали юртбошимиз ҳар бир жамоа ва кичик гуруҳлардаги психологик муҳит ундаги шахслараро муносабатлар ижтимоий тараққиётдаги муҳим ҳодиса эканлигини таъкидлайди. Бундан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки биз ўрганаётган мавзу долзарб ва жамият тараққиётига таъсир этувчи зарурий ҳодисадир.

Инсоний муносабатлар шундай ўзаро таъсир жараёнларики, унда шахслараро муносабатлар шаклланади ва намоён бўлади. Бундай жараён дастлаб одамлар ўртасида рўй берадиган фикрлар, ҳис-кечинмалар, ташвишу-қувончлар алмашинувини назарда тутаяди. Одамлар мулоқотда бўлишгани сари, улар ўртасидаги муносабатлар тажрибаси ортган сари улар ўртасида умумийлик, ўхшашлик ва уйғунлик каби сифатлар пайдо бўладики, улар бир-бирларини бир қарашда тушунадиган ёки "яримта жумладан" ҳам фикр аён бўладиган бўлиб қолади, айрим ҳолларда эса ана шундай мулоқотнинг тиғизлиги тескари реакцияларни - бир-биридан чарчаш, гапирадиган гапнинг қолмаслиги каби вазиятни келтириб чиқаради. Шахснинг ижтимоий муносабатлар маҳсули

эканлиги талабаларнинг доимо тенгдошлари, педагоглар билан ўзаро таъсир доирасида бўлишини англатади. Бу эса талаба шахсининг энг етакчи ва нуфузли фаолиятларидан бири мулоқот эканлигини билдиради.

Таъкидлаш жоизки, у ёки бу нарсаларни англашга бўлган ўз-ўзидан яхлит ёндашув узоқ ўтмишдан маълум бўлган. Шахслараро муносабат тушунчаси "Авесто"да комил инсон сифатлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ, бир-бирини тўлдирувчи ва бир-бирини тақозо этувчи эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал бирлигида намоён бўлади. Демак, "Авесто" инсон шахсининг такомилени инсонларга, табиатга нисбатан эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал бирлигининг узвий боғлиқлигини ўзида мужассам этган дастлабки педагогик асар десак хато қилмаган бўламиз, шахслараро муносабатлар принципларини ўзида мужассам этган бу ахлоқий учлик энг қадимги даврлардан бошлаб ундан кейин яратилган барча маърифий асарларга асос бўлган десак, тўғрироқ бўлади. Зеро, ундан инсоннинг инсон сифатида маънавий ва моддий камол топиши учун зарур бўлган муайян талаблар ўз ифодасини топиб, ҳаёт кодекси сифатида фақат Шарқ халқларининг эмас, Ғарб халқларининг ҳам муқаддас мероси бўлиб қолди. Демак, энг қадимги ёдгорликлар эзгулик, ватанпарварлик, самимийлик, оққўнгиллик, хушмуомалалик ҳақида таълим беради. Инсонпарварликни тарғиб қилувчи маърифий ёдгорликларимиз қаторида Қуръони Карим ва Ҳадиси шариф ҳамда шариат қўлланмаларининг ўрни бекиёсдир.

Қуръони Каримда шахслараро муносабатларни яхшилаш тўғрисида ҳам гап боради ва бу олий даражадаги инсоний фазилат бўлиб, пок қалбли кишиларгина бунга эриша олади, дейилади. Бу хислат хоҳ жамият миқёсида бўлсин, хоҳ одамлар орасида бўлсин, тинчлик, осойишталик келтиради. Шунинг учун ҳам шахслараро муносабатларни мустаҳкамлаш мусулмончилиқнинг талабларидан саналади. "Хужурат" сурасининг 10-оятида "Мўминлар ҳеч шак-шубҳасиз оғанилардир. Бас, сизлар икки оғанининг ўртасини ўнглаб қўйинглар", - дейилади. Зеро, шахслараро муносабатлардаги келишмовчиликларнинг олдини олиш жамият аҳамиятига моликдир. Ижтимоий ҳаётда ҳар бир шахс ёки жамият кишиларининг

фаровон ва бахтли ҳаёти уларнинг тинч-тотув яшашига кўп жиҳатдан боғлиқ. Қуръони Каримнинг маълум оятлари ширинсуҳанликка, тўғри сўз ва муомала маданиятига бағишланади. Муомала маданиятига риоя қилиш қонун-қоидалари Исломгача ҳам бўлган. Аммо фақат Исломгина унинг асл моҳияти, инсон камолоти, жамият тараққиётида нақадар катта аҳамиятга эга эканини ёритиб бера олди. Чунки, кишиларда ширинсўзлик, маданий муомала тараққий этган мамлакатлардагина амалга ошади. Шунга кўра, Қуръони Каримда ҳар бир инсон ширинсўз бўлиши таъкидланади: "Бандаларимга айтингки, улар (ўзаро сўзлашганларида) энг гўзал сўзлардан сўзласинлар. Зеро, шайтон уларнинг ўрталарида бузғунчилик қилур"(Ал-исро сураси 53-оят).

Иймон дарахтга тенглаштирилади ва унинг 60дан ортиқ шохлари бор,-деб иймон белгилари санаб ўтиладики,буларнинг ҳар бири инсон маънавий қиёфасининг мукаммаллашувига таъсир этувчи хислатлардир.

"Қўли билан ва тили билан ўзгаларга озор бермаган киши мусулмондир","Ўзингиз яхши кўрган нарсани биродарингизга раво кўрмагунингизча ҳеч бирингиз мўмин бўла олмайсиз".

Демак, Қуръони Карим ва Ҳадиси шарифлар ҳар бир мўминнинг ишончини, эътиқодини мустаҳкамлайди,шу билан инсонни маънавий камолотга, бир-бирларига меҳрибон болишга етаклайди. Ҳусусан, агар мулоқотдагилар ўзаро ширинсўз бўлмаса,душманлик содир бўлиши таъкидланади. Сўзлашганда очиқ юзли бўлиш, қўполлик қилмаслик, хушмуомала бўлиш одоблари ҳаётда тинчлик ва бахт-саодатга эришишда ёруғ йўл сифатида талқин этилади.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, ҳақиқатдан ҳам сўзлашиш маданияти ҳар бир инсон учун зарур бўлган,унга бахт-саодат, жамиятга эса раванқ келтирадиган муҳим фазилатдир. Келтирилган мисолларда шу нарса аён бўлмоқдаки.ижобий шахслараро муносабатлар барча даврларда ҳам инсонийликнинг энг улуғ сифати тарзида талқин этилган.Юқори даражадаги жамоаларда юксак мақомга эга бўлиш кичик мактаб ёшидан шахслараро муносабатларда мулоқот маданиятини нечоғлик ўзлаштириб олганлигига боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ш.Мирзиёев. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз.Т."Ўзбекистон".2016 й.
2. Сите.зиёнет.уз."Авесто ва унинг тарбиявий аҳамияти".2013.
3. А.Мансур."Қуръони Каримнинг ўзбекча таржимаси".Тошкент-2007.
4. Имом ал- Бухорий."Ал жомеъ ас-саҳиҳ".2008.
5. Каримова В.М. Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт. Т.: 1999
6. Г.Акрамова." Бошланғич синф ўқувчиларида толерантлик тушунчаларини шакллантиришнинг дидактик асослари"дисс. Тошкент 2007

**SHAXSLARARO MUNOSABATLAR: O‘QUVCHILARDA YOSH DAVRLARI
BILAN BOG‘LIQ MUAMMOLAR**

*Abdullayeva Manzura Akramjonovna
Marhamat tumani 47- IM psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarda turli yosh davrlarida sodir bo‘ladigan psixologik o‘zgarishlar va bu o‘zgarishlarning shaxslararo munosabatlarga ta’sirida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar gavdalangan. Qolaversa, shaxslararo munosabatlarni shakllantirishda ta’lim va tarbiyaning ahamiyati aks ettirilgan.

Kalit so‘zlar: Shaxslarao munosabat, muloqot,o‘quvchi, o‘qituvchi, tarbiya.

Insoniyat tarixiy-ijtimoiy taraqqiyotining hamma bosqichlarida shaxslararo munosabatlar o‘ta muhim muammo bo‘lib hisoblanadi. Jamoaning yashashi, rivojlanishi va faoliyat ko‘rsatishi uchun jamoa a’zolarining o‘zaro aloqa o‘rnatilishlari, muloqotga kirishishlari kerak. Muloqotga kirishish, uning kechishi va natijasi ko‘pincha muloqotga kirishgan shaxslarning bir-birlariga qanday munosabatda bo‘lishlariga bog‘liq. Insoniyatning ming yillik tajribasi shuni ko‘rsatadiki, birgalikda yashash, ishlash va hamkorlikda faoliyat ko‘rsatish uchun katta va kichik guruhlarda psixologik muhitning

ijobiy bo‘lishi uchun shaxslararo munosabat yetarli darajada shakllangan va rivojlangan bo‘lishi muhim. Mamlakatning iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy rivojlanishi uchun barcha kasb egalari muloqot va shaxslararo munosabat sohasida yuqori malaka va tajribani egallashlari zarur. Har qanday malaka va tajriba, ayniqsa, shaxslararo munosabat tajribasi dastavval oilada, bog‘chada va maktabda o‘zlashtiriladi.

Biz maktab muammosiga birinchi darajali masala, deb qarashni davom ettirishimiz lozim. Maktab faqatgina ta’lim beradigan maskan emas, barchamiz uchun yuksak ma’naviyat beshigiga, farzandlarimizni bolalikdan boshlab kasbga o‘rgatuvchi dargohga aylanishi zarur.¹

N.N.Obozov fikriga ko‘ra, shaxslararo munosabatlar asosini o‘zaro ta’sirga kiruvchi insonlarning emotsional holati va ularning psixologik xususiyatlari tashkil etadi. Shaxslararo munosabatlarning rivoji jins, yosh, milliy xususiyatlar va boshqa ko‘pgina omillar bilan belgilanadi.² Shaxslararo munosabatlarga kirishishda yosh davrlari bilan bog‘liq o‘zgarishlarni hisobga olish zarur. Yosh davrlari bilan bog‘liq inqirozlar har bir shaxsda turlicha kechadi. Bunga sabab har bir shaxsning o‘zigagina xos bo‘lgan individual psixologik xususiyatlari va tarbiyasi hisoblanadi. Shuning uchun ham prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: “Bizni hamisha o‘ylantirib kelgan muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish –turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”, deya ta’kidlaydi.

Ma’lum yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarini bilmay turib, ularga maqsadga muvofiq ravishda ta’lim va tarbiya berib bo‘lmaydi. Bolaning har bir yoshi turli xil qiyinchiliklarga va o‘zgarishlarga ega bo‘ladi va o‘ziga nisbatan alohida munosabatda bo‘lishni talab qiladi. Kichik maktab

¹ Mirziyoyev. Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. –T.: “O‘zbekiston”. 218b

²Jalilov S.X., G‘aibovN.A. Umumiy psixodiagnostika.-T.: “Fan va texnologiya”, 2018. 118b

yoshidagi bolalarga nisbatan psixologik jihatdan to'g'ri keladigan munosabat usuli, ko'pincha o'smirlarga nisbatan yaroqsiz va xato bo'lishi mumkin.

Kichik maktab o'quvchisining psixik taraqqiyotida uning tengdoshlari bilan o'zaro munosabati va muloqotining ta'sirini hech narsa bilan tenglashtirib bo'lmaydi. Bundan tashqari o'qituvchining o'quvchiga bo'lgan munosabati ham uning keyingi taraqqiyotini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi. Chunki kichik maktab o'quvchisining ushbu yosh davrida o'qituvchining har bir aytgan so'zi, xar bir xatti- harakati, ta'sir o'tkazish uslubi uning uchun haqiqat mezonini bo'lib qoladi. Chunki o'quvchilar o'z o'qituvchilariga juda qattiq ishonadilar, ularning fikr va mulohazalariga quloq soladilar. Kichik maktab yoshi yakunida an'anaviy ta'lim tizimida motivatsion inqirozlar vujudga keladi. Inqirozning belgilari quyidagilardan iborat: maktabga nisbatan salbiy munosabat va maktabga bormaslik; uy vazifalaridan bosh tortish; o'qituvchilar bilan pedagogik konfliktlarning vujudga kelishi. Ta'lim olish vaqtida hal etilmagan muammolar, qiyinchiliklar oqibatida o'quv faoliyatidagi shaxslararo munosabatlar yanada taranglashadi.³

“Oltinchi sinf muammolari”ga bag'ishlangan tadqiqot ishida shu yoshdagi bolalarning xulq-atvor xususiyatlari va turli xil fanlar bo'yicha o'zlashtirishning pasayishi bilan bog'liq bo'lgan muammolarning o'sib borishi quyidagicha namoyon bo'lgan: oltinchi sinf o'quvchilari to'rtinchi sinfga nisbatan 6 marta ko'proq qaysarlik qilishlari, 10 marta ko'proq o'qituvchilarga qarshilik ko'rsatishlari, 7 marta ko'proq boshqalar irodasiga to'sqinlik qilishlari, 9 marta ko'proq boshqalar kamchiliklariga e'tibor berishlari, 5 marta ko'proq faqat o'z xohish-istaklariga bo'ysunishlari va nihoyat 42 marta ko'proq o'z xatti-harakatlari motivlariga ega bo'lmasliklari aniqlangan.⁴

Shaxslararo munosabatlar har qanday yoshdagi shaxs uchun muhim hisoblanadi. Biroq shaxslararo munosabatlarning roli o'rta maktab o'quvchilari

³ Nishanova Z.T., Kamilova N.G., Abdullayeva D.U., Xolnazarova M.X. Rivojlanish Psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. –T.: “O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 289b

⁴ Nishanova Z.T., Kamilova N.G., Abdullayeva D.U., Xolnazarova M.X. Rivojlanish Psixologiyasi. Pedagogik

uchun katta ahamiyatga ega. Kichik maktab yoshida o'qituvchisiga taqlid qilib yurgan o'quvchi, o'rta maktab yoshiga kelib o'qituvchisiga bo'ysungisi, u bergan vazifalarni bajargisi kelmay qoladi. Aynan shu yoshda ular o'zlarining "Men"ining mohiyatini tushunib yetadilar. Shuning uchun ham o'smirlarning shaxslararo munosabatlarini o'rganish bugungi kunning dolzarb mavzularidan biri hisoblanadi. O'quvchilardagi xulq-atvor xususiyatlariga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri maktab hisoblanadi.

Xulosa qilib shuni aytolemizki yosh davrlari bilan bog'liq bo'lgan psixologik inqirozlar bu inkor etib bo'lmaydigan jarayondir. Har bir yosh davrida sodir bo'layotgan psixologik o'zgarishlar aynan shu yosh davri uchun norma hisoblanadi. Bu vaziyatni ota-onalar va o'qituvchilar to'g'ri baholay olishlari va ular bilan ko'proq muloqotda bo'lishlari talab etiladi. Shaxs muloqotda bo'lgani sari ular o'rtasidagi munosabatlar tajribasi ortgan sari umumiylik, o'xshashlik va uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'ladi va ular bir-birini bir qarashda tushunadilar. Bolalar bilan muomola va munosabatlarda ularning har biriga alohida yondashish lozim. Bizga ma'lumki o'smirlik davrida o'quvchilarda turli xil salbiy xususiyatlar namoyon bo'la boshlaydi va uni boshqarish qiyinlashib boradi. Buning birlamchi omili kichik maktab yoshi davriga borib taqaladi. Bu davrda boladagi o'qishga, a'lo baho olishga bo'lgan istak bilimli bo'lish emas, ota-onasidan o'quvchisidan rag'bat eshitishdir. Lekin ko'p hollarda bolaning savollari javobsiz, yutuqlari maqtovsiz qoladi. Aynan shu e'tiborsizlik o'rta maktab davriga kelib "O'z mevasi" ko'rsatadi. Bolada agressivlik, bo'ysunmaslik, darslarga nisbatan e'tiborsizlik kuzatiladi. Shu sababli bu kabi xususiyatlar namoyon bo'ladigan o'quvchilar alohida e'tibor va g'amxorlik talab qiladi. Ota-onasi, sinf rahbari fan o'qituvchilari tomonidan berilgan rag'bat, ruhlantirish ularda o'ziga bo'lgan ishonchini ortishiga xizmat qiladi. Biror bir vazifani ishonib topshirish, bajargan ishlarini sinfdoshlari oldida maqtash o'ziga beradigan bahosini oshiradi. Vaqtida berilgan e'tibor va mustahkam tarbiya bolaning turli yosh davrlari inqirozlaridan o'tishda mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jalilov S.X., G'airov N.A. Umumiy psixodiagnostika.-T.: “Fan va texnologiya”, 2018
2. Mirziyoyev. Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –T.: “O'zbekiston”. 2021
3. Nishanova Z.T., Kamilova N.G., Abdullayeva D.U., Xolnazarova M.X. Rivojlanish Psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. –T.: “O'zbekiston fay lasuflari milliy jamiyati”
4. Nishanova Z.T., Kamilova N.G., Abdullayeva D.U., Xolnazarova M.X. Rivojlanish Psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. –T.: “O'zbekiston fay lasuflari milliy jamiyati”

TA'LIM TIZIMIDA KASBIY O'ZLIKNI SHAKILLANTIRISH

Xalilova Mo'tabar Tohir qizi

Al-Buxori universiteti Pedagogika-Psixologiya fakulteti talabasi

Kasb – inson ish faoliyatining ma'lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan faoliyat turi, sohasi, hunar.

Ravshanki, yoshlarni kasb tanlashga tayyorgarlik darajasi faqatgina yosh xususiyatiga bog'liq emas, u ma'lum yoshga kelib, o'z-o'zidan shakillanib qolmaydi. Yoshlarni kasb tanlashga pedagogik-psixologik usullar, jamiyatning umumiy tasiri orqali tayyorlash tarbiyalash lozim. Kasbiy tarbiya jarayoning samarali va natijalarini obyektiv baholash, hamda kasbiy shakillanishini to'g'ri rejalashtirish ko'pgina kasbiy tashxis metodikalaridan foydalanishni taqozo etadi.

Masalan E.A. Klimov taklif etgan kasb klassifikatsiyasi:

Har bir mehnatni predmeti bor, ya'ni inson mehnat jarayonida diqqat-e'tiborini atrof voqelikning biror bir tomoniga yo'naltirgan bo'ladi – bu predmet bo'lib hisoblanadi.

Mehnat predmeti besh xildir:

➤ texnika

- tabiat
- inson
- belgili sistema
- badiiy obraz

Ya'ni yoshlar kasb tanyotganida bu mehnat predmetlarining qaysi biri bilan mehnat jarayonini olib borishini ham inobatga olish kerak. Insoslar bilan yaxshi muloqatga kirasha olmaydigan, introvert insondan pedagog bo'lishni, yoki realist insondan badiiy obrazlar bilan ishlaydigan rassom, shoirlik kabi kasblarni kutish, yoki aksincha, ijodiy qobiliyati bor, yaxshi dizayner bo'la oladigan yoshlardan yaxshi maoshi uchun, yoki ota-onasi shuni xoxlagani uchun undan ham doctor bo'lishni talab qilishligi ko'p kuzatilib turiladigan holat. Bunday xatolar hozirda global muammoga aylangan ishsizlikning ham sabablaridan biri. Bunday inobatga olinmay tanlangan kasb natijasida yo yoshlar kasblarini tashlab ketmoqda, yo o'zini ustida ishlamaydigan, kasbini yaxshi ko'rmaydigan kadr bo'lib yetishmoqda. Bu esa O'zbekistondagi muammo "professional kadr"larning yetishib chiqmayotganining sabablaridan biridir. Zamon jaddallashgani sari yetuk mutaxassisga talab oshib bormoqda.

Bular kasbiy tashxis metodikalari orqali shaxsning kasbga nisbatan iqtidori, layoqati, qiziqishi, iste'dodi, qobiliyatlari diagnostika qilinib, aynan kasb tanlash, yo'naltirish negizida kasb tasavvurlarini shakillanganligi muhimligini ko'rsatadi.

O'quvchi o'z-o'zini real baholashi va ijtimoiy talablarni istiqbolli baholashga psixologik jihatdan tayyormi? O'quvchining bu kabi baholashga tayyorgarligining ravshan mezoni, kasb tanlashga doir so'rovnoma bo'lishi mumkin. Psixolog va sotseologlarning ko'p sonli ma'lumotlariga ko'ra o'quvchilarning anchagini katta qismi, maktabni tugatish davriga kelib ma'lum kasbiy maqsadlarga ega bo'lmaydi. Masalan, Rossiyalik psixologlar ma'lumotlariga ko'ra so'rov o'tgazgan 10-sinf o'quvchilarining 43,8% kasb tanlashga ulgurmagan, tanlaganlarning 50% o'z tanlovini tushuntira olmaydi, ya'ni nima maqsadda tanlaganliklarini bilmaydilar. Mahalliy psixologlarimiz tadqiqotlari asosida to'plangan malumotlariga ko'ra so'rovda qatnashgan yuqori sinf o'quvchilarining 40% oliy o'quv yurtida chet tili, xususan ingliz tili yo'nalishi bo'yicha

o'qimoqchi ekanini bildirgan. Ular til bilish kasb emas, ta'lim madaniyat belgisi ekanini o'ylab ham ko'rmaganlar.

Buning asosiy sabablaridan biri o'quvchilar kasblar olamini yaxshi bilmasligidir. 8-sinf o'quvchilari bilan o'tkazilgan so'rovlar shuni ko'rsatadiki, har bir o'quvchi o'rtacha 20-23 ta kasb borligini ayta olgan. Hozirgi kunda 40 mingdan ziyod kasb borligini hisobga olsak, bu kasblar haqida bilim darajasini past ekanligini oydinlashtiradi.

Bu malumotlar o'quvchilarda kasb tanlashlari uchun ularda malumotning juda kamligini ko'rsatadi. Mening fikrimcha o'quvchilarga kasblar haqida malumot beradigan, ham nazariy ham amaliy tarzda o'tiladigan darslarga ehtiyoj bor. Bunda o'z navbatida savollar tug'iladi. Kasbga yunaltirishni qachondan boshlash kerak? degan savolga quyidagi diagrammadagi ko'rinishda javoblar olindi. O'quvchilarning 57 %i maktabdanoq kasbiy yo'naltirishni amalga oshirishni boshlash kerak deb hisoblaydi. O'quvchilarning 22 %i buni bog'cha paytidan boshlash kerak, 14 %i esa tanlash bosqichini kolledjdandan boshlash kerak deb hisoblaydilar.

Kasbga yo'naltirishni kim amalga oshirishi kerak degan savolga o'quvchilarning javobi qo'yidagicha taqsimlandi: psixologlar (32 %), o'qituvchilar (28%) va ish beruvchilarning o'zlari (13%). Bundan tashqari, 13%i bu ishni aholi bandligini ta'minlash markazi zimmasiga topshirish kerak degan fikrni bildirishgan. "Boshqa" javob variantini tanlagan ishtirokchilarning 14%i, quyidagi javob variantlarini berdilar: ota-onalar, shaxsning o'zi, yuqorida aytib o'tilganlarning barchasi, ota-onalar o'qituvchilar bilan birgalikda, ushbu masalada ko'plab tuzilmalarning integratsiyalashgan yondashuvi va sherikligi bo'lishi zarur.

Tabiiyki O'zbekistondagi kasbiy rivojlanish, ta'lim tizimining rivoji bilan uzviy bog'liq. Biz ta'lim tizimini rivojlantirishda ko'p yillik tajribaga ega va yuqori natijalar ko'rsatayotgan chet davlatlardan ham namuna olsak bo'ladi. Masalan, Germaniya ta'lim tizimi 3 bosqichga: boshlang'ich, o'rta va yuqoriga bo'linadi. Bunda bolalar 5-6 yoshdan boshlang'ich maktabga chiqib, 4-6 yilgacha o'qitiladi. O'zgacha tarafi shundaki bolalar bu yerda boshlang'ich ta'limni tugatgach kelajak yo'lini aniqlab olishi zarur. Oliy ta'limda o'qish niyati yo'q, biror bir kasbni etagini tutmoqchi bo'lgan

yoshlar asosiy maktabda 9-sinfgacha o'qitiladi, baziviy bilimlar berilsada asosiy e'tibor amaliy mashg'ulotlarga qaratiladi va shahodatnoma beriladi. Bu hujjat bilan kasb-hunar maktablariga kirib o'z sohasi bo'yicha bilim va tajribalar oshirishi mumkin. Real maktabni tanlagan, kelajakda oliy ta'limda o'qimoqchi bolgan yoshlarga esa 5-sinfdan 10-sinfgacha matematika va tabiiy fanlar bo'yicha ta'lim beriladi. Real maktabni tugatib bolalar o'qishni gimnaziya davom ettiradi. Bu yerda 3 yil davomida gumanitar, tabiiy fanlar va xorijiy tillar chuqur o'rgatiladi. Gimnaziyani tugatganlik to'g'risidagi imtiyozli shahodatnoma bilan oliy ta'limga imtihonsiz kirish huquqi beriladi.

Shu orqali yoshlarni kasb tanlashi osonlashadi va yoshlikdan o'z kasbiga kerak bo'ladigan bilimlarga ega bo'ladi, va eng asosiysi vaqti ham tejaladi tanlagan yo'lga doir bo'lmagan fanlar bilan vaqtini yo'qotib qo'ymaydi. Biror kasbni tutmoqchi bo'lgan yoshlar yillar davomida oliy ta'limga tayyorlanib yurmaydi, va o'z kasbini ustasi bo'la oladi. Bizda esa o'quv va mehnat faoliyati orasida tegishli fan doirasida kata tafovut mavjud.

O'quvchilar kasbiy tiklanishi xususiyatlarini baholashda "Men" obrazining har bir komponenti holati uch yo'nalishda o'z-o'zini tahlil qilish, kasbiy faoliyat tahlili, kasbiy sinovlarda baholanadi.

Men obrazining kognitiv komponenti shaxsiy, psixologik komponentlik darajasi, psixologik bilimlardan atrofdagi voqealarni anglash, o'z hulqi, individual psixologik xususiyatlari bilan belgilanishi mumkin. Komponent to'liqligi adekvatligi, insonning mehnat va kasblar dunyosi haqidagi bilimlari bilan ham belgilanadi. Kognitiv komponent rivojlanganligi ko'rsatkichi bo'lib, kasbiy sinovlarning tayyorlov bosqichisi muvaffaqiyatli egallashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.F.R.Abduraxmonov , Z.E.Abduraxmonova. Kasb psixologiyasi. -T.: "Barkamol fayz media" nashriyoti, 2018.

2.Psixologiya 21-asr boshlarida
Toshkent - 2008

3.<https://uzbekistan.ureport.in/story/364/>

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TA'LIM OLAYOTGAN O'QUVCHI-YOSHLARNING PSIXOLOGIK BARQARORLIGIGA ERISHISHDA MAKTAB PSIXOLOGLARINING ROLI

Mamatqulova Odina Abdurahmonovna
Farg'ona viloyati Beshariq tumani 34-maktab psixologi,
Dexqonova Munajat Zafarovna
Farg'ona viloyati Beshariq tumani 56-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida ta'lim olayotgan o'quvchi-yoshlarning psixologik barqarorligiga erishishda maktab psixologlarining o'рни va amalga oshirilishi kerak bo'lgan vazifalar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, emotsional rivojlanish, psixologik barqarorlik, psixologik xizmat, pedagogik jarayon, nazoratsizlik, huquqbuzarlik, profilaktika, reabilitatsiya, nochor, kam ta'minlangan, internet kafe, kompyuter, reklama, ma'ruza,

Hozirgi davrning shiddat bilan rivojlanishi va dunyoda bo'layotgan o'zgarishlar nafaqat kattalar, balki bolalar oldiga ham yuqori talablarni qo'ymoqda. Bunday murakkab ijtimoiy sharoitda umumta'lim maktablarining vazifasi har bir bolaga to'g'ri yo'lni tanlashga, hayotda o'z yo'lini topishga yordam berishdan iborat. Maktab oiladan keyingi eng muhim ijtimoiy muhit hisoblanib, u ijobiy, ijtimoiy xulq qoidalarini o'quvchilar ongiga singdirishi, bolaning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga imkoniyat tug'dirishi kerak. Bu vazifalar o'quvchi-yoshlarning ta'lim va tarbiya olishi, psixologik barqarorlikka erishishi jarayonida muhim ahamiyatga ega. O'quvchi-yoshlarning psixologik barqarorligiga erishishda albatta maktab psixologlarining o'рни juda muhimdir.

Psixologik barqarorlik deganganda o'zgaruvchan sharoitlarda insonning optimal ishlashini ta'minlash tushuniladi. Psixologik barqarorlik asab tizimining (tug'ma bo'lgan) turiga, insonning hayot tajribasiga, kasbiy tayyorgarlik darajasiga, jamiyatda o'zini tutish qobiliyatiga, faoliyat turiga va boshqa omillarga bog'liq. Psixologik barqarorlikni oshirish uchun birinchi navbatda, hayot uchun qulay shart-sharoitni

yaratish lozim. Ikkinchidan asab tizimi uchun dam berish lozim. Uchinchidan, inson o'z oldiga qo'ygan maqsadlari va hayotiy prinsplaridagi qarama-qarshiliklarni ko'rib chiqishi va rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillarni olib tashlashi lozim. Ushbu tizimli jarayonlarni amalga oshirishda psixologik xizmat muhim rol o'ynaydi.

Ta'lim tizimida psixologik xizmat hozirgi zamon ta'lim tizimining ajralmas komponenti bo'lib, bolalarga ta'lim va tarbiya berishda ularning aqliy va shaxsiy potentsialini, bolada mavjud qobiliyatlarni, qiziqishlarni va intilishlarni o'z vaqtida aniqlash va ulardan maksimal to'liq ravishda foydalanishni ta'minlab beradi. Psixologik xizmat shuningdek o'quvchilarning psixologik rivojlanishdagi rezervlarni o'z vaqtida aniqlab berishni, hamda ulardan ta'lim va tarbiya jarayonida foydalanishni ta'minlashga qaratilgan.

Ta'lim tizimidagi psixologik xizmat yechadigan navbatdagi muhim vazifa - pedagogik jarayonining bevosita ishtirokchilari: bolalar, o'qituvchilar, ota-onalar va ta'lim tizimidagi raxbarlarga psixologning amaliy ta'sir ko'rsatishdan iboratdir. Bu vazifa ushbu odamlarga ta'lim va tarbiya jarayonida bevosita psixologik yordam ko'rsatishni nazarda tutadi. Bu yerda psixolog pedagog, psixoterapevt, konsultant, korrektor rollarida faoliyat ko'rsatadi. Yurak qon tomir tizimi, oshqozon ichak trakti tizimi bilan bog'liq kasalliklarning ko'pchiligi psixogen asosga ega ekanligini hozirgi kunda isbotlangan. Xuddi shunday odamning endokrin tizimi ham, hatto xulq-atvori ham shunday asosga ega. Bu soxada amaliy ish bilan shug'ullanar ekan, psixolog bu ko'rinishdagi kasalliklarning paydo bo'lishi va zo'rayishini oldini olishga harakat qiladi, kasallikni davolash uchun yaxshi organik reaksiyalar chaqirish maqsadida odamning psixologiyasiga va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadigan maxsus metodlarni qo'llaydi.

Psixologik barqarorlikka erishishda albatta hamkorlik muhim rol o'ynaydi. Psixolog o'quvchi bilan ishlashda ota-onalar, sinf rahbari va pedagoglar bilan hamkorlik olib borishi lozim. Hozirda umumta'lim maktablarida o'quvchi-yoshlarni psixologik barqarorligini ta'minlashda duch kelinayotgan eng katta muammolardan biri bu voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning ko'payib borayotganligidir.

Voyaga yetmaganlar o`rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarlikning oldini olishda quyidagilarga e`tibor qaratishimiz lozim:

- voyaga yetmaganlarning nazoratsizligi, qarovsizligiga, ular tomonidan huquqbuzarliklar yoki boshqa g`ayriijtimoiy hatti-harakatlar sodir etilishga imkon beradigan sabablarni aniqlash, yakka tartibdagi profilaktika ishlari;
- ijtimoiy jihatdan havfli ahvolda bo`lgan voyaga yetmaganlar va oilalarni o`z vaqtida aniqlash, shuningdek ularni ijtimoiy-pedagogik rehabilitatsiya qilish hamda voyaga yetmaganlarning huquqbuzarliklar yoki boshqa g`ayriijtimoiy hatti- harakatlar sodir etishining oldini olish;

Bu vazifalarni amalga oshirishda maktab ma`muriyati, maktab o`qituvchilari, o`quvchilar, ota-onalar, turli jamoatchilik tashkiloti vakillari, jumladan mahalla qo`mitalari, huquq targ`ibot tashkilotlari ishtirok etadi.

O`quvchilarning bo`sh vaqtini tashkillashtirishda ularni keng ko`lamda sport bilan shug`ullanish, badiiy ijodiyot, to`garaklarga jalb etish – bolaning ijodiy tashabbuskorligini rivojlantirish, kitob o`qishga o`rgatish tarbiyaviy faoliyatning muhim yo`nalishlaridan biridir.

Amaliyotdan kelib chiqib, shuni alohida ta`kidlash joizki, uzoq vaqt davomida surunkali dars qoldiruvchi va keyinchalik o`qishdan orqada qolib ketishga moyilligi bor oila farzandlari quyidagi shartli guruhlarga taalluqlidir.

1. Nochor va kam ta`minlangan oila farzandlari.

Bunday oilalarda ota-onalar aniq ish-joyiga ega emas, kunlik ish haqi hisobiga ishlaydilar. O`tmishda sudlanib chiqqan, ichkilikka berilganlar. Bunday oilalar farzandlarining o`qishi va tarbiyasi borasidagi qiyinchiliklar ota-onalarning maktab bilan muloqotga layoqatsizligi va hohishi yo`qligi sababli kuchayib boradi.

2. To`liq bo`lmagan oila farzandlari.

Bunday oilalarda oilaning hayot tarzini bir maromda saqlash, shuningdek, farzand tarbiyasi vazifalari birgina inson (ko`proq ona) zimmasiga tushadi. Farzandining vaqtini qanday o`tkazilishini nazorat qilish, o`qish jarayonida ko`maklashishi kerak. Ota-onaning layoqati ko`p hollarda cheklangan bo`ladi, sababi vaqtning yetishmasligi,

shaxsiy hayotdagi omadsizlik, oiladagi og'ir ruhiy holatni barqaror emasligi farzandlarga o'z ta'sirini o'tkazadi.

3. Qarindoshlar qaramog'ida bo'lgan bolalar.

Ota-onalar u yoki bu sabalarga ko'ra (ko'p bolali oila, ota-onalari safarda bo'lganda) farzandi tarbiyasini yaqin qarindoshlar zimmasiga yuklaydilar.

4. Ota-onalari ishlash maqsadida chet elga ketgan oila farzandlari.

Bunday holatlarda bolalar ota-ona talabiga ko'ra kattalar o'rnida qolib, uyni qo'riqlaydilar, uy ro'zg'or ishlarini yuritadilar va uka-singillariga qarab turadilar.

5. Notinch oila farzandlari

Bunday oilalarda doimiy ravishda janjallar bo'lishi natijasida bola uydan bezib ko'chaga chiqib ketishi, dadasining ichkilik ichib janjal qilishidan, onasini taxqirlashidan bezib turli noxush holatlarni sodir etishi kuzatilgan.

Ta'lim va tarbiya jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan eng dolzarb omillardan biri – bu o'quvchilarni o'ziga tortuvchi va ularga kuchli ta'sir etuvchi turli “jalb etuvchi” joylar – internet-kafe va kompyuter o'yinlari zallari. Bu maskanlar nafaqat kechqurun, balki kunduzi ham ishlaydi. Dars vaqtida kompyuter o'yini zallariga borish dars qoldirishga olib kelishi mumkin, bunday bolalarni e'tiborga olish kerak.

Ushbu tavsiyalarga rioya qilinganda, qanday natijalarga erishish mumkin?

1. Sababsiz dars qoldiruvchi o'quvchilar sonining kamayishi.
2. Ta'lim muassasalarining huquqbuzarlikni oldini olish bo'yicha olib boradigan ishlari samaradorligini oshishi.
3. Bilimida bo'shliqlar bor o'quvchilar sonining kamayishi.
4. Voyaga yetmaganlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish.
5. Huquqbuzarlik, nazoratsizlik, giyohvandlik, va boshqa salbiy xulqqa moyilligi bor voyaga yetmagan yoshlar sonining kamayishi.

Albatta, huquqbuzarliklarni oldini olish, dars qoldirish va o'zlashtirmaslik kabi muhim vazifalarni hal etishda maktab psixologi, sinf rahbari va ota-onalarning birgalikdagi harakati katta rol o'ynaydi. Bunday o'zaro harakat natijasi o'smirni hayotda o'z o'rniga ega bo'lishiga, jamiyatga kerakli inson bo'lishida, egri yo'ldan qaytib o'z hayot yo'lini tanlashiga yordam beradi.

Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatni rivojlantirish uchun quyidagilar amalga oshirilsa maqsadga muvofiq bo'lardi:

1. Ta'lim muassasasida mutaxasisi psixolog kadrlar ishlashi lozim. Chunki psixolog faoliyati murakkab jarayon bo'lib buni faqat mutaxasisi psixologgina samarali amalga oshirishi mumkin.
2. Maktab psixologi o'zini doimo reklama qilishi zarur, ayniqsa ish faoliyatining boshlanishida reklama bilan faol shug'ullanish maqsadga muvofiq, o'zini-o'zi reklama qilish 4 asosiy bosqichdan iborat.

O'zini-o'zi reklama qilishning birinchi bosqichi. Maktabda olib boriladigan ish rejasi va jadvalni ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Psixolog darslarga qatnashadigan, o'qituvchilar bilan suhbatlashadigan, psixologik tadqiqotlar o'tkazadigan, maslahatlar beradigan va psixotreninglar o'tkazadigan kunlar va soatlarni aniq belgilab olishi zarur. Psixologning ish vaqti haqida kamida uchta joyda: psixolog xonasi eshigida, o'qituvchilar xonasida hamda maktabga kiraverishda ilingan bo'lishi maqsadga muvofiq.

O'zini-o'zi reklama qilishning ikkinchi bosqichi - kichik va o'rta, katta sinf o'quvchilari bilan uchrashib psixologiya haqida ommaviy shaklda suhbat o'tkazish zarur. Psixologiya haqida hikoyalar o'quvchilar individual xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etish kerak, masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ko'rish illyuziyalari yoki guruhiiy suggestiya fakti mavjudligini isbotlovchi tajribalarni o'tkazish mumkin.

O'z-o'zini reklama qilishning uchinchi bosqichida bolalarni oilada tarbiyalashning umumiy muammolari, oilaviy munosabatlardagi qiyinchiliklar va ularning bolaning psixik taaqqiyoti hamda o'qishdagi o'zlashtirishga ta'siri haqida gapirib beradi. Ota-onalar bilan suhbat savol - javob hamda hohlovchilarni psixologik maslahatga taklif etish bilan tugallanadi.

Psixologning o'zini-o'zi reklama qilishning to'rtinchi bosqichida u o'qituvchilarga psixolog maktabda nima bilan foydaliligi haqida tushuntiradi, ma'ruza qiladi. Maktabdagi ish rejaları, g'oyalari haqida gapirib beradi (masalan, pedagogik klub tashkil etish haqida). O'qituvchilar oldida o'zini ijodiy hamkorlikka hamda mahsuldor dialogga intilishini namoyon qilishi zarur.

3. Maktab psixologi psixologik ma'ruzalar o'tkazib borishi lozim.

Ma'ruzalarda maktab muammolarini hal qilishda amaliy psixologiyaning imkoniyatlari haqida so'zlab beradi. Ma'ruza qilishning ijobiy tomoni shundaki, qisqa vaqt ichida barcha maktabdagi guruhlar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Psixologik ma'ruzalarni o'qish uchun ko'pincha o'qituvchilar uchun qulay vaqtni tanlash zarur. Psixologik ma'ruzalar 15 daqiqadan bir soatgacha davom etishi mumkin. Psixolog ma'ruza mavzularining dasturini tuzishda tinglovchilar tarkibi hamda ularning qiziqishlarini hisobga olish zarur. Ma'ruza tayyorlashda maktab ma'muriyatining qiziqishlarini, boshlang'ich sinf o'quvchilarining qiziqishlari, o'rta sinf o'qituvchilarining qiziqishi, yuqori sinf o'quvchilarning qiziqishlari, o'quvchilarning ota-onalarini qiziqishlarini hisobga olishi zarur.

4. Maktab psixologi hamkorlikda ish olib borishi lozim.

Amaliyotchi psixolog avvalo bolalarning oilaviy ahvolini o'rganish, maktab bilan ota-ona o'rtasida uzviy aloqani o'rnatish, fan o'qituvchilari bilan aloqani mustahkamlash, o'quvchining darsga qatnashini kuzatish, darsdan tashqari faoliyatini nazorat qilish, turli savol-javoblar o'tkazish orqali tarbiyasi og'ir bolalar bilan ishlash dasturi va rejalarini belgilab olishi lozim. Bundan tashqari psixolog maktab shifokori, tashxis markazi shifokori bilan hamkorlikda bolaning tibbiy varaqasi bilan ham tanishib chiqishi kerak bo'ladi. Agar bola sog'lom rivojlangan bo'lsa-yu, maktab va oila tarbiyasiga bo'ysunmasa, bunday vaziyatlarda psixolog yordamga kelishi va avvalo bola bilan suhbatlashib, nima uchun uning hulqida bunday o'zgarishning yuzaga kelganligi, ko'cha ta'siriga berilishi, salbiy norasmiy guruhlarga a'zo bo'lib qolishi, darsni sababsiz qoldirishi, past o'zlashirishi, jamoat ishlarida qatnashmaslik sabablarini aniqlaydi. IIB profilaktika inspektorlari bilan hamkorlik ham o'quvchi-yoshlar o'rtasida jinoyatchilik, huquqbuzarlik holatlarini oldini olishga katta yordam beradi.

5. Maktab psixologi o'z ustida ishlashi.

Maktab psixologi doimiy ravishda o'z ustida ishlab, malakasini oshirib, rahbar hodimlar, o'quvchilar, pedagoglar va ota-onalar uchun tavsiyalar ishlab chiqishi lozim. Pedagog hodimlarni malakasini har 3 yilda oshirish tizimini yo'lga qo'yish lozim.

6. Maktabda psixologning o'quvchilar bilan ishlashi uchun barcha sharoitlar yaratilgan bo'lishi lozim.

7. Psixolog tomonidan turli xil tadbirlar o'tkazilishi lozim.

Ushbu tadbirlarda ota-ona va farzandlar, o'qituvchi-o'quvchi, o'qituvchi-o'qituvchi, o'quvchi-o'quvchi munosabatlaridagi muammolarni bartataf etishga yo'naltirilgan korreksion ishlarni amalga oshirish lozim. Ushbu tadbirlarga malakali psixologlarni mehmon sifatida jalb qilib hamkorlikda ishlashi mumkin.

8. Psixologik soatlar tashkil qilish lozim. Chunki psixolog o'quvchilar bilan ishlashi, ular bilan korreksion mashg'ulotlar olib borishi uchun albatta qulay vaqt zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Asabvaruhiyat" "Zaminnashr" nashriyoti 2018
2. "Tibbiyotpsixologiyasi" Toshkent 2010
3. B.N.Sirliyev, N.Ismoilova, I.M.Xakimova "Stress va agressiya" Toshkent 2014
4. Baratov Sh. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari. T.-1995 yil
5. G'oziyev Ye. va boshq. Psixologiya muammolari. T.-O'qituvchi, 1996 yil
6. Davletshin M.G., Psixologiyadan izoxli lugat. T.-1998 yil
7. Xaydarov F.I., Halilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi. T.-2006

MAKTAB OILADAN BOSHLANADI

Ermatova Nilufar Baxtiyorovna
Farg'ona viloyati Beshariq tumani 7-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oiladagi tarbiya, ota-onaning farzandlarga ko'rsatadigan ta'siri, ta'lim-tarbiya tizimidagi hamkorlik, ota-onalar uchun tavsiyalar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya, odob-axloq, noqobil, tarbiyasi og'ir, huquqbuzarlik, jinoyatchilikka moyil, individual xususiyatlar, xulq-atvor, nosog'lom muhit, tanqid.

Har qaysi millatning o`ziga xos ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, hech shubxasiz, oilaning o`rni va ta'siri beqiyosdir. Chunki insonning eng sof va pokiza tuyg`ulari, ilk xayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag`rida shakllanadi. Bugungi kunda mamlakatimizda bolalar talim-tarbiyasiga juda katta e'tibor qaratilmoqda. Maktablarda bolalarning ta'lim-tarbiya olishlari uchun barcha imkoniyatlar yaratib berilgan. Ularni ma'naviy sog'lom, tarbiyali, bilimli bo'lib ulg`ayishlarida pedagoglar o`z kasbiy vazifalarini bajarib kelmoqdalar. Lekin xalqimizda shunday gap bor: "Maktab oiladan boshlanadi". Farzandni ustini but qilish, qornini to`yg`azish bilan ota-ona o`z vazifasini bajargan hisoblanmaydi. Farzandini yoshlik chog`idan boshlab milliy tarbiya, axloq-odob, yuksak ma'naviyat asosida voyaga yetkazish ota-onaning oliy vazifasi sanaladi. Ota-bobolarimiz bejizga "Daraxtdan meva olaman desang, uni nixolligidan parvarish qil" deb aytishmagan.

Bola tarbiyasida albatta o`zaro hamkorlik kerak. Ota-onalar maktab, o`qituvchi, psixolog bilan hamorlikni yo`lga qo`ysa, bola tarbiyasiga be'etibor bo'lmasa jamiyatimizda noqobil bolalar, tarbiyasi og'ir bolalar, xuquqbuzar va jinoyatchilikka moyil bolalar ko`payishini oldini olgan bo`lamiz. Ota-onalar bolani tarbiyalashda uning yoshini, harakterini, individual xususiyatlarini, organizmidagi o`zgarishlarni hisobga olishsa, o`smirga do`stona munosabatda bo`lsa, bolada o`ziga ishonchni shakllanida yo`rdam bersa, bola bilan ko`proq muloqotda bo`lsa, do`stlari, qiziqishlari, orzu-istaklaridan xabardor bo`lsa, unga bosim o`tkazmasa, uning aqliy va jismoniy rivojlanishiga ko`maklashsa kelajakda farzandi aqlan, jismonan va ruhan sog`lomlikka yerishiga katta hissa qo`shgan bo`ladilar. Farzandini qalbi va ruhini unutgan ota-ona joxil, bunday noto`g`ri harakat qurboni bo`lgan bola esa baxtsiz va omadsiz bo`lib ulg`ayadi. Shunday ekan farzand tarbiyasida albatta hamkorlik qilish yaxshi samara beradi. Sog`lom psixologik muxitni yaratishda albatta hamkorlikda ishlash juda muhimdir. Ta'lim muassasalarida o`tkazilayotgan ota-onalar yig`ilishlarida ota-onalarga farzand ta'lim-tarbiyasi borasida psixologik tavsiyalar berib borilishi lozim. Ota-onaning e'tiboridan chetda qolgan bola atrofdagilarni o`ziga qaratish uchun turli xil salbiy harakatlarni qilishi mumkin. Maktabda nazoratga olingan oilalar bolalarining aksariyati

aynan mana shunday ota-onasi be'etibor o'quvchilardir. Kattalarning e'tiborini tortishning eng oson yo'li xato qilishdir. Bola o'ziga nisbatan e'tiborni, mehrni his qilmay qo'ysa xato qishga o'rganadi, bu xato vaqtida tuzatilmasa bola asta sekin xuquqbuzarlikni o'rganadi. Aniqlanishicha nazoratdagi o'quvchilarning aksariyati nomurosa, notinch, ota-onasi ajrashgan oila farzandlari bo'lib chiqmoqda. Bunday bolalar oilagi nosog'lom muxitni ko'rib ulg'aymoqda, xayotdan, yashashdan maqsadi aniq emas, ularga o'rnak bo'lib, ruhlantirib turuvchi ota-ona esa be'etibor. Bola har doim diqqat markazda turishni hohlaydi. Bolalar o'zlarining ijobiy hatti-harakatlari bilan bizning e'tiborimizni qozonishni istaydi. Ijobiy harakatlar bilan ota-onasining e'tiborini torta olmagan bolalar salbiy harakatlar orqali diqqatni tortishga urinadi. E'tibor nafaqat inson uchun, balki hayvonlar va o'simliklar uchun xam ahamiyatlidir. Quyidagi misolni o'qib, xulosa chiqaring.

Bir kishi gullarini ikkita alohida xonaga joylashtiradi. Birinchi xonadagi gullarga suv quyayotib shirin gaplarni gapiradi, ularga mehri balandligini bildiradi, qo'shiqlar aytadi. Ikkinchi xonadagi gullarga esa faqatgina suv quyib chiqadi. Natija esa hayratlanarli darajada. Ma'lum vaqtdan so'ng birinchi xonadagi gullarning ikkinchi xonadagi gullarga nisbatan jonliroq, tiniqroq ekani, tez o'sayotgani ma'lum bo'ladi. Ko'rinib turganidek, hatto o'simliklar ham ularga ko'rsatilayotgan e'tiborni sezadi. Farzandlaringiz ham sizdan e'tibor kutadi. E'tibor shu qadar muhim hisoblanadi. Shunday ekan, aziz ota-onalar, farzandingizdagi salbiy hatti-harakatlarni yo'qotish va ularni ijobiy tomonga yo'naltirish uchun farzandingizga yetarlicha e'tibor qarating.

Ba'zida ota-onalar farzandlarga juda kuchli e'tibor qaratib, farzandim meni aytganlarimni bajarishga majbur deb o'ylaydilar. Agar bola doim tanqid ostiga olinsa, fikri bilan qiziqib ko'rilmasa, ma'lum vaqt o'tib bola ushbu tanqidlarga javob bera boshlaydi. Natijada ota-ona farzandini unga yaxshi bo'lishi uchun qilgan harakati oqibatida farzandini o'zlariga dushman qilib qo'yadilar. Bola maktabda tengdoshlari bilan munosabatda ham shu yo'lni tanlashi mumkin. O'qituvchidan dakki eshitaversa oxir-oqibat dakki eshitishga arziydigan ish qilishga urinadi, qasos olishga o'tadi. Bu holatda bola umidsizlikka tushib qoladi, bola ota-onasidan, atrofdagilardan yetarlicha e'tibor ko'rmay, ular bilan kurashishda mag'lub bo'ladi. Bola atrofdagilar tasavvurida

paydo bo'lgan o'z tasvirini endi aslo o'zgarmaydi deb o'ylay boshlaydi va mana shu fikrga ishona boshlaganida salbiy xatti-harakatlarni amalga oshiradi. Agar farzandingiz bilan o'rtangizda kelishmovchilik bo'lsa, siz kurashishni to'xtating. Bu borada biroz sabrli va bosiq bo'lishga xarakat qiling. Ota-onalar farzandlariga muntazam ravishda e'tiborli bo'lishlari, kerak bo'lganda ularni bag'irlariga bosib, o'pib erkalashlari, ularni judayam yaxshi ko'rishlarini aytishlari lozim. Farzandingizning muhim kunlarida ularning yonida bo'ling, ota-onaning farzandi uchun qiladigan eng katta yaxshiligi bu ota-onaning bir birini hurmat qilishidir.

Bolangizga hech qachon “devorga chizma” demang! “Qog'ozga chizgin devorga ilib qo'yamiz” deng! Farzandingizga “xonangni tozalab qo'y ivirsib yotibdi” demang! “Bolam sen tartib va ozadalikni yaxshi ko'rasanku, yig'ishtirib qo'y, istasang birga qilamiz” deng! Bilingki bolangiz siz va suratingiz aksidir. Farzandingiz yolg'on gapiryaptimi, Demak, siz qattiq nazorat ostiga olgansiz! Farzandingiz o'ziga ishonmayaptimi? Demak, siz uni ruxlantirmas ekansiz! Farzandingiz yaxshi gapira olmayaptimi? Demak, siz u bilan suhbatlashmas ekansiz! Farzandingiz o'g'irlik qilyaptimi? Demak, siz unga sovg'a-salom bermayotgan ekansiz! Farzandingiz qo'rqqoqmi? Demak, siz uni ko'p himoya qilarkansiz! Farzandingiz doim qovog'i osilganmi? Demak, siz uni maqtamas ekansiz! Farzandingiz boshqalarga nisbatan tajovuz qilyaptimi? Demak, siz unga nisbatan qo'pol munosabatda bo'larkansiz! Farzandingiz sizni bezovta qilib, tinchingizni buzyaptimi?

Aziz yurtdoshim! Tarbiya maktab bilan chegaralanmaydi. Bola ta'lim-tarbiyani faqat maktabda o'rganmaydi, bu faqat o'qituvchilarning vazifasi emas. Maktab bola uchun tarbiya maskanlaridan bittasigina xolos. Tarbiyani bola eng avvalo oiladan, keyin hayotdan oladi. Shunday ekan biz o'zimiz bolalarga o'rnak bo'laylik, bolalarni e'tiborsiz qoldirmaylik, ulardan mehrimizni, e'tiborimizni ayamaylik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz “O'zbekiston” nashriyoti 2016
2. “Maktab oiladan boshlanadi” uslubiy qo'llanma Toshkent 2018
3. Rean A.A “Prakticheskaya psixodiagnostika lichnosti” Piter 2001

SHAXS PSIXOLOGIYASI

Aliyev Samariddin

Mirzo Ulugbek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti

Psixologiya (faoliyat turlari bo'yicha) yo'nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqola shaxs shakllanishi, uning jamiyatdagi o'rnini atrof muhitdagi ahamiyati individual faoliyati biologik va sotsiologik nazariyalar haqida fikr mulohazalar yoritilgan.

Har bir odam tug'ilgan kundan boshlab odamlar qurshovida, ma'lum jamoada - oilada yashaydi. Jamiyatda rivojlanuvchi, til yordamida boshqa odamlar bilan munosabatga kirishuvchi odam shaxsga – voqelikni biluvchi hamda uni o'zgartiruvchi sub'ektga aylanadi. Odam bolasini individ deyiladi. Biz hamma kishilarni - normal odamlarni, yangi tug'ilgan chaqaloqni, aqli zaiflarni individ degan tushunchaga kiritamiz. Ammo ularning hammasini shaxs deb atay olmaymiz. Biz jamiyatda biror foydali mehnat bilan shug'ullanuvchi kishini shaxs deymiz. Odamni shaxs sifatida tevarak - atrofdagi kishilar va narsalar bilan bo'lgan aloqalari ularning ishlab chiqarish faoliyatlarida, odamlar o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlarda namoyon bo'ladi. Odam boshqa kishilar bilan bo'lgan munosabatlardagina shaxs bo'lib shakllana boshlaydi. Demak, shaxs kishilik jamiyatida yashaydigan, faoliyatni biror turi bilan shug'ullanadigan, til orqali atrofdagilar bilan normal muloqotda bo'la oladigan, ongi yuksak rivojlangan komil insondir.

Inson shaxsining eng muhim tomonlaridan biri uning individualligidir. Individuallik - bu shaxsning bir necha fazilatlarining qaytarilmaydigan birikmasidir. Uning tarkibiga xarakter (tabiat), temperament (mijoz) qobiliyatlar, hissiyotlar yig'indisi, odatlar kiradi. Odam turli guruhlariga kirar ekan, har xil vazifalarni bir - biriga o'xshamagan rollarni bajaradi. Ba'zi bolalar oilada erkatoiy, injiq bo'lsa, maktabda tengdoshlari o'rtasida kamtarin, odobli, xushchaqchaq bo'ladi. Ishda juda jiddiy yuradigan odam biror sayohatga borganda hazilkash, qiziqchi bo'lib yurishi mumkin. Ko'pincha kishi turli vaziyatlarda o'xshash sifatlarni namoyon qiladi.

Bizning jamiyatimizda shaxsga beriladigan tavsifnoma uning rivojlangan jamiyat qurish jarayoniga boʻlgan munosabati va bu jarayonda real qatnashishi bilan belgilanadi. Odamning psixik holatlarini oʻzgarishi tashqi muhitga va ijtimoiy tarbiyaga bogʻliqdir. Shaxsning nisbatan barqaror va nisbatan oʻzgaruvchan xususiyatlari shaxs xislatlarining bir butunligi va oʻzaro bogʻliqligidan iborat boʻlgan murakkab birlikni, yaʼni dinamik tuzilishni hosil qiladi.

Shaxsni psixologik jihatdan oʻrganish oʻz tarkibiga ikki asosiy ilmiy masalani hal qilishni oladi:

1. Har bir shaxsni boshqa odamlardan ajratib turadigan individual tuzilishini aniqlash. Bu xulq - atvorni oldindan koʻra olish imkonini beradi.

2. Inson shaxs tuzilishining bir necha qismlarini ajratib koʻrsatishni talab etadi. Bu qismlarning yigʻindisi inson shaxsini hosil qiladi. Hozirgi zamon chet el psixologiyasida ikkita omil, yaʼni biologik va ijtimoiy omillarning taʼsiri bilan tarkib topgan inson shaxsida ikkita asosiy qismlarni ajratuvchi nazariya koʻzga koʻrinarli oʻrinni egallamoqda. Inson shaxsi “Endopsixik” (ichki) va “Ekzopsixik” (tashqi) aʼzolariga boʻlinadi, degan fikr ilgari surilgan edi. Tabiiy asosga ega boʻlgan “endopsixika” biologik shart - sharoitlarga bogʻliq, “ekzopsixika” ijtimoiy omillarga bogʻliqdir. Ikkala omil nazariyasining xatoligi shundaki, bu nazariya ijtimoiy omil bilan biologik omilni, muhit bilan biologik tuzilishni, “ekzopsixika” bilan “endopsixika” ni mexanik ravishda bir - biriga qarama - qarshi qilib qoʻyadi. Biroq shaxsning tarkib topishi, tuzilishiga taʼsir qiluvchi tabiiy va ijtimoiy omillar masalasiga yondoshishning boshqa imkoniyatlari ham bor. Masalan, shunday tadqiqot oʻtkazilgan: tadqiqotda boʻyi 80 - 130 sm. dan oshmaydigan kishilar shaxsining tuzilishida koʻp jihatdan oʻxshashlik borligi aniqlangan. Ularda bolalarcha soddalik, yuksak chidamlilikni, uyat degan narsaning yoʻqligini koʻrish mumkin ekan.

Shaxs oʻzining faoliyati tufayli tevarak -atrofdagi olam bilan faol munosabatda boʻladi. Shaxsning faolligi deganda odamning atrofdagi tashqi muhitga koʻrsatadigan taʼsiri tushuniladi. Tashqi muhit bilan faqat odamlar emas, hayvonlar ham oʻzaro munosabatda boʻladilar. Lekin hayvonlar tashqi muhitga moslashib yashaydilar, odamlar esa tashqi muhitga moslashib qolmasdan, uni oʻzgartirishga ham qodirlar.

Shaxsning faolligi uning turli qiziqishlarida, ehtiyojlarida namoyon bo`ladi. XX asr boshlarida yashagan avstriyalik psixiatr Z.Freyd shaxs faolligini quyidagicha tushuntiradi: “Odam o`zining avlodlaridan nasliy yo`l bilan o`tgan instinktiv mayllarning namoyon bo`lishi tufayli faoldir. Instinktiv mayllar asosan jinsiy instinktlar shaklida namoyon bo`ladi”. Freyd shaxsning faolligini jinsiy mayllar bilan bog`laydi. Shaxsning faolligini hozirgi zamon ilmiy psixologiyasi to`g`ri hal qilib beradi. Ularning fikricha, inson shaxsiy faolligining asosiy manbai uning ehtiyojlaridadir. Odamning ehtiyojlari faollik ko`rsatishga undaydi. ehtiyoj - shaxs faolligining manbai sifatida namoyon bo`ladigan va uning aniq yashash sharoitiga bog`liqligini ifodalovchi holatdir. ehtiyojlar paydo bo`lishiga ko`ra, moddiy (tabiiy) va ma`naviy (madaniy) ehtiyojlarga bo`linadi. , jinsiy yashash, ovqat eyish, issiq va sovuqdan saqlanish, uy - joyga bo`lgan ehtiyojlar kiradi. Ma`naviy ehtiyojlarga kishilarning ijtimoiy ong mahsulotlariga bo`lgan muhtojligi kiradi. Bunday ehtiyojlarga - o`zaro suhbatlashish, kitob o`qish, kino - teatr tomosha qilish, musiqa tinglash kabilar kiradi. Biz moddiy ehtiyojlarimizni madaniy ehtiyojlar asosida qondiramiz. Moddiy va ma`naviy ehtiyojlar albatta qondirilishi shart.

Inson shaxsining faolligi uning qiziqishlarida ham namoyon bo`ladi. Qiziqish-shaxsning oliy nerv faoliyatidagi narsa va hodisalarni bilishi, anglash istagi bilan bog`liq bo`lgan munosabatidir. Qiziqishlar moddiy, ma`naviy, salbiy, ijobiy, davomli, qisqa muddatli bo`ladi. qiziqishlar asosida shaxsning dunyoqarashi va ishonch - e`tiqodlari tarkib topadi. Biz yoshlarda mehnatga ehtiyojni tarbiyalashimiz kerak. Inson shaxsi xulq - atvorining o`z motivlari bo`ladi. MOTIV - ma`lum ehtiyojlarini qondirish bilan bog`liq bo`lgan qandaydir faoliyatga moyillikdir. Agar ehtiyojlar inson shaxsi faolligining moxiyatini tashqil etsa, motivlar bu moxiyatning namoyon bo`lishidan iboratdir. Shaxsning ehtiyojlari motivlar bilan bog`liqdir. SHuning uchun motivlar bir - biridan ehtiyoj turiga qarab farqlanadi. Masalan, moddiy ehtiyojning qondirilishi bilan bog`liq bo`lgan motivlar yoki ma`naviy ehtiyojlarning qondirilishi bilan bog`liq bo`lgan motivlar bo`lishi mumkin. Motivlar anglanilgan va anglanilmagan bo`lishi mumkin. Anglanilmagan motivda nimanidir inson qidiradi, ammo o`sha narsa nimaligini tasavvur qila olmaydi. Demak, motivlar inson shaxsi xulq - atvorini va turli faoliyatlarini

harakatga keltiruvchi sabablardir. Xatti - harakatlarning muhim motivi e'tiqoddir. e'tiqod - shaxsni o'z qarashlari, tamoyillari, dunyoqarashlariga mos ravishda harakat qilishga undovchi anglanilgan ehtiyojlar tizimidir. Tilaqlar ham xatti - harakat motivlari bo'lib, bu motivlarda mazkur vaziyatda bevosita bo'lmagan yashash va taraqqiy etish sharoitlarida ehtiyojlar o'z ifodasini topadi. Faoliyatga nisbatan anglanilmagan mayllar orasida eng ko'p o'rganilgan masala ko'rsatma berishdir. Bu masala gruzin psixologi D.N. Uznadze va uning xodimlari tomonidan ishlangan. Ko'rsatma berish deganda, bilish faoliyati bilan bog'liq bo'lgan ehtiyojlarni ma'lum usulda qondirishga tayyor turish tushuniladi. Masalan, talabalar o'qituvchilar beradigan topshiriqlarni bajarishga doim tayyor turadilar.

Shaxsning shakllanishi haqida ikki oqimning fikrini keltirish mumkin. Biogenetik yo'nalish va sotsiogenetik yo'nalish. Biogenetik yo'nalish tarafdorlarining fikricha, inson shaxsi va shaxsiy xususiyatlar faqat bitta omil, nasliy xususiyatlarning ta'siri bilan yuzaga keladi. Ular tashqi muhit va ta'lim - tarbiyaning rolini tan olmaydilar. Sotsiogenetik yo'nalish tarafdorlari eksperimentlarning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Ushbu yo'nalish asoschilaridan biri Jon Lokk yangi tug'ilgan bolaning miyasini toza taxtaga o'xshatadi. Go'yoki, uning miyasiga kattalar xohlagan narsasini yozishlari mumkin. Ular tajribani ikkiga ajratadilar: tashqi va ichki tajriba. Yo'nalish tarafdorlarining fikricha, tashqi tajriba - bu moddiy dunyoni narsalarning ta'siridan hosil bo'ladigan bizning sezgilarimizdir. Ichki tajriba esa ruxning mustaqil harakatidir. Buni refleksiya deb ataydilar. Ular tashqi tajriba - sezgilar ichki tajriba-refleksiya bir - biriga bog'liq emas, degan fikrga o'tib ketdilar. Ular shaxsning tarkib topishi faqat ta'lim - tarbiyaning ta'siriga bog'liq deb, tashqi muhit va biologik omillarning ta'sirini tan oladilar. XIX asrning ikkinchi yarmida biogenetik qonun degan oqim kirib keldi. Biogenetik qonun biologiyaga xos bo'lgan ommaviy qonundir. Bu qonunga ko'ra, odam onaning qornidan to tug'ilguncha ko'p ming yillik evolyutsion taraqqiyotni bosib o'tadi, ya'ni uzoq evolyutsion taraqqiyot yo'lini qisqa muddatda takrorlaydi. Biologik qonun namoyondalaridan Myuler va Gekkellar odam tug'ilguncha butun evolyutsion taraqqiyotni qisqa muddatda takrorlar ekan, tug'ilgandan so'ng to shaxs bo'lib tarkib topguncha tarixiy *taraqqiyotni tiklaydi*, degan fikrni bildirgan.

Inson shaxsining individual (ontogenetik) taraqqiyoti butun insoniyat tarixiy taraqqiyotining (filogenetik) asosiy bosqichlarini qisqacha takrorlashdir. Ular o`zlarining nazariyalarini bolalarning turli yosh davrlarida namoyon bo`ladigan faoliyat turlari orqali tushuntiradilar. Masalan: nemis psixologi V.SHternning fikricha, yangi tug`ilgan chakaloq odam emas, balki sut emizuvchi hayvondir. U olti oylikka etganda maymunlar darajasiga etadi, ikki yosh bo`lganda maymunning odamga aylanish davrini eslatadi. 5 yoshda ibtidoiy poda bo`lib yashagan qadimgi odamlar darajasiga etadi. 1 - sinfga borganda ibtidoiy jamoatchilik davrini eslatadi. Kichik maktab yoshida esa o`rtaasrlar davrini eslatadi. Yuqoridagi nazariyalar uchta omilning (irsiyat, muhit, tarbiya) birgalikdagi ta`sirini tushuntirib bera olmadilar. Shaxsni shakllanishiga ushbu omillar birgalikda ta`sir etadi.

Atoqli psixolog K.K Platonov shaxsni “Konkret odam yoki dunyoni yaratuvchi sub`ektdir”, deb aytgan edi. Biz yuqorida ko`rib o`tgan shaxs psixologiyasi shaxsning shakllanishi uchun kerak bo`lgan muhit va omillar keng yoritib berishga harakat qilindi. Inson shakllanar ekan uning kim sifatida va qanday shakllanishi atrof muhit va genetik omillarga bog`liqligiga yana bir bor guvoh bo`ldik.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.Ergash G`oziyev Toshkent – „Umumiy psixologiya“ „Universitet nashriyoti“-2002
- 2.Vasila Karimova Ijtimoiy psixologiya „Fan va texnologiya nashriyoti“ 2012
- 3 Konstantin Platonov „Qiziqarli psixologiya“ „O`qituvchi“ nashriyoti - Toshkent1971
- 4.Т.В.Столина Психология личности М. 1976

OILADA QIZLARNI MUSTAQIL OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Alimardonova Sevara G'anisher qizi
G'uzor tumani 72-maktab psixologi

Annatsiya. Ushbu maqolada oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash muammolari, oila va jamoatchilik o'rtasidagi hamkorlik ishlari yoritilgan. Oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashning shakl, metod va vositalari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: milliy qadriyatlarni, qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash, oila mohiyati.

Har bir odamda quyosh bor. Faqat unga yorug'lik tarqatishga imkon berish kerak. Sharq xalqlarida qiz bolalarning tarbiyasiga alhida e'tibor qaratilgan, moddiy ta'minoti yuqori bo'lgan oilalar pokiza, oqila, dono, katta hayotiy tajribaga ega ayollarni o'z qizlari uchun enaga etib tayinlagan va ularga qizlarining tarbiyasini ishonib topshirganlar. Oila boshliqlari bo'lgan erkaklar oilaning moddiy ta'minotini yaratish ishi bilan band bo'lganliklari bois, ona doimo farzandlari yonida bo'lib, ularning tarbiyasi bilan shug'ullangan. Shu sababdan ona farzandlarning kamoloti uchun javobgar, mas'ul shaxs hisoblangan. Oilada qizlar tarbiyasini tashkil etishda qizlarda ana shu mas'uliyatli vazifani bajarish, shuningdek, ro'zg'or hamda oila xo'jaligini yuritish, oilaning boshqa a'zolariga nisbatan g'amxo'rlik ko'rsatish borasidagi muayyan ko'nikma va malakalarni shakllantirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Xalqimiz oilada qizlar tarbiyasini tashkil etish borasida asriy tajribaga ega. Mazkur tajriba mazmuni sharqona odob - axloq, hayo - ibo, pokizalik hissi bilan yo'g'rilgan pand - nasihatlar, mutafakkirlarning qarashlari, ilmiy - nazariy va amaliy g'oyalardan tashkil topgan. Uzoq yillar davomida oilaviy munosabatlarni yo'lga qo'yishda ana shu tajribaga tayanib ish ko'rildi.

Ilm-fan, texnika va texnologiya taraqqiyotining jadal sur'atlar bilan rivojlanishi oilada qizlar tarbiyasini tashkil etish ishi mazmuniga nisbatan yangidan-yangi talablarni ko'ymoqda. Zero, ayollarning ijtimoiy mavqeini oshirish, ularning ijtimoiy faolligini

ta'minlash, tafakkur doirasi va dunyoqarashini kengaytirish muammolari ijtimoiy munosabatlarning chuqurlashuvi va murakkablashuvi sharoitida har qachongidan qam dolzarb asamiyatga ega. Manfaatlarga to'qnashuvi, bashariyatning ma'naviy-axloqiy meyorlarga nisbatan ziddiyatli yondoshuvi, axborotlarning tezkor almashuvi sharoitida oila tarbiyasini yo'lga qo'yishda samaradorlikka erishish, qizlarda erkin, mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, tashkilotchilik qobiliyatlarini shakllantirish milliy o'zlikni saqlab qolish, barkamol avlod tarbiyasini yo'lga qo'yish, oila mustahkamligini ta'minlash, uning farovonligini oshirish, oilada sog'lom ma'naviy muhitni qaror toptirishning eng muhim omillaridan biridir.

Mustahkam oilalarni shakllantirishning eng muhim shartlaridan biri bu yoshlar, xususan, qizlarni oila qurish, mustaqil oilaviy hayotni tashkil etish, oilada sog'lom ruhiy muhitni qaror toptirish, farzandlar tarbiyasini samarali tashkil etish jarayoniga muvaffaqiyatli tayyorlashdir.

Oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash murakkab pedagogik jarayon sanalib, mazkur jarayonning samarali tashkil etilishi bu boradagi muayyan kamchilik va muammolarning bartaraf etilishi bilan belgilanadi. Ayni vaqtda esa oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash borasida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iboratdir:

1. Ota-onalarning oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonining mohiyati xususida to'la ma'lumotga ega emasliklari.

Milliy etnopsixologik xususiyat (Ota-onalarning o'z farzandlari bilan ma'lum masalalarda ochiq oydin muloqotda bo'la olmasliklari, ichki kechinmalarini atrofdagilarga oshkor qilavermaslik lozimligi, oilani moddiy jihatdan ta'minlash erkak kishining burchlaridan biri ekanligi, farzandlar tarbiyasi uchun mas'ullik keksa avlod zimmasiga yuklangan asosiy vazifalardan biri ekanligi borasidagi qarashlar, shuningdek, kelin va kuyov munosabatlarining mazmunini ularga anglatish vazifasini qizning yanga (kelin oyi) lari, yigitning oshnalari zimmasiga yuklash an'analarning mavjudligi ota-onalarda oila sharoitida yoshlar, chunonchi, qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonining mohiyatini to'la tushunmasliklariga sabab bo'lmoqda.

2. Ota-onalar tomonidan yoshlar, shu jumladan, qizlarni oilada mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash borasidagi nazariy va amaliy bilimlarni o'rganish imkonini beruvchi manbalarning yetarli darajada mavjud emasligi.

O'zbekiston Respublikasi mustaeillik yillarida milliy qadriyatlarni qayta tiklash, o'tmish meros va unda ilgari surilgan g'oyalarni o'rganish, yosh avlodda milliy ma'naviy qadriyatlar hamda milliy madaniy merosni o'rganishga nisbatan qiziqish va ehtiyojni qaror toptirish, ularga nisbatan hurmat uyg'otish, ularni asrash hamda boyitish borasida muayyan mas'ullikni shakllantirishga qaratilgan ijtimoiy harakatning yo'lga qo'yilishi. Biroq ushbu manbalar majmuasi mustaqil oilaviy hayot bo'sag'asida turgan yoki o'smirlik hamda o'spirinlik yosh davrini o'z boshlaridan kechirayotgan qizlar hissasiga nisbat bo'la olmayapti. Ota-onalarning ijtimoiy mehnat bilan bandligi, oilaviy munosabatlarning ayrim jihatlari xususida ota-onalar hamda farzandlar o'rtasida erkin muloqotning tashkil etilish imkoniyatining chegaralanganligi, ta'lim muassasalarida oilaviy hayotning barcha qirralari to'g'risida ma'lumotlar berish mumkinligi haqiqatdan yiroq ekanligini hisobga olsak, oilaviy munosabatlarning tub mohiyati, ularni samarali yo'lga qo'yish, ota – ona hamda farzandlar o'rtasida samimiy, o'zaro ishonchga asoslangan munosabatni o'rnatish, oilaviy muammolarni ortiqcha hissiyotlarsiz, janjallarsiz hal etish, oilaviy ajrimlarning oldini olish shartlari to'g'risida ma'lumotlar olish imkoniyatiga ega bo'lar ekanlar.

3. Oila, shuningdek, ota-onalarga ijtimoiy tashkilotlar, ta'lim muassasalari hamda muayyan mutaxassislik yo'nalishlarida faoliyat yurituvchi idoralar tomonidan ko'rsatilayotgan nazariy va amaliy yordamning ijtimoiy ehtiyojlarga nisbatan proporsional emasligi.

Bizga yaxshi ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi aholisining qariyb 70 foizdan ortig'i qishloq va ovullarda istiqomat qiladilar. Mustaqillik sharoitida olib borilayotgan ijtimoiy o'zgarishlarning sezilarli samaralar berayotganligiga qaramay, qishloq aholisining turmush darajasini yaxshilash, ularga maishiy xizmat ko'rsatish sifatini oshirish borasidagi jiddiy muammolarni to'la to'kis bartaraf etishga muvaffaq bo'linmadi.

4. Ommaviy axborot vositalari orqali oila mohiyati, oilaviy hayotni tashkil etish, farzandlar tarbiyasini muvaffaqiyatli olib borish, oilaviy munosabatlar mazmuni, shuningdek, oilaviy nizo va ajrimlarni keltirib chiqarayotgan sabablar va ularni bartaraf etish chora tadbirlari xususida namoyish (yoki chop) etilayotgan ko'rsatuv, eshittirish yoki chiqishlar saviyasining yuqori emasligi. Oila muammosiga doir mavzularda vaziyat yoki holatlarni chuqur tahlil etishga asoslanib tayyorlanayotgan ko'rsatuv, eshittirish yoki chiqishlarning yo'qligi, mavjud ko'rsatuv, eshittirish yoki chiqishlar mazmunining bir yoqlamalik kasb etayotganligi ota-onalarning yoshlar, shu jumladan, qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash borasida ma'lum ma'lumotlarga ega bo'la olmayotganligiga ham sabab bo'lmoqda.

5. Respublikada yuz berayotgan ijtimoiy iqtisodiy o'zgarishlar aholi ma'naviy axloei qarashlarining yangicha mazmun kasb etishiga olib keldi. Ayni vaqtda aholi ruhiyatida ro'y berayotgan kechinmalarning aksariyat qismini moddiy ehtiyojlarni qondirish ishtiyoqi egallagan bo'lib, bu holat o'z-o'zidan ma'naviy ehtiyojlarni qondirish istagidan ustun mavqe egallashiga sabab bo'lmoqda.

To'g'ri organizmning yashovchanlik qobiliyatini ta'minlash, tiklash va qayta tiklash manbai bo'lgan moddiy manbalarga ega bo'lmasdan turib, muayyan ishlab chiqarish yoki yaratuvchanlik faoliyatni olib borish mumkin emas. Biroq ana shu faoliyat mazmunini ezgu g'oyalar bilan boyitmay turib, ko'zlangan maqsadga ham erishib bo'lmaydi. Insonni ijtimoiy jamiyat, atrofdagi kishilar yoki o'zi uchun foydali bo'lgan hatti harakatni tashkil etishga yo'llovchi omillardan biri bu uning oilasi muhitidagi tinchlik, osoyishtalik, oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro hamjihatlilik va hamkorlik hisoblanadi. Oilaviy tinchlik, osoyishtalik, oila a'zolari o'rtasida o'zaro hamjihatlilik va hamkorlikni qaror toptirishning kafolati esa yoshlar, shu jumladan, qizlarni mustaqil oilaviy hayotga puxta tayyorlash, ularda ma'lum oilaviy qiyinchilik va muammolarni bartaraf eta olish layoqatini shakllantirish sanaladi. Shu bois mazkur muammoning ijobiy hal etilishi ham dolzarb pedagogik masalalardan biridir.

Bizning nazarimizda, yuqorida qayd etilgan muammolarning ijobiy yechimini quyidagi faoliyatlarni yo'lga qo'yish orqali ta'minlash mumkin bo'ladi:

1. Ota-onalar o'rtasida oila sharoitida yoshlar, shu jumladan, qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash muammosining nazariy va amaliy jihatlarini to'laqonli yoritib berishga xizmat qiluvchi targ'ibot va tashviqot ishlarini samarali, tizimli va uzluksiz tarzda yo'lga qo'yish lozim. Ota-onalarda oila sharoitida yoshlar, shu jumladan, qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash ularning porloq kelajagi va baxtli hayotlarini kafolatlovchi omil ekanligi to'g'risidagi tushunchani hosil qilish, bu boradagi nazariy va amaliy bilimlarni chuqur egallashga bo'lgan ichki ehtiyoj va rag'batni shakllantirish tadqiqot muammosining ijobiy yechimini ta'minlashga yordam beradi.

2. Oila muammolari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan yetakchi olimlar, pedagog, psixolog, fiziolog, shuningdek, turli yo'nalishdagi ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan, katta hayotiy tajriba va pedagogik mahoratga ega o'qituvchilarning ijodiy kuchidan samarali foydalanish, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish, zarur vaziyatlarda ular tomonidan bildirilayotgan tashabbuslarni qo'llab quvvatlash, shuningdek, ular mehnatining ma'naviy jihatdan rag'batlantirilib borishiga erishish maqsadga muvofiqdir.

3. Oila sharoitida qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash borasida oila, ta'lim muassasalari va ijtimoiy tashkilotlar o'rtasida mustahkam aloqani yuzaga keltirish ular o'rtasida doimiy ravishda axborot almashuvining yo'lga qo'yilishi, xususiy muammolarni hal etishda ularning bir birlarini qo'llab quvvatlashlariga erishish, shuningdek, bir-birlariga nisbatan ishonch hissini qaror toptirish oilaviy ajrimlar sonining ortib borishini oldini olishga yordam beradi.

4. Ommaviy axborot vositalari orqali chuqur ilmiy tahlil hamda metodik tavsiyalarni berishga asoslangan oila mohiyati, oilani shakllantirish, oila a'zolarining o'rtasida o'zaro ishonch, ularning his tuyg'u, kechinma va o'y fikrlarning hurmat qilinishiga asoslangan munosabatni qaror toptirish, farzandlar tarbiyasini muvaffaqiyatli tashkil etish, oila xo'jaligini samarali boshqarish va hokazo mavzulardagi ko'rsatish, eshittirish hamda chiqishlarning berib borilishi birinchidan, oilaviy muammolarning bartaraf etilishiga zamin hozirlasa. ikkinchidan, oila hamda ijtimoiy tashkilotlar o'rtasida axborot almashuvining yo'lga qo'yilishiga imkon beradi.

5. Ota-onalarda moddiy ehtiyojlarnigina emas, balki ma'naviy ehtiyojlarning ham birdek qondirilishi ro'y berilishi mumkin bo'lgan ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olishga yordam berajagi borasidagi qarashni shakllantirish lozim. Insoniyat tomonidan to'plangan asriy hayotiy tajriba mohiyatiga ko'ra qayerda insonlar ma'naviy ehtiyojlarning qondirilishini asosiy o'ringa qo'ygan bo'lsalar, o'sha yerda moddiy ishlab chiqarish ham tez sur'atlar bilan rivojlangan. Bu esa insonlarning farovon turmushini yaratilishiga asos bo'lib xizmat qilgan.

- balog'at yoshiga yetgan qizlarni ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan davrlaridanoq oilaviy hayotga psixologik, jismoniy va tibbiy jihatdan tayyorlashni yo'lga qo'yish, ta'lim muassasalarida maxsus dasturlar asosida muayyan fan (kurs)larning o'qitilishini tashkil etish;

- oila qurish ikki yosh o'rtasidagi shaxsiy ish emas, balki butun ijtimoiy jamiyat hayotiga dahldor, aloqador masala ekanligi, shu bois yoshlar ongida "sog'lom oila" tushunchasini qaror toptirish, ular o'rtasida sog'lom farzandning dunyoga kelishini ta'minlovchi omillar, ikki yoshning bir-birlariga tibbiy hamda jismoniy jihatdan mosligi mustahkam oilani shakllantirishning sharti ekanligi to'g'risidagi ma'lumotlarni targ'ib qilish;

- ikki yoshning tibbiy hamda jismoniy jihatdan bir biriga mosligi holatini o'rganish.

So'ngi yillarda jamiyatda xotin-qizlar faolligini oshirishga yo'naltirilgan ijtimoiy harakatning tashkil etilishiga alohida e'tibor qaratildi.

Yuqorida qayd etilgan obyektiv va subyektiv omillarning mavjudligi hamda ulardan tadqiq etilayotgan muammoning ijobiy yechimini ta'minlash yo'lida foydalanish darajasi nafaqat oila, mahalla, ta'lim va tibbiy muassasalar, davlat va nodavlat tashkilotlar, shuningdek, keng jamoatchilik imkoniyatlarini ma'lum nuqtada to'plash uchun zamin hozirlab qolmasdan, balki sog'lom, barkamol avlodni shakllantirish, ularning aqliy va jismoniy salohiyatlari evaziga muayyan jamiyatning porloq istiebolining yaratilishiga olib keladi.

Hayot bizga kafolat bermaydi, U bizga imkoniyat beradi. Foydalanish hammaning o'z qo'lida

Foydalanilgan adabitlar ro‘yxati:

V.M. Karimova. Oilaviy qayot psixologiyasi: Ukuv qo‘llanmasi. - T.. 2006.- 142 b.

Karimov I.A. «Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori».T., 1997

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА САЛБИЙ ТАЪСИРИНИ ОЛДИНИ ОЛИШ МАСАЛАЛАРИ

Боймуратова Нигора Панжииевна
Ѓузур тумани 15-мактаб психологи

Маълумки, таълим тизими ўзига хос мураккаб жараёндир. Бунда асосан ўқитувчи ва ўқувчининг мақсадга қаратилган самарали фаолияти юзага келади. Таъкидлаш жоизки, ўқитиш ўзида ўқувчи ва ўқитувчиларнинг ўқув мақсадларига эришиш, ўқув режалари ва дастурларида ўзлаштирилиши кўзда тутилган билим, кўникма ва малакаларни эгаллашган қаратилган биргаликдаги фаолиятини ифодалайди. Ўқитиш доимо ўқитувчи ва ўқувчининг ўзаро ҳаракат жараёни ҳисобланади. Шу ўринда таълим тушунчасининг мазмунини аниқлаштириб олиш мақсадга мувофиқдир. Таълим-инсон томонидан маданий-ижтимоий тажрибани жамият ҳаёти учун зарур билим, кўникмаларни ўзлаштириш жараёни ва натижасидир. Таълим жараёни ўқитувчи томонидан ташкиллаштирилади ва бошқарилади. Бу жараёнда ўқитувчи гоҳида бошқарувчи айрим ҳолларда иштирокчи сифатида гавдаланади.

Шуни назарда тутиш керакки, умумтаълим мактабларида таълимнинг асосий шакли бу дарс ҳисобланади. Ҳар қандай дарснинг мақсади-ўқувчилар томонидан маълум бир билимларни ўзлаштирилиши, кўникма ва малакаларни эгаллаши, эгалланган билимларни амалиётда кўллаш, қобилиятларини ривожлантириш ҳамда улар томонидан ижодий фаолият тажрибасини

тўпланишини таъминлайдиган психологик-педагогик шарт-шароитларни яратишдан иборатдир.

Бунинг учун эса ўқувчи шахсидаги қобилият, иқтидорини ҳамда ёш ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ёндашиш лозим. Бу борада машҳур адиб Л.Н.Толстойнинг қуйидаги фикрини келтириб ўтиш лозим. Унга кўра, “Агар ўқувчи мактабда ўзи бирор нимани яратишга ўрганмаса, ҳаётда фақат таклид қилади, кўчиради, чунки кўчиришга ўрганиш орқали мустақил таклифлар қилганлар камдир”.

Ҳар қандай дарс шундай тузилиши керакки, у ўқувчида ўқиш кўникмаси ва истагини ривожланишига яъни ўқувчини ўқув фаолияти субъекти сифатида шаклланишига ёрдам бериши керак.

Таълим жараёнининг асосий иштирокчиси бу ўқувчи шахси саналади. Ўқувчи ўқитувчи томонидан берилаётган билимларни мақсадга мувофиқ ўзлаштиришга ҳаракат қилиши керак. Ўқувчи учун таълим қийин муаммоли вазият сифатида намоён бўлмасдан балки унинг шахси ва келажагини ривожлантирувчи психологик омил бўлиши лозим. Таълимга нисбатан ўқувчи шахсида салбий кечинмаларнинг мавжудлиги, ўқув фаолиятида қўйилаётган талаблар ва уни бажариш билан боғлиқ равишда имкониятларни мос келмаслиги натижасида уларда қийинчиликлар учраб туради. Шу тарзда ўқувчилар таълим олиши жараёнида юзага келиши мумкин бўлган қийинчиликларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

Педагогик сабаблар:

- -фанларни ўқитиш жараёнидаги камчиликлар
- -билим олишдаги узилишлар;
- ўқув материални ўзлаштиришдаги қийинчиликлар;
- ўқитувчи томонидан ўқувчи шахсига нисбатан талабларнинг ортиб бориши
- -ўқитувчи томонидан авторитарт бошқарувни ўқув жараёнида меъеридан ортиқ қўлланилиши.

Ижтимоий-маиший сабаблар:

- -бола ҳаётидаги номақбул шароитлар;

- -ота-оналар томонидан бола тарбиясида
- нотўғри хулқ-атворни намоён қилиши;
- оиланинг паст даражадаги моддий таъминланганлиги
- кун тартибининг мавжуд эмаслиги;
- уй шароитида болани таълим олиши учун
- етарлишароитни йўқлиги;
- -боланинг назоратсизлиги ва қаровсизлиги.

Физиологик сабаблар:

- ўқувчининг турли хил касалликларга чалиниши;
- ўқувчининг умумий саломатлиги унинг ўқув фаолиятида самарали ўқиши учун етарли эмаслиги;
- -марказий нерв тизимини ҳаракат функцияларидаги бузилишлар.

Психологик сабаблар:

- диққат, хотира каби билиш жараёнларини етарли даражада ривожланмаганлиги;
- берилётган материални англаб олиш ва тушунишнинг секинлиги;
- нутқнинг етарли даражада ривожланмаганлиги;
- дунёқарашнинг торлиги;
- ўқув-билишга нисбатан қизиқишнинг йўқлиги;
- меҳнат қила олмаслик;
- ўқувчи шахсида ўқув фаолияти усуллари ва малакаларининг нотўғри шаклланганлиги;
- ақлий ривожланишдаги муаммолар;
- хулқ-атвордаги муаммолар;
- ҳиссий ва шахсий муаммолар;
- атрофдагилар билан муносабатга киришишида юзага келадиган мулоқотдаги қийинчиликлар.

Айрим ўринларда ўқитувчи томонидан ўқитишнинг метод ва методикаларини нотўғри қўлланилиши натижасида ўқувчи шахсида таълимни қийинчилик сифатида идрок қилиши шаклланади. Бу борада психолог Б.Г.Ананьев томонидан

қуйидаги фикр илгари сурилади: “Шундай мисоллар ва салбий вазиятлар ҳам мавжудки, унда ўқитувчи ўзининг дарсдаги мулоқотини ташкил этишдаги тарбиявий ўринсиз асоси билан ўқувчиларни ақлий фаоллигини сусайтиради, уларда негатив салбий кечинмаларни юзага келтиради, иродани сусайтиради, ўқувчиларда инсонларга нисбатан ишончсизликни, улар билан мулоқотга киришишдан қўрқиш, шахсий тўлиқсизлик ҳиссини юзага келтиради”.

Ўз навбатида таълимда қийинчиликларни ҳис этувчи болаларда бундай ҳолатларни олдини олиш учун қуйидаги вазиятлардан фойдаланиш самарали ҳисобланиши мумкин:

1. Дарсинг “Оптимистик старт” вазияти

Дарс бошланиши билан синфда шундай вазиятни яратиш лозимки, унда ўз-ўзидан мушоҳада юритиш, зўриқиш, қўрқув, ўзига ишонмасликни бартараф этишга қаратилган шарт- шароит яратилсин. Масалан, “ўзингиз эшитинг”, “сиз қандай йўл тутасиз”, “сиз қандай ўйлайсиз”, “менга сизни фикрингиз қизиқ”, ва ҳоказо. Бунда ҳар қандай нуқтаи назарни қўллаган ҳолда ҳамма нарсани гапириш мумкин.

2. Муаммоли Вазият

Қаерда муаммо бўлмаса, у ерда тафаккур ҳам бўлмайди. Муаммо таълим орқали муаммони мустақил равишда қўйиш ва унинг элементлари мустақиллик, фаоллик, ўз ўзини ҳурмат қилиш, ўз қадрини билиш ҳиссини шаклланишига ёрдам беради.

3. Танлов вазияти

Бундай вазиятларни ўқув жараёнига киритиш ўқувчида ташаббус ва индивидуалликни намоён қилишга ҳамда турли ҳодисаларни тушунишга нисбатан нуқтаи назарни шаклланишига шунингдек, уларни моҳиятини тушуниш, вазиятга қараб муаммони қўя олиш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради. Бундай вазиятда “нима билан исботлайсан?” саволи ўринлидир.

4. Муваффақият Вазияти

Бундай вазиятлар ўқувчиларни муваффақият категориялари устида фикрлашга ўргатади яъни “Вой, менинг ҳолатимда мендан ҳеч нима чиқмайди?”

позициясидан “Кўрамиз, дарров бўлмасада, лекин амалга ошиши мумкин!” вариантыга алмашиши кузатилади

5. Интеллектуал зўриқиш вазияти

Ҳар қандай ишда муваффақиятга доимий, зўриқиш ва тизимли меҳнатсиз эришиб бўлмайди. Асосида ақлий меҳнат ётадиган ўқув фаолияти ҳам бундан мустасно эмас.

К.Д.Ушинский таъкидлаганидек, “Ақлий меҳнат инсон учун энг оғир меҳнат эканлиги, орзу қилиш осон ва ёқимли эканлиги, бироқ ўйлаш қийинлигига эътибор қаратган”.

Ўқувчиларни ўқишга нисбатан қизиқишни юзага келтириши ва ривожлантириши учун мақбул шарт-шароитларни яратишда қуйидагиларни ҳисобга олиш лозим:

1. Билишга оид қизиқишларни ривожланиши учун таълим шундай ташкил этиш керакки, бунда ўқувчи янги материалларни ўрганишга нисбатан барча имкониятларидан фойдаланади ҳамда муаммоли характердаги топшириқларни бажаради.

2. Ўқув меҳнати хилма-хил бўлганидагина қизиқиш уйғотади. Бир хил ахборот ва ҳаракатларнинг бир турдаги усуллари тез зерикиб қолишга олиб келади.

3. Ўрганилаётган фанга қизиқишни юзага келиши учун ушбу фан ва унинг алоҳида бўлимларини ўрганишнинг зарурлиги, муҳимлиги, мақсадга мувофиқлигини тушуниш зарур.

4. Янги маълумот аввал ўзлаштирилган билимлар билан қанча кўп боғлиқ бўлса, у ўқувчилар учун шунчалик қизиқарли бўлади.

5. Унчалик қийин бўлмаган ҳамда осон бўлмаган материал ўқувчида қизиқиш уйғотмайди. Таълим қийин бироқ етакчи бўлиши керак.

6. Ўқувчи фаолияти қанча кўп текширилса ва баҳоланса, унга ишлаш шунчалик қизиқарлидир.

Шунингдек, таълим жараёнига салбий таъсирини олдини олиш учун о'қитувчи қуйидаги қондани қўллаш самарали натижаларни бериши мумкин:

- агар ўқувчининг жавоби мавхум кўринишга эга бўлса, унинг жавобига қўшилмаган ҳолда фикрларини исбот қилишга имконият бериш лозим;
- ҳеч қачон ўқувчиларнинг баҳс-мунозарасини энг осон усул билан яъни уларга тўғри жавоб ёки ечимнинг тўғри усулини айтиб, ҳал қилманг;
- ўз ўқувчиларинг фикрларини диққат билан тингла ҳамда уларнинг ҳар бир фикрларини мушоҳада қилган ҳолда қабул қилинг;
- шунинг доимо ёдда тутинг – таълим ўқувчиларининг қизиқишлари, мотивлари ва умидларига таяниш лозим;
- руҳлантирувчи сўз, мулойим табассум, дўстона мақтовга учманг;
- таълим жараёнида доимий амал қилинадиган методика ва дастур бўлмайдиган шунинг унутманг;

. Adabiyotlar ro‘yxati:

Karimova V.M., G‘ulomov S.S. Ijtimoiy muhit va sog‘lom ma‘naviyat // Halq so‘zi. - 2000. - 5 fevral.

«Jamiyat» gazetasi, 2007-yil 28-dekabr 52-son.

Axborot asrida ta‘lim-tarbiya / — T.: Akademnashr, 2012. — B.108

AХBORATLASHUV JARAYONIDA BOLALAR XOTIRASINI KUCHAYTIRISH VA DIQQATNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Nurmanova Munira Jumayevna
Ўзгор тумани 74-мактаб психологи

XOTIRANI RIVOJLANTIRISH MASHQLARI

Xotirani mashqlantirish — bu ta‘lim jarayonida o‘zlashtirish qobiliyatini oshirish imkoniyati sanaladi. SHuning uchun taqdim etilayotgan mashqlarni o‘qituvchi

tomonidan amalga oshirilishini ta'minlashga xizmat qiladi. Arastu o'z vaqtida "voqea-hodisalar izchilligini fikran tiklash, taassurotlarni qayta tiklash qayta esga tushirishni yengillashtiradi", degan edi. Sizga taqdim etiladigan mashqlar ushbu tamoyilga tayanadi. Ular yordamida sizning xotirangiz imkoniyatlari ancha ortadi.

Xotirani mashqlantirishning tayyorlov bosqichi

Bu mashq bo'sh vaqtda bajarilishi lozim.

1. 5-10 soniya davomida fikrlardan xoli bo'lgan holatga keling. Siz bir ishdan boshqasiga o'tganda, oddiy vazifasidan murakkab vazifani bajarishga kirishganingizda ancha zo'riqishni bir necha bora his qilgansiz. SHu sababli esga olib qolish mashqini bajarishdan oldin diqqatni jamlash va uning boshqarish lozimligini e'tibordan chetga qoldirman. Mashqqa yo'naltiruvchi topshiriq ancha tushunarli bo'lishi uchun ko'zguga qaraganingizda sizda nima yuz berishini esga oling. Dastlab o'zingizga baho bermaysiz, ammo ozroq vaqt o'tgach o'zingiz haqingizda har xil munosabatlar bildira boshlaysiz.

2. Ruhiy zo'riqishsiz sharoitda diqqatni to'plashga e'tibor qarating.

3. Ushbu holatda bo'lishni yanada o'stirib boring

1-MASHQ

Ish kuningizni boshida kundaligingizni bir chetga surib qo'yib, o'zingizdan "Men bugun birinchi, ikkinchi, uchinchi navbatda va boshqa qaysi ishlarni bajarishim kerak edi?" deb so'rang. Agar buni uddalay olmasangiz kundalikda rejalashtirilgan ishlar ketma-ketligini fikran tiklashga urining. Har birini detaligacha

eslashga harakat qiling. Bu mashqni yana ko'rinishi ish kuningiz yakunida ertaga qilinadigan ishlar tartibi qayd etilgan kundaligingiz sahifasini xayolan gavdalandiring. Doimiy ravishda kundalik rejalarangizni obrazli tarzda gavdalandirishingiz sizda obrazli xotirani o'sib borishiga imkon beradi.

2-MASHQ

Stol ustiga narsalarni betartib joylashtiringki, ular Sizning diqqatingizni to'plash uchun faollikni ta'minlasin. So'ngra har bir predmetning holatini o'zgartirishingiz mumkin bo'lgan munosabatingizni tasavvur qiling. Uni amalga oshiring. Ma'lum vaqtdan so'ngra ularning dastlabki holatiga qaytaring.

3- MASHQ

Ushbu mashq alohida so'zlarni esga olib qolish qobiliyatini rivojlantirishga mo'ljallangan. Mashqni imkoni bo'lsa ikki kishi bajargani maqsadga muvofiq. Ishtirokchilarda biri bir biriga mazmunan bog'liq bo'lmagan o'ttizta so'zdan iborat ro'yxat tuzadi. Ishtirokchilarning boshqasi esa bir soniya vaqt oralig'ida ushbu so'zlarga ma'no jihatdan sinonim bo'lgan so'zlarni topadi. Sinonim so'zlar dastlabki ro'yxatdagi so'zlarning qarshisiga yozilib boriladi. Har bir so'zni sinonimi yozilgach, u bekitiladi. Siz ma'no jihatdan olingan sinonim so'z yordamida dastlabki ro'yxatdagi so'zlarni topib borishingiz lozim bo'ladi. Sinonim so'zni topishda vaqt miqdori bir soniyadan oshib ketishi kerak emas. Ushbu mashqni muttasil bir oy mobaynida bajarish ancha samara beradi.

4-MASHQ

Ushbu metodika sizga murakkab matnlarni qiynalmasdan esga olib qolishga yordam beradi.

1. Albom varag'i hajmidagi matnni oling. U xabarnoma mazmunidagi murakkab bo'lmagan matn bo'lishi lozim.

2. Uni bir necha bora o'qing va toza varaqqa beshta gap orqali uning mazmunini yozing.

3. Beshta gapning ichidan kalit so'zlarni tanlab oling. Tanlab olingan kalit so'zlarni navbatdagi varaqda yozing.

4. Har bir kalit so'z yordamida maksimal miqdorda matndagi ikkinchi darajali so'zlarni esga olib qolishga harakat qiling.

5. Ikkinchi darajali so'zlar yordamida yangi kalit so'zlar hosil qiling va ular orqali matnning umumiy mazmunini aks ettiruvchi yana beshta gap tuzing.

Shu tarzda so'zlar algoritmi tuzish yordamida esga olib qolishni amalga oshirsangiz, matnni avtomatik tarzda yod olish imkoniyatingiz o'sadi.

mashg'ulot mashqlari

Diqqatingizni boshqaring. Hamma doira shaklida aylaningizlar, va Sizlar ushbu mashqni ayni damda bajarishga kirishing: to'liq harakatsizlikka erishing va shu damda qanday holatda turgan bo'lsangiz o'sha holda turing. Gavdangizni, yuz ifodangizni, barmoqlaringiz holatini xayolan ko'zdan kechiring. Sizning pyeshonangiz, qorningiz va

oyoqlaringizdagi zo'riqlashlarni tekshiring. Sizing yelkangiz bukilganmi? Oyoqlaringizning barmoqlari qisilayaptimi? Gavdangiz bukilganmi? Maboda sizning muskullaringiz tin oladigan bo'lsa qaysi tomonga siz yiqilasiz?

Tanangizdagi har bir muskullarni aniq his etayapsizmi? Sizda kuzatilayotgan zo'riqlashlardan xalos bo'lishingiz uchun bir necha bora chuqur nafas oling va so'ngra yana davom eting.

Diqqatgi rivojlantirish o'yini

Tasavvur qiling, siz hozir stol atrofida o'ltirib ish bilan mashg'ulsiz va yengilgina zyerikishni his etayapsiz. Siz o'zingiz boshlab qo'ygan loyiha ustida bosh qotirayapsiz. Bunda bir tomondan mas'uliyat bezovta qilsa, bir tomondan ichki qo'zg'alish tinch qo'ymayapti. Sizing bir bo'lagingiz ishlashga da'vat etsa, ikkinchi tomoningiz esa xohishni yo'qotmoqda.

Keling o'zingizdagi ortiqcha xayollardan xalos bo'lishga harakat qiling. Ichki betartibsizlikdan xalos bo'lish, muskullardagi bo'shanishlar va yengillashishga xohish sezadi. YElkalarni bo'shashtiring, chuqur va bir tekisda nafas oling, ko'z va og'iz atrofidagi zuriqlashlarni yozing, siz jismoniy zo'riqlashdan xalos bo'lasiz. Tana muskullarining yengillashishi miyada yengillashishni keltirib chiqaradi.

Katta sayyohat (asosiy mashq): ko'zingizni yuming va qulaylik yarating va tanangiz to'liq yengillashishi uchun bir necha daqiqa ajrating. Boshida tanangizni erkin va batartib bo'lishiga urining. Uni yengillashishiga imkon bering. Bir qancha vaqt esa uning oddiy kuzating, tanangiz bunga javoban nima dyerkin. Diqqatingizni qo'ldagi, yelkadagi, beldagi, boshdagi, qorin, oyoq, shuningdyek, ko'krak qafas, qorin va kurakdagi jismoniy sezgilarga yo'naltiring.

Diqqatingizni sekin-astalik bilan nafas olishingizga ko'chiring. Nafas olganingizda dimoqdan o'tayotgan havo qanday sezgini keltirayotganligiga diqqatingizni to'plang. Nafasingizni kuzating, uni xotirjam va ancha tekis bo'lishiga harakat qiling. Nafasingizni nazorat qilishga urinmang. Uni yengil va tabiiy kechishiga erishing. Agar boshingizga har xil chalg'ituvchi fikrlar kelsa, ularni diqqatingizni tanangizga yo'naltirishga yordam beruvchi sifatida foydalaning. SHun tarzda idrokingizni yana tanangizdagi tuyg'ularga to'g'rilang. O'zingizni to'liq yengilashishga

undang va yengillashish uchun iliq tuyg'uni vujudga keltiring. Sezgilaringizni yangi tuyg'ular hosil qilishiga erishing.

Imkon qadar harakatsiz turing, bu esa yuragingizni urishini eshitishga imkon bersin.

Ongingiz har bir nafas olganda erkinlashadigan bo'lsa, u holda uni tanangizni biron a'zosini yengillashishiga yo'naltiring.

Dastlab yuz ifodangizni tasavvur qiling. Ko'zingiz, labingiz, iyak va peshonangiz qandayligini tassavvur eting.

Har bir yuz qisimingizni aniq fikriy timsollar bilan ifodalang va uni bo'shashtiring.

Diqqatingizni yuz-qiyofangizga yo'naltiring, undagi zo'riqishlarni kuzata oling. Alohida timsollar orqali yuzdagi zo'riqishlardan xalos bo'lishga erishing.

Yuzingiz to'liq yengillashib boshlasa, diqqatni bo'yin, yelka, qo'l va barmoqlarga ko'chiring.

O'zingizni va tanangizni har bir a'zosini batartiblashgan va yengillashgan tarzda tasavvur qiling. Qanchalik fikriy timsollar o'z o'rnini topsa, shunchalik chuqur bo'shanish yuz beradi.

Fikran o'z tanangiz, ko'krak, bel, qorin, oyoqlar, tizzalar va oyoqning barmoqlariga fikran nazar solib ko'rishni davom ettiring. Bu yerda shoshish kerak emas, bu yerda tanangiz bo'ylab qilingan sayohatdan huzur oling va yengillashing.

Ushbu mashq bajarib bo'lingan so'ngra guruh a'zolarining mulohazalari tinglanadi va ularda ruhiy yengillashish va diqqatni boshqarishdagi o'zgarishlar bo'yicha xulosalarga kelinadi.

Mustaqil ravishda yengillashish mashqlarini amalga oshirish bo'yicha maslahatlar:

- Aqliy tiniqlikka erishish uchun tanangizni yengillashishiga olib keling. Qulay o'ltirib oling va muskullarni bo'shashtiring, xotirjam va bir tekisda nafas oling.

- Fikrlaringizni tartibga keltiring, nima haqida mulohazalashni aniqlashtirib oling. Sizni boshingizda xujxon o'ynayotgan majburiyatlar, ehtiyojlar, xohish, yumushlarning ro'yxatini to'zing. YAshirin bezovtalanishlardan xolos bo'ling.

- Sizni o'rab turgan olamga qarang, bevosita sezgilaringizga qaytishga o'rganish. Diqqatingizni yuz foizli to'play olishga, uni har qanday vaqt va sharoitda boshqarishingizga imkon beruvchi usulni toping.

- Vaqti-vaqti bilan o'zingizni yengilashishingiz uchun bir necha daqiqa vaqt ajrating. Havr kuni barcha yumush va tashvishlarni uloqtirib, o'zingizni yengillashtirishga odatlaning.

2-mashq. Ruhiiy harakatlar

Diqqatni to'plash uchun ikki daqiqa.

Mashqning maqsadi: Kishining diqqatini bir joyga to'plashga o'rgatadi, fikrlash yo'nalishi topish malakasini shakllantiradi.

Zarur jihoz: stul, soat.

Ishtirokchilar yana davra bo'lib oladilar. So'ngra boshlovchining ko'rsatmasiga tayangan holda mashqni bajarishga kirishadilar.

Sekundni ko'rsatuvchi soatning oldiga qulay o'ltirib oling. Bir necha lahzada o'zingizni bo'sh tuting, diqqatingizni to'plang. Agar bunga tayyor bo'lsangiz soatning sekundli strelkasi harakatini kuzatib boshlang.

Ikki minut davomida diqqatingizni, ongingizni soatning sekundli strelkasiga jamlang, go'yoki olamda boshqa hech narsa yo'qdyek.

Siz diqqatni to'plashdan chetga chiqib, biron-bir narsa haqida o'ylab boshlasangiz, parishonxotirlikka yo'l qo'ysangiz mashqni to'xtating va diqqatni yig'ishni yana qaytadan boshlang.

Diqqatni to'liq ikki daqiqa to'plashga harakat qiling.

Demak, hamma soatlarni olsin va mashqni boshladik.

Ushbu mashqdan so'ngra diqqatni tanlovchanligini shakllantirishga yo'naltirilgan mashqni bajarishga kirishiladi.

Mashq: O'rab turgan olamga e'tibor

Treningning ikkichi mashqida ham ishtirokchilar diqqatni to'plash bo'yicha

ko'nikmalarni shakllantirishga harakat qiladilar.

Boshlovchi: xonadagi narsalarga diqqatingizni qarating va aylana shaklidagi oltita pyedmetni toping. Har bir ishtirokchi ushbu mashqni o'zi bajaradi va oltita aylana shaklidagi pyedmetlarni topadi va qayd etadi. So'ngra guruhning har bir a'zo yozgan pyedmetlar trening ishtirokchilari orasida solishtirib ko'riladi.

TEACHING ENGLISH GRAMMAR TO SCHOOL STUDENTS

*Mamajonova Tabassum O'rmonjon qizi
Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region,*

*Scientific supervisor: Gaziyeva Saida Turg'unovna
Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region*

ANNOTATION: This article is dedicated to how to easily teach English grammar to school students. The main purpose of this article is to pass on the old teaching grammar to the students by using innovative methods. These innovative methods (music, films, friends, TV shows) help to increase the interest of high school students in science and also can make English grammar easier to master.

Key words: modern education, innovative methods, apps, convenient methodological ways.

ANNOTATSIYA: Bu maqola qanday qilib ingliz tili grammatikasini maktab o'quvchilariga oson o'rgatishga bag'ishlangan. Maqolaning asosiy maqsadi eski grammatikani o'qitish usullaridan chetlashgan holda, innavatsion usullar orqali o'qitishdan iborat. Bu innavatsion usullar (musiq, film, do'stlar, televidiniya ko'satuvlar) o'quvchilarning qiziqishini oshirishga yordam beradi va shuningdek ingliz tili grammatikasini osongina o'zlashtira oladi.

Kalit so'zlar: zamonaviy ta'lim, innavatsion usullar, ilovalar, qulay metodik yo'llar.

АННОТАЦИЯ: Эта статья посвящена тому, как легко освоить английскую грамматику школьникам. Основная цель статьи-отойти от старых методов обучения грамматике и обучать инновационными методами. Эти инновационные методы (музыка, фильмы, друзья, телепередачи) помогают повысить интерес учащихся, а также облегчают им усвоение английской грамматики.

Ключевые слова: современное образование, инновационные методы, приложения, удобные методические подходы.

INTRODUCTION: Today's modernity requires the study of foreign languages, so every young generation should learn at least one of the foreign languages from an early age, for example, English. We have taught English in schools mainly with books attached for many years, which is a much outdated method of teaching. As a result, we are in some ways extinguishing the interest of many young people in learning. Let's say you always eat the same meal for dinner every day and certainly it will hurt you. The same is true of education, if we do not innovate or teach in an interesting way, the strong knowledge which we have will not be worth a penny. "The time has come to create in Uzbekistan a new system of giving knowledge to foreign languages, which will be a solid foundation for the future. As we set ourselves the aim of building a competitive state, from now on, graduates of schools, lyceums, colleges, and universities must be fluent in at least two foreign languages. This significant requirement should become the main criterion for the work of the head of each education institution". [1]

Hence, grammar, which is the main link in teaching English, can be learned not only in books, but also in new ways. For example, watching various movies, and listening to tuneful music, which are both fun and a great tactic for language learning.

METHODOLOGY AND LITERATURE REVIEW: One of the ways to teach English grammar to school students using interesting methods is called ENGLISH GRAMMAR IN MUSIC. Students are less excited when they hear about grammar or a completely normal lesson. However, if we tell students to be ready to listen music and learn our grammar rules together, their mood will automatically improve and also their

interest in the lesson will boost. The peculiarity of this method is that through music the reader uses many part of the brain, which helps to improve memory. Learning through music is a great way to relieve stress. Besides, there are so many repetitions in music, the words are stored in the reader's memory and as a result he or she also learns the grammatical structure and does not forget it. In addition, teaching grammar while listening to music, one can learn about the culture of the country where the language is being learned. The music should be chosen according to the grammatical theme to be covered. For instance, Simple present- "As tears go by", for Simple past-"Yesterday, yesterday when I was young". "A song is a poetry set to motion. A song in a second language enhances the learning of that target language. Lack of interest quickly set in, until the teacher decided to motivate them through the use of contemporary songs as a teaching methodology. The application of song and music as a teaching and learning classroom motivation was affirmed, resulting in creative and enhance language performance". [2]. It is also very effective to take knowledge about English grammar by watching English movies. In doing so, the film is seen through the subtitle, and we can observe how it utilizes the grammatical structure by seeing and listening with both the eye and the ear. Not only grammar but also how to pronounce words by watching a movie, and spelling mistakes are made by most English learners. This memorizes how to spell the words he hears through subtitles. A film can be useful mode of teaching grammar as well as vocabulary of any language to students. When viewing any movie, the learner listens to the character and also observe their action. The scenes of a movie make the communication real in such a way that by seeing the feature film, students can relate to the happenings in the movies and thus are likely to learn in a natural way. [3]. Besides, there are various types of apps which can help us to learn English grammar, enhance our awareness about this language. For example: Learn English Grammar, Johnny Grammar Word Challenge, Duolingo, and finally but not least Quiz your English that I tend to make use of it every basic day by solving numerous tests. These tests are rooted in grammatical rules. Most of our elementary school students enjoy listening to fairy tales. That is why teaching them basic grammar rules based on fairy tales is one of the most significant methods. In doing so, the reader learns the sequence

of grammatical structures based on the sequence of fairy tale characters and never forget it. As a result, the interest of primary school students in learning a language will develop and more importantly, by fairy tales, he or she will begin to learn the grammar of an entire language. Of course, it can be used to compose or speak what they have learned.

CONCLUSION: In short, we should avoid old methods of teaching in schools, our main goal is to be able to teach English grammar to school students using new methodological methods. Easy and fun ways to learn grammar through music and film will definitely be a great help in the process of teaching school students and will also serve as a motivator for students. For elementary school students, however, fairy tales are an effective method. Adequate use of these innovative methods will significantly help the next generation to utilize English in all fields. So, we should strive to use each method in an effective way.

REFERENCES:

1. Shavkat Mirovonovich Mirziyoyev. “Erkin va faravon demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”.
2. Hilda F Israel, Nelson Mandela Metropolitan University, South Africa. ”Language learning enhanced by music and song” 1360 page.
3. Hammad Mushtaq and Taskeen Zehra “Teaching English Grammar through Animated Movies” 77 page.

***ТАРБИЯСИ ҚИЙИН ГУРУХГА МАНСУБ АГРЕССИВ ХУЛҚЛИ БОЛАЛАР ВА
УЛАРНИНГ ОТА-ОНАСИ БИЛАН ИШЛАШ МУАММОЛАРИ***

*Адилова Дилафруз Рустамжоновна
23-мактаб психологи*

Тарбия узлуксиз жараён бўлиб, инсон дунёга келишидан бошлаб, то умрининг охиригача давом этиб боради. Бу жараён давомида атроф-муҳитдаги

воқеа-ҳодисаларнинг шахсга салбий ёки ижобий ақс таъсир этиши унинг инсоний фазилатлари қай даражада шаклланганлагини белгилайди. Бугунги кунда таълим соҳаси олдида турган энг долзарб муаммолардан бири ҳам айнан, шу мақсадга қаратилган бўлиб, келажак авлодни комил шахс сифатида шаклланишини таъминлашдан иборатдир.

Афсуски, барча мамлакатларда бўлгани сингари бизнинг ўсиб келаётган ёшларимиз орасида ҳам тарбияси оғир ва ноқобил фарзандлар мавжуд бўлиб, уларнинг тарбиясига алоҳида эътибор ва ёндашувни талаб этади.

Маълумки, ёшларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси билан оила, маҳалла, таълим муассасалари, оммавий ахборот воситалари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ташкилотлар, илмий-педагогик кадрлар шуғулланадилар. Тарбия жараёнида барча иштирокчиларнинг баҳамжиҳатлиги таъминлансагина, у ўзининг ижобий натижаларини бериши мумкин.

Тарбияси оғир болалар билан ишлаш азалдан энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келган.

Бу муаммонинг юзага келиш сабабларини чуқур таҳлил қилар эканмиз, энг аввало, туғилган боланинг уни дунёга келтирган шахсларнинг кимлиги, иккинчидан, у қандай ижтимоий муҳитда туғилиб вояга етиб, улғайганлигига эътиборни қаратишимиз лозимдир.

Агар биз фарзандларимизни ҳар томонлама етук қилиб тарбияламоқчи бўлсак, яъни комил инсонни вояга етказишимиз учун уни, аввало ҳар томонлама ўрганишимиз лозим. Тарбияси қийин болаларнинг ҳатти-ҳаракатларини психологик таҳлил этиш ва уларга амалий жиҳатдан кўмак бериш, мазкур йўналишда ҳеч бўлмаганда содда ва бажарилиши осон бўлган амалий машғулотлар ўтказиш кўникма ва малакаларига эга бўлишимизни талаб этади.

Бу жуда мураккаб ишлардан бири ҳисобланади. Агрессив хулқли болаларнинг ота-оналари тез-тез болага нисбатан ёқимсиз ҳиссиётни бошдан кечирадилар ва болага ёрдам бериш учун эмас, балки болани «юввошлантириш» учун психологик консультацияга мурожаат қиладилар. Улар боланинг

тинчлантирилишини ва бола уларни хафа қилувчи ишларини тугатишини истайдилар.

Кўп ҳолларда агрессив хулқли боланинг ота-онаси тушкунликка тушган ва ҳаётдан норози одамлар бўлишади. Кўпинча собиқ агрессив хулқли болалар ўзларининг психологик қийинчиликларини ўз болаларига ўтказадилар. Шу сабабли психолог биринчи навбатда боланинг ота-онаси билан психотерапевтик иш олиб бориши лозим. Психолог қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиши лозим.

Биринчидан, ота-онанинг кадр – қимматига негатив таъсир этишдан қочиш лозим (Сиз ўз болангизнинг шахси бузилиши ҳақида ҳеч нима билмайсиз, ҳозир мен сизга тушинтириб бераман). Ота-онанинг шахсиятига тегмаган ҳолда вазиятни аниқлаб олиш лозим. Ота-оналар баъзан ўзлари ҳаётида эришолмаган нарсаларига фарзандлари эришишини ҳохлайдилар ва ундан талаб қиладилар (Масалан, мен таниқли рассом, врач ёки бирор бошқа касб эгаси бўла олмадим, болам бўлиши керак).

Иккинчидан, ота-она болага бўлган установақасини ўзгаритириши лозим. Улар агрессив хулқли болани ношукур деб ҳисоблашади. Ўзларининг жаҳли ва таъна маломатларига жавобан боланинг айбдорлик туйғусини ҳис қилишини, афсусланишини, кечирим сўраши ва уларни тинчлантиришини кутадилар. Бу юз бермаганидан улар аччиқланади ва болани «беъмани, бузилаган, ёмон» ҳисоблашади. Ота-онани болага ачинишга чақириш лозим ва кўрсатиб ўтиш керакки, ҳар доим агрессив бола биринчи навбатда бахтсиз бола. Ота-онага психолог ғазабнинг намоён бўлиш механизмларини ва яна агрессивликни эмоционал бузилиш сифатида кўрсатиб ўтиши лозим.

Учинчидан, ота-онага ўзларининг болалик хотираларини, ўша даврдаги агрессив қилмишларининг сабабларини эслатиш керак. Балки бу кўпгина шахсий комплексларни очиши мумкин. Бу ҳолатда уларга психик ёрдам кўрсатиш ва шахсиятини барқарорлаштириш керак бўлади. Болалар муаммоси ҳар доим оилавий муоммоларни кўтаради. Болани ўраб турган одамлар ёрдамисиз унинг ўзига алоҳида ёрдам кўрсатиш деярли мумкин эмас. Боланинг ўзини алоҳида

ажратиб олиб ёрдам кўрсатилганда ҳам бу яхши самара бермайди, чунки оиладаги муаммолар агрессиянинг яна қайтарилишига сабаб бўлиши мумкин.

Тўртинчидан, бола туғулгунча ва чақалоқлигининг биринчи ойларида ота-онанинг унга бўлган муносабатини аниқлаб олиш лозим. Баъзан бола онанинг «мажбурий» ёки «тасодифий» хомиладорлиги асосида дунёга келган бўлиши мумкин. Бу ҳолатда ота-она қаттиқ бир қарорга келиши лозим. Агар бола уларнинг хохишисиз туғилган бўлса ҳам барибир ота-она унга ғамхўрлик қилишга бурчли. Мабодо ота-она унинг дунёга келишини хоҳлаган бўлсалар ҳам, аммо у «жаҳлдор, қулоқсиз, чидаб бўлмайдиган бўлиб қолганидан кейин унга бўлган муносабатини ўзгартирган бўлсалар, уларнинг шахсиятини ерга урмаган ҳолда шуни кўрсатиш керакки, бола ўзининг хулқи билан уларнинг ҳаракатларига жавоб беряпти холос.

Агрессив хулқни «ёмон» билан бир хил ҳисоблаш мумкин эмас. Оғир, хавфли вазият пайдо бўлганида агрессивлик ҳимоя, баъзида эса вазиятни бартараф этувчи функцияни бажаради. Агрессив хулқ айниқса болада ёшга хос бўлган ўтиш даврида кузатилади. Бу шундан далолат берадики, ёш даврлари кризиси пайтида боланинг яшаши қийинлашади, ҳар қандай мураккаб вазиятда бола қийинчиликни ҳис қилади ва шу сабабли агрессив хулқнинг элементларини кузатиш мумкин. Бу нормадаги болага ҳам, агрессив хулқли болага ҳам бирдек тегишли. Аффектив бузилиш бўлганида агрессия одатий ҳодисага айланади, ҳатто хулқ-атворнинг бирдан бир шакли бўлиб қолади. Бироқ бунга қарамасдан, бола хулқида агрессивликнинг бор бўлиши улар билан ўзоро муносабатда қийинчилик туғдиради. Агрессив тенденцияларни тасодифий салбий ҳолат деб баҳолаб бўлмайди.

Шуни эсда тутиш керакки, аффектив тараққиёт жараёнида бола активлиги қонуний равишда ошиши мумкин. Одатда, катталар ёрдамида ўтказилган психокоррекциянинг бу зарурий босқичида бола ўзини қуршаган реаллик билан нисбатан адекват турдаги мулоқотни ўзлаштириши мумкин.

Бола агрессиясини коррекция қилишни унинг сабабини аниқлашдан бошлаш лозим. Агар агрессия эмоционал мотивацион сферанинг бузилиш сабабли

бўлмаса коррекцион фаолиятни уни йўқотишга эмас, балки салбий оқибатларга олиб келувчи агрессив хулқни юмшатиш ва унинг намоён бўлишига йўл қўймасликка қаратиш лозим. Шу билан бирга катталарни унинг агрессив реакциясига адекват идрок қилишга тайёрлаш лозим.

Бошқа ҳолатда, яъни агрессия эмоционал мотивацион сферанинг бузилишини намоён бўлиши бўлса, психолог ёки тарбиячи ҳаракати боланинг мустаҳкамланмаган агрессив ҳаракатига йўналтирилиши лозим.

Коррекцион методиканинг қўлланиши тўлиқлигича агрессив хулқнинг сабабига боғлиқ бўлади. Коррекция методи конкрет ҳодиса ва конкрет болани ҳисобга олган ҳолда танланади. Бу куйида шарҳланган коррекция методларини диққат билан кўриб чиқишни тақозо этади.

1. Агрессияга мойилликни эътиборга олмай қўйиш, унга атрофдагиларнинг диққат қаратмаслиги.

2. Агрессив ҳаракатларни ўйин мазмунига киритиш ва унга янги эмоционал мазмун бериш. Бу орқали боланинг атрофдагиларга зарар етказмаган ҳолда агрессив мойиллигини чиқариб юбориш (масалан, қароқчи ва казаклар ўйинида агрессив хулқли болага қароқчи ролини бериш).

THE SKILLS ACQUIRED DURING THE INTERNSHIP PROCESS AS WELL AS THE LOGISTICS OF THE INTERNSHIP

Boboyeva Dilshoda Shodmonqul qizi
Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region,
Scientific supervisor:
Aminova Sohila Abduxalimovna
Chirchiq State Pedagogical Institute of Tashkent region

ANNOTATION: This article is based on the knowledge and experience gained during the internship and focuses on what methods should be used to explain the topic to school students and the activities of teachers. Its purpose is to share theoretical

information with the intern and to explain why it is important, as well as to make teaching delivery methods more effective for students. In this way, we can benefit the society by raising the level of education of the next generation and acquiring both practical and theoretical knowledge in the process of internship.

Key words: educational process, pedagogical activity, skills, traditional methods.

ANNOTATSIYA: Bu maqola amaliyot davomida orttirilgan bilim va tajribaga asoslangan bo'lib, maktab o'quvchilariga mavzu tushuntirib berishda qanday metodlardan foydalanish kerakligi va o'qituvchilarning faoliyatiga bag'ishlangan. Uning maqsadi amaliyot o'tayotgan talabalarga nazariy ma'lumot ulashish va nima uchun muhim ekanligini ifodalab berish va shu bilan birga o'quvchilar uchun ham dars yetkazib berish usullarini samaraliroq qilishga qaratilgan. Bu bilan biz kelajak avlodning ta'lim saviyasini oshirish va amaliyot o'tash jarayonida ham amaliy ham yana qo'shimcha ravishda nazariy bilimlarni egallash orqali jamiyatga foyda keltira olamiz.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, pedagogic faoliyat, malaka, an'anaviy usullar.

АННОТАЦИЯ: Данная статья основана на знаниях и опыте, полученных во время стажировки, и посвящена тому, какие методы следует использовать для разъяснения темы школьникам и деятельности преподавателей. Его цель — поделиться теоретической информацией со стажером и объяснить, почему это важно, а также сделать методы преподавания более эффективными для студентов. Таким образом, мы можем принести пользу обществу, повышая уровень образования следующего поколения и приобретая как практические, так и теоретические знания в процессе стажировки. Ключевые слова: учебный процесс, педагогическая деятельность, умения, традиционные методы.

INTRODUCTION: I, Boboyeva Dilshoda Shodmonqul qizi, was in pedagogical practice at the secondary school No. 7 in Chirchik from 4.04.2022 to 14.05.2022. The pedagogical practice began with a meeting for the students. The goals and objectives of the practice were explained to us. On the same day there was a conversation with the leader of the group, in which we were told about the main directions of pedagogical activity of students: mastering the methods of teaching, activating the activity of

students in their schools. I had 9 "A" classes with 36 students. The sin leader of this sin is Khudoibergenova Zulfiya. He introduced me to the plan and helped with the problem. The main goal of the internship is to develop professional and pedagogical skills and more use. I also attended classes conducted by a practicing student to monitor the organization of discipline and to focus students' attention in the process of narrating new material, to help students understand and memorize new know ledge in class, and to organize student activities. Work with the textbook to reinforce new material, the ability of students to ask problematic questions in the learning process, the ability to use additional materials as a way to activate students' cognitive activity, and more. This allowed me to compare the methodology. The use of a number of methods and techniques throughout the lesson also further enhances students' interest in learning. "Teaching method is a way to regulate the activities of teachers and students focused on the content of information." [1]

PEDAGOGICAL ACTIVITY IN TEACHING AND ITS PURPOSE: Modern conditions place new demands on pedagogical and leading personnel, the attitude to pedagogical activity, the real educational process is changing. In this context, the personal and professional development of teachers in preschool education is of particular importance as one of the main resources for ensuring and developing the quality of preschool education. A modern preschool teacher must be able to think and act according to new professional standards. Pedagogical activity:

1. has the ability to think conceptually;
2. ideological values of humanism; reflexive-analytical, creative, design technological, organizational, communicative, research skills. This highlights the need to prioritize the formation of new professional competencies of educators in an environment where the family, society and the state demand for the quality of preschool education is growing. The new socio-economic relations have led to changes in the preschool education system. Content updates and change of terms. In the new economic environment, the complication of the functions of the preschool institution established by the Law of the Russian Federation "On Education" has led to significant changes in the organization of

management, complicating the tasks of the educator and requiring improvement. For effectiveness, there is a need to constantly seek new, more effective methods of education and upbringing, through which the content of education is transmitted to children. Personal and professional development of a preschool specialist is one of the priorities of modernization. Provides the development of new forms of interaction with children, new programs and concepts. Based on all of the above, we came to this decision.

Objectives:

1. Ensuring scientific approaches to the organization of the pedagogical process.
2. Improving the professional level of teachers.
3. Analysis of the effectiveness of the pedagogical process.
4. Strengthening the knowledge gained in the already completed disciplines related to teaching;
5. Gaining experience working with children under the guidance of a teacher at school.

The following tasks will be solved during the internship: Strengthening and deepening methodological knowledge, their application; Formation and development of professional skills and competencies; Development of professional personal qualities and attributes (ability to behave; politeness; humane attitude; communication culture, etc.); Increased need for sustainable interest, love of the profession, and self-discipline; Develop a creative and research approach to professional activity; Get acquainted with modern professional experience. Tasks of methodical work: Introduction of innovative pedagogical technologies. Improving planning. Improving the types and forms of diagnosis and control. Summarize and disseminate the advanced pedagogical experience of teachers. Improving information supply. The set of teaching methods used by the teacher changes and becomes more complex as the transition from primary to higher grades takes place. In this process, as the frequency of some methods increases, the need to use some methods decreases. The scope and status of the use of teaching methods will vary depending on the level of professional training and skills of the teacher.[2]

Traditional teaching methods:

- 1) oral presentation of the topic of study;

- 2) conversation;
- 3) independent work with textbooks and books;
- 4) demonstration, illustration (illustration, demonstration with pictures) and excursion;
- 5) oral, written exercises and graphic works, school report;
- 6) practical training (laboratory work, case study).

CONCLUSION: So, during my teaching practice at the school, I did all the necessary educational work. Teaching practice has had a positive impact on my development of professional personal qualities and attributes. I learned how to apply psychological and pedagogical theory in the real context of school education and upbringing. The skills of preparing and developing step-by-step lessons, setting lesson topics, goals and objectives, and choosing the right teaching and visual aids were improved. As one of my main achievements and successes in the internship process, I believe that in the initial and trial stages of the course, I really lacked the pedagogical confidence and meaningfulness of my actions in the course of the lesson. I think this type of pedagogical practice is very effective, it helps to master pedagogical skills in general; such pedagogical practice should be used to train future science teachers.

REFERENCES:

1. O. Roziqulov, M. Maxmodov, B Adizov, A. Hamroyevlarning " Ona tili didaktikasi".
2. <https://uchquduq20-maktab.uz>.

ТАРБИЯСИ ОҒИР УҚУВЧИЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

*Маманиезова Сохибжамол Баходир қизи
Самарканд вилояти Нарпай тумани 54- мактаб психологи*

“Тарбияси оғир” болаларга одатда, ахлоқий ривожланишида маълум оғишишларга эга, хулқида салбий формалар мавжуд, тартибсиз болаларни

киритиш мумкин. Қийин болалар ёмон ўқийдилар, уй вазифаларини камдан кам, хохламасдан бажарадилар, мактабга кўп келмайдилар. Дарсларда ўзларини ёмон тутадилар, кўп жанжаллашадилар. Улар орасида синфдан қолганлар кўп учрайди. Одатда оилада уларнинг тарбиясига кам эътибор қаратадилар. Улар ўзларича вояга етадилар. Кўпича ўғирлик қилишга, садақа сўрашга мажбур бўладилар. Агрессив, жахлдорлар, ҳаётнинг қоронғи томонлари билан танишлар. Чекиш, ичиш, наркотикларга эрта ружу қўядилар. Вояга етгач, ташкилий гуруҳлар тузадилар, ўғирлик хаттоки қотилликка қўл урадилар.

Одатда болалар ота оналарининг ҳаёт тарзларини акс эттирадилар. “Тарбияси оғир” ўсмирларни келтириб чиқарувчи сабаблар орасида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- Болалар билан илк ёшларидан мақсадга йўналтирилган тарбиявий ишларнинг амалга оширилмаслиги
 - уларни қизиқиш ва хохишларини билмаслик;
 - сиёсий, ижтимоий иқтисодий, экологик беқарорлик;
 - Ғайримаъданий таъсирларни кучайиши
 - Носоғлом оилавий муносабатлар
 - Болалар ҳаракатларига назоратнинг йўқлиги, аҳамиятсизлик, болаларга эътиборсизлик;
- бажарган ҳаракатига нисбатан жазонинг ўта юмшоқлиги ёки ўта қаттиқлиги
 - Жамоавий ишлаб чиқариш муҳити ёки шахсий ишларда ўта бандлик,
 - “ажрашиш” эпидемияси;
 - Болалар билан эмоционал алоқаларнинг йўқолиши..

Педагогик қоқоқлик– бу умумий ижтимоий қоқоқликнинг бир қисми. Агар саволни қуйидагича , болаларни ассоциал ҳаракатида фақатгина оила ёки мактаб айбдорми?, деб қўйсак, бунда жавоб салбий бўлади, ижтимоий институтларни нормал ташкил этилишига шароит яратмайдиган жамият айбдор.

Қийин болалар– бу хар доим қолоқ болалар, уларга ўз вақтида эътибор қаратилмаган, уларни хулқини коррекциялашни керакли чоралари кўрилмаган. Қийинлар категориясига нормал таълим тарбия жараёнидан қолиб кетган мактаб ўқувчилари киради, уларда ўқитувчилар билан тўғри муносабат бўлмайди, жамоада ўз ўрнини ижтимоий жихатдан топа олмайдилар.

Қийинларга интизомсиз мактаб ўқувчилари ҳам киритилади. Уларнинг жўшқин фаоллиги, қайнаб турувчи энергияси баъзида тўғри йўлни топа олмайди ва шўхлик, интизомни бузишда намоён бўлади. Дўстларининг ёмон таъсири, бекорчилик, эътиборсизлик интизомсизликни ривожланишига таъсир этади. Уни бартараф этиш учун болаларни фаоллиги ва энергиясини қизиқарли ишларга йўналтириш, уларни инициативасига тўғри йўналиш кўрсатиш лозим.

Агар бола бутун ғайрати билан ишламаса, эринса у ҳам оғир ҳисобланади. Нормал ва соғлом ўқувчиларда меҳнатга нисбатан интилиш, хошиш, одат нормал бўлиши лозим.

Болани ижтимоий педагогик ташландиқлиги унга нисбатан атрофдагиларни, ота оналарни, ўқитувчиларни, жамиятни беетибор муносабати оқибатида келиб чиқади. Бу эътиборсизликни болалар ёлғизлик, кераксизлик, ташландиқлик, юз ўгириш кабиларда чуқур ҳис қиладилар. Бутун дунёга, катталарга, жамоага нисбатан эътироз ҳисси пайдо бўлади. Бола ўзини тасдиқлашни янги усуллари кидиради ва одатда этикетга ва қоидаларга зидларини танлайди.

Ҳаётининг катта қисмини 7 ёшдан 17 ёшгача оралиғида бола мактабда ўтқзади. Мактаб ишини системаси ассоциал хулқдан огоҳлантириш, қийин бола шахсини коррекциялаш, ўзини тасдиқлашда ёрдам беришга йўналтирилган бўлиши лозим.

Болалар ташландиқлигини педагогик жихатдан турли белгилар асосида классификациялаш мумкин.

“Тарбияси оғир” ўзлаштирувчилар билан синф раҳбарининг иш системаси

“Тарбияси оғир” ўсмирлар билан ишлашнинг биринчи босқичда педагогик диагностика қийинтарбияланувчанликнинг сабабларини, оила ва мактабнинг

тарбиявий имкониятларини, ноқулай шароитларни аниқлашга ёрдам беради, ўсмирнинг типик ва ўзига яраша ҳиссий дунёсидаги педагогик қолоқлиги, уни қайта тарбиялашда ижобий сифатларини ҳисобга олиш лозим.

Шундай қилиб, қийин тарбияланувчанликни сабабларини ўрганишни қуйидаги схема бўйича ўрганиш мақсадга мувофиқ:

- ўсмирнинг рухий дунёсида энг кўп нима бузилган ва бунга нима сабаб бўлган;
- ҳозирги вақтда қандай нохуш шароитлар мавжуд;
- қандай салбий ҳолатларни тарбияланувчи ўзи ҳал эта олади, қайсиларини оила ёки жамоат кўмагида бартараф этиш лозим;
- ўсмирга нисбатан педагогик хатоларга йўл қўйилганми ва уларни қандай тўғирлаш мумкин.

Қийин ҳулқли ўқувчини ўргангандан сўнг у билан ўзаро яхши алоқа ўрнатиш лозим, турли метод, педагогик муносабат воситалари, шунингдек қайта тарбиялаш методларидан фойдаланган ҳолда.

Иккинчи босқич қайта тарбиялаш жараёни билан боғлиқ, тарбиялаш ва қайта тарбиялаш методларини қўллашни талаб этади. Қайта тарбиялашнинг ҳар бир методи маълум шароитда тарбининг мос методлари билан алоқага киришади: синф раҳбарини ишонтиришни шакллантиришдаги ишида қайта ишонтириш эффективдир, фаолиятга ўргатиш айлантириш билан боғлиқ, характер “реконструкцияси” жамоадаги танқид ва ўзига нисбатан танқидга боғлиқ.. Қайта тарбиялаш методларини специфик ҳаракатини илк шартли бўлиб жамоадаги тарбия, ҳамкорликдаги тарбия, шунингдек ўзини тарбиялаш юзага чиқади.

Индивидуал ишнинг учинчи босқичда ўқувчининг тарбияланганлик даражасини ўрнатиш асосида синф раҳбари қадриятлар ориентациясини, ўқувчининг шахсий сифат ва хусусиятларини ривожланишини проектлаштиради. Шахс ривожланишини проектлаштирилиши ўқувчининг тарбияланганлик даражасини идеали билан таққосланади ва ўсмирни тарбиялаш ва ўзини тарбиялашни индивидуал ва дифференциялашган программаларини тузилиши жараёнида амалга оширилади. Алоҳида ўқувчи шахси билан иш, тарбиячидан

бутун синфнинг тарбияланганлик даражасини билишни талаб этади, негаки, шахс ўзини жамоавий муносабатларда, умумий фаолиятда ёрқин намоён этади.

Тўртинчи босқичда индивидуал тарбиявий иш давом этади, тарбиявий таъсирлар системасини аниқлашга имкон берувчи, конкрет ўқувчини ривожланиш даражасига, унинг имкониятлари, қобилиятлари, характер хусусиятлари, шахсий муносабат ва истакларни мазмунига боғлиқ.. Бу босқичга тарбиянинг умумий методларини қўллаш характерлидир, аммо, уларни маълум шахсга нисбатан танланиши ва системаси уни индивидуал хусусиятлари ва ривожланиш программасига боғлиқ бўлади. Шу билан бир қаторда, индивидуал педагогик таъсир талаб этувчи методлар ҳам қўлланилади: талаб, перспектива, жамоат фикри, баҳо ва ўзига нисбатан баҳо, рағбат ва жазо.

Сўнгги, бешинчи босқич қийин ўсмирлар билан ишлашдаги коррекциялаш жараёни ҳисобланади. Коррекция – бу шахсга педагогик таъсир усулидир, уни ривожланишини тўғирлашга йўналган, негатив сифатларни бартараф этиш ва позитивларини мустахкамлашга қаратилади. Коррекциялаш жамоавий ёки гуруҳий тарбиявий программаларни аниқлаштириш ёки қайта кўриб чиқиш, ўқувчиларни характеристикаси, шунингдек, фаолиятнинг метод ва формаларини танлаш имконини беради. У тарбиявий жараёни индивидуаллаштиришни яқунлайди ва унинг натижаларига таянади. Коррекциялашнинг энг эффектив метод ва усуллари бўлиб, кузатиш ва ўзини кузатиш, анализ ва баҳо, ўзига нисбатан баҳо ва қайта баҳолар киради. Бу барча метод ва усуллар ўқувчилар билан индивидуал иш натижаларини ҳисобга олган ҳолда комплекда ишлатилади.

BUXORO TA'LIM TIZIMI TARIXSHUNOSLIGI

Mahmuda G'oyibnazarova
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti

Buxoro madrasalari faoliyati tarixiga oid maxsus tizimga solingan ma'lumotlar XX asr boshlaridayoq paydo bo'la boshlagan. Abdurauf Fitrat⁵, Muhammad Sharif maxdum Sadri Ziyov, Sadridin Ayniy⁶ kabi mualliflar Buxoro madrasalari haqida qimmatli ma'lumotlar berishadi. Ushbu mualliflarning bergan ma'lumotlari jamlangan taqdirda ham Buxoro ta'lim tizimi tarixi haqida to'liq ma'lumot ola olmaymiz. Sho'rolar davrida madrasalar tarixi bilan deyarli shug'ullanilmaganligi barobarida Po'latjon Aminov 1950-1970 yillarda Buxoro madrasalari tarixiga doir ma'lumotlari mavjudligini aytib o'tishligimiz lozim.

Sho'rolar davrida L.Y.Mankovskaya, G.A.Jo'rayeva, A.Muhammadjanov, K.Hoshimov, S.Nishonova, M.Inomova, R. Xasanov, I.Xusanxo'jayev singari yana bir qancha mualliflar tadqiqotlarida Buxoro madrasalariga oid ma'lumotlar keltiriladi. I.Xusanxo'jayev "Alisher Navoiy ta'lim-tarbiya haqida", madrasa, mudarris, domulla mavzulariga alohida, lekin, qisqa to'xtalgan. Turkistondagi ta'lim tizimi va tarix tog'risidagi fikr va axborotlarni M.E.Masson va V.V.Bartold asarlaridan ham bilib olishimiz mumkin. I.Xusanxo'jayev Buxoro va Samarqandda saqlanib qolgan eng qadimiy oliy o'quv dargohlari sifatida Mirzo Ulug'bek qurdirgan madrasalarni ko'rsatgan⁷.

O.Hasanboeva, J.Hasanboev, H.Hamidov hamkorligida "Pedagogika tarixi" deb nomlangan kitob mavjud bo'lib, ushbu o'quv qo'llanmada madrasalarga oid ma'lumotlar keltirilib o'tilgan. "Madrasa oliy ma'lumot beruvchi maktab edi. Madrasalar asosan Samarqand, Buxoro, Xiva va Qo'qon shaharlarida qurilgan edi. 1420 yili Samarqandda Ulug'bek madrasasi, 1618 yili Sherdor, 1646 yili Tillakori, 1569 yili

⁵ Abdurauf Fitrat. Hind sayyohi bayonoti // Tanlangan asarlar. I jild. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. – B.169-179.

⁶ Sadridin Ayniy. Esdaliklar. V jild. I-II qismlar. – Toshkent: Badiiy adabiyot, 1965; Buxoro inqilobining tarixi / Shimada Shizuo va Sharifa Tosheva nashrga tayyorlagan. – Tokio, 2010.

⁷ Husanxo'jayev I. Alisher Navoiy ta'lim-tarbiya haqida: Oliy o'quv yurtlari studentlari va maktab o'qituvchilari uchun qo'llanma. – Toshkent: O'rta va oliy maktab, 1963. – B 64-65.

Toshkentda Ko‘kaldosh madrasasi qurilgan edi. Bulardan tashqari, amirlik davrida Qo‘qonda 34 ta, Marg‘ilonda 25 ta, Samarqandda 22 ta, Andijonda 18 ta, Namanganda 14 ta, Toshkentda 14 ta madrasa faoliyat ko‘rsatib turardi”⁸.

L.Asrorovning “Buxoro madrasalari tarixidan”, F.Bobojonovning “Buxoro amirligida ta’lim tizimi”, A.Jumanazarning “Buxoro ta’lim tizimi tarixi”, A.Ziyoning “O‘zbek ayollari tarix sahnasida”, N.Ismatovning “Buxoro amirligida ayol voqifalar”, O.To‘ychievaning “Tazkiralarda ijodkor ayollar” va boshqa shu kabi mualliflar hamda ularning asarlari mavzuimizning tarixshunosligini yoritishda yordam beradi.

Nargiza Ismatovning “Buxoro amirligida ayol voqifalar” asari vaqf hujjatlari asosida XIX asrning ikkinchi yarmi- XX asr boshlarida Buxoro amirligi vaqf mulkchiligida ayollar faoliyatini yoritib beradi. Ushbu tadqiqot ikki qismdan iborat bo‘lib, birinchi qismda vaqf mulkchiligi va unda ayollar ishtiroki masalasi tahlil qilingan. Ikkinchi qismda esa, O‘zbekiston Milliy arxivining vaqf yodgorliklari kolleksiyasi deb nomlangan I-323-fondida saqlanayotgan 56 ta vaqf hujjatlarining tavsifi hamda ular asosida tuzilgan izohli katalog taqdim etilgan. Tadqiqotga jalb qilingan vaqf hujjatlarida ijtimoiy- iqtisodiy hayotning ko‘plab masalalari aks etgan bo‘lib, ular nafaqat ayollarning vaqf mulkchiligidagi ishtiroki, balki vaqf ma’muriyati faoliyati, vaqf daromadlari taqsimoti, yer mulkchiligi kabi masalalar haqida ma’lumot beradi.

Abdusattor Jumanazarning “Buxoro ta’lim tizimi tarixi” asari 592 sahifadan iborat bo‘lib, 2017-yil Toshkentda nashr etilgan. Ushbu monografiyada XX asr boshlarigacha Buxoro shahri va tumanlarida mavjud bo‘lgan oliy o‘quv yurtlari tarixi tadqiq etilgan. Tadqiqot maydoni 650-700 gektar va davri IX- XX asr boshlari oralig‘idir. Kitobda O‘zbekiston Markaziy arxivi va Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan besh yuzdan ortiq qadimiy hujjat va ikki yuzdan ko‘proq birlamchi manbalar asosida Buxoro ta’lim tizimi ochib berilgan. Kitob ilm-fan tarixi, xalqimiz o‘tmishining ma’rifiy olami bilan qiziqqan barcha o‘quvchilarga mo‘ljallangan.

A. Ahmedov, M.Ismoilov, Q.Rajabov, S.Shodmonova, A.Qodirov, E.Orifjonov, R.Shamsutdinov, B.Rasulov, G.Solijonova, D.Ziyoyeva, F.Bobojonova, Z.Xalilova kabi tadqiqotchilar madrasalar tarixiga ayrim kichik yangiliklar olib kirishadi.

⁸ Hasanboeva O., Hasanboev J.,Hamidov H. Pedagogika tarixi. –Toshkent: O‘qituvchi, 1997. – B.115.

Buxoro tarixi ko‘plab muarrixlar tomonidan yozilgan. Sho‘rolar hukmronligining ilk davrlarida bir guruh ilm ahliga Buxoro tarixini yozish vazifasi yuklanadi. Sayyid Muhammad Nosir: “Hozirgi hukumat farmoniga muvofiq jumhuriyat sho‘rosi tomonidan biz yetti nafar kishi – hoji mulla Abdurauf afandi “Fitrat”, Sayyid Muhammad Siddiq, janob qozi ul-quzzot, olam ahli mullazodasi domulla Muhammad Sharif Ziyo, mulla Salimbek, janob hoji mulla Sayyid Mahmud mufti va bu fozillar xizmatkori Sayyid Muhammad Nosir “Anjumani tarix” a‘zolari sifatida har kuni Oliy arkka borish, uning obodligi va vayronalıkları sabablari borasida oliy madrasada tadqiqotlar o‘tkazishga tayinlangan edik”, - deb yozadi⁹. Satrlarda nomlari zikr etilgan kishilarning barchasi Buxoro tarixi haqida alohida kitoblar va maqolalar yozgan.

Ba‘zi ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, ilk islom davrlarida (VIII-IX asrlar) Buxoro shahri 33-35 gektar maydonni egallagan va devor bilan o‘ralgan ekan. Bu paytda Buxoroning yettita darvozasi bo‘lgan¹⁰.

Yoqut al-Hamaviy “Mu‘jam ul-udabo” asarida Buxoro adiblari haqida ham muhim ma’lumotlar uchraydi. U Abu Ruj’a ibn Sa’id, Muhammad ibn Ishoq, Islomiy, Abu Mansur as-Saolibiy, Abu Sa’d Abduarim as-Sam’oniy, Al-Hakim ibn al-Bayya’ kabi allomalar asarlaridan foydalanib to‘qqiz nafar buxorolik adib haqida axborot beradi.

“История Узбекистана (XVI- первая половина XIX века) asarining to‘rt bobi Buxoro tarixini davrlashtirilgan holidagi ko‘rinishi aks etgan bo‘lib, undagi sulolalar, ijtimoiy-iqtisodiy hayot, soliq tizimi, ta’lim sohalariga bag‘ishlangan. Ushbu kitob Toshkentda 2012-yil nashr etilgan, 776 sahifadan iborat.

“O‘zbekiston o‘rta asrlarda: tarix va madaniyat” deb nomlangan xalqaro anjuman ma’ruzalari to‘plami Toshkentda 2003-yil nashr etilgan bo‘lib, ushbu to‘plamda G. A. Agzamova o‘zining “O‘rta Osiyo xonliklari: poytaxt shaharlar tarixiga oid ayrim ma’lumotlar” deb nomlangan maqolasi mavjud. Ushbu maqolada xonliklar, ularning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, turmush tarzi, ma’naviy, moddiy boyliklari haqida so‘z boradi. Asarda Buxoroga oid quyidagi ma’lumot uchraydi: “ XVIII asr muallifi Sharafiddin

⁹ Jumanazar.A. Buxoro ta’lim tizimi tarixi.-Toshkent: Akademnashr, 2017.-B.19.

¹⁰ O‘sha asar.-B.20.

a'lam Nuriddin oxun mulla Farhod bu davrda Buxoroda bunyod etilgan inshootlar jumlasiga Mavlono Mir Muftiy kutubxonasini (1558), Abdullaxon chorbog'ini (1584), Buxoro Chorsusini (1587) ham kiritadi¹¹.

Asrorova Lobar Qobiljon qizining “Buxoro madrasalari tarixidan: Ahmadxon ibn Ismoilxon merosi” deb nomlangan asari 2017-yil Toshkentda nashrdan chiqqan. Mazkur risolada Buxoro amirligi davrida madrasalar, ularning o'quv tizimi, talabalar hamda mudarrislar faoliyati ko'plab manba va arxiv hujjatlari asosida yoritilgan. Shuningdek, XX asr boshlarida Miri Arab madrasasida mudarrislik qilgan Ahmadxon ibn Ismoilxonning “Tazkiratul inqilob” asari tarjimasini va tahlili o'rin olgan. Ushbu tadqiqot XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yurtimiz madaniy-ma'naviy hamda ijtimoiy hayotini o'rganishda alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu risolada Buxoroga oid quyidagicha ma'lumot uchraydi: “... Ashtarxoniylar davri muarrixisi Mahmud ibn Vali (XVII asr) Buxoroning ilm tarqatuvchi markaz sifatidagi xizmatini shunday baholaydi: “Olimlarning ko'pligidan, uni olimlar va ilm-fan bulog'i deb ataydilar”¹².

Bobojonova Feruzaning “Buxoro amirligida ta'lim tizimi (XIX asr oxiri-XX asrning boshlari)” deb nomlangan asari Toshkentda 2014-yilda nashr etilgan bo'lib, 128 betdan iborat. Ushbu kitob III bobdan iborat bo'lib, Buxoro amirligidagi boshlang'ich ta'lim, madrasalar faoliyati, an'anaviy ta'lim tizimini isloh qilish harakatlariga bag'ishlangan.

Yuqoridagi ma'lumotlardan xulosa qiladigan bo'lsak, xonliklar tarixini o'rganish olimlarning nazaridan chetda qolmagan. Ulardagi mavjud tuzum, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy hayot tarixiy asarlarda o'z ifodasini topgan. Yuqorida Buxoro ta'lim tizimi tarixshunosligiga oid bo'lgan tadqiqot va ilmiy ishlar, asarlarning bir qisminigina sanab o'tildi. Ushbu asarlarni tahlil qilish orqali nafaqat Buxoro, balki Xiva va Qo'qon xonliklarining tarixiga oid bo'lgan ma'lumotlarni ham olishligimiz mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurauf Fitrat. Hind sayyohi bayonoti // Tanlangan asarlar. I jild. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. – B.169-179.

¹¹ Agzamova G.A. O'rta Osiyo xonliklari: poytaxt shaharlar tarixiga oid ayrim ma'lumotlar // O'zbekiston o'rta asrlarda: tarix va madaniyat. 2003.-B.77-86.

¹² Asrorova L.Q. Buxoro madrasalari tarixidan: Ahmadxon ibn Ismoilxon merosi. -T.: “Hilol-Nashr”, 2017.-B.7.

2. Sadridin Ayniy. Esdaliklar. V jild. I-II qismlar. – Toshkent: Badiiy adabiyot, 1965.

3. Husanxo'jayev I. Alisher Navoiy ta'lim-tarbiya haqida: Oliy o'quv yurtlari studentlari va maktab o'qituvchilari uchun qo'llanma.– Toshkent: O'rta va oliy maktab,1963. – B 64-65.

4. Hasanboeva O., Hasanboev J.,Hamidov H. Pedagogika tarixi. –Toshkent: O'qituvchi, 1997. – B.115.

5. Jumanazar.A. Buxoro ta'lim tizimi tarixi.-Toshkent: Akademnashr,2017.-B.19.

6. Agzamova G.A. O'rta Osiyo xonliklari: poytaxt shaharlar tarixiga oid ayrim ma'lumotlar // O'zbekiston o'rta asrlarda: tarix va madaniyat. 2003.-B.77-86.

7. Asrorova L.Q. Buxoro madrasalari tarixidan:Ahmadxon ibn Ismoilxon merosi.- T.: "Hilol-Nashr",2017.-B.7.

XULQI OG'ISHGANLIKNING PSIXOGIGENASI VA PSIXOPROFILAKTIKASI.

*Yusupova Shohida Valiyevna
Navoiy viloyati Tomdi tumani 16 maktab psixologi*

1. Tarbiya metodlari haqida tushuncha.

Maqsad, mazmun, shakl, metod va vositalar kabi tushunchalar tarbiya jarayonining mohiyatini ochib beradi. Biroq, tarbiya mohiyatini yoritishda o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lgan yana bir tushuncha ham mavjud, bu tarbiya metodlari tushunchasidir.Tarbiya metodi (yunoncha «metodos» – yo'l) tarbiya maqsadiga erishishning yo'li. Maktab amaliyotiga tatbiq etilganda, metodlar – bu tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va xulqiga ta'sir etish usullaridir.Tarbiyaning mutlaqo yangi metodlarini yaratishga birorta tarbiyachining kuchi yetmaydi. Metodlarni takomillashtirish muammosi doimo mavjud, har bir

tarbiyachi o'zining imkoniyatiga ko'ra uni hal qiladi, tarbiya jarayonining aniq shart-sharoitlariga mos ravishda o'zining xususiy qarashlarini ifoda etish asosida umumiy metodikani boyitadi.

Metodning ijobiy va salbiysi bo'lmaydi, tarbiya jarayonida ma'lum yo'lni yuqori darajadagi samarali va samarasiz deya baholash mumkin emas. Metodning samaradorligini u qo'llanilayotgan sharoit nuqtai nazaridan baholash mumkin. Tarbiya metodlarini maqsadga muvofiq tanlash bir qator omillarga bog'liq. Tarbiya maqsadi va mazmuni metodlarni to'g'ri tanlashga imkon beradi. Maqsad qanday bo'lsa, unga erishish metodlari unga muvofiq bo'lishi zarur. Tarbiyaning mazmuni shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat. Unutmaslik kerakki, aynan bitta vazifa turli xil fikrlar bilan to'ldirilgan bo'lishi mumkin. Shuning uchun metodlarni umuman mazmun bilan emas, balki aniq fikr bilan bog'lash g'oyat muhimdir.

Tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlari. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Yosh xususiyatlari muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlardir. Aytaylik, mas'uliyat tuyg'usini boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchilarda ham shakllantirish mumkin. Biroq har bir bosqichda mazkur sifatni shakllantirish borasida turli metodlar qo'llaniladi.

Tarbiyaning tarkibiy qismlari.

Aqliy tarbiya – shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti to'g'risidagi bilim asoslarini berish, uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkurini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat jarayoni bo'lib, shaxs tomonidan tabiat, jamiyat, shuningdek, inson tafakkuri haqidagi bilimlarni o'zlashtirishni ta'minlaydi, unda ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi. Aqliy tarbiya yuksak ma'naviy va axloqiy sifatlarga ega shaxsni tarbiyalashda yetakchi o'rin tutadi. Bilimlar tizimini ongli ravishda o'zlashtirish mantiqiy fikrlash, xotira, diqqat, idrok etish, aqliy qobiliyat, moyillik va iqtidorni rivojlantirishga ko'maklashadi.

Aqliy tarbiyaning vazifalari quyidagilar sanaladi:

- shaxs tomonidan ilmiy bilimlarning muayyan hajmini o'zlashtirilishiga erishish;

- bilishga bo'lgan qiziqishlarni yuzaga keltirish;

- aqliy qobiliyat va iqtidorni rivojlantirish;

- bilishga bo'lgan faollikni kuchaytirish;

- mavjud bilimlarni muntazam ravishda boyitib borish, umumiy o'rta ta'lim va maxsus kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga bo'lgan ehtiyojni rivojlantirish.

- ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.

Muhammad alayhissalom o'z hadislarida; «Ilmga ilm olmoq yo'li bilan erishilgandir. Ilmu hunarni Xitoyga borib bo'lsa ham o'rganinglar. Ilm egallang. Ilm sahroda do'st, hayot yo'llarida tayanch, yolg'iz damlarda yo'ldosh baxtsiz daqiqalarda rahbar, qayg'uli onlarda madadkor, odamlar orasida zebu-ziynat, dushmanlarga qarshi kurashishda quroldir» deydi. Shuningdek, hadisi Sharifda «Ilm olmoqqa intilish har bir muslim va muslima uchun farzdir» deyiladi.

Alisher Navoiy o'zining «Farhod va Shirin» dostonidan Farhodning aqlu-idrokli, bilimdon, hunarmand, kamtar, insonparvar, irodali va e'tiqodli bo'lganligini tasvirlaydi.

Demak, yuqorida ta'kidlaganidek, yoshlarni aqliy jihatdan kamol toptirishning birinchi sharti ularni ilm olishga da'vat etishdir. Jismoniy tarbiya o'quvchilarda jismoniy va irodaviy sifatlarni shakllantirish, ularni aqliy va jismoniy jihatdan mehnat hamda Vatan mudofaasiga tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning ajralmas tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Yuqori darajada rivojlangan ishlab chiqarishga asoslangan mavjud ijtimoiy sharoit jismonan baquvvat, ishlab chiqarish jarayonida yuqori unum bilan ishlashga qodir, qiyinchiliklardan cho'chimaydigan, shuningdek, vatan himoyasiga doimo tayyor bo'lgan yosh avlodni tarbiyalash zarurligini ko'rsatmoqda.

Jismoniy tarbiyaning vazifalari quyidagilardan iborat:

- o'quvchilarning sog'lig'ini mustahkamlash, ularni to'g'ri jismoniy rivojlantirish;

- o'quvchilarning aqliy va jismoniy ish qobiliyatlarini oshirish;

- ularning tabiiy harakatchanligini rivojlantirish va mukammallashtirish;
- o'quvchilarni harakatning yangi turlariga o'rgatish;
- ularning irodaviy sifatlari (kuch, chaqqonlik, uquvlilik va boshqalar)ni rivojlantirish;
- o'quvchilarning gigiyenik ko'nikmalarni rivojlantirish;
- ularda ma'naviy-axloqiy sifatlari (dadillik, qat'iyatlik, intizomlilik, mas'uliyatlik, jamoa bilan bo'lish)ni tarbiyalash;
- o'quvchilarda jismoniy tarbiya va sport bilan doimiy va muntazam shug'ullanishga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish;
- o'quvchilarning sog'lom va baquvvat bo'lishlariga erishish.

Jismoniy tarbiyani bolalarning maktabgacha yoshidan boshlab muntazam tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Jismoniy tarbiya ta'lim muassasalarida o'qitilishi yo'lga qo'yilgan fanlardan biri sanaladi. Sinfdan va maktabdan tashqari sharoitlarda tashkil etiluvchi jismoniy mashg'ulotlar jismoniy tarbiya darslarining samaradorligini ta'minlovchi qo'shimcha tadbir hisoblanadi. Jismoniy tarbiya tarbiyaning boshqa tarkibiy qismlari bilan mustahkam bog'langan hamda ular bilan birgalikda har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirish vazifalarini hal etadi.

Axloqiy tarbiya muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarini o'quvchilar ongi, hayoti, turmush tarziga singdirish maqsadida tashkil etiluvchi pedagogik jarayondir. Axloqiy tarbiya ham ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri sanaladi. Axloqiy tarbiya asosini shaxsni ijtimoiy axloqiy me'yorlardan xabardor etish tashkil qiladi.

Axloq (lot. «moralis» - xulq-atvor ma'nosini bildiradi) ijtimoiy ong shakllarida biri hisoblanib, ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarining majmui sifatida aks etadi.

Qur'oni Karim va Hadisi Shariflardagi axloqqa oid ibratli maslahatlar, hikoyatlar asrlar davomida tarkib topgan milliy urf-odatlar, an'ana va qadriyatlar

mazmunida o'z ifodasiga ega bo'lgan. Sharq mutafakkirlari Muhammad al-Xorazimiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad al-Farg'oniy, Imom Ismoil al-Buxoriy, Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshband, Amir Temur, Muhammad Tarag'ay Ulug'bek, Abdurahmon Jomiy, Sa'diy Sherozi Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqalarning axloq haqidagi qarashlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.E.G'oziyev."Ontogeniz psixologiyasi" „Noshir” Toshkent-2010
- 2.Nodira G'ayratovna Komilova."Xulqi og'irlar psixologiyasi" O'quv qo'llanma. Toshkent-2007
3. B.Sodiqov. —"Tarbiyasi qiyin o'smirlar psixologiyasi" Termiz- 2003
4. "Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi" o'quv-uslubiy majmua.Andijon-2019
4. Google.uz

JAMIYATDAGI IJTIMOIIY PSIXOLOGIK OMILLARNING YOSHLAR HAYOTIDAGI AHAMIYATI

Xolmuratova Dilfuza

Shaxsga jamiyatning ta'siri eng avvalo uning ma'naviy tasavvurlarida dunyoqarashida, xayotga bo'lgan munosabatlarida aks etadi. Shu ma'noda mafkuraviy ongning mazmuni va sog'lom e'tiqodlar xam ijtimoiy muhit va unda o'rnashib qolgan mezonlar asosida shakllanadi. Mustaqil O'zbekistonda qisqa fursatlarda amalga oshirilgan jamiyat xayotidagi tub isloxlarni idrok qilishlari va ularga munosabatlar, shubhasiz, fuqarolarning yangicha qarashlarida, aniqrog'i, dunyoqarashlarida namoyon bo'ladi. Ushbu dunyoqarashlarning mazmunini tashkil etuvchi ilg'or g'oyalar yaxlit

xalq manfaatlarini ifoda etgani sababli ham ular milliy mafkuraning mohiyatini tashkil etadi. Psixologik nuqtai nazardan tahlil qiladigan bo'lsak, bugun jamiyatimiz a'zolari ongida shakllanayotgan milliy istiqlol g'oyalarning genezisi, ya'ni kelib chiqib, ongga o'rnashish jarayoni bir qator ijtimoiy psixologik holatlarni o'z ichiga oladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, milliy g'oya yoki progressiv-ilg'or g'oya ma'lum tarixiy vaziyatlarda, ijtimoiy zaruriyatdan kelib chiqib paydo bo'ladi. Lekin uning genetik jixatdan o'zidan avval mavjud bo'lgan ilg'or, o'lmas g'oyalarga, milliy qadryatlarga tayanadi. Masalan, o'zbek xalqi tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, xalq e'tiqodi va tafakkurining sayqallashuviga sabab bo'lgan o'lmas qadryatlar, xalq ma'naviyatiga taaluqli nodir meros bo'lganki, ular bugungi istiqlol davrida davlat va jamiyat qurilishi uchun ma'naviy-mafkuraviy omil rolini o'ynamoqda. Sharqning buyuk mutafakkirlari Axmad al-Farg'oniy, Mahmud az-Zamaxshariy, Abu Nasr al-Farobiy, Al Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino kabilarning ilmiy merosi, Amir Temurning mutaqil davlatchilikka oid qonuniyatlari va o'lmas g'oyalar asrlar osha xalq e'tiqodining yengilmasligining yorqin misolidir. Shuni alohida e'tirof etish kerakki shaxsdagi xar qanday maqsad xam yangi g'oyaga asos bo'lavermaydi. Teran maqsadga erishish uchun odamda qat'iy ishonch bo'lishi kerak, va u oxir oqibat maslakka aylanadi. Shu o'rinda yana bir psixologik xolatni yoritish lozim, bu xam bo'lsa, e'tiqodning bo'lishi yoki qat'iy ishonchning bo'lishini odamning o'zi astoydil xoxlashi kerak. Shaxsning nimalarni xoxlashi yoki nimalarga ishonishi masalasi sof psixologik muammolar sirasiga kirgani uchun xam milliy istiqlol g'oyalarni shaxs dunyoqarashi mazmuniga aylanishi jarayonida psixologik omillar katta o'rin tutadi. Bugungi kunda ma'naviyat masalasi ijtimoiy xayotimizning asosiy masalalaridan biriga aylanib qoldi.

Maktab ta'limida bola 6 yoshdan boshlab ikki tomonlama ham oilada, ham maktabda tarbiyaviy ta'sir ostida bo'ladi. Shu sababli tarbiyaviy ta'sirlarning, bir xil yo'nalishda bo'lishi komil shaxsni tarbiyalashga asos bo'ladi. Maktab va o'qituvchining vazifasi o'quvchilarga ta'lim berishgina emas, balki ularning qobiliyatlarini ham o'stirishdir. Bolalardagi qobiliyatlarning borligi haqida, avvalo ularning qanday o'qishlariga o'quv materialini qanday tushunishlariga, eslab qolishlariga, o'z bilimlarini qo'llay bilishlariga, masalalarni echishda qanchalik puxta fikr yuritishlariga, yozma va og'zaki

nutqni qanchalik egallaganliklariga qarab xukm chiqarish mumkin. Quydagi sifatlar: ziyraklik, tez va puxta eslab qolish, topqirlik, rivojlangan hayol, ishda tashabbuskorlik, mustaqillik va uning mahsuldorligi bolalar qobiliyatlarining ba'zi bir ko'rsatkichlari bo'lishi mumkin. O'smirlik bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bola kamolotining bu davrini ko'pincha «qiyin», «murakkab», «muhim» davr deyiladi. Ota-onalar hamda hali tarbiyaviy ish sohasida etarli tajribaga, shuningdek o'smirlik yoshidagi bolalarning yosh va individual xususiyatlari haqida zarur bilimlarga ega bo'lmagan yosh pedagoglar, odatda o'smirlarni tarbiyalash juda qiyin deb o'ylaydilar. Lekin hozirgi kunda o'smirlarni tarbiyalashni o'ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari, xatti harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari fanga ma'lumdir. O'smirlik davridagi o'zgarishlar biologik, fiziologik hamda psixologik o'zgarishlardir. Fiziologik o'zgarish jinsiy etilishning boshlanishi va bu bilan bog'liq ravishda tanadagi barcha a'zolarining mukammal rivojlanishi va o'sishi, xujayra va organizm tuzilmalarining qaytadan shakllana boshlashidir. Organizmdagi o'zgarishlar bevosita o'smir endokrin sistemasining o'zgarishlari bilan bog'liqdir. O'smirlik yoshida bolalikdan kattalikka o'tish jarayoni sodir bo'ladi. O'smirda psixik jarayonlar keskin o'zgarishi bilan aqliy xususiyatida ham burilishlar sodir bo'ladi. Bu o'zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar tug'iladi. Bular avvalo ta'lim jarayonida ro'y beradi: yangi axborot, ma'lumotlarni bayon qilish shakli, uslubi va uslublari o'smirni qoniqtirmay qo'yadi. Ko'pgina o'smirlarda o'zidan qonikmaslik holati kuzatiladi. Bu esa o'smirde o'zi haqida salbiy fikr va qo'rquvni yuzaga keltirishi mumkin. Ana shunga o'xshash o'zgarishlar ko'pincha o'smir ruhiyatiga o'z ta'sirini o'tkazadi. U tajangroq, ba'zida huda-behudaga injiqlik qiladigan, serzarda, gap ko'tarmas bo'lib qoladi. O'smirlik davrida etakchi faoliyat- bu o'qish, muloqot hamda mehnat faoliyatidir. SHaxs ijtimoiylashuvining eng asosiy mahsuli - bu uning hayotda o'z o'rnini topishidir. Qiziqishlar va dunyoqarash. Qiziqishlar ham anglangan motivlardan bo'lib, ular shaxsni atrofida ro'y berayotgan barcha hodisalar, olamlar, ularning o'zaro munosabatlari, yangiliklar borasida faktlar to'plash, ularni o'rganishga imkon beruvchi omildir. Qizikishlarning eng muhim tomoni shundaki, ular shaxs dunyoqarashi va e'tiqodini

shakllantirishga asos bo‘ladi. Chunki e‘tiqod shaxsning shunday ongli yo‘nalishiki, unga o‘z qarashlari, prinsiplari va dunyoqarashiga mos tarzda yashashga imkon beradi. Halk doimo e‘tiqodli insonlarni hurmat qiladi. E‘tiqodning predmeti turlicha bo‘lishi mumkin - Vatanga e‘tiqod, dinga, fanga, kasbga, axloqiy normalarga, oilaga, go‘zallikka va shunga o‘xshash. E‘tiqod va qiziqishlar har birimizdagi dunyoqarashni shakllantiradi. Dunyoqarash - shaxsning shaxsligini (individ emas), uning ma‘naviyatini, ijtimoiylashuvi darajasini ko‘rsatuvchi kuchli motivlardandir. Faoliyatning amalga oshishi va shaxs xulq-atvorini tushuntirish uchun psixologiyada «motiv» va «motivatsiya» tushunchalari ishlatiladi. «Motivatsiya» tushunchasi «motiv» tushunchasidan kengroq ma‘no va mazmunga ega. Motivatsiya - inson xulq-atvori, uning bog‘lanishi, yo‘nalishi va faolligini tushuntirib beruvchi psixologik sabablar majmuini bildiradi.

O‘z zamonasining buyuk eksperimentatori A.F.Lazurskiy psixik jarayonlar va shaxs xususiyatlarini tadqiq etayotganida motivlar masalasiga qiziqish bilan yondashadi. Buning uchun muallif o‘z izlanishlarida “mayllar va xohishlar kuchi hamda zaifligi”, “motivlar kurashiga moyilligi”, “motivlar muhokamasiga ortilganligi”, “xohishning qadriyatga ega ekanligi, aniq xususiyatligi” singari kontekstlar orqali o‘rganishga intiladi. V.N.Myasishev fikricha, motiv harakat ob‘ektiga nisbatan munosabatning ifodalanishidir. SHaxsning jamiyatda odamlar orasidagi xulqi va o‘zini tutishi sabablarini o‘rganish tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan narsa bo‘lib, masalani yoritishning ikki jihati farqlanadi: a) ichki sabablar, ya‘ni hatti-harakat egasining sub‘ektiv psixologik xususiyatlari nazarda tutiladi (motivlar, ehtiyojlar, maqsadlar, mo‘ljallar, istaklar, qiziqishlar va xokazolar); b) tashqi sabablar - faoliyatning tashqi shart-sharoitlari va holatlari. YA‘ni, bo‘lar ayni konkret holatlarni kelib chiqishiga sabab bo‘ladigan tashqi stimullardir. SHaxs xulq-atvorini ichkaridan, ichki psixologik sabablar tufayli boshqarish odatda shaxsiy dispozitsiyalar ham deb ataladi. Ular shaxs tomonidan anglanishi yoki anglanmasligi ham mumkin. SHu nuqtai nazardan motiv - konkretroq tushuncha bo‘lib, u shaxsdagi u yoki bu xulq-atvorga nisbatan turgan moyillik, hozirlikni tushuntirib beruvchi sababni nazarda tutadi. Mashhur nemis olimi Kurt Levin motivlar muammosi, ayniksa, shaxsdagi ijtimoiy xulq motivlari borasida

katta keng qamrovli tadqiqotlar olib borib, shu narsani aniqlaganki, har bir odam o'ziga xos tarzda u yoki bu vaziyatni idrok qilish va baholashga moyil bo'ladi. SHuning uchun ham odamning ayni paytdagi real harakatlarini o'sha ma'lum sharoitdagi ichki va tashqi stimullarga uning bergan bahosi yoki reaksiyasi sifatida qaramay, balki unda shunga o'xshash holatlarni idrok qilishga ichki bir hozirlik - dispozitsiyaning mavjudligi bilan tushuntirish to'g'riroq bo'ladi. Umuman, har qanday shaxsdagi mavjud ehtiyojlarni ikki guruhga bo'lish mumkin: 1. Biologik ehtiyojlar - bu - fiziologik (tashnalik, ochlik, uyku), jinsiy, moslashuv ehtiyojlari. 2. Ijtimoiy ehtiyojlar - bu - mehnat qilish, bilish, estetik va axloqiy-ma'naviy ehtiyojlar. Psixologik ma'lumotlarga ko'ra har qanday faoliyat muayyan motivlar ta'sirida vujudga keladi va etarli shart-sharoitlar yaratilgandagina amalga oshadi. Turli kasb egalari faoliyati motivlarini o'rganishda motivlar xarakterini bilish va ularni o'zgartirish muammosi ahamiyatga ega. SHunday motivlardan biri turli xil faoliyat sohalarida muvaffaqiyatga erishish motivi bo'lib, bunday nazariyaning asoschilari amerikalik olimlar D. Makklelland, D. Atkinson va nemis olimi X. Xekxauzenlar hisoblanadi. Ularning fikricha, odamda turli ishlarni bajarishini ta'minlovchi asosan ikki turdagi motiv bor: muvaffaqiyatga erishish motivi hamda muvaffaqiyatsizliklardan qochish motivi. Masalan, faqat muvaffaqiyat motivi bilan ishlaydiganlar oldindan ishonch bilan shunday ish boshlaydilarki, nima qilib bo'lsa ham yutuqqa erishish ular uchun oliy maqsad bo'ladi. Bu yo'lda ular nafaqat o'z kuch va imkoniyatlarini, balki barcha tashqi imkoniyatlar - tanish-bilishlar, mablag' kabi omillardan ham foydalanadilar. Ikkinchi muvaffiqiyatsizlikdan qochish motiviga tayangan shaxslarda ishni boshlashdan avval nima bo'lsa ham muvaffiqiyatsizlikka duchor bo'lmaslikni o'ylaydilar. SHu tufayli ularda ko'proq ishonchsizlik, yutuqqa erishishga ishonmaslik, pessimizmga o'xshash holat kuzatiladi. SHuning uchun «O'zi sira omadim yurishmaydigan odamman-da» degan xulosaga keladilar. Agar birinchi toifali shaxslar bir ishni muvaffiqiyatli tugatgach, ko'tarinki ruh bilan ikkinchi ishga kirishishsa, ikkinchi toifa vakillari, har qanday ishni yakunlagandan so'ng, uning natijasidan qat'iy nazar, ruhan tushkunlikka tushadilar. Bu o'rinda talabchanlik degan sifatning roli katta.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Vohidov M.V. Maktabgacha tarbiya psixologiyasi. T., "O'qituvchi", 2010
2. G'oziev E. Psixologiya. T., "O'qituvchi", 2010 9.
3. Goziev E. Ontogenez psixologiyasi. T. 2012
4. Karimova V. Va boshqalar. Mustaqil fikrlash. T., "SHarq", 2000 11.
5. Ahloq-odobga doir Xadis namunalari.-T., 1990
6. Ibroximov A. Va boshqalar. Vatan tuyg'usi. – T., "O'zbekiston", 1997
7. Kodirov I. Zamonaviy maktab ukituvchisining psixologik xususiyatlari. T.2011
8. Nishonova E.T. Bolalar psixik taraqqiyoti muammolari bo'yicha psixologik maslahatlar berish. T., 1997.

PAYG'AMBAR OROLI MO'JIZASI

G'afforova Izzatoy Choriyevna

Termiz davlat universiteti Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi talabasi

Hamisha navqiron Termizning shon-shavkati, e'tibor va sharafi ham mangu Termiziylar bilandir. Termizning abadiy bezavol qal'alari ulug' Termiziylar sanaladi. Termiz – daho zotlar yetishmog'iga zamin bo'lgan qutlug' maskan mustamlaka davrida har jihatdan yopiq shahar edi. Mustaqillik tufayli shaharning moddiy va ma'naviy eshiklari ochildi: ma'naviy xazinalar kashf bo'ldi, aziz Termiziylarning ma'naviy meroslari xalqqa qaytarila boshlandi. Bu shahardan juda ko'plab olimu-fuzalolar, shoirlar, din peshvolari, musavvirlar yetishib chiqqan. Jumladan, Al-Hakim at-Termiziy, Abu Iso at-Termiziy, Burhoniddin Muhaqqiq Sirdon Termiziy, Abu Bakr Varroq Termiziy, Xo'ja Samandar Termiziy, Adib Sobir Termiziy va boshqalar.

Xususan, Amudaryoning o'ng sohili, Payg'ambar oroli degan makonda Zul Kifl payg'ambar qabri qo'nim topgan. Shu yerga kelib daryo ikkiga bo'linib yana o'n chaqirimlardan so'ng qo'shilib ketadi. Payg'ambar orolning bosh tarafida, daryo o'zani eng toraygan joyda avliyo Hakim Termiziyning maqbaralari ming yildan buyon savlat to'kib turibdi. Daryo shundoq yonidan chayqalib oqadi. Atigi sohildan maqbara o'ttiz-

qirq qadam berida. Yaratganning qudrati bilan asrlar o'tibdiki, maqbara zah ham tortmaydi, unga biron ziyon ham yetmaydi. Orol, Amudaryoning o'rtasida joylashgan umumiy maydoni taxminan 4 ming gektar bo'lgan. Bu orol haqida bir qancha rivoyatlar keltirilgan. Qadimgi afsonada aytilishicha Amudaryoning narigi sohilida yashagan avliyo o'z muridlariga quyidagicha vasiyat qilgan: "Men o'lganimda, tanamni va tobutni Amudaryoga tushuring. Mening tobutim qayerda to'xtasa, meni o'sha yerda dafn etinglar". Shogirdlar uning vasiyatini bajo keltirdilar va tobutni daryoga tushirdilar. Amudaryo qanchalik tezoqar bo'lmasin Ollohning irodasi bilan tobut oqimga qarshi suza boshladi. Bundan ajablangan muridlar daryo bo'ylab tobutga ergashib boraverdilar. Amudaryoning ikki qismga ajraladigan joyida paydo bo'lgan orolga yaqinlashgandan so'ng tobut to'xtaydi. Muridlar ustozining iltimosini amalga oshirishdi. Tobut bu orolga dafn etilgandan so'ng, bu orol "Payg'ambar oroli" deb atala boshladi.

Yana bir boshqa rivoyatlarda aytilishicha, Hakim at-Termiziy ilm olish uchun uyidan olisga ketishga chog'lanadi. Ammo onasining tobi qochib qolgani sabab ortga qaytishga majbur bo'ladi. Chunki, Hakim at-Termiziy yoshligida ilm olishga chanqoq bo'lishi bilan birga, onasini ham qarovsiz tashlab keta olmaydi. Onasiga qarashni ilm olishdan ustun qo'yadi.

Kunlarning birida Hakim at-Termiziy u yigiga yaqin tepalikda turgan soch-soqoli oppoq nuroniy yoniga chorlaydi. Ul zoti muborak Hizr payg'ambar bilan ko'rishib, bir muddat suhbatlashadi. Bu holat uch kun davom etadi. Ana shu vaqtda Hakim at-Termiziy zarur ilmni o'zlashtirib olgani aytiladi. Odamlar bu rivoyatni yodga olar ekan, Hakim at-Termiziy ilm olish uchun o'z vaqtida olis yurtlarga bora olmadi, lekin u kishining onasiga bo'lgan mehri va ilmga bo'lgan tashnaligi sabab ilmning o'zi u kishini izlab kelgan, deya e'tirof etadi. Hakim at-Termiziy Payg'ambarlar oroli yaqinida yashagan. Orol esa o'sha vaqtda tepalik bo'lgan va shu sabab daryo o'zanini o'zgartirganda suv ostida qolib ketmagan. Natijada, hozirgi orol paydo bo'lgan.

Rivoyatlarda "Payg'ambar oroli" daryo qirg'og'iga nisbatan pastligi, shunga qaramasdan seryog'in bahor faslida ham u yerni suv bosmasligi aytiladi. Orolning biz bevosita kuzatishimiz mumkin bo'lgan siri ham shunda. XVII asrda yashagan balxlik

mashhur qomusiy olim Mahmud ibn Valiy “Sirlar dengizi” asarida payg’ambar Zul-Kifl alayhissalom dafn etilgan Termiz yaqinidagin bu orolda Hakim Termiziy bilan Hizr alayhissalomning uchrashuvi joyi bo’lganligini qayd etadi. Quroni Karimda nomlari zikr etilgan 25 ta payg’ambarlardan biri orolda Zul-Kifl (alayhissalom) qabri joylashgan. “O’zbekiston milliy entsiklopediyasi”da esa, orolda islom ulug’laridan biri dafn etilgan va uning qabri ustida Zul-Kifl (alayhissalom) masjidi bo’lgan.

Zul-Kifl (ahdu paymon egasi, kafolat egasi) miloddan avvalgi VI-VII asrlarda yashab o’tgan tarixiy shaxs hisoblanadi. Rivoyat qilishlaricha, Zul-Kiflga o’z xalqini muhtojlikdan asrash hamda ularga odil hakam bo’lish kafolati berilib, ushbu vazifani 75 yillik umri davomida to’liq bajargan. Orolning hududi to’rt ming gektar bo’lib, uzunligi 8, eni 5-6 kilometr. Katta olamdan ajralgan o’ziga xos tabiat mo’jizasi qamishzor, to’qayzor va qumlardan iborat. Unda turfa hayvonlar erkin, yovvoyi holda yashaydi. Payg’ambar oroli qo’riqxonasi 1971 yilda to’qay tabiiy jarayonini va Buxoro bug’usini muhofaza qilish maqsadida tashkil etilgan. Ko’hitang davlat buyurtma qo’riqxonasi 1986 yilda Payg’ambar oroli qo’riqxonasi bilan birlashtirilib, Surxon davlat qo’riqxonasiga aylantirilgan. Qo’riqxonada Zarautsoy rasmlari saqlangan dara ham bor.

Oroldagi “Zul-Kifl” maqbarasi turli davlarda bunyod etilgan gumbazli katta masjid va janubdan tutashgan sag’anali xilxona hamda g’arb tomondan birlashtirilgan ikki xonadan iborat. Masjid murabba tarhli, oldi peshtoqli, bezagi g’isht chorgul va archa tarzida terilgan, mehrobiga ganch girih naqsh ishlangan.

Prezidentimiz SH.Mirziyoyev tashabbusi va rahnamoligida payg’ambar Zul Kifl alayhissalomning qadim hamda boqiy mangugohi 2018 yilda tubdan ta’mirlanib, zamonaviy ko’rinish kasb etdi. Maqbara, katta gumbazli machit, hilxona rekonstruktsiya qilingach, atrofi obodonlashtirilib, gullar va mazarali daraxt ko’chatlari o’tqazildi.

1971-yilda to’qay tabiiy jarayonini va Buxoro bug’usini muhofaza qilish maqsadida qo’riqxonaga aylantirilgan. Ko’hitang davlat buyurtma qo’riqxonasi 1986-yilda Payg’ambarlar oroli qo’riqxonasi bilan birlashtirilib, Surxon davlat qo’riqxonasiga aylantirilgan. Qo’riqxonada Zarautsoy rasmlari saqlangan dara ham bor. U yerda

O'simliklarning 810 turi mavjud, ularning 29 turi O'zbekistondagi Qizil kitobga kiritilgan. YUNESKOning tabiat yodgorliklari ro'yxatiga kiritilgan.

Katta olamdan ajralgan o'ziga xos tabiat xilxonasi qamishzoru to'qaylar, sahero-yu chakalaklardan iborat bo'lib, unda turfa hayvonlar erkin, yovvoyi holda yashaydilar. SHuning uchun ham orol Surxon davlat qo'riqxonasining bir qismi hisoblanadi. Lekin, orol tabiati qanchalik maftunkor bo'lmasin, undagi asosiy diqqatga sazovor antiqa narsa inson qo'llari bilan yaratilgan, afsonalarga chulg'angan tarixiy yodgorlikdir.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi, taniqli islomshunos olim, mohir tarjimon, iste'dodli shoir Mirza Kenjabek o'zining "Buyuk Termiziylar" kitobida Zul Kifl alayhissalomga alohida bob ajratgan bo'lib, unda donishmandona shunday so'zlarni aytadi: "Bu qabr keyinchalik shu Orol'da paydo bo'lganmi yoki qabr qadimdan mavjud bo'lib, ko'hna Jayhun keyinchalik hurmat yuzasidan bu qabrni ziyorat qilib, ikkiga bo'linib oqqanmi – bu tadqiqot talab masaladir".

Albatta, "Payg'ambar oroli"dagi har bir tadqiqot va taassurot yoshlarimiz yodida bir umr saqlanib qoladi. Chunki, bu joy afsonalarga chulg'angan tarixiy yodgorlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Nasoyim ul – muhabbat. (Mukammal asarlar to'plami). 17 jild. – T.: 2001
2. Mirzo Kenjabek, Buyuk Termiziylar. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. T.: 2017.
3. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 6-jild. Davlat ilmiy nashriyoti. -Toshkent – 2004.

TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSION O'QITISH TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI

Mamatmurotova Muhlisa Kamol qizi

Termiz davlat universiteti Pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi,

Norqobilova Rayhona Davlatovna

*Termiz davlat universiteti Pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim" kafedrasi
o'qituvchisi*

Mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning zamonaviy, ustuvor vazifalaridan kelib chiqqan holda ta'lim tizimini takomillashtirish, kadrlar tayyorlash mazmunini qayta ko'rib chiqish, xalqaro standartlar darajasiga mos keluvchi oliy ma'lumotli mutaxassis-kadrlar tayyorlashda innovatsion o'qitish texnologiyalarining o'rni beqiyosdir.

Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlab o'tganlaridek: "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz, deb bilamiz".[1] Demakki, ta'lim jarayonida innovatsion o'qitish texnologiyalaridan samarali foydalana olish bugungi kun zamon talablariga hamohang bo'lish me'zoni sifatida yuzaga chiqmoqda.

Ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda. Innovatsion ta'lim texnologiyalarga o'tilishining sabablaridan biri sifatida, o'qitishning an'anaviy ko'rinishida o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, innovatsion texnologiyalar ularning egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga mustaqil o'rganib tahlil qilishlariga, yakuniy xulosalarini o'zlari mustaqil ravishda keltirib chiqarishlarga o'rgatadi.

O'.Q.Tolipov innovatsion texnologiyalar va ularning tavsifiga quyidagicha ta'rif beradi: "Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish yangicha yondashuvni talab qiladi"[2].

Innovatsiya (ing. Innovationas – kiritilgan yangilik, ixtiro) – ilmiy-texnika yutuqlari va ilg‘or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralari qo‘llanilishi.[3] Ta‘limda innovatsiya deyilganda, ta‘lim jarayonida samarali natijaga erishish maqsadida yangiliklar, ijobiy o‘zgarishlar kiritish tushuniladi. Innovatsion o‘qitish texnologiyalarning o‘ziga xos xususiyati jihatlari shundaki:

- innovatsion o‘qitish texnologiyalar doimo ayni vaqtda dolzarb bo‘lib turgan muammoning yangi yechimini o‘z ichiga oladi;
- innovatsion texnologiyalardan foydalanish yangi sifatli natijalarni olishga zamin yaratadi;
- innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish tizimdagi barcha komponentlarning sifatli o‘zgarishlariga olib keladi.

Innovatsion o‘qitish texnologiyalari pedagogik jarayon hamda o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatiga yangilik kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan foydalaniladi. “Interfaol” atamasi aslida inglizcha “interaktiv” – “o‘zaro ta’sirlanish” degan ma’noni anglatadi va bu ma’lum bir faoliyat yoki metodda hamjihatlik bilan biror bir mavzu yuzasidan baxs, munozara va fikr bildirish orqali eng qisqa vaqt ichida maqsadga erishish yo‘li tushuniladi.

Bugungi kunda ham aksariyat hollarda ta‘lim tizimimizda an’anaviy ta‘lim texnologiyasidan foydalanib kelinmoqda. An’anaviy ta‘lim texnologiyasi – muayyan muddatga mo‘ljallangan, ta‘lim jarayonining markazini o‘qituvchi egallagan, o‘qitishning an’anaviy shakldagi metodi va vositalari majmuidan foydalanib ta‘lim-tarbiya maqsadiga erishishdir. Uning asosiy hususiyati o‘qituvchi ma’lum axborotni gapirib beradi, tushuntiradi, o‘quvchi esa bu bilimni xotirasida saqlaydi. O‘quvchining qay darajada bilimlarni o‘zlashtirgani imtixonlarda shu axborotga oid berilgan savollarga yoddan bergan javobiga qarab aniqlanadi.

Ta‘lim tizimining hozirgi holati noan’anaviy ta‘lim texnologiyalarining roli ortib borayotganligi bilan tavsiflanadi. Talaba va o‘quvchilar tomonidan noan’anaviy ta‘lim texnologiyalarining yordami bilan bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni an’anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezdir. An’anaviy va noan’anaviy ta‘limni

qiyoslaydigan bo'lsak, an'anaviy ta'limda faqatgina bilim beriladi, ko'nikma hosil qilinadi, ko'rsatmalarga bo'ysunadi, o'quvchi axborotlarni passiv qabul qiladi, qarorni ham o'qituvchi qabul qiladi. Noan'anaviy ta'limda esa o'quvchi bilim olishi bilan birga dunyo qarashi kengayadi, o'z fikrini bemalol omma oldida so'zlash mahoratiga ega bo'ladi va bilimlarini o'z ustida ishlab kerakli manbalardan topib oshiradi.

Ta'lim jarayonida innovatsiyalarni joriy etishda ba'zi muammolar ham ko'zga tashlanmoqda, boshqacha qilib aytganda, ta'limdagi innovatsion o'qitish texnologiyalari turli sabablarga ko'ra sekinlashmoqda. Bunga sabab qilib quyidagilarni ko'rsatishimiz mumkin.

1. Ijodkorlik to'sig'i. Eski dasturlar bo'yicha ishlashga odatlangan o'qituvchilar hech narsani o'zgartirishni, o'rganishni va rivojlanishni xohlamaydilar.

2. Muvofiqlik. Moslashuvchanlik, rivojlanishni istamaslik, boshqalarning ko'ziga o'zgacha ko'rinishdan qo'rqish, kulgili ko'rinishi tufayli o'qituvchilar g'ayrioddiy pedagogik qarorlar qabul qilishdan bosh tortadilar.

3. Shaxsiy tashvish. O'ziga ishonch, qobiliyat, kuch, o'zini past baho, o'z mulohazalarini ochiq aytishdan qo'rqish tufayli ko'plab o'qituvchilar ta'lim muassasasidagi har qanday o'zgarishlarga oxirgi imkoniyatgacha qarshilik ko'rsatishadi.

4. Fikrlashning qattiqligi. Qadimgi maktab o'qituvchilari o'z fikrlarini yagona, yakuniy, qayta ko'rib chiqilmaydigan deb bilishadi. Ular yangi bilim va ko'nikmalarni egallashga intilmaydilar, zamonaviy ta'lim muassasalaridagi yangi tendentsiyalarga salbiy munosabatda bo'lishadi.[4]

Xulosa o'rnida keltirish mumkinki, ta'lim tizimidagi yutuqlarning bugungi va ertangi kuni, bugungi ta'lim shakl, metod va vositalari bilan chambarchas bog'liq va bu jarayonda milliy an'analарimiz yo'g'rilgan holda, ilg'or xorij tajribalarini o'zlashtirishimiz, innovatsion o'qitish texnologiyalarini keng joriy qilishimiz asosiy me'zon sifatida yuzaga chiqmoqda. Ta'limda innovatsion o'qitish texnologiyalari muammolarini hal qilishda o'qituvchilarni qayta tayyorlash, innovatsion o'qitish texnologiyalarini joriy etish bo'yicha seminarlar, videokonfrensiyalar, vibinerlar o'tkazish, multimedia kabinetlarini tashkil etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.M.Mirziyoev, Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. «Xalq so'zi» gazetasi, 2016 yil 7 dekabr soni.
2. O'.Q.Tolipov, M.Usmonboyeva, Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zRFA "Fan" nashriyoti, 2006. – 261 b.
3. O'z.ME. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" DIN, 2005. – 23469 b.
4. M.D.Po'latova, Application of innovative methods in teaching English. – "Science and Education" Scientific Journal. 2021. – 363-367 b.

СУИЦИД ҲОЛАТИГА ТУШГАН БОЛАЛАРГА ПСИХОЛОГИК ЁРДАМ

Шамуратова Дилноза Бахтиёровна

Қорақалпоғистон Республикаси Амударё тумани 11-мактаб психологи

Бугунги кунда соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаш энг устивор ваифалардан биридир. Рухий соғлом, маънавияти юксак, жисмоний ва ақлий етук фарзандлар юрт келажагидир. Ҳозирги кунда фан-техниканинг жадал суръатлар билан ривожланиши нафақат жамият ҳаётига балки ўсиб келаётган ёш авлоднинг таълим-тарбиясига ҳам ўз таъсирини ўтказмасдан қолмаяпти. Бунинг натижасида ўқувчи ёшларимизда психологик танглик, қийин вазиятлар юзага келмоқда. Албатта бундай танглик ҳолатлари ўқувчининг жисмоний, психик ва ақлий ривожланишига ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Ўсмирларни тенгдошлари ўртасида уни қониқтирадиган ўзига хос ўринни эгаллашга интилиш хулқ-атвор меъёрларига ва референт гуруҳлар қадриятларига

юқори даражада қизиқиш билан қўшилиши кузатилади. Ўсмир психикасидаги ўтиш даври унда болалик ва катталиқ хусусиятларини биргаликда бир вақтда мавжуд бўлиши билан изоҳланади. Ўсмирлик ёшида одатда кичикроқ ёшдагилар учун характерли бўлган хулқ-атвор реакцияларига мойиллик кўпинча сақланиб қолади. Уларга қуйидагилар тааллуқли:

1.Воз кечиш реакцияси. У хулқ-атворнинг оддий шаклларида муносабатлар, уйдаги мажбуриятлар, ўқиш ва бошқалардан воз кечишида ифодаланади. Аксарият ҳолларда одатий ҳаёт шароитларидан кескин узилишлар (оиладан узилиш, мактабни ўзгартириш) сабаб бўлади.

2.Қаршилик, қатъий норозилик, эътироз реакцияси. У ўз хулқ-атворини талаб қилинаётганларга қарама-қарши қўйишида намоён бўлади: намоёйишкорона мардлик, сабабсиз дарсга келмаслик, қочиш, ўғрилиқ қилиш ва ҳатто норозилик сифатида амалга ошириладиган бир қарашда беъмани бўлган хатти-ҳаракатлар.

3.Тақлид қилиш реакцияси. У одатда болалик ёшига хос бўлиб, туғилган ва яқин инсонларга тақлид қилишда намоён бўлади. Тақлид реакцияси асосан муҳитдаги шахс сифатида камолотга етган ўсмирлар гуруҳи учун хосдир.

4.Компенсация реакцияси. У ўзининг бир соҳадаги муваффақиятсизлигини бошқасидаги муваффақиятлари билан тўлдиришга интилишида ифодаланади. Масалан, ўзлаштира олмаётган ўсмир синфдошлари ҳурматига, қўпол, ножўя хатти-ҳаракатлари орқали эришишга ҳаракат қилиши мумкин.

5.Гиперкомпенсация реакцияси. Бола ёки ўсмир кўпроқ муваффақиятсизликка дуч келадиган соҳалардагина айнан муваффақият қозонишга интилиши билан асосланади.

Ўсмир учун хос бўлган психологик реакция ижтимоий муҳит билан ўзаро таъсир асосида юзага келади. Масалан, ўсмирнинг озодликка интилиши. Бу ҳолатда ўсмирнинг мустақилликка, катталар васийлигидан халос бўлишга интилишини акс этади. Бунинг натижасида ўсмирнинг уй ёки мактабдан қочиши, ота-оналар, ўқитувчиларга қаратилган салбий муносабатлари вужудга келиши мумкин.

Юқорида келтирилган вазиятлар даволаш яъни коррекциясини талаб қилади. Хулқ-атвор бузилишларининг патологик ва патологик бўлмаган шакллари ўз вақтида фарқлаш жуда муҳим, чунки улар турли шаклдаги педагогик ва ижтимоий ёрдамга муҳтож айрим вазиятларда дори-дармон билан даволашни талаб қилинади. Ўсмирлик давридаги психик ривожланишнинг муҳим йўналиши муаммо ва қийинчиликларни бартараф қилиш усуллари шаклланиш билан боғлиқ. Улардан айримлари болаликданок мураккаб бўлмаган вазиятларни ҳал қилиш учун шаклланади ва одатга айланади.

Болалар агрессив хатти-ҳаракат намуналарини қуйидаги уч асосий манбага асосланиб тўплайди:

1.Носоғлом оила муҳити. Бу каби оилаларда ота-она билан фарзанд ўртасидаги муносабатнинг ижобий психологик иқлимда эмаслиги, фарзандлар ўртасидаги келишмовчиликлар, оиладаги можаролар, низолар, оилавий ҳамоҳангликни мавжуд эмаслиги болаларда агрессив хулқ-атворни шаклланишига олиб келади. Болалардаги агрессивликнинг намоён бўлиши оилавий муҳитнинг таъсир даражасига боғлиқ ҳисобланади.

2.Тенгдошлар гуруҳи. Болалар оиладан ташқарида ўз тенгқурлари билан бўлган муносабатда ҳам агрессив хатти-ҳаракатларни ўзларига сингдирадилар. Кўпгина ҳолларда болалар тенгдош дўстларининг хатти-ҳаракатларини кузатган тарзда, ўзларини агрессив бошқаришга уринадилар. Ҳаддан ташқари агрессив болалар ўз тенгдошлари орасидан сиқиб чиқариладилар. Бундай болалар ўзларини ҳўрлангандек ҳис қилиб, ўзлари каби агрессив болалар гуруҳидан жой топадилар. Бу эса муаммонинг устига яна муаммо туғдирмасдан қолмайди.

3.Оммавий ахборот воситаси. Бугунги кунда болаларга таъсир этаётган энг кучли қуролдир. Бу борада интернетнинг таъсири кучайиб бормоқда. Болалар интернет алоқалари орқали ўзларининг хусусиятларига тўғри келмайдиган маълумотлар билан ҳам танишмоқдалар. Шу ўринда ойнаи жаҳон орқали намоиш этилаётган турли жангари фильмлар, кўрсатувлар ҳам болаларда агрессив хусусиятларни таркиб топишга таъсир қилмоқда. Психологик кузатувларга кўра, оиладаги иқлим, ота-она ўртасидаги ўзаро муносабат, ота-она

билан бола ўртасидаги муносабат, оилавий ҳамоҳанглик ёки аксинча келиша олмаслик, опа-сингиллари, ака-укалари билан яқинлик даражаси, фарзанди томонидан қилинган нотўғри, янглиш хатти-ҳаракатларга нисбатан ота-онанинг таъсирланиши – оилада шаклланиб келаётган агрессив хатти-ҳаракатларини белгилаб берувчи омиллар бўлиб ҳисобланмоқда.

Юқоридагиларга асосланган ҳолда ўсмирлар гуруҳидаги танглик ҳолатини бартараф этиш учун куйидаги психологик тренинг машғулотларидан фойдаланишни тавсия қиламан.

Ўсмир шахсида танглик ҳолатини бартараф этишга қаратилган тренинг машғулотлари

“Ниқобни узат” машқи

Мақсад: ўсмирларни тетиклаштириш ва уларни гуруҳ бўлиб ишлаш учун тайёрлаш, иштирокчиларнинг ўзларига маъқул бўлмаган кайфиятдан қутулишлари ва тўлиқ ишга жалб бўлишлари ҳамда машқнинг гуруҳда кўтаринки кайфиятни уйғотишига эришиш.

Кўрсатма: нима қилаётганимни кўриш учун менга қаранглар. Мен юзимда бирор бир эмотсияни акс эттиришга ҳаракат қиляпман. Мана, масалан, (бунда тренер бирор қандайдир эмотсияни акс эттириб зудлик билан гуруҳнинг барча аъзолари кўриши учун айланади). Кейин эса мен ўзимнинг чап томондаги қўшнимга ўгириламан ва у менинг юз ифодамни яхшилаб кўриб олиши керак. Сўнгра у менинг юз ифодамдаги ҳолатни ҳеч қандай ўзгаришсиз ўзи акс эттириши лозим. У бунинг уддасидан чиқиши билан бир марта айланиб сўнг янги юз ифодаси билан чап томонига қараши зарур. Шундай қилиб барча навбати билан шу ҳолатни такрорлаб боради.

Фойдаланилган адабиётлар

- Абрамова Г.С. Возрастная психология. Тошкент 2005.
- Э.Ғ.Ғозиев. Психология муаммолари. Тошкент 1999.
- Р.Й.Тоштемиров, Э.Ғ.Ғозиев Психодиагностика ва амалий психология. Тошкент 2004.

TANLAGAN KASBIM – KELAJAK BAXTIM

Kamolova Zuhra Tufli qizi
Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tuman 95-maktab psixologi

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, Prezidentimizning "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 6-sentyabrdagi PF-5812-son Farmoniga binoan respublikamizda professional ta'limni yanada takomillashtirish masalasida, boshlang'ich, o'rta va o'rtamaksus professional ta'lim bosqichlari joriy qilinganligi, ta'lim muassasalari o'quvchi-yoshlarning zamonaviy kasb-hunar egallashlari uchun sharoitlar yaratish hamda qo'llab-quvvatlash, shuningdek, ularning har tomonlama yetuk malakali mutaxassis bo'lib yetishishlariga ko'maklashish hamda mehnat bozori talablariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, kelajakda yetuk inson, o'z kasbini ustasi bo'lib ulg'ayishlari uchun kasb-hunarga yo'naltirish ishlarining samaradorligini ta'minlashdan iboratdir.

Xalqimizda "Ustoz ko'rmagan shogird har maqomga yo'rg'alar" degan ibratomuz hikmat bor. Unda milliy va xalqona qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, asrlar osha o'z qadr-qimmatini yo'qotmay kelmoqda. Ustoz - shogirdning tarbiya tayanchi, u hunarga, kasbga, bilim olishga o'rgatadi, tafakkur va dunyoqarashini shakllantiradi, yo'llanma va ko'rsatma beradi, kamchiliklarini bartaraf etadi.

Shogirdni mutaxassis darajasiga yetkazish uchun ustozning kasbiy ko'nikmasi, malaka va tajribasi yetarli bo'lishi talab etiladi. Bir so'z bilan aytganda, ustoz o'z kasbining mohir bilimdoni va ma'naviy yetuk inson bo'lishi lozim. Bugunga kelib, "Ustoz-shogird" an'anasi uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarida tatbiq etilib, kadrlar kamolotida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Insoniyat paydo bo'libdiki u har doim o'zini boqishga, ehtiyojlarini qondirishga harakat qilgan va hozirda ham shu yo'ldan bormoqda. Inson o'z ehtiyojlarini eng avvalo oziq - ovqat, boshpana, kiyim - kechaklarga bo'lgan ehtiyojlarni qondirishdan boshlagan. Keyinchalik yangi sivilizatsiyalar paydo bo'lgach, ya'ni insoniyat madaniyatlashib

borgan sari o‘z ehtiyojlariga kerak bo‘lgan maxsulotlarni ishlab chiqara boshlagan. Bular eng avvalo shu sohadagi kasb egalarini paydo bo‘lishiga va jamiyatni shu maxsulotlarga bo‘lgan ehtiyojini qondirishga intilishlarni paydo qilgan. Jamiyat rivojlana borgan sari yangi kasblar paydo bo‘lgan va rivojlanib borgan. Insonlar esa yaxshi yashashga intilganlar. Buning uchun kasb tanlaganlar, tajriba oshirganlar va bilimlarni to‘plaganlar. Kasb – inson ish faoliyatining ma’lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan faoliyat turi, sohasi, hunardir. Kasbga umumiy yoki maxsus ma’lumot hamda amaliy tajriba yo‘li bilan erishiladi. Kasb ichida mehnat faoliyatining eng tor xarakteri bilan ajralib turuvchi ixtisoslari bor. Ba’zi kasblarda bir qancha ixtisoslar masalan: chilangar kasbida – remontchi chilangar, asbobsoz chilangar, yig‘uvchi chilangar kabi yo‘nalishlar mavjud. Dunyoda 60 ming O‘zbekistonda 6 mingdan ziyod kasblar mavjud. SHuni aytish joyizki jamiyat rivojlangan sari kasblar ham ko‘payib boradi. SHu bilan birga kasb bu jamiyatdagi qabul qilingan huquqiy – normativ qonunlarga amal qilishi zarur bo‘ladi.

O‘zbekistonda olib borilayotgan islohatlar bilan bog‘liq xalq ta’limini tubdan islohat qilish to‘g‘risida I.A Karimov o‘zining “Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori” asarida fikr bildirib shunday deydilar: “Shu tariqa yoshlarning biron – bir shaklda bilimlarini takomillashtirish, muayyan kasb – xunar egasi bo‘lib etishishlari uchun sharoit yaratiladi”. Bu bilan davlatimiz yoshlarni kasb – xunar egasi bo‘lishlari uchun barcha imkoniyatlarni yaratib berayotganligi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Yoshlar bu jamiyatning kelajagi, ularni o‘zlari qiziqqan kasblarni egallashi, hayotda o‘z o‘rinlarini topa olishlari zaruriy jarayon hisoblanadi.

Hozirda o‘sib kelayotgan yoshlar o‘z qiziqishlaridan kelib chiqib minglab kasblar ichidan o‘zi uchun qiziqarli bo‘lgan kasbni tanlab olishlari va o‘z hayotlarini mazmunli, yaxshi o‘tkazishlari uchun intiladilar. Ularga bu kasblarni tanlashlarida kasb psixologiyasining o‘rni va ahamiyati juda katta. “ Men kelajakda kim bo‘laman?”, “Yaxshi yashashim uchun qaysi kasbni tanlashim kerak?”, “Mendagi iqtidor shunga etadimi?”, “Kelajagimdan qoniqamanmikan?” degan ko‘lab savollar yoshlarni o‘ylantiradi. Bu savollarga javob olish uchun ular ko‘plab kuzatadilar, hayotdan ma’lum

bir malakalar olishga intiladilar. Kattalarni maslahatlarini o'ylaydilar va ikkilanib yuradilar. Kasb psixologiyasi esa ularni to'g'ri yo'lga solishga harakat qiladi.

Izlanuvchi yoshlar kasb – hunar va uni egallash, hayotlarini, kelajaklarini hal qiluvchi omil ekanligini bilib boradilar. Shulardan kelib chiqib kasb – bu inson hayoti uchun zarur bo'lgan, jamiyatdagi huquqiy normalarga javob beradigan, insonni kelajagini belgilab beradigan o'ziga xos murakkab bo'lgan jarayon deb belgilashimiz mumkin. Kasbga xos bo'lgan jarayonlar, ularni egallash, tanlash inson psixologiyasi bilan bog'liq. Kasb psixologiyasi aynan shunday murakkab jarayonlarni o'rganish orqali yoshlarni o'zlari qiziqqan kasbga yo'nalish beruvchi murakkab fan hisoblanadi. Har bir kasbning o'ziga xos bo'lgan tomonlari, insonlarni o'ziga jalb qila oladigan qirralari mavjud bo'lib, inson bu jarayonlarni kuzatib borib shu kasbni egallashga intiladi. Bu jarayonlarda inson o'zini ruhiyati bilan shu kasbga xos bo'lgan psixologik tomonlarni ham shakllantirib boradi.

Ko'plab yangi kasblar paydo bo'lmoqda, ularni fan yangiliklari, texnika va texnologik yangiliklar asosida ko'plab mutaxassisliklar bilan tanishishlari kasb tanlashda qiyin ahvolga solib qo'yimoqda. Bundan tashqari jamiyatni olg'a rivojlanib borishi yoshlarni olayotgan kasblarini raqobatbardoshligini, kerakligini va yashashlari uchun imkoniyatlar yaratib bera olishlariga ishonтира bilishini ham talab qilib bormoqda. Hayotiy jarayonlar, yashashga beriladigan imkoniyatlar, kasbga bo'lgan intilishlar tabiiy ravishda amaliy psixologiyaning bir bo'lagi bo'lgan kasb psixologiyasiga bo'lgan talabni zaruriy qilib qo'ydi va bu fanni paydo bo'lishiga olib keldi. Hozirda O'zbekistonda bu fan endi rivojlanishi kerak bo'lgan va yoshlarni tarbiyalashda, ularga kasb tanlashlariga yordam beruvchi asosiy mutaxassislik fani bo'lib bormoqda. Kasb psixologiyasini mohiyati bu insonni kasbga xos xatti – harakatini va kasb tarixi bilan bog'liq tomonlarni ko'rsatib berish, shuningdek yoshlarni, kasb tanlovchilarni o'zi qiziqqan kasbni tanlashlarida yo'nalishlar berish, keyinchalik kasbdan ketishlariga yordam berish kabilar hisoblanadi.

Yoshlarning kasb tanlashlari maktabdan boshlanadi. Bunga ularni tayyorlab borish zarur bo'ladi. Buni psixolog olim Anvar Jalolov o'zining “Kasb qanday tanlanadi” kitobida shunday ko'rsatib beradi

Insonda ma'lum kasbga, uni egallashga xavas, mayil, orzu, ishtiyoq, xafsala bo'lmasa u hech qanday kasbni egallay olmaydi. Insondagi shu jarayonlar odamning o'z kelajagini to'g'ri anglashga, tushunishga olib keladi. Unda istak, xohish paydo bo'ladi. Bular bolada ma'lum bir maqsadni shakllanishiga va bu yo'lda iroda kuchini sarf qilishga olib keladi. Irodali inson o'z maqsadi sari intiladi va orzu havaslariga erishadi. Bunda bolada paydo bo'luvchi xavas atrofdagi insonlarni kuzatish orqali, ularga aytilgan maqtov so'zlarini tinglash va uning mahoratiga qoyil qolish, odamlarni uning mahoratini maqtashlari, bu insonni bilimdonligi, qo'lidan ko'plab ishlar kelishini kuzatishi unda shu insonga o'xshashga xavasni uyg'otadi.

Mehnatni taqsimlanishi natijasida kasblar ajralib chiqdi va bu jarayon hamon davom etmoqda. Bu mehnat faoliyati bilan bog'liq bo'lgan jarayonni kasb deb yuritiladi. Kasb – bu o'zoq davom etadigan mehnat kompleksining majburiyatidir. Ma'lum bir jamiyatdagi kasblarning yig'indisi uning ehtiyojlarini qondiruvchi va jamiyatning xayotiy funksiyalarini ado etuvchi zaruriy jarayondir. Insonning kasbiy mehnati bu uning ijtimoiy mehnatdagi ishtirokini beradi. O'zining mehnatida inson jismoniy va ruhiy imkoniyatlarini ko'rsatib, qobiliyatlari va ijodini mehnatda tadbiiq etgan holda o'zining mehtaidan ijodiy qoniqishini olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. // Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №1
2. A. Jalolov kasb qanday tanlanadi. T., 2010 yil 62 b.
3. I.A.Karimov Barkamol avlod - Uzbekiston taraqqiyotining poydevori. T., 1998 yil 17 b. 3 Kaykovus. "Qobusnoma" T., 1994 y. 26 b.
4. Gurevich K.M. Differensial psixologiya va psixodiagnostika. M., 2008. 21 b.
5. Qodirov K.B. "Kasb tanlashga tayyorgarlikning psixologik jihatlari va kasbiy tashxis" Toshkent 2001 yil
6. Klimov E.A. "Kasbni qanday tanlash kerak" Moskva, 1990 yil.

7. 4. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonuni. – T., 1997.

ПСИХОЛОГ – ИНСОН РУХИЯТИНИНГ ШИФОКОРИДИР

*Усманов Шамсиддин Эркинович
Янгийўл тумани 26-умумий ўрта
таълим мактаби психологи*

Хозирги даврда ёшларни мустакил ижодий фикрлашга ургатиш, мустакил фикр юритиш имкониятларини шакллантириш муаммоси, профессионал педагогикада психологик фаолият олиб бориш мустакил Республикамизнинг таълим тизими олдида турган долзарб масалалардан биридир. Дунё микёсидаги хозирги ижтимоий-сиёсий хаёт кишилиқ жамияти тараккиётининг айна боскичи шундай узига хос хусусиятларига эгаки, унда харбий кудрат эмас, балки, интеллектуал салохият, ақл-идрок, фикрлаш, янги техника ва технологиялар хал килвчи ахамият касб этади. Ёшларни мустакил ижодий фикрлашга ургатиш туфайли улар келгусида уз олдиларида вужудга келиши кутиладиган муаммоларни ижобий хал килиш оркали халк хужалигини ривожланишига, Мустакил Республикамизнинг илгор технолигияли жахон давлатлари каторидан жой эгаллашга хисса кушиш мумкин.

Хуш бу йулда нима ишлар килиш керак, мактабга психолог керакми? У кандай мезонлар асосида иш олиб бориши керак. Давлат ва жамият томонидан ёшларнинг, таълим муассасалари мутахассислари олдида куйилаётган вазифалар бевосита психология сохасида яратилаётган турли психодиагностик, психопрофилактик, психокоррекцион методлар (тренинг, диагностика, психотерапевтик сухбатлар, интервью, анкета усули, тест усули) ёрдамида амалга оширилади. Ота-оналар учун эса оилада бола тарбиясининг психологик хусусиятлари доимий равишда уктириб борилмоқда.

Хаётнинг хар кандай муаммоли холати ва вазияти учун шарк халклариде ривоятлар, хадислар, донишмандларнинг хикоялари, масаллари мавжуд булиб, улар муайян муаммоли-психологик холатларда коррекцион таъсирга эга булиши мумкин. Психологик консультация жараёнида шундай ривоятлардан

ва коррекцион воқеаликни мужассамлаштирган матнлардан фойдаланиш психотерапевтик машгулот сифатида самарали ҳамдир. Жумладан айтиб утиш жоизки, психолог бир неча саволларни бир ривоят билан ечимини таклиф қилиши мумкин. Миждозга (усмир-уқувчига) қучли, қутган ва эҳтиёжманд бўлган *йўлни курсатиши мумкин*. Шунингдек берилган психокоррекцион ривоят миждозни ҳимоя механизмларини бузиб, уни уйлантираётган муаммолар ечимини ва талқинини беради. Ривоят айтиб берилаётган жараённинг узида миждозда рефлексия ва узини узи таҳлил қилиш жараёни билан коррекцион жараён уйғунлашиб кетади. Бу методдан фойдаланишда психологдан иждоқорлик, қучли дунёқараш ва қатта психокоррекцион ривоятлар базаси керак бўлади. Айтиш жоизки, ҳар андай шарқ халқлари ривоятлари ва ҳикоялари тематик руйхатини тузиб, улардан фаолиятда фойдаланиш мумкин.

Юсуф Ҳос Ҳожибнинг «ҚутадҒу билиг» аса-ридаги бош масала қомил инсонни тарбия-лаш, Абдурахмон Жомийнинг «Баҳористон», «Тухфатул аҳрор» ва бошқа асарларида болани илмли, маърифатли, таълим-тарбияли ва қасб-ҳунарга ургатиш ҳақида фикр юритилган бўлса, Алишер Навоий узининг «Ҳазойинул-маоний», «Маҳбуб-ул қулуб» ва бошқа асарларида етук, барқамол инсон, унинг ахлоқи ҳамда қобилияти туғрисида ажойиб фикрларни баён этган.

Бундан ташқари, Бобур, Фурқат, Бедил, Фарқоний, Машраб, Гулҳаний, Нодира, Увайсий, Муқимий, Завқий, Авлоний ва бошқа қулаб му-тафаккир, ёзувчи, шоир ва шоирларимиз ҳам уз асарларида ёшлар тарбияси, феъл-атвори, оила-вий ҳам, аёт масалалари ва инсонлараро муносабат масалаларига алоҳида эътибор қаратишган. Демак, илмий асосланган фикрлар ва ҳам, аёт тажрибалари шунини курсатадики, агар бола ота-онадан биологик жинс, атдан соғлом, турт мучаси бут дунёга қелмас экан, уни руҳ, ан мутаносибликдаги ва қомил инсон сифатида шакллантириш ечимини топиши мушқул бўлган масала сифатида қолган.

Ҳулоса қилиб айтадиган бўлсак, боланинг ривожланишида узининг иждобий ёки салбий таъсирини курсатувчи омилларга алоҳида эътибор қаратиш тарбиячи ва уқитувчилар ҳамда ота-оналар зиммасига ута масъулиятли вазифаларни юқлайди.

Улар эътибор беришлари лозим булган шарт-шароитлар ва омиллар сирасига куйидагиларни мисол сифатида курсатишимиз мумкин: авлоддан-авлодга утказиб берилган боланинг ирсий омиллари, оиладаги соғлом ёки носоғлом муҳит, бола учун ташкил килинган гигиеник ёки ногигиеник муҳит, бола учун соғлом ва туғри ташкил килинган ёки носоғлом бола ёш даврига номувофик таълим-тарбия муҳити, экологик муҳит омиллари, техник ва технологик ахборот хуружлари ва х,оказолар. Бундан ташқари, болани комил инсон сифатида шакллантиришда унинг ҳар бир ёш даврида руҳиятига таъсир этувчи узига хос жисмоний, психологик янги-ланишлар, физиологик узгаришлар, ижтимоий мослашиш каби мураккаб жараёнлар содир буладики, ота-оналар, маҳалла фаоллари ва таълим масканлари ҳамкорлигида болани туғри ривожлантиришга эътибор қаратилса мақсадга мувофик булади. Айниқса ҳозирги кунда улуг алломаларимизнинг ва халқ оғзаки ижодининг намуналари жамланган кичик-кичик китобчалари нашрдан чиқмоқда. Амалиётчи психологларимиз шу тарзда турли ривоятлардан амалий фойдаланишлари мумкин.

Агар биз тарбияланувчиларда ҳеч булмаганда томчидек яхшилик уйғота оласак, унинг қалб қалитларини очиб тарбияда юқори натижаларга эришишимиз мумкин. Донишман устозларнинг фикрига қура, ҳатто етарлича тарбия қурмаган инсонларда ҳам, ижобий хусусиятлар етарлича топилади, уларга асосланиб тарбияни шакллантиришда муҳим мувоффақиятларга эришишимиз мумкин деб ҳисоблайдилар.

ШАРҚОНА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ

Дарвишев Дилмурод Ботирович

Ўзбекистон Давлат санъат ва маданият институт ўқитувчиси

“Бола азиз, одоби ундан азиз” – деб бежиз айтилмаган доно халқимиз. Бизга буюк мерос сифатида қолдирилган қадриятлар ичида бола тарбияси, ахлоқ-одоби билан боғлиқлари беҳисоб бўлиб, улар ҳамма даврлар учун ибратлидир. Бола тарбиясига эътибор халқ донишмандлиги – оғзаки ижод намуналарида, анъанавий халқ тарбия усулларида ҳар томонлама чуқур ишланган, оилавий удумлар, одатлар, анъаналарда ўз ифодасини топган. Шарқона фарзанд тарбияси эса асрлар оша ўз хусусиятларини йўқотмасдан, аксинча янада бойиб, эзгулик сари интилиб бораверган. Аждодларимиз томонидан қўлга киритилган қадимий маданият таркибидан таълим-тарбияга оид мерос алоҳида урин олган. Бунга далил сифатида шуни айтишимиз мумкинки, аждодларимиз фарзандларига таълим-тарбияни оғзаки уқтириш билан кифояланмай балки ўз насиҳатнома, пандномаларини яратганлар. Жасурлик, адолат, садоқат ва инсонийлик каби хислатлар тараннум этилган Кайковуснинг “Қобуснома”, Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғотит-турк”, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Муслиҳиддин Саъдийнинг “Гулистон” ва “Бустон”, Камолиддин Ҳусайн Воиз Кошифийнинг “Ахлоқи Муҳсиний”, Носириддин Рабғузийнинг “Қиссаси Рабғузий”, Алишер Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб”, “Ҳайрат ул-аброр”, Гулханийнинг “Зарбулмасал”, Абдулла Авлониинг “Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ” каби ўнлаб дурдона асарлар асрлар мобайнида фарзандлар тарбиясида дастуруламал вазифасини ўтаб келмоқда. Бу асарлар неча-неча авлодга поклик, ростгўйлик фазилятларини сингдириб келаётгани сир эмас.

Фарзанд ахлоқ-одобини шакллантиришда ота-онанинг ва устозларнинг ўрни беқиёсдир. Уч ойлик боласининг тарбиясини қачон бошлаш лозимлиги ҳақида донишманддан маслаҳат сўраган киши тўғрисидаги машҳур ривоятни биласиз.

Донишманд унга: «Уч ойга кечикибсиз», дегани барчамизга маълум. Дарҳақиқат, фарзанд тарбияси ҳамиша Шарқ мутафаккирларининг, донишмандларининг диққат марказида турган. Халқимиз орасида яқин-яқингача, баъзи жойларда ҳозир ҳам, ўғил уйлантираётганда, қиз узатаётганда “етти авлодини суриштириш лозим” деган нақлга ҳам амал қилиб келинади. Бу бежиз эмас албатта, бу нақлга амал қилиш ҳам соғлиқ жиҳатидан, ҳам ақлий жиҳатдан бўлажак фарзандлар учун яхши пойдевор демакдир. Ислом динида ҳам оиланинг олий мақсади, қонуний фарзанд кўриб, уларни тарбиялаш, вояга етказиш, баркамол инсон сифатида оилага, жамиятга, хизмат қиладиган киши қилиб етказиш кераклиги айтилади. Биз катталар оиламизни қачонки маданиятли оила қилиб шакллантирар эканмиз, бу оилада туғилган бола албатта гўзал сифатларга эга бўлиб улғаяди. Ўзбек оиласи кўп авлодли оила яъни бола онгида соғлом ғоя, билимлар шаклланиши жараёнида нафақат ота-оналар балки боболар, момолар, яқин қариндош-уруғлар ҳам бевосита иштирок этади.

Ўзбек хонадонида фарзанд хоҳ ўғил, хоҳ қиз дунёга келиши катта байрам-сайил, ҳад-беҳад қувонч, битмас-туганмас севинч, илоҳий бир тантана, чунки “ўғли борнииг ўрни бор, қизи борнинг қадри”, ҳар иккиси бўлса яна ҳам яхши. Қиз бола бир хонадоннинг бахти-саодати, қувончи, шодлиги, кўрки, файзи деб қаралса, ўғил бола оилада муқим қолувчи, оила бешигининг тебратувчиси, сулола давомчиси сўнгги дамда ота-она тобутининг эгаси, оила чароғбони саналади.

Машойихлар дунёда чақалоқнинг овозидан кўра ёқимлироқ ва дилбарроқ товуш йўқ дейишади. Чақалоқ овози тошбағир қалбларни эритувчи, кишининг инсон эканлигини англаувчи, ҳатто гунг табиатни ҳам уйғотиб, унга жон ато қилувчи мўъжиза, илоҳий сас, нидо. Одатда, тўй-маъракаларда келин-куёвга қарата шундай дуо-олқиш айтганлар:

— Илоҳо, шу хонадондан ҳамиша гўдақнинг йиғи овози тинмасин. Бу йиғи қайғу-алам, кулфат йиғиси бўлмай, чақалоқнинг дунёга келиш йиғиси бўлсин. Кўчангиздан ўтганда ана шундай қувончга-қувонч, шодликка-шодлик, бахтга-бахт қўшадиган чақалоқлар йиғисини эшитиб юрайлик! Бу тилак-олқишлар тағзаминида чуқур маъно, теран фикр, халқ донишмандлигининг инъикоси бор!

«Ривоят қилишларича, бола туғилганда осмондан фаришталар тушиб, унинг келажагини белгилаб берар эмиш. Шунда тилак билдириб, боланинг уч жойидан силар эмиш.

Биринчиси, пешона. Агар фаришта боланинг пешонасидан силаса, келгусида кенг ва дўнг пешонали, серфазилат, ақлли, доно киши бўлиб етишар эмиш.

Иккинчиси, кўкрак. Борди-ю фаришта боланинг кўкрагидан силаса, у бағри бутун, феъли кенг, серфарзанд бўлиб ўсармиш.

Учинчиси, қўл. Агар фаришта боланинг қўлидан силаса у сахий, хотамтой, бир майизни топса бошқалар билан қирққа бўлиб ейдиган бўлиб ўсар экан.

Мабодо фаришта боланинг уч жойидан ҳам силаса, ҳамма хислатлар бирлашиб, бола мукамал инсон бўлармиш»¹³. Шундай қилиб, оилада янги фарзанд пайдо бўлди. Ота-она, қавму-қариндош, ёру-биродар, қўни-қўшни, маҳалла-қўй, қолаверса, қишлоқ-овулга у ўзи билан олам-олам қувонч, шодлик, яхши кайфият, умид-ишонч, эзгу ният олиб келди. Шу фурсат, шу дақиқалардан бошлаб, бахтиёр хонадонда халқнинг узок мозийдан ўтиб келган удумлари, одатлари, расм-русумлари-ю анъаналари «тирилади», уларга қайта жон ато бўлади. Айни чоғда боланинг ахлоқ-одоби ҳақида қайғуриш, масъулият, ташвиш бошланади. Бу ўринда халқнинг донолиги, буюклиги ёрдамга келади, ота-она икки омилни, яъни боланинг соғлом ўсиши билан боғлиқ удумлару одатлардан унинг дастлабки, илк тарбияси, одоб-ахлоқига оид анъанавий йўл-йўриқ, тажрибалардан фойдалана бошлайди.

Доно халқимизда фарзанднинг ёруғ дунёга келиши ва илк тарбияси билан боғлиқ жуда кўп удумлар, одатлар, расм-русумлар бор, бу соҳадаги халқ томонидан яратилган тарбиявий анъаналар мавжуд. Булардан бири илк тарбия воситаларидан бўлмиш аллалардир.

Жаҳон маданияти тараққиётига салмоқли ҳисса қўшган уч буюк сиймо, Абу Али ибн Сино, Маҳмуд Қошғарий ва Алишер Навоийнинг гувоҳликлари алланинг узок замонлардан бери халқимиз турмушига, болалар тарбиясига кенг ва чуқур

¹³ Қорақалпоғистонлик Қўзи Эгамовдан ёзиб олинган бу ривоят шахсий архивида сақланади.

сингганлигидан далолат беради. Алишер Навоий алла айтгувчини “навоғў” деб атаган бўлса, Махмуд Қошғарийнинг “Девону луғотит турк” асарида алла “балу-балу номи билан машҳур бўлган мустақил жанр бўлганлигини таъкидлайди. Абу Али ибн Сино эса алланинг икки муҳим хусусиятини бундан минг йил илгарийек пайкаб шундай деган эди: “Боланинг мижозини кучайтирмоқ учун унга икки нарсани қўлламоқ керак. Бири болани секин-секин тебратиш, иккинчиси, уни ухлатиш учун одат бўлиб қолган мусиқа ва аллалашдир. Шу иккисини қабул қилиш миқдорига қараб боланинг танаси билан бадантарбиясига ва руҳи билан мусиқага бўлган истеъдоди ҳосил қилинади”.¹⁴

Фарзанд тарбияси ватан ичра ватан бўлган бешикдан бошланади. Ваҳоланки, ўзбек, тожик ва бошқа туркий халқларнинг болалари дунёдаги энг қадди-қомати келишган, чиройли саналган. Ақл-ҳуши ҳам жойида бўлган. Бунда бешик, унга белаб катта қилишнинг алоҳида аҳамияти бўлган. Бешик болани озода, соғлом, тетик ўсишини таъминлаган.

Демак, бешик билан она алласи боланинг руҳий, жисмоний тарбияси, камолотида ҳал қилувчи ижобий роль ўйнайди! Дарҳақиқат, бешик инсоният тарихида қўлга киритилган энг буюк кашфиётлардан бўлиб, уни бебаҳо мўъжиза, деб аташ мумкин. Бешик нафақат боланинг ўзига хос оромгоҳи, униб-ўсадиган маскани, балки она учун ҳам, оила учун ҳам зарур, қулай бўлган воситалардандир.

Дарҳақиқат, халқ пандномаси боланинг дунёга келишидан то эс-ҳушини танигунча бўлган даврда оила, биринчи навбатда, ота-она бажариши лозим бўлган бағоят ҳаётий, халқчил одатлар, удумлар, расм-русумлар, анъаналарга ниҳоятда бой. Уларнинг ҳар бири ибратли бўлиб, чақалоқнинг ақлий, жисмонан камол топишида муҳим роль ўйнайди.

Масалан, бола туғилгандан кейин бир неча кундан сўнг пок сувиغا олиниб, қулоғига азон айтилади. Дарвоқе, еттинчи кун боланинг қулоғига азон айтилишининг жуда катта аҳамияти бор. Азон айтилдими, демак, у поклик сувиغا олингани каби янада покланади, унинг қалбига Аллоҳнинг муборак номи

¹⁴ Охунжон Сафаров “Ўзбек халқ аллалари. Алла-ё алла”. (10-бет)

муҳрланади. Аллоҳ номи азон билан мурғак онгга муҳрландими, демак, бандаси ҳам покланди, энди у нуқсонларга йўл қўймай, яратганнинг йўл-йўриқлари, кўрсатмаларини бажариши, иймонли бўлиши, эзгу, табаррук ишларга қўл уриши лозим. Ҳалолни харом-харишдан, ростни ёлғондан, тўғрилиқни эгриликдан, адолатни адолатсизликдан, яхшилиқни ёмонликдан, мурувват, савоб, эзгулик ва бошқа инсоний хислат-фазилатларни бадхулқ, ярамас, одамзод шаънига доғ бўлувчи қусурлардан фарқлай олиши лозим.

Фарзандининг дунёга келиб, то мактаб ёшига етгунга қадар бўлган муддат орасида ахлоқий тарбия, хулқ-одобга оид удумлар, расм-русумлар, одатлар хилма-хилдир. Бола тасаввурига тил ўрганиш, сўзларни тўғри талаффуз қила олиш, китобга муҳаббат, хат-ёзувга меҳр, шунингдек, мутоала, қироат, ёдлаш, тафаккурлаш ҳам ёшлиқдан матонат билан қадамма-қадам ота-она томонидан қалбига сингдириб борилган.

Ота-онани ҳурмат қилиш, ака, опаларини севиш, қадрлаш, остона обрўси, оила шаънининг қадрига етиш, унга доғ туширмаслик оила анъаналари ва удумларига садоқат одобини шакллантириш, саломлашиш, кўча-кўйда ўзини тута билиш, кийиниш, овқатланиш, меҳнатга, кишиларга муҳаббат, табиат-борлиқни эъзозлаш, деҳқончилик, касб-ҳунар, чорва, боғдорчиликка меҳр, улар меҳнатини ҳурматлаш каби шарқона, қолаверса, инсоний қадриятлар ҳам падари бузруквори ва волидаи муҳтарамаси томонидан болага жуда эрта сингдирилади.

Болалар тасаввурига эзгулик, ботирлик, камтарлик, одамийлик, дўст-биродарлиқни асраш, субутлилик, фидойилик, матонат, қатъиятлик, айни чоғда, мулойимлик, сахийлик, раҳмдиллик, олижаноблик қўшиқ, тўртликлар, аллалар, эртақлар, ўйинлар, топишмоқлар, мақоллар, тез айтишлар, чандишлар, эркалама, юпатқич ва ҳоказолар орқали етказилган. Бундан ташқари биз болаларга меҳнат қилишни ёшлигиданоқ сингдирган халқмиз. Меҳнат қувончи бу турмуш гўзаллиги эканлигини ҳис қилдиришимиз лозим. Бу гўзалликка эришган бола ўз қадрини биладиган бўлади, у қийинчиликларни енгиб ўтгани учун ҳақли равишда фахрланади.

Бугунги давр наслимизни давом эттирувчилар тарбиясига уюшган ҳолда ёндошишни талаб этмоқда. Албатта илм жиҳатидан, ривожланган дунё мамлакатларидан ортда қолмаган ҳолда, улардан фақат ижобий жиҳатларни ўзлаштириб, аждодларимиздан қолган шарқона тарбияни қон қонимизга рухимизга жо қилиб олишимиз ўзликимизни тўла англаган ҳолда умргузаронлик қилишимиз даркор. Ҳар қандай миллатнинг равнақи умумбашарият тарихида тутган урни, мавқеи ва шуҳрати бевосита ўз фарзандларининг ақлий ва жисмоний етуклигига боғлиқдир”.

Демак, фарзанд одобини шакллантиришда энг биринчи навбатда ота-она, сўнгра таълим-тарбия масканларидаги устозларимиз, ҳатто шу юрт кишиларининг ҳар бирини ўрни беқиёсдир. Фақат уларни раҳнамолиги билан фарзандларимиз иймон-эътиқоди бут, ватанига, эл-юртига садоқатли бўлиб тарбияланадилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. И. А. Каримов “Юксак маънавият--енгилмас куч. Тошкент “Маънавият” 2008 йил
2. Охунжон Сафаров “Ўзбек халқ аллалари” “Алла-ё алла” “Ўқитувчи” 1999 йил

STRESS VA MUSIQA TERAPIYA

*Feruz Haydarova Bobir qizi
Buxoro Viloyati Vobkent tumani 27-maktab psixologi,
Hazratova Nasiba Axmadovna
Musiq fani o'qituvchisi*

Stressdan chiqish uchun musiqa terapiyaning o‘rni muhim o‘rin tutadi.

STRESS ALOMATLARI

Amaliy nuqtai nazardan stress nima? Buni tushunish uchun stressning asosiy alomatlarini ko‘rib chiqamiz:

- Doimiy bezovtalik, tushkun holatda yurish, ba’zida bu holatlar hech qanday sabablarsiz yuzaga keladi.
- Yomon, notinch uyqu.
- Depressiya, jismoniy zaiflik, bosh og’rig’i, charchoq, biron narsa qilish yoqmasligi.
- Diqqatni kamayishi, bu o’qish yoki ishlashni qiyinlashtiradi. Xotiradagi muammolar va fikrlash jarayonining sekinlashishi.
- Dam olish, ish va muammolarni bir chetga chetga surib qo’ya olmaslik.
- Boshqalarga, hatto eng yaxshi do’stlarga, oila va yaqin kishilarga qiziqishning yo’qligi.
- Doimiy paydo bo’ladigan yig’lash, ko’z yosh to’kish, xafagarchilik, umidsizlik, o’z-o’ziga achinish hissi.
- Ishtahaning pasayishi — ba’zida esa aksincha: oziq-ovqatni ortiqcha yeb yuborish.
- Ko’pincha asabiy odatlar rivojlanadi: kishi labini tishlaydi, tirnoqlarini tishlaydi va hokazo. Kishida befarqlik, odamlarga ishonchsizlik paydo bo’ladi.

Agar siz stress holatda bo’lsangiz,

STRESSDAN QUTULISH UCHUN

Stressga olib keluvchi omilga tog’ridan-tog’ri ta’sir o’tkazish:

- Stressli vaziyatning asl sababi nimada ekanligini aniqlang;
- Ushbu vaziyatni o’zgartira olishingizni baholang;
- Oqibatlarini baholang.
- Qadim zamonlardan beri musiqa shifo beruvchi omil sifatida ishlatilgan. Insoniyat sivilizatsiyasining boshlanishida ruhoniylar, keyin esa shifokorlar, faylasuflar, o’qituvchilar musiqadan ruh va tanani davolash uchun foydalanganlar.

Musiqa terapiyasi musiqadan hissiy og’ishlar, qo’rquvlar, harakat va nutq buzilishlarini, xatti-harakatlardagi og’ishlarni, kommunikativ qiyinchiliklarni tuzatish vositasi sifatida, shuningdek, turli somatik va psixosomatik kasalliklarni davolashda qo’llaniladigan usuldir.

Har qanday vaziyatlarda o'zini erkin tuta olish va fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish;

- **Eshitish va tinglash malakasini rivojlantirish;**
- **Atrofida bo'layotgan voqealarni**
- **to'g'ri va aniq izohlashga o'rgatish**

Zamonaviy dunyoda yashovchi bolalar ko'p vaqtlarini kompyuter o'yinlarini o'ynash va televizor ekranlarini tomosha qilish bilan o'tkazadilar. Ko'pincha otalar farzandining bunday mashg'ulotiga qarshi emaslar. Axir, bu vaqtda uyda sukunat hukm suradi va kattalar xotirjamlik bilan o'z ishlari bilan shug'ullanishlari mumkin. Biroq, onalar va otalar kompyuter va televizor bilan tez-tez muloqot qilish chaqaloqqa salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini yodda tutishlari kerak. Axir, multfilmlar ko'pincha tajovuzkorlikni yoritadi va filmlar syujetlarida zo'ravonlik va qotillik juda ko'p. Bularning barchasi bolaning nozik ruhiyatiga salbiy ta'sir qiladi. Ammo shunday bo'ladiki, ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar ham yaxshi ketmaydi. Bunday holda, chaqaloq haqiqiy psixologik travma oladi. U o'ziga ishonchsiz bo'lib qoladi va o'zini tutadi. Ko'pincha bu bolalarda qo'rquv va aybdorlik hissi paydo bo'ladi. Ular hech kimga kerak emasligidan qo'rqishadi va hech kim ularni himoya qila olmaydi. Bundan tashqari, bu bolalarda yomon odatlar paydo bo'ladi.

MUSIQA TERAPIYASINING FAOL USULLARI

Odatiy musiqa tinglash (musiqa terapiyasining passiv shakli) bilan bir qatorda, mutaxassislar tuzatuvchi va terapevtik pedagogikada qo'llaniladigan ko'plab faol usullar, usullar, vazifalar va mashqlardan foydalanishni tavsiya qiladilar: rangning art terapiyasi usuli. ertak terapiyasining terapiya elementlari o'yin terapiyasi psixo-gimnastika etyudlari va vokal terapiyasi uchun mashqlar bolalar shovqini va xalq cholg'u asboblardan foydalanish.

Nikkolo Paganinining "24-sonli kapriz". Bu kuylardan sust bolalar bilan ishlashda foydalanish mumkin.

Asab tizimiga tinchlantiruvchi, muvozanatlashtiruvchi ta'sir Chaykovskiyning

"Fasllar", Betxovenning "Oy nuri sonatasi" va qushlarning fonogrammasi bilan ta'minlanadi

BOLALAR BOG'CHASI KUNDALIK HAYOTIDA MUSIQA TERAPIYASINI QO'LLANISH BO'YICHA TAVSIYALAR

1. Motsart musiqasi ostida bolalar bog'chasida ertalabki qabul. Ushbu musiqqa kattalar va bola o'rtasidagi yaqin aloqani o'rnatadi, qulaylik, iliqlik, sevgi muhitini yaratadi va psixologik farovonlikni ta'minla
2. Musiqa terapiyasi darsi (salomatlik darsi, besh daqiqalik salomatlik, salomatlik tanaffusi) 3 bosqichdan iborat: Aloqani o'rnatish (ma'lum bir muhitni shakllantirish, kattalar va bolalar o'rtasida aloqa o'rnatish, keyingi tinglashga tayyorgarlik ko'rish. Taranglikni bartaraf etish (o'z yo'li bilan musiqiy asar).

Musiqa ota-onalarga ham, bolalarga ham birgalikda ijod qilish quvonchini beradi, hayotni yorqin taassurotlarga to'ldiradi. Doimiy sayohat qilish uchun musiqiy ma'lumotga ega bo'lish shart emas.

Xulosa.

Stressdan chiqish uchun musiqqa terapiyaning o'ri muhim o'rin tutadi. Musiqa terapiyasi bolalarning umumiy hissiy holatiga foydali ta'sir ko'rsatadi, ularning hissiy holatini oshiradi, agar: bolalar bilan musiqqa terapiyasini mashq qilish uchun qulay sharoitlar yaratilsa; uslubiy texnikalar o'ylab topilgan: maxsus musiqiy mashqlar, o'yinlar, vazifalar; tanlangan maxsus musiqqa qismlari; bolalarda barcha sezgilar ishtirok etadi; musiqiy ta'sirning boshqa faoliyat bilan uyg'unligi yo'lga qo'yilgan

Boboyeva Dishoda
Toshkent State Chirchik Pedagogical institute

Annotation. Develop the idea of a project aimed at developing the socio-cultural competence of secondary school students and testing it in practice. It was analyzed the educational and methodological package and its sociocultural component.

Key words. Integrative approach , competence, educational package, methodological package, **pedagogical practice, cognitive activity.**

In the light of modern trends, teaching foreign languages involves an integrative approach. This means that in the educational process to solve the problems of educational, cultural and intercultural nature. Students entering into socio-cultural interaction with representatives of other cultures, experience difficulties in understanding the meaning of communication due to the unformed ability to use information, passing it through their cultural experiences.

- **Basic competences**

Those that relate to the entire organization as a whole and relate to what it must be able to do well in order to succeed.

- **General competences**

Those that are necessary for groups of similar work processes and show what skills these members of the organization must have in order to work successfully.

- **Specific role competences**

Those that are associated with only one specific role or with a small group of such roles.

The relevance of this analyze is due to the need of modern society to acquire knowledge related to intercultural communication in various sphere of life, through the study of elements of a foreign culture, ethics, norms and development of socio-cultural competence and also test the developed project in practice and analyze the results of the experiment. We analyzed criteria for evaluating the input task for the experimental and control in a small groups and compare with original evaluation criteria.

Criteria for evaluating the input task for the experimental and control groups

1-table

Criterion	The students succeed	The students coped with the task partly	The students failed the task
Accuracy of answers	If the student gave all the correct answers and provide the wide description of the New York sight	If the student gave 4 correct answers and/or provide not very detailed description of the sight	If the student gave 4 or less correct answers without providing any description

Work with the textbook to reinforce new material, the ability of students to ask problematic questions in the learning process, the ability to use additional materials as a way to activate students' cognitive activity, and more. This allowed me to compare the methodology. So, during my teaching practice at the school, I did all the necessary educational work. Teaching practice has had a positive impact on my development of professional personal qualities and attributes. I learned how to apply psychological and pedagogical theory in the real context of school education and upbringing.

The skills of preparing and developing step-by-step lessons, setting lesson topics, goals and objectives, and choosing the right teaching and visual aids were improved. As one of my main achievements and successes in the internship process, I believe that in the initial and trial stages of the course, I really lacked the pedagogical confidence and meaningfulness of my actions in the course of the lesson. I think this type of pedagogical practice is very effective, it helps to master pedagogical skills in general; such pedagogical practice should be used to train future science teachers.

Evaluation criteria for the final test.

2-table

Criterion	“5”	“4”	“3”	“2”
Accuracy of completing the task	If student complete 5 tasks and use 5-6 lexical units in the 5 th task they will get excellent.	If the students miss 1 task and use 3-4 lexical units, they will get a mark.	If the students omit 2 features and name only 3 lexical units, they will get a satisfactory mark.	If the students miss more than 2 features and name less than, 3 lexical units, they will get a poor mark.
Spelling	If there is (are) 1-2 error(s) the students will get the highest mark.	If student makes 3-4 mistake, they will get a good mark.	If student makes 5 mistake, he will get satisfactory	If the student has more than 5 mistakes made, he will get a poor mark.

The skills acquired during the internship process, as well as the logistics of the internship . The pedagogical practice began with a meeting for the students. The goals and objectives of the practice were explained to us. The main goal of the internship is to develop professional and pedagogical skills and more use. I also attended classes conducted by a practicing student to monitor the organization of

discipline and to focus students 'attention in the process of narrating new material, to help students understand and memorize new know ledge in class, and to organize student activities.

Modern conditions place new demands on pedagogical and leading personnel, the attitude to pedagogical activity, the real educational process is changing. In this context, the personal and professional development of teachers in preschool education is of particular importance as one of the main resources for ensuring and developing the quality of preschool education. A modern preschool teacher must be able to think and act according to new professional standards .

Pedagogical activity:

1) has the ability to think conceptually;

2) ideological values of humanism; reflexive-analytical, creative, design technological, organizational, communicative, research skills.

This highlights the need to prioritize the formation of new professional competencies of educators in an environment where the family, society and the state demand for the quality of preschool education is growing. The new socio-economic relations have led to changes in the preschool education system. Content update and change of terms. In the new economic environment, the complication of the functions of the preschool institution established by the Law of the Russian Federation "On Education" has led to significant changes in the organization of management, complicating the tasks of the educator and requiring improvement.

For effectiveness, there is a need to constantly seek new, more effective methods of education and upbringing, through which the content of education is transmitted to children. Personal and professional development of a preschool specialist is one of the priorities of modernization. Provides the development of new forms of interaction with children, new programs and concepts.

Based on all of the above, we came to this objectives :

1) ensuring scientific approaches to the organization of the pedagogical process ;

- 2) improving the professional level of teachers ;
- 3) analysis of the effectiveness of the pedagogical process;
- 3) strengthening the knowledge gained in the already completed disciplines related to teaching;
- 4) gaining experience working with children under the guidance of a teacher at school;

The following tasks will be solved during the internship:

- strengthening and deepening methodological knowledge, their application;
- formation and development of professional skills and competencies;
- development of professional personal qualities and attributes (ability to behave; politeness; humane attitude; communication culture, etc.);
- increased need for sustainable interest, love of the profession, and self discipline;

To sum up , develop a creative and research approach to professional activity; Get acquainted with modern professional experience. Tasks of methodical work: introduction of innovative pedagogical technologies, improving planning, improving the types and forms of diagnosis and control, summarize and disseminate the advanced pedagogical experience of teachers. In order to develop communication competence, you must become a more mindful communicator and a higher self-monitor. Communication apprehension (CA) refers to fear or anxiety experienced by a person due to real or imagined communication with another person or persons. Public speaking anxiety is a form of CA that more specifically focuses on anxiety about giving a public presentation. Both are commonly experienced by most people and can be managed using various strategies.

References

1. Uzluksiz ta'lim tizimining chet tillar bo'yicha davlat ta'lim standartini tasdiqlash to'g'risida. 124-сон 08.05.2013.

2. Allen, M., John E. Hunter, and William A. Donohue, “Meta-analysis of Self-Report Data on the Effectiveness of Public Speaking Anxiety Treatment Techniques,” *Communication Education* 38, no. 1 (2009): 54–76.
3. Bodie, G. D., “A Racing Heart, Rattling Knees, and Ruminative Thoughts: Defining, Explaining, and Treating Public Speaking Anxiety,” *Communication Education* 59, no. 1 (2010): 72.
4. Aminova, S., & Qurbonova, U. (2022). THE ROLE TECHNOLOGY PLAYS IN THE KNOWLEDGE CREATION PROCESS. (2022). *Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies*, 2(3), 435-439.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ТАРАҚҚИЁТИДА ФУҚАРОЛИК ТАРБИЯСИ

Равшанова Гулхаё Абдикахаровна
ТИҚХММИМТУ таянч докторанти

Маълумки, инсоният томонидан минг йиллар давомида “тараққийпарвар давлат”, “адолатли жамият” барпо этиш ғояси илгари сурилган. Шу асосда ўтган асрдан бошлаб жаҳон амалиётида ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини ташкил этиш бўйича амалиёт бир неча давлатлар тажрибасида қўлланилиб, ўз самарасини берди. Бугунги кунда эса ўз суверенитетига эга бўлган кўпгина мамлакатлар учун бундай йўл энг мақбул мақсадга айланди. Шу ўринда кучли фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантириш ҳар бир мамлакат учун устувор вазифа бўлиб қолмоқда.

Ўз мустақил тараққиёт йўли ва стратегиясига эга бўлган Ўзбекистон ҳам фуқаролик жамияти куриш ва ривожлантиришда тарихий-миллий мерос ва жаҳон тажрибасига таянган ҳолда демократик ислохотлар йўлини танлади. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов “Фуқаролик жамияти кишиларнинг умумий мақсадлари ва вазифалари борасида ўзаро

муносабатга киришишлари ҳамда бу муносабатларни тартибга солиш заруратидан вужудга келган ҳодисадир. Унинг шаклланиши ва ривожланиши ўзини ўзи бошқариш органлари, сиёсий партиялар, ҳаракатлар, касаба уюшмалари, жамоат бирлашмалари ва жамғармалари, нодавлат нотижорат ташкилотлари, мустақил оммавий ахборот воситалари фаолияти билан бевосита боғлиқ” [1], деб таъкидлайди. Шу боис ўз олдида фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантириш мақсадини кўйган ҳар қандай давлат фуқаролик жамияти асосларини мустаҳкамлашга эътибор беради.

Фуқаролик жамияти асосларини мустаҳкамлашнинг энг биринчи омили эркин фикрлайдиган, дахлдорлик ҳисси ва фаол фуқаролик позициясига эга бўлган шахсларни тарбиялашдан иборат. Ўз ҳуқуқ ва эркинликларини, бурчларини англаган ҳолда, бошқаларнинг ҳам худди шундай ҳуқуқларга эга эканлигини тан оладиган ва ҳурмат қиладиган, белгиланган қонун-қоидаларга қатъий риоя қилиб таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга оширишда фаол иштирок эта оладиган фуқароларларгина фуқаролик жамиятининг тараққиёти ва яшовчанлигини таъминлайди. Мазкур тамойил “идеал жамият” ғоясини илгари сурган Абу Наср фаробий қарашларида ҳам ўзига хос тарзда ифодаланган. Бундан ташқари бир қатор Европа олимларининг фуқаролик жамиятига оид тадқиқотларида ҳам адолатли жамиятни барпо этишда фуқаровийликнинг илмий назарий жиҳатлари кўрсатиб берилган. Бу борада айниқса В.Дальнинг фиклари диққатга сазовар. Унинг қайд этишига қараганда, фуқаровийлик фуқаролик жамиятини тузиш учун жамиятнинг онги ва билими даражасини ифода этган ҳолатдир [2].

Фуқаролик жамияти шаклланиши жараёнида фуқаролик тарбиясининг аҳамияти ортади. Бунда асосий эътибор фуқаролар ўртасидаги бефарқлик кайфиятини йўқотишга қаратилиши зарур, чунки фуқаролик жамиятининг моҳияти фуқаролар ўртасидаги жипслик, бирдамликдан иборат, яъни бир фуқаронинг иккинчи бир фуқаро, жамият, Ватан тақдирига бефарқ бўлмаслигидан иборатдир. Файласуф олим Ф.Набиев таъкидлагинидек, “Одамларда фуқаролик

маънавияти, дахлдорлик фазилати шаклланган тақдирдагина фуқаролик жамиятини қуриш мумкин бўлади [3].

Бугунги кунда адолатли фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлидан бораётган мустақил Ўзбекистон Республикаси учун ёш авлодни ҳар томонлама етук ва баркамол қилиб тарбиялаш олий мақсадлардан биридир. Ижтимоий сиёсат асосида ҳам ёшларнинг муносиб таълим ва тарбия олишлари, уларни иш билан таъминлаш, билим ва солоҳиятларини тўла намоён этишларида давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ҳамкорлигини янги босқичга кўтариш устувор вазифа сифатида белгиланган. Президентимиз Ш.Мирзиёев ташаббуси билан мамлакатимизда эркин фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантириш, инсон ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, демократик кадриятларни ҳимоя қилиш, аҳолининг сиёсий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш, давлат органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари ўртасида ижтимоий шериклик муносабатларини мустаҳкамлаш ишларига муносиб ҳисса қўшган ҳамда жамиятимизда барча соҳаларда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотларда фаол иштирок этиб келаётган нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари вакиллари ҳамда ташаббускор фуқароларни тақдирлаш мақсадида 2018 йил 14 ноябрдан “Фуқаролик жамиятини ривожлантиришга қўшган ҳиссаси учун” кўкрак нишони таъсис этилди [4].

Фуқаровийлик бир тарафдан жамиятда шахснинг олий даражада мустақиллигини, иккинчи тарафдан эса кишиларнинг жамият ҳаётидаги иштирокида намоён бўладиган юқори даражадаги бирдамликни назарда тутувчи қарашлар мажмуини ифода этади. Қуйидагилар фуқаровийликни ифода этувчи муҳим жиҳатлар қаторига киради:

- фуқаронинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини тушуниши ва уни амалиётда қўллаш кўникмаси;
- бошқа фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат қилиш;
- фуқаронинг ўз хатти-ҳаракати учун шахсий жавобгарлиги;
- давлат ва жамият олдида ўзининг ҳуқуқий ва ахлоқий масъулиятини англаш;

- фуқароларнинг тенглиги;

- юксак маънавий-ахлоқий мезонларга асосланган ҳолда ижтимоий воқеликка нисбатан объектив ва танқидий ёндашув;

- ҳокимият билан, бошқа фуқаролар ва жамоат бирлашмалари билан ижобий мулоқот юритиш қобилияти;

- бир мамлакат, жамият ва давлатга, шунингдек унга тегишли ҳуқуқий, маданий ва тил маконига мансубликда ифодаланган фуқаровий ўзликни англаш ҳоказолар [5].

Шу нуқтаи-назардан қараганда, фуқаролик жамиятида фаол, ташаббускор, ғайратли, фақат яратувчанлик, ижодкорлик руҳи ва кайфияти билан яшовчи шахсларга эътибор ва эҳтиёж катта бўлади. Бундай юксак интеллектуал салоҳият тафаккур эркинлигининг қай даражада шаклланиши билан узвий боғлиқ. Жамиятнинг инсон учун яратган реал иқтисодий қулайликлари ва имкониятлари, юридик ҳақ-ҳуқуқлари, қарор топган ахлоқий ва маънавий муҳит унинг тафаккури эркин, илғор ва юксак идеалларни кўзлаши билан уйғунлашмоғи лозим. Олимларнинг кузатишича, фуқароларнинг ижтимоий воқеликка янгича, мустақил ва эркин тафаккур асосида ёндашиши юқори кўрсаткичга эга. Айни пайтда, психолог ва социологларнинг нуқтаи назарича, янги шаклланаётган фуқаролик жамияти ривожига кўп жиҳатдан шахс онги, характери ва дунёқарашини коррекциялаб боришни талаб этмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, ёш авлодда ватанга садоқат туйғусини шакллантириш, уларни ҳар томонлама етук баркамол қилиб вояга етказиш учун оила, маҳалла, таълим муассасалари ва турли ижтимоий институтларнинг биргаликдаги фаолиятини таъминлаш олий мақсадимиз ҳисобланган адолатли фуқаролик жамияти барпо этиш учун асос бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. –Т.: Ўзбекистон, 2005. 103 б.
2. Гражданское общество: понятие, структура, функции / <http://geum.ru/book/133/532.html>.
3. Набиев Ф. Фуқаролик жамияти шароитида мафкуравий иммунитетни кучайтиришда маънавийнинг ўрни. Глобаллашув. Оммавий маданият, миллий ғоя. /Илмий-амалий мақолалар тўплами. Т.:“Маънавият”, 2009. – 69-б.
4. <https://lex.uz/docs/4060213>
5. Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма/ А. Жалилов, У. Муҳаммадиев, Қ. Жўраев ва бошқ. — Тошкент, 2015, 199 б.

МАЪНАВИЙ ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ЁШЛАРДА ДАХЛДОРЛИК ТУЙҒУСИНИ ОШИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

*Акилова Ўзгилхон Мирзапаясовна
ТИҚХММИ таянч докторанти*

Глобаллашув шароитида инсон, айниқса, ёшлар қалби ва онги учун кураш борган сайин шиддатли тус олиб, дунёнинг мафкуравий манзараси тубдан ўзгариб бормоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг қуйидаги фикрлари: “Бугун қанча ёшлар сохта алдовларга учиб, ўз умрини хазон қилаётганини ўйлаб, тўғриси, тунлари ухламасдан чиқаман. Ўзингиз айтинг, азиз биродарлар, бу аччиқ ҳақиқат юрагимизга ханжар бўлиб санчилиши керак эмасми? Ахир, кечагина шу ёшлар, ўзимизнинг қорақўзлар, биримизнинг маҳалладошимиз, биримизнинг ўғлимиз, биримизнинг қизимиз ёки жиянимиз эди-ку! Улар қачон адашди, қачон нотўғри йўлга кириб кетди? Биз нега гафлатда қолдик? Қачон, қаерда хатога йўл қўйдик? Фарзандларимиз қачон бегоналарнинг қўлига ўтиб кетди? Нима жин урдию улар ўз ота-онаси, ўз юртининг душманига

айланиб қолди? Бугун бу мудҳиш бало-қазонинг олдини олмасак, бор кучимизни шунга сафарбар этмасак, эртага кеч бўлади” [1], дея таъкидлаганлари ҳар бир касб эгасига долзарб вазифа бўлиши зарур.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 майдаги “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4307-сонли Қарорида қайд қилинганидек, “...жаҳонда ғоявий-мафкуравий курашлар кескин давом этаётган, маънавий таҳдидлар кучайиб бораётган ҳозирги даврда ёшлар ўртасида миллий қадриятларга беписандлик, зарарли ёт ғоялар таъсирига берилиш, жинойтчилик ва экстремизм ҳаракатларига адашиб қўшилиб қолиш ҳолатлари ҳамон учрамоқда. Маънавий-маърифий ишларнинг таъсирчанлигини ошириш, маънавият соҳасидаги ички ва ташқи таҳдид ҳамда хавф-хатарларга қарши самарали курашиш, жамиятда мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлаш, давлат ва жамоат ташкилотларининг бу борадаги фаолиятига яқиндан кўмаклашиш мақсадида комплекс тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш...”[2] вазифаси ушбўсоҳадаги ишларни қайта кўриб чиқишни тақозо этиши алоҳида таъкидланди. Мустақиллик даврида ёшларнинг ижтимоий фаоллигини оширишга алоҳида эътибор қаратиб келинган. Бу борада мамлакатда кенг фаолият олиб бораётган Ўзбекистон ёшлари иттифоқи фаолиятининг асосий мақсади – ёшларни бирлаштириш, соғлом турмуш талаблари асосида тарбиялаш, уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, ёш йигит-қизларнинг ўз ақл-заковати, куч-ғайратини тўла намоён этиши, жамиятда муносиб ўрин эгаллашлари учун шарт-шароит яратиш беришдан иборат [3], деб белгиланган. Буларнинг барчаси Ўзбекистонда кучли фуқаролик жамияти барпо этишга хизмат қиладиган ислохотларнинг натижасидир.

Фуқаролик жамиятини қарор топтириш халқимизнинг маънавий фазилатлари юксалишига боғлиқ. Бироқ глобаллашув шароитида маънавиятнинг саёзлашувидек улкан муаммо юзага келмоқда. Терроризм, миссионерлик, диний экстремизм, “оммавий маданият”, гедонизм, эскапизм, дауншифтинг, лоқайдлик, бефарқлик, ахборот хуружи ва оиланинг глобал инқирози каби иллатларнинг пайдо бўлаётгани шулар жумласидан. Уларнинг барчасига ёшлар тарбиясидаги

хато-камчиликлар, маънавиятнинг қашшоқлашуви сабаб бўлмоқда. Фуқаролик жамияти шаклланиши жараёнида дахлдорлик тарбиясига етарли даражада эътибор қаратилмаслик оқибатида шундай жараён юз бермоқда. Маънавий қашшоқлашув ўз-ўзидан одамнинг ўз халқи, Ватанига дахлдорлигининг заифлашувиغا олиб келади. Ахборот хуружи ва бузғунчи ғояларга қарши тура оладиган мафкуравий иммунитетнинг шаклланиши ҳам дахлдорликнинг даражасига бевосита боғлиқ. Чунки дахлдор инсоннинг мафкуравий имунитети кучли бўлади. Мафкуравий иммунитетга эга бўлган шахснинг эса маънавияти янада юксалиб боради. Сабаби унга маънавий таҳдид ва мафкуравий хуружлар зарар етказа олмайди. Шу билан бирга, ана шу хуружларга қарши курашишни яхши ўрганиб олади. Лоқайд бўлмайди. Шу сабабли фуқаролик жамияти барпо қилишда дахлдорлик масаласига алоҳида эътибор қаратилади. Буларнинг барчаси бизни фуқаролик жамиятининг шаклланиш жараёнида аҳоли, энг аввало, ёшларнинг ислохотларга дахлдорлигини мустаҳкамлашни таъминлайдиган ижтимоий ахлоқни ҳимоя қилиш ва маънавиятни юксалтириш муаммоларини таҳлил қилишга ундайди.

Ана шундай глобал инқирознинг мамлакатимизга кириб келиш таҳдиди мавжуд ва буни ўз вақтида англаб олиш ўта муҳим. Шунинг учун инсонлардан лоқайдликка қарши дахлдорлик талаб этилади. Шу ўринда, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таъбири билан айтганда: “...Биз бугун ахборот глобаллашуви даврида яшаймиз. Биз истаймизми, йўқми, юртимизга турли кўринишдаги ахборот хуружлари бўлиши табиий. Ана шундай хуружларга қарши аҳолида, айниқса, ёшларда иммунитетни мустаҳкамлаш, уларни миллий қадриятларимиз ва истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялашда телевидение ва радионинг ўрни беқиёсдир”[4], дея таъкидлаши айни ҳақиқат. Дарҳақиқат, ўз ҳаётига дахлдор нарсага лоқайд қараш, эътибор қилмаслик эртами-кечми шахсни ҳалокат ёқасига олиб келади. Бу ҳолга тушмаслик учун унинг олдини олиш, унга қарши доимий маърифий курашиш лозим. Дахлдорлик виждон билан боғлиқ фазилат бўлиб, унга кўра, инсон ўзини жамиятнинг бир парчаси деб билади. Дахлдорлик – жамият ютуғидан қувониб,

камчилигини бартараф этиш йўлидаги хатти-ҳаракатларда ҳам намоён бўлади. Жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўзини мамлакатнинг бугуни ва эртанги истиқболи учун дахлдор деб билса, ҳар бир хатти-ҳаракатида ўша туйғуни ҳис қилиб фаолият юритса, ўша мамлакатнинг бугуни ва эртанги куни порлоқ бўлади. Агарда инсонда дахлдорлик туйғуси шаклланмаган бўлса, ундай инсонни оиласининг ҳам, мамлакатнинг ҳам тақдири қизиқтирмайди. Фуқаролик жамияти шаклланиши жараёнида дахлдорлик тарбиясининг аҳамияти ортади. Бунда асосий эътибор фуқаролар ўртасидаги бефарқлик кайфиятини йўқотишга қаратилиши зарур, чунки фуқаролик жамиятининг моҳияти фуқаролар ўртасидаги жиқслик, бирдамликдан иборат, яъни бир фуқаронинг иккинчи бир фуқаро, жамият, Ватан тақдирига бефарқ бўлмаслигидан иборатдир. Бошқача қилиб айтганда, “Одамларда фуқаролик маънавияти, дахлдорлик фазилати шаклланган тақдирдагина фуқаролик жамиятини қуриш мумкин бўлади. Зеро, бир фуқаро бошқа бир фуқарога унинг тақдирига нисбатан бефарқ бўлса, ҳар қандай яхши қонунлар ҳам ишламайди” [5]. Шундай экан, бугунги кунда ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий соҳада фаолият юритаётган ҳар бир фаол фуқаронинг асосий вазифа ва бурчларидан бири – одамлардаги бефарқлик кайфиятини йўқотиб, дахлдорлик туйғусини ривож топтириш. Бунинг учун эса лоқайдлик келтириб чиқарадиган ҳолат ҳамда сабабларни аниқлаш керак.

Замонавий компьютер технологиялари, “оммавий маданият” ёшларни реал ҳаётдан чалғитиб, беҳабар қолдириб, лоқайд қилувчи кўплаб омилларни пайдо қилди. Булар: компьютер ўйинлари, Интернет, виртуал воқелик, кино, телевидение. Айниқса, педагог, психолог ва социологлар онлайн ролли ўйинлари феноменидан, ёшларнинг соатлаб, кунлаб виртуал дунёларида қолиб кетишларидан ташвишга тушмоқдалар [6]. Шунга кўра, ёшларда дахлдорлик фазилатини муваффақиятли ривожлантиришда қуйидаги чора-тадбирларни назарда тутиш алоҳида аҳамиятга эга:

- мамлакатимизни модернизация қилиш борасида амалга оширилаётган сиёсий ислохотларнинг маъно ва моҳиятини ёшлар онгига чуқур сингдириш, уларнинг

жамиятдаги янгиланишлар йўлини кенг қўллаб-қувватлаши ва ушбу жараёнлардаги ижтимоий фаоллигига эришиш;

- ёшларда ислохотларнинг бориши тўғрисида билимларини ошириш орқали жамият ҳаётида онгли фуқаро, эркин шахс сифатида иштирок этиш малакаларини шакллантириш;

- таълим муассасаларида ислохотлар натижаларини миллий мафкурамизнинг асосий тамойилларининг рўёби сифатида кенг тарғиб қилиш мақсадида ўсмирларнинг ёшига мос равишда кўرғазмали, видео ва аудио маҳсулотлар, босма нашрлар тайёрлаш, маърифий тадбирлар уюштириш;

- таълим муассасаларида ўтадиган маънавий-маърифий тадбирларга давлат ва жамоат ташкилотлари раҳбарларини, таниқли олимлар, ижодкор зиёлиларни, пешқадам тадбиркорлар ва қишлоқ хўжалик, ишлаб чиқариш корхоналари раҳбарларини жалб этишорқали ёшларда дахлдорлик фазилатини намоён қилишлари учун қулай шароит яратиш, бу орқали уларни Ватан, эл-юрт учун хизмат қиладиган, жонкуяр, фидойи фарзандлар этиб тарбиялаш;

- ҳар бир ёшнинг Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги, ижтимоий ҳамкорлик, Комил инсон, миллатлараро тотувлик, Динлараро бағрикенглик ғоялари рўёби ҳақидаги билимларини мустаҳкамлаш масаласини илмий-педагогик таъминлаб бориш тақозо этилмоқда. Мазкур муаммога оид турли нуқтаи назарлар, фикр-мулоҳазаларни умумлаштирган ҳолда қайд этиш мумкинки, ёшларнинг дахлдорлик фазилати таълим, тарбия уйғунлигида, интеллектуал, эмоционал ва амалий фаолияти билан боғлиқликда шакллантирилиши мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. Ватанмиз тақдири ва келажаги йўлида янада ҳамжиҳат бўлиб, қатъият билан ҳаракат қилайлик. (Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш – давр талаби” мавзусидаги анжуманда сўзлаган нутқи) – Тошкент, Халқ сўзи. 2017 йил 16 июнь № 119(6813).

2. Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чоратadbирлар тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. 2019 йил 7 май ПҚ-4307-сон. // Тошкент, Халқ сўзи. 2019 йил. 4 май. № 78 (6710).
3. Ўзбекистон Ёшлар иттифоқининг мақсад ва вазифалари. Электрон ресурс: <https://yoshlarittifoqi.uz/uz/menu/maqsad-va-vazifalar> Мурожаат қилинган сана: 02.11.219.
4. Мирзиёев Ш. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. –Т.: Ўзбекистон, 2017. –Б. 25-6.
5. Набиев Ф. Фуқаролик жамияти шароитида мафкуравий иммунитетни кучайтиришда маънавиятнинг ўрни. Глобаллашув. Оммавий маданият, миллий ғоя. /Илмий-амалий мақолалар тўплами. Т.:“Маънавият”, 2009. – 69-б.
6. Қуронов М., Назаров Қ., Тўраев Ш. ва бошқ. Дунёнинг мафкуравий манзараси – 2010. / Электрон ўқув курси дастури. Республика Маънавият ва маърифат кенгаши Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази. Т.:2010.

LANGUAGE AND CULTURE

Azim Abdurakhmonovich Yuldashev
Faculty of Tourism, Chirchik State Pedagogical Institute

Abstract

The language and society relations are clear because the language is used in everyday life. Language is considered as a tool that allows for various aspects of the established culture to be understood. Language is the result of the culture of a society. When we learn a language in childhood, we not only master communication skills but also build styles in interactions between children and adults. These interactions are adults who try to introduce life to children by naming or giving terminology to an object or concept. Likewise, human interaction with the universe is governed by the way human beings

call it. The obvious example of such reality is that when we tell the Eskimo community that "the snow is down", they will think that we are saying something vague and unclear.

Key words: language, culture, communication and community.

Language and Culture

Language according to Chaika (1982) is a means of describing the human experience and understanding of the meaning through speech and sentence generated by thought and language delivery tools. The language also reflects the reality of the human social environment that uses it. Members of this language community share systems and beliefs and leverage the coordination of the language agreed upon among the members of the community. The language is built on the viewpoint of the objective, beliefs, and history of the community, and thus establishing a link between language and culture within its community.

There is a close relationship between language and culture in a society. A culture is unlikely to grow without language as language is the platform, norms, and cultural heritage is displayed. Culture can be expressed through spoken language, and each culture is closely related and can be highlighted through the practice of language and literature of a community. Bassnett (1980), makes this connection analogy, "Language is the heart of a culture, and interactions between the two will result in energy-perpetuation". Jiang (2000) agrees with Bassnett, and he states that "Language and culture have made the organisms alive, the language is flesh, and the culture is blood" Without this flesh and blood the body will die, so do without culture and language, people will die". Both of these argues that language is an important element of life-giving culture because it is possible to highlight a cultural heritage language of a society and to make the community continue to exist on this earth.

Chaika (1982) connects languages and cultures in different ways, by defining the term 'culture' as 'society'. In this regard, he is of the opinion that language and society are related. Without language, it is difficult to understand the way people live and trust. It is impossible for a human group to live without language. Practices in religion, government, education, law and family life are all shaped by language. Communities

use languages to expose or hide their identity, character and background. Even people also manipulate people by language.

According to Chaika, the language and society relations are clear because the language is used in everyday life. Language is considered as a tool that allows for various aspects of the established culture to be understood. Language is the result of the culture of a society. When we learn a language in childhood, we not only master communication skills but also build styles in interactions between children and adults. These interactions are adults who try to introduce life to children by naming or giving terminology to an object or concept. Likewise, human interaction with the universe is governed by the way human beings call it. The obvious example of such reality is that when we tell the Eskimo community that "the snow is down", they will think that we are saying something vague and unclear.

This is because, in their language, they have an available vocabulary for different types of snow, and each type has its own name. However, in our list of languages, there is only one form of this phenomenon, which is "snow". Another obvious example is a term related to time. For the North American community, "time" has many meanings. They can waste time, spend time, charge for time, kill time, spend time, sell time, and on time. Therefore, according to Gladstone (1969), language is considered to imitate and strengthen the system and culture model of a society.

Nida (2001) also concludes the same conclusions as Chaika (1982) and Gladstone (1969) on language and culture. He defines language as a set of spoken symbols that are heard and written. Language is also the most significant feature of culture, which can be described in a way that is too easy as a whole of the beliefs and practices of society. As can be seen from the definition of Nida (2001) above, communication and oral culture cannot be separated from one another. Both are essentially related to each other. Language is a fact that can be observed, and it involves the public and the individual. It also has a place in our human society and our social environment. In addition, it allows humans to communicate. In conclusion, Nida insists that language is a key element in culture. According to Kara (1992), humans are born with psychological and neurological capabilities to speak, but humans can only do so when they hear the

language spoken around them either at home or in the surrounding communities, the culture in which they live. As such, culture has a strong influence on language. Both of these opinions are even contrary to the flow but have one goal, that is, the language and culture are inseparable.

As explained above, the language has great benefits in understanding identity, to provide the character and culture of the people who use it. Culture cannot exist without language, and vice versa. Bassnett (1980), emphasized his point of view assuming that, "No language can exist unless it is rich in cultural context, and culture cannot exist without its centre of natural language structure." This statement is reinforced by Jiang (2000) which explains that language has been generally accepted as part of the culture, but language has a very important role in a culture. Some social scientists consider that without language, culture is unlikely to exist. Language reflects culture, and at the same time language is influenced and shaped by culture. In a broad sense, it is also a symbolic representation of a race, as it comprises historical and cultural backgrounds, as well as a racial approach to life and thinking. The possibility of Jiang meant that the peoples were equal to the community because in the context of the Chinese community there were various races that lived in their own group in the country.

Brown (1994), explains the following two things: "Language is part of a culture and culture is part of the language, both of which are subtle so that we cannot separate them without losing the interests of one another. In short, culture and language are inseparable ". Nida (1998) argues that "Language and culture are two symbolic systems. Everything we say in language has meaning, designative or sociative, denotative or connotative. Every form of language we use has meaning, bearing meaning that is not in the same sense as it is associated with a wider culture and culture than the language ". Diverse cultural communities can refer to different things while using the same language forms.

For example, when someone says about lunch, an Englishman refers to a hamburger or pizza, but the Chinese most likely will refer to steamed bread or rice. The symbols for both cultures are different, but the goal is also the same, the food for the lunch. Another example, the word dog in English, and the gou character in Chinese refer to the same

type of animal. However, most English people regard dogs as associates and friends of human beings, good companions, kept as pets, so many knots of praise, like 'lucky dogs'. Most Chinese, on the other hand, relate gou with supervisors, defending households from thieves, a noisy animal, to the abusive knot of gou tui zi language that hired thugs who might be considered a dog. Cultural words in a language, when translated into other languages or otherwise, are rarely equivalent, and often cause different relationships or images. In conclusion, the language is a mirror to culture, in the sense that we can see the culture of a society through its language. However, not all cultures can be viewed through language as many are hidden behind the language due to the use of different language styles. Metaphors are one of the styles that symbolize the use of language.

Reference list

<https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1980.tb01364.x>

<https://translate.google.com/website?sl=en&tl=ru&hl=ru&prev=search&u=https://doi.org/10.1093/elt/54.4.328>

<https://doi.org/10.1093/elt/54.4.328>

<https://doi.org/10.1093/elt/54.4.328>

<http://dx.doi.org/10.4324/9781315547152>

Nida, E. A. (2001). *Language and Culture—Contexts in Translating*. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.

Brown, H. D. (1994). *Principles of Language Learning and Teaching*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Nida, E. (1998). *Language, Culture and Translation*. *Journal of Foreign Languages*, 3, 29-33.

O‘QUVCHILARNING XOTIRASINI RIVOJLANTIRISHDA MUSIQANING AHAMIYATI

Raxmanova Zubayda Raximberganovna
Xorazm viloyati Qo‘shko‘pir tumani 11-maktab psixologi,
Jabborova Nafisa Jumanazarovna
Xorazm viloyati Qo‘shko‘pir tumani 11-maktabi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarning darslarda diqqat va xotirasini rivojlantirish, o‘zlashtirgan bilimlarini mustahkamlashga ta’sir etuvchi omillar, ularni amaliyotga tatbiq etish muammolari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ilm-fan, texnika, innovatsion, musiqa, aql-zakovat, birdamlik, qobiliyat, yutuqlar, pedagogik, vositalar, ijtimoiy, o‘zgarishlar.

Bugungi tezkor rivojlanayotgan zamonda ilm-fan, texnika ham shiddat bilan o‘tib bormoqda. Har bir sohada taraqqiyot ilgari qadam tashlamoqda. Xususan, ilm-fanda ham katta o‘zgarishlar, sezilarli yutuqlarga erishilmoqda. Har bir fanni innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanib o‘quvchilarga yetkazib berish bugungi kundagi ta’limning asosiy talablaridan biri hisoblanadi. O‘quvchilarni darsga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishda turli vositalardan foydalanamiz rolli o‘yinlar, rebuslar, qo‘shiq va musiqalardan foydalanish ham shular jumlasidandir. Musiqani o‘rganish o‘quvchilarga darsni tushunishga va bir vaqtning o‘zida bahramand bo‘lishga yordam berishning ajoyib usuli bo‘lishi mumkin. Boshqa resurslar ishlamayotgan bo‘lsa, o‘quvchilarning diqqatini jalb qilishning ajoyib usuli. Oddiy qilib aytganda, o‘qituvchilar ustunlik berishning samarali vositasi. Sizing mashg‘ulotlar klassikdan an’anaviy folk qo‘shiqlariga, og‘ir metall dan repgacha va har ikkala narsada o‘z ichiga olishi mumkin. Muhimi, o‘rganish uchun qiziqarli bo‘lishi va o‘quvchilarni yangi tilni o‘rganishdan zavq olishidir. O‘quvchilarning yoshiga qarab, [an’anaviy qo‘shiqlar](#) mos kelmasligi mumkin, lekin oddiy qo‘shiqlar odatda eng yaxshi o‘quv vositalaridir. Ko‘pincha ular bir xil so‘zlarni va iboralarni takrorlaydilar, shuning uchun bu, albatta, sinfn ing so‘zlashuvini oshirishi mumkin. Bundan tashqari, ba’zida ozgina ahmoqlik qilish imkoniyati ham mavjud. O‘quvchilarning diqqatini jalb qilmoqchi bo‘lganingizda, ko‘plab taniqli qo‘shiqlar bor, ular e’tibordan chetda qolmaydi. Bundan tashqari, hayotning ba’zi madaniy va siyosiy jihatlarini yoshi kattaroq o‘quvchilar bilan muhokama qilish imkoniyati ham bo‘lishi mumkin. Musiqa va qo‘shiqlardan foydalanganimizda bolalarda ijtimoiy birdamlik darajasi yuqori bo‘ladi va ularda empatiya kabi qobiliyat shakllanadi.

Musiqaning shifobaxsh xususiyatlari insonni nafaqat tushkun holatdan chiqaradi, balki jismoniy og'riqlardan xalos etadi. Kayfiyatni ko'taradigan musiqa insonni yashashga, xursandchilik qilishga va yaxshilikka ishonishga undaydi. U dunyoga yorug'likni singdiradi, va uni tinglash esa sayyorada yashovchi insonlar yarmining sevimli mashg'uloti sanaladi.

Mutaxassislar fikricha, Motsart musiqasini musiqaning tirik organizmlarga ta'siri sohasidagi hodisa deb hisoblashadi. Masalan, yaqinda Britaniyaning dunyodagi eng qadimiy ilmiy jurnali "Nature"da Kaliforniya universitetidan amerikalik tadqiqotchi, doktor Frensis Raysherning Motsart musiqasining inson aql-zakovatiga ijobiy ta'siri haqidagi maqolasi e'lon qilingan edi. O'tkazilgan tajribalar bu haqiqatan ham shunday ekanligini tasdiqlaydi. Motsartning pianino musiqasini 10 daqiqa tinglagandan so'ng, testlar o'quvchilar - eksperiment ishtirokchilarining "koeffitsienti" o'rtacha 8-9 birlikga oshganini ko'rsatdi. Qizig'i shundaki, Motsart musiqasi eksperimentning barcha ishtirokchilarining - Motsartni yaxshi ko'radiganlarning ham, uni yoqtirmaydiganlarning ham aqliy qobiliyatlarini oshirdi.

Aristotel' psixikani o'zgartiradigan musiqiy lادلarni batafsil tasvirlab bergan. Bir laddagi musiqa kishini rahmdil va muloyim qilib qo'yadi, boshqa biri esa asabiylashish yoki hayajonlanishga olib kelishi mumkin. SHunday qilib, doriy, frigiyl, lidiyl lادلaridagi musiqa kishining ruhi va sog'lig'iga ijobiy ta'sir ko'rsatgan, boshqa lادلarda yozilgan musiqani esa yosh avlod qulog'iga etkazmaslik tavsiya etilgan. SHunday tavsiyalar musiqa cholg'ulari bo'yicha ham ishlab chiqilgan.

Ibn Sino (980-1037) musiqaning ruh bilan birgalikda tanaga ham shifobaxsh ta'sir ko'rsatishi haqida aytib o'tgan. U musiqani ham fiziologik, ham psixologik nuqtai nazardan o'rgangan. Abdurahmon Jomiy (1414-1492) «Risolai musiqa»sida, shuningdek, interval oraliqlarining his etilishi, ularning melodik va garmonik tuzilishlari konsonans (yoqimli) va dissonans (yoqimsiz) bo'lishlari haqida fikr yuritgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, musiqa inson ifodasini rivojlantiradi - vosita, nutq, yuz ifodalari. Meditativ musiqa tinglash bolani to'liq dam olish holatiga olib keladi, bunda tabiiy fiziologik nafas tiklanadi. Musiqa va qo'shiqlar stressni yengillashtiradi va tiklanish uchun birinchi qadam bo'lishi mumkin. Biz dars jarayonida qo'shiq va

musiqadan foydalanganimizda tabiiyki, o'quvchilar bundan ma'naviy ozuqa oladilar. Ulardagi charchoqlik yo'qoladi, kayfiyati ko'tariladi va ular yanada faolroq bo'ladilar. Stendal yaxshi musiqaga juda to'g'ri ta'rifni bergan. Kimdir bu bilan rozi bo'lishi, kimdir esa bo'lmasligi mumkin, ammo bir narsa aniqki: Musiqa insonni yashashga va harakatlanishga undaydi, va so'zsiz uning bizga bo'lgan ta'siri juda juda katta.

ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИККА УЧРАГАН АЁЛЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ – ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Musayeva Shaxnoza Zarifjonovna
Farg'ona tumani 18-maktab psixologi

Жаҳон миқёсидаги статистика ва умумий тенденцияларга назар ташласангиз, оилавий зўравонликдан асосан аёллар ва болалар жабр кўраётгани маълум бўлади. Лекин бу мутлақ характерга эга эмас, яъни оилада эркак кишининг ҳам аёли ёки ота-онанинг фарзандлар ёхуд бошқа оила аъзолари томонидан руҳий босим остида яшаб келиши кузатилади. Бу ҳам оилавий зўравонликнинг бир кўриниши саналади. Чунки, мазкур ҳолатда шахснинг бирламчи ҳуқуқлари бузилади, натижада жабрланган шахс жиддий психосоматик касалликлар орттириши ёки бошқа аянчли ҳолатлари рўй бериши мумкин.

Оилавий зўравонликнинг энг оғир оқибатларидан яна бири фарзандлар руҳий ҳолати ва ахлоқига етказиладиган жиддий зарардир. Кўпинча, болаларнинг ўзи ҳам оилавий зўравонлик қурбони бўлади. Кичик ёшдаги болаларда оилавий-маиший зўравонлик оқибатлари турли касалликлар шаклида намоён бўлса, ўсмир ёшдагилар орасида у ҳол суицид ҳолатларига олиб келиши ҳам кузатилади.

Яқинда ҳудудларимиздан бирида аёллар (асосан келинлар) ўртасида ўтказилган ижтимоий сўровда иштирок этганларнинг 14 фоизи оила аъзолари томонидан камситилиши ва эри томонидан ҳақоратланишини, 9 фоизи оилада куч ишлатилгани ёки калтакланганини маълум қилишган.

Оилада зўравонлик ва камситишларга учраётган аёлларнинг асосий қисми ҳаётида моддий ва маиший қийинчиликлар мавжудлиги, турмуш ўртоғининг ичкиликка ружу қўйганлиги ва рўзғорга масъулиятсиз эканлигини билдиришган.

Маълумотлардан кўриниб турибдики, қийин иқтисодий ва маиший шароитда оиладаги ички муҳит ҳам зўравонликка олиб келиши, бу эса, ўз навбатида, ўз жонига қасд қилишга мойил хулқ-атвори юзага келтириши мумкин.

Бундан ташқари, таранг муносабатлар, нотинчлик, беқарорлик, мунтазам хавотир ва кўрқув туйғуси туфайли болалар тарбиясида ва руҳиятида жиддий ўзгаришлар бўлиши мумкин. Бу келажакда салбий оқибатларга олиб келиши шубҳасиз.

Бизнинг менталитетда оила олий қадрият саналади. Фарзандлар катталарга ҳурмат, анъаналарга содиқлик руҳида тарбияланади. Бироқ шу ўринда бола ҳуқуқи ва шахс эрки масалалари эътибордан четда қолади. Ваҳоланки, Ўзбекистон ҳудудида туғилган ҳар бир бола ҳаётининг илк дақиқалариданоқ қонун ҳимоясидадир.

Ўтган йили мамлакат парламенти бировни ўз жонига қасд қилиш даражасига олиб келганлик учун жиноий жавобгарликни кучайтирди. Аммо бу юртимизда оилавий-маиший зўравонлик борасидаги аҳволни яхшилашга сабаб бўлди, деб айтолмаймиз.

Жаҳон банкининг “Аёллар, бизнес ва қонунлар – 2016” деб номланган ҳисоботида айтилишича, ҳозирда дунёдаги 46 мамлакатда оилавий зўравонликни тақиқловчи қонунлар йўқ. Улар орасида МДХ ҳудудидаги уч мамлакат – Россия, Арманистон ва Ўзбекистон ҳам бор. 2017 йилда Арманистон оилавий зўравонликка қарши қонун лойиҳасини қабул қилди ва рўйхатдан чиқди. Ўзбекистон ҳам ҳадемай бу рўйхатдан чиқади!

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 2 июлда имзоланган “Ижтимоий реабилитация қилиш ва мослаштириш, шунингдек, оилавий-маиший зўрлик ишлатишнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида Адлия вазирлиги олдига “Маиший зўрлик ишлатишнинг

олдини олиш тўғрисида”ги Қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш вазифаси кўйилди, яъни муаммо давлат раҳбари назоратига олинди.

“Айни кунда Адлия вазирлиги томонидан тайёрланаётган “Маиший зўравонликнинг олдини олиш тўғрисида”ги Қонун лойиҳасида оилавий-маиший зўравонликка олиб келадиган барча сабаблар ҳамда унинг ҳар қандай кўринишлари қамраб олинади. Энди ҳуқуқ-тартибот органлари оилавий зўравонлик ҳақидаги мурожаатларни қабул қилмасликка ҳаққи йўқ. Ҳар бир ҳолат учун маъмурий ёки жиноий иш очилади, ҳеч бир жабрланувчи ва гумонланувчи эътибордан четда қолмайди.

Ҳар бир инсон қонун ҳимоясида. Ҳуқуқини билган инсон эса бу ҳимояни яхши ҳис этади ва ундан вақтида фойдалана олади. Зўравонликка тоқат қилманг. Йўқ денг ва чора кўринг. Зеро, инсон ҳаёти, шаъни, кадр-қиммати ҳар нарсадан устун.”¹⁵[1]

Мамлакатимизда аёлларни ҳақ – ҳуқуқларини ҳимоя қилишга таъминлашга доир қилинган кўрғина тадбирлардан сўнг уни қонунийлаштиришга муваффақ бўлинди. “Хотин – қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг қонуни Қонунчилик палатаси томонидан 2019 йил 17 августда қабул қилинган, Сенат томонидан 2019 йил 23 августда маъқулланди¹⁶. [2] Ушбу қонун 35 моддадан иборат бўлиб, унда зўравонлик ва тазйиқ ҳолати ва турларига изоҳ берилган, жабрланувчиларни ҳимоя қилиш ва айбдорларни жазолаш ва қайта тарбиялаш ҳақида кўрсатмалар каби ҳолатлар белгиланган.

23 августда қабул қилинган қонунга кўра пойтахтимиз Тошкент шаҳрида зўравонлик ва тазйиқдан жабрланувчиларга хизмат кўрсатувчи “Республика реалибитация ва мослаштириш маркази” ва республикамизнинг бошқа вилоятларида ҳам ушбу марказ вилоят бўлимлари очилди.

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. ‘ “Оилавий зўравонлик – жамият дарди”.’ Электрон нашри. 01.08.2018.

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш. Мирзиёев. ‘Тошкент ш.’ 2019 йил 2 сентябрь. ЎРҚ-561-сон.

Юртимизда зўравонликни олдини олиш ва бартараф қилишга қаратилган саъй – ҳаракатлар таҳсинга лойиқ, аммо бу соҳада фаолият олиб боровчи психологлар учун адабиётлар, услубий қўлланмалар кам. Бу ушбу соҳа бўйича илмий тадқиқотлар етарли даражада олиб борилмаётганини билдиради.

Оила масаласи ҳар бир соҳа учун муҳим ва аҳамиятли ҳисобланади ва психологияда ҳам бу масала доим ўрганилиб келинади. Аммо оиладаги зўравонлик ҳолатларини ўрганувчи мутахассис психологлар жуда озчиликни ташкил этади.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги.' “Оилавий зўравонлик – жамият дарди”.' Электрон нашри.' 01.08.2018.
2. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш. Мирзиёев.'Тошкент ш.' 2019 йил 2 сентябрь.' ЎРҚ-561-сон.

O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISHNING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK MUAMMOLLARI

Musayeva Shaxnoza Zarifjonovna
Farg'ona tumani 18-maktab psixologi

Bu dunyodagi barcha xatti-harakatlarimizning ibtidosi yashashga bo'lgan intilishga borib taqaladi. Aslida esa yashash uchun unchalik ko'p narsa zarur emasdek go'yo. Lekin inson ongli mavjudot bo'lgani bois shunchaki yashash, havo, suv, ozuqa, issiqlik, yorug'likka bo'lgan ehtiyojlarini qondirish bilangina kifoyalana olmaydi. U yaxshi yashashga intiladi, ehtiyojlarini imkon qadar to'liqroq qondirish payida bo'ladi.

Odamzod dunyoga kelibdiki, yaxshi yashash yo'llarini izlaydi. Bu esa unda olamni bilishga, o'zligini anglashga intilish, qavmdoshlari bilan o'zaro muloqotda bo'lish va ma'lumot almashish kabi ma'naviy ehtiyojlarni ham vujudga keltiradiki,

bugun endi aynan shu ehtiyojlar qay darajada qondirilayotgani farovon yashash sharti, to'kin-sochinlikning asosiy omili hisoblanmoqda. Bugungi kunda insonning o'zi xohlaganchalik umr kechirishining muhim omillaridan biri munosib kasb egasi bo'lish bilan ham belgilanadi.

Ta'lim jarayonida o'quvchi tarbiyasi qanchalik muhim bo'lsa, uni qobiliyat va qiziqishlari asosida kasbga yo'naltirish ham bugungi kunda muxim pedogogik-psixologik muammolardan hisoblanadi. Chunki yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda, "Bugun yangicha fikrlaydigan, o'z kelajagini jamiyat demokratik qadryatlarni mustahkamlash bilan mamlakatimiz kelajagini jaxon xam jamiyatiga integratsiyalashuvi bilan bog'liq holda ko'radigan yangi avlod vakillari xayotga kirib kelmoqda". Yangi avlodni kasb-hunarga yo'naltirish kelajakda jamiyatimiz uchun salohiyatli kadrlarni yetkazib chiqishda ahamiyatli rol o'ynaydi.

Umumta'lim maktablarining o'quvchilarini kasb tanlashga yo'naltirish muhim masalalardan biri bo'lib, asosiy maqsad o'sib kelayotgan yosh avlodni ongli va mustaqil ravishda, o'z hoxishi bilan kasbiy moyilligini aniqlash orqali kelgusi hayoti, faoliyati va yutug'ini ta'minlab beradigan kasb tanlashini to'g'ri tashkil etishdan iboratdir. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish ishlari ta'lim-tarbiya bilan uzviy kechadigan, uning barcha qirralarini qamrab oladigan uzluksiz jaroyandir.

Mehnat faoliyatini boshlash uchun kasb tanlashda bu ishga ongli ravishda yondoshmoq va uni mustaqil ravishda hal qilmoq kerak. Muayyan iqtisodiy tumannig xodimlarga bo'lgan ehtiyoji, tanlanadigan kasbga o'quvchining qiziqishi, qobiliyati, so'g'lig'i to'g'ri kelsagina kasbni ongli ravishda tanlash mumkin.

Kasb tanlashda mustaqillik deganda kushining bu sohadagi maksimal dahlsizligi, o'zining tashabbuskorligi to'la namoyon bo'lishi tushuniladi. Lekin bu bilan o'quvchi hoxlagan kasbni o'zi tanlashi lozim degani emas, bunda eng avvalo oiladagi katta yoshli kishilarning fikrlari nazarda tutiladi. Kasb tanlash to'g'risidagi masalada o'quvchining va ota-onalarning fikri bir joydan chiqsa yaxshi, albatta. Mabodo bunday hamfikrlik bo'lmasa, o'z imkoniyatlarini chamalab, katta yoshli kishilarning fikr mulohazalarini tahlil qilib ko'rish lozim.

Bundan tashqari o'quvchilarga mehnat faoliyatiga amaliy va axloqiy tayyorgarlikni bilish uchun quyidagi qoidalarga amal qilish lozimligi aytib o'tildi:

1. Kasbning mohiyatini anglatish orqali o'quvchilarga inson jamiyat taraqqiyotidagi o'z o'rniga ega bo'lish;
2. Inson mehnati hamda mehnat mahsuli bo'lgan moddiy va ma'naviy ne'matlarni qadrlash va avaylashga o'rgatish;
3. O'quvchilarga kasbga nisbatan muhabbatni o'rgatish;
4. O'quvchilarni kasb tanlashda ongli ravishda, vijdonan yondashishga odatlantirish;
5. Kasb tanlaganda uning hayotiy zarurat ekanligi, inson faoliyatining asosi sifatida munosabatda bo'lish;
6. O'quvchilarda mehnatsevarlik xislatini tarbiyalash; o'z mehnati samarasidan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish;
7. Muayyan kasb-hunar sirlarini o'zlashtirishga erishish va hakoza.

Kasb tanlashda onglilik va mustaqillik insonning o'z qiziqishi qobiliyatlari, irodaviy sifatlariga o'zi baho berishini taqozo etadi. Lekin har bir o'quvchi o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholay olmaydi. Shuning uchun fan o'qituvchilarining, murabbiylarning fikrlariga quloq solish va amal qilish muhim ahamiyatga egadir.

Chunki har bir pedagog o'quvchining xulq - atvorini qiziqishlarini, mayillarini, xarakterini va mehnatga qay darajada tayyor ekani to'g'risida hammadan ko'ra yaxshiroq fikr bildiradi.

Kasb-hunarga yo'naltirish ishlarining samarali usullarini amaliyotga joriy etish maqsadida o'smir yoshdagi o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faol ijtimoiy hayotga tayyorlashda ularning qiziqishi, jismoniy va aqliy imkoniyatlari, mehnat bozoridagi kasblarga bo'lgan ehtiyojga qaratish muhimdir .

O'quvchilarni uzluksiz kasb-hunarga yo'naltirish usullaridan biri esa kasbiy tashxis metodikalari yordamida ularning kasbiy yo'nalganligini aniqlashdir. Barchamizga ma'lumki hozirgi kunda 9-sinf bitiruvchilari bilan „Qiziqishlar anketasi“, „Kasbiy motivatsiyani aniqlash“, „Deferensial-diagnostik so'rovnoma“, „O'quvchilarni kasbiy yo'nalganligini aniqlash metodikasi“, „Shaxs sifatleri va kasbiy qobiliyatlarni o'rganish metodikasi“, „Kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatini

aniqlash metodikasi”, „Qiziqishlar xaritasi” kabi kasbiy tashxis metodikalaridan foydalaniladi. Bundan tashqari maktab psixologlari va kasbga yo’naltiruvchilar, mehnat va boshqa fan o’qituvchilari tamonidan turli usullar yordamida o’quvchilarning kasbiy qiziqishlarini aniqlash mumkin.

Kasb tanlash katta hayot yo’lidagi eng muhim qadamdir. Inson o’zini baxtli his qilishi uchun albatta atrofida sevimli insonlar bo’lishi bilan birgalikda, o’zi qiziqqan kasb egasi bo’lishi lozim. Ba’zi yoshlar ko’p yillar orzu qilgan mutaxassislik uchun oliy ta’lim tizimiga hujjat topshirish vaqti kelganda, ikkilanish yuzaga keladi. Chunki uning o’z bilimiga nisbatan ishonchi bo’lmaydi. Shuning uchun ham bilimdan kelib chiqib kasb tanlash emas, balki bilimni maqsadga qarab oshirib borish zarur. Buning uchun esa bolaga yoshligidanoq o’zi yoqtirgan kasb haqida oilada va maktabda to’g’ri tushuncha berish va bolada qiziqish va layoqatni shakllantirib borish lozim.

O’zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov „Yuksak ma’naviyat-engilmas kuch” asarida ta’kidlaganidek; ”Har kuni, har soatda fidoyi bo’lish, o’zini tomchi va tomchi, zarrama-zarra buyuk maqsadlar sari toliqmay tinimsiz safarbar etib borish, bu fazilatni, kundalik faoliyat mezoniga aylantirish –haqiqiy qahramonlik aslida mana shu ...”. Zero, umumta’lim maktablarida psixologik xizmatning asosiy yo’nalishlaridan biri sifatida o’quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirish o’quvchilarning qobiliyati, qiziqishi, iqtidorini aniqlash, ularni o’z jismoniy va ruhiy imkoniyatlariga mos kasblarga yo’llash ularning kelgusida el-yurt ravnaqi uchun qo’shadigan hissasiga asos bo’ladi.

Xulosa qilib aytganda kasbga ongli munosabatni tarbiyalashning yana bir talabi o’quvchilarni ilm fan, madaniyat, texnika va texnologiya borasidagi yangiliklardan boxabar etish, ularga nisbatan qiziqishni hosil qilish, bu boradagi layoqat, qobiliyat va iqtidorlarini oshirib borishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy psixologiya . E. G’oziyev. Toshkent-2002
2. Turmush tarzi, ta’lim va milliy o’ziga xoslik. A.Jabborov, Sh.Bekova. Qarshi-2002
3. Maktab va hayot ilmiy metodik jurnal

KASBGA YO'NALTIRISH VA TA'LIM JARAYONI ISHTIROKCHILARINING PSIXOLOGIK, FIZIOLOGIK SALOMATLIGI

Allaberganova Gulnoza Kenjayevna
Xorazm viloyati Hazorasp tumani 10-maktab psixologi

Kasbga yo'naltirish va ta'lim jarayoni ishtirokchilari tushunchasi va uning sharhi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarga kasbiy maslahat, kasbiy saralsh, kasb tanlash masalalari bo'yicha yo'nalishlar berish. Ta'lim jarayoni va kasb tanlovchilarning psixologik, fiziologik salomatligi. Yosh davrlar psixologiyasi va kasb tanlash masalalari. Yetuk insonni tayyorlashda meditsina, psixologiya va falsafiy bilimlarning o'rni.

Kasb–inson ish faoliyatining ma'lum tajriba, tayyorgatlik talab etadigan faoliyat turi, sohasi, hunardir. Kasbga umumiy yoki maxsus ma'lumot hamda amaliy tajriba yo'li bilan erishiladi. Kasbga yo'naltirish borasidagi ilk bilimlar va tavsiyalar maktabdan to'plab boriladi. Kasb tanlashda ta'lim muassasining va pedagog-psixologlarning ahamiyati katta.

O'qituvchi o'zi tarbiyalayotgan o'quvchilarga ta'lim berib borar ekan, shu bilan birga ularni kasb tanlashlariga ham yordam beradi. Bizga ma'lumki, maktabning kelajakda kasb tanlashga imkoniyati bo'lgan yoshlarga ta'lim berishdan iborat asosiy vazifasi -bu o'quvchilarning fan asoslarini faol, ongli, mustahkam va tizimli ravishda egallashini ta'minlashdir. Bular asosida o'qituvchi o'quvchilarga ma'lum bir kasblarni tanlashlari uchun tavsiyalar berib boradi.

Ta'lim jarayoni ishtirokchilari bu o'qituvchi va o'quvchi hisoblanadi. Bu yerda ta'lim beruvchi pedagogni va ta'lim oluvchi o'quvchi nazarda tutiladi. Bular birgalikda ta'lim jarayoni ishtirokchilari hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki ta'lim olayotgan o'quvchi va ta'lim beruvchi o'qituvchining o'ziga xos bo'lgan psixologik xususiyatlari va jismoniy imkoniyatlari mavjud bo'ladi. Bular esa o'z navbatida ta'lim olishga o'z ta'sirini ko'rsatib boradi.

O'qituvchi ta'lim berish davomida bolalarning iqtidoridan va qobiliyati va qiziqishidan kelib chiqib, maktabdan keyingi uzluksiz ta'limni qaysi yo'nalishiga ta'lim olish uchun kirishlariga yordam beradi. Maktabdan kasbiy maslahat berish uchun o'qituvchi o'zi ham kasbiy maslahat to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'lishi kerakligi kelib chiqadi. Kasbiy maslahat bu asosan yoshlarga kasblar haqida ilmiy asoslangan maslahat berish bo'lib, u asosan yoshlarni qobiliyati, manfaatlari, qiziqishlari, intilishlari asosida kasb tanlashlariga yordam beruvchi sohadir. Kasbiy maslahat har bir kasb haqida ma'lumotlarga ega bo'lishi shuningdek kadrlarga bo'lgan ehtiyojlar, mehnat faoliyati, kasbning ijtimoiy-iqtisoiy va sanitar-gigienik statusi, kasbga o'qitish va insonga kasb qo'yadigan talablar haqida ma'lumotga ega bo'lish kerak. Bunda inson psixik xususiyatlariga, meditsina va jismoniy ko'rsatkichlariga va kasbga mos kelmaslik to'g'risida ham ma'lumotga ega bo'lish kerak.

O'qituvchi o'quvchilarga ta'lim berish davomida ularni kasb tanlashlariga yo'llanmalar berar ekan shuning bilan birga ularni psixologik va jismoniy salomatligi haqida ma'lumotga ega bo'lishi kerak bo'ladi. Kasb tanlovchi hisoblangan o'quvchilar o'zlarini ruhan va jismonan sog'lom ekanliklarini meditsina ko'rigidan o'tib tasdiqlashlari mumkin bo'ladi. Bundan tashqari maktab psixologlari va shifokorlari har doim ularni kuzatib boradilar. Psixik xususiyatlari yoshiga qarab rivojlanib borayotgan o'quvchi o'zidagi psixologik xususiyatlarni kuzatish orqali o'zgarib borishini bilib boradi. Boladagi diqqat, sezgi, fahm-farosat, xarakter, tafakkur qilish, qobiliyat va boshqa psixologik xususiyatlar o'quvchining rivojlanib borishi bilan o'zgarib, takomillashib boradi. Ayniqsa bu o'smirlik davrida juda yaqqol ko'zga tashlanadi. O'sib borayotgan bolada jismonan o'zgarishlar ham sodir bo'lib boradi. O'quvchining jismonan imkoniyatlari ko'payadi. O'zini va jismoniy kuchini boshqarish, tanasidagi o'zgarishlarni kuzatish orqali, o'zida kattalarga o'xshash tomonlar paydo bo'lishini ko'radi. Bular esa uni psixologik jihatidan kattalardek tutishga, o'zini ma'lum bir kasbda ko'rishga intiltiradi. Umuman olganda o'quvchidagi psixologik va jismoniy tomonlar asosan uning nerv-fiziologik tomonlari bilan bog'liq bo'ladi. Insondagi yuz berayotgan psixologik va jismoniy o'zgarishlar uning miyasi bilan, psixofiziologik jarayonlar va nerv-fiziologik jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Bularni o'rgangan

olimlar insonni kasbiga xos tomonlarini ham ko'rsatib berganlar. Insonni jismoniy va ruhiy sog'ligini o'rgangan olimlar qatoriga I.M.Sechenov, I.P.Pavlovni ko'rsatish mumkin. Kasb bilan bog'liq masalalar ko'proq keyinchalik K.M.Gurevich nomi bilan bog'liqdir. K.M.Gurevich kasb masalasi bilan shug'ullanar ekan insondagi individual-psixologik xususiyatlarning asosida psixofiziologik jarayonlar yotishini ko'rsatib, I.P.Pavlov, B.M.Teplov olib brogan ishlarga suyangan holda tushuntirib berishga intiladi.

O'quvchilarni yoshi katta bo'lib brogan sari undagi xarakter, odatlar o'zgarib boradi. Bu uning jismoniy va psixologik taraqqiyoti bilan bog'liq bo'ladi.

B.M.Teplov ko'rsatib o'tganidek kasb tanlashdagi insonni har xil xatti-harakati, uning o'ziga xosligi, uning ishonchi, qiziqishi, bilimi, layoqati, odati, o'ziga xosligi, uning ishonchi, qiziqishi, bilim, layoqati, odati, o'ziga xosligi shaxs psixologik hayoti bilan bog'liq bo'ladi. Insonda yuz berayotgan jarayonlarning psixologik va fiziologik tomonlarining asosi bu u yoki darajada sodir bo'layotgan shartli bog'lanishlar hisoblanadi. B.M.Teplov bir xil sharoitlarda ham insonlar bir-biridan ajralib turishini, bilim olishida, ish bajarishdagi psixofiziologik imkoniyatlari har xil bo'lishini ko'rsatib o'tdi. Bu jarayon I.P.Pavlov tomonidan nomlangan nerv tizimiga yoki oliy nerv faoliyatiga bog'liq bo'ladi.

Bu kabi ko'plab tadqiqotlarda kasb tanlovchining psixologik va jismoniy sog'lomligi masalasi ko'rilgandir. O'qituvchi o'quvchi bilan o'zaro munosabatda bo'lganida uning psixologik va fiziologik holatlari ham o'zgarib boradi. Tanasi sog' va ruhi sog'lom bo'lgan o'quvchi o'zi tanlayotgan kasbni aniq va irodasiga asoslanib tanlab oladi.

Yosh davrlari o'ziga xos bo'lgan psixologik va jismoniy tuzilishni olib keladi. Kasb tanlashda bolalarni yoshiga asosan o'ziga xos bo'lgan psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda kasbga bo'lgan munosabati shakllanadi. Inson bilimining har xil yo'nalishlarida: pediatriyada, antropologiyada, psixologiyada yoshiga qarab klassifikatsiya qilishning har xil ko'rinishlari mavjud. Inson hayotini differensiyalashga qarab asosan uning har xil ko'rinishlaridan foydalanamiz. Eramizdan avval VI asr- Pifagor klassifikatsiyasi:

- -Shakllanish davri (0-20 yosh)
- -Yoshlik davri (20-40)
- -Kuchga kirgan davri (40-60)
- -Qarilik davri (60-80)

Kasb tanlash bilan bog'liq davrlarga suyanan E.A.Klimov bo'yicha kasb klassifikatsiyasi. Bunda E.A.Klimov 9 ta fazani ko'rsatadi. Bular: *Shakllanmagan kasb tanlash-bunda bolalarda ma'lum bir kasbga nisbatan qiziqish va havas ortadi.*Tanlash fazasi-bunda inson kasb tanlashga tegishli masalalar bilan bevosita shug'ullana boshlaydi yoki bu majburiy tarzda yuz beradi.*Muxlislik fazasi–bunda inson kasb tanlash yo'liga o'tadi va uni egallaydi (bunda kasb-hunar kollejlari, litseylar, maktablarda o'qiyotgan talabalar va oliygohlarda kasbni egallab diplomga ega bo'lgan mutaxassislar kiradi). *Moslashish fazasi-yosh mutaxassis kollektiv me'yorlariga moslashadi va har xil kasbiy vazifalarni bajaradi. *Internal faza-bu endi malakaga ega bo'lgan o'z kasbini sevuvchi, mustaqil ravishda kasb bilan bog'liq masalani yecha oladigan shaxs. *Usta bo'lganlik fazasi-bunda ishchi oddiy va eng murakkab kasbga xos bo'lgan masalalarni yecha oladi. U o'ziga xos individual, qaytarilmas faoliyat turini egallagan bo'ladi. *Avtoritarlik fazasi- Avtoritet-bu o'z kasbini ustasi, nomi chiqqan mutaxassis hisoblanadi. Kasbiy vazifalarni bajarishda malakaga, bilimga, uddalay olishga, ishni tashkil eta olish bilan bog'liq bo'lgan yordam chilarga ega bo'lgan shaxsdir. *Shogirdlar yaratuvchi faza-o'z kasbiga usta bo'lgan bu inson shogirdlar orttira oladi va hamfikrlarga ega bo'ladi.

Kasb tanlashda yana shuni bilish kerakki bolalarni jismoniy tuzilishi va o'sib borishining evolyutsion davrlari mavjud. Shulardan kelib chiqqan holda bolalar o'zlari yoqtirgan kasblarni tanlab boradilar. Eng muhimi har bir shaxs tanlagan kasblarini o'z imkoniyatlarini, psixologik va fiziologik salomatligiga e'tibor bergan holda tanlasalar maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.F.R.Abduraxmonov. Z.E.Abduraxmonova -Kasb psixologiyasi. Toshkent-2018
2. E.A.Klimov. "Kak vibrat professiyu" Moskva, 1990-yil.
- 3.Umumiy psixologiya..G'oziyev.Toshkent-2002

МАКТАБДА CHET TILLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Arislanova Umidaxon Lutfulla qizi
Xo'rozov Jasurbek Ahmadkul o'g'li
Ingliz tili kafedrası: Xorijiy til va adabiyoti
Ilmiy rahbar: Gaziyeva Saida Turg'unovna

Annotatsiya: Ushbu maqola umumiy o'rta ta'lim tizimida chet tillarining yangicha o'qitish tizimi, zamonaviy metodlarni qo'llanilgan holda til o'rganuvchilarga sifatli ta'lim berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Yangicha o'qitish tizimi, metodlarni yaratish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, og'zaki nutqni rivojlantirish.

Chet tilidagi asosiy umumiy ta'limning ta'lim standartiga muvofiq ingliz tilini o'qitish ikkita asosiy maqsadga ega: Nutq, til, ijtimoiy-madaniy, kompensatsion, ta'lim va kognitiv vakolatlarni rivojlantirishni nazarda tutadigan chet tilidagi kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish; Ingliz tilini mustaqil va uzluksiz o'rganishga qobiliyat va tayyorlikni rivojlantirish va tarbiyalash. Yuqoridagi vazifalarni bajarish uchun so'nggi yillarda chet tillarini o'rganishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish masalasi tobora ko'proq ko'tarilmoqda. Bu nafaqat yangi texnik vositalar, balki o'qitishning yangi shakllari va usullari, o'quv jarayoniga yangicha yondoshishdir.

Loyiha usuli o'quvchilarning bilim ko'nikmalarini rivojlantirish, o'z bilimlarini mustaqil ravishda qurish va axborot makonida harakat qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga asoslangan. Loyihada ishlash jarayonida bolalar nima uchun yangi so'zlarni va grammatik hodisalarni o'rganayotganliklarini, bu bilimlarni qayerda va qanday qo'llashlari mumkinligini tushunadilar. O'qituvchining vazifasi – loyihada ishlash jarayonida har bir talabaning mustaqil bilim faoliyatini tashkil etish.

Aytilganlardan ko'rinib turibdiki, loyihalar usuli talaba tomonidan muammoni hal qilishni o'z ichiga oladi. Va uni hal qilish uchun talaba nafaqat tilni bilishi, balki muammoni hal qilish uchun zarur va etarli bo'lgan ma'lum miqdordagi fan bilimlariga

ega bo'lishi kerak. Ushbu ta'lim texnologiyasini ishlab chiquvchilardan birining adolatli bayonotiga ko'ra, E.S. Po'lat: "Loyihalar metodi rivojlanayotgan, talabaga yo'naltirilgan ta'limning mohiyatidir. U har qanday ta'lim darajasida, shu jumladan boshlang'ich maktabda ham qo'llanilishi mumkin.

Albatta, loyiha texnologiyasi ko'proq tayyor va rivojlangan talabalar bilan ishlashda foydalanish uchun mo'ljallangan. Ushbu texnologiyadan ko'p jihatdan o'rta maktabning yuqori sinflarida foydalanish mumkin, bu erda ta'limni profillash ta'minlanadi. Shu sababli, loyiha texnologiyasi tobora ko'proq ikki tilli ta'limning bir qismiga aylanib bormoqda, ya'ni. Ma'lum bir fan sohasi (tilni o'rganish mazmuni) asosida tashkil etilgan bunday trening. Loyihaviy ta'lim texnologiyasi bo'lishi mumkin bo'lgan amalga oshirish usullaridan biri bo'lgan ikki tilli ta'lim quyidagilarni nazarda tutadi: a) o'rganilayotgan ikki tildan o'zaro bog'liqlik asosida ma'lum bir sohada fan bilimlarini talabalar tomonidan o'zlashtirish (ona va ona bo'lmagan) va b) ikki tilni o'zlashtirish vositasi sifatida ta'lim faoliyatidir.

Mavzular maydonlarining bunday kesishishi bilan o'quvchilar muammoning yaxlit ko'rinishini shakllantiradi. Ular gazeta va jurnallarni varaqlaydilar, atrof-muhit muammolarining oqibatlarini haqida yangiliklarni tinglaydilar. Shu bilan birga, ular Microsoft Power Point bilan ishlash, qiziqarli materiallar, illyustratsiyalar topa olish kabi ko'nikmalarni o'zlashtiradilar. Keyin, ular olgan ma'lumotlarini almashadilar. Boshidanoq, bolalar yakuniy baho har birining sa'y-harakatiga bog'liq bo'lishiga e'tibor qaratishlari kerak. Shunday qilib, ekologiya bo'yicha juda zerikarli matnlarni o'qish to'satdan qiziqarli ijodiy jarayonga aylanadi.

Hamkorlikda o'qitish usuli.

Ushbu usul loyihani ishlab chiqish uchun asosdir. Agar guruhda bir xil kelib chiqishi bo'lgan bolalar bo'lsa yaxshi bo'ladi, lekin, qoida tariqasida, bolalar maktabga har xil tayyorgarlik bilan kelishadi. Kuchli o'quvchi tezda yangi materialni o'rganadi va topshiriqni bajarishda xatolarga yo'l qo'ymaydi, demak u uni qanday bajarishni o'rgangan va unga qo'shimcha amaliyot kerak emas. Zaif o'quvchi hali ham yordamga va vaqtga muhtoj bo'lsa, kuchli o'quvchi oldinga borishni xohlaydi.

Ushbu ta'lim texnologiyasi sinflar guruhidagi o'quvchilarning o'zaro ta'siri g'oyasiga, o'zaro ta'lim g'oyasiga asoslanadi, bunda talabalar o'quv muammolarini hal qilish uchun nafaqat individual, balki jamoaviy mas'uliyatni ham o'z zimmlariga oladilar, bir-biriga yordam beradilar va jamoaviy yordam ko'rsatadilar. Har bir talabaning muvaffaqiyati uchun javobgarlik. Frontal va individual ta'limdan farqli o'laroq, talaba o'quv faoliyatining individual sub'ekti sifatida ishlaydi, faqat "o'zi uchun", o'zining muvaffaqiyatlari va muvaffaqiyatsizliklari uchun javobgar bo'ladi va o'qituvchi bilan munosabatlar sub'ektiv xarakterga ega, mashg'ulot paytida, hamkorlik, o'zaro hamkorlik qilish uchun shart-sharoit yaratiladi va "talaba – o'qituvchi – guruh" tizimida hamkorlik va o'quv faoliyatining kollektiv sub'ektini aktuallashtirish amalga oshiriladi. Natijada, kam tayyor bo'lgan bolalar o'rganishga bo'lgan qiziqishni yo'qotdilar, uy vazifalarini bajarishni to'xtatdilar, chunki har safar bu qiyinlashar edi. Birgalikda o'rganish ushbu muammoni hal qilishga yordam beradi. Ushbu usul, agar bolalar kichik guruhlarda ishlasa va har birining muvaffaqiyati uchun javobgar bo'lsa, "zaif" o'quvchilarga yordam berishni o'z zimmlariga oladilar.

O'qitish usulini hamkorlikda qo'llashning birinchi tajribasidan so'ng, o'quvchilar yanada faollashadi. Zaif o'quvchilar o'zlarining qobiliyatlariga ishonishni boshlaydilar. Ular o'zlarining ahamiyatini tushunadilar: va butun guruhning muvaffaqiyati ularning harakatlariga bog'liq.

Barcha bolalar, istisnosiz, do'stlarining chiqishlarida hamdard bo'lishadi. Olingan ijobiy baho har bir o'quvchining sa'y-harakatlari natijasidir va bir-birlariga, qo'shma ishlarga va umuman o'rganishga bo'lgan qiziqishni rag'batlantirish uchun xizmat qiladi.

Har bir o'quvchi o'z qobiliyatiga qarab o'rganadi va shuning uchun boshqalar bilan teng ravishda baholash imkoniyatiga ega. Agar ikkala "kuchli" va "zaif" o'quvchilar o'zlarining darajalariga erishish uchun bir xil kuch sarf qilsalar, unda har ikkala holatda ham hamma qo'lidan kelganini qilgani sharti bilan ularning harakatlari teng baholansa adolatli bo'ladi. O'quvchilarning umumiy natijaga erishish uchun guruhda sarf qilgan harakatlari baholansa, ularning motivatsiyasi, qoida tariqasida, ortib borishi uzoq vaqtdan beri sezilib turardi.

O'qitish usulini hamkorlikda qo'llashda ijobiy natijaga erishish uchun siz quyidagi qoidalarga rioya qilishingiz kerak:

1. Guruhlar mustaqil ishlashni boshlashdan oldin, har bir sherik uchun mas'uliyat haqida gapirish kerak, shunda guruh a'zolarining har biri materialni yaxshi tushunadilar. Faqat bu holatda ular eng yuqori ballga ishonishlari mumkin;
2. Ballar butun guruh uchun bitta. Ham qo'shma harakatlarni, ham individual harakatlarni baholashingiz mumkin;
3. O'qituvchi do'stona munosabatda bo'lishi, O'quvchilar faoliyatini kuzatishi va yordam zarur bo'lsa, har qanday guruhga yordam berishi kerak.

O'quvchilar qanchalik g'ayratli bo'lmasin va u o'zini qanday ifoda etishni xohlasa ham, biron bir narsani o'qishni, ya'ni topshiriqni bajarishni xohlamasin, u, avvalo, u yoki bu topshiriq qanday bajarilishini bilishi, uni bajara olishi kerak. Bu shuni anglatadiki, o'quvchilarni dastlabki kunlardan oq har xil turdagi topshiriqlarni bajarishga o'rgatish, o'rganishga o'rgatish kerak. O'quvchi topshiriqlarni qanchalik yaxshi bajarsa, materialni qanchalik muvaffaqiyatli o'zlashtirsa, maqsadga shunchalik tez erishadi.

Elektron o'quv qo'llanmalari o'quvchilarga ancha keng ish imkoniyatlarini taqdim etadi. Qiyinchilikning maqbul darajasini tanlash mumkin, boshqa qiyinchilik darajasiga o'tish mumkin. Elektron qo'llanma lug'atsiz ishlashga imkon berish orqali vaqtni tejaydi. Gipermurojaatlar nafaqat so'zni tarjima qilishga yordam beradi, balki ma'lumotni berib, kontseptsiyani batafsilroq ochib beradi. Hozirda zamonaviy multimedia o'quv qo'llanmalarining xilma-xilligi mavjud. Masalan: "Professor Xiggins. Urg'usiz ingliz tili" fonetik mashqlarni o'tkazishda ayniqsa foydalidir. Talabalar kompyuter ekranida artikulyatsiya harakatlarini kuzatadilar va to'g'ri intonatsiyani, shuningdek "Bridge to English", "Oxford Platinum", "Lingvo Leo" va boshqalarni eshitadilar.

Kompyuter taqdimotlari.

Ta'lim jarayonida kompyuter prezentatsiyalaridan foydalanish o'quvchilar tomonidan o'quv materiallarini o'zlashtirishni kuchaytirishga va sinf taxtasi o'rniga multimediya proektoridagi kompyuter ekranidan slayd-filmlardan yoki darajada o'tkazishga imkon

beradi. O'quv materialining o'quvchilarga ta'sirining samaradorligi ko'p jihatdan materialning tasviriyligi darajasi va darajasiga bog'liq.

Ta'lim jarayoniga zamonaviy — kommunikatsion texnologiyalarni olib kirish ulardan maqsadli va to'g'ri, unumli foydalanish, ular orqali o'quvchida chet tiliga bo'lgan qiziqishni orttirish, o'qitish samaradorligini oshirish eng muhim masala hisoblanadi. Bu orqali ta'limning innavatsion texnologiyalaridan foydalanishga imkoniyat tug'iladi va talab ortadi.

Chet tilini o'rganishga ehtiyoj yuqori bo'lgan bir davrda, ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan, innavatsion ta'lim texnologiyalaridan unumli foydalanish bu jarayonni samarali bo'lishiga olib keladi. Innavatsion ta'lim texnologiyalarning samaradorligi ularning ta'lim jarayonida to'g'ri va unumli foydalanilganidadir.

Demak, xulosa o'rnida shuni aytib o'tishimiz kerakki, maktablarda zamonaviy texnologiyalar bilan dars o'tish, darsning samadorligini va sifatini oshiradi. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar o'qituvchilarning dars faoliyatini yanada mukammal tashkil etishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni korib kelishi o'quvchilarning darslarga qiziqishini kuchaytirmoqda. Ayniqsa, chet tillarini o'qitishda innavatsion texnologiyalar ta'lim jarayoniga o'zining yetarlicha hissasini qo'shdi. Hozirgi axborot texnologiyalarni davri o'quvchilardan mustaqil ravishda keng qamrovli ma'lumot yig'ishni talab qilmoqda. Yurtimizda zamonaviy texnologiyalardan ta'lim jarayonida foydalanish shu zaylda davom etsa, o'z sohasining yetuk mutaxasis kadrlari soni ortadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Aryan M.A. O'rta maktabda chet tillarini o'qitishga ijtimoiy rivojlanayotgan yondashuv // Maktabda chet tillari. – 2012.
2. S.P. Golubeva. Ingliz til darslarida komputer taqdimotlaridan foydalanish - Ingliz til. - 1 sentabr // 2006-yil 12-son.
3. <https://zohenko.ru/uz/novye-obrazovatelnye-tehnologii-v-sisteme-inoyazychnogo-obucheniya-didakticheskie.html>
4. Научный журнал “Молодой ученый” в социальных

AMALIYOTCHI PSIXOLOG FAOLIYATIDA KUZATISH VA SUHBAT METODINING QO'LLANILISHI

Boboyeva Shahlo

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 5-IDUM psixologi

Annatsiya: Tajribada eng ko'p qo'llanadigan empirik metodlar haqida fikr yuritildi.

The most widely used empirical methods in practice are considered

Обсуждались наиболее широко используемые на практике эмпирические методы

Kalit so'zlar: Empirik metod. Kuzatish metodi. O'zini o'zi kuzatish metodi. Suhbat metodi.

Empirik metodlar sinash ,tekshirish ,diagnoz va prognoz vazifalarini bajaradi. Insonda tug'ilganidan umrining oxirigacha sodir bo'ladigan psixologik o'zgarishlarni chuqurroq va ob'ektivroq tadqiq etish uchun empirik metodlardan navbatma navbat foydalanish yaxshi natija beradi. Aynan faoliyatda ko'p qo'llanib kelinayotgan kuzatish va suhbat metodi haqida kengroq fikr yuritib o'tamiz.

Kuzatish metodi. Ontogenez psixologiyasida bu metodning ob'ektiv (tashqi) va sub'ektiv (o'zini o'zi) kuzatish turlari bor. Inson psixikasidagi o'zgarishlarni har xil vaziyatlarda kuzatish uchun quyidagilar amalga oshiriladi: 1) kuzatishning maqsadi, vazifasi belgilanadi; 2) kuzatiladigan ob'ekt tanlanadi; 3) sinaluvchining yoshi, jinsi, kasbi aniqlanadi; 4) tadqiqot o'tkazish vaqti rejalashtiriladi; 5) kuzatish qancha vaqt davom etishi qatylashtiriladi; 6) kuzatish insonning qaysi faoliyatida (o'yin, o'qish, mehnat, sportda) amalga oshirilishi tavsiya qilinadi; 7) kuzatishning shakli (yakka, guruh, jamoa bilan o'tkazilishi) tayinlanadi; 8) kuzatilganlarni qayd qilib borish vositalari (kundalik, suhbat daftari, kuzatish varaqasi, magnitofon, videomagnitofon, kinokamera, mobil telefon va boshqalar) taxt qilinadi.

Kuzatish orqali turli yoshdagi odamlarning diqqati, his-tuygulari, nerv sistemasining tashqi ifodalari, temperament xususiyatlari, imo-ishoralari, sezgirligi, xulq-atvori, nutq faoliyati va hokazolari o'rganiladi. Ammo o'ta murakkab ichki psixologik kechinmalar,

yuksak hissiyotlar, tafakkur, mantiqiy xotira va aql-zakovatni tadqiq etishga bu metodning imkoni etmaydi. Masalan, go'dak bolani kuzatishda uning harakatlari, o'yinchoqlarga munosabati, his-tuyg'usi, talpinishi, mayli, xohishi aniqlanadi. O'quvchining darsdagi holatini kuzatishda esa diqqatining xususiyati, tashqi qo'zg'atuvchi bilan tasirlanishi, temperamenti, xatti-harakatining sur'ati, emotsional kechinmasining o'zgarishi to'g'risida ma'lumotlar to'plashga imkoniyati tug'iladi. O'spirin yoshlarning sport faoliyatini kuzatish orqali ularning irodasi, ishchanligi, his-tuyg'usining o'zgarish xususiyatlari, g'alabaga intilishi, o'zining harakatini idora qila olishi yuzasidan materiallar yig'ish mumkin. Ishchining dastgoh yonidagi faoliyatini kuzatish natijasida uning o'z diqqatini taqsimlashi, qiyin damlarda o'zini tutishi, imo-ishoralari, tashqi qo'zg'atuvchidan tasirlanish darajasi haqida keng ma'lumotlar yig'iladi. Keksalarning muloqot jarayonini kuzatish ularning xarakteri, nutq faoliyati, his-tuyg'usi, ekstravertivligi yoki introvertivligi, qiziquvchanligi va ruhiyatining boshqa xususiyatlarini aniqlash demakdir.

Tashqi kuzatishda ba'zan tafakkur bo'yicha ham ma'lumotlar olish: ish ustidagi kayfiyatini, fikrning muayyan ob'ektga yo'naltirilganini, tashqi qo'zg'atuvchilar tasiriga berilmaslikni, chehradagi tashvish va iztirobni, ko'zdagi g'ayritabiiylikni, shuningdek, sinchkovlik, teranlik, termulish kabi ruhiy holatlarni kuzatib tafakkurning kechishidagi o'zgarishni aniqlash mumkin. Bulardan tashqari, qo'lning titrashi, asabiylashish, nutqning buzilishi, hissiyotning beqarorlashuvi ham inson ruhiyatidagi o'zgarishlar bo'yicha ma'lumot beradi.

Psixologiya fanida o'zini o'zi kuzatishdan (introspektsiyadan) ham foydalaniladi. Ko'pincha tajribali psixolog yoki o'rta, maxsus o'rta va oliy ta'lim tizimidagi yuqori malakali mohir o'qituvchi o'zini o'zi kuzatish orqali ilmiy xulosa chiqara biladi. Masalan, o'z tafakkurini kuzatib o'zidagi emotsional o'zgarish haqida, shuningdek, tafakkurning ichki mexanizmlari vujudga kelishi haqida ma'lumot oladi. Fikrlash faoliyati zaiflashganini sezadi. Natijada tafakkurning sifati, mazmuni, mohiyati va qay tarzda, qanday tezlikda, qay shaklda ro'y berishini kuzatadi.

Uzoq va yaqin chet el psixologiyasida o'zini o'zi kuzatishning inson ruhiyatini o'rganishdagi rolini ifodalovchi ilmiy-amaliy materiallar to'plangan. Introspektsiya

yo'nalishining yirik namoyandalari o'zlarini o'zlari kuzatganlar va to'plagan materiallarini tahlil qilib umumiy psixologik qonuniyatlarni yaratishga harakat qilganlar. Lekin inson turli vaziyatlarda o'zini bir xil boshqara olmaydi va shuning uchun bu metodning ilmiy ahamiyati unchali katta emas, lekin hozirgi zamon elektron apparatlari bu jarayonni kuchaytirish imkoniyatiga ega. Shunday qilib, kuzatish metodining qulay va samarali jihatlari bilan birga zaif tomonlari ham mavjud. Shu sababli insonning murakkab psixikasi boshqa metodlardan foydalanib tadqiq qilinadi.

Suhbat metodi. Bu metod bilan inson psixikasini o'rganishda suhbatning maqsadi va vazifasi belgilanadi, uning ob'ekti va sub'ekti tanlanadi, mavzusi, o'tkaziladigan vaqti aniqlanadi, yakka shaxslar, guruh va jamoa bilan o'tkazish rejalashtiriladi, o'rganilayotgan narsa bilan uzviy bog'liq savol-javob tartibi tayyorlanadi. Suhbatning bosh maqsadi muayyan bir vaziyat yoki muammoni hal qilish jarayonida inson psixikasidagi o'zgarishlarni o'rganishdir. Suhbat orqali turli yoshdagi odamlarning tafakkuri, aql-zakovati, xulq-atvori, qiziqishi, ziyrakligi, bilim saviyasi, etiqodi, dunyoqarashi, irodasi to'g'risida ma'lumotlar olinadi, Suhbat chog'ida o'zaro izchil bog'langan savollar beriladi:

- Xotira deb nimani aytiladi?
- Xotira idrok qilingan narsa va hodisalarni esda qoldirish, mustahkamlash hamda zarur vaqtda esga tushirishdan iborat psixik jarayondir.
- Xotiraning nerv-fiziologik asoslari nimalardan iborat?
- Xotiraning nerv fiziologik asoslari bosh miya katta yarim sharlari qobig'ida muvaqqat nerv bog'lanishlarining hosil bo'lishi, mustahkamlanishi va keyinchalik faollashuvidir.
- Xotiraning samaradorligi nimalarga bog'liq?
- Esda olib qolishda harakatning tugallanmaganligiga, shaxsning qiziqishi va mayllariga, faoliyatga munosabati, kayfiyati va irodaviy zo'r berishiga, xarakterologik sifatlariga bog'liq.
- Xotiraning qanday turlari mavjud?
- Harakat, obrazli, so'z-mantiq, emotsional, qisqa va uzoq muddatli, operativ, ixtiyorsiz, ixtiyoriy, produktiv, reproduktiv, faol va sust xotira turlari bor.

Suhbat paytida fikrlar mantiqiy izchillikka ega bo'lishi shart. Biroq mashg'ulot sinaluvchilarni toliqtirib qo'ymasligi, ularning yoshiga, saviyasiga, mutaxassisligiga mutlaqo mos bo'lishi zarur.

Dialog shaklidagi suhbatlar ham o'z ko'lami, mohiyati, mazmuni, shakli, xususiyati, sur'ati, mavzusi, ob'ektga yo'nalganligi bilan bir-biridan farqlanadi.

Suhbat metodining yuqorida ta'kidlangan ijobiy jihatlari bilan birga ayrim zaif tomonlari ham mavjud. Qaytariq so'zlar, «g'aliz» iboralar, nutqning tezligi, fikrning mavhumligi, zerikarliligi muvaffaqiyatsizlikka sabab bo'ladi. Shuningdek, savol-javobning bir xil shaklda emasligi, sinaluvchida o'ziga xos ishlash uslubi, oshkoralik yetishmasligi, iymanish, uyalish atroflicha ma'lumotlar olishni qiyinlashtiradi va shu sababli boshqa metodlarga murojaat qilishga to'g'ri keladi.

ILK O'SPIRINLARNING KASBLAR HAQIDAGI TASAVVURI

Saparova Farangiz
Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 5-IDUM psixologi

Annatatsiya: Ilk o'spirinlarning kasblar haqidagi tasavvuri haqida fikr yuritildi.

The idea of the first teenagers' professions is discussed

Обсуждалось первое подростковое восприятия профессии

Kalit so'zlar: O'spirinlik yoshi. Akademik litsey va kollej o'quvchilarini qiziqishlari. Kasblarni targ'ib qilish usullari.

Endigina o'sib kelayotgan o'spirinlik yoshidagi o'quvchilar kasbni tanlashga ma'suliyat bilan yondashmaydilar. Kuzatishlardan va va turmush tajribalaridan ma'lumki, odatda ilk o'spirinlik yoshidagi o'g'il-qizlar hayotda mustaqil qadam tashlash to'g'risida aniq, asosli fikr bildirishga qiynaladilar. Shu sababli kasb tanlash davrida oqilona va to'g'ri yo'l tutishni bilmay dovdirab qoladilar yoki tavakkaliga ish tutadilar. O'zlarining imkoniyatini hisobga olib harakat qilishga ojiz bo'ladilar. Natijada

noxush kechinmalar, umidsizliklar, ijtimoiy sustlik holatlari vujudga keladi. O'quvchilarning ba'zilari kasb tanlashda yoqqol ko'zga tashlanib turgan namunalarga taqlid qiladilar. Bunda o'z atrofdagi yaqin kishilarni nazarda tutadilar, ularning yo'lidan borishni mo'ljallaydilar.

O'quvchilarda biror bir o'quv faniga ishtiyoq natijasida ularda har xil kasblarga qiziqish hosil bo'ladi. Tanlangan kasbni o'zlashtirish bilan bog'liq fanga qiziqish ham orttiradi. Natijada to'garak, mashg'ulotlariga va fakultativ kurslarga ko'chish imkoniyati vujudga keladi., bunday imkoniyatdan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Shaxsning har tomonlama,uyg'un rivojlanishiga mehnat faoliyati salmoqli ta'sir ko'rsatadi. O'smirlarning sinf va maktab yer uchastkalaridagi mehnat faoliyati o'z mohiyati bilan zarur axborat va ma'lumotlar berib, murakkablashib ,ularning kuchiga kuch , g'ayratiga g'ayrat qo'shib , mehnat samarasidan ,mahsulidan lazzatlanish his-tuyg'ularini shakllantira boradi. Jamoa muhitini ijobiy tomonga o'zgartirish, fikrlar erkinligiga erishish va o'zini mehnat faoliyatida sinab ko'rish imkoniyati tug'iladi.

Akademik litsey va kollej o'quvchilarini qiziqishlari , mayllari intilishlari , qobiliyatlari , iste'dodlari asosida tanlangan kasblariga to'g'ri yo'naltirish o'spirinlar uchun katta hayotiy masaladir. Kasb tanlash jarayonida ilk o'spirinlarga o'qituvchilar , ota-onalar , jamoatchilik, o'z kasbining ustalari, murabbiylar alohida e'tibor berishlari kerak bo'ladi. Ko'p hollarda ular kattalarning maslahat va tavsiyalarini hisobga olgan holda qat'iy bir qarorga kelishlari mumkin, chunki ular o'z xohishlarini har tomonlama asoslab bera oladilar.

Ilk o'spirinlarda kasblar haqida yaqqol tasavvur bo'lmasligi sababli, ular ko'proq xatoga yo'l qo'yadilar. Tanlangan yoki tanlanishi zarur bo'lgan kasb qanday shaxsiy fazilatlarini talab qilishini tushunib yetmaydilar. O'z qobiliyatlarini oqilona baholay olmasliklari tufayli u yoki bu kasbni egallash uchun qanchalik tez va aniq harakat qila olishlarini , bu ishga moslasha olishlari mumkinligini bilmaydilar. Biroq hozir mazkur ko'ngilsiz holatlarning oldini olish va bartaraf etish imkoniyatlari mavjud. Buning uchun quyidagi pedagogik-psixologik omillarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir: 1) kasblarni o'rganish usullarini ishlab chiqish ,ularni tasniflash va lo'nda qilib ifodalash; 2)o'qituvchining kasblar bo'yicha tashviqot ishlari olib borishi,

o'quvchilarga kasblar yuzasidan maslahatlar berishi ilk o'spirin va uning ota-onasi bilan birga kasbga yo'naltirish tadbirlarini ko'rib chiqishi; 3)ularni kasbning asosiy turlari bilan tanishtirish; 4)kasblar olamiga sayohatlar tashkil qilish, kasb egalari bilan davra suhbatlari uyushtirish maqsadga muvofiqdir

Kasb tanlashga yo'llash va kasblarni targ'ib qilish usullaridan biri- ko'rsatmali vositalar , yani fotostendlardan , kitoblar ko'rgazmasidan yosh rassom va tabiatshunoslar ijodiy faoliyatining mahsulidan , naqqoshlik va texnika to'garagi ishlaridan foydalanishdir . Bundan tashqari muzeylarga ekskursiya uyushtirish orqali ham ayrim kasblarga qiziqish uyg'otish mumkin.

Yuritilgan mulohazalardan ko'rinib turibdiki, kasb-hunar to'g'risida axborotlar, maslahatlar berishning o'zi ongli ravishda kasb tanlash uchun yetarli emas. Shunga ko'ra , ilk o'spirin o'quvchilarning bilish faoliyatini kuchaytirish , ularni mustaqil bilim olishga o'rgatish ularga o'zlarini muayyan faoliyatda sinab ko'rish imkoniyatini yaratadi. Lekin kasbga yo'naltirishning boshqa yo'l va vositalarini ham qidirish va qo'llash kerak.

Mehnat psixologiyasining mutaxassislari kasbga yo'naltirishning boshqacha usullarini : barcha fanlarni o'qitishning politexnik jihatini chuqqurlashtirishni ; tabiiy – matematik fanlarda atrofda ishlab chiqarishdan ob'ekt sifatida foydalanishni ; ijtimoiy turkumdagi fanlarni o'qitishda o'lkashunoslik materiallarini qo'llab o'quvchilarning kasbga qiziqishni oshirish , mehnatga ishtiyoq uyg'otishni ; darslarda kasblar haqida axborotlar berib borishni ; mehnat sohalari bilan o'quvchilarning mustaqil tanishishi uchun sharoit yaratishni tavsiya etmoqdalar.

Kasb tanlashda ilk o'spirin yigit-qizlarda qator maqsadlar vujudga kelishi mumkin. Dastlabki maqsad –bosh maqsad deb ataladi va u umumxalq mehnatiga o'z ulushini qo'sha olamanmi , qanday inson bo'lib yetishaman, hayot va faoliyat ideallarim nimalar bo'lishi lozim , degan fikrlardan iborat bo'ladi. Yaqin va yaqqol maqsad dastlabki faoliyat sohasi , mutaxassislikni qanday va qayerda egallash , o'qishni tugatgach , dastlabki mehnat faoliyati qaysi lavozimdan boshlanishi, mehnat mahoratini oshirish istiqbollari haqidagi mulohazalardan tashkil topadi. Psixologik nuqtai nazardan maqsadga erishishning tashqi va ichki shart-sharoitlari mavjud. Tashqi sharoitlarga

maqsad yo'lidagi har xil qiyinchiliklar , qarama-qarshiliklar , ziddiyatlar mazkur muassasa yoki tashkilotning imkoniyatlari , muayyan sub'ektga – yosh kasb egasiga ko'rsatishi mumkin bo'lgan qarshiligi va hakovolar kiradi. Ilk o'spirinning mulohazasidan kelib chiqib shuni ta'kidlash mumkinki, u bir emas balki, bir nechta qo'shimcha maqsaddan foydalanishga intilyapti. Shunga o'xshash maqsadga erishishning qo'shimcha, yordamchi yo'l va vositalari uchrashi mumkin. Qo'yilgan maqsadni ro'yobga chiqarish uchun intilish kasb tanlash jarayonida ularning shaxsiyatida jur'atlilikni vujudga keltiradi. Bu fazilat ilk o'spirin shaxsning ajoyib yutug'idir.

Yuqoridagi mulohazalarga asoslanib , ilk o'spirinlarni o'z qiziqishlari ,mayl ehtiyoj iqtidor, qobiliyat , ko'nikma va malakalarini hisobga olgan holda kasb tanlashga yo'naltirish jamiyatning rivoji uchun puxta zamin xozirlaydi.

WORD COMBINATIONS IN EFFECTIVE TEACHING: THE POWER OF WORDS

*Yunusova Sarvinoz Faxridinovna,
Tazabayeva Oltinoy Ergash qizi*

students of Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region

Scientific advisor: Gaziyeva Saida Turgunovna

teacher of Tashkent Region Chirchik State Pedagogical Institute

Annotation: *The essential concepts of teaching successful word combinations are discussed in this article: the power of words. Types, subtypes, and their meanings are thoroughly examined, with examples provided that demonstrate excellent results when applied during courses.*

Summary: *The purpose of this article is to examine and explain the fundamental concepts of teaching successful word combinations: the power of words.*

Key words: *Word combinations, the power of words, tips for teaching word combination, main principles.*

There are many factors to gaining knowledge of an overseas or secondary language, however possibly one of the maximum critical is that of gaining knowledge of vocabulary – a language place which, in my opinion, isn't continually given the eye it deserves. For this weblog piece, I can be introducing you to on-line sources and equipment which might be geared toward English Language freshmen but maximum if now no longer all the hints and strategies mentioned may be used to research any language be it Spanish, Mandarin, French or every other overseas language. For greater Language Methodology Tips be a part of us on certainly considered one among our instructor schooling courses.

By the time an English language local speaker is five years old, they've accrued a phrase financial institution of approximately five, 000 phrases and they'll be building that phrase financial institution daily. A non-English speaker is probably fluent in five, 000 phrases of their local language however they now have the project of getting to know a brand new language, in this example English and that they want to shut that vocabulary gap.

Some would possibly query why we'd try to educate new English phrases while possibly our college students aren't usually fluent and correct with the vocabulary they already know. Well, the solution is simple – Vocabulary is their Communication Tool Box.

The 3 pinnacle advantages of getting an awesome vocabulary base are:

1. Learners can explicit themselves better. Knowing greater phrases lets in a learner to pick out their phrases greater exactly and so emerge as greater powerful and correct while speaking with others.

2. It empowers novices academically. The extra phrases a Language Learner has at their disposal, the extra professional they're at analyzing. Improving their analyzing comprehension will boom their motivation to examine with inside the goal language.

The extra they examine, the extra they'll study and the extra they study, the extra they achieve. Therefore with inside the lengthy run, enhancing their vocabulary will enhance now no longer handiest their talking abilities however additionally their analyzing, listening and writing abilities.

3. Makes existence in general, extra enjoyable. Whether it's surfing the net, studying for pleasure, paying attention to music, looking TV or visiting they enjoy, not anything will ever appear daunting again. So now that we've got checked out the significance and the blessings of enhancing vocabulary, right here are some of techniques for Teaching Vocabulary. All of those suggestions may be tailored to you students' age and learner style.

Here are my pinnacle ten tips for coaching English vocabulary: 1. Set sensible goals. Learning vocabulary is a system and includes a whole lot extra than honestly memorizing the definition of a word, so don't overload your learners. In different words, maintain your vocabulary lists to a minimum.

2. Choose wisely. Students will encounter many new phrases. Some phrases are used greater regularly than others; a few phrases are educational even as others are technical. Focus at the phrases that are maximum applicable to their needs.

Encourage them to read. Reading exposes college students to new phrases and greater importantly it exposes them to phrases in context. Even ten minutes of studying an afternoon could make an international of difference. Introduce your language newcomers to websites inclusive of www.englishpage.com, in which they are able to discover quick 10 minute genuine studying fabric starting from newspapers, magazines and English books.

4. Create autonomy. Explain on your college students that memorizing lengthy lists of phrases isn't the simplest approach to examine new phrases. Encourage them to suppose the phrases via and to try and apprehend them in context. Motivate them to make an effort to appearance up any new phrases, in a dictionary to make sure they've grasped the proper meaning.

5. Do now no longer educate phrases in isolation. A unmarried phrase ought to have some of meanings whilst used alone. However, alongside different phrases, the

which means changes. Consider the phrase supply. Its number one definition is to by skip or hand something to someone. As with inside the example, I gave the e-book to John however does it have the identical which means with inside the sentence, Her process offers her lots of pleasure or with inside the sentence Don't supply in so easily?

6. Teach in chunks. When we talk with others we use chunks of language now no longer unmarried phrases. It's vital that newcomers observe the sample that phrases are utilized in in addition to any phrases that they collocate with. Consider the terms heavy rain and sturdy wind. In each terms we imply that there is lots of rain and plenty of wind, however we will in no way say sturdy rain or heavy wind.

7. Take gain of to be had loose on-line tools. Sites together with Pogo.com and Games.com provide a huge sort of enticing phrase games. Encourage your college students to take a couple of minutes out in their nerve-racking agenda and to locate time to loosen up with a sport of Just Words or Word Battle. Make certain they select an aid which excellent fits their gaining knowledge of fashion and English Language level.

8. Use and reuse. You will want to reveal freshmen to the identical phrase some instances earlier than they could begin the usage of it effectively. Try to apply the brand new vocabulary in one of a kind situations. The greater they use a phrase, the longer they may hold it. Help them locate methods of recording their newly obtained vocabulary and inspire them to study often. Vocabulary.com is a awesome device that permits college students to each browse and create their personal phrase list. Stress the significance of incorporating any new language of their everyday lives as a lot as possible.

9. Actively system phrases. Create phrase charts and cling them across the classroom. Encourage your college students to document phrases that are new to them on those charts. If they're striking to your classroom, your college students will robotically test the charts from time to time. This will subconsciously assist them system the phrases. Change the charts on a weekly foundation and use video games consisting of Call my Bluff to study phrases on the quite of the week. It will now no longer most effective make getting to know vocabulary fun, however can even quit the week on an advantageous note.

10. Make it memorable. When we appearance lower back on our lives, it's regularly the matters we loved doing maximum that come to thoughts first. Motivate your college students through making vocabulary gaining knowledge of and new phrase acquisition, amusing and enjoyable. Try the use of websites together with Free Rice to provide that greater little bit of motivation.

References:

1. The BBI dictionary of English Word Combinations. – Jon Benjamins Publishing Co, – 2007.
2. R.Schulte, J.Biguenet. Theory of teaching of Word combinations, - 2012 – Chicago University Press. – 2012.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH

Jo'rayeva Fotima Rustamovna

Student of the Faculty of Foreign Languages and Literature, Chirchik state Pedagogical
Institute of Tashkent region

Scientific supervisor: Gaziyeva Saida Turgunovna

Annotation: No one can escape the absolute necessity of technology in our daily lives. Each of us is so heavily dependent on technology that we cannot do anything easily without it. Technology is important because it is used in all areas of life. When you contemplate your daily routine and count all the technology gadgets you consume in just one day, you will realize how important technology is when you use mobile, watch TV, drive a car, and use a computer or any electrical machine. In fact, day after day is increasing depending on technology whether during communication or transportation or search for any information or even entertainment. The article describes the innovative technologies in teaching English language and its' peculiarities.

Technology affects the way individuals communicate, learn, and think. It helps society and determines how people interact with each other on a daily basis. Technology plays an important role in society today. It has positive and negative effects on the world and it impacts daily lives. Technology provides students with easy-to-access information, accelerated learning, and fun opportunities to practice what they learn. It enables students to explore new subjects and deepen their understanding of difficult concepts, particularly in STEM. Through the use of technology inside and outside the classroom, students can gain 21st-century technical skills necessary for future occupations. Still, children learn more effectively with direction. The World Economic Forum reports that while technology can help young students learn and acquire knowledge through play, for example, evidence suggests that learning is more effective through guidance from an adult, such as a teacher. Leaders and administrators should take stock of where their faculty are in terms of their understanding of online spaces. From lessons learned during this disruptive time, they can implement solutions now for the future. For example, administrators could give teachers a week or two to think carefully about how to teach courses not previously online. In addition to an exploration of solutions, flexibility during these trying times is of paramount importance.

Below are examples of how important technology is in education and the benefits it offers to students and teachers. Here are what appear to be the top ten innovations for teachers, in no particular order:

1. Digital platforms: When we discuss innovation, we often immediately think of the internet and what we can now do online. Facebook and especially Edmodo, which creates a safe online environment for teachers, students and parents to connect, are popular with teachers. Cloud-based tools like Google Docs have also become indispensable. For teacher Tyson Seburn, it's 'where I've moved so much of individual and (because of its functionality) collaborative writing with students. The list of digital platforms is extensive and growing all the time.

2. Online CPD (continuous professional development) and the global staffroom The advent of the internet and the growth of social media have certainly allowed teachers of English from all over the world to form online communities that act like a

huge global staffroom. Twitter and ELT blogging, for example, have 'opened up a network of people who can offer advice, support and ideas', says Sandy Millin. Participants who are generous with their time, ideas, and contacts find they receive much in return.

3. Communicating with people online:

The ability to communicate online with people outside the classroom via Skype and similar tools has enabled students to meet and interact with others in English. In monolingual classes (i.e., most English classrooms around the world), this could give much-needed motivation to students who otherwise might not have the opportunity to interact with anyone in English. And as for teachers, the ability to converse with students face-to-face online has opened up a whole new market for Skype lessons and online classes.

4. Online authentic materials:

One of the biggest benefits of the internet for language learners is the sudden widespread availability of authentic resources. As David Deubelbeiss points out, this enables teachers to use 'content with messages students want to hear'. We can now access the daily news, watch trending videos on YouTube, read the latest tips on TripAdvisor... the possibilities are endless. But with so much content available to us, choosing the right online materials is crucial for efficient and effective learning. Keynote by National Geographic Learning, makes use of TED talks to develop a pedagogically sound approach to language learning, while Language Learning with Digital Video (Cambridge University Press) looks at how teachers can use online documentaries and YouTube videos to create effective lessons. Both resources are nominated for this year's ELTons awards. The possibilities of using the Internet resources are enormous. In English lessons using the Internet, you can solve a number of didactic tasks: to form reading skills and abilities using the materials of the global network; improve the writing skills of schoolchildren; replenish students' vocabulary; to form in schoolchildren a stable motivation for learning English. In addition, the work is aimed at studying the possibilities of Internet technologies for expanding the horizons of schoolchildren, establishing and maintaining business ties and contacts with their peers in English-speaking countries. Students can take part in testing, in quizzes, competitions, olympiads held on the Internet, correspond with

peers from other countries, participate in chats, video conferences, etc. Students can receive information about the problem they are currently working on as part of the project. This may be a joint work of Russian schoolchildren and their foreign peers from one or more countries.

Bibliography

1. A.V. Mogilev Internet comes to school, Voronezh, VGPU, 2001.
2. A.B. Antopolsky , T.S. Markarova , E.A. Danilina Legal and technological problems of creation and functioning of electronic libraries. - M.: INITs "Patent" , 2008.
3. Belkova M. M. Information computer technologies in English lessons // English language at school. 2008, no.
4. Belyaeva L.A., Ivanova N.V. PowerPoint Presentation and Its Possibilities in Teaching Foreign Languages // Inostr. languages at school. 2008, no. 4
5. Bershadsky, M. Information competence.//People's education. – 2009.
6. Bogorditskaya V.N., Khrustaleva L.V. Proc. English Languages: For 8 cells. school With a deep Stud. English Yaz. 4th edition - M.: 2001
7. Brown, D.R. Problem solving model for the development of information literacy: an integrated approach.// Library at school - 2006. - No. 22 p. 6 - 11
8. V.B. Popov Internet technologies and development of education Voronezh, VSPU, 2001.
9. Vladimirova L.P. Internet at foreign language lessons. IYASH, No. 3, 2002. pp. 33-41.
10. Galskova N.D. Modern methods of teaching foreign languages. - M: ARKTI, 2004.
11. Gazieva S. T. READING IS THE RECEPTIVE SIDE OF WRITING //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 5. – C. 1564-1570.
12. Gazieva S. T. Modern technology in learning foreign languages //Academic research in educational sciences. – 2020. – №. 3. – C. 1272-1275.

GILAM TO`QISH SAN`ATI

To`rayeva Surayyo
Termiz shahar 8-maktab o`qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada an'anaviy hunrmandchilik turining gilamdo'zlik sohasi bo'yicha qisqacha ta'rif berilgan. Hozirgacha saqlab qolingan gilamdo'zlik an'analarining aholi turmush tarzidagi o'rniga munosabat bildirilgan, qisqacha gilam turlariga tarif berilgan. Mustaqillik yillarida gilamchilik turlari bo'lgan e'tibor va bu borada yechimini kutayotgan masalalar bo'yicha fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: hunarmandchilik, gilamdo'zlik, patli va patsiz gilamlar, meros, munosabat.

Abstract. The article briefly describes the research carried out in the Central Asian region in the field of carpet weaving as a traditional craft. How the traditions of carpet weaving were smoothed, the place of significance and role in the life of the people were preserved, a brief description of the types of carpets is given. During the years of independence, a special attention was accordingly determined on the types of carpets and opinions on issues that need to be resolved.

Key words: crafts, carpet weaving, pile and lint-free carpets, heritage, attitude.

Gilamdo'zlik san'ati qadimdan rivojlanib kelgan. Bir qancha gilamlar qayerda to`qilishi va mahalliy aholi nomi yoki gilam to`qilgan korxonaga, gilam ishlab chiqargan yurt nomi bilan ataladi. Masalan, Kavkaz gilamlari, Turkman gilamlari, Eron gilamlari, Xitoy gilamlari va hakazo. Eron gilamlari doirasimon shaklga ega bo`lib, gul, qush, hayvonlar tasvirlanib to`qiladi. Kavkaz gilamlari esa barg, gul, qushlarning rasmi tasvirlanib to`qiladi. Kavkaz

gilamlarining mashhur shirvoni, ahti, darbandi turlari mavjud. Kavkaz gilamlarining ranglari pushti, qizil, ko`k va sariq ranglarda to`qiladi. Turkman gilamlarining naqshlari, geometrik shaklli naqshlarda to`qiladi. Turkman gilamlarining nomlari yovmit, tekin, beshir deb nomlanadi. Gilamlar asosan;uzun patli va kalta patli bo`ladi. Kalta patli gilamlar 3-7 mm, uzun patli gilamlar esa 8-17 mm li bo`ladi. Gilamlarning quyidagi turlari mavjud, to`qima, tikma va bostirma xillari mavjuddir. Gilamlar bir-biridan bejirim to`qilishi, naqsh bezaklari, to`qilish usullari, bo`yalish texnikasi va sifat darajasiga bog`liq bo`lib, bir-biridan farq qiladi.

Gilamlar to`qishda o`simliklardan tayyorlangan bo`yoqlar XIX asrga kelib, ishlatila boshladi. O`zbekistonning Andijon, Samarqand, Buxoro, Xiva, Marg`ilon, Toshkent viloyatlarida to`qimachilik korxonalarida gulsiz va murakkab gulli ip, matolardan to`qib tayyorlangan gilamlar hozirgi kungacha o`z haridorgirligini

yo`qotgani yo`q, balki chet ellik fuqarolarning diqqat-e`tiborini tortib kelayapti. Chet el mamlakatlariga ham mashhurdir. XVIII asrda gilamdo`zlik san`ati biroz sekinlashdi, biroq ip matolar ishlab chiqarish, ipakchilik, palos to`qish,

zargarlik, kulolchilikcharm, tosh yog`och, metallga badiiy ishlov berish kabiturlari hozirgi kungacha saqlanib qoldi.

Bizning Surxon vohamizda ham ipakchilik fabrikasi bir yilda besh marotaba pilla olish horij tajribasini qo`llab, turli xil ipak gilamlar, ipak matolar, ipakdan ro`mol va boshqa buyumlar ishlab chiqarish bo`yicha viloyatda yetakchikikni qo`ldan bermay kelayotgan korxonalardan hisoblanadi. Gilamdo`zlik fabrikasida 15 dan ortiq qizlar gilam to`qish bilan shug`ullanishadi. Viloyatimizda gilamdo`zlik fabrikasidan tashqari yana kulolchilik, hunarmandchilik sohalaridan yana chinni ishlab chiqarish, poyafzal ishlab chiqarish sohalarida ham yetakchi hisoblanadi. XIV-XV asrlarda gilamdo`zlik san`ati tarixi shakllangan.

Naqsh uslubi bilan yanada taraqqiy etdi. O`rta Osiyoda, shu jumladan, O`zbekiston hududida gilam to`qish san`ati XI-XII asrlarda yaxshi rivojlana boshladi. Gilamdo`zlikning tarixiy ahamiyati shundaki, dunyo xalqlari muzeylarida saqlanayotgan gilamdo`zlik yodgorliklari, turli kolleksiyalar, badiiy fondlar va qo`lyozmalardan bilish mumkin. Xitoy gilamlari dunyoda eng mashhurdir. Xitoy gilamlari patlarining naqshi har xil me`yorda qirqilib, relyef hosil qilgan, tasvirzamani esa qisqaroq patli qilib ishlanadi. Fransuz gilamlari kishini o`ziga jalb etadi, chunki syujetli naqshlar, manzara va gullari juda ham nafislik bilan to`qiladi.

esa

Gilamlar asosan o`simlik (paxta, zig`ir, jut) tolasi va jundan (qo`y, tuya) va ipakdan tayyorlangan. Gilam to`qima, tikma va bosma usullarda tayyorlanadi. Gilam to`qish uchun qirqilgan junlar yuvilib tozalanadi, temir taroqlarda taralib, undan ip yigiriladi. Iplar turli tabiiy bo`yoqlarga bo`yalgan. Bo`yoqlar o`simliklardan tayyorlangan. Shuning uchun gilamlar rangi o`zgarmaydi o`zining sifatini yo`qotmaydi.

va

Dastlab gilamlar qo`lda, keyinchalik maxsus dastgohlarda to`qilgan. To`qish uslubiga ko`ra patli va patsiz turlarga bo`linadi. Qo`lda gilam to`qish ancha sermashaqqat ish. 1 kv.m patli gilam to`qish uchun 20-25 kun vaqt ketadi. Patli gilamlar kalta patli (3-7mm) va uzun patli (8-17mm) bo`ladi. Gilam to`quvchi 1 kv.m yuzada 600-1030 tacha bog` bog`lashi lozim bo`ladi. Gilamlar hajmi jihatdan uch xil bo`ladi: kichik (3 kv.m gacha), o`rtacha (3 kv.m dan 6 kv.m gacha) va katta (6 kv.m dan katta).

Yurtimizda to`qima gilamlar Xiva, Andijon, Urgut, Qarshi va Surxondaryo viloyatlari tumanlarining deyarli barchasida turli xil gilamlar to`qiladi. To`qima gilamlar, to`qilish uslubiga ko`ra;gilam to`qish dastgohlarida to`qiladi. Gilamdo`zlikda Quyidagi jihozlar kerak bo`ladi: tarashlash tarog`i, arqoqni tushirish moslamasi, ilgak, yog`och to`qmoq, urchuq, maxsus qaychilar. XIX asrda gilam to`qish jarayonida, o`simliklardan tayyorlangan bo`yoqlar ishlatilgan. keyin esa anilin bo`yoqlaridan foydalanila boshlagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Samiyeva Sh.X., Barnayeva D.X., Rahimova M.M. Kashtachilik VA badiiy did. – Buxoro, “Iste’dod”, 2014. B.13-24
2. Tashbayeva T.X., Savurov M.D. Novoe i tradisionnoe v bitu selskoy semi uzbekov. – Tashkent., Fan, 1989. – S. 40-162.
3. O`zbekiston milliy ensiklopediyasi. O`ME, – Toshkent., 2002 y. –B. 11-13.
4. www.hunar.uz

BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHLARIINI RIVOJLANTIRUVCHI MASHG`ULOTLAR

Meliboyeva Muattarxon Saxobiddinovna
Farg`ona viloyati Farg`ona tumani 33- sonli maktab

. Birinchi sinfda bolalarda uchraydigan asosiy qiyinchiliklar quyidagilar:

1. Kun tartibi bilan bog`liq qiyinchiliklar. O`quvchi dars va uy vazifalarini bajarishi bilan bog`liq yangi kun tartibiga o`rganishi lozim. Buning uchun kattalar bolaga qo`yiladigan yangi talablarni tushuntirishlari va ularning bajarilishini nazorat qilishlari lozim.

2. Muloqot bilan bog'liq qiyinchiliklar bo'lib, ular o'qituvchi bilan, sinfdoshlari bilan yangicha munosabatlar o'rnatilishi zaruriyati bilan bog'liqdir.

3. Bu qiyinchiliklarni o'quvchilar o'quv yilining o'rtalarida his qila boshlaydilar. Birinchi sinf o'quvchilarida odatda maktabning tashqi atributlariga qiziqish mavjud bo'lib, o'quv materialining mazmuniga qiziqish esa zaif shakllangan. Shu sababli o'quvchida o'qishga qiziqish yo'qolishi, maktabga borishdan bosh tortishi mumkin. O'qituvchi o'quvchilarga aktiv intellektual harakatlarni talab qiladigan masalalar berish, oddiy yodlashni talab qiladigan masalalarni iloji boricha kamaytirish kerak. Mazkur yoshdagi bolalar o'z idroklarining aniqligi, ravonligi bilan ajralib turadilar. Buni ularda birinchi signal sistemasining ustunligi bilan izohlash mumkin. Ta'lim jarayonida o'quvchilar idroki perqektiv faoliyat darajasiga ko'tariladi. Birinchi va ikkinchi sinflarda o'quvchilarning diqqati etarli barqaror emas. 3-4-sinf o'quvchilari esa butun dars davomida o'z diqqatlarini saqlab tura oladilar. Lekin ular uchun ham dars davomida qisqa tanaffuslar foydalidir. Bolalarda birinchi signal sistemasi ustun bo'lganligi sababli mantiqiy xotiradan ko'ra ko'rgazmali-harakatli xotira muhimroq rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonida o'quv materiallarining ma'nosini, turli mulohazalarni ilmiy asoslarni eslab qolish va esga tushirish orqali o'quvchilarda mantiqiy xotira takomillashadi. Uning rivojlanishi ko'p jihatdan o'quvchilar aqliy faolligining darajasiga bog'liq. Kichik maktab yoshdagi tafakkurning xususiyatlaridan biri narsalarning ba'zi belgilari doimiyligini payqab olmaslikdir. Bolalar tafakkurining bu xususiyatini shveycariyalik J.Plaje o'rgangan. Narsa va hodisalarning xossalari, qonuniyatlariga ko'ra muhim belgilarga asoslanib umumlashtirish xususiyati esa keyinroq shakllana boshlaydi. Bolalar ancha vaqtgacha predmetlarning muhim va nomuhim belgilarini ajrata olmay qiynaladilar. Shuning uchun tushunchani to'g'ri umumlashtirish usullarini o'rgatish kerak. Kichik maktab yoshidagi asosiy psixologik o'zgarishlar. Bu yoshda etakchi faoliyat o'quv faoliyati bo'lib, ta'lim jarayoni psixikada yangi xususiyatlarni ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.A.Karimov. «Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori». Toshkent. 1997.

2. E.G`oziev. «Psixologiya». Toshkent. «O`qituvchi». 1994.
3. E.G`oziev. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.
4. E.I.Rogov. «Nastol`naya kniga prakticheskogo psixologa v obrazovaniy». M: 1996
5. I.V.Dubrovina. «Individual`nqe osobennosti shkol`nikov». M: 1875

Mavzu: O`smir psixologiyasi R E Meliboyeva Muattarxon Saxobiddinovna
Farg`ona viloyati Farg`ona tumani 33- sonli maktab psixologi

O`QUV MOTIVATSIYASI VA UNING SHAKLLANISHI

Shahnaza Allaberganova Xidirovna
Xiva tumani 17-son umumiy o`rta ta`lim maktabi psixologi

O`qish, o`rganish – maqsadi bilim yoki ko`nikmalarni o`zlashtirishdan iborat faoliyat turi. Ko`nikma – faoliyatini hatti-harakatlarini, operaciyalari to`g`ri tanlay olish darajasida o`zlashtirish. Malaka – ko`p marta takrorlash va mashq natijasida faoliyatni yarim avtomatik tarzda bajarish darajasida o`zlashtirish. Ta`lim jarayonining natijasi – o`zlashtirishdir. O`zlashtirish – ichki va tashqi faoliyatni maqsadga muvofiq ravishda o`zgartirishdir. Ta`lim bir odamning boshqasiga bilim va ko`nikmalarini berishdir. Bilim, ko`nikma va malakalar – ta`lim jarayonining natijasidir.

Ta`lim yo`l – yo`lakay va maqsadga muvofiq bo`lishi mumkin. Yo`l-yo`lakay ta`limda odam biror faoliyatni o`zlashtirishni o`z oldiga maqsad qilib qo`ymaydi. Masalan, bola yurishni yoki gapirishni o`rganayotganida o`z oldiga maqsad qilib qo`ymaydi. Inson o`z hayoti davomida juda ko`p ma`lumotlarni shu usul bilan o`zlashtiradi. J.J.Russo, L.N.Tolstoy, K.N.Ventcel kabi arboblarda o`qitishda shu usul etakchi bo`lishi kerak deb hisoblaydilar. Lekin bu usulda sistemali va samarali faoliyatni tashkil etib bo`lmaydi. O`qitish maqsadga muvofiq ravishda tashkil qilingandagina ko`zga ko`rinadigan natijalarga olib kelishi mumkin. Agar ta`lim

jarayoni faoliyat bo'lsa, u qanday ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Ta'lim gnostik faoliyat tarzida kechishi mumkin. U perceptiv harakatlardan, aqliy harakatlardan iborat bo'ladi. **O'quv sharoitining** motivatsiyasi. Motivatsiyaning manbalari quyidagilar:

1. Ichki manbalar. Ular insonning tug'ma yoki orttirilgan ehtiyojlari bilan belgilanadi. Ulardan eng muhimi tug'ma informaciyaga bo'lgan ehtiyojdir. Orttirilgan ehtiyojlar esa gnostik va ijtimoiy ijobiy ehtiyojlar hisoblanadi.

2. Tashqi manbalar. Ular shaxsning ijtimoiy hayot shart-sharoitlari bilan belgilanadi. Talabalar ularning birinchisi bo'lib, jamiyatning shaxsdan talab qiladigan ta'limiy xulq-atvor formalarini bildiradi. Bog'cha, maktayu, oila boladan juda ko'p ishlarni amlaga oshirishni talab qiladi. Ijtimoiy kutish har birimizdan ma'lum bilimlar, ko'nikmalar darajasini bo'lishi zarurligini jamiyat kutishini bildiradi. Masalan, 1 yoshli bola yurishi kerak deb hisoblaymiz. Imkoniyatlar – shaxs faoliyatini belgilovchi ob'ektiv shart-sharoitlardir. Masalan, bolaning uyidagi boy kutubxona uni kitob o'qishga undaydi.

3. Shaxsiy manbalar. Bu shaxsning qadriyatlarini sistemasi, ustanovkalari, g'oyalaridir. Bu manbalar har bir shaxs faoliyatida u yoki bu darajada mavjud. Ularning barchasi faoliyatning kechishiga ta'sir etib, ta'lim jarayonining motivaciyasini tashkil etadi.

O'quv harakatlari faoliyatda qanday funkciyani bajarishiga qarab o'quv faoliyati quyidagi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin:

- 1) tashqi informaciyani passiv o'zlashtirish;
- 2) informaciyani aktiv qidirish, topish va undan foydalanishdir;
- 3) tashqaridan boshqariladigan yo'naltirilgan informaciyani qidirib topishdir.

Ta'lim oluvchilarning ta'lim faoliyati xarakteriga ko'ra ta'limning quyidagi metodlari ajratiladi:

- 1) tushuntiruv – ko'rsatmalilik metodi;
- 2) reproduktiv metod – bilimni qayta xotirada tiklash metodi;
- 3) muammoli ta'lim metodi – produktiv xarakterdagi metoddir;
- 4) qisman izlanish metodi – o'quvchidan ijod qilishni talab etadigan metod;

5) tadqiqot metodi – o'qituvchi (metodisiz) yordamisiz tashkil etiladigan ta'lim metodi;

6) aqliy xatti-harakatlar bilimlar, malaka va ko'nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlanishi nazariyasiga ko'ra (P.Ya.Gal'perin) bu jarayon 6 bosqichdan iborat:

a) motivatsiya; b) tushuntirish;

v) moddiy shakldagi xatti-harakatlarni bajarish; g) baland ovozda xati-harakatlar va vazifalarni bajarish; d) xatti-harakatlarni ichki planda bajarish; e) faoliyatni fikran bajarish. Ta'lim jarayonining samaradorligi bir qancha psixologik omillarga bog'liqdir. bular avvalo o'quvchining o'qishga bo'lgan munosabati, uning diqqati xususiyatlari, o'qituvchi tomonidan belgilangan ustanovkalar, o'qitishning emocional xususiyati va o'quvchining qiziqishlaridir. Bilimlarni o'rganish bir necha bosqichni o'z ichiga oladi:

1) ma'lum sinfga kiruvchi predmet va hodisalarni namoyish qilish;

2) bu predmet va hodisalarni kuzatish;

3) aniqlangan xususiyatlarni taqqoslash, analiz qilish;

4) ajratilgan xususiyatni mavhumlashtirish.

Ilmiy tushunchalarni shakllantirish, bilish masalalarini echishga qaratilgan aktiv faoliyatdir. Bu faoliyat muammoni aniqlash, echish va uni shakllantirishdan iborat. Tasavvur va hayotiy tushunchalardan farqli ravishda ilmiy tushunchalar predmetlarning bevosita qiyosiy xususiyatlarini aks ettirmasdan, ularning umumiy va muhim ob'ektiv munosabatlarini aks ettiradi. Ilmiy tushunchalarning manbai hissiy tajriba bo'lmasdan, balki predmetlarni o'zgartirish yo'li bilan ularning yangi munosabati va xususiyatlarini aniqlaydigan ma'lum harakatdir. Ta'limning asosi – o'qituvchining o'quvchilarga etkazadigan mo'l-ko'l axborotini esda olib qolish emas, balki bu axborotni olish jarayonida o'quvchilarning o'zlari faol ishtirok etishi, ularning mustaqil fikr yuritishini, mustaqil bilim olish qobiliyatini sekin-asta shakllantirib borishdan iborat bo'lmog'i lozim. Hozirgi davrda T.V.Kudryavcev, A.M.Matyushkin, Z.I.Kalmikova va boshqalar muammoli ta'limning asoslarini ishlab chiqdilar. Uning mohiyati quyidagicha: O'quvchilar oldiga bilishga oid muammo quyiladi. Ular bu muammoning echimi haqida

gipoteza tuzadilar, uning tekshirish usullarini belgilaydilar, muhokama qiladilar, isbotlaydilar. O'quvchilarning mustaqil kashf etish va izlashi bilan bog'liq metod evristik yoki tadqiqotchilik metodi deb ataladi. Ta'lim jarayonida o'quvchilar bilimlarini o'zlashtiribgina qolmay, xilma-xil ko'nikma va malakalarni hosil qiladilar. Ko'nikma – bu to'g'ri usul va qo'llanmalarni tadbiq qilgan holda biror faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishdir. Malaka – mustahkamlangan, avtomatlashtirilgan ish usullari va yo'llari bo'lib, bu usullar murakkab faoliyatning tarkibiy qismlari hisoblanadi. Ko'nikmalar mashqlar jarayonida vujudga keladi, lekin har qanday mashq ham ko'nikmani vujudga keltirmaydi. Ko'nikma harakatlarni bajarishning to'g'ri usullarini egallash bilan bog'liqdir.

QO'SHIMCHA ADABIYOTLAR:

- 1) Zaxarova A.V. Psixologiya obucheniya starsheklassnikov. Riga
- 2) I.A.Karimov. «Barkamol avlod orzusi». Toshkent. 1999.
- 3) E.G`oziev. «Psixologiya». Toshkent. «O'qituvchi». 1994.
- 4) E.G`oziev. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.
- 5) Kon I.S. Psixologiya yunosheskogo vozrasta. M.: 1979
- 6) Mudrik A.V. O vospitaniy starsheklassnikov. M.: 1981
- 7) Klimov E.A. Put` v professiyu. Leningrad: 1980

PSIXIK TARAQQIYOT QONUNLARI

Esanova Husniya Farxod qizi
Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani 2-maktab psixologi

Senzitiv davr – biror psixik funktsiya yoki xususiyatning rivojlanishidagi eng tez va qulay davr. Interiorizatsiya – avval tashqariga, boshqa odamlarga qaratilgan psixik funktsiyaning shaxsning ichki funktsiyasiga aylanishi. Akseleratsiya – bolalar va o'smirlarda ma'lum davrlarda somatik va fiziologik o'sishning tezlashuvi. Yosh – psixik taraqqiyotning sifat jihatdan chegaralangan bosqichi bo'lib, fiziologik va

psixologik jihatdan barcha normal kishilar uchun tipik hisoblanadi. Har bir yosh davriga xos taraqqiyotning ijtimoiy situaciyasi mavjud. Taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchlar. Shaxs taraqqiyotidagi ichki ziddiyatlar psixik taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchidir. Asosiy ziddiyatlardan biri shaxsda paydo bo'ladigan yangi ehtiyojlar va ularni qondirish uchun zarur vositalarning etishmasligidir. Shaxs taraqqiyotining erishgan darajasi, hayot tarzi va uning ijtimoiy munosabatlar sistemasida tutgan o'rni o'rtasidagi ziddiyat ham muhim ziddiyatlardan biridir. Shaxs yangi sharoitga moslashishga intiladi (bog'chada, maktabda). Ta'lim va tarbiya jarayoni ham shaxs oldiga yangi vazifalarni qo'yadi, faoliyatning yangi motivlarini hosil qiladi. Psixologiya fanida yosh davrlarini tabaqalash bo'yicha qator nazariyalar mavjud. Masalan, psixodinamika nazariyasini yorqin vakillaridan biri e.erikson nazariyasiga ko'ra inson umri 8 davrga bo'linadi: 1-davr – go'daklik; 2-davr – ilk bolalik; 3-davr – o'yin yoshi; 4-davr – maktab yoshi; 5-davr – o'spirinlik; 6-davr – yoshlik; 7-davr – etuklik; 8-davr – qarilik davri. E.Shpinger, K.Byuler, A.Maslou va boshqalar personologik nazariyaning vakillari bo'lib, ular yosh davrlarini shaxs “men” xususiyatlarining shakllanishi bosqichlari deb hisoblaydilar. Kognitivistik yo'nalishning asoschilari qatoriga J.Piaje, Dj.Kelli va boshqalarni kiritish mumkin. J.Piaje intellektni quyidagi rivojlanish davrlariga ajratadi.

- 1) sensomotor intellekti (tug'ulishdan 2 yoshgacha)
- 2) operatsiyalardan ilgari tafakkur davri (2 yoshdan 7 yoshgacha)
- 3) konkret operatsiyalar davri (7-8 yoshdan 11-12 yoshgacha)
- 4) formal (rasmiy) operatsiyalar davri.

Sobiq sovet psixologlari L.S.Vigotskiy, L.I.Bojovich, D.B.el'konin, A.A.Lyublinskaya, V.A.Kruteckiy, A.V.Petrovskiy ham yosh davrlarini o'ziga xos tabaqalash nazariyalarini yaratdilar. Ular orasida D.B.el'koninning tasnifi alohida o'rin tutib, etakchi faoliyat nazariyasiga asoslanadi. Bu nazariyaga ko'ra har bir yosh davrida biror faoliyat turi inson shaxsi shakllanishida asosiy rol o'ynaydi. Bu yosh davrlari quyidagilar:

- 1) go'daklik davri – tug'ilgandan 1 yoshgacha; asosiy faoliyat – bevosita emocional muloqot.
- 2) Ilk bolalik davri – 1 yoshdan 3 yoshgacha; asosiy faoliyat – predmetli faoliyat.

- 3) Maktabgacha davr – 3 yoshdan 7 yoshgacha; asosiy faoliyat – rolli o'yinlar.
- 4) Kichik maktab yoshi davri – 7 yoshdan 10 yoshgacha; asosiy faoliyat – o'qish.
- 5) O'smirlik davri – 10 yoshdan 15 yoshgacha; asosiy faoliyat – muloqot.
- 6) Ilk o'spirinlik davri – 15 yoshdan 18 yoshgacha; asosiy faoliyat – o'qish, kasb tanlash.

Psixik taraqqiyotning bir bosqichidan ikkinchisiga o'tish bosqichlarida yosh krizislari yuz beradi. Krizislar ikki yosh davri oralig'ida yuz berganligi sababli 1 yosh davrining tugashi va ikkinchi yosh davrining boshlanishiga to'g'ri keladi. Barcha yosh krizislari ba'zi umumiy belgilarga ega. Bolalar krizislar davrida qaysar, asabiy bo'lib qoladilar, kattalar bilan nizolar paydo bo'ladi, avvalo bajaradigan ishlarini qilishdan bosh tortadilar. Krizislar davrida paydo bo'ladigan yangi ehtiyojlari qondirilmaydigan bolalar shunday reaksiya namoyon qiladilar. Shaxsning ontogenezidagi ijtimoiy rivojlanish 2 yo'nalishda: ijtimoiylashuv va individuallashuv ko'rinishida bo'lib turli yosh davrlaridagi krizislar ham mos ravishda turli xarakterga ega. Masalan: 1, 6, 15 yoshlilar krizislari ijtimoiy tajribani o'zlashtirish muhitda o'z pozitsiyalarini mustahkamlash bilan bog'liq bo'lsa 0, 3, 10, 17 yoshdagi krizislar esa o'zini anglash, ko'rsatish, atrofdagilarning tan olishi uchun kurashish asosida yuzaga keluvchi krizislardir. Bola avval ma'lum darajaga etib, keyin tarbiyalanmaydi, balki ta'lim va tarbiya jarayonida psixik rivojlanadi. Bunda psixologlar Vigotskiy tomonidan aniqlangan qoidaga, ya'ni ta'lim berish bola ko'lga kiritib bo'lgan rivojlanish darajasini ko'zlamasdan, bir muncha olg'a ketish, bolaning tafakkurida uning mavjud imkoniyatlarini bir muncha oshiradigan talablar qo'yishi u erishgan va yaxshi o'zlashtirib olgan analitik-sintetik faoliyat darajasini talab qilish kerak degan qoidaga asoslanadilar.

L.S.Vigotskiy ta'limining aqliy rivojlanishdagi etakchi rolini ta'kidlar ekan, ta'lim bolaning rivojlanishidagi kechagi kunga emas, balki ertangi kunga tayanmog'i lozim deb hisoblangan edi. Ta'lim rivojlanishning faqat tugallangan darajasi asosida qurilmasdan, avvalo hali unga tarkib topmagan narsalarga tayanmog'i kerak. L.S.Vigotskiy boladagi aqliy rivojlanishning 2 darajasi haqidagi qoidani ifodalab berdi. Birinchi daraja, Vigotskiy atyanidek, aktual rivojlanish darajasi – o'quvchi

tayyorligining mavjud darajasi bo'lib, u o'quvchining qanday topshiriqlarni to'la mustaqil bajara olishi bilan xarakterlanadi. Yancha yuqori bo'lgan ikkinchi daraja (uni Vigotskiy eng yaqin rivojlanish zonasi deb atagan) bolaning nimani mustaqil bajara olmasligini, lekin ozroq yordam bilan (yo'l-yo'riq beruvchi savollar ...) nimaning uddasidan chiqa olishini ko'rsatadi. Vigotskiy bola bugun kattalar, o'qituvchi yordamida bajarayotgan narsani ertaga mustaqil ravishda o'zi bajaradi, eng yaqin rivojlanish zonasiga kirgan narsalar, ta'lim jarayonida aktual rivojlanish jarayoniga o'tadi deb ta'kidlagan edi. Har qanday psixik funkciya inson hayoti davomida 2 marotaba namoyon bo'ladi: avval ijtimoiy, so'ngra psixologik xarakterdadir, avvaliga psixik funkciya odamlar orasida interpsixik ko'rinishda bo'lsa, so'ngra bola uchun intrapsixik ko'rinishdadir. Bu qonuniyat barcha psixik funkciyalar, ixtiyoriy diqqat, mantiqiy xotira tushunchalarining, irodaning rivojlanishiga tegishlidir. Har qanday funkciya avval boshqa odamlarga qaratilgan bo'lib, so'ngra shaxsning ichki funkciyasiga aylanadi. Ontogenezda psixik bir bosqichdan sifat jihatdan boshqa bosiqchga qadamma-qadam o'tishdir. Har bir yosh davrlarda tashqi ta'sirga psixikaning sezuvchanlik xususiyati turlicha bo'lib, u yoki bu psixik funkciya rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratiladi. Bunday davrni – shu psixik funkciyaning senzitiv davri deyiladi. Masalan, 1 yoshdan 3 yoshgacha davr nutq rivojlanishining senzitiv davridir. Kichik maktab yoshi o'quv faoliyati uchun senzitivdir. Bu yoshdagi bolalarning xususiyatlari, xususan o'qituvchining obro'li ekanligi, ishonuvchanligi, tirishqoqligi bunga imkon beradi. O'spirinlik yoshi esa o'z ichki dunyosini bilish uchun qulay davrdir. Ularning emocional sferasining boyishi, o'z-o'zini boshqarish va ma'suliyati seziladi. Bola psixik rivojlanishining turli yo'nalishi mavjudligini unutmazlik lozim. Funkcional rivojlanish bevosita bilim va malakalarni o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lsa, yosh davriga xos psixofiziologik rivojlanish bilan belgilanadigan yosh davri rivojlanishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. E.G`oziev. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent. 1997.
2. E.G`oziev. Psixologiya muammolari Toshkent. 1999.
- 3.. V.Karimova. Psixologiya. Toshkent. 2000.

4. Kon I.S. Psixologiya yunosheskogo vozrasta. M.: 1979
5. Mudrik A.V. O vospitaniy starsheklassnikov. M.: 1981
8. Klimov E.A. Put`v professiyu. Leningrad: 1980
9. Zaxarova A.V. Psixologiya obucheniya starsheklassnikov. Riga: 1980

O'QUVCHI YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH

Odilova Munira Jahonovna
G'ijduvon tumani 46-maktab psixologi

Hozirgi davrda ma'naviyat masalasi mustaqillikni mustahkamlash, istiqloq sari ishonch bilan borishda shaxs ma'naviyatini shakllantirish masalasi asosiy yo'nalishlardan hisoblanadi. Yetuk madaniyatli insongina istiqloq mafkurasini egallab, kelajak tomon ahillik, birodarlik asosida boradi. Ma'naviyatimizni tiklash va rivojlantirishda milliy til va milliy madaniyat, milliy ong, milliy o'z-o'zini anglash, milliy his-tuyg'u, milliy g'urur va g'ururni o'stirish muhim o'rinda turadi.

Milliy g'urur - muayyan millatga mansublik va ushbu millat tomonidan jahon madaniyatiga qo'shilgan hissadan faxrlanish, shuningdek, o'zi mansub bo'lgan millatga sadoqatli bo'lish hissini tuyish va bu yo'lda amaliy faoliyat ko'rsatishdan iboratdir. O'zbek xalqining ma'naviyatida millatning o'tmishi, hozirgi kuni o'z ifodasini topgan. Bizning ozod O'zbekiston dunyoda madaniyatning barcha sohalarida minglab jahonshumul ulug' zotlar, allomalar, davlat arboblarni yetishtirib bergan. Ular umumbashariyat ma'rifatparvarligini yaratishda o'zlarining ulkan hissalarini qo'shganlar. Shuning uchun ham o'zbek milliy-ma'naviy merosi jahon madaniyatining ajralmas uzviy qismidir.

O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat maqomiga ega bo'lgandan keyin istiqloq talablari, qurilajak huquqiy demokratik davlat, adolatli, insonparvar jamiyatga mos kadrlar tayyorlashga alohida ahamiyat berilmoqda.

Shu jumladan, birinchi yurtboshimiz ta'бири bilan aytganda: "Yoshlarga milliy vatanparvarlik ruhida ta'lim-tarbiya berish bugungi kunning jiddiy vazifalaridan hisoblanadi". Darhaqiqat, yosh avlodlarda ona vatanga muhabbat, milliy g'ururni shakllantirishda avvalo, Ta'limmuassasalari va oila muhim o'rin egallaydi.

Milliy g'ururni xususan yosh avlodlar qalbi va ongiga singdirishda jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olish, ta'lim-tarbiya, targ'ibot va tashviqotning samarali shakl va vositalaridan oqilona foydalanish taqazo e'tiladi. Milliy g'ururni shakllantirish oldimizga quyidagi vazifalarni qo'yadi.

-Bolalarda milliy tuyg'ularni shakllantirishning pedagogik muammosini dolzarbligini asoslash;

-Bolalarda milliy tuyg'ularni shakllantirishning samarali shakl va metodlarini aniqlash;

-Bolalarda milliy tuyg'ularni shakllantirishga qaratilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish;

-Bolalarda milliy tuyg'ularni shakllantirishning shakl va metodlarini o'rganish.

Millatni milliy qadriyatlarining obykti va subyekti sifatida tushunish, u bilan bog'liq milliy qadriyatlar tizimini ilmiy tahlil qilish, millatning o'zini ijtimoiy qadriyat sifatida qarash ikmonini beradi. Bu esa milliy qadriyatlarining namoyon bo'lishi, tarixiy rivojlanish jarayonida o'tmishdan kelajakka tomon xarakterini taxlil qilishga imkon yaratadi. Milliy qadriyatlar bu:

- kishilarning tabiiy, tarixiy va ijtimoiy birligini ta'minlaydigan etnik makonda shakllanadi, rang-barang tarzda, tarli shakllarda namoyon bo'ladi, kishilarning ongiga, hayot tarziga o'ziga xos tarzda ta'sir qiladi.

- kishilarning o'zaro munosabalarida, ijtimoiy faoliyatlarida ko'zga tashlanib turadi hamda ana shu munosabat, faoliyat, maqsad, ehtiyoj va intilishlar uchun ma'naviy asos bo'ladi;

- moddiy, ma'naviy, iqtisodiy, siyosiy va boshqa sohalarda muayyan natija sifatida yuzaga kelishlari, kishilar uchun zaruriyat sifatida o'ziga xos ahamiyat kasb etishlari, ularga foyda keltirishlari xam mumkin;

- ijtimoiy rivojlanish jarayonida o'zgarib, takomillashib, rang-barang jihatlar avloddan-avlodga o'tadi, meros qoladi.

Umuminsoniylik tuyg'usi faqat o'z xalqi qadriyatini ardoqlash, ko'z-ko'z qilish va boshqalar orasiga yoyish uchun intilishga asoslanmaydi, balki har bir xalq, elat, urug' qadriyatlarini qanday xolatda bo'lsa, shundayligicha qabul qilib, ularni hurmat qilishdan boshlanadi.

Har bir millatning o'zi qadrlaydigan madaniyati, tili, an'analari, urf-odatlarini, marosimlari va odob normalari bor. Dunyoda aholisi son jihatdan ko'p yoki kamroq xalq bo'lishi mumkin, ammo madaniy va ma'naviy sohada bir-biridan kam yoki ortiq millat yo'q. Ayni paytda sotqin millat ham, qoralash huquqiga ega bo'lgan millat ham yo'q. Ammo har bir millatning o'ziga xos o'tmishi, madaniy va ma'naviy qadriyatlari, milliy qahramonliklari, boshqa millatning o'ziga millat faolliyati baholovchi hakam bo'lishga haqqi yo'q. Biror bir ta'limot, davlat shakli yoki yashash usulini qabul qila olmaganligi uchun hеч qachon yoki bu millat aybdor emas. Shu ma'noda umuminsoniylik bir millat qadriyatlarini butun olamga yoyish yo'li bilan emas, balki hamma millat va elatlarning qadriyatlarini asrab-avaylash, muhosilashtirish, tarix tarozusi saqlab qoladigan qadriyatlarni hurmat qilish va olamdagi milliy rang-baranglik bilan uzviy aloqada ekanligini anglash yo'li bilan boyib boradi.

Milliy qadriyatlar millatning tabiiy-tarixiy rivoji, ijtimoiy turmushi, yashash tarzi, o'tmishi, kelajagi, madaniyati, ma'naviyati, urf-odatlarini, an'analari, tili u vujudga kelgan xudud va boshqalar bilan uzviy bog'langan. Ular xilma-xil shakllardan, bir-biri bilan uzviy aloqada namoyon bo'ladi, o'ziga xos milliy qadriyatlar tizimini tashkil qiladi. Bu tizimda tabiiy-tarixiy birlikni ta'minlovchi qadriyatlar – qon-qardoshlik, madaniy ma'naviy yaqinlik, o'tmish va ma'naviy meros, ona yurt tuyg'usi va boshqalar nisbatan barqaror bo'lib xisoblanadi. Ular milliy qadriyatlar tizimida tarixiy jarayonlar davomida tez o'zgarib turadigan ba'zi kundalik yoki amaliy ahamiyatga molik bo'lgan qadriyatlarga nisbatan, milliy qadriyatlar tizimi, o'z o'rnini va ahamiyatini uzoqroq saqlab qolishi bilan bog'liq xususiyatni ifodalaydi.

“Ko'p yillik ilmiy kuzatish va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson o'z umri davomida oladigan informasiyaning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrida olar ekan.

Bolaning ongi asosan 5-7 yoshda shakllanishini inobatga oladigan bo'lsak ana shu davrda uning qalbida ma'naviyatning ilk kurtaklari namoyon bo'la boshlaydi". Hozirgi mustaqillik sharoitida yurtimizning rivojlangan davlat darajasiga ko'tarilishi uchun bolalarni maktabgacha yosh davridan halollik poklik, mehribonlik, mehr – muruvatlilik va ular ongiga singdirish g'oyalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.–T.: “O'zbekiston”. – 2017 yil.– 102b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017 yil. – 488 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. ”Erkin va faravon, demokiratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” T.O'zbekiston nashiriyoti 2016 yil
4. Maxmudov Y.F, Xudoyqulov X.J. “Milliy g'urur-ma'naviy komillik mezoni”.T, Dizayn-Press 2011.327b.
5. To'raqulov E. „Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida”. T., „O'qituvchi", 1992, 39-b

O`SMIRLIK DAVRIDA BILISH JARAYONLARINING RIVOJLANISHI

Ermatova Ma'rifat Abdulazizovna

Farg'ona viloyati Rishton tumani 19- maktab psixologi

O`smirlarning yoshi ham jismoniy psixik hususiyatga egadir. Katta yarim sharda nerv xujayralarning etishi tugallanadi.O`smir organizmining jismoniy taraqqiyoti uning

organlari va to'qimalarining rivojlanishi bosh miya po'tsining boshqaruvchanlik roli o'tsida amalga oshadi, ammo o'sib borayotgan to'qimalar va organlar o'z navbatida nerv sitsmasining o'sishiga ta'sir ko'rsatadi. O'smirlik yoshida o'pkaning hajmi kattalashadi nafas olish ancha miqdorda tezlashgan va sayoz bladi. O'smirlik yoshida bola qancha toza havoda yursa shuncha foydalidir.

Bilish jarayonlarining [rivojlanishida nutq ham oshadi](#), ham yozma mavjud bo'lishi bilan ham kuchli vosita hisoblanadi. Maktabdagi o'quv jarayonlarining to'g'ri tashkil etilishi va amalga oshirilishi bilan o'smir nutqining to'g'ri rivojlanishiga sharoit yaratiladi Nutqni o'zlashtirishga harakat bu o'smirning muomala, bilish va ijodiy faoliyatga kirilishi ehtiyoj va intilish hisoblanadi. O'smirlik davrida nutqning rivojlanishi bir tomondan so'z boyligini oshishi hisobiga bo'lsa, ikkinchi tomondan tabiat va jamiyatdagi narsa voqea va hodisalarning mazmun mohiyatini anglashlari hisobiga bo'ladi. Bu davrda o'smir til yordamida atrof-borliqni aks ettirilishi bilan bir qatorda ninson dunyoqarashini ham belgilab berish mumkinligini his qila boshlanadi Aynan o'[smirlik davridan boshlab](#), iison aynan nutq bilish jarayonlarining rivojlanishini belgilab berishini tushuna boshlaydi o'smirni ko'pincha muomalada so'zlarni ishlatish qoidllari - "qanday qilib to'g'ri yozish kerak?", "qanday qilib yaxshiroq aytish mumkni?" kabi savollar juda qiziqtiradi. o'smirlar maktabdaga o'qituvchilar. kattalar ota-onalar nutqidagi kamchiliklarga kitob, gazeta radio va telivideniya diktorlari xatolariga tez e'tibor beradilar. Bu holat o'smirning bir tomondan o'z nutqini nazorat qilishni o'rgatsa, ikkinchi tomondai kattalar ham nutq, qoidalari bo'zilishi mumkinligini bilishlariga va o'zida mavjud xatoliklarni birmuncha barham toptirishlariga olib keladi. O'smir so'zlarning kelib chiqish tarixga, ularning aniq mazmuni va mohiyatiga juda qiziqadi. U endi o'z nutqida yosh bola singari emas, balki katta odamlardan so'zlarni tanlashga harakat qiladi. Nutq madaniyatini egallash borasida o'smir uchun o'qituvchi, albatta, namuna bo'lishi shartdir. Aynan maktab ta'limi o'smir bilishi jarayonlarini rivojlanish yo'nalishini sifat jihatidan o'zgarishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. O'smirlik davrida o'qish va yozma monologik nutq jadal rivojlanadi. 5-sinfdan boshlab to 9-sinfgacha o'qish to'g'ri, tez va ifodali bo'lish darajasidan, yoddan ifodoli, ta'sirli aytib bera olish darajasigacha ko'tariladi.

Monologik nutq esa asardagi kichik bir parchani qayta so'zlab berishdan, mustaqil ravishda nutq va chiqishlar tayyorlash, og'zaki mulohaza yuritish, fikr bildirish va ularni asoslab berishgacha o'zgaradi.

O'smirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo'la boshlaydi. Chunki bu davrdagi o'quvchilar atrof-olamdagi bog'lanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o'smirning bilishga bo'lgan qiziqishida progress sodir bo'ladi. Ilmiy nazariy bilimlarning egallab olinishi tafakkurning rivojlanishiga olib keladi. Buning ta'sirida isbot, dalillar bilan fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Unda deduktiv xulosalar chiqarishga qobiliyat paydo bo'ladi.

11-12 yoshdan boshlab o'smir endi mantiqiy fikrlab xarakat qila boshlaydi O'smir bu yoshda xuddi kattalar singari keng kamrovali taxlil etishni o'rgana boshlaydi. O'smir tafakkurning nazariy darajaga qanchalik tez ko'tarila olishi, o'quv materiallarini tez va chuqur egallashi uning intellektini xam rivojlanishini belgilab beradi. O'smirlik davri yuqori darajadagi intellektual faollik bilan farqlanadi. Bu faollik o'ta qiziquvchanlik xamda atrofdagilarga o'z layoqatlarini namoyish etish, [shuningdek](#), ularda yuqori baxo olish extiyojining mavjudligi bilan belgilanadi o'smirning kattalarga beradigan savollari mazmunli, muloxazali va aynan o'sha masala doirasida bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar turli-farazlarni keltira oladilar taxminiy fikr yuritib, tadqiqot o'tkaza oladilar xamda ma'lum bir masala buyicha mukobil variantlarni taqqoslay oladilar. O'smir tafakkur ko'pincha umumlashtirishga moyil bo'ladi. Respublikamizning bozor iqtisodi sharoitida o'tishda kishilardagi amaliy tafakkurning ahamiyati oshmoqda.

O'smirlik davrida diqqat, xotira, tasavvur to'la mustaqillik kasb etib, endi ularni o'z ifodasiga ko'ra boshqara oladigan bo'ladi. Bu davrda qaysi etakchi funktsiya diqqati, xotirasi yoki tasavvur ustunlik qilayotgani yaqqol namoyon bo'lib, har bir o'smir o'zi uchun ahamiyatlirok bo'lgan funktsiyani e'tiborga olish imkoniyatiga ega bo'ladi, ushbu funktsiyalarning rivojlanish xususiyatlarini ko'rib chiqamiz. O'smir o'z diqqatini to'la ravishda o'zi uchun ahamiyatli bo'lgan va yuqori natijalarga erishishi mumkin bo'lgan faoliyatlarga qarata oladi. o'smirni diqqati yaxshi boshqariladigan va nazorat etiladigan darajada rivojlangan bo'lishi mumkin. Bolaning rivojlanayotgan ixtiyoriy diqqati o'qituvchi tomonidan doimo qo'llab-quvvatlanishi juda zarurdir. Pedagogik

jarayonda ixtiyorsiz diqqatni ixtayoriy diqqat darajasiga ko'tgarish uchun bir qancha uslublar ishlab chiqilgan, shuningdek, o'smirning dars jarayonida o'z tengdoshlari orasida o'zini ko'rsatishi uchun sharoitni yaratilishi ham o'smirdagi diqqatni ixtiyorsizlik ixtayoriga aylanishida zamin bo'lib xizmat qilishi mumkin. Lekin, o'smirlik davrida juda kattik charchash xolatlari ham bo'ladi, Aynan 13-14 hamda 16 yoshlarda charchash chiziga keskin ko'tariladi. Bunday xolatlarda o'smir atrofdagi narsa va voqealarga to'lik diqqatini karata olmaydi, diqqatini ko'rmishlariga o'smirlik erishish va yo'qotish bo'yicha to'la qarama-qarshi bo'lgan davr hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. .M.G.Davletshin . Yosh davrlari va pedogogik psixologiya. T.2004
- 2.V.Karimova. Oila psixologiyasi.T.2007
- 3.www.Expert.psychology.ru
- 4.O.Musurmonova .Oila ma'naviyati -milliy g'urur.
5. Deyl Karnegi. Muomala sirlari. T.«Navro'z» nashriyoti. 1999.
6. Kon I.S. Psixologiya yunosheskogo vozrasta. M.: 1979
7. Mudrik A.V. O vospitani stasheklassnikov. M.: 1981
8. Klimov E.A. Put`v professiyu. Leningrad: 1980

O'QUVCHILARDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING DIFFERENSIYALASHUVI PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Xoliqova Tursunoy Orolovna
TerDU Pedagogika nazaryasi va tarixi yo'nalishi 2-bosqich magistranti,
Termiz tuman 1-maktab logoped o'qtuvchisi

Tayanch so'z va iboralar; O'quvchilar, munosabat, differensiyalashuv, muammo, shaxslararo, muloqot, o'smir yoshlar, psixologik o'yinlar, mashqlar, treninglar.

Shaxslararo munosabatlar insoniyat hayot faoliyatining zarur sharti bo'lib, shaxsning yetuk inson sifatida shakllanishida, uning psixik funksiyalari, jarayonlari, ahloqiy xususiyatlar rivojlanishidagi ahamiyati beqiyosdir. O'quvchilarida shaxslararo

munosabatlarning differensiyalashuvning ilmiy asoslari yuzasidan buyuk Markaziy Osiyo mutafakkirlari Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, A.Navoiy va boshqa bir qator allomalar o'z fikrlarini bildirganlar. Xususan, Abu Nasr Farobiy insonning shaxslararo ijtimoiylashuvi haqidagi ahloqiy-falsafiy fikrlari "Hikmat ma'nolari", "Falsafiy savollar va ularga javoblar", "Jism va aksidensiyalarning shakllariga qarab bo'linishi" kabi asarlarida o'z aksini topgan.

Differensiada turli sohalarida individual farqlar tadqiq etiladi. Jumladan, 1911 yilda akademik I.P.Pavlov birinchi va ikkinchi signallar sistemasi haqidagi ta'limotini yaratib, uni insonlarning individualligini o'rganishga tadbiiq etgan. I.P.Pavlovning fikriga ko'ra, birinchi signal sistemasi faoliyati ustun bo'lgan kishilar umumlashtirish xususiyatiga, ikkinchi signal sistemasi faoliyati ustunlik qilgan kishilar esa tahlil qilish xususiyatiga ega ekanligini asoslagan. O'quvchilarning dars va darsdan tashqari jarayonlarda o'zaro munosabatlarning qanday kechishi, sinf jamoasining ta'lim va tarbiyasida o'ta muhim rol o'ynashi V.A. Suxolisnkiy, A.V.Mudrik, S.V.Kondrativ, L.I.Novikovlarning izlanishlarida o'z aksini topgan. Mashxur rus pedagogi V.A. Suxolisnkiy o'z asarlarida o'smirlar jamoasini shakllantirish, o'smirlar shaxsini rivojlantirish, o'smirlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning taraqqiyotiga katta e'tibor bergan. V.A. Suxolisnkiy o'smirlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ko'p qirrali va to'la qonli bo'lishi uchun ularni boshlang'ich sinflardan boshlab jamoa bo'lib mehnat qilish, o'quv va boshqa faoliyatlar davomida bir-biriga yordam berishga o'rgatish ijobiy samara berishini ta'kidlaydi. Bunda o'quvchilarning birgalikdagi tabiat qo'yniga sayohatlari, birgalikda qiziqarli kitob o'qishlari, birga qo'shiq kuylashlari va birga o'ynashlari ularni bir-birlariga yaqinlashtirishi, muloqotini boy qilishini unutmazlik lozim. B.F.Lomov bilish jarayonida muloqot va munosabatning ahamiyatini ko'rsatib, bu jarayon "sub'ekt-ob'ekt" darajasida emas, balki "sub'ekt-sub'ekt" darajasida amalga oshganda yuqori samara berishiga diqqatni qaratadi. B, F, Lomov rahbarligida o'tkazilgan tadqiqotlarda shaxslararo munosabat va muloqotning bilish jarayonini kuchaytirishiga sabab topshiriqlarni bajarish davomida tekshiruvchilarning o'zaro ma'lumot almashishlari, faoliyatga birgalikda reja tuzishlari hamda bir-birlarini nazorat qilib borishlari ekanligi aniqlandi. Bunday o'zaro hamkorlik natijasida so'zlarni

xotirada ixtiyoriy eslab qolish 97%ga, sonlarni eslab qolish 78% ga o‘sgan. Ya.L. Kolominskiy o‘quvchilar jamoasidagi shaxslararo munosabatlar tizimini asosan sotsiolatriya usuli bilan turli muhit sharoitida (sinfda, sinfdan tashqarida, maktabdan tashqari faoliyatlarda) tekshirgan. Shaxslararo munosabatlarda har bir shaxs bir yoki bir necha rollarni bajaradi. Yuzaki qaraganda buni aniqlash ancha murakkab, faqat jamoada o‘tkazilgan maxsus tekshirishlar yordamida guruhdagi “rad etilgan”, “yakkalanib qolganlar”ni aniqlash mumkin. O‘quvchilar jamoasida “rad etilgan” va “yakkalanib qolganlar” toifasiga kirgan o‘quvchilar ham aslida tengdoshlari bilan doimo muloqotda bo‘ladilar. Tekshirishlar natijalarini chuqur tahlil qilish faqat ushbu o‘quvchilar birinchidan, o‘zlari istagan tengdoshlari bilan muloqot va munosabatlarga kirisha olmasligi; ikkinchidan, muloqot tashabbusi, faqat “izolyasiyadagi” o‘quvchidan chiqishini ko‘rsatadi. Bunda ikkala vaziyat ham o‘quvchi shaxsining barkamol shakllanishiga salbiy ta’sir etadi. A.A. Bodalevning fikricha, kishilar jamoa bo‘lib mehnat qilishlari, ta’lim olishlari, san’atda, ommaviy axborot vositalarida faoliyat ko‘rsatishlari uchun bir-birlariga ehtiyoj sezadilar va bunga intiladilar. Lekin faoliyat davomida ba’zilar hamkorlik, ba’zilar musobaqa, ba’zilar beparvolik, boshqalar esa qarshilik munosabatlarini namoyon qiladilar. Jamoa normal faoliyat ko‘rsatishi uchun esa jamoada psixologik vaziyat osoyishta, hamjihatlik, do‘stlik va bir-biriga nisbatan hayrixoxlik zarur. Jamoada bunday iqlimni tashkil etish uchun sinfda o‘qituvchining pedagogik mahorati, ishlab chiqarishda rahbarlarning boshqaruv san’ati, qobiliyati katta ahamiyat kasb etadi.

A.A. Bodalev kishilarni ob’ekt va sub’ekt sifatida ta’riflar ekan, o‘zaro munosabatlarda o‘zaro moslik yoki mos kelmaslik asosiy, hal qiluvchi omil ekinligiga e’tibor qaratadi. O‘zaro munosabatlarga shaxsning intellekt darajasi, hissiy dunyosi, xarakteri, irodasi, dunyoqarashlari ta’sir etadi. Umumiy o`rta ta`lim maktabi yuqori sinf o`quvchilari o`rtasidagi o`zaro munosabatlar boshqa yosh bosqichlaridan ko`ra, murakkab bo`lib, I. Konning fikricha, bu yosh bosqichda qarama-qarshi tendensiya kuzatiladi. Bir tomondan o‘quvchilarda yolg‘izlikka, yakkalikka, mustaqillikka (kattalarning nazoratidan chetga chiqishga intilish) istak katta bo‘lsa, ikkinchi tomondan ularda albatta qandaydir jamoaga qo‘shilish, tengdoshlar guruhidan o‘rin olishga ehtiyoj

kuchli bo‘ladi. I.Kon tadqiqotlari o‘g‘il va qiz bolalar o‘rtasidagi shaxslararo munosabatlar va muloqotning kechishi bir xil emasligini ko‘rsatdi. Qizlar bilan qizlar, o‘g‘il bolalar bilan o‘g‘il bolalar o‘rtasidagi va qarama-qarshi jinsdagi bolalar o‘rtasidagi munosabatlar bir-biridan farq qiladi. Bir qarashda turli yosh davrlardagi o‘g‘il bolalarda muloqot va munosabatlar qizlarnikiga qaraganda faolroqdek ko‘rinadi. O‘g‘il bolalar qiziqarli o‘yin uchun, hatto, o‘ziga yoqmagani bola bilan ham o‘ynashga tayyor, lekin o‘yin o‘z xarakteriga ko‘ra ko‘proq musobaqa, tortishuv tarzida janjalli kechishi mumkin. Qizlarda esa o‘zaro munosabatlar passivroq kechadi, ammo ular o‘ziga dugona, o‘yinda sherikni saralab tanlaydi va shuning uchun ham ular orasidagi munosabatlar ancha do‘stona bo‘ladi. Umumiy holatda o‘g‘il bolalar kichik yoshdan ekstensiv muloqotga, qiz bolalar esa intensiv muloqotga intiladilar. Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, jinslar o‘rtasidagi va jinslararo munosabatlarning murakkabligi shundaki, ba’zan yuqori sinf jamoasida qarama-qarshi jinslardan iborat bir necha guruhlar paydo bo‘ladi va bu psixologik iqlimga salbiy ta’sir etadi. Chunki bunday vaziyatda turli jinsdagi guruhlar o‘rtasida nizolar kelib chiqishi mumkin. L.I. Umanskiy tomonidan bu muammo bo‘yicha tadqiqot ishlari olib borilgan. Uning fikricha, sinf jamoasidagi o‘zaro munosabatlarning mustahkam bo‘lishi uchun maqsadlar, motivlar, qadryatlar va guruh a’zolari ahloq me’yorlarning «yo‘nalishi»da yaqinlik bo‘lishi kerak.

Yuqori sinf jamoasining hamjihatligi guruhning o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati, ya’ni sinfda sog‘lom mikroiklim mavjudligi, sinf a’zolarining sinfdagi tashkiliy ishlardan mamnunligi (qoniqqanlik darajasi), sinfning o‘z a’zolarini qanchalik faollashtira olish darajasi, sinf liderining sinf faoliyatini qanchalik mahorat bilan tashkil eta olishi bilan belgilanadi. Yuqori sinfda hamkorlikni amalga oshirish uchun L.I.Umanskiy ta’kidlaganidek, sinfning har bir a’zosida etarli bilim, malaka, ko‘nikma va tajriba zarur, ya’ni sinf a’zolarining kommunikativ tayyorgarligi bo‘lish kerak.

O‘quv jamoalarid a o‘zaro munosabatlar, uni shakllantirish, bu jarayonda o‘qituvchining roli keng o‘rganilgan tadqiqotlar O‘zbekistonda professor M.G. Davletshin rahbarligida bajarildi. M.G. Davletshin jamoa va guruhlarda shaxslararo munosabatlarni o‘rganish stratometriya konsepsiyasi asosida olib borilgandagina haqiqiy natijalarga erishish mumkinligini ta’kidlaydi. «Guruhiy jarayonlarda

shaxslararo munosabat va bu munosabatlarning mazmuni, motivlari, guruh qadriyatlari va normasi etakchi rol o'ynaydi,-debko'rsatadi. M.G. Davletshin jamoadagi bunday munosabatlarga «jamoaning o'z-o'zini aniqlashi», «qadriyatlar yo'nalishi birligi», «guruhga ta'si etuvchi xissiy identifikatsiya» va shaxslararo munosabatlar tizimidagi tanlov motivlarining yadrosini kiritish mumkin. F.S.Ismagilova tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchi va talabalar jamoasida yuzaga keladigan o'zaro munosabatlar va muloqot salbiy tus olmasligi uchun guruhlarda doimo o'quv-ishbilarmonlik o'yinlari va bahslar o'tkazish bilan jamoa a'zolari orasidagi har qanday muammoni birgalikda hal qilishga o'rgatish mumkin.

T.Hamroqulov va Z.M.Muratxonovalar o'qituvchining o'quvchilar bilan muloqotida o'quvchi shaxsiga hurmat, o'zini uning o'rniga qo'ya olish, o'z his-tuyg'usini boshqara olish zarurligini, shuningdek, «a'lo» va «yaxshi» baholar bilan o'qiyotgan o'quvchilar tengdoshlari orasida eng ko'p hurmat va e'tiborga ega ekanligini ko'rsatadilar.

Ko'pgina ana shunday juda yaqin munosabatlar, o'smirlarning shaxs bo'lib shakllanishida, hamkorlikdagi harakatlarining izi inson qalbi va xotirasida bir umrga saqlanib qoladi. Yuqori sinf o'quvchilarining shaxslararo munosabatlarni korreksiyalash Bu sohadagi korreksion ishlar quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi: O'quvchilar bilan to'g'ri muloqot ko'nikmalarini shakllantirishda, o'quvchilarda atrofdagi odamlarga nisbatan qiziqishni uyg'otish, kattalar, ya'ni ota-onasi bilan birgalikda o'qituvchi va tarbiyachilari ham uning muloqotiga kirishuvchanligini rivojlantirish uchun hamkorlikda harakat qilishlari ayni muddao bo'ladi. Ayniqsa, umumta'lim maktabining yuqori sinf o'quvchilarining shakllanish taraqqiyotida uning tengdoshlari bilan o'zaro munosabati va muloqotining ta'sirini hech narsa bilan tenglashtirib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiётlar:

- 1.Пфн. Шарафутдинова Х.Ф. ЁШ ДАВРЛАР ВА ДИФФЕРЕНЦИАЛ ПСИХОЛОГИЯ ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА ТЕРМИЗ-2010
2. 1 К. Н oshim ov va boshqalar. Pedagogika tarixi //O liy o 'q u v yurtlari va un iv crsitet talabalari uchun o 'q u v q o 'll. — Т o sh k e n t, О 'q itu v ch i, 1996
- 3.В.Р.Қодиров—Иқтидорли болаларнинг бirlamchi tanlovi методикалари||Toshkent 2014.

4. Schiffman H.R. Sensation and Perception: An Integrated Approach. 5th Edition. – John Wiley & Sons, 2001. – 608
5. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. T.: O'qituvchi, 2010.
6. Abdurasulov R. Maktabda psixologik xizmat. – Jizzax, 1999
7. Xurvalieva T. Maktabda psixologik xizmatni tashkil etish. – avloniy nomidagi XTXQTMOMI, 2006
8. J.Godfrua. CHto takoe psixologiya? M. 1999 g. 2-tom.
9. Крылов А.А., Маничева С.А. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии.-Spb.: Piter, 2005.-550 s.

www.ziyouz.com kutubxonasi

www.ziyouz.com kutubxonasi

FIZIKA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING ROLI

Sanoyeva Ziyoda Rizoqulovna

Rometan tumani Gazli shaharchasi 37-maktab fizika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Fizika o'qitish metodikasi kursini o'rganish jarayonida o'quvchilar yangi avlod fizika darsliklari, o'quv qo'llanmalari va asosiy metodik adabiyotlar bilan tanishishlari kerak bo'ladi. Fizika kursi asosiy bo'limlarining mazmunini ochishda dunyoqarashni rivojlantirish, politexnik ta'lim muammosiga jiddiy e'tibor berish kerak bo'ladi. Fizika o'qitish metodikasi kursi bo'yicha o'quv materiallar hajmining kattaligi ularning hammasini ma'ruzada bayon etish imkoniyatini bermaydi. Materialning ma'lum qismi seminar va laboratoriya mashg'ulotlariga, shuningdek pedagogik malakaviy amaliyot davrida o'rganiladi. Biz ushbu maqola orqali fizika darslarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish haqida xususida to'xtalib o'tamiz.

Kalit so'zlar: Dars, zamonaviy, texnologiya, ta'lim, fan, taqdiqot, metodika, tizim, elektrodinamika, elektostatika, o'zgaras tok, metod, astronomiya, mexanika, kinematika, dinamika, birliklar sistemasi, magnit maydon, o'quv materiallar, termodinamika, molekulyar fizika.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga ortib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha ananaviy talimda talabalar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'zlashtirib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi.

Fizika fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalarning roli juda katta. Ilmiy-tadqiqot natijalaridan foydalanib innovatsion texnologiyalar metodlari yordamida astronomiya kursini o'qitish talabalarni ilmiy ishlar qilishlari uchun zamin yaratadi deb hisoblaymiz. O'qituvchi zamon talabi darajasida dars berishi va yaxshi samara olishi uchun darsning kerakli shakllarini va unga mos o'qitish metodini to'g'ri tanlay bilishi kerak. So'ngi vaqtlarda vaqtlari matbuotda va pedagogik hamda metodik adabiyotlarda mavjud darsning axborot shakli jiddiy tanqid qilinmoqda. Fizika o'quv mashg'ulotlari va dars shakllarining yangi-yangi usullari tavsiya etilmoqda. Tabiiy ravshda nima uchun hozirgi dars shaklini o'zgartirish zarur bo'lib holadi, degan savol tug'iladi. Buning bir qator bir qator ob'ektiv va sub'ektiv sabablari bor.

So'nggi yillarda fizika sohasida ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda va sohaga oid ilmiy yangiliklar ko'plab ochilmoqda. Bunday yangiliklarga bir nechtasini misol qilishimiz mumkin.

Birinchi: hozirgi kunda keng tarqalgan dars shakllari ta'limning asosiy vazifasi bo'lgan politexnik ta'lim berish, ilmiy texnika taraqqiyotini yoritib berish, fan metodlari bilan to'liqroq tanishtirish, ta'lim asosida tarbiyalash kabi qator vazifalarni hal eta olmayotir. Ikkinchi: Ta'lim sohasidagi islohotlar, o'zgarishlar, ham eski, zerikarli dars turlaridan voz kechishni va interfaol, mazmunli dars shakllarini hamda shunga mos o'qitish metodlarini pedagogik hamkorlik, ta'lim oluvchilar faolligini va qiziqishini

oshirish yo'llari borasida izlanish va ta'lim tizimiga tadbiiq etishni talab etmoqda. Uchinchi dan: hozirgi zamon ta'lim oluvchisi bundan 15-20 yil oldingi ta'lim oluvchilardan psixologik, etsetik, ijtimoiy tarraqqiyoti va shu kabilar bilan farq qilishini ham e'tibordan chetda qodirmaslik kerak. To'rtinchidan: Zamonaviy pedagogikaning usullarini o'rgangan holda har bir ta'lim muassasasi va o'qituvchi o'zining induvidual xususiyatini hisobga olgan holda o'rganilayotgan materialning mazmuni va mohiyatiga qarab dars shaklini va unga mos o'qitish usulini tanlashi lozim. Biz viloyatimizdagi, respublikamizdagi va so'ngi yillarda vujudga kelgan samarali darslar va o'quv mashg'ulotlarni kuzatish, vaqtli matbuotda, pedagogik va metodik adabiyotlarda bayon etilgan mashg'ulot shakllarini tahlil qilish asosida shunday xulosaga keldik.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki samarali ijodiy darslarni tashkil etilishi shakliga ko'ra quyidagicha guruxlar ajratish mumkin ekan:

1. Ta'lim oluvchilarda insonparvarlik g'oyalarini shakllantiruvchi darslar, bu darslarning xarakterli tomoni shundaki bunda ta'lim berish bilan bir qatorda ta'lim oluvchilarni insonparvarlik va o'z-o'zini boshqarish asosida tarbiyalash g'oyasi yotadi. Tashkiliy jihatdan bu darslarda ko'proq guruhlarga bo'linib, ta'lim oluvchilarni o'z-o'zini o'qitish uslubi qo'llaniladi.
2. Eng oddiy tajribalardan foydalanish asosida fizikaning oson va hayotiy ekanligini ko'rsatish yo'li bilan ta'lim oluvchi faolligini oshirish darsi. Bunday darslarning o'zagini oddiy fizik tajribalar tashkil etadi.
3. Kasbiy – o'yinlar darsi. Darsning bu shaklida eksperimental metod “Qora yashik” metodi qo'llanilib, ta'lim oluvchilarni ijodkorlikka yo'llaydi.
4. Berilish darslari. Darsning bu shakli M.L. Tetening g'oyasi asosida tashkil etilgan. Darsning bu turi asosan ikkinchi bosqichda qo'llaniladi. U quyidagicha rejalashtirish: yil davomida o'tilgan darslar soat soni hamma choraklarga teng bo'linadi. Masalan, mexanika kursi 25 soatdan qilib to'rt chorakka bo'linadi. haftaning besh kuniga surunkasiga besh soatdan ta'lim oluvchilar fizikani o'rganadilar. Boshqacha aytganda bir chorak davomida bir marta ta'lim oluvchilar fizikani berilib o'rganadilar. Bu hafta davomida fizikani sifat jihatidan o'rganadi. Zamonaviy fizika darsning o'ziga xos tomoni va unga qo'yiladigan talab, samarali metodlar asosida ta'lim oluvchilarni

o'qitish va tarbiyalash, u o'qituvchidan barcha o'qitish vositalaridan yuksak mahorat bilan foydalangan holda ijodkorlik bilan darsni tashkil etishni ta'lim oluvchilarning ijodiy mustaqilligiga alohida e'tibor haratishni muammoli holatlarni o'qitish jarayonida ko'proq qo'llashni talab etadi. Zamonaviy fizika darslarining tahlili shuni ko'rsatadiki, darslarda ta'lim oluvchilar guruhining faolligiga erishishi bilan bir qatorda, ularning yakka-alohida xususiyatlariga e'tibor qaratish ham alohida talab etiladi.

Fizika bo'yicha mutaxassislik nafaqat fizika, balki barcha muhandislik va axborot/informatika fanlari bo'yicha aspiranturaga mukammal tayyorgarlikni ta'minlaydi; hayot fanlari, shu jumladan molekulyar biologiya, genetika va neyrobiologiya; yer, atmosfera; iqtisod va moliya; va davlat siyosati va jurnalistikada asqatadigan sohadir. Siz fizikasiz muhandis yoki shifokor bo'lolmaysiz; o'qituvchilik bilan shug'ullanish ehtimoli kamroq; sizning video o'yinlaringiz zerikarli bo'ladi va animatsion filmlaringiz haqiqiy ko'rinmaydi; Sizning global isish haqidagi siyosat qarorlaringiz unchalik ahamiyatli bo'lmaydi. Fiziklar uchun maxsus so'raladigan ish e'lonlari soni, masalan, muhandislarnikidan kichikroq bo'lsada, fizika bo'yicha malakaga ega bo'lganlar uchun mehnat bozori har xil va har doim kuchli. Fizika miqdoriy, tahliliy tafakkurni rivojlantirganligi sababli, fiziklar boshqa texnik mutaxassislarga qaraganda yuqori boshqaruv va siyosat lavozimlarida bo'lish ehtimoli ko'proq faoliyat yuritishadi .

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sivuxin D.V. Umumiy vizika kursi . 1 tom Kirish. T. 1981.
2. Raxmatullaev M. Umumiy fizika kursi “Mexanika “§ 1-2. T., 1995
3. Savelev I.V. Umumiy fizika kursi .1 t. T., 1973 Kirish.
4. Xaykin S.E. Fizicheskie osnovq mexaniki. M. 1971 g. 1-Bob.

DARS JARAYONIDA BARQAROR DIQQATNI TA'MINLASH USLUBLARI

Ramazonova Dildora Subhonovna
Buxoro viloyati Peshku tumani 1-IDUM psixologi

Annotatsiya: Bilamizki, umumta'lim maktabida tarbiyalanayotgan har bitta tarbiyalanuvchi ongining psixik rivojlanishi ahamiyatga molik sohadir. Dars jarayonida diqqatning ko'chishi va barqaror iqrorning uzoq muddat davomiyligini ta'minlash, rivojlanishning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: diqqat, xotira, fikrlash, tasavvur, nutq, shaxs rivojlanishi, ixtiyoriy va ixtiyorsiz diqqat. "Men" ni anglash, o'z-o'zini baholash.

Diqqat psixik jarayon sifatida inson aqliy faoliyatining asosini tashkil etadi. Chunki, insonning har qanday bilish jarayoni bevosita diqqat bilan chambarchas bog'liqlikda o'tadi. Masalan, biz diqqat qilib tinglaymiz, diqqatimizni to'plab fikr yuritamiz, diqqatimiz bizga o'tmishdagi ma'lumotlarni xotirlash va kelajak uchun yodda olib qolish imkonini beradi. Ya'ni diqqat o'z xususiyatiga ko'ra insonning barcha ixtiyoriy harakatlarini ta'minlovchi omildir. Demak, o'quv jarayonida o'quvchining diqqatini qanchalik uzoq vaqt ushlab turolsak, ta'lim samarasi ham shunchalik yuqori bo'lishi tabiiy. Lekin bu oddiy tushunchaning qiyinligi shundaki, o'quvchi doim ham o'z diqqatini ixtiyoriy tarzda ob'ekt ustida jamlay olmaydi. Uning ixtiyori beixtiyor ravishda boshqa obektlarga chalg'ib, ko'chib turadi. Har qanday psixologik adabiyotda, diqqatning asosiy ikki turi qayd etilgan: ixtiyoriy (irodaviy) va ixtiyorsiz (beixtiyor) diqqat. Inson, uyg'oq holatdan tashqi olamdan uzluksiz tarzda ma'lumot olib turadi va bu jarayonda ixtiyoriy va ixtiyorsiz diqqat turlari o'zaro o'rin almashib boradi.

Bola diqqatini ongli ravishda ma'lum bir predmetlarga va ob'ektlarga yo'naltirib va jamlab tura oladi. Diqqatning barqarorligi ortishi – 20-25 daqiqa, diqqat hajmi 7-8 ta predmetni qamrab oladi. Bola ikkiyoqlama tasvirlarni ko'ra olishi mumkin. Bolaning oilaviy va yon veridagi muhit, uning diqqatini jamlay olishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Oilaviy holati va yon veridagi holat o'ta ta'sirchan, hayajon va tushkunliklarga molik bo'lsa, bola diqqatining jamlanishi sust bo'lib qoladi. Aksincha, barcha muhit xushchaqchaq va esda qolarli baxtiyorlikka molik bo'lsa, bola diqqatining jamlanishi

yaxshi darajada bo'ladi. Umumman olganda har qanday o'quv jarayonini ixtiyoriy va ixtiyorsiz diqqatning doimiy o'rin almashinuvidir. Shuning uchun tajribali pedagoglar har 10-12 minut vaqt oralig'ida o'quvchilarning diqqatini biror qiziqroq ob'ektga o'tkazadilar va bu orqalie'tiborni o'qitilayotgan mavzu doirasida ushlab turishni ta'minlaydilar. Buning uchun pedagog turli misollar, voqea va hodisalarga murojat etadi, tajriba usullarni qo'llaydi. Shu yo'sinda tajribali pedagog butun dars davomida o'quvchi diqqatini goh ixtiyoriy va goh ixtiyorsiz usullari orqali muhokama qilinayotgan mavzu ustida ushlab turishga erishishi mumkin.

Zamonaviy psixologiya fani ta'lim jarayoni samarasini ko'tarish imkoniyatlarini izlar ekan, o'quvchi diqqatini maqsadga yo'naltirilgan ravishda boshqarish masalasida quyidagi tavsiyalarni bera oladi. Maskur sohadagi birinchi yo'nalish -pedagoglarni o'quvchi diqqatining ichki mexanizmi va qonuniyatlari bilan tanishtirish hamda o'qitilayotgan predmetni o'zaro mantiqiy bog'langan yagona ma'lumot tizimi sifatida taklif etish. Ikkinchi asosiy yo'nalish - o'quvchilarda o'quv faoliyatini ixtiyoriy boshqarish malakasini shakllantirish maqsadida o'quvchi shaxsini o'z-o'zini kuzatishga, o'zining diqqat xususiyatlarini bilishga va o'quv jarayoni davomida o'z faoliyatidan samarali foydalanish uslublariga o'rgatish. Uchinchi yo'nalish esa, pedagoglar faoliyatini yanada samarali tashkil etish imkonini beruvchi diqqatni boshqarishning unevirsal usullaridan foydalanishni talab etadi. Bunday universal usul psixotexnik masahqlarda o'z aksini topgan bo'lib, ma'lum jihatdan nafaqat diqqat jarayoni, balki o'quvchidagi barcha psixologik jarayonning faollashuviga xizmar qiladi.

Bugungi interfaol ta'lim shakllarini tashkil etishda qo'llaniladigan psixotexnik mashqlarni ikki asosiy turga ajratish mumkin: individual va guruh. Individual psixotexnik mashqlar turkumiga o'quvchining xotirasi, tafakkuri, fantaziyasi va idrok xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etilgan turli ijodiy sinovlar kiradi. Bu guruh mashqlarning asosiy xususiyati, ularni har bir o'quvchi individual tarzda bajarish nazarda tutiladi. Bunda pedagog diqqat markazida bo'ladigan asosiy jihat shundan iboratki, taklif etilayotgan mashqlar o'quvchilar aqliy faoliyatining qaysi shakliga tegishli ekanligiga e'tibor qaratishdir. Agar umumpsixologik qonuniyarlarga murojaat

etsak quyidagini nazarda tutish lozim bo'ladi. Biron faoliyat bilan mashg'ul bo'lgan inson miyasiga dam berishning eng samarali va maqbul uslubi – miyaning bir qo'zg'alish o'chog'idan ikkinchisiga o'tish va ma'lum vaqtdan so'ng yana avvalgisiga qaytishdir.

Agar o'qituvchi o'zining faoliyatni kuzatib borsa, tahlil qilsa, o'ziga baho bera olsa, o'z faoliyatiga tuzatishlar, yangiliklar kirita olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu sababli ham respublikamizda interfaol metodlarni o'quv jarayoniga qo'llash keng joriy etilmog'i kerak. O'quv jarayoni markazida o'quvchi shaxsi, uning ehtiyoji bo'lmog'i lozim. O'quv jarayoni uning xohish, istagiga qaratilgan, yo'naltirilgan bo'lmog'i talab etiladi. Shaxsga qaratilgan ta'lim o'quvchini o'quv – biluv faoliyatini tashkil etishning harakatlantiruvchi, qiziqish, ehtiyojini, xohish, istaklarini ro'yobga chiqaruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Innovatsion, interfaol ta'lim o'qituvchi va o'quvchiga doimiy ijodiy izlanish, uzluksiz o'z shaxsini rivojlantirish, takomillashtirish imkonini beradi.

Interfaol metodlarda dars jarayonini olib borishda o'quvchilarda quyidagi xususiyatlarning rivojlanishini ko'rsatish mumkin:

- O'quvchi o'qitilibgina qolmay, mustaqil o'qish, o'rganish, ishlashga, o'zlashtirishga o'rgatiladi.

- O'quvchilarni mustaqil ravishda tahlil qilish orqali o'zlashtirishga, ijodiy mulohaza yuritishga, shaxsiy xulosalar asosida erkin fikr yuritishga o'rgatiladi. Bizga yot fikrlarga qarshi fikr yurita olish, o'z nuqtayi nazarini himoya eta olish ko'nikmalari shakllantiriladi.

- O'quvchiga bilimlar tayyor holda berilmasdan, bilimlarni darsliklardan, axborot – resurs markazlaridan, internetdan, turli boshqa manbalardan izlash, topish, qayta ishlash orqali ijodiy mushohada yuritish imkoniyati yaratiladi.

- O'quvchining darsliklar bilan ishlash, o'qish, o'rganish, konspekt yozish, qo'shimcha adabiyotlar va manbalardan foydalanib, mustaqil o'zlashtirish ko'nikmalarini egallashga o'rgatiladi.

- Sinfdagi barcha o'quvchilarni o'z qobiliyatlari darajasida o'zlashtirishlari kafolatlanadi. O'quvchining o'zlashtirganligini, olgan bilimlarini kundalik hayotda, amaliy faoliyatda foydalana olish ko'nikma va malakalari bilan belgilanadi.

- O'qituvchi – o'quvchilar interfaol metodlar asosida ishlashni o'rganib, uni o'z o'quv – biluv faoliyatlariga olib kira olsalar, barcha o'quvchilar deyarli bir xil natijalarga erishadilar.

Interfaol metoddagi dars jarayoni tashkil etilganda:

1.O'quvchilarning o'zaro faolligi oshadi, hamkorlik, ham ijodkorlikda ishlash ko'nikmalari shakllanadi.

2.O'quv reja, dastur, ta'lim mazmuni, darslik, standart, me'yor, qo'llanmalar bilan ishlash malakalari shakllanadi.

3.Ta'lim mazmunini, matnini mustaqil mutoala qilish, ishlash, o'zlashtirish kundalik shaxsiy ishlariga aylanadi.

Yuqorida bayon etilgan fikrlar o'z mohiyatiga ko'ra yaxlit va tizimlashgan ko'rinishga ega bo'lib, o'quvchi shaxsiga ijobiy o'zgarishlarni shakllantirish va shaxs aqliy faoliyatining asosi bo'lmish diqqat jarayonini barqarorlashtirish tadbirlarida ham o'rinli bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. T. O'zbekiston. 1998. B. 90-95.
2. G'oziev E. Ontogenez psixologiyasi. T. Sharq. 2008 . B. 33-35.
3. Shoumarov G. Oila psixologiyasi . T. Sharq. 2001. B. 24-25.
4. Nishonova Z. O'smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi. O'quv qo'llanma. T., Sharq. 2003. B. 25-2
- 5.Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya [Matn] : darslik / Z.T. Nishanova va boshq. — Toshkent: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2018.
6. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz – T.: O'zbekiston, 2017, - 322b
7. E.G'oziyev – “Umumiy psixologiya”.– Toshkent: 2002 yil.

IQTIDORNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK –PEDAGOGIK TAMOYILLARI

Nasriddinova Gulsanam Abdullayevna
Buxoro viloyati Jondor tumani 26-maktabi psixologi

ANOTATSIYA Ushbu maqolada jamiyatimizda iqtidorli bolalar ,o'smirlar va yoshlarni tarbiyalashda ta'lim va tarbiyaning ahamiyati,axloqiy tarbiya undan tashqari ma'naviy tarbiya haqida ham soz yuritilgan.Insonning ulg'ayib komol topishida ta'lim va tarbiyani teng olib borish bugungi kunning dolzarb masalasi ekanligini unutmashimiz kerak.Axloq esa tarbiyaning yetakchi bog'ini.Faqatgina ta'lim berishbilan kifoyalanib qolmaslik qanchalik zarurligi haqida toxtalib otilgan.Inson tug'ilgandan ilmi bolib tug'ilmaganidek tarbiyali ham bolib tug'ilmaydi.Shunday ekan har bir osib kelayotgan yosh o'z iqtidorini,axloqini yillar davomida olgan ta'lim va tarbiyasi bilan nomoyon qiladi.

Kalit so'zlar: Iqtidor, axloq, ma'rifat, axloqiy tarbiya, tarbiyaviy ong, axloqiy tamoyillar

Bugun yosh avlodni aqlan yetuk va manaviy barkamol qilib tarbiyalashda talim-tarbiya jarayonida qòllanalidagan usul va vositalar muhim ahamiyatga ega.Barkamol shaxs tarbiyasida avvalo tarbiyalanuvchida mustaqil fikrlash ,òz aqliy va amaliy faoliyatini mustaqil tashkil eta olish kònikmasini hosil qilish zarur.Bu haqda buyuk alloma Hoja Baxovuddin Naqshband shunday yozadi : "Nabini vaqti suftin ,mardi haq nok, ba shogirdin di xal durri xatarnok".Mazmuni : "Kòrmaysanmi durga ishlov beruvchi usta durni teshayotgan vaqtda xatarnok (nozik qimmatbaho)durni teshishni shogirdiga topshiradi ".Bu fikrdan shu narsa

kòrinadiki ,ta'limni òrgatish ,birga bajarish kabi bosqichlarida òrganuvchiga erkinlik berish ,ijodiy

fikrlash va òzligini tòla namoyon qilishiga dars jarayonida imkon berishimiz kerak.

Iqtidorli bolalar ,o'smirlar va yoshlarni aniqlash ,ularni tarbiyalash bugungi kunda jamiyatning rivojlanishi va insoniyatning kelajakdagi taraqqiyoti uchun muhim va dolzarb muammo hisoblanadi.Bu muammoni ijobiy hal qilish uchun ta'limning barcha bosqichlarida , ya'ni maktabgacha , umumiy o'rta ta'lim ,o'rta maxsus va kasb hunar ta'limi ,oily ta'lim jarayonida iqtidor va ta'lantni rivojlantirishni izchillik va ketma-ketlikda amalga oshirilishi va u an'anaga aylanib borishi lozim.Buning uchun ta'lim jarayoni uzluksizligiga bir tomonlama yondoshuvdan ,ya'ni “ uzluksizlik – bu o'quv dasturining ketma-ketligi” degan qarashdan voz kechish zarur.Bugun bolaning iqtidori maktabda, ta'lim oluvchilarning faqat ma'lum bir hajmdagi bilimlarning mavjudligi bilan belgilanadi.

Ta'lim tizimidagi izchillik ta'limning maqsad va vazifalarini ,mazmunini,metodlarini va hatto ta'lim –tarbiya jarayonini tashkil etishni ham qamrab olishi lozim.Ammo amaliyotda ta'lim hali ham o'rtacha o'quvchiga mo'ljallangan ,yo'naltirilgan .Shuning uchun ham ta'lim asosini bilim tashkil etishini inkor qilmagan holda ,psixologlar insonning ijodiy rivojlanishi turli yosh davrlarida bir xil bo'lmasligini ta'kidlab ,ilk bolalik davridanoq shaxsni ijodiy rivojlanishigs sharoit yaratish lozimligini e'tirov etmoqdalar.

Psixolog A.M.Matyushkin o'zining “Iqtidorni ijodiy rivojlantirish Konsepsiyasi “da “Iste'dodli bolalar ,o'quvchilarni tarbiyalash va o'qitish xalq ta'limi tizimini takomillashtirishda yangi vazifalarni keltirib chiqaradi “- deb yozgan edi.

Tatqiqot va amaliyot shuni ko'rsatadiki ,iqtidor shaxs rivojlanishining ayrim davrlarida kechikishi va hatto nobud bo'lishi mumkin.Shu sababli ta'lim muassasalarida psixolog xizmatini tashkul etish ehtiyoji yuzaga kelmoqda. Shu bilan birga o'qituvchilarning o'zini ham maxsus psixologik-pedagogik tayyorgarlikdan o'tkazish talab etiladi.

Bolalarning iqtidori, ma'naviy va axloqiy tarbiyasida oilaning roli juda katta hisoblanadi.Ba'zida xatti-harakatlarning normalari va tamoyillari

bolaning o'zi tomonidan qabul qilinadi va standart sifatida qabul qilinadi. Ota-onalarning misollari asosida, bola yaxshi va yomon narsalar haqida o'z fikrini qo'shib qo'yadi. Agar siz ulardan

uzoqroq bo'lsangiz, bolani oliy maqsadlarga rioya qilishga chaqirishingiz foydasiz. Misol keltiring, farzandlaringizning yashashini xohlaganingizcha yashashingiz mumkin. Maktabda bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, iqtidorini rivojlantirish yo'lida o'zini-o'zi tarbiyalash yaxshi yordam berishi mumkin. Bolani har tomonlama rivojlantirish, boshqalarning xatti-harakatlarini muhokama qilish, yaxshi ishlarga rag'batlantirish ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning eng samarali va tasdiqlangan usullaridan biri bu iqtidorni to'g'ri yo'naltira olishdir. Tasviriy va konkretlik bolalar uchun qanday xatti-harakatlarning joiz ekanligini tushunishga yordam beradi. Barcha mamlakatlarda pedagoglar faoliyati uchun maksimal qulay sharoitlarning yaratilgani, pedagogning

ijodiy erkinligi, katta hajmdagi hisobotlarning yo'qligi, pedagoglari

ijtimoiy statusining yuqoriligi, bolalar 'zlarini namoyon qilishlari uchun yaratilgan ijodiy muhit, jumladan xonalarning hatto kichik detallarigacha qulay dizayni va jihozlangani, ular uchun boy adabiyotlar va rivojlantiruvchi o'yinlarning mavjudligi, erta bolalikdan jamiyatda o'zini tutish va shaxsiy gigiena ko'nikmalarini tarbiya qilish ta'lim tizimi muvaffaqiyatining asosini tashkil etadi.

Xulosa shuki, hozirgi kunda yoshlarning iqtidorini rivojlanishini oshirish, kompyuterdan foydalanish, ilm olishlari uchun qator sharoitlar yaratilgan va kitobxonlikni aholi orasida targ'ib qilish bo'yicha qator yangiliklar bo'layotgani evaziga yoshlarni fan va texnologiya tizimida innovatsiyalar yaratilayotganligi bunga misol bo'la oladi. Yuqoridagi taxlillardan kelib chiqqan holda, shunday xulosaga kelish joizki, ma'naviyatimizning qadimiyligi, mazmun-mohiyati, o'ziga xos xususiyatlari, asosiy tamoyillari, uning jamiyatimiz taraqqiyotidagi roli va ahamiyati, ong va til, aql-iqrok, muruvvat va sahovat, mehr-oqibat, iymon-e'tiqod, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, poklik, ilm-fanni, adabiyotni sevib ardoqlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqat, o'zi va o'zga millat kishilarini qadriyatlarini hurmat qilishi kabi bir qator hislatlarni tarbiyalash, ruhiyatiga ta'sir etish bugungi globallashib borayotgan davrda

yoshlarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida shakllantirishning asosida esa albatta, kitob mutolasi yotadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boyicha, harakatlar strategiyasi to'g'risida» gi PF-4947-son Farmon. www.lex.uz.
2. Jumaboyeva M. Umumiy o'rta ta'limda kasbga yo'naltirish ishlarining tuzilmasi va mazmuni. Kurs ishi. Andijon qishloq xo'jaligi instituti, 2014. — 21 b.
3. Mardanov D. Maktabda kasbga yo'naltirish ishlari.
4. S.N.Alimxodjayeva, F.I.Haydarov, T.B.Samandarova, R.X.Valiyev “Bolalar iqtidorini erta aniqlashning psixo psixologik-pedagogik metodikalari majmuasi”, Toshkent.; 2010 yil, 4-7 betlar
5. G`oziev E. Ontogenez psixologiyasi. T. Sharq. 2008 . B. 33-34.
6. Shoumarov G. Oila psixologiyasi. T.Sharq. 2001. B. 24-25.
7. Nishonova Z. O'smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi. O`quv qo`llanma. – T., Sharq. 2003. B. 25 -26.
8. Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. T. O`zbekiston. 1998. B. 90-95.

THE ROLE OF MODERN TECHNOLOGIES TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES

Makhmudova Dilyora
Student of Chirchik State Pedagogical Institute
Scientific adviser: Gazyeva Saida Turgunovna

ANNOTATION: The article is about the role of modern technologies in education and effective methods of learning foreign languages.

KEY WORDS: Effective methods, effectiveness of education, a computer-based English, modern technology, warm-up exercises, innovative methods, Power Point.

It is no exaggeration to say that knowledge of foreign languages has become a requirement of the times. Especially in the last five years, the demand for foreign languages has increased significantly. This, of course, increases the need for modern technology in the effective and useful organization of the process of learning and teaching foreign languages.

Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated December 10, 2012 No PP 1875 "On measures to further improve the system of learning foreign languages" to radically improve the system of training the younger generation in foreign languages through the introduction of In order to create conditions and opportunities... "the issues of creation and introduction of modern technologies, methods of teaching foreign languages in the educational process in order to ensure the implementation of the assigned tasks are relevant. from the first grade of secondary schools to foreign t years, first in the form of games and then using ICT tools. Despite the variety of techniques and technologies used in the learning process, the issue of providing learning materials remains relevant. In order to defend the country's honor on the world stage, our young people must first be able to compete with their foreign peers. Today, the competition is held in foreign languages, especially English, which is an international business language. Indeed, the role of modern pedagogical technologies and information and communication tools in improving the quality and effectiveness of education, the targeted organization of moon-shaped lessons of interest to students is enormous. In order to teach English to young people through computers, first of all, the teacher must be able to use computer technology at a professional level. This level of use includes not only the full use of the existing capabilities of the computer, but also the ability to create new training programs based on it. To become a teacher at this level, every foreign language teacher needs to work harder on himself in the field of modern technology. There are several advantages to teaching English with a computer over traditional teaching methods. First of all, a computer-based English learner has four areas of language (speaking, listening, writing, and reading). will have the opportunity to test their skills. This is now possible with the help of advanced software. Only in this way can the student be properly directed. In addition, every rule, every word, every unit

of understanding taught in a foreign language with the help of a computer has been proven to be better stored in the memory of the student. The ability to deliver video is one of the most effective ways to teach a foreign language through a computer. That is why I want to use the rich potential of the computer in teaching English to 5th graders through the computer. In general, it is better to use Word and Power Point to explain current issues. Because I think it's much easier for students to understand when they're spreadsheets using Word. Power Point can be used to engage students in audio, visual, and video presentations. As noted by President Islam Karimov in his book "High spirituality is invincible": We need to bring up great writers, great poets, great creators. "Thus, learning a foreign language is a modern requirement, developing new methods of language learning for the younger generation, based on the "National Training Program". , recommendation to the reading process is one of the current issues facing scientists, experts. In order for our talented young people to become experts in their fields of interest, they must first be fluent in all foreign languages, including English. Therefore, the introduction of technology, ensuring that teaching methods meet the requirements of the times are the main tasks of pedagogical scientists. Training and retraining of specialists is also important. At a time when our country's economic, political, cultural and educational ties with the world are growing, the interest of our youth in the life, culture, customs and language of foreign countries is growing. The role of foreign languages, especially English, in the development of these relations is invaluable. One of the most effective ways is to teach and learn a foreign language using modern technology. In this process, including: - when using computers, the student can watch and listen to videos, demonstrations, dialogues, movies or cartoons in a foreign language; - It is possible to listen and watch radio broadcasts in foreign languages and TV programs; - use of tape recorders and cassettes, which are more traditional methods; - CD players are available. The use of these tools will make the process of learning a foreign language more interesting and effective for students. The basis of the use of game technology is an activity that activates and accelerates the student. According to psychologists, the psychological mechanisms of playful activity are based on the fundamental needs of the individual to express himself, to find a stable

place in life, to self-manage, to realize their potential. At the heart of any game should be generally accepted educational principles and tactics. Learning games should be based on the subjects. During the games, the student is more interested in this activity than in a normal lesson and is more comfortable. It should be noted that the game is, first of all, a way of teaching. Students take an interest in playful lessons, strive to win, and the teacher uses them to educate the student. The student is confident that he or she will be able to play, speak, listen, understand, and write in English. We know that in the current educational process, the student has to be a subject. Focusing on more interactive methods will increase learning effectiveness. One of the most important requirements for English lessons is to teach students to think independently. Today, English teachers use the following innovative methods, based on the experience of United States states and English educators: - “Creative Problem Solving” is the beginning of the story. students are referred to the student judgment; - “Merry Riddles” Teaching riddles to students is important in teaching English, they learn words they are unfamiliar with and find the answer to a riddle; - Quick answers help to increase the effectiveness of the lesson; - “Warm-up exercises” to use a variety of games in the classroom to engage students in the lesson [3]; - Pantomime can be used in a class where very difficult topics need to be explained, or when students are tired of writing exercises; - A chain story method helps to develop students' oral skills; - Acting characters This method can be used in all types of lessons. Professionals such as Interpreter, Translator, Writer, and Poet can participate in the class and talk to students; - Poets and writers such as U.Shakespeare, A.Navoi, R.Burns can be "invited". At the same time, using the words of wisdom they say in class will help young people grow up to be perfect people; - The “When pictures speak” method is more convenient and helps to teach English, to develop students' oral speech, it is necessary to use thematic pictures; - Quiz cards are distributed according to the number of students and allow all students to attend classes at the same time, which saves time. As we have seen, each innovative technology has its own set of advantages. All of these methods involve collaboration between teacher and student, active participation of the student in the educational process.

In short, the use of innovative methods in English lessons develops students' logical thinking skills, fluency, and the ability to respond quickly and accurately. Such methods stimulate the student's desire for knowledge. The student tries to prepare well for the lessons. This makes students active participants in the learning process. As the education system sets itself the task of nurturing a free-thinking, well-rounded, mature person, in the future we, the future teachers, will contribute to the more effective development of ways to effectively use innovative technologies possible.

REFERENCES :

1. Gazieva S. T. READING IS THE RECEPTIVE SIDE OF WRITING //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 1564-1570
2. Gazieva S. T. Modern technology in learning foreign languages //Academic research in educational sciences. – 2020. – №. 3. – С. 1272-1275.
3. Otaboeva, M. R. The use of modern innovative technologies in foreign language teaching and its effectiveness / M. R. Otaboeva. - Text: neposredstvennyy, электронный // Molodoy uchenyy. - 2017. - № 4.2 (138.2). - S. 36–37. - URL: <https://moluch.ru/archive/138/39058/> (data obrashcheniya: 27.04.2020) H.
4. Q. Xatamova, M.N.mirzayeva. “INTERACTIVE METHODS USED IN ENGLISH LESSONS” (methodical manual), Navoi, 2006, 40 pages.
5. M. Kholdorova, N. Fayziyeva, F. Rixsittilayeva. "USE OF ASSISTANCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING". Tashkent: Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, 2005 O. Hoshimov, I. Yakubov. “METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH” (textbook) Tashkent: Sharq Publishing House, 2003

YOSHLARNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI SABAB VA YECHIMLARI

Dilorom Xo'jayeva Otanazarovna
Xorazm viloyati Yangiariq tumani 19-maktab psixologi

Annotatsiya: Maqolada yoshlar va ularning muammolari, muammolarning kelib chiqish sabablari va yechimlari haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: uyushmagan yoshlar, inson shaxsi, televideniya, internet tarmoqlari.

Yoshlar orasida ijtimoiy muammolardan biri bu, yoshlar orasida uyushmagan yoshlar qatlamining mavjudligidir. XX asr oxirida kelib xalqimiz taqdirida butunlay yangi davr boshlandi. Tarix tajribasi shuni ko'rsatadiki, qaysi davrda, qaysi davlatda, qanday tuzumda bo'lishidan qat'iy nazar barkamol avlodni yetuk insonlar qilib tarbiyalash, birinchi navbatdagi ustuvor vazifa bo'lib hisoblanadi.

Inson shaxsini, uni yuksak ma'naviy fazilatlarini kamol toptirish milliy istiqloq mafkurasini shakllantirish, yosh avlodni boy ma'daniy merosimiz hamda ta'rixiy qadriyatlarimizga hurmat, mustaqil vatanimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash barchamizni oldimizda turgan muhim vazifalardan biridir.

Uyushmagan yoshlar bilan ishlash, bu qatlamni o'rganish, ularni birlashtirish bugungi kunning dolzard ijtimoiy muammolaridan biri bo'lib qoldi. Uyushmagan yoshlar kim? Uyushmagan yoshlar qatlami qanday qilib vujudga keldi? Ular jamiyatning qanday qatlami? Hozirgi kunda yoshlarning 10 millionnini uyushmagan yoshlar tashkil etadi, ular ayni vaqtda biror bir kasb-hunar yoki ta'limning ma'lum bir qismida faoliyat olib bormayotgan, oliy yoki o'rta maxsus ma'lumotga ham ega bo'lmagan, tayinli ish bilan mashg'ul bo'lmagan yoshlar tushuniladi.

Bizning jamiyatimizda bu qatnamning yosh guruhlari o'rtacha 19-24 hamda 26-30 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etyapti. Birinchi guruh asosan o'rta maxsus ta'limi bitiruvchilari bo'lib, ular kollej va akademik litseylarni tugatib, yo oliy ta'lim yurtlariga hujjat topshirishadi yoki o'z sohasi bo'yicha ish berayotgan idora va

tashkilotlar bilan shartnoma tuzib ishga qabul qilinadilar, lekin ularning barchasi ham ishda qolib, uni davom ettirishmaydi. Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarning faqat 10 foizigina birinchi yil oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kiryapti xolos. Qolgan yoshlar o'qishga kirish uchun tayyorgarlik ko'rishyapti, qolgan qismi esa haligacha tayinli ish topa olmay sarsonlikda yuribdi. Yoshlarning ayrimlari esa o'qishga kira olmay, ish topa olmay xorijiy davlatlarga ishlashga ketyapti. Xorijiy davlatdham tayyor ish yo'qligi sababli u yerda ham sarsonlikda yurgan yoshlarimiz afsuski yo'q emas.

Endi esa yoshlar orasida bu ijtimoiy-psixologik muammolarning kelib chiqish sabablari haqida fikr yuritsak. Bunday holatga asosiy sabab, birinchi navbatda hali saviyasi past bo'lgan ota-onalarning hamda ularning farzandlariga berayotgan tarbiyasini ko'rishimiz mumkin. Bazi odamlarimizda hali-hanuz saqlanib qolayotgan eskicha fikrlash va qoloq dunyoqarash bu muammoning asosiy omilidir. Ota-onalarning yoshligidan bolalarga berib kelayotgan "o'qib nima qilasan undan ko'ra ishni qil, qorning shundan to'yadi o'qib dunyoni olib berasanmi" qabilidagi fikrlari yoki bo'lmasa, bolalarni yoshligidan o'qib, ilm olishga yo'naltirmay psixologik dalda bermay, "qora mehnat"ga jalb qilib, shu bhonada o'qishdan bolani chalg'itib, buning ustiga durustroq kasb-hunar ham o'rgatolmay, lo'nda qilib aytganda "sixni ham kabobni ham kuydirishlari" masalaning og'riqli nuqtalaridan biridir.

Oldimizda turgan muammolarni yechishda har bir iker-chikir sabablarga nazar tashlash o'rinlidir. Bolaning yosh paytidagi o'tkir zehnli, barcha narsani qabul qilishga qodir bo'lgan paytda, ularni durust kasb-hunar yoki o'qishga yo'naltirish o'rniga bolalarni ko'chada vaqtini bekor o'tkazishiga ruxsat bergan, har safar maktabga yo o'qishga ketayotganida kissasini pul bilan to'ldirib jo'natayotgan, hali endi shakllanish bosqichida turgan bolalarga mobil telefon, kompyuterlar olib berib, ularni nazoratsiz, o'z xoxishiga tashlab qo'ygan ota-onalar oramizda yo'q emas. Hech qaysi bola yoshligidan kitob o'qishni xohlab, ota-onasidan iltimos qilmaydi, ular bu paytda qiziqqon, o'yin kulguga o'ch bo'lishadi, lekin unga yoshligidan ota-onasi zarur tarbiyani berib, o'qishga hamda kasb-hunarga yo'naltirsa albatta undan kelajakda jamiyatga va oilasiga nafi tegadigan shaxs bo'lib ulg'ayadi. Lekin buning o'rniga

bolaning yoshlikdan o'yin kulgu va o'tkinchi narsalar bilan band bo'lib, mobil telefon va kompyuterlar og'ishida o'sgan boladan nimani kutish mumkin? Zeroki, yoshlikda berilgan tarbiya insonning kelajakda qanday shaxs bo'lib ulg'ayishida katta o'rin tutadi.

Bu o'rinda Abdulla Avloniyning quyidagi fikrini aytib o'tishni lozim topdim: "Tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir". Shubhasiz oila haqiqiy hayot maktabi va tarbiya o'chog'idir.

Biz yosh avlodga ilm-fan hamda kasb-hunarni yoshligidan ongiga singdirib borishimiz kerakki, zero u ulg'ayganda buning foydasi hamda berilgan tarbiyaning to'g'riligini ongli ravishta tushunib yetsin. Agar shunday qila olsak u o'qishni o'zi anglab yetadi, boshini kitobdan ko'tarmaydi, unga hech qanday kompyuter o'yinlari-yu mobil telefonlarning keragi bo'lmaydi. Uni o'qishga majburlab, nasihat qilish kerak bo'lmaydi.

Bir qancha rivojlangan mamlakatlarda misol uchun Yaponiyada na shunday uzviy ta'lim va tarbiya birga olib boriladi. Yapon yoshlari o'qishni barcha narsadan ustun qo'yishadi. Yaponiyada barcha joylarda metrolarda, xiyobonlarda, ko'chalarda, xoh yirik shahar bo'lsin, xoh chekka qishloq hamma yerda bukshop va bukkafelar bor, yapon yoshlari barcha yerlarda o'tirib tinimsiz ilm olish payida bo'lishadi, ularni boshqa hech narsa qiziqitirmaydi.

Yapon maktablarida davomat 99,9% ni tashkil etadi, hech qaysi o'quvchi maktabda o'quv formasisiz kelmaydi. Fan imtihonlarida tartib shunchalik yuqoriki, yapon o'quvchi talabalari bir-biridan ko'chirish bir-biriga yordam berish yoki har xil ko'z bo'yamachiliklarni xayollariga ham keltirishmaydi, barchalari, hammalari o'zlari uchun o'z kelajaklari uchun harakat qilishadi. Yaponiyada ta'limda milliy an'analar hamda yaponcha tarbiya ruhi ta'lim bilan omuxtalashib ketgan va hozirgi kunda dunyoning yetakchi mutaxassislari yaponiyadan yetishib chiqayotganligi, davlat yalpi ichki mahsulotining oshishi, eng muhimi jamiyatdagi ishsizlar sonining kamligi yapon ta'lim tizimining naqadar samarali ekanligini isbotlaydi. Men bu fikrlarim bilan kimnidir maqtash, kimnidir yerga urish maqsadidan yiroqman, lekin ibrat olsa bo'ladiganlardan ibrat olish kerakligini aytmoqchiman.

Barcha narsa hatto, jamiyatdagi ko'plab yechimini kutib turgan muammolarning asl sababi to'g'ri tarbiyaga borib taqalar ekan, shu o'rinda ota-onalar hamda jamiyatning uzviy bog'liqligini ta'minlash kerakligini aytmoqchiman, buning uchun biz ota-onalar bilan uchrashuvlar o'tkazishimiz lozim, ularning ma'naviyatini, psixologik madaniyatini oshirishimiz kerak, bunda albatta ta'lim muassasalarining o'rni katta.

Shu o'rinda yana bir fikrga e'tiboringizni qaratmoqchiman, xalqimizda "Qars ikki qo'ldan chiqar" degan pur ma'no naql boriki, ko'p o'rinlarda biz bu fikrni naqadar to'ri ekanligini tan olmay ilojimiz yo'q. Masalaning bir jihati boriki, shu o'rinda shuni aytishni lozim topdim. Biz yuqorida aytilgan muammolarning vujudga kelishida nafaqat ota-onalar, balki ta'lim tizimimizdagi ayrim yo'l qo'yilgan kamchiliklar sabab bo'lyapti.

Bu kamchiliklarni bartaraf etsak, albatta ijobiy natijalarga erishamiz. Yoshlar bizning kelajagimiz ularning ta'lim olishi kasb egallashlariga ko'mak berish bizning vazifamizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. Toshkent. "O'zbekiston". 2001-yil.
2. Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri". Toshkent. Xalq merosi. 1993-yil.
3. Maktab va hayot jurnali. 2-son 2009-yil.
4. E. G'oziyev "Ontogenez psixologiyasi". 2010-yil.
5. Nishonova Z, Alimova G, "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi". Toshkent. 2013-yil.

РУҲИЙ ТУШКУНЛИККА ТУШГАН ЎСПИРИНЛАР БИЛАН ИШЛАШНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

*G'opirova Nozima Voxodirovna
Chust tuman 48-maktab psixologi*

Ўсмирлик даври бошқа ёш даврларидан ўзининг тўлқинсимон ва ўзгарувчан ҳолатларга бой экани билан ажралиб туради, бу ўзига хослик натижасида ўспиринларнинг хатти-ҳаракатларида кўпинча кескин қарор қабул қилиш, шошма-шошарлик, ёлғизликка мойиллик каби ҳолатлар кузатилади. Жаҳлдорлиги, жиззакилиги, хиссиётларининг барқарор эмаслиги, ота-онанинг ортиқча ғамхўрлигига қаршилиқ кўрсатиши, уятчанлик ҳамда ўзи ва яқинларига имкониятдан ортиқ талаблар қўйиши атрофдагиларни хавотирга солади.

Шунинг учун ўспиринларнинг хатти-ҳаракатларининг келиб чиқиш сабабларини тушуниб етиш керак. Ота-оналар, унинг яқинлари, ўқитувчи ва психологлар болаларнинг мазкур босқичда мураккаб даврни бошидан кечираётганлигини тушунишлари лозим.

Бунинг ўтиш даври дейилишига сабаб шундаки, бунда ўспирин ўзини шахс сифатида, оиланинг, гуруҳнинг, жамиятнинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида англашни бошлайди. У ўзини нафақат ижтимоий муносабатларда англайди, балки ўзининг келажақдаги, улғайганлигидаги режаларини тузишни бошлайди.

Албатта, бу режалар ҳали мукамал, аниқ - равшан эмас, лекин ўспирин учун улар жуда катта аҳамиятга эга. Орзулар оламида яшаётган ўспирин, унинг режаларини катталар билиб қолмасликлари учун жон-жаҳди билан ҳаракат қилади.

Бундай вазиятда эса катталар ўзларини қандай тутиши муҳим аҳамиятга эга. Ҳатто ҳаётий тажрибага эга ота-оналар, устоз - мураббийлар, қолаверса, ўспирин учун аҳамиятли бўлган бошқа катталар ҳам кўп ҳолларда ўспиринлик даврини ҳисобга олмасдан, ўз фикрларини унга уқтирмоқчи бўлишади.

Натижада, катталар ва ёшлар муносабатлари ўртасида мувозанат йўқолади ва улар бир-бирларидан узоқлашиб кетадилар. Ўспириннинг жамият

қонуниятлари ва маънавий кадриятларини қай даражада ўзлаштириб олганлиги, унинг шахсий кадриятлари қанчалик жамиятликка мос келиши унинг жамиятга ва катталар ҳаётига кириб боришига таъсир этади.

Албатта, бу ёшда ўспирин ҳали катта эмас, лекин ортиқ бола бўлишни ҳам истамайди, шу сабабли, катталар уни мустақил ҳаётга тайёрлашлари учун кўп жиҳатдан уни қўллаб-қувватлашлари зарур бўлади.

Айрим ота-оналар фарзандларини ортиқча қийнамаслик мақсадида реал ҳаётий қийинчиликлардан ҳимоя қилиб, ортиқча ғамхўрлик кўрсатишади, лекин ота-она оиладаги меҳнат тарбияси - ўспиринда масъулият ҳисси, ўз-ўзини ҳурмат қилиш, фуқаролик бурчини шакллантириш пойдевори эканлигини доимо ёдда тутишлари керак.

Ўспиринларнинг фақат тенгқурлари билан сирдош муносабатда бўлишлари, айрим ҳолларда, ўқишдаги ўзлаштиришнинг пасайишига олиб келади. Бола учун тенгдошларининг у ҳақидаги фикри жуда аҳамиятли бўла бошлайди.

Шунингдек, мазкур даврда наслдан ўтган ёки орттирилган руҳий касалликларнинг зўрайиши кузатилишини эътиборга олиш керак.

Болада тушқунлик аломатларининг пайдо бўлиши билан, дарҳол унга шу ҳолатдан чиқиб кетишга кўмаклашиш зарур. Бунинг учун қуйидаги амалий тавсияларни таклиф этамиз:

1) Бола билан суҳбат қилиш, унинг аҳволи билан қизиқиш, келажак ҳақида гапириб, ҳамкорликда режалар тузиш. Болани қўллаб-қувватлаб, ўзига, келажакка ишончни шакллантириш зарур.

Ўз мақсадига эриша олишига умид бериш лозим. Болани ҳеч қачон “қовоғи солиқлигида”, “фаросатсизлигида” айбламаслик керак, ундан кўра, унинг шахсий фазилятларини янада кучлироқ қилиб кўрсатиш мақсадга мувофиқ. Болани чаққон, аълочи, омадли тенгдошлари билан ҳеч қачон таққосламаслик лозим.

Бу таққослашлар у сиз ҳам паст бўлган ўз-ўзини кадрлаш ҳиссини янада пасайтириб юборади. Ундан кўра, кечаги ҳолати билан бугунги ҳолатини солиштириш орқали анча ижобий ўзгаришларга эга бўлаётганига унда ишонч ҳосил қилдириш керак.

2) Бола билан индивидуал шуғулланиш, у билан турли машғулотларни биргаликда бажариш лозим, бола ўзининг кераклигини, сизнинг меҳрингизни ҳис қилиши зарур. Бир ҳилликда кечаётган турмуш тарзини озгина бўлса ҳам ўзгартиришга ҳаракат қилиш мақсадга мувофиқ.

3) Ўсмир қатъий кун тартибига риоя қилиши лозим. Вақтида дам олиши, яхши овқатланиши, ҳаракатли машқларни бажаришига алоҳида эътибор бериш керак. Тушқунлик-психофизиологик жараён эканлигини унутмаслик, бундай ҳолатда ўсмирнинг жисмоний ҳолатига доимо эътибор бериш керак.

Бир суткада 7-8 соатдан кам ухлаш, тўғри овқатланмаслик, камқонлик, буқоқ, гижжа каби касалликлар бевосита бола хулқига салбий таъсир этади.

Боланинг рухий зўриқишида имкон борича “Тузукмисан? Сени бир нима безовта қилаётганга ўхшайди? Аҳволинг яхшими? Мен қандай ёрдам беришим мумкин?”, деб мурожаат қилиш ижобий самара беради.

Унга ўз фикрларини йиғишга ёрдам бериш керак, бунда тушқунликка тушиш сабабларини эътиборга олган ҳолда ёндашиш лозим.

Бундай ҳолатларда болага “ҳеч нима бўлмайди, ҳаммада ҳам ўзига яраша муаммолари бор, ҳамма яшайди, сен ҳам шулар қаторида чидаб, яшайсан!”, каби ибораларни ишлатмаслик лозим.

Чунки болалар иродасизликни қабул қилишни, ўзини кучсизлигини, кераксизлигини тан олишни истамайдилар.

Рухий тушқунликка тушган ўспиринларда уларнинг орзу-мақсадларини, қарашларини келажак билан боғлашга ҳаракат қилиш лозим. “Яқинларингни ўйламайсанми?”, каби саволлар бериш ўрнига уни ёрқин ва бахтли келажак билан боғловчи омиллар ҳақида ўйлашга ҳаракат қилиш лозим.

Бундай ҳолатлар билан ишлашда рухий тарангликни юзага келтирган сабабни аниқлаш муҳим саналади. Савол-жавоб орқали аввал уни қийнаётган ҳолатни аниқлаб, сўнгра ўзига ишонч ҳиссини ошириш орқали муаммо ечимини биргаликда топиш ва унга амалий ёрдам бериш керак.

Рухий тушқунликка тушган ўспиринлар билан ишлашда таълим муаассасаларининг психологлари томонидан ўз вақтида тўғри ташхис қўйиш,

муаммо илдизларини аниқлаш ва бартараф этиш муҳим аҳамиятга эга. Ўз вақтида кўрсатилган тўғри амалий ёрдам ўспирин ҳаётида катта ижобий бурилишларга сабаб бўлади.

НОТЎЛИҚ ВА МУРОСАСИЗ ОИЛА БИЛАН ИШЛАШ ПСИХОЛОГИЯСИ

Нурматова Фазилат Хужахматовна

Чуст тумани 70-ДИУМ Давлат ихтисослаштирилган мактаб психологи

Маълумки, оила – бу ижтимоий тарихий белгига эга бўлган, муайян тузилишига эга бўлган ижтимоий гуруҳнинг кўринишидир, чунончи унинг аъзоларини қариндош уруғчилик, никоҳ, турмуш шароити бирлиги, одоб-охлоқ умумийлиги, маънавий эҳтиёжлиги каби алоқалар ўзаро боғлаб туради. Оила мураккаб ижтимоий гуруҳ бўлиб, биологик, ижтимоий, ахлоқий, идеалогик ва психологик муносабатларнинг узвий бирлашуви натижасида вужудга келади. Шу сабабдан турмушдош ва оила-аъзоларининг ўзаро моддий-маиший, иқтисодий негизи ўзгаришига бевосита боғлиқдир.

Оилавий муносабатлар таъсирида илк болалиқдан тортиб мустақиллик, истиқболга нисбатан содиқлик, ватанпарварлик, шукроналик, анъана шахсий қизиқишни жамият, мамлакат қизишига бўйсундириш хислати, қатъийлик, кадр-қиммат хисси каби юксак инсоний хислар шакллана бошлайди. Аста-секин туғишганларга ғамхўрлик, ака-укалик ва опа-сингиллик меҳри, ота-онага муҳаббат ва шафқат сингари теранлик туйғулари намоён бўла боради. Оилавий турмушдаги самимий ва оқилона муносабатлар, илиқ психологик муҳит таъсири натижасида оила аъзоларида камтарлик, кўнгиллилик, илтифотлик, сабрлилик, тўғрилиқ, яхшилик, уятчанлик, юмшоклик, дилкашлиқ, меҳрибонлик, талабчанлик, меҳнатсеварлик, виждонлилик, меҳнатга маъсулиятлилик, озодалиқ, иззат-нафслилик, тежаб-тергашлик каби шахс хислатлари таркиб топади. Агарда оилавий турмуш муносабатлари кўполлик, андишашизлик

негизига кўрилган бўлса у холда оила аъзолари рухий дунёсида кеккайганлик, писмиклик, жамоатчилик маъқуллаган нарсаларни ва кўпчилик томонидан қабул қилинган хатти-ҳаракат қоидаларини сезмаслик, ялқовлик, маъсулиятсизлик, ифлослик, шухратпарастлик, мағрурлик, ўзини катта олиш, димоғдорлик сингари иллатлар юзага келади ва шаклланади.

Оилавий тарбиянинг яна бир шакли - мурасасиз тарбия. Бунда оила аъзоларнинг ҳар бири битта болага нисбатан турлича тарбия усулларини кўзллайди, масалан, отаси ўта қаттиққўл, она ўта меҳрибон, ёки ота-она боланинг хулқини жуда назорат қилиб, масъулият билан унинг ахлокий тарбияси билан шуғуллаланади, бувилари эса аксинча, уни эркалатиб, издан чиқиб кетишини - "хали ёш, катта бўлганда ўзи яхши бўлиб кетади", кабилида мақуллайверади. Бундай беқарор тарбия услублари ўрганилиб, унинг оқибатида болада салбий характер хусусиятлари, масалан, қайсарлик, обрўли шахсларнинг тазйиқини нотўғри баҳолаш кабилар шаклланишини исботлаганлар. Ота-она тарбиядаги беқарорликнинг оқибатларини тасаввур қилсаларда, унинг олдини олишни билмайди. Кўпинча бу -болаликка хос сифатлар эканлиги фикри уларни тинчлантиради. Аксарият ота-оналар боласини йўқотиб қўйиш ёки унинг кўнгли қолишишидан қўрқиб ҳам нотўғри тарбия йўлларини тутаяди. Шунинг учун оилавий тарбия ўта мураккаб жараён бўлиб, унда ота-оналар олдиндан психологик жиҳатдан тайёр бўлишлари керак.

Ёлғиз ота-оналар. Ота ёки онадан бири мавжуд бўлган оилаларнинг пайдо бўлишига турли сабаблар бор: ажрим туфайли биттаси қолади, никоҳсиз пайдо бўлган оила шароити, бунда онанинг ёши катта бўлиши ҳам (ёши ўтиб бораётганлигидан никоҳсиз бўлса ҳам битта фарзанд туғиб, уни ёлғиз ўзи катта қилади), жуда ёш бўлиши (тасодифан ёшлик қилиб қиз мактаб ёшидаёқ она бўлиб қолган ҳолатлар) ҳам мумкин.

Одатда турли сабабларга кўра ёлғизланиб қолган нотўлиқ оила аъзолари жамиятдан анча айри яшашга, ёлғизликка маҳкум бўлади, бундай оилалар молиявий инқирозларга ҳам учрайди. Айрим шундай оила фарзандлари жуда ёшлиқдан ота қилиши лозим бўлган уй-юмушларининг бир қисмини: ўз елкасига олишга мажбур бўлади. Тенгқурлари орасида одамови, гапга ҳам, айрим ишларга ҳам нўноқ бўлгани

учун унинг дўстлари кам бўлади. Асосий мулоқот объекти она бўлиб, у ҳам кўпинча турмуш ташвишлари билан боласига етарли эътибор беролмайди. Айниқса, ўсмирлик ва илк ўспиринлик ёшидаги болалар ота-онанинг айрилиғини жуда кўнгиларига яқин олади, асабийлашадиган, салга жанжал кўтарадиган, онаси билан ҳам, бошқа яқинлари билан ҳам келишолмайдиган, агрессив бўлиб қолади. Инжиқ болани ёлғиз ўзи тарбиялашга мажбур бўлган оналарда одатда депрессия ҳолати кузатилади. Кўпинча бундай она ўзини омадсиз, турмуш вазиятларининг қурбонидай ҳис қилади, кўпинча хафа бўлиб қолади ва ич-ичидан ўзини болалари олдида гунохкор ҳис этади, истиқболда уни ва фарзандларини нима кутаётганлигини билмай ташвишланади, ёлғиз ота-оналарнинг шахсига қўйилган талаблар уларнинг реал имкониятларидан ортиқ бўлиб, нихоятда ишчанликни талаб этади. Бунга афсуски, ҳамма ҳам чидайвермайди.

Лўнда қилиб айтганда боланинг катта бўлгандаги хулқи бизнинг унга болалигида қилган муомаламизнинг акс этишидир. Тарбияда қаттиққўллик юмшоқ кўнгилликка нисбатан бир неча баробар ортиқ зиён келтиради. Юқорида айтганимиздек болага қандай муомала қилсак, шавқатсизлик қилсак шавқатсизлик, қўполлик қилсак қўполлик, бефарлик қилсак бефарлик, лоқайтлик қилсак лоқайтлик қайтади. Чунки бола қайси тажрибани ўзлаштиради, хаётда ҳам шу тажрибани қўллайди.

Аммо, афсуски, кўпгина ота оналар боланинг бебош қилиб қўймаслик учун бу ажойиб инсоний туйғудан чўчийдилар. Улар бола ўзини севишларини яхши билиб олса, у тантиқ, шахсиятпарвар бўлиб қолади деб ўйлайдилар. Шу хилдаги жуда кўп салбий хусусиятлар бола ота-онанинг тўғри эркаланишидан, эътиборидан махрум бўлган шароитларда вужудга келади. Шунинг учун ҳам болада ўзини севишга, ўзига ғамхўрлик кўрсатилишига ишонч ҳосил қилиш ота-онанинг муҳим вазифасидир. Ҳеч қачон болада ота-онанинг унга бўлган мухаббатига шубҳа пайдо бўлмаслиги керак. Болага аввало ота-оналарнинг меҳрибонлиги зарур.

Ота-оналар учун фойдали маслаҳатлар

- Фарзандингизнинг қизиқиши, ижодкорлигини, фикрлар оригиналлигини қўллаб-қувватланг;
 - ҳеч қачон болага бошқалардан ёмонроқсан деб айта кўрманг, уни бошқа болалар билан таққосламанг;
 - боланинг ҳар бир саволига имкон қадар рост ва сабр билан жавоб бериш лозим;
 - ҳар куни фарзандингиз билан ёлғиз қолиш учун вақт ажратишга ҳаракат қилинг;
 - болани фақатгина тенгдошлари билангина эмас балки катталар билан ҳам эркин ва бемалол мулоқот қила олишга ўргатинг;
 - болага нисбатан ўз ҳиссиётларингизни баҳолашда ростгўй бўлинг;
 - болага ҳар доим рост гапиринг, агар бу сиз учун фойдасиз бўлса ҳам;
 - болани айби учун жазоламоқчи бўлсангиз (масалан, бирор бир нарсани синдириб қўйса ёки кийимини ифлос қилиб келса) унга айнаи вақтдаги айби учун танбех беринг;
 - куч билан болага таъсир ўтказманг, мажбур қилиш боланинг маънавий тарбиясига, шахсини ривожланиши учун салбий таъсир кўрсатади;
 - болангиз хато қилишга ҳақли эканлигини тан олинг;
 - боланинг ёдида фақат бахтли онлар муҳрланиб қолишига ҳаракат қилинг;
 - ҳеч бўлмаганда баъзи-баъзида боланинг ўрнига ўзингизни қўйиб кўринг, ана шундагина болага қандай муносабатда бўлишингизни англаб етасиз.
- Фарзандларимизнинг тарбиясига салбий ва ижобий таъсир этадиган қуйидаги фикрларга кундалик турмушимизда амал қилсак, келажак авлоднинг мустақил фикр эгаси, маънан ва ақлан баркамол бўлиб етишишига, давлат ва жамиятимизнинг равнақиға муносиб ҳисса қўшишига эришамиз.

Фойдаланган адабиётлар.

1. Расулов Абдумумин Ибрагимович. Психодиагностика. (Ўқув –методик қўлланма) Тошкент-2009.
2. Р.М.Махмудов, Б.Н.Сирлиев. Педагогик психология. Тошкент-2011.
3. Онтогенез психологияси. Эргаш Ғозиев. "Noshir" Тошкент 2010.
4. Тиббиёт психологияси. Зарафбой Ибодуллаев. Тошкент, "Истиқлол" -2006.

PSIXOLOGIYADA QOBILYAT TUSHUNCHASI VA UNING O'RGANILISHI

Nurmatova Fazilat Xujaxmtovna
Chust tumani 70-DIUM Davlat ixtisoslashtirilgan maktab psixologi

Har bir inson o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lganidek, o'ziga xos qobiliyatlarga ham egadir. Ammo ko'pchilik butun hayoti davomida ham o'zida qanday qobiliyat borligini anglamasdan o'tish holatlarini boshdan kechirdi.

Qobiliyatlar o'zi nima? «Qobiliyatlar» psixologiyada keng va anchadan beri foydalanilganligiga qaramay turli adabiyotlarda turlicha talqin etiladi. Masalan: «Qobiliyatlar – inson ruhiyatining xususiyati bo'lib, u barcha psixik jarayonlar va holatlarning yig'indisi sifatida tushuniladi». Ushbu tushunchaning kamchiliklari nimadan iborat? Bu tushuncha asoschisi Xrestian Vol'f hisoblanib, uning nazariyasiga ko'ra barcha psixik hodisalar qobiliyatlar kategoriyasiga kiritilgan. Bunday yondoshuvda muayyan qobiliyatlar tizimini aniqlash mumkin emas edi. Qobiliyatlarni inson hayotidagi ahamiyati ham aniqlanmagandi. Shuning uchun bu tushuncha psixologiyada keng tarqalmadi.

Qobiliyatlar bilimlar, ko'nikmalarda emas, balki ularni egallash dinamikasida yangi bilim, ko'nikmalar, qanday sharoitda tez, chuqur va oson egallanishida namoyon bo'ladi. Bu tushunchadan bugungi kunda ham foydalaniladi.

Shunday qilib, qarama-qarshiliklarni engish hamda haqiqatni izlash natijasida olimlar quyidagi xulosaga keldilar. «Qobiliyatlar – shaxsning individual xususiyati bo'lib, unga bilimlar, ko'nikmalar va malakalarni o'zlashtirishining to'liqligi, tezligi, engilligi, chuqurligi hamda turli faoliyatni o'zlashtirish va uni muvaffaqiyatli bajarishga bog'liqdir». Bu tushunchani psixologiyaga yirik rus olimi B.M.Teplov kiritgan bo'lib, bugungi kunda keng tarqalgandir. B.M.Teplov qobiliyatlarning umumiy nazariyasini ishlab chiqishga o'z hissasini qo'shgan. Uning fikricha qobiliyatlar tushunchasi o'z ichiga uch g'oyani qamrab oladi. Birinchidan, qobiliyatlar deganda bir odamni boshqasidan ajratib turadigan individual psixologik xususiyatlar tushiniladi. Ikkinchidan qobiliyat deganda har qanday individual psixologik xususiyatni emas, biror bir

faoliyatni muvaffaqiyatli bajarilishini ta'inlovchi xususiyat tushuniladi. Uchinchidan qobiliyatlar odamning bilimlari, ko'nikmalari va malakalariga tenglashtirilmasligi lozim.

Bu bilim va ko'nikmalar egallash imkoniyatining haqiqatga aylanishi ko'plab sharoitlarga bog'liq bo'ladi. Ushbu shart - sharoitlar quyidagilardan iborat: tevarak atrofidagi odamlar oilada, maktabda, mehnat jamoasida kishilarning bu bilim va malakalarini egallab olishdan manfaatdorligi ta'lim va mehnatning tashkil etishini va boshqalar. Qobiliyatlar asosan faoliyatda namoyon bo'ladi. Bunda ham faqat ana shu qobiliyatsiz amalga oshirish mumkin bo'lmagan faoliyatlardagina namoyon bo'ladi. Qobiliyatlar bilim ko'nikma va malakalarning o'zida emas, balki analizlarni egallash jarayonida namoyon buladi. Qobiliyatlar shaxsning individual psixologik xususiyatlardan bo'lib ularni shaxsning aql farosat, xotira, xarakter emotsional xususiyatlarga qarama-qarshi qilib bo'lmaydi.

Psixologiyada tabiiy va maxsus qobiliyatlarga ajratiladi.

Tabiiy qobiliyatlar - bu idrok, xotira, tafakkur va boshqa oddiy psixik jarayonida namoyon bo'lish qobiliyatidir. Insonda ijtimoiy muhitga moslasha olish qobiliyati mavjuddir. Bu umumiy va maxsus aqliy qobiliyatlar, nutq va mantiqdan foydalanganda shaxslararo, predmetlararo munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Umumiy qobiliyatlar – insonni turli faoliyat yo'nalishlarida muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Maxsus qobiliyatlar - insonni biror bir maxsus faoliyat yo'nalishidagi muvaffaqiyatini ta'minlaydi va uning namoyon bo'lishi uchun maxsus layoqat bo'lishi lozim. Bunday qobiliyatlarga musiqaviy, matematik, texnik, pedagogik va boshqalar kiradi.

Tashkilotchilik qobiliyatlarini uzoq vaqt L.I.Umanskiy o'rgangan. U tashkilotchilik qobiliyatlar tizimini yaratadi. Uning fikricha tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lgan kishilar quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishlari lozim:

- A) shaxsning yo'nalganligi
- B) uning tayyorganligi

V) umumiy xususiyalar (Kirishimlilik, kuzatuvchanlik, faollik, tashabbuskorlik, qat'iylik, tashkilotchilik va o'z-o'zini boshqarish)

G) Maxsus xususiyatlar (Talabchanlik, tanqidiylik, psixologik kashfiyotchilik, tashkilotchilik faoliyatiga moyillik, emotsional, irodaviy ta'sir etish)

D) shaxsiy individual xususiyatlar.

Pedagogik qobiliyatlarni N.V.Kuzmina, F.N.Gonabolinlar o'rganganlar. Ular pedagogik qobiliyatlar tizimiga quyidagilarni kiritganlar:

A) didaktik qobiliyatlar – o'quv materiallini o'quvchilarga tushunarli, aniq, yoshiga mos holda o'qitish, ularda mustaqil fikrni shakllantirish.

B) akademik qobiliyatlar – turli fanlarga doir bilimga ega bo'lish.

V) persektiv qobiliyatlar – o'quvchining ichki dunyosiga kira olish qobiliyati, psixologik kuzatuvchanlik, uning psixologik holatini to'g'ri anglay olish.

G) Nutq qobiliyati – fikrlarni to'g'ri, aniq, emotsional nutq orqali etkaza olish.

D) tashkilotchilik qobiliyati – o'quvchilar jamoasini birlashtira olish.

E) avtaritar qobiliyat – bevosita o'quvchilarga emotsional irodaviy ta'sir ko'rsata olish va shu asosida hurmat, e'tiborga erishishi.

J) kommunikativ qobiliyat – bolalar bilan muloqotga kirisha olish qobiliyati, pedagogik tajribaga ega bo'lish.

Z) pedagogik xayol – bu maxsus qobiliyat turi tashxis qo'ya olish qobiliyati asosida o'quvchi kelajagiga uning rivojlanishiga oldindan ko'ra olish orqali zamin yaratiladi.

I) diqqatni taqsimlay olish qobiliyati – bir vaqtning o'zida diqqatni turli faoliyatlar orasida taqsimlay olishdir.

Texnik qobiliyatlar muammosini – M.G.Davletshin o'rgangan.

Bola tug'ilganidayoq insoniyat madaniyatini o'zlashtirishga bo'lgan universal qobiliyat, inson bo'lib etishish patentsial imkoniyati unga meros berilgan bo'ladi. Bu universal qobiliyat funktsional kuchlar bo'lishi mumkin bo'lgan insoniy malakalar “tik yurish, gapirish, fikrlash, eslab qolish va x.k. mexanizmi sistemasini o'z ichiga oladi. Biroq bu imkoniyatlarning hammasi tegishli ijtimoiy va moddiy muhim maqsadga qaratilgan ta'lim tarbiya bo'lgandagina ruyobga chiqishi mumkin. Ko'p

funktsiyalarning potentsial imkoniyatlarning va mexanizmlarining xususiyatlari shunday, ular qat'iy aniq bir vaqtda paydo bo'lib rivojlanadi va ularni kontservatsiya qilib (to'xtatib turib) bo'lmaydi.

Bironta ham funktsiya rivojlanishini qulayroq vaqtga qoldirib bo'lmaydi. Qobiliyatlarning sifat va miqdor xarakteristikasi. Qobiliyat xususiyatlarining sifat tomonidan qarashli maqsadga muvofiq. Har xil yo'llar bilan borishga imkon beruvchi "O'zgaruvchan miqdor to'plashi sifatida faoliyat muvaffaqiyatlarning murakkab birikmasi sifatida namoyon bo'ladi. Odamning qobiliyatida mavjud imkoniyatlar bir-birining o'rnini bosadi. Masalan: ko'r, kar, soqovlarning usha nuqsonli a'zolari qobiliyati o'rniga aqliy qobiliyati o'sa boradi.

Qobiliyatlar murakkab tuzilishga ega bo'lgan psixik sifatlar yig'indisidan iboratdir. Anik qobiliyatlar tuzilishini tashkil qiluvchi shaxsning hislatlari va xususiyatlari orasida ayrimlari etakchi o'rinni egallasa, ayrimlari yordamchilik rolini o'ynaydi. Masalan pedagogik qobiliyatlar tizimida etakchi sifat pedagogik takt, kuzatuvchanlik, bolalarni sevish, ularga nisbatan yuqori talabchanlik, bilim berishga nisbatan ehtiyoj bo'lsa, tashkilotchilik va boshqa qobiliyatlar yordamchi qobiliyatlarga kiritiladi. Shaxs ning umumiy qobiliyatlari yoki umumiy xususiyatlari, ularni hosil qiluvchi omillar konkret psixologik hodisadir. Konkret faoliyat sharoitida qobiliyat tarzida namoyon bo'la oladigan shaxsning umumiy sifatleri jumlasiga "badiiy tip" "fikrlovchi tip" kiritilib, "badiiy tip" uchun bevosita taassurot va "fanni tasavvur" emotsiyalar natijasida hosil bo'ladigan obrazlarning yorqinligi xos bo'lsa "fikrlovchi tip" uchun mavhumiylik, mantiqiylik, nazorat mulohazalar ustunligi xosdir. Talant, uning paydo bo'lishi va tuzilishi ularning tuzilishi, talant va mahorat, talant va qobiliyatning tabiiy shakllari, qobiliyatlariga fantastik qarashlardagi xatoliklar, layoqat qobiliyatning tarkibiy tomonida va uning rivojlanishida ta'limning ahamiyati, qiziqish va ijobiy qulay muhitning zarurligi kabi masalalar ko'riladi.

YOSHLARNI INTELEKTUAL IJODIY SALOHIYATNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Sharipova Xumora Maxammatovna
Andijon viloyati Asaka tumani 10-maktab psixologi

O'zbekiston mustaqillikka erishishi munosabati bilan uning jamiyat tizimida sifat jihatdan ko'pgina o'zgarishlar sodir bo'ldi. Respublikada amalga oshirilgan ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va siyosiy islohotlar jamiyatning tubdan yangilanishi, qayta qurilishi uchun muhim zamin yaratdi, shu jumladan, ta'lim-tarbiya sohasida ham keng islohotlar o'tkazish imkoniyatlari vujudga keldi.

Yoshlarni intellektual ijodiy salohiyatini rivojlantirishda tarbiyaning ahamiyati muhim rol o'ynaydi. Intellektual ijodiy salohiyatni oshirish uchun tarbiya jarayonining mohiyati shu jarayon uchun xarakterli bo'lgan va muayyan qonuniyatlarda namoyon bo'ladigan ichki aloqa va munosabatlarni aks ettiradi. Yoshlarning intellektual ijodiy salohiyatini rivojlantirish jarayonida o'quvchilarda jamiyatga naf keltiradigan, shaxsga qo'yiladigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va ko'nikma hosil qilinadi. Bunga erishish uchun o'quvchining ongiga, dunyo qarashi va irodasiga tizimli, muntazam ta'sir etib boriladi. Ijodiy salohiyatni rivojlantirish jarayonida bulardan birortasi e'tibordan chetda qolsa, ko'zlangan maqsadga erishish qiyinlashadi. Mana shu psixologik jihatlarni e'tiborga olingandagina yoshlarning intellektual ijodiy qobiliyatlarini shakllantirib uni rivojlantrishga imkon yaratiladi.

Yoshlarning intellektual ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va uni rivojlantirish manbalarini quyidagicha ifodalab beramiz: Ta'lim tarbiya berish jarayonida ta'limning ma'lum bir maqsadga qaratilishi uhim ahamiyatga ega. Ta'lim jarayoni yoshlarning intellektual ijodiy qobiliyatlarini Shakllantirmasdan turib ularni ijodiy rivojlantirib bo'lmaydi. Talabalarning intellektual ijodiy salohiyatini rivojlantiruvchi har qanday maqsadga qaratilgan tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari tarbiyachi tomonidan rejalashtiriladi va ketma-ket bajariladigan usullar belgilab olinadi:

1. O'quvchi talabalarning intellektual ijodiy salohiyatini shakllantiruvchi hislatlarini uyg'otish va rivojlantirish rejalashtiriladi.
2. Mana shu hislatlarni rivojlantirishni amalga oshiruvchi usullarni yaratish yoki intellektual ijodiy salohiyatni oshirib borishga xizmat qiluvchi manbalar izlab topiladi.
3. Belgilangan maqsad uchun xizmat qiladigan nazariy va amaliy manbalarni qaysisini va qaerda ishlatish rejalashtiriladi.

Norasmiy o'spirinlar guruhining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari Yoshlarning intellektual ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish manbalari fan adabiyot maorif din ma'naviy qadriyatlar ijodiy qobiliyatni rivojlantirish madaniyatni rivojlantirish ta'lim tarbiyani rivojlantirish e'tiqodni rivojlantirish barkamol shaxsni rivojlantirish

Mana shunday rejaga solinib olib boriladigan ishlarni amalga oshirish ta'lim-tarbiya tizimi jarayonida ham yoshlarning intellektual ijodiy salohiyatini rivojlantirib boradi, jamiyat va insonlarning intellektual va jismoniy faoliyatini oshirib boradi.

Yoshlarni intellektual ijodiy salohiyatni oshirishda tarbiya jarayonining xususiyatlari ko'p qirrali jarayon uzoq muddat davom etadigan jarayon yaxlit holda amalga oshiriladi. Yoshlarning faolligi, ikki tomonlama xususiyat qarama-qarshiliklarning ko'pligi ko'p qirrali jarayonda o'quv maskani, oila, mahalla va keng jamoatchilik, kino, teatr, televidenie, adabiyot va san'at ishtirok etadi. Bu jarayonga bolaning tug'ma iste'dodi kiradi. Bu xususiyatda ta'limdan farqli ravishda u bola tug'ilganidan boshlanadi, maktab davrida, undan keyin, va butun umr davom etadi. Intellektual ijodiy salohiyatning ta'limdan farqlantiruvchi xususiyati yaxlit holda va konsentrik asosda amalga oshiriladi. Bunda tarbiyaning bir-biri bilan uzviy bog'langan. Bunga yoshlarning tug'ma iste'dodi hamda olgan bilimlari asosidagi intellektual ijodiy salohiyati kiradi. Bu jarayon ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lib, bunda bolaning o'zi ham faol ishtirok etadi. Bu qarama-qarshiliklar bolalarda o'z tushunchalariga muvofiq dastlabki paydo bo'lgan intellektual ijodiy salohiyat bilan ta'lim-tarbiya tomonidan tarkib toptirilayotgan sifatlar o'rtasida o'quvchilarga qo'yilgan talablar bilan uni bajarish imkoni-yatlari o'rtasidagi kurashlarda namoyon bo'ladi. Yoshlarning intellektual-ijodiy salohiyatini rivojlantirishni to'g'ri yo'lga qo'yish uchun o'quvchi

talabalar ijodiy faoliyatini amalga oshiruvchi tadbirlarni belgilab ularni ikki guruhga ajratamiz:

«Intellektuallar» guruhi

- 1) «Zakovat», «Iqtidor», «Imkon» kabi intellektual o'yinlarni o'tkazish;
- 2) «Eng yaxshi tarixchi, matematik, dasturlovchi, fizik, biolog, filolog .va hokazo» nomlarda tanlovlar o'tkazish;
- 3) Ilmiy yo'nalishdagi **ishlarni tashkil etish**, ilmiy anjumanlar o'tkazish;
- 4) «Yosh dasturlovchilar», «Yosh astronomlar», «Yosh ixtirochilar», «Yoshkonstruktorlar», «Yosh texniklar», «Yosh radiotexniklar», «Yosh iqtisodchilar» kabi klublarni tuzish. *«Ijodkor va iste'dodli yoshlar» guruhi*

- 1) «Eng yaxshi she'r, rasm, foto, kashta, so'zana va hokazo» nomlarda tanlovlar o'tkazish;
- 2) «Quvnoqlar va Zukkolar» klublari jamoalari bellashuvlarini o'tkazish;
- 3) «Eng yaxshi hamshira, hisobchi, oshpaz, chilangar, suvchi, hosilot, terimchi va hokazo» nomlarda tanlovlar o'tkazish;
- 4) «Yosh musavvir», «Yosh musiqashunos», «Yosh kitobxon», «Yosh ijodkor» kabi klublarni tuzish;
- 5) ijodkor yoshlarning ijodiy kechalari va ko'rgazmalarini tashkil etish;

Quyida yoshlarning intellektual ijodiy salohiyatini rivojlantirish usullaridan foydalanish haqida namunalar keltiramiz: Aql charhi mashqlarini o'tkazish: bunga turli rebuslar, krasovordla yechish, shaxmat va shashka o'yinlarini musobaqa shaklida tashkil etish kiradi.

Yosh qalamkashlar to'garaklarini o'tkazish: bunga yoshlarning ijodiy mahorani, iste'dodini oshirib borishga qaratilgan tadbirlari majmuasi kiradi. Masalan, yoshlar orasida yetishib chiqayotgan yozuvchi va jurnalistik mahoratga esa bo'lgan yoshlar bilan ishlash.

Chaqqonlar va epchillar sport o'yinlarini o'tkazish: bunga barcha turdagi sport musobaqalarini o'tkazish kiradi. Mushoira, g'azalxonlik ko'rik tanlovlarini o'tkazish: bu usulga yoshlarning she'r va g'azallar orqali ijod qilishi kiradi. Bunga "She'r kechasi" tadbirlarini o'tkazish kiradi. Quvnoqlar va zukkolar tanlovlarini o'tkazish: bu tanlov

orqali yoshlarning san'at, teatr va rassomchilikka bo'lgan qiziqishi orttiriladi va zukkolik mahorati baholanadi. Ustoz-shogird ishlarini takomillashtirish: bu usulni amalga oshirish uchun eng yaxshi ish olib borayotgan shogirdlari undan juda mamnun va minnatdor bo'lgan pedagog-ustozning ishlarini ommalashtiriladi. Albatta yoshlarning ijodiy barcha ishlarini va iste'dodli mahoratlarini baholash, ularni turli sovg'a va faxriy yorliqlar bilan mukofotlash maqsadga muvofiqdir. Yuqorida keltirilgan nazariy xolat va amaliy misollarga qaramay qobiliyat va uning rivojlanish muammosi psixologiya va pedagogikaning eng murakkab masalalaridan biri xisoblanadi.

Qobiliyat sezgi analizatorlari, kuch, xarakat hamda jismoniy va aqliy jarayonlar muvofiqlashishi kabi nerv sistemasi xususiyatlariga bogliq bo'lgan tabiiy iqtidor, iste'dod, shuningdek, tashqi ijtimoiy muxit ta'siri ostida rivojlanadi. Shaxsning barcha individual psixologik xususiyatlari kabi qobiliyatlar unga qandaydir tabiat tomonidan tugma ravishda, tayyor xolda berilmaydi, balki xayot va faoliyat jarayonida tarkib topadi. Kishi dunyoga hech qanday psixik xususiyatlarsiz, faqat ularni orttirishga qaratilgan umumiy imkoniyatlar bilan keladi, xolos. Hozirgi paytda iste'dod nishonalarini miyaning va sezgi Organlarining mikrostrukturasi bilan boglaydigan nazariya eng maxsuldor xisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.
2. Odorennые deti. Per. s. ang.. - M.: Progress. 1991-371s
3. Dubrovina I.V. «Ya rabotayu psixologom». –M., 1999 56-b
4. Goziev E.G. Oliy maktab psixologiyasi. toshdu 1996 y.

ХУЛҚИДА ОЎУВЧАНЛИГИ БЎЛГАН ЎҚУВЧИЛАР, УЛАРНИНГ СИНФ РАХБАРЛАРИ, ОТА-ОНАЛАРИ БИЛАН ИШЛАШ БЎЙИЧА ТАВСИЯЛАР

Усвалиева Зиёда

Наманган вилояти Чуст тумани 45 мактаб психологи

Ўқувчилардаги психологик хусусиятлар, ривожланишида ўзига хос томонлар, улар ўртасида салбий одатларни олдини олиш ва бошқа масалалар доирасида умумтаълим мактаблари амалиётчи психологлари томонидан қатор тадбирлар, яъни психотренинг ва психокоррекцион ишлар олиб борилади. Мактабларда болаларга нисбатан баъзан “тарбияси қийин бола” жумласи ишлатилади. Асосан тарбияси қийин болалар деганда кўп ҳолатларда вояга етмаганлар билан ишлаш кузатилади.

Тарбияси қийин болалар келиб назоратчилари ик ва ўғриликка мойил ўқувчилар назарда тугилади. Кузатишлардан маълум бўлишича, тарбияси қийин болалар тарбия жараёнида педагогик таъсирларга қаррўйхатида ҳисобга олинган, гиёҳвандлик ва спиртли ичимлик ичишга, безорилшилиқ кўрсатади, уларнинг ҳулқида ўзини биз хоҳлагандай тутмаслик ҳолатлари чиқишининг асосий сабабларидан бири уларда ўқишга нисбатан салбий муносабатнинг пайдо бўлишидир. Одатда бундай муносабатнинг пайдо бўлишига бошқа сабаблар ҳам таъсир кўрсатиши мумкин. Жумладан ўқув фаолияти усули, малакалари тўла таркиб топмаганлиги сабабли нисбий билим олиш билан қаноат ҳосил қилиш, ўзлаштириш қобилиятининг суст ривожланганлиги, муайян вазиятларда ҳукм ва ҳулоса чиқаришда қийинчиликка дуч келиш, ўқитувчилар томонидан ўқувчига объектив баҳо берилмаслиги, ўқитувчи томонидан боланинг индивидуал-психологик ва интеллектуал имкониятига етарлича эътибор берилмаслиги, ўқитиш савиясининг пастлиги, дарсларнинг қизиқарсиз ўтилиши, ўқувчининг синф жамоаси билан яхши алоқада бўлмаслиги ва бошқалар. Ўқувчи билан жамоа фикрининг мос келмаслиги унинг жамоа ичида ўз ўрнини борган сари йўқотиб боришига сабаб бўлади. Жамоа аъзолари бундай ўқувчининг қарашларини вақти-

вақти билан ҳисобга олишлари яхши натижа бериши мумкин. Ўқувчининг фикр ва қизиқишларини жамоанинг қўллаб қувватламаслиги ёки бепарволиги уни қонунбузарликка ундайди ва гиёҳвандлик каби салбий ҳолатларнинг келиб чиқиши учун имконият яратади. Натижада бола учун келажак режаларининг поймол бўлиш хавфи туғилиб, ўқишдан ва жамоадан юз ўгирган ўсмир ўз келажagini, орзу-умидларини мактаб ва тенгдошлари фаолиятига боғлашдан кўра, янги “дўстлари” билан алоқа қилишни афзал кўради ва бошқа кишилардан нажот излайди. Бунинг натижасида ўсмир носоғлом хулқли болалар тўдасига тушиб қолади ва улар хулқ –атвориغا хос бўлган характерга эга бўлади.

Бундан ташқари, оилавий шароитнинг салбий таъсири ҳам тарбияси оғир ўсмирларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади. Айрим оилаларда бола учун зарурий имкониятлар мавжуд эмаслиги сабабли бола ноҳуш ҳолат билан ёлғиз кураш олиб бориш кечинмалари билан яшайди. Ўсмир дунёсида оилавий шароитга нисбатан пайдо бўлган норозилик ҳисси кундан кун авж олиб, ички қўзғолонга айланиб боради. Бундан ташқари, ота-она ўртасидаги муносабатларнинг носоғломлиги, баъзи ота-оналарнинг спиртли ичимликларга ружу қўйишлари ҳам боланинг руҳий дунёсига таъсир кўрсатади. Кўпинча, ўқувчилардаги тарбияси қийинлик оиладаги ва таълим тизимидаги педагогик қаровсизлик натижасида юзага келади..

Педагогик қаровсизлик қуйидаги даражаларда тавсифланади:

1.Паст. Ҳатти-ҳаракат, хулқ-атвордаги беқарорлик. Ўз “мен”ига ортиқча баҳо бериш. Асосан ёшига хос бўлган характер белгиларининг устунлик қилиши.

2.Ўрта. Катталар ва тенгқурлари билан алоқанинг бузилиши. Ўқиш ва меҳнатга қизиқмаслик, низолар эгоистик йўналишга асосланиши. Педагогик таъсир чоралари тўғри қабул қилинган ҳолда унга амал қилмаслик.

3.Юқори. Салбий характер хусусиятлари яққол намоён бўлади. Ҳуқуқбузарлик ошқора қилинади. Катталар билан ўзаро муносабатда тажовузкор бўлади. Ўзлари тўғри деб қабул қилган “ахлоқ нормалари”ни оқлашга уринадилар. Улар ҳуқуқбузарлик чегараларини тушуниб етмайдилар.

4.Криминал. Вояга етмаган ҳуқуқбузарлар бўлиб, уларнинг хулқ-атворини бошқариб бўлмайди. Бундайлар ҳар қандай тарбия воситаларига қаршилик

кўрсатадилар. Ҳатти-ҳаракатларида тажовузкорлик кўпроқ учрайди. Улар ўзларининг ҳуқуқбузарлик мотивларини ўзлари белгилаган “ахлоқий меъёрлар” билан ўлчайдилар, натижада жиноятга қўл урадилар.

Амалиётчи психолог аввало болаларнинг оилавий аҳволини ўрганиш, мактаб билан ота-она ўртасида узвий алоқани ўрнатиш, фан ўқитувчилари билан алоқани мустаҳкамлаш, ўқувчининг дарсга қатнашини кузатиш, дарсдан ташқари фаолиятини назорат қилиш, турли савол-жавоблар ўтказиш орқали тарбияси оғир болалар билан ишлаш дастури ва режаларини белгилаб олиши лозим.

Тарбияси қийин бўлган болалар билан ишлашда интервью методидан фойдаланиш.

1. Синф раҳбари билан суҳбат.

- Тарбияси қийин бўлишнинг сабаблари?
- Уйдаги ва мактабдаги интизоми.
- Ўзлаштириши
- Тарбиянинг асосий қийин томонлари ва кўрилган чоралар.
- Оилавий шароити

2. Тарбияси қийин ўқувчи билан суҳбат.

- Мактабни тугаллагач қайси касбни эгалламоқчисан?
- Қайси фанлар сенга кўпроқ ёқади?
- Қандай китоблар ўқишга қизиқасан?
- Дўстларинг кимлар ва улар ҳақида қандай фикрдасан?
- Ўзингнинг ҳулқинг ва ўқишингдан қониқасанми?
- Жамоат ишларида қатнашасанми?
- Сен ёқтирган машғулот (уйда в мактабда)?
- Ҳаётда энг зарур ва қизиқарли нарса нима деб ҳисоблайсан?
- Ота-онангга муносабатинг қандай ва нима учун?
- Катталарга муносабатинг?

3. Фан ўқитувчилари билан суҳбат.

- Сизнинг дарсингизда ўқувчининг ҳулқи ва ўзлаштириши қандай?
- Ўқувчи тартибсизлигининг энг ёмон томони ва сизнинг маслаҳатингиз?

- Унинг ўқиш ва ишдаги қобилияти, имконияти қандай?

4. Дўстлари билан суҳбат.

- Қачондан бери дўстсизлар?

- Сизлар ёқтирган машғулоти ва ишлар?

- Дўстингнинг нимаси сизга ёқади?

- Дўстингнинг қайси томони ёқмайди ва нима учун?

- Унга қандай ёрдам қиласан?

- Сизларнинг келажак режаларингиз?

5. Ота-оналари билан суҳбат.

- Фарзандингизнинг ўқиши ва хулқидан қониқасизми?

- Унинг ўқиши ва хулқидаги қайси томонлар сизни безовта қилади?

- Сиз унга қандай ёрдам берасиз?

- Унинг кун тартиби қандай?

- Уйда нималар билан шуғулланади?

- Уй ишларида сизга ёрдамлашадими?

- Келажакда қандай касб танлашини маслаҳат берасиз?

6. Синф сардори билан суҳбат.

- Синфдошинг ҳақида қандай фикрдасан?

- Унинг хулқида қандай нуқсонлар бор?

- Синфдошларга муносабати қандай?

- Жамоат ишларида қатнашадими?

- Синфдошлари томонидан унинг намунали ўқувчи бўлишига қандай ёрдам кўрсатилди?

7. Хулоса

- Тарбияси қийин ўқувчига тавсифнома

- Уни тарбиялаш юзасидан оила, мактаб ва синфдошларининг имкониятлари ва баҳоси.

- Тарбияси қийин ўқувчилар билан яқка ва гуруҳли тартибда ишлаш учун режа ва дастур.

WORD COMBINATIONS IN EFFECTIVE TEACHING: THE POWER OF WORDS

*Xamidova Dilafruz Qurbonali qizi,
Tursinboyeva Guljaxon Inomjon qizi
students of Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region
Gaziyeva Saida Turgunovna teacher of Tashkent Region Chirchik
State Pedagogical Institute*

Annotation: *The essential concepts of teaching successful word combinations are discussed in this article: the power of words. Types, subtypes, and their meanings are thoroughly examined, with examples provided that demonstrate excellent results when applied during courses.*

Summary: *The purpose of this article is to examine and explain the fundamental concepts of teaching successful word combinations: the power of words.*

Key words: *Word combinations, the power of words, tips for teaching word combination, main principles.*

There are many factors to gaining knowledge of an overseas or secondary language, however possibly one of the maximum critical is that of gaining knowledge of vocabulary – a language place which, in my opinion, isn't continually given the eye it deserves. For this weblog piece, I can be introducing you to on-line sources and equipment which might be geared toward English Language freshmen but maximum if now no longer all the hints and strategies mentioned may be used to research any language be it Spanish, Mandarin, French or every other overseas language. For greater Language Methodology Tips be a part of us on certainly considered one among our instructor schooling courses.

By the time an English language local speaker is five years old, they've accrued a phrase financial institution of approximately five, 000 phrases and they'll be building that phrase financial institution daily. A non-English speaker is probably fluent in five, 000 phrases of their local language however they now have the project of getting to

know a brand new language, in this example English and that they want to shut that vocabulary gap.

Some would possibly query why we'd try to educate new English phrases while possibly our college students aren't usually fluent and correct with the vocabulary they already know. Well, the solution is simple – Vocabulary is their Communication Tool Box.

The 3 pinnacle advantages of getting an awesome vocabulary base are:

1. Learners can explicit themselves better. Knowing greater phrases lets in a learner to pick out their phrases greater exactly and so emerge as greater powerful and correct while speaking with others.

2. It empowers novices academically. The extra phrases a Language Learner has at their disposal, the extra professional they're at analyzing. Improving their analyzing comprehension will boom their motivation to examine with inside the goal language. The extra they examine, the extra they'll study and the extra they study, the extra they achieve. Therefore with inside the lengthy run, enhancing their vocabulary will enhance now no longer handiest their talking abilities however additionally their analyzing, listening and writing abilities.

3. Makes existence in general, extra enjoyable. Whether it's surfing the net, studying for pleasure, paying attention to music, looking TV or visiting they enjoy, not anything will ever appear daunting again. So now that we've got checked out the significance and the blessings of enhancing vocabulary, right here are some of techniques for Teaching Vocabulary. All of those suggestions may be tailored to you students' age and learner style.

Here are my pinnacle ten tips for coaching English vocabulary: 1. Set sensible goals. Learning vocabulary is a system and includes a whole lot extra than honestly memorizing the definition of a word, so don't overload your learners. In different words, maintain your vocabulary lists to a minimum.

2. Choose wisely. Students will encounter many new phrases. Some phrases are used greater regularly than others; a few phrases are educational even as others are

technical. Focus at the phrases that are maximum applicable to their needs.

Encourage them to read. Reading exposes college students to new phrases and greater importantly it exposes them to phrases in context. Even ten minutes of studying an afternoon could make an international of difference. Introduce your language newcomers to websites inclusive of www.englishpage.com, in which they are able to discover quick 10 minute genuine studying fabric starting from newspapers, magazines and English books.

4. Create autonomy. Explain on your college students that memorizing lengthy lists of phrases isn't the simplest approach to examine new phrases. Encourage them to suppose the phrases via and to try and apprehend them in context. Motivate them to make an effort to appearance up any new phrases, in a dictionary to make sure they've grasped the proper meaning.

5. Do now no longer educate phrases in isolation. A unmarried phrase ought to have some of meanings whilst used alone. However, alongside different phrases, the which means changes. Consider the phrase supply. Its number one definition is to by skip or hand something to someone. As with inside the example, I gave the e-book to John however does it have the identical which means with inside the sentence, Her process offers her lots of pleasure or with inside the sentence Don't supply in so easily?

6. Teach in chunks. When we talk with others we use chunks of language now no longer unmarried phrases. It's vital that newcomers observe the sample that phrases are utilized in in addition to any phrases that they collocate with. Consider the terms heavy rain and sturdy wind. In each terms we imply that there is lots of rain and plenty of wind, however we will in no way say sturdy rain or heavy wind.

7. Take gain of to be had loose on-line tools. Sites together with Pogo.com and Games.com provide a huge sort of enticing phrase games. Encourage your college students to take a couple of minutes out in their nerve-racking agenda and to locate time to loosen up with a sport of Just Words or Word Battle. Make certain they select an aid which excellent fits their gaining knowledge of fashion and English Language level.

8. Use and reuse. You will want to reveal freshmen to the identical phrase some instances earlier than they could begin the usage of it effectively. Try to apply the brand

new vocabulary in one of a kind situations. The greater they use a phrase, the longer they may hold it. Help them locate methods of recording their newly obtained vocabulary and inspire them to study often. Vocabulary.com is a awesome device that permits college students to each browse and create their personal phrase list. Stress the significance of incorporating any new language of their everyday lives as a lot as possible.

9. Actively system phrases. Create phrase charts and cling them across the classroom. Encourage your college students to document phrases that are new to them on those charts. If they're striking to your classroom, your college students will robotically test the charts from time to time. This will subconsciously assist them system the phrases. Change the charts on a weekly foundation and use video games consisting of Call my Bluff to study phrases on the quite of the week. It will now no longer most effective make getting to know vocabulary fun, however can even quit the week on an advantageous note.

10. Make it memorable. When we appearance lower back on our lives, it's regularly the matters we loved doing maximum that come to thoughts first. Motivate your college students through making vocabulary gaining knowledge of and new phrase acquisition, amusing and enjoyable. Try the use of websites together with Free Rice to provide that greater little bit of motivation.

References:

1. The BBI dictionary of English Word Combinations. – Jon Benjamins Publishing Co, – 2007.
2. R.Schulte, J.Biguenet. Theory of teaching of Word combinations, - 2012 – Chicago University Press. – 2012.
3. Gazieva S. T. READING IS THE RECEPTIVE SIDE OF WRITING //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 5. – C. 1564-1570.
4. Gazieva S. T. Modern technology in learning foreign languages //Academic research in educational sciences. – 2020. – №. 3. – C. 1272-1275.

МАКТАБ О`QUVCHILARIDA DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Turdiyeva Muborak Qosimovna
Namangan viloyati Chust tumani 12-maktab psixologi

Tayanch soʻzlar: tafakkur, ong, psixologik xizmat koʻrsatish, mojaro va ziddiyatlar, tinch-farovon xayot

Bugungi kunda butun jaxon taraqqiyotining hozirgi bosqichida insoniyat judda murakkab va ziddiyatli jarayonlarning mutatsiyasiga guvoh boʻlmoqda. Oʻzbekiston Respublikasida xalqimizning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, maʼnaviy-madaniy hayotida ulkan yangiliklar sodir boʻldi. Eng muhimi, ong-tafakkurimiz oʻzgarib Vatan ravnaqi, yurt tinchligi va xalq farovonligi yoʻlida xalqimizning shaxsiy va umummilliy maqsadlar mushtarakligiga, gʻoyaviy birlikka intilish hissi uygʻondi.

Davlatimizda olib borilayotgan oqilona siyosat yoshlar turmush tarzida, maʼnaviyatida hamda ularning ruxiyatida ham chinakam maʼnodagi ijobiy oʻzgarishlar, yaʼni daxldorlik, jonkuyaril, bilimga chanqoqlik, mustaqil fikrga ega boʻlish, har bir jarayonga oʻzining pozitsiya va munosabatini shakllantirishda oʻzgarishlar qildi.

Maʼnaviy kamol topgan insonlargina barkamol jamiyat qurishlari mumkin, shuning uchun hozirgi kunda maktab oʻquvchilarga jamiyatning tarkibiy qismi va oʻziga xos guruhi sifatida qarab, ularning har tomonlama rivojlanishi va shakllanish holatini shu jamiyat doirasida, uning ichki xususiyatlaridan kelib chiqib tahlil qilish darkor.

Maktab oʻquvchilar, yoshlar ijtimoiy maʼnoda ham kuchli, ham zaif jihatlarni oʻzida mujassamlashtirgani uchun ularga, bir tomondan, ijtimoiy faollik, yuqori darajada taʼsirchanlik va yangiliklarga intiluvchanlik, ideallarga boʻlgan ehtiyoj, olamni, borliqni ijodiy qayta qurishga tashnalik, qiziqqonlik xos boʻlsa, ikkinchi tomondan mazkur yoshdagi psixologik va fiziologik oʻzgarishlar ularda sabrsizlik, bemulohaza tanqid qiluvchanlik, barcha narsani inkor etish jihatlarni yaqqol namoyon qiladi.

Maktab o`quvchilari, yoshlar turmush tarzi - bu eng avvalo, uning real borliq tavsifi, ularning nimalarni bajara olishi mumkinligining tavsifi. Yoshlarning ichki dunyosi ularning turmush tarziga faol ta'sir ko'rsatadi, shu bois yoshlar psixologiyasini, ichki dunyosini bilmay turib ularning hayot uslublarini bashorat qilib bo'lmaydi.

Inson jamiyatda yashar ekan, unda o'ziga xos o'rin va mustaqil mavqe egallashga harakat qiladi. Bu yo'lda intilish, layoqat va faollik namoyish etadi. Bu jarayonda to'g'ri yo'ldan ozish, turli yot harakatlarga qo'shib qolish holatlari ham ming afsuski uchraydi. Shu ma'noda insonlarning jamiyatdagi o'rni va turli ijtimoiy munosabatlarning tabiatini o'rganuvchi soha - psixologiya alohida o'rin egallaydi.

Ijtimoiy sog'lom muhitni shakllantirish, yoshlar tarbiyasining ta'sirchan mexanizmlarini joriy etish, shaxsning ma'naviy kamol topishini psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash, jamiyatda psixologik bilimlarni keng targ'ib etish maqsadida barcha ta'lim muassasalrida davlat korxonasi va tashkilotlarida "psixologik xizmat ko'rsatish" xonalari ajratilib unda malakali psixolog faoliyat olib borayapti.

Biroq, bizning mustaqil yuksalish natijalarimizni ko'rolmaydigan, o'z geopolitik maqsadlaridan kelib chiqib milliy ma'naviy qadriyatlarimizni qadrsizlantirishga, yoshlarimiz ruxiyatiga qaratilgan ichki va tashqi tahdidlar hamon davom etmoqda.

Mazkur fikrimiz asosi sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 28 iyuldagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishning yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi 3160-sonli Qarorida keltirilgan, tashqi tahdidlar terrorizm, diniy ekstremizm, aqidaparastlik, separatizm, radikalizm, odam savdosi, "ommaviy madaniyat", narkobiznes va jamiyatimizning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan ichki tahdidlar el-yurt taqdiriga loqaydlik, mahalliychilik, urug'-aymoqchilik, oilaviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasiga e'tiborsizlik, erta turmush qurish, oilaviy nizolar, milliy qadriyatlarimizga e'tiborsizlik kabi holatlarga qarshi manzilli profilaktika ishlarini kuchaytirish kabilarni aytish mumkin.

Butun insoniyatga tahdid solayotgan tashqi tahdidlardan xalqaro terrorizm va ekstremizm dunyo sivilizatsiyasining, davlatlararo integratsiyaning ashaddiy

dushmaniga aylanib bormoqda. U tobora kengayib, jahondagi ko‘plab mamlakatlarga o‘zining salbiy ta’sirlarni ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti “Bugungi kunda dunyoning ayrim mintaqalarida tobora keskinlashib borayotgan qonli mojaro va ziddiyatlar, terrorizm va ekstremizm xavfi bizdan doimiy ogoh va hushyor bo‘lishni talab etmoqda” deb ta’kidlashlarining o‘ziyoq soha vakllari uchun o‘ziga xos signal va mazkur sohada qilinishi lozim bo‘lgan vazifalarni belgilab beradi.

Shu ma’noda, XXI asrni axborot, targ‘ibot asri desak, aslo mubolag‘a bo‘lmaydi. Zero, bu davrda ko‘z bilan ilg‘ab bo‘lmas qudratli targ‘ibot kuchlari, demokratik rivojlanishni izdan chiqaradigan, xalqlar va millatlar tinchligiga rahna soladigan xavf-xatar hamda tahdidlar bizni har tomondan qurshab turibdi. Afsuski, zamonaviy axborot texnologiyalari sohasidagi yutuqlardan yovuz maqsadlar yo‘lidan foydalanib, uni taraqqiyot kushandasiga aylantirayotgan kuchlar ham mavjud bo‘lib, ular o‘z sa’y-harakatlari bilan kishilarning tinch-farovon hayotiga daxl qilmoqda. Yangi kashf etilayotgan axborot hurujlari inson ongi va qalbiga tajovuz qilib, uning turmush tarzi, qarashlarini o‘zgartirishga intilmoqda. “Inson qalbi va ongini egallash uchun kurash xilma-xil g‘oyalar bilan qurollangan, turli manbalardan oziqlanadigan mafkuralarning asosiy maqsadlariga aylanmoqda”¹⁷.

Mamlakatimiz yoshlarining qalbi va ongiga yot mafkurani singdirish uchun dushmanlarimiz bir qarashda beozor, go‘yo siyosatdan xoli tuyuladigan mafkuraviy vositalarga katta e’tibor bermokda. Jumladan, keyingi yillarda ko‘plab namoyish etilayotgan yengil-yelpi seriallar yoki jangarilik filmlari bunga misol bo‘ladi. Ma’lumki, bu filmlarni ko‘pchilik, ayniqsa yoshlar maroq bilan tomosha qiladi. Sir emas, anchagina odamlar tabiatida, xulq-atvorida mana shunday to‘polonlarga, agressivlikka moyillik paydo bo‘lishi o‘z-o‘zidan emas.

Bu taxdidlar, eng avvalo, oddiy insonlar, ayniqsa yoshlar qalbi va ongini zabt etishga, ularni o‘z milliy qadriyatlaridan, umumbashariy sivilizatsiya yutuqlaridan maxrum etishga, pirovard natijada yurtimizni qaram qilib olishga qaratilgan tajovuzkorlikning mafkuraviy shaklda namoyon bo‘lishidir.

Halqimiz ayniqsa yoshlarimizni turli ichki va tashqi tahdidlardan asrash, jamiyatimiz a'zolarida mustahkam mafkuraviy immunitetni shakllantirish uchun, avvalo, ularni ongida, ularni psixologiyasida milliy g'oya, milliy istiqloq mafkurasini to'laqonli shakllantirishga va mazkur g'oya va mafkuralarda boshchilik qilayotgan insonparvarlik, bunyodkorlik, daxldorlik kabi g'oyalar bilan qurollantirish zarur bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Milliy istiqloq mafkurasini - xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. «Fidokor» gazetasi muxbiri savollariga javoblar. -Toshkent.: «O'zbekiston», 2000. – B.14
2. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O'zbekiston, 2017. –B. 9.
3. Jabborov X.X Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarda mafkuraviy
- 4.Nishonova Z.T. «Umumiy psixologiyasi» ukuv kullanma. – T., 2006 y.

MAKTAB PSIXOLOGINING O'QUVCHILAR BILAN O'TKAZADIGAN INDIVIDUAL SUHBAT USULLARI

Xudoyberdiyeva Zebo Yuldashevna
Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani 7-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab psixologining o'quvchilar bilan o'tkazadigan individual suhbat usullari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: individual, hissiy holat, xulq-atvor, aloqa o'rnatish, tinglash, pozitsiya, o'smir, tajovuzkorlik, liderlik.

Bugungi kunda maktab amaliyotchi psixologlari ish faoliyatida uchrab turadigan eng katta kamchiliklardan biri o'quvchilar bilan individual ishlashda nimalarga e'tibor berish lozimligi haqida to'liq bilimga ega emasliklaridir. Individual suhbatda

amaliyotchi psixolog eng avvalo suhbatni qanday o`tkazishni bilishi kerak, o`quvchi suhbat jarayonida o`zini qiynab turgan muammoni bemalol ayta olishi, psixologga ishonishi, uni yordam bera olishi, muammoni bartaraf etish yo`llarini topib berishiga ishonch hosil qilishi kerak. O`quvchi bilan individual suhbat jarayonida u bilan faqatgina tabiiy, ishonchli munosabatlarni o`rnatish zarur.

Avvalo suhbat olib borilayotgan bolaning hissiy holatini his qila bilish kerak. Masalan, bolaga jarohat yetkazishi mumkin bo`lgan savollarni bermaslik, xulq-atvorini his qila bilish, o`zining bolalikdagi tajribasiga tayangan holda, uni o`zidek qabul qila olish qobiliyati, bolaning rivojlanish xususiyatlari va qonuniyatlarini bilish, xulq-atvorning yosh va individual xususiyatlarini e`tiborga olish kerak.

Agar bolaning jamiyat bilan aloqalari buzilgan bo`lsa, u bilan aloqa o`rnatishning birgina usuli – u yashayotgan muhitni o`rganish. O`quvchiga sezdirmagan holda uning ota-onasi bilan suhbatlashish, oilaviy sharoitini o`rganish, shundan keyingina o`quvchi bilan individual suhbat o`tkazish kerak.

Suhbatni o`tkazishda quyidagi qoidalarga rioya qilish lozim:

Nima?, Qayerda?, Qachon? kabi savollarini berib ma`lumot olishga harakat qilish lozim. Birinchi suhbatlashganda Nima uchun? tarzidagi savollarni bermaslik kerak. Bola balki bu haqida o`ylab ham ko`rmagandir va bu tariqa savol uni o`zini noqulay his qilishiga olib kelishi mumkin. Balki javobni bilar va u o`zida ichki qarshiliklarni his etib, bu haqida gapirishni istamas. Bola o`zi hohlamagan ma`lumotlarni berishi, hamda bunday savol uni keyingi uchrashuvga kelishdan bosh tortishiga olib kelishi mumkin. Birinchi suhbatda bola bera olishi mumkin bo`lgan ma`lumotlarnigina so`rang - uning his-tuyg`ulari va nafsoniyati bilan ehtiyotkorona munosabatda bo`lish lozim.

Individual suhbat o`z ichiga quyidagilarni qamrab oladi:

1. Aloqa o`rnatish. Aloqa o`rnatish uchun quyidagi qoidalarga rioya qilinishi zarur: Faol tinglash, pozitsiya, pozani suhbatdoshga nisbatan moslashtirish, samimiylik, suhbatdoshga, uning noverbal reaksiyalariga yo`naltirilgan diqqatlilik, suhbatga yo`naltirilgan e`tibor.

2. *Tinglash* – bolaga shunchaki o'z e'tiborini qaratish emas, balki o'zini haqiqatan ham uni tinglab, to'g'ri tushunayotganligingizga ishonch hosil qilishi uchun harakat qilish lozim.

Tinglayotgan bolaning ro'parasiga o'tirish. Bolani haqiqatan ham to'liq tinglash uchun, uni albatta ko'rib turish kerak. Bundan tashqari, u ham bizni ko'rib turishi lozim. Shuning uchun hamsuhbatni tinglab turib, uning yonida emas, balki ro'parasida o'tirish maqsadga muvofiqdir.

Ochiq bo'lish. Chalishtirib turilgan oyoq va qo'llar o'z o'rnida himoyalalanuvchi pozitsiyadan dalolatdir. Yaxshisi, qulayroq o'tirib olib, qo'l va oyoqlarni chalishtirmay, o'zii erkin tutib o'tirgan ma'qul.

Tinglayotgan bola tomoniga biroz og'ib o'tirgan ma'qul. Bunday harakat, odatda, suhbatdoshda bizning unga, uning muammolariga nisbatan chin dildan munosabatda bo'layotganimizdan hamda bu masalaga nisbatan qiziqishimiz darajasidan dalolat beradi.

3. *Oila haqida suhbat*. Oila haqida suhbatlashayotganda bola o'z oilasi deb bilgan yoki bir uyda yashovchi insonlar haqidagi gapirib bergan kerakli ma'lumotlarni yozib olishdan boshlash mumkin. So'ng oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga shoshmasdan ohista o'tilsa maqsadga muvofiq bo'ladi: kim uni qo'llab-quvvatlaydi, kim esa teskarisi, ko'mak bermasdan ruhini tushirib yuboradi.

3. *Munosabatlar haqida suhbat*. O'smir bilan muloqot o'rnatishda bunday so'zlashuv juda muhimdir. Ushbu suhbatda o'smirning harakteri, o'zaro munosabatlari, liderlik fazilatlarining mavjudligi, tajovvuzkorlik qay darajadali, spirtli ichimliklarga va chekishga bo'lgan munosabati, vaqtini o'tkazish uslubi, norasmiy guruhlardagi me'yorlar va unga bo'lgan munosabatlari haqida bilib olish mumkin.

4. *Maktab haqida suhbat*. O'smir bilan maktab haqida suhbatlashish juda muhimdir. Maktabdagi ta'limi haqida savollar berish mumkin: agar maktabni o'zgartirgan bo'lsa qachon va nima sababdan, barcha fanlar bo'yicha o'zlashtirishi qay darajada, maktabdan so'ng qayerda o'qimoqchi, qaysi fanlar yoqadi, shular haqida so'rashi mumkin.

5. *Qiziqishlari haqida suhbat.* Suhbatning aynan ushbu bosqichida, ayniqsa o`smirlar bilan aloqa o`rnatish osonroq bo`ladi. Hayotda unga haqiqatdan ham o`z tanlovi bo`yicha sodir bo`layotgan qiziqarli narsalar haqida gapiradi. U o`zida hamohang bo`lmaganlikni topishga va u haqida ozgina gapirib berishga qodir bo`ladi.

6. *Huquqbuzarlik haqida suhbat.* Ushbu mavzu bo`yicha suhbatni oxirgi bosqichda bundan oldingi mavzulardan so`ng olib borgan yaxshi. Birinchidan, o`smir tashqaridan o`zini qanchalik hotirjam ko`rsatmasin vaziyat u uchun yetarlicha jarohatli bo`lishi mumkin. Ikkinchidan, bizni unga munosabatimiz emas, o`z qilmishiga bo`lgan shaxsiy fikri, munosabati qiziqtiradi. Uchinchidan, odatda ushbu bosqichda aloqa deyarli o`rnatilgan bo`ladi. Suhbatdoshingizni mana shularga ishontirib, unga yordam bera olishingizga ishontirsangizgina u o`zining muammolarini siz bilan o`rtoqlashadi va maslahatlaringizga amal qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

5. Abramova G.S. Vozrastnaya psixologiya. Toshkent 2005.
6. L.Beknazarova. Ijtimoiy-psixologik trening. Toshkent 2016.
7. E.G'.G'oziyev. Psixologiya muammolari. Toshkent 1999.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDAGI AGRESSEVLIKNI KORREKSIYA QILISH

Sobirova Dilobar Baxrom qizi

*Chust tuman XTB Bolalarni ijtimoiy psixologik qo'llab quvvatlash markazi metodist
psixologi*

Bolalardagi agressiya bugungi kunda ko`p kuzatiladigan muammolardan biridir. Agressivlik holati ko`pchilik kichik yoshdagi bolalarga xos bo`lib, ko`p hollarda agressiv xatti-harakat o`tish davrida kuzatiladi. Bola yosh davrlari inqirozi paytida qiyinchiliklarga ro`baru bo`ladi, natijada uning xatti-harakatlarida agressiya elementlari

kuzatila boshlanadi. Maktabgacha ta'lim muassalaridagi bolalarni kuzatish jarayonida ma'lum bir toifadagi bolalarni kuzatish jarayonida shu ma'lum bo'ldiki, agressiv xulq-atvor rivojlanib, barqaror shaxsiy xususiyatlarga aylanarkan. Natijada, bolaning ishlab chiqarish salohiyati pasayadi, uning shaxsiy rivojlanishi deformatsiyalanadi. Shu nuqtai nazardan, dastur erta yosh davrlarida bolalardagi agressiyaga moyillikni aniqlash, agressiv xulq-atvorni normallashtirishga qaratilgan. Dasturning maqsadi. Bolalardagi agressiyani korreksiya qilish, ularning tashqi dunyo bilan aloqalarida o'zini-o'zi boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish, ichki affektiv jarayonlar va hissiy adekvatlikni normada saqlashga o'rgatish muhim bir masaladir. Bu jarayon quyidagicha muhim vazifalarni bajaradi.

Aressivlik darajasini pasaytirish;

Hissiy holatlarni anglashni o'rgatish orqali hissiy tartibga solishni uyg'unlashtirish;

Bolaning o'z ichki holatini va uning atrofida qilayotgan holatini tahlil eta olish qobiliyatini rivojlantirish;

Xavotirlik darajasini pasaytirish;

Bolalarga muloqotning konstruktiv shakllarini, xulq-atvor reaksiyalarini, xatti-harakatlardagi destruktiv (buzuvchi) elementlardan xalos bo'lish ko'nikmalarini shakllantirish; G'azab, salbiy hissiy holatlarni ifoda etish va boshqarish usullarini o'rgatish;

O'z-o'zini anglash va o'z-o'zini boshqarishning yetarli darajasini rivojlantirish;

Bolada altruistik xulq-atvor, o'zidagi ijobiy xislatlarni namoyon qilishni shakllantirish.

Biz sizga tavsiya qilayotgan korreksion mashg'ulotlar haftasiga 2marta o'tkaziladi, mashg'ulotning o'tkazilish davomiyligi 30-60 daqiqa, guruh 5-9 yosh oralig'idagi bolalardan iborat (soni 7-8ta). Bolalarni tuzatish ishlari uchun tanlash psixodiagnostik metodikalar asosida amalga oshiriladi. Zina metodi, Ikki uycha metodikasi ,yutuqsiz loteriya, kaktus metodikalari tavsiya qilinadi. So'ng guruh tuzilib quyidagi mashqlar o'tkaziladi.

“Ismlar” mashqi - bolalar doira bo'lib turishadi, doira bo'ylab bir-birlariga to'pni uzatishadi. O'zidan oldingi bolaning ismini aytadi va keyin o'z ismini aytib to'pni

o'zidan keyingi bolaga uzatadi. Bolalar o'zlarini turli o'zlari istagan obrazlarda tasvirlashlari mumkin.

Keyin “Quyoshcha” plastik etyudi. Olib boruvchi: sizlarning chiroyli ismlaringizni eshitib men quyoshday o'zimni issiq his qilyapman. Hozir hammamiz kichkina quyoshchaga aylanamiz va bir-birimizni isitamiz. “Men – kichkina quyoshchaman. Men uyg'ondim, men yuzlarimni yuvyapman. Men o'z nurlarimni tarab, asta-sekin xursand holda ko'tarilaman. Men katta to'pman. Menda juda ko'p iliqlik va yorug'lik bor. Men endi katta quyoshchaman. Men hammaga iliqligimni beraman: osmonga, bulutlarga, daryolarga, dalalarga, hayvonlarga, odamlarga, kichkina bolachalarga. Men chuqur issiq nafas olaman. Men ingichka quyosh nuriga aylanib, yerga uchib tushaman keyin mayin yam-yashil barglarga o'tirib olaman, dengiz to'lqinlarida cho'milaman, oppoq dengiz ko'piklarida mazza qilib o'ynayman”.

Keyingi o'yin “Mehribon hayvon”. Bolalar doira bo'lib qo'llarini ushlab turishadi. Boshqaruvchi ohista, sirli ovozda: “Iltimos, aylanada turing va qo'llaringizni ushlang. Biz katta mehribon hayvonmiz. Keling, uning nafas olishini tinglaylik. Endi birgalikda nafas olamiz! Nafas olganimizda bir qadam oldinga, nafas chiqarganimizda bir qadam orqaga yuramiz. Endi esa keling, nafas olganimizda ikki qadam oldinga, nafas chiqarganimizda ikki qadam orqaga qadam tashlaymiz. Hayvon nafaqat nafas oladi, uning katta mehribon yuragi ham aniq va bir tekis uradi. Yuragimiz uryapti oldinga qadam tashladik, yuragimiz uryapti orqaga qadam tashladik. Hammamiz bu hayvonning nafas olishini va yurak urishini his qilamiz”.

Keyingi uchrashuvda esa “Xayrli tong” mashqi. Psixolog: bolalar sizni ko'rganimdan xursandman. Kelinglar, hammamiz bir-birimizga qo'l ko'tarib, baland ovozda “xayrli tong” deb aytamiz! Hamma aytib bo'lgach “Ayiqchaga ezgu so'zlarni ayt” o'yini. Psixolog va bolalar doira shaklida o'tiradilar, tarbiyachining qo'lida koptok bo'ladi. Psixolog va bolalar koptokni bir-birlariga uzatib, odamlarda yaxshi xislatlar bo'lishini esga olishadi. So'ngra tarbiyachi o'yinga o'yinchoq ayiqchani “taklif etadi”. Bolalar unga quyidagicha ezgu so'zlarni aytishadi: “Sen -yaxshisan, quvnoqsan, tirishqoqsan...”. So'ngra navbati bilan har bir bola “ayiqchaga aylanadi” (o'yinchoqni qo'lida ushlab turadi), qolgan bolalar ayiqcha rolidagi bolaga ezgu so'zlarni aytadilar.

. “Chehralar” mashqi. Bolalarga inson chehrasining mimik ifodalari tasvirlangan rasmlar beriladi. Masalan: quvonch, hayrat, jahldorlik, qoʻrqish, uyalish, qovoq uyish. Har bir bolaga rasmlar beriladi va bolaga rasmdagi emotsiyani oʻzlarida ifodalab berish soʻraladi. Boshqa bolalar oʻz oʻrtoqlarining yuz qiyofalariga qarab, ularda nima ifodalanayotganligini aytib berishlari kerak.

“Ismlar-fazilatlar” har bir ishtirokchi guruhdagi boshqa bilan salomlashib, uning ismi birinchi harfi bilan boshlanadigan shaxsning ijobiy xarakter xususiyati, fazilati nomini aytishi lozim, bolalarning soʻz boyligi kamligini inobatga olgan holda olib tilak bildirsalar ham mumkin boʻladi. (Masalan, Mahliyo – mehribon, Chinora – chiroyli

“Muloyim yurak” mashqi. Psixolog tarbiyachi va bolalar doira shaklida oʻtiradilar, ularning qoʻlida yurak koʻrinishidagi yumshoq oʻyinchoq boʻladi. “Yer yuzida toshbagʻir, boshqalarni yaxshi koʻrmaydigan yuraklar bor. Ularning yuraklari toshdek qotib qolgan”, deb psixolog tarbiyachi oʻyinni boshlaydi va bolalarga oʻzlarining yuraklarini mehribon va muloyim qilishlari kerakligini aytadi. Bolalar oʻzlarining muloyim yuraklarini koʻrsatadilar, bir-birlariga ushlab koʻrishga beradilar, ushbu yurakchasi orqali kimlarga mehr-muhabbatini yubormoqchi ekanligini aytadilar. Bular ota-onasi, doʻstlari, sevimli buyumlari, yaxshi koʻrgan hayvonlari boʻlishi mumkin.

“Onam meni nimaga yaxshi koʻradi?” mashqi. Bolalar doira boʻlib oʻtirishadi. Har bir bola navbat bilan onasi uni nima uchun yaxshi koʻrishini aytadi. Agar biror bolada qiyinchilik yuzaga kelsa psixolog bolalar hamkorligida yordam berishi mumkin. Mashq davomida psixolog jarayonni nazoratda ushlab turishi, bolalarda oʻz doʻstlariga nisbatan xayrixohlik uygʻota olishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. V.M.Karimova, R.Sunnatova. «Mustaqil fikrlash» o'quv qo'llanmasi bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish uslubiyoti. Toshkent «SHarq» 2000
2. Toshimov R. G'oziev Ye. G'. “Zamonaviy individual va guruhviy psixologiya”. Toshkent, “Universitet” 1999y.
3. Ye.G'oziev, SH.V.Azizova “Tashkiliy psixologiya” Toshkent-1999y.
4. M.Rajabov “Eksperimental psixologiya metodlari to'plami”. Farg'ona 2012
5. Shevandrin N.I. Psixodiagnostika, korreksiya i razvitie lichnosti. – M.:

Gumanit.izd.Syentr Vlados, 1998.

6. M.E.Rustamova, S.A.Raximova, K.S.Alieva, A.A.Nazirbaev, O. Raxmonov

TAFAKKURNINIG PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK JARAYONIDAGI ISHTIROKI

Mahmudov Sobirjon Zokirjon o'g'li
Namangan viloyati Chust tumani 25-maktab psixologi

Tafakkur faol maqsadga yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, unda mavjud va yangi (kelayotgan) ma'lumotlarini qayta ishlab, undagi asosiy va ikkinchi darajali elementlarini aniqlab, ular orasidagi aloqadorlikni, qonuniyatlarni aniqlovchi bilish jarayonidir.

Tafakkur voqyelikni umumlashgan holda aks ettirish jarayoni bo'lsada, uning fikrlash jarayonida mahsuldorligi har xil bo'ladi.

Tafakkur nazariyasini S.L.Rubinshteyn (1889-1960) yaratib muammoga faoliyatli yondashuvni taklif qildi.

Ma'lumki, tafakkur jarayoni ta'limni o'zlashtirishning asosini tashkil etadi. Bog'cha yoshi bolalarida tafakkur, nutq taraqqiyoti va bolaning bilim boyligi, tajribasining oshishi juda ko'p erkin, mustaqil va faol harakat qilib borishi natijasida takomillashib boradi. Bola tafakkuri faoliyat asosida atrofdagi narsa va hodisalarga qiziqish jarayonida, savollarning ko'plab paydo bo'lishi asosida, avval idrok qilingan narsalarga tayanish orqali takomillashadi. Bu esa bolada faqat harakatli va yaqqol – obrazli tafakkurni emas, balki mavxum tafakkurni shakllanishi uchun imkoniyat hisoblanadi. Bolalarda narsa va hodisalarning eng asosiy xususiyatlarini ajrata olish, ular orasidagi bog'lanish va munosabatlarni ajratish, ularni fikran analiz- sintez qilish, solishtirib o'xshash va farq tomonlarini ajratish; umumlashtirish; xukm va xulosalar chiqarish kabi aqliy jarayonlari shakllanib boradi.

Sof psixologik ma'noda yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantiruvchi va o'zgartiruvchi ijtimoiy psixologik mexanizm - bu ijtimoiy ustanovkalardir. Bu - shaxsning atrof muhitida sodir bo'layotgan ijtimoiy hodisalarni, ob'ektlarni, ijtimoiy guruhlarini ma'lum tarzda idrok etish, qabul qilish va ular bilan munosabatlar o'rnatishga ruhiy ichki hozirlik sifatida odamdagi dunyoqarashni ham o'zgartirishga aloqador kategoriyadir. O'quvchilarning bilish faolligini oshirish uchun taqqoslash katta ahamiyatga ega. Bu umumlashtiruvchi tafakkur uchun katta samaraga ega. Shu sabbabli "farqni top" tipidagi topshiriqlar keng qo'llanilishi lozim.

Muammoli ta'limining mohiyati quyidagichadir. O'quvchi oldiga bilishga oid muammo qo'yiladi, so'ngra o'quvchilar muammoni hal qilish yo'llari (usullari) tadqiq qiladilar. Ular gepoteza tuzadilar, uning haqiqiylikni tekshirish usullarini belgilab chiqadilar va muhokama qiladilar, dalil-isbotlar keltiradilar, tajribalar, kuzatishlar o'tkazadilar, ularning natijalarini tahlil qiladilar, mulohaza yuritadilar va isbotlaydilar. Bunda o'qituvchi dirijyorlik rolini bajarishi lozim. O'quvchilarning biror bir haqiqatni mustaqil izlashi va kashf etilishi, o'zlari harakat qilib topishi lozim, negaki o'quvchi qanchalik ko'p izlansa shuncha unga yangi fikrlar, yangi goyalar kela boshlaydi. Bunda albatta o'quvchining tafakkuri rivojlanadi.

Muammoning yangiligi esa uning yechimida ijodiy fikrlashlar, muammo yechimida mantiqiy tahlilni talab qiladi. Bu jarayonda umumlashgan mantiqiy fikrlash bilan birga ichki (intuitiv) fikr yuritish juda muhimdir. Bu jarayonlar aniq va mavhum vazifalarda, konkret vazifa, predmet va modellarni tahlil qilganda, narsa-hodisalarning noaniq tomonlarini izlashda intuitiv tarzda yuzaga keladi.

Faol, mahsuldor tafakkur natijasida psixologik yangiliklar paydo bo'ladi—yangi aloqa tizimi, o'z-o'zini boshqarishning yangi shakllari, shaxs xususiyatlari va boshqalar insonning aqliy rivojlanishiga olib keladi. O'quvchining maxsuldor faol tafakkuri, unga yangi muammolarni mustaqil yechish, bilimlarni chuqur va tez egallashiga olib keladi.

Tafakkur uchun esda qolganlarini qayta tiklash o'quvchining o'quv faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Bu o'quvchiga yangi materialni yaxshi o'zlashtirishga hamda bilim va ko'nikmalarni amaliyotga tadbiiq etishga yordam beradi.

Insonning faol, mahsuldir (produktiv) tafakkuri hamda qayta yodga olish, xotirani tiklash (reproduktiv-tafakkurni qayta tiklash) orqali ob'ektiv borliqni bilishida muhim rol o'ynaydi. Chunki inson borliqni bilish, anglash, idrok etish jarayonida o'zidagi mavjud bilimlarga suyanadi, yangi muammolarni yechishda esa eski mavjud bilimlar kamlik qiladi, natijada u o'z tafakkurini faollashtirib, yangiliklarni ochadi, uning yangi aloqalarini o'rnatadi va bu yo'l kelajakda ham o'xshash muammolar yechimida unga asqotadi.

Muammoning qo'yilishi o'quvchilarning mavjud bilimlari, qo'yilayotgan vazifaning qay darajada tez bajarilishi hamda o'quvchilarning mustaqil bajarish yo'llari bilan tanishtirilganliklariga bog'liq. Shuni esda saqlash kerakki, mavjud bilim-konikmalar muammo yechimiga asos bo'lishi mumkin, lekin o'quvchilarni muammo yechimiga yo'naltirish, unga aytib berish, ko'rsatib berish mutlaqo mumkin emas.

Muammoli vaziyatlarni tashkillashtirishda mavjud bilimlar bilan yangi muammo o'rtasidagi hamda qaramaqarshiliklar, konfliktli vaziyatlar muhim rol o'ynaydi.

Yangi muammo-vazifalar o'quvchini noaniqlikka olib keladi, bunda xatolarga yo'l qo'yilishi mumkin. Bu xato-kamchiliklarni o'qituvchi o'quvchiga o'z vaqtida sabablari, chiqib ketish yo'llarini ko'rsatib bersa, xech qanday xavf tug'dirmaydi.

O'qituvchi muammoni shunday qo'yishi kerakki, o'quvchilar mavjud bilim-konikmalari yetishmayotganini sezsин va mustaqil uning yechimini topishga harakat qilsin, o'z bilimidagi kamchiliklarni bilib olsin.

O'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ularga ko'proq ozlari muammo yoki masalalarni yechishiga imkoniyat yaratib berishimiz lozim. Bu o'quvchi ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, o'rnatilgan stereotiplarni isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Ya'ni, berilgan bilimlarni takrorlash orqali kreativlikka erishib bo'lmaydi, ijodiy fikrlash jarayonida yangi fikr, yangi g'oyaning paydo bo'lishi asosiy shartdir. Masalan, ingliz tilida so'zlarni yodlab, grammatika qoidalarini "suv qilib ichib yuborgan" bo'lsangiz ham, insho yozolmasangiz, barchasi bekor. Shuning uchun kreativ fikrlash jarayonida tasavvur muhim rol o'ynaydi. Albert Eynshteyn "Tasavvur — bilimdan

muhim” deganida aynan mana shu jihatni nazarda tutgan. Ko‘pincha noodatiy fikrlar, yechimlar kutilmaganda inson xayoliga keladi. Buning uchun, avvalo, fikrlash jarayonidagi bir xillikka, odatiylikka barham berilishi lozim.

Hozirgi kunda maktablarimizda ananaviy talimdan ko‘ra interfaol usullardan foydalanish ancha rivojlandi malumki interfaol metodlardan dars jarayonida foydalanish dars jarayonida o‘quvchini rolini o‘shiradi. Bu albatta bolaning tafakkurini rivojlanishiga ijobiy tasirini ko‘rsatmay qo‘ymaydi.

KASBIY MASLAHAT TURLARI VA O‘TKAZISH USULLARI

Muqaddas Sobirova
Chust tumani 54-maktab psixologi

Gap eng muqaddas va nozik narsa farzandlarimizning qalbi haqida ,ma’naviy va ahloqiy tarbiya asoslarini yaratich yosh insoniyni muayyan kasbga yo‘naltirish haqida bormoqda.

“Agar inson biror kasbni mukammal egallasa ,mehnat unga huzur bag‘ishlaydi, baxt keltiradi”(Andre . Morya).

“Baxt –saodat ga erishuv va tug‘ma qobiliyatlarni rivojlantirishi o‘z-o‘zicha bo‘lavermaydi ,balki bu masalada qandaydir bir muallim yoki rahbarga muhtojligik tug‘iladi “ degan edi buyuk mutafarikkir Abu Nasr Farobiy.

Shaxsning ijtimoiy va iqtisodiy himoyalash o‘quvchida o‘zining qiziqishishlari, ehtiyojlari, layoqati va o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqib moddiy jihatdan samaraga ega bo‘lishni xis qilgandagina ijobiy natijada erishish mumkin.

Kasbga yo‘naltirish kasbiy axborot ,kasbiy maslahat, kasbiy tanlash, kasbiy saralash, kasbiy ishlab chiqish va ijtimoiy moslashuv tadbirlarini o‘ z ichiga oladi.

Shu o'rinda insonning o'zining imkoniyatlaridan kelib chiqib jamiyat ehtiyojlarini hisobga olgan holda kasbiy yo'lni tanlash bo'yicha ongli ravishda qaror qabul qilishda unga yordam ko'rsatish kasbiy maslahat tadbirlari qo'llaniladi.

Kasbga yo'naltirishda shunga erishish kerakki, avvalo o'quvchi o'zi ongli ravishda kasb-hunarni tanlashda muammoli masalalarning yechimini anglab yetsin. Kasbiy maslahat berayotgan psixolog o'quvchilar bilan uchrashuvdan avval o'qituvchilardan dastlabki kasbga yo'naltirish va kasb tanlashdagi qiyinchiliklar to'g'risida umumiy ma'lumotlarni tanlaydi. Tumandagi kollejlarda ishlab chiqarish korxonalarini bilan kasbga yo'naltirish rejasini ishlab chiqishda ishtirok etadi. To'plangan ma'lumotlar asosida o'quvchida ma'lum bo'lgan kasbiy maqsad tanlagan kasbi bo'yicha kasbiy bilimlar yetarli bo'lmasa kasbni tayyorlaydigan o'quv muassasasini aniqlab olmasligi mumkin.

“Farzandlarimizni kim to'g'ri yo'lga soladi, kim ularning ongini tozalaydi, kim ularga haq gaplarni gapirib, hayotga o'z etiqotiga suyanib yashashni o'rgatadi, tarbiyalaydi? Yoshlarni to'g'ri yo'l tanlashda kim birinchi bo'lib yordam berish kerak, ularga kim tayanch bo'lishi lozim?”...

O'quvchi ko'p hollarda ma'lum kasbni egallashi uchun o'z imkoniyatlarini bilmaydi, oqibatda unga kasbni egallashga ishonsizlik holati yuz beradi. Shuningdek kollejdagi o'qish uchun qanday tayorgarlik ko'rish lozimligi haqida ma'lumotga ega emas.

Kasb-hunarni tanlashda o'quvchida ayrim qiyinchiliklar sodir bo'lishi, otanasining kasb tanlashga qarashlari, o'rtoqlari va yaqin kishilari ta'sirida turli istaklarning paydo bo'lishi hollari yuz beradi. Psixolog kasbga yo'naltiruvchi bu muammolarni aniqlab olgandan keyingina uni xal etish yo'llarini ishlab chiqadi va kasbiy maslahat maqsadini belgilaydi.

Kasbiy maslahat maqsadi o'z ichiga:

- axborot ma'lumotnomasini (ma'lum ta'lim muassasi bilan tanishtirish, o'quvchi egallaydigan kasb bo'yicha talablar va kasbning kelajakdagi imkoniyatlari);
- diagnostik –korreksion ishlarni olib borish (ta'lim oluvchini o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib belgilash);

-kasb tanlash qobiliyatini shakillantirish (o'quvchida mustaqil, ongli ravishda kasbni tanlashga erishish).

Shunga erishish kerakki o'quvchi mustaqil va ongli ravishda ma'lum kasbni tanlashda muammoli masalalarni echa olsin. Buning uchun kasbga yo'naltiruvchi turli o'yinlar, testlar o'tkazish, turli kasb egalari bilan uchrashuvlar, davra suhbatlari, o'quvchilarni qiziqtirayotgan kasblarga bag'ishlangan video filmlar, kasblar to'g'risidagi kompiyuterga kiritilgan ma'lumotlar, kasb egalari tomonidan ta'minlanganligini aks ettiruvchi iqtisodiy ko'rsatgichlar, o'quvchilarni qiziqtirayotgan kasblar bo'yicha turli ko'rgazma, stentlar tashkil etish va boshqalar.

Kasbga yo'naltiruvchi yoki psixolog tomonidan o'tkazilgan turli tadbirlar yakunida o'quvchilarda kasb tanlashga bo'lgan qiziqish ortganligini, o'quvchi ongigagi daslabki umumiylikdan kasb tanlashda onglilik va aniq bir maqsad paydo bo'lganligi, muammoli masalalarni yechimini topish imkoniyati paydo bo'layotganligini ko'ramiz.

Voyaga yetayotgan farzandlarimizning kelajakda kim bo'lishi va qaysi sohaga layoqatli ekanligini aniqlash faqatgina xalq ta'limi sohasining ishi emas, balki bu butun jamiyatimiz taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan masaladir.

Bu borada "Ta'lim to'g'risida" gi Qonun va Kadrlar tayorlash milliy dasturining xalq ta'limi xodimlari oldida qo'yayo'tgan talabi ham har tomonlama barkamol avlodni voyaga etkazishdan iboratdir.

Shunday ekan, bu ishga bola maktabgacha ta'lim muasasasida ilk saboqlarni olayo'tgan paytdan boshlab e'tibor qaratish, oilalar bilan bevosita hamkorlikni yo'lga qo'ygan holda bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishi haqidagi daslabki psixologik ma'lumotlarni to'plash mutaxasizlar zimmasidagi vazifalar biridir.

Kasb tanlayotgan o'g'il qizlar "Men qaysi sohani tanlaganimda o'zimga, oilamga, jamiyatga ko'proq foyda keltiraman?" degan savolga javob topmog'I zarur.

To'g'ri tabiat tomonidan insonga berilgan iste'dodni inkor etib bo'lmaganidek hech bir kasbga layoqatsiz kishining ham o'zi bo'lmaydi. Faqat inson qiziqishlari munosabatlari, aqliy va jismoniy rivojlanishiga qarab turlicha bo'lishi mumkin.

Kasb tanlash insonning kelajagini , hayot tarzini belgilashda kata ahamiyatga ega.Shu sababda kasbga yo'naltirish ishlarini imkon qadar vaqtlirorq boshlamoq zarur.

Kasb tanlashga maktab yoki ta'lim tizimi kata ta'sir ko'rsatadi.Maktabda kasbga yo'naltirish muhiti faqat qiziquvchanlikni,shaxsiy sifat va shaxs psixologiyasini o'rganish bilangina yaratilmaydi.Bolalarga boshqa odamlarning ijodiy yutuqlaridan foydalanish va tatbiq etishni shakllantirish ham muhimdir.Bolaga namoyon bo'lgan qobiliyatlarni har kuni mashq qildirish va rivojlantirish lozim.

Kasb tanlashda qiziqish, qobiliyat imkoniyatlarini hisobga olish, o'z iroda kuchini bilish katata ahamiyatga ega .Shuningdek kasb-hunarga yo'naltirish faqatgina bolalarga kasblar haqida ma'lumot berishdan iborat emas.Balki ularda shaxsiy kasbiy sifatlarni shakllantirish kerak.Bola o'z shaxsiga , o'zining xatti-harakatlari ga baho bera olishni o'rganishi lozim.Zero, shaxs o'zini o'zini- o'zi tarbiyalay borsin.

Kasbiy maslahat o'quvchining yoshiga ota-onalarni kasbiy maslahatga bo'lgan talabini o'rgangan holda quyidagicha o'tkazilishi mumkin

1.Dastlabki (boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun)kasbiy maslahat –kasblar olami haqida umumiy ma'lumotlar.O'qituvchi va ota –onalar ishtirokida olib boriladi.Bolaning yoshi va ruhiyatiga e'tibor bergan holda unda kasblarning bir necha turiga bo'lgan qiziqishlari shakllantiriladi.O'z qiziqishida uzviylik,tanlash,umumiylik va tarqoqlikdan aniqlik va yagonalik sari rivojlantiriladi.

2.O'smirlar uchun kasbiy maslahat maktablarning yuqori bitiruvchi sinflarida o'tkaziladi .Maqsad –kasbni aniqlash , belgilash , korreksiolash , imkonoyatlar va ularni shakllantirishdan iborat.

3. O'quvchilar va ota-onalarga o'quvchilarni kasbga yo'naltirish bo'yicha hamkorlikda olib boriladigan faoliyat yuzasidan kasbiy maslaxatlar.

4. Jismoniy , ruhiy jihatdan rivojlanishdan orqada qolgan o'smirlar bilan o'tkaziladigan kasbiy maslahatlar maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan psixologlar tomonidan amalga oshirilib , mutaxassis psixolog kasbiy maslaxat ko'rsata bilganda masalani tibbiy, psixologik va xuquqiy tomonlariga alohida e'tibor qaratgan holda olib boriladi.

Kasbga yo'naltiruvchi kasbiy maslahat berayotgan zamon talablariga bilan hamnafas ish yuritishi, o'quvchida har bir kasbning murakkabligi ,zahmati ,unga erishish yo'llari haqida to'laqonli ma'lumot olish imkoniyatlarni berishi kerak. Kasbiy maslahatni amalga oshirish uchun quyidagilarning:

- kasbiy ma'lumotlarning etarli jamg'armasi bo'lishi ;
- maktab , oila ,mahalla, kasb –hunar kollejlari, tashxis markazlari faoliyatida kasbiy maslahat berishga munosib kasbga yo'naltiruvchilarning mavjudligi ;
- jamoachilik asosida o'z kasbining mohir ustalari bo'lgan fahriylardan iborat maslaxat guruhlari ;
- inovasion texnologiyalar manbalari mavjud bo'lishi ;
- turli fan to'garaklari faoliyatini kasbiy qiziqishlar bo'yicha shakllantirish ;
- kasb tanlashda ikkilanayotgan ,o'zicha o'zining imkoniyatlariga ishonchsizlik bilan qarayotgan o'quvchilar bilan individual ish olib boorish, o'quvchida qat'iylik , bunyodkorlik ,tadbirkorlik xususiyatlarini ro'yobga chiqarishga ko'maklashishga erishish lozim.

Kasbiy maslahat berilayotganda o'quvchida tanlagan ta'lim muassasasi va mutaxasizlikdan kelib chiqib, o'zining kasbiy tanloviga yana aniqlik kiritish imkoniyatlari paydo bo'ladi. Kasbiy maslahat faqat psixologlarni, kasbga yo'naltiruvchilarnigina faoliyati bo'lib qolmay , butun maktab pedagogik jamoasi ,ota-onalar, oila va jamoatchilik ishtirokida kechadigan jarayondir.

БОЛАНИ ЎСМИР ЁШ ДАВРИДА ПСИХИК РИВОЖЛАНИШИНИНГ АСОСИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

*Бойматова Нигора Бўроновна
Қашқадарё вилояти Яккабоғ тумани 19-мактаб психологи*

Психологияда ўсмирлик даври ўзи хос бир қанча хусусиятлар билан ажралиб туради. Бу ажралиб туриш айниқса психик ўзгаришларда яққол намаён бўлади.

Ўсмирлик даврида назарий тафаккур юқори ривожланиши аҳамиятга эга бўла бошлайди. Чунки бу даврдаги ўқувчилар атроф оламдаги боғланишлар мазмунини максимал даражада билишга ҳаракат қиладилар. Бу даврда ўсмирнинг билишга бўлган қизиқишда прогресс содир бўлади. Илмий назарий билимларнинг эгаллаб олиниши тафаккурнинг ривожланишига олиб келади. Бунинг ҳисобига исбот, далиллар билан фикрлаш қобилияти ривожланади. Унда дедуктив хулосалар чиқаришга қобилият пайдо бўлади. Мактабда ўқитиладиган фанлар ўсмир учун ўз тахминларини юзага келтириш ёки текшириш учун шароит бўлиб хизмат қилади. Ж.Пиаженинг таъкидлашича «Ижтимоий ҳаёт уч нарсанинг таъсири – тил, мазмун, қодалар асосида шакллантирилади». Бу борада ўзлаштирилган ижтимоий муносабатлар ўз –ўзидан тафаккурнинг янги имкониятларини яратади.

11–12 ёшдан бошлаб ўсмир энди мантиқий фикрлаб ҳаракат қила бошлайди. Ўсмир бу ёшда худди катталар сингари кенг қамровли таҳлил этишни ўргана бошлайди. Ўсмир тафаккурнинг назарий даражага қанчалик тез кўтарила олиши ўқув материалларни шунчалик тез, чуқур эгаллаш ва унинг интелектини ҳам ривожланишини белгилаб беради. ўсмирлик даври юқори даражадаги интелектуал фаоллик билан фарқланади. Бу фаоллик асосан ниҳоятда қизиқувчанлик ҳамда атрофдагиларга ўз лаёқатларини намойиш этиш, шунингдек улардан юқори баҳо олиш эҳтиёжининг мавжудлиги билан белгиланади. Ўсмирнинг катталарга берадиган саволлари кўпгина мазмунли, чуқур ўйланган ва айнан ўша масала юзасидан бўлади. Бу ёшдаги болалар турли гипотезалар туза оладилар, таҳминий фикр юрита оладилар, тадқиқ ўткази оладилар ҳамда маълум бир масала бўйича алтернативларни таққосла оладилар. Ўсмир тафаккури кўпинча умумлаштиришга мойил бўлади. Республикамизнинг бозор иқтисод шароитига ўтишда кишилардаги амалий тафаккурнинг аҳамияти ошмоқда. Амалий тафаккур тизимига қуйидаги ақлий сифатлар киради:

- тадбиркорлик, тежамкорлик, ҳисобилик, юзага келган муаммоларни тез еча олишлик.

Кўрсатилган барча сифатлар бўлган тақдирдагина амалий туфаккурини ривожланган деб ҳисоблаш мумкин. Бу сифатларни 1–синфданок бошлаб ривожлантира бориш ниҳоятда муҳим. Ўсмирлик даврида ишбилармонлик сифатини ўқувчилар ўз–ўзини бошқаришни йўлга қўйиш шунингдек, умумий фойдали тадбиркорлик ишларида иштирок эттириш орқали ривожлантириш мумкин. Бу борада ўқувчи ижрочи ролида эмас балки бошқарувчи, мустақил йўл танловчи ва тадбиркорлик муносабатларига ўзи киритувчи бўлган тақдирдагина ривожланиш амалга ошириш мумкин. Бу ёшда тадбиркорликни ривожлантиришда кўпроқ мустақилликни берилиши ўсмир амалий тафаккурининг ривожига ижобий таъсир кўрсатади. Ўсмир ёшдаги болаларда тежамкорликни ривожлантириш ақлниг бошқа сифатларига нисбатан осонроқ кечади, буни кўпроқ уларни қизиқтирадиган нарсаларга мустақил равишда ҳисоб – китоб қилиб боришга йўллаш орқали амалга ошириш мумкин. Ўсмирларда юзага келган муаммоларни тез ва оператив ҳолда ечиш малакасини шакллантириш бир мунча қийинроқ кечади. Албатта бу боланинг темпераментига ҳам боғлиқ. Барча ўсмирларни ҳам тез ўйлаб, тез ҳаракат қилишга ўргатиш мушкул, лекин уларни муаммо юзага келиши билан орқага ташамай тез ечишнинг умумий қоидаларга ўргатиб бориш мумкин.

Ўсмирлик даврида интелектнинг юқори даражада ривожланган бўлиш ҳимматли ва обрўли ҳисобланади. Ўсмир шахсида ва унинг билишга қизиқишидаги ўзгаришлар ўзаро боғлиқ бўлади. Ихтиёрий психик жараёнларнинг ривожланиши ўсмирдаги шаклланиб келаётган шахс мустақиллигига таянади, ўзининг шахсий хусусиятларини англаш ва шакиллантириш имкониятлари эса ундаги тафаккурнинг ривожланиши билан белгиланади.

Ўсмирлик даврида диққат, хотира тасаввур тўла мустақиллик касб этиб, энди ўсмир уларни ўз ифодасига кўра бошқара оладиган бўлади. Бу даврда қайси етакчи функция (диққатми, хотирами ёки тасаввур) устунлик қилаётгани яққол намоён бўлиб, ҳар бир ўсмир ўзи учун ахамиятлироқ булган функцияни эътиборга олиш имкониятига эга бўлади.

Ўсмирлик даврида асосан билиш жараёнлари юқори даражада ривожланади. Бу йилларда ўсмирларга хаёт давомида керак бўладиган асосий шахсий ва тадбиркорлик хусусиятлари очик кўрина бошлайди. Хотира механик хотира даражасидан мантикий хотира даражасига кўтарилади. Нутқ асосан юқори даражада ривожланган, хилма-хил ва бой тафаккур эса ўзининг барча кўринишлари: ҳаракатли, образли, мантикий даражасида ривожланади. Ўсмирларни энди турли амалиёт ва ақлий фаолиятларга ўргатиш мумкин. Шунингдек, бу даврда умумий ва махсус лаёқатлар шаклланади ва ривожланади. Бу даврига жуда кўп зиддиятлар ва қарама-қаршиликлар хос. Мактаб дастури ва бошқа ишлар билан боғлиқ турли масалаларни ечишда кўзга ташланадиган ўсмирларнинг интеллектуал ривожланганлиги катталарни улар билан бирга жиддий муаммолар бўйича фикрлашга ундайди, ўсмирларнинг ўзлари ҳам бунга ҳаракат қиладилар. Бошқа томондан эса айниқса, келажак касб, ҳуқуқ атвор этикаси ва мажбуриятларига масуллик каби муаммолар муҳокамасида инфантилликни (ёш болаларга хос жисмоний ва психологик ҳолат) кузатиш мумкин.

5-6 синф ўқувчиларига синфдаги ўзи эгаллаган мавқеига катта эътибор бериш хусусияти хос. Айниқса 6 синфдан бошлаб ўқувчилар ўз ташқи кўринишларига, шунингдек қарама-қарши жинсдаги болалар ва улар билан ўзаро муносабатларига эътибор бера бошлайдилар.

7-синф ўқувчиларида эса ўз лаёқатларини ривожлантиришга хос қизиқиш юзага келади. 8 синф ўқувчилари эса мустақиллик, ўзига ҳослик, дўстлик ва ўртоқлик билан боғлиқ бўладиган шахсий хислатлар юқори баҳоланади. Ўсмирларнинг ана шу кетма-кет юзага келадиган қизиқишларига асосланадиган ҳолда фаол равишда иродавий ишбилармонлик ва бошқа фойдали сифатларни ривожлантириш мумкин.

Юқоридаги маълумотлар шуни кўрсатадики, ўсмирлар бу даврда психик ва жисмоний ривожланишнинг муҳим жиҳатини босиб ўтади. Катталар эса бу даврда улардан огоҳ бўлиб йўл-йўриқ кўрсатиб туришлари лозим.

ЎСМИРНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА РУҲИЙ ОМИЛЛАР АҲАМИЯТИ (ОТА-ОНА ВА ПЕДАГОГЛАР УЧУН ПСИХОЛОГИК ТАВСИЯЛАР)

Аҳмадҷонова Шоҳидахон

Андижон вилояти Хо‘жабод тумани 9-мактаби психолог

Бугунги кунда кўплаб ота-оналар, педагоглар бола шахсининг таълим-тарбия жараёни, бу жараённинг психологик омиллари билан уйғун равишда таъсир ўтказишни истайди. Бунинг учун эса, энг аввало ёш даврлар психологияси хусусиятларини билишлари, инобатга олишлари даркор. Ёш даврлар психологияси фан сифатида боланинг индивидуал хусусиятларини, атроф-муҳитни англаш ва идрок этиш, ёш даврга нисбатан ривожланаётган психик даражасини ўрганиш ва уни такомиллаштиришдан иборат. Ҳар бир ёшда бирор функциянинг ривожланиши бошқа бир функциянинг сусайиши ҳисобига рўй беради. Масалан, болаликнинг илк боғча ёшида фазога мослашув жуда кучайса, кейинчалик унинг ўрнини вақтни адекват идрок қилиш кучаяди. Қарияларнинг бирор нарсалар хусусида билимдонлиги, маълумотлар дунёсидаги яхши ориентацияси, психомоторик функциялар ва бевосита билиш жараёнларининг сусайиши ҳисобига рўй беради. Худди шундай, боланинг 3-5 ёш даври тилни, унинг луғавий ва структуравий хусусиятларини ўзлаштиришга жуда мақбул бўлса, етуклик даври бўлмиш 45-55 ёшларга келиб айна шу сифат деярли ўзини йўқотади («тил қотиб қолади»).

Ўсмирнинг шахс сифатида тараққиёти.

Бир томондан, бошқалар, тенгқурлар билан яқинроқ алоқада бўлишга интилиш, гуруҳ нормаларига бўйсунуш, иккинчи томондан, мустақилликнинг ошиши ҳисобига бола ички руҳий оламида айрим қийинчиликлар кузатилади. Ўзгаларни англаш билан ўз-ўзини англаш ўртасида ҳам қарама-қаршиликлар пайдо бўлади. Кўпинча ўсмир ўз имкониятларини юқори баҳолайди, бошқалар эса унинг кучи, иродаси ва салоҳиятига ишончсизлик билан қарайди. Лекин шундай бўлса-да, ўзини нима қилиб бўлса ҳам ҳеч бўлмаганда тенгқурлар жамияти

томонидан тан олиншига эришишга интилади ва улар билан мулоқот ҳаётининг маъносига айланиб қолади.

Агар, мабодо ўсмир шу даврда бирор сабаб билан тенгқурлари жамияти томонидан инкор қилинса, у бунга жуда катта мудҳиш воқеадай қарайди, мактабга бормай қўйиши, хаттоки, суицидал ҳаракатлар (ўз жонига қасд қилиш) ни ҳам содир этиши мумкин.

◎ Ўсмирликнинг физиологик ўзгаришлари

◎ Ўсмирлик даврида нафас олиш органилари жадал ривожланади.

Ўпканинг тириклик сизими ўғил болаларда - 11 ёшда 1900-2000 мл; 15 ёшда 2600-2700 мм; қизларда-11 ёшда 1800-1900 мл; 15 ёшда 2500-2600 мл.

Шунинг учун нафас олиш ҳар дақиқада 2 мартага камаяди. Ўғил болалар корин билан, қизлар эса кўкрак билан нафас ола бошлайдилар. Кўкрак қафаси, нафас олиш мускуллари тез ўса боради ва жинсий етилишни кучайтиради.

◎ Ўсмирликнинг физиологик ўзгаришлари 11-12 ёшдаги ўсмирнинг ички секреция безлари қайта туғилади. Гипофизнинг олд қисми ишлаб чиқарадиган гормонлар гавданинг ўсишини таъминлайди. Гипофизнинг ўрта қисмининг кучайиши сабабли пигментлар алмашилиши ўзгаради, натижада соч қорайиши, юзларнинг оқариши намоён бўлади.

◎ Ўсмирликнинг физиологик ўзгаришлари Гипофиз билан бир қаторда қалқонсимон безнинг функцияси ҳам кучаяди. Қалқонсимон без ишлаб чиқарадиган тироксин гормони организмда модда алмашинуви ва энергия сарфини кескин орттиради. Марказий нерв тузилмасида қўзгалувчанлик ўзгаради, натижада яққол ҳис-туйғулар туғила бошлайди.

◎ Қалқонсимон без фаолиятининг кучайиши қўзгалувчанлик, асабийлашиш ва толиқишни келтириб чиқаради. Бош мия қобиғида тормозланиш жараёнининг сусайиши шиддатли эмоционал кечинмаларни вужудга келтиради, хулқ-атворда парокандалик, ғайритабiiйлик пайдо бўлади. қалқонсимон без функциясининг ўзгариши ва модда алмашинувининг бузилиши сабабли ўсмирда семириш рўй бериши мумкин.

◎ Ўсмирликдаги рухий ўзгаришлар Мазкур ёш даврида жинсий безлар фаолияти кучаяди. Балоғатга етишнинг бирламчи ва иккиламчи аломатлари ўса бошлайди: ўғил болаларда овоз ўзгаради, йўгонлашади, мўйлов ва сокол пайдо бўлади, қизларда эса кўкрак безлари ривожланади ва ҳоказолар.

Натижада бошқа жинсга қизиқиш ортади, орзу, хоҳиш, нозик туйғулар, соғинч, изтироб каби кечинмалар пайдо бўлади.

◎ Ўсмирлар жинсий этилиш сирларининг 17 фоизини ота-онадан, 9 фоизини ўқитувчилардан, 4 фоизини мактаб врачидан ва қолган яширин жиҳатлари, ҳолатлари тўғрисидаги маълумотларни кўча-кўйдан, ўртоқлари ва дугоналаридан эшитиб билиб оладилар.

Кутилмаган ҳолатлар ва маълумотлар уларнинг хатти-ҳаракатини чигаллаштиради, яққалик оламига берилиш бошланади, феъл-атворда айрим иллатлар пайдо бўлади.

Ўсмирлик давридаги қийинчиликларнинг олдини олиш.

Ўсмирнинг бирор нарсага турғун қизиқишига эришиш, фаолият мотивларини мазмунлироқ қилиш. Масалан, шу даврда техникага қизиқиб қолган бола қизиқишини қондириш шарт-шароитининг яратилиши, бекор қолмаслигига эришиш, ҳар бир ҳаракатини рағбатлантириш, унга бир иш қўлидан келадиган одамдай муносабатда бўлиш катта педагогик аҳамиятга эга. Унинг қизиқишларини била туриб, олдига янгидан янги мақсадлар қўйиш — бола шахсининг ривожига асосдир. Шундагина унинг ўз «Мен»и тўғрисидаги тасаввурлари ижобий, ўз-ўзига баҳоси объектив ва адолатли бўлади, ўзининг нималарга қодирлиги ва ким эканлиги ҳақида яхши фикрлар пайдо бўлади.

Ўсмирлик давридаги қийинчиликларнинг олдини олиш.

Ўсмирликнинг ўзига хос томонларини инобатга олган ҳолда у билан мулоқот қилиш унинг муаммоларини ечишга ёрдам беради. Биз катталар баъзан фарзандларимиз, ўқувчиларимизнинг дунёқарашини, хоҳиш-истакларини тушунмагандай бўламиз, ўз фикримизни тўғрилигини исботлашга, уни шунга қўндиришга ҳаракат қиламиз. Улар учун ишлаётганимизни, барчасини улар учун қилаётганимизни қайта-қайта таъкидлаймиз.

Бироқ шу кичик мургак қалб учун бизнинг озгина эътиборимиз, ширин сўзимиз, “Яхшиям, Сен борсан, борингга шукур”, деган самимий гапимиз керак холос.

Бола бизнинг меҳримизни, эътиборимизни ҳохлайди, шу нарсалардан уни махрум қилишимиз, ўзига хос бўлган турли салбий хулқ-атвор кўринишларни юзага келтиради.

Ўспиринлик даври

У ҳозирги пайтини, бугуни ва эртасини келажак нуқтаи назаридан, истиқболга назар билан қабул қилади. Айнан шу даврга келиб, ўспирин турли касбларга қизиқа бошлайди, ўзининг келажакда ким бўлишини тасаввур қила бошлайди.

Демак, ўз-ўзини профессионал нуқтаи назардан ажратиш, тасаввур қилиш - ўспиринликнинг энг муҳим янгилигидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Нишонова З.Т., Алимова Г.К. Болалар психологияси ва психодиагностикаси ТДПУ 2017-264 б.

2. Ғозиев Э. Онтогенез психологияси Назарий-экспериментал таҳлил Т. 2010й.

3. Дўсмухамедова Ш.А. Нишонова З.Т. ва бошқалар Ёш даврлари ва педагогик психология Т.:Фан ва технологиялар 2013й.

PSIXOLOGIK MASLAHAT BERISHGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Otaqulova Sayyora Sirobovna
Qashqadaryo viloyati Qarshi shahar 21-maktab psixologi

Psixologik maslahatga va psixolog-maslahatchi amaliy ishiga qo'yiladigan umumiy, kasbiy va ma'naviy-axloqiy talablar tizimi nizomlarda juda yaxshi aks ettirilgan. Mana shu Nizomning ko'pchilik qoidalari psixolog-maslahatchi ishiga bevosita qo'llanilgan. Ularning «psixolog» iborasi o'rniga «psixolog maslahatchi» so'z birligini kiritib, ushbu qoidalarni eslatib o'tamiz.

1. Psixolog-maslahatchining kasbiy faoliyati u taklif etgan tavsiyalari uchun mijoz oldida mas'uliyati bilan ifodalanadi.
2. Psixolog-maslahatchining kasbiy faoliyati ma'naviy-axloqiy va yuridik asoslarga muvofiqlikka tayanishi kerak.
3. Psixolog-maslahatchining faoliyati mijozning intellektual va shaxsiy rivojlanishi yo'lida har qanday cheklanishlarni olib tashlashni ko'zda tutuvchi insonparvarlik maqsadlariga erishishga qaratilgan.
4. Psixolog-maslahatchi o'z ishini mijoz shaxsini so'zsiz hurmat qilish va daxlsizligi asosida tashkil etadi. Psixolog-maslahatchi inson huquqlari deklaratsiyasi bilan belgilangan inson huquqi asoslarini hurmat qiladi.
5. Mijozlar bilan ishlashda psixolog-maslahatchi halollik va ochiqlik tamoyillariga amal qiladi. Shu bilan birga u mijozga maslahat va tavsiyalarni berganda puxta o'ylashi va ehtiyot bo'lishi kerak.
6. Psixolog-maslahatchi mijoz huquqlari buzilishini sezganda o'z kasbiy birlashmalari a'zolari, hamkasblariga xabar berish, mijozlar bilan insonparvarlik munosabatlari buzilayotgani holatlarini aytishi kerak.
7. Psixolog-maslahatchi mijozlarga kerakli ma'lumoti, malakasi, bilimlari va ixtisosi mavjud bo'lgan xizmatlarni ko'rsatishi mumkin.
8. O'zishida psixolog-maslahatchi faqat zamonaviy umumfan standartlariga javob beradigan sinovdan o'tgan metodikalarni qo'llashi kerak.

9. O'zining bilimlari va malakalarini doimiy ravishda yuksak darajasini ta'minlab turish psixolog-maslahatchining majburiy tarkibiy qismi hisoblanadi.

10. Ilmiy tajribalarga to'la javob bermaydigan, yetarlicha sinovdan o'tmagan psixologik metodlar va tavsiyalarni qo'llashga majbur bo'lganida psixolog-maslahatchi bu haqida o'z mijozlarini ogohlantirishi va o'z xulosalarida juda ehtiyot bo'lishi kerak.

11. Psixolog-maslahatchi o'z mijozlari to'g'risida ma'lumotni oshkor qilishga yoki maslahatlar natijasi to'g'risida ma'lumotni uchinchi shaxsga aytishga haqqi yo'q.

12. Psixolog-maslahatchi huquqi bo'lmagan, kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lmagan shaxslarning psixologik maslahatlar va psixologik ta'sir ko'rsatish metodlaridan foydalanishlariga to'sqinlik qilishi hamda shunday <<mutaxassislarning>> xizmatlaridan foydalanayotganlarni bu haqda ogohlantirishi kerak.

13. Psixolog-maslahatchi huquqi bo'lmagan odamlarga mijozlar bilan psixologik ishlar metodlarini o'rgatishi mumkin emas.

14. Psixolog-maslahatchi mijoz tomonidan nookrin ishonch va umid yuzaga keltirmaslik uchun, ehtiyot bo'lishi kerak, unga bajarib bo'lmaydigan va'dalar, maslahatlar va tavsiyalar bermasligi kerak.

15. Psixolog-maslahatchi mijozlarga taalluqli axborotlarni sir saqlash uchun shaxsiy javobgarlikni bo'yniga oladi.

Mana shu barcha qoidalarga yoki odob normalariga amal qilish psixolog-maslahatchi amaliy ishida majburiy hisoblanadi. Bundan tashqari kasbiy tayyorlangan yaxshi psixolog-maslahatchining kasbiy tola tayyorlanmagan psixolog-maslahatchidan ajratib turadigan yana bir qator muhim farqlar bor. Bu farq psixolog-maslahatchining mijozga bo'lgan munosabati, psixologik maslahatlar davomida uchrab turadigan qiyin vaziyatlardan u qanday chiqqan olishiga bogliq. Psixolog maslahatchining asosiy qobiliyat va xususiyatlari quyidagilar bo'lishi lozim.

Empatiya - bu psixolog-maslahatchi ega bo'lishi kerak bolgan asosiy shaxsiy sifatdir. Bu sifatda odamning boshqa odamni psixologik his etishga va tushunishga, o'z dunyoqarashini vaqtincha esdan chiqarib uning ko'zi bilan dunyoga qarashga tayyorligidir. Bu sifatni psixolog-maslahatchi butun maslahat berish jarayoni davomida

namoyon etadi va shuning hisobiga mijozni yaxshiroq va chuqurroq tushunadi, unga samarali yordam bera oladi.

Ochiqlik — shaxs xislati bo'lib, bir necha ko'rinishlarga ega bo'ladi. Birinchidan, psixolog-maslahatchining shaxssifatida mijoz uchun ochiq bo'lishga tayyorligi (lekin mijoz bilan maslahatchi o'zini almashib va mijoz maslahatchining muammolari to'g'risida bilib olib, uning o'ziga rahmi keladigan, hamdardlik qiladigan darajada emas). Rollarni almashish odatda psixolog-maslahatchi mijozga o'z muammolarini gapira boshlab, unda maslahatchiga yordam berish istagi paydo bolganida sodir bo'ladi. Ochiqlik me'yori mijozning sezgisi bilan belgilanadi: Agarda u psixolog maslahatchini ochiq inson deb hisoblasa va uning oldida ochiqlikdan qoniqsa - demak, maslahatchining mijoz oldidagi ochiqlik masalasida hammasi joyida hisoblanad. Ikkinchidan, ochiqlik —bu psixolog-maslahatchining mijoz bilan muloqotda faqat o'z ustunliklarini emas, balki imkoniyatlarini va kamchiliklarini mijozga tabiiy namoyon etib, qanday bo'lsa shundayligicha qolishga intilishidir. Ochiq inson bo'lib psixologmaslahatchi o'zining kamchiliklarini mijozga namoyon etib, uni o'ziga tortish yoki hayron qoldirishni, uning tomonidan hamdardlik yuzaga keltirishni xohlamaydi, balki maslahatchining o'zi ham oddiy tirik odam, barcha kabi ekanligini ko'rsatishni, kamchiliklari ham borligini va maslahat berish jarayonida hayotda unga xos bo'lmagan rolni o'ynashga harakat qilmasligini ko'rsatishga harakat qiladi.

Uchinchidan, ochiqlik maslahatchining mijozga u bilan har qanday masalalarni muhokama etishga tayyorligini ko'rsatishida namoyon bo'ladi. Empatiya ochiqlikni keltirib chiqaradi, biri ikkinchisiz deyarli mavjud bo'lishi mumkin emas. Maslahatchining mijoz to'g'risida chin ko'ngildan qayg'urishi, psixolog-maslahatchining mijoz to'g'risidagi shaxsiy g'amxo'rlik ifodasi deb tushuniladi. Bunday g'amxo'rlik ham haddan tashqari bo'lishi kerak emas. Mijozning psixologik holatiga haya jonlanuvchi ta'sir ko'rsatmaslik uchun psixolog-maslahatchi mijoz bilan muloqotda haddan tashqari ta'sirchan odam bo'lmasligi tavsiya etiladi.

Do'stonalik — bu ham maslahatchining muhim psixologik sifati hisoblanadi. Ushbu sifat deyarli yuqorida aytib o'tilgan barcha shaxs xislatiari bilan aloqador bo'lsa ham, u o'zining shaxsiy individual ko'rinishiga ega. Ularga masalan har qanday vaziyatlarda,

nima bo'lsa ham va mijoz o'zini qanday tutishiga qaramay psixolog maslahatchining u bilan do'stona muloqot usulini saqlab qolishini bildiradi.

Psixologik maslahat amaliyotida psixolog-maslahatchining mijozga baho bermaslik deb ataluvchi munosabati alohida o'rin egallaydi. Bu nimani anglatishini tushuntirib o'tamiz. Psixolog-maslahatchining mijoz bilan muloqot davomida uning harakatlari va shaxsini to'g'ridan to'g'ri baholamasligi zarur. Uning muammolarini iloji boricha chuqurroq tushunishi va ushbu muammoni hal etishda unga yordam berishdan iborat hisoblanadi.

Maslahat berish — bu psixolog-maslahatchi va mijozlarning ikkala tomonning shaxs sifatida tengliklari jarayonidir. Ushbu tenglik doimiy hisoblanadi va maslahat berishning barcha bosqichlari uchun taalluqlidir. Agarda psixolog-maslahatchi haq bo'lsa, unda maslahatchi uni ishontirishda davom etishi kerak va faqatgina psixologning urinishlariga yengib bo'lmas qarshilik ko'rsatgan holdagina to'xtatish kerak bo'ladi. Shundan keyin maslahatchi mijoz o'zi qanday to'g'ri deb hisoblasa, shunday harakat qilishga imkon berishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Psixologik maslahat va korreksiyaga oid ma'ruzalar.
2. V.M.Karimova, R.Sunnatova. «Mustaqil fikrlash» o'quv qo'llanmasi bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish uslubiyoti. Toshkent «SHarq» 2000
3. Ye.G'oziev, SH.V.Azizova “Tashkiliy psixologiya” Toshkent-1999y.
4. M.Rajabov “Eksperemental psixologiya metodlari to'plami”. Farg'ona 2012
5. Shevandin N.I. Psixodiagnostika, korreksiya i razvitie lichnosti. – M.:

YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR – O`QUVCHILARDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISH VOSITASI

Xasanova Farog`at

Xorazm viloyati Xonqa tumani 35-maktab boshlang`ich sinf o`qituvchisi

Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev ta`limni 2030 –yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirishda uzluksiz ta`limni sifat jihatdan yangilash, shuningdek, professional kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish, o`qitish metodikasini takomillashtirish, ta`lim-tarbiya jarayonini individuallashtirishni belgilab berdi.

Boshlang`ich sinflarda ta`lim o`qituvchi va o`quvchilarning hamkorlikdagi munosabatidan iborat bo`lib, bu jarayonda shaxs dunyoqarashi, olamni idrok etish qobiliyati va tarbiyasi rivojlanib boradi. Darslarda o`qituvchi o`z bilim, ko`nikma va malakalarini mashg`ulotlar vositasida o`quvchilarga yetkazadi, o`quvchilar esa ularni o`zlashtirib borishi natijasi o`laroq, foydalanish imkoniyatiga ega bo`ladilar. Ta`lim jarayonida o`qituvchi va o`quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o`quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta`lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Ta`limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Ta`lim hamda tarbiya maqsadi mos ravishda mutanosib bo`lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta`limning maqsadi imkoniyatlaridan to`g`ri, aniq, o`rinli foydalanish, ko`nikma va malakalarni hosil qilish, mantiqiy ijodiy tafakkurni rivojlantirish, uzviy savodxonlikni oshirish, milliy g`oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma`naviy boyitishdan iboratligi ta`kidlab o`tilgan.

Ta`lim olish asosida o`quvchilarda mustaqil fikrlash, og`zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati shakllantiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosini esa ma`naviy, g`oyaviy, estetik tushunchalar tashkil etadi. Til o`rganish jarayonida xalqning madaniy – axloqiy qadriyatlariga yaqinlashish imkoni paydo bo`ladi.

Ma`lumki, ta`limga ilg`or pedagogik va yangi axborot texnologiyalarini tatbiq etish o`quv mashg`ulotlarining samaradorligini oshirib qolmay, ilm-fan yutuqlarini

amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol, yuksak, ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining asosiy sabablaridan biri, shu paytgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali ular kerakli ma'lumotlarni o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham keltirib chiqarishga moslashadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchanlik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bugungi kunda ta'limda "Aqliy hujum", "Fikrlar hujumi", "Bahs – munozara",

"Rolli o'yin", "FSMU", "Kichik guruhlarda ishlash", "Zigzag", "Oxirgi so'zni men aytay", "Zinama – zina" kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanilmoqda.

Matn bilan ishlashga yo'naltirilgan interfaol metod va usullar turkumiga kiruvchi

"Zinama-zina" texnologiyasi o'quvchilarni o'tilgan yoki o'tilishi kerak bo'lgan mavzu bo'yicha yakka va kichik jamoa bo'lib fikrlash hamda o'zlashtirilgan bilimlarni yodga tushirib, to'plangan fikrlarni umumlashtira olish va ularni yozma,

rasm, chizma ko'rinishida ifodalay olishga o'rgatadi. Bu texnologiya o'tilgan mavzuni mustahkamlash va mavzu asosida o'quvchilarning kreativ faolligini shakllantirishda juda qo'l keladi.

Ko'pchilik o'qituvchilar "Zinama – zina" texnologiyasi deganda "Kim birinchi cho'qqiga yetadi?" yoki "Bayroqni kim qo'lga kiritadi?" kabi nomdagi musobaqa va mashqlarni tushunadi va shu tarzda olib boradi. Lekin bu texnologiya musobaqa shaklida o'tmaydi. Quyida ushbu texnologiyani olib borish jarayoni bilan tanishing.

3 – sinf "O'qish" darsligidagi "Maktabim – qutlug' makonim, kitobim – buyuk imkonim" bo'limi.

(45 – bet) Erkin Malikovning qalamiga mansub "Unutilmas bayram" mavzusini o'qituvchi ifodali o'qib beradi va mazmunini tushuntiradi. Darsning mustahkamlash bosqichida ushbu texnologiyadan foydalanishda o'quvchilardan 4-5 kishilik guruh

tashkil qilib, har bir guruhga mavzuning nomi yozilgan A3 format qog'oz va marker yoki flomaster tarqatiladi. So'ng ularga 8-10 daqiqada matnning qisqacha mazmunini yozish topshiriladi. O'qituvchi guruh a'zolarining berilgan topshiriqni hamkorlikda bajarishini kuzatib, ularning ishlashiga yo'nalish berib boradi.

Topshiriqni bajarishga berilgan vaqt tugagach, guruhlarining taqdimot qog'ozlarini yig'ib oladi va ketma-ket har bir guruhdan bitta o'quvchi guruh ishini tagma-tag doskaga ilib, yozgan matnini o'qib beradi. Har bir guruh taqdimotidan so'ng guruhlar bir – biriga yozganlari bo'yicha tushunmagan joyi yuzasidan savollar berib, fikrlarini to'ldirib boradi. Taqdimotdan so'ng eng chiroyli yozuvlar yoki mazmunan yaxshi yoritilgan matnlar taqqoslanadi va aniqlanadi. Bunda o'quvchilarda matnning mazmunini qisqartirib yozishda ijodiy yondoshiladi va yozma fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Guruh ishlarini o'qituvchi rag'batlantirib boradi. O'qituvchi ushbu texnologiyadan foydalanganda o'quvchilardan darslikni bekitib qo'yishni talab qilmasligi kerak. Chunki bu metod bolalarni matnning har bir qatorini qayta o'qishga undaydi. Mayli, o'quvchilar matnni darslikdan ko'chirib yozsin, ular matnni yana bir bor o'qishga va hamkorlikda matnni qisqacha umumlashtirib yozishga o'rganadi. Darslikda qanchadan – qancha matnlar bor, o'qituvchilar “Zinama-zina” texnologiyasining ushbu matnni qisqartirib yozish usulidan tez-tez foydalansalar, farzandlarimizda og'zaki va yozma nutq rivojlanar edi, ona tili fani bilan integratsiya hosil bo'lardi.

“Zinama-zina” texnologiyasining matn mazmuni asosida rasm chizish usuli darslikning “Keldi bahor – gulbahor” bo'limidagi “Erta bahor” “Varrak” “Navro'z – bahor bayrami” mavzularini o'tishda juda qulay hisoblanadi. Texnologiyaning ushbu turi o'quvchilarda matn mazmunini tashkil etuvchi elementlarni tasvirlash qobiliyatini oshiradi. Texnologiyaning ushbu variantida ham bolalar matnni qayta – qayta o'qish orqali mazmun yuzasidan rasm soladi. Taqdimot paytida har bir guruh matn mazmuni bo'yicha chizgan tasvirga qarab hikoya qiladi. Texnologiyaning ushbu turida ham taqdimot qog'ozlari zinama-zina shaklida doskaga ilib qo'yiladi.

Xulosa shuki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ faollikni shakllantirish asosida olib borilgan tadqiqot ishlarida “Zinama- zina” texnologiyasidan foydalanish

o`quvchilarning kreativ faollikning shakllanishi, shu asosida ularda o`zini-o`zi rivojlantirish ko`nikmalarining hosil qilinishi, eng asosiysi, matnni o`qish va tushunish ko`nikmasi shakllanadi. Boshlang`ich sinf o`qituvchilari ushbu metoddan darslarda samarali foydalansalar, kutilayotgan 2021 - yilgi PIRLS xalqaro bilimlarni taqqoslash musobaqasiga kuchli tayyorgarlik bo`lur edi.

MAKTAB O`QUVCHILAR O`RTASIDAGI ZO`RAVONLIK BULLING VA UNGA QARSHI KURASHISH YO`LLARI

Sultonova Gulchexra Abdumajidovna
Namangan viloyati To`raqo`rg`on tuman 32-maktab psixologi

Annatsiya: maqolada o`quvchilar o`rtasidagi zo`ravonlik bulling va unga qarshi kurashish yo`llari haqida fikr va mulohazalar keltirib o`tilgan.

Kalit so`zlar: maktab, o`quvchi, zo`ravonlik, bulling, hukumronlik, nizo, taqib, psixologik yordam, qo`llab-quvvatlash.

Xalq ta`limi vazirligi maktab o`quvchilari orasida zo`ravonlikni oldini olishga qaratilgan loyani ishga tushirdi. Bu loyha o`quvchilar o`rtasida keng yoyilayotgan zo`ravonlik/bulling holatlari va ularni oldini olish maqsadida amalga oshirilishi ko`zda tutilgan.

Bulling-taqib va zo`ravonlik ma`nosini bildirib, jamoadagi zaiflarni qasddan va muntazam taqib qilishdir. Bullingning psixologik, jismoniy, ochiq yoki ko`rinmas shakllari mavjud. Taqib deganda, odatda, tahqirlash, ustidan kulish, ataylab e`tibor bermaslik, kamsitish va kaltaklash tushiniladi. Har qanday o`quvchi bulling qurboni bo`lishi mumkin. Odatda, taqibning sababi- sinfdoshlar orasida hukumronlik qilishga intilish. Hozirgi kunda butun dunyoda , jumladan O`zbekistonda ham bulling dolzarb masalalardan biriga aylangan.

BMT tadqiqotlarida aytilishicha, yoshlarning uchdan ikki qismi, maktabda ta`qibga uchraydi. Ko`p hollarda o`quvchilar maktabdagi nizolarni kattalardan berkitadi. Bulling nimasi bilan xavfli? Bu savolga quydagicha javob berishimiz mumkin. Bulling- har

qanday zo'rvonlik va ta'qib qurbonining ruhiyatiga zarar yetkazadi. Taqibga uchragan o'quvchilarning sog'lig'i, xususan ruhiy sog'lig'i ham yomonlashadi. O'quvchilarda yolg'izlik, ruhiy tushkunlik, ojizlik va vahima hissi shakillanadi. Ba'z hollarda o'z jonlariga qasd qilishlari mumkin. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, zo'rvonlar ham xavf ostida bo'ladi. Ular o'z tengdoshlariga qaraganda alkogol va narkotik qaramligiga muhtalo bo'lar ekanlar. Zo'rvonlar ham tushkunlik va tanglik vasvasasiga tushishga moyilroq bo'lishadi.

Bullingdan himoyalaniish mumkinmi? Psixologlar maktablardagi zo'rovonlik bullingni oldini olish uchun qanday ishlarni amalga oshirishi samaraliroq bo'ladi? Zo'rvonlikni to'liq yo'q qilish imkonsiz. Bu jamiyatda doimo u yoki bu shakilda davom etaveradigan hodisa sanaladi. Maktablardagi zo'rovonlik bullingni to'liq yo'q qilish imkonsiz bo'lsada, psixologlar o'z maslahatlari bilan o'quvchilarga saboq chiqarishlari uchun, kuchli inson sifatida shakillanishiga yordam berishi mumkin. Maktablarda zo'rovonlik bullingni oldini olishda psixologlar quyidagi tavsiyalar yordamida o'z ishlarini amalga oshirishsa maqsadga muvofiq bo'ladi:

- Maktabda ijobiy psixologik muhitni yaratish
- O'quvchilarda u yoki bu hodisalarga o'z munosabatini shakillantirishga ko'maklashish
- Sport bilan shug'ullanish, to'yib uxlash, yaqinlari bilan ko'proq muloqotda bo'lish bardoshlilikni oshirishini o'quvchilarga tushuntirish
- O'quvchilarning ruhiy holatlarini muntazam kuzatib borishi agar o'zgarish sezilsa o'z vaqtida yordam berish
- Maqsadlarni to'g'ri qo'yish va ularga erishish texnologiyalarini o'rgatish
- Qadriyatlarimiz asosida tarbiyalashga e'tibor berish
- Do'stlik, mehr-oqibqt haqida treninglar tashkillab o'tkazish
- Sinflarda jippislikni shakillnishiga ko'maklashish
- O'quvchilarni turli tanlov va to'garaklarda ishtirok etishlari uchun tavsiyalar berish
- Kab-hunarga yo'naltirish

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, maktablardagi zo'ravonlik bulling va unga qarshi kurashishda nafaqat maktab psixologlari balki butun pedagoglar jamoasi birgalikda ish olib borishlari maqsadga muvofiq bo'lar edi. Kelajagimiz bo'lgan bolalarimizni zo'ravon bo'lib yoki zo'ravonlik ta'sirida ulg'ayishlariga yo'l qo'ymasligimiz lozim. Zo'ravonlik bulling oqibatlarida farzandlarimiz kelajagi barbod bo'lishiga yo'l qo'ymaslik bizlarning ham insoniylik, ham kasbiy burchimiz sanaladi. Maktablardagi zo'ravonlik bulling o'quvchilarimiz hayotiga, ularning kelajagiga jiddiy ta'sir qilishiga yo'l qo'ymaylik. Sababi " Zo'ravonlikni oldini olish uni bostirishdan ko'ra osonroqdir".

Foydalanilgan adabiyotlar

- Ijtimoiy tarmoqlar
- uz.delachieve.com
- fresh-deko.ru

BOLALARNING TA'LIM-TARBIYA JARAYONLARIDA MULTIMEDIA TEKNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Yunus Jumayev
MTTDMQTMOI katta o'qituvchisi

Multimediy vositalari (multimedia – ko'pvositalilik) — bu insonga o'zi uchun tabiiy muxit: tovush, video, grafika, matnlar, animatsiya va boshqalardan foydalanib, kompyuter bilan muloqatda bo'lishga imkon beruvchi texnik va dasturiy vositalar majmuidir. Multimedia — gurkirab rivojlanayotgan zamonaviy axborotlar texnologiyasidir. Uning ajralib turuvchi belgilariga quyidagilar kiradi:

- axborotning xilma-xil turlari: an'anaviy (matn, jadvallar, bezaklar va boshqalar), original (nutk, musika, videofilmlardan parchalar, telekadrlar, animatsiya va boshqalar)

turlarini bir dasturiy maxsulotda integratsiyalaydi. Bunday integratsiya axborotni ro'yxatdan o'tkazish va aks ettirishning turli kurilmalari: mikrofon, audio-tizimlar, optik kompaktdisklar, televizor, videomagnitafon, videokamera, elektron musiqiy asboblardan foydalanilgan holda kompyuter boshqaruvida bajariladi;

- muayyan vaqtdagi ish, o'z tabiatiga ko'ra statik bo'lgan matn va grafikadan farqi ravishda, audio va videosignallar faqat vaqtning ma'lum oralig'ida ko'rib chiqiladi. Video va audio axborotlarni kompyuterda qayta ishlash va aks ettirish uchun markaziy protsessor tez harakatchanligi, ma'lumotlarni o'zlashtirish shinasining o'tkazish qobiliyati, operativ (tezkor) va video-xotira katta sig'imli tashqi xotira (ommaviy xotira), hajm va kompyuter kirish-chiqish kanallari bo'yicha almashuvi tezligini taxminan ikki baravar oshirilishi talab etiladi;

- "inson-kompyuter" interaktiv mulokotining yangi darajasi, bunda muloqot jarayonida foydalanuvchi ancha keng va har tomonlama axborotlarni oladiki, mazkur xolat ta'lim, ishlash yoki dam olish sharoitlarini yaxshilashga imkon beradi.

Kompyuterlarning 70-yillarda ta'lim soxasida keng qo'llash yo'lida urinishlar zoye ketganligi, avvalombor, ular unumdorligining nixoyatda pastligi bilan bog'liq edi. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, multimedia vositalari asosida o'quvchilarni o'qitish ikki barobar unumlidir va vaqtdan yo'tish mumkin. Multimedia vositalari asosida bilim olishda 30 % gacha vaqtni tejash mumkin bo'lib, olingan bilimlar esa xotirada o'zoq muddat saqlanib qoladi. Agar o'quvchilar berilayotgan materiallarni ko'rish (video) asosida qabul qilsa, axborotni xotirada saqlab qolinishi 25-30 % oshadi. Bunga qo'shimcha sifatida o'quv materiallari audio, video va grafika ko'rinishda mujassamlashgan holda berilsa, materiallarni xotirada saqlab kolish 75 % ortadi. Bunga biz multimedia vositalari asosida chet tillarini o'rganish jarayenida yana bir bor ishonch xosil qildik. Multimedia vositalari asosida o'quvchilarga ta'lim berish va kadrlarni qayta tayyorlashni yo'lga qo'yish xozirgi kunning dolzarb masalalaridandir. Multimedia tushunchasi 90-yillar boshida xayotimizga kirib keldi. Uning o'zi nima degan savol tug'iladi? Ko'pgina mutaxassislar bu atamani turlicha tahlil qilishmoqda. Bizning fikrimizcha, multimedia — bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya (ob'yektlarining fazodagi xarakati) effektlari asosida o'quv materiallarini o'quvchilarga yetkazib berishning mujassamlangan xoldagi ko'rinishidir. Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida oliy

ma'lumotli til bo'yicha maxsus pedagog kadrlar samarali faoliyat ko'rsatib kelmoqdalar. Til o'qituvchilaridan MTT tarbiyalanuvchilari bilan ikkinchi tilni o'rgatish jarayonida AKT dan foydalanish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bu borada ishlarni tashkil qilish pedagogdan yuqori malakani talab etadi. Tarbiyachilarning ta'lim jarayonida multimediyadan foydalanish o'quvchilarga: — fanga qiziqish uyg'otish, o'z bilimlarini nazorat qilish va mustahkamlash; — ensiklopedik ko'rinishdagi axborotlarni tezkor olish; — mavzuni o'rganishda o'zi uchun qulay bo'lgan tezlik va o'zlashtirish darajasini tanlash; - zamonaviy axborot — kommunikatsion texnologiyalarga jalb qilish, uni egallash va unga doimiy ishlashga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish imkoniyatlarni beradi. Multimedia — bu obyekt va jarayonlarni an'anaviy matn shaklida emas, balki fotorasm, video, chizma, animatsiya, ovoz yordamida namoyish qilishdir. Multimediali darslar quyidagi didaktik masalalarni hal qilishga yordam beradi: — fan bo'yicha asosiy bilimlarni o'zlashtirish; — o'zlashtirilgan bilimlar izchilligini ta'minlash; -o'z — o'zini nazorat ko'nikmasini shakllantirish; — bilim olishga bo'lgan ehtiyojini rivojlantirish; — o'quvchilarni - o'zlashtirilgan bilimlar izchilligini ta'minlash; -o'z — o'zini nazorat ko'nikmasini shakllantirish; — bilim olishga bo'lgan ehtiyojini rivojlantirish; — o'quvchilarni o'quv materialini ustida mustaqil ish olib borishlarida o'quv – metodik yordam ko'rsatish. Tarbiyachilar multimedia texnologiyalari asosida o'qitish katta samara beradi. Buning uchun esa mashg'ulotlarning har bir mavzusi bo'yicha dars ishlanmalari yaratilishi lozim. Ana shu ishlanma asosida barcha mavzularga oid axborot texnologiyalari vositalari yordamida bayon etilishi lozim bo'lgan nazariy va amaliy materiallarning elektron taqdimoti shakli tayyorlanadi. Dars ishlanmalariga taqdimot slaydlar tayyorlanib, videoprojektorlar orqali o'quvchilarga tushuntirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Multimediali taqdimot nafaqat matnli va ko'rgazmali balki ovozli, animatsiyali bo'lishi o'quvchilartomonidan mavzuni mukammal o'zlashtirishda katta ahamiyatga ega bo'ladi. Bugungi kunda bolalar rivojiga kompyuter texnologiyalari ta'sirining ko'zga tashlanib turgan ayrim jihatlarini ko'rib chiqaylik. Oilalarda mediatexnologiyalardan qanchalik ko'p foydalanilib borilishi bilan bolalarga bilim beruvchi, savodxonlikni o'rgatishga yordam beruvchi dasturlar soni ham ko'payib bormoqda. Bundan tashqari, Internet tarmog'iga ulangan televideniye va kompyuter qurilmalari bolalar uchun atrof-muhitni va hayotiy vaziyatlar bilan tanishib borishda katta

imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Haqiqatdan ham zamonaviy ta'limiy muhit ko'z oldimizda kompyuter texnologiyalarisiz shakllana olmaydi. Bolalar bilimi va dunyoqarashini kengaytirisda Internetga ulangan qurilmalar taqdim etadigan turli ta'limiy resurslar muhim ahamiyatga molik. Kompyuter o'yinlarining mazmunida fan bo'yicha ta'limiy materiallarning berilishi o'qishida muammosi bo'lgan bolalar uchun juda foydali omil bo'ladi. Kompyuterni maktabgacha tarbiya tashkilotlarida tizimiga joriy etayotgan tarbiyachi hamda o'qituvchilar kompyuterni samarali zamonaviy ta'limiy texnik vosita deb hisoblaydilar, uning yordamida bolalar rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi ta'lim va tarbiya jarayonini qiziqarli tarzda rang-barang mazmun bilan boyitish mumkin.

Ma'lumki, kompyuter qurilmasining o'ziyoq bolani o'ziga qiziqtirib jalb etadi, bolani tezroq bilishga undaydi. Axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanib, o'tilgan har bir mashg'ulot emotsional ko'tarinkilikka, muvaffaqiyatga erishishga, topshiriqlarni bajarish uchun intilishga majbur etadi.

Mamlakatimizda Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida bir qaror, qonun va qonun osti hujjatlari yaratildi.

Kuzatishlar shuni ko'satadiki, 80-90 % bolalar AKTdan foydalanish undan o'yin orqali bilim olish va o'ynashga qiziqishar ekan. Bundan dalolat beradiki, yosh bolalarni qiziqishlariga qarab turli xildagi o'yinlar, mashg'ulotlar, rangli tas'virdagi chizmalarni ko'rsatish orqali ularning dunyoqarashini, axloqiy madaniyatini shakllantirish mumkin ekan.

ADABIYOTLAR.

1. Aripov M., Fayziyeva M., Dottoev S. Web-texnologiyalar. O'quv qo'llanma. – T.; «Faylasuflar jamiyati», 2013
2. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. -T.: Fan, 2007.
3. Bent B.Andresen and Katja van den Brink. Multimedia in Education.UNESCO Institute for Informations Technologis in Education. 2013.ISBN 978-5-7777-0556-3.

4. D.Sayfurov, Fayziyeva M. Ta'limda ilg'or axborot-kommunikatsiya texnologiyalari moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi. 2017 y.

5. Fozilov Sh.X., Jumanazarov S.S. Axborotli olam. Ilmiy-ommabop risola. Fan va texnologiya» nashriyoti. 2007 yil.

6. <http://elearning.zn.uz/> Elektron ta'lim bo'yicha V.S. Hamidovning shaxsiy blogi <http://uzadmin.blogspot.com/2015/04/onlayn-t>

7. Ishmuxammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida o'qitish samaradorligini oshirish yo'llari. Toshkent: 2000 y/

8. Mama rajabov M., Tursunov S. Kompyuter grafikasi va Web dizayn. darslik. – T.: «Cho'lpon», 2013.

TA'LIM MUASSASALARI PSIXOLOGLAR ISHINI TO'G'RI TASHKIL QILISH

Narzullayeva Ma'rifat Fattullayevna
Buxoro viloyati G'ijduvon tumani 45-Ixtisoslashtirilgan
davlat umumiy o'rta ta'lim maktab psixologi

Bugungi kunda ko'pchilik umumiy o'rta ta'lim maktablari o'zining psixologlariga ega. Biroq shunga qaramay rahbar va o'qituvchilar ko'pincha psixologning qo'lidan nima kelishi mumkinligini yaxshi tasavvur etolmaydilar. Ularga psixolog hamma muammolarini bir zumda hal qilib beradigandek tuyuladi. Ammo psixologning maktabda ish boshlaganidan keyin maktabda tashqi jihatdan hech narsa o'zgarmaganini ko'rishgach, ularda «Maktab psixologining o'zi nima keragi bor?» degan savollar tug'iladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, maktabdagi amaliy ish uchun psixolog o'rgangan nazariy bilimlar yetmay qoladi. Maktabga kelgach, psixologlar ko'pincha amaliyotning ular oldiga qo'ygan muammolaridan dovdirab qoladilar. Shunday ahvolga tushib qolmasligi uchun psixolog avvalo maktabga nima maqsadda borayotganligini

aniqlashtirib olishi kerak. Psixologik xizmatning umumiy maqsadlaridan kelib chiqib, psixolog umumiy o'rta ta'lim maktabida muhim vazifalarni bajarishi talab etiladi. Shunday qilib, psixolog maktabga avvalo bolalar uchun keladi. Lekin bu psixolog o'qituvchilar bilan ishlamaydi, degani emas. Psixolog maktabda yengib o'tishi kerak bo'lgan birinchi to'siq — bu maktabning pedagogik jamoasiga qo'shila olishdir. Bardi-yu, psixolog bu murakkab organizmga qo'shilib keta olmasa, o'z ishida muvaffaqiyatga erishishi juda qiyin kechadi. Bunga esa bir necha omil sabab bo'ladi. Ko'pincha o'qituvchilar psixologni bolalarni qanday qilib tarbiyalashni, qanday yashashni o'rgatuvchi inson sifatida ko'rib, dastlabki kezlardayoq unga nisbatan salbiy tushunchani shakllantirib oladilar. O'z-o'ziga ishonchi sust bo'lgan o'qituvchilar psixologni go'yo uning kamchiliklarini oshkor etuvchi shaxs sifatida idrok etib, uni qandaydir inspektor sifatida qabul qiladilar. Bular esa psixologning mavjud sharoitga tez ko'nikib, maktab hayotiga chuqur singib ketishga halaqit beradi.

Buning oldini olish uchun psixolog o'qituvchilar bilan o'zaro teng munosabatlarga kirishishi, ikkala taraf ham o'zini bilag'on qilib ko'rsatmasligi, eng muhimi bir-birini raqib deb hisoblamasligi zarur. Shunga erishish kerak-ki, o'qituvchilar psixologni ularga yordam bera oladigan boshqa mutaxassis sifatida qabul qilsinlar. Maktabdagi ilk qadamlardan oq psixolog ma'muriyatga ularning faoliyat doirasiga nimalar kirmasligini, mo'jizalar ko'rsatish uning qo'lidan kelmasligini tushuntirishi lozim. O'qituvchi bilan bo'lgan suhbatda u yoki bu bolaning muammosi psixologik muammo bo'lmagani uchun u bo'yicha hech narsa qila olmasligini tan olishdan qo'rqmaslik kerak. Dastlabki qadamlarni qo'yishda ota-onalar bilan aloqa o'rnatish juda muhim. Dastlabki aloqa ixtiyoriy xarakterda bo'lishi va o'zi murojaat qilgan ota-onalar bilan amalga oshirilishi kerak. Buning uchun psixolog alohida kun va soatlarni ajratishi lozim.

O'qituvchilar ham alohida e'tibor talab qiladigan obyektidir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, odatda o'qituvchilar psixolog bilan hamkorlik qilishga tayyor bo'ladilar. Hamma gap psixolog o'zini qanday tutishiga borib taqaladi. Bunda psixologning o'qituvchilarga nisbatan egallaydigan pozitsiyasi juda muhim rol o'ynaydi. Psixolog pozitsiyasining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

a) pedagog bilan munosabat;

b) pedagogni qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qilish; sub'yekt — sub'yekt munosabatlaridan iborat tenglik va hamkorlik.

Mana shunday holat pedagoglar bilan bo'lgan ijobiy hamkorlikni ta'minlay oladi.

Dastlabki vaqtlarda psixolog o'qituvchilarga o'z yordamini haddan tashqari faollik bilan tiqishtirmasligi zarur. Kamtarona ravishda, agar zarur bo'lsa, yordam berishga tayyorligini ma'lum qilsa, shuning o'zi kifoya. Kimdir darrov hamkorlikka shoshiladi, kimdir birozdan so'ng, kimgadir umuman psixolog yordami kerak bo'lmaydi. O'qituvchilar bilan ishlashda bolada ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarga asosan o'qituvchi sababchi bo'layotganini ta'kidlab turishi kerak. Psixologning ishi «soyada» qolishi kerak. Shunda u pedagoglar orasida tan olinadi. O'qituvchilar bilan olib boriladigan individual ishlardan tashqari ular bilan seminarlar shaklida psixologik targ'ibot ishlarini olib borish maqsadga muvofiqdir. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad kimgadir o'z bilimlarini ko'z-ko'z qilish emas, balki pedagoglarning psixologik madaniyatini oshirishdir. Ushbu mashg'ulotlarni shunday tashkillashtirish kerakki, o'qituvchilar passiv tinglovchi bo'lib qolmasinlar. Buning uchun har bir psixologik ma'lumotga ularni o'z tajribalaridan misollar keltirishga undash kerak. Oxirida esa biror bir hazil aralash testni bajarish hammaga yaxshi kayfiyat baxsh etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Z.T.Nishonova Psixologik xizmat T.2007.
2. Toshimov R. G'oziev Ye. G'. "Zamonaviy individual va guruhiy psixologiya". Toshkent, "Universitet" 1999y.
3. Ye.G'oziev, SH.V.Azizova "Tashkiliy psixologiya" Toshkent-1999y.
4. M.Rajabov "Eksperemental psixologiya metodlari to'plarni". Farg'ona 2012
5. Shevandin N.I. Psixodiagnostika, korreksiya i razvitie lichnosti. – M.: Gumanit.izd.Syentr Vlado, 1998.

ЎСМИРЛАР ОРАСИДА СУИЦИДАЛ ҲОЛАТЛАР ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ УЧУН ТАВСИЯЛАР

Матякубова Хурида Қўзибаевна
Хоразм вилояти Қўшқўпир тумани 17-мактаб психологи,
Қаландарова Мавлуда Тажаддиновна,
Хоразм вилояти Қўшқўпир тумани 44-мактаб психологи

Суицидни биринчилардан бўлиб 1897-йилда Э.Дюркгейм илмий тадқиқ этган. XIX аср клиник психиатриясида суициднинг сабаби кўпроқ психик касалликлар билан боғлаб тушунтирилган бўлса, ҳозир суицидентларнинг маълум фоизидагина бундай бузилиш ва касалликлар аниқланган, қолганлари психик соғлом одамлар. Ҳозир кўпроқ турли депрессиялар, шахсий ҳаётдаги, касбий фаолиятдаги ва молиявий муаммолар, аутинг, диний фанатизм, турли тазйиқлар, оғир соматик хасталиклар, жисмоний – руҳий зўрланишлар сабаб қилиб кўрсатилмоқда.

Бутун жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра ҳар йили дунёда 400-500 минг одам ўз умрига зомин бўлади. Жонига қасд қилишга урунишлар, яъни тугалланмаган суицидлар сони бундан ҳам кўп. Шахсда ўз жонига қасд қилиш, кўпинча, атрофдагилардан ўз вақтида ёрдам келмаганда содир этилади. Шунингдек, суицидал уриниш содир этиш орқали ўғил ёки қиз бола ўзига эътибор қаратишга уринади. Бошқа ёшдагиларга нисбатан, ўсмирлар бўлаётган воқеаларни кучли ҳиссиёт, нафрат ва таъсирчанлик билан қабул қиладилар. Ўсмирлар ўртасида, ўз жонига қасд қиладиганларга тақлид қилишга уриниш ҳолатлари бошқа ёшдагиларга нисбатан кўп учрайди. Суициднинг ўсиши эркекларга нисбатан аёллар орасида кўпроқ ифодаланмоқда. Аёллар ўртасида ўлим билан тугайдиган суицидлар сони кескин ортиб бормоқда.

Суицид – қасдан ўлимга олиб келувчи шикаст етказиш (ўз жонига қасд қилиш). Бундай психологик ҳолатнинг пайдо бўлиши, кўпинча, инсоннинг жазавага тушиш, эмоционал туйғуларнинг йўқолиши, иродасизлик кабиларни ўз ичига олади.

Сейр суицидал

ҳаракат олдидан ҳиссиётларни таҳлил қилиб, қизларда ўз жонига қасд қилишнинг 4 та асосий сабабларини белгилаган:

- яккаланиб қолиш (ҳеч ким сени тушунмайди, сен билан ҳеч кимнинг иши йўқдек ҳис қилиш);

- ожизлик (ҳаётингни назорат қила олмайсан, ҳаммаси сенга боғлиқ эмасдек ҳис қилиш);

- умидсизлик (келажакдан ҳеч қандай яхшилик кутмаслик);

- ўзини аҳамиятсиздек ҳис қилиш (кадр-қиммати таҳқирланган, ўзига паст баҳо бериш, бирор масалани ҳал қилолмаслигидан қайғуриш, ўзидан ялиш). Адабиётларда ўсмир қизлар суицидининг турли сабаблари ёритилганини учратиш мумкин:

1. Шахсий ҳаётдаги можаролар.

2. Ёлғизлик.

3. Моҳирлик билан таъсир этиш.

4. Жавобсиз ҳис-туйғулар.

Люшернинг тести синалаётган одамнинг маълум бир фаолияти, кайфиятига, функционал ҳолат ва шахснинг энг барқарор томонларига йўналиши ранг танлашда ифодаланади деган тахминда асосланган.

Чет эл психологлари Люшер тестини касбга йўналтиришда, ҳодимларн танлашда, ишлаб чиқарувчи жамоани йиғганида, этник ва геронтологик тадқиқотларда, келин-куёвлар бир-бирларини танлашдаги тавсияларида ва бошқа ҳолларда кўп ишлатилади. Рангларнинг маъноси уларнинг психологик интерпретациясида ҳар хил синалаётганларнинг кўп сонли контингентини ҳар тмонлама ўрганиш давомида тадқиқ қилинади.

Люшер бўйича рангларни таърифлаш 4 асосий ва 4 қўшимча рангларни ўз ичига олади.

АСОСИЙ РАНГЛАР

1. Кўк-тинчлик, қоникарли ҳолатни ифодалайди.

2. Кўк-яшил-дадиллик, қатъийлик гоҳида қайсарлик ҳиссини ифодалайди.

3. Сарик-қизил-иродали куч, агрессивлик, жанговарлик, ва қўзғатувчанликни ифодалайди.

4. Оч-сарик-активлик, мулоқотга интилувчанлик, экспансивлик, хушчакчақлик ҳисси.

Асосий ранглар конфликтнинг йўқлигида оптимал ҳолатда кўпроқ биринчи 5 позицияни эгаллаши зарур.

Қўшимча ранглар:

1. сиёҳранг
2. жигарранг
3. қора ранг
4. нолга баробор бўлган.

Улар салбий йўналишларни: хавотир, стресс, кўрқув, хафагарчилик ҳисларини билдиради. Шу рангларнинг (асосий ранглар каби) юқори даражада пастда кўрсатилганидек уларнинг ўзаро жойлашиши, позицияларига бўлиб ташлаши аниқланади.

Психологи учун кўрсатма:

Рангли карточкаларни аралаштиринг ва рангли томонини тепага қаратиб қўйинг. Синалувчига 8 рангдан энг ёққанини танлашни таклиф қилинг. Унга тушунтриш керакки, у рангни шундайлигича, ўзининг кийимидаги ёқтирган рангга, кўзларининг рангига ва бошқаларига ўхшатмаслиги керак. Синалаётган 8 рангдан энг ёқимлисини танлаш зарур. Танланган карточкани рангли томонини пастга қаратилиб бир чеккага олиб қўйиши зарур. Працедурани қайтаринг. Карточкаларнинг номерларини қўйилган тартибда ёзиб олинг. 2-3 дақиқадан сўнг карточкаларни рангли томонини тепага кўтариб қўйиб чиқинг працедурани худди шундай қайтаринг. Шундан тушунаверинг: синалаётган одам биринчи танлашдаги тартибни эсламай, ўнгли равишда олдинги тартибни ўзгартмаслиги керак. У рангларни худди биринчи марта рангланганидек танлаши керак.

Биринчи танлашни хохлаётган ҳолатни, иккинчи ҳақиқий ҳолатни таърифлайди. Тадқиқотнинг мақсадига қараб синовнинг натижаларини изоҳлаш мумкин. Синовнинг натижасида саккиз позицияни ҳосил қиламиз: биринчи ва иккинчи яққол афзал кўриш (+ + деб белгиланади).

Учинчи ва тўртинчи афзал кўриш (XX белгиланади).

Бешинчи ва олтинчи рангга бефарқлик (= = белгиланади).

Еттинчи ва саккизинчи рангга антипатия (- = белгиланади).

Тадқиқотларнинг 36,000 зиёд натижаларнинг таҳлили асосида М.Люшер танланган позицияларни тахминий таърифни берди.

Бешинчи позиция мақсадига етиш воситасиларини акс этади. (масалан, кўк рангни танлаш хотиржам ортиқча зўр беришсиз ҳаракат қилиш ниятини билдиради)

Иккинчи позиция синалувчининг интитлаётган мақсадини кўрсатади.

Учинчи ва тўртинчи позициялар рангни афзал қилиш синалаётган бўлган ҳақиқий ситуацияни хис этиш ёки ситуацияга қараб ҳаракат қилиш тарзини таърифлайди.

Бешинчи олтинчи позициялар рангга бўлган бефарқликни унга бўлган бетараф муносабатини билдиради. Улар синалаётган ўзининг ҳолатини, кайфиятини ва мотивларини бу рангла билан боғламаслигини билдирмаслигини билдиради. Бироқ бу позиция маълум бир вазиятда рангнинг резерв изоҳлашига эга бўлиши мумкин, масалан, кўк ранг (хотиржамлик ранги) шу вазиятга мос келмайдиган вақтинчалик чеккага олиб қўйилади.

Еттинчи ва саккизинчи позиция рангга бўлган салбий муносабатни, бу ранг акс этадиган эҳтиёжи, мотиви, кайфиятини билдирмайди.

+ + x x = = --

3 4 1 0 2 5 6 7

Танланган рангларнинг ёзилиши номерларнинг рўйхати афзал кўриш тартибида позицияларни кўрсатиш орқали амалга ошади.

Масалан, қизил, сариқ, кўк, кулранг, яшил, сиёхранг. Жигарранг ва қора ранглар тартибда танланганда қуйидагича ёзилади:

-

3 4 1 0 2 5 6 7

(+ +; x x; = =; - -;)

зоналар 4 функционал гуруҳни ташкил этади.

Тестдан ўтказиш натижаларини изоҳлаш.

Белгилаганимиздек, танланиш натижаларини изоҳлаш усулларидан бири асосий рангларга баҳо беришдир. Агар улар бешинчи позициядан кейингиларни эгалласа, демак, улар таърифлайдиган хоссалари, эҳтиёжлари қониқтирилмаган, шундай экан, хавотир, салбий ҳолат ўринга эга. Асосий

рангларнинг ўзаро бўлган ҳолати кўриб чиқилади. Масалан, NI ва 2 (кўк ва сариқ) ёнма-ён жойлашса (функционал гуруҳни ташкил қилиб), уларнинг асосий хислати “ичкарига” субъектив йўналиши таъкидланади. 2 ва 3 ранглари

ёнма-ён (яшил ва қизил) жойлашса муҳторлик, масалани ечишда мустақиллик ва ташаббускорликни кўрсатади. 3 ва 4 (қизил ва сариқ) рангларнинг биргалиги, бошқа йўналишлари таъкидланади. 1 ва 4 (кўк ва яшил) рангларнинг бирикмаси синалаётганларнинг муҳитга қарамлигининг тасаввурларини кучайтиради. 1 ва 3 (кўк ва қизил) рангларнинг битта функционал гуруҳда биргалиги муҳитга қарамлик ва субъектив йўналишининг (кўк ранг) ва муҳторлик, “ичига” йўналиш (қизил ранг)нинг ғанимат баланси таъкидланади. Яшил ва сариқ (2ва4) рангларнинг бирикмаси “ичкарига” субъектив йўналиши, муҳторлик ва қайсарлик “ташқарисига” йўналишига, муҳитга қарамликка қарама-қаршилиги сифатида кўрилади.

Люшернинг фикрича, асосий ранглар қуйидаги психологик эҳтиёжларни ифодалайди: (Кўк)

қониқишга, хотиржамликка, барқарор ижобий меҳрибонликка бўлган эҳтиёж.

(Яшил) ўзини

таъкитлашга бўлган эҳтиёж

(Қизил) фаолли ҳаракатга ва

ниятга эришиш эҳтиёжи.

(Сариқ) истиқболга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ф.Арьес “Человек перед лицом смерти”.
2. Раймонд Моуди. “Ўлимдан кейинги ҳаёт”. Таржимонлар – Мансур Тенглашев, Аҳмад Отабоев.
3. З.Фрейд “Мы и смерть”.
4. Интернетдан олинган маълумотлар.

ФОБИЯ ВА УНИНГ ПСИХОКОРРЕКЦИЯСИ

*Юлдашова Дилбар Қурбанбаевна
Хоразм вилояти Гурлан тумани 10-мактаб психологи*

Фобия – бирор вазият, ҳодиса ва предметга нисбатан вужудга келадиган бирмунча турғун ва асоссиз қўрқувдир. Фобия билан азият чекувчилар қўрқувларига сабаб бўлувчи предмет ёки вазият ҳақида ҳатто ўйлаганларида ҳам уларни ваҳима босади. Фобия инсонларнинг меъёрида ҳаёт кечиришларига тўсқинлик қилади, шахсий, ижтимоий ва касбий фаолиятларига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Маълумотларга қараганда ер юзи аҳолисининг 10- 11% ни турли хил фобиялардан азият чекадилар. Айниқса, болаларда қўрқув ва фобиялар атроф-оламга мослашишлари жараёнида кўпроқ учрайди. Адабиётларда кўрсатилишича, фобиялар фантазияси яхши ривожланган, хавотирланувчан, ўзига ишончи паст, ўзига- ўзи паст баҳо берадиган, мулоқатга киришиш малакалари яхши ривожланмаган инсонларда кўпроқ кузатиладиган экан.

Фобиялар хуружи вақтида қўрқув объектига нисбатан вегетатив асаб тизимидаги қўзғалишлар натижасида икки хил жавоб реакцияси кузатилади.

Биринчи ҳолатда, симпатик асаб тизими қўғалиб, юрак уришининг тезлашуви, қон босимининг кўтарилиши, терининг қизариши кабилар рўй беради. Иккинчи ҳолатда эса парасимпатик асаб тизимининг қўзғалиши натижасида юрак уришининг секинлашуви, қон босимининг пасайиши, терининг оқариши совуқ тер чиқиши кузатилади.

Фобия коррекциясида қўлланувчи усуллар.

1. Боланинг умумий эмоционал тонусини кўтариш. Шовқин суронли ўйинлар ўйнаш. Ёқтирган, билган нарсалари ҳақида гаплашиш, жисмоний машқлар.
2. Қўрқув уйғотувчи нарсаларни модели билан ўйнаш. Масалан, итдан қўрқса унинг ўйинчоғи билан ўйнаш.

3. Расм чиздириш орқали коррекция қилиш. Кўрваётган нарсасининг расмини чиздириб, уни қафасга солдириш, болани ўзини каттароқ қилиб чиздириш ёки кўрқув объектини секин- аста ўчириш керак.

4. Кўрқув уйғотувчи объект билан ижобий ҳиссиёт объекти ўртасида шартли рефлекс ҳосил қилиш. Масалан, кўрқув уйғотувчи объект боланинг ён-атрофида бўлса, унга энг яхши кўрган нарсасини таклиф этиш. (ширинлик, ўйинчоқ)

5. Болани кўрқув уйғотувчи объектга босқичма-босқич мослаштириб бориш. Болани хатоларини, кўрқувларини эслатмаслик. Итлар ҳақида кинофильм ёки мултфильм кўрсатиш, ҳайвонлардан кўрқса зоопаркка олиб бориш, эртак ва ҳикоялар ўқиш.

6. Болани ҳимоя қиладиган рамзий объектлар яратиш.

7. Эмоционал аргимчоқ ташкил қилиш. Масалан, бола ўргимчакдан кўрқса, уни банкага солиб тезлик билан болага яқинлаштириш ва узоқлаштириш зарур.

8. Ўйин терапияси. Ўйинда болани кўрқитувчи объект мавжуд бўлади, лекин боланинг диққати ўйинга жалб қилинади. М/н, “ Ёнғин ўйини” .

Диққат етишмаслиги ва гиперактивлиги синдромли болаларда психокоррекция ишларнинг ўзига хослиги.

Мутахассислар ДЕ ва ГС ли болаларни қуйидаги белгилар асосида ажратадилар. Бесарамжон ҳаракатлар, бир жойда ўтирганда қийшайвериш, оёқларини қимирлатиб ўтириш.

1. Керак бўлганда ҳам бир жойда ўтира олмаслик.

2. Ташқи стимулларга осонгина чалғиш.

3. Ўйин вақтида ва жамоадаги турли вазиятларда сабрсизлик, ўз навбатини кутиб тура олмаслик (масалан, машғулотларда, экскурсияларда).

4. Фикрни жамлашга қийналиш, саволларга ўйламай, охиригача эшитмай жавоб беришга ҳаракат қилиш.

5. Топшириқни бажаришдаги қийинчиликлар (салбий хулқ-атвор ва етарлича тушиниш билан боғлиқ бўлмаган).

6. Топшириқни бажариш ёки ўйин вақтида диққатни қийинчилик билан сақлаш.

7. Бир ишни тугатмай иккинчисига ўтиб кетиш.
8. Тинч, хотиржам ўйнай олмаслик.
9. Сергаплик.
10. Бошқаларга ҳалақит бериш, атрофдагиларга тегажқлик қилиш (масалан, бошқа болаларнинг ўйинига аралашади).
11. Уйда ва мактабда зарур нарсаларни тез-тез йўқотиши (масалан, китоблар, ўйинчоқлари, ўқув қуроллари).
12. Унга йўлланган гапни эшитмаётгандек туюлиши.
13. Оқибатларни ўйламай хавфли ҳаракатлар қилиши. Бунда бола саргузаштларни ёки ўткир ҳиссиётларни қидирмайди (масалан, ҳеч қаёққа қарамай машина йўлига чиқиб кетиши).

Ушбу белгиларни учта гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Гиперактивлик белгилари (1,2,3,10);
2. Диққатнинг етишмаслиги ва чалғувчанлиги белгилари (3,6,-8,12,13);
3. Импульсивлик белгилари (4,5,11,14).

Агар болада бу белгиларнинг 7 – 8 таси 6 ой давомида кузатилса, унга ДЕ ва ГС ташхисини қўйиш мумкин. Хулқ-атвордаги бундай асосий бузилишлар бошқа жиддий бузилишлар билан қўшилиб келади, уларнинг қаторига аввало паст ўзлаштириш ва бошқалар билан мулоқотдаги қийинчиликлар киради.

Паст ўзлаштириш – гиперактив болалар учун хосдир. Бу уларнинг хулқ-атворини ўзига хослиги билан изоҳланади, уларнинг ёш меъёрига тўғри келмайди ва боланинг ўқув фаолиятига тўлиқ қўшилишига жиддий тўсқинлик қилади.

Ўйин фаолиятини болаларнинг ривожланишига ижобий таъсири механизмлари ва унинг коррекцион, терапевтик мақсадлари адабиётларда етарлича тавсифланган. Мавжуд ёндошувларни умумлаштириш О.С.Карабановага улар асосида ўйиннинг коррекцион таъсири психологик механизмларини ажратиш имконини берди. Ўзига хос ўйин шароитларида бола ижтимоий муносабатлар тизимини кўргазмали-ҳаракатли шаклда моделлаштириш, уларга мўлжал олиш малакасини эгалаш имкониятига эга бўлади. Ўйин шартларида билиш ва шахсий эгоцентризмни босқичли енгиш рўй беради, унга кўра боланинг

ўзини-ўзи англаши ривожланади, у ижтимоий жиҳатдан хабардор бўлиб боради, муаммоли вазиятни ҳал этиш тажрибасини ортиради. Ўйиндаги шериклик муносабатлари билан бир қаторда ижобий шахс хусусиятларини шаклланишига шароит яратилади. Рол контекстида ўйин қоидаларига бўйсуниб боланинг хулқ-атворини ва фаолиятини ихтиёрий бошқарув элементларини шаклланишига туртки беради.

Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги машғулотларни тавсия қиламиз.

Машқ. “Кўлдаги тимсоҳ”.

Мақсад: Мақсадга мувофиқ ҳаракат фаоллигини, диққатни ривожлантириш ва ўз эмоциялари, хулқ-атворини бошқаришга ўргатиш. Зарур

мосламалар: картондан ясалган турли геометрик шакллардан ботқоқдаги “дўнгликлар” ясалади. Ўйиннинг

бориши: Гилам бўйлаб “дўнгликлар” қўйиб чиқилади. Иштирокчилар-“овчилар” дўнгликдан дўнгликка иложи борича шовқинсиз сакраб тимсоҳни тутадилар. Тимсоҳ ролини тренер ижро этади ва шовқин солган “овчини” тутди ва ўйиндан чиқаради. Шунингдек ўйинни мураккаблаштириб бориш мумкин. Масалан, “Кундуз” командаси берилса “овчилар” доира шаклидаги дўнгликларда, “Тун” дейилса тўртбурчак дўнгликларда ҳаракат қилишлари зарур бўлади. Бу эса ўз хулқ-атворини бошқариш кўникмасининг ривожланишига ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида 2016 йил 14 сентябрь, ЎРҚ-406-сон.
2. Горбушина О.П. Психологический тренинг. Секреты проведения. СПб.: Питер, 2007. - 176 с: ил. - (Серия «Практическая психология»).
3. Захаров В.П., Хрящева Н.Ю. Социально-психологический тренинг. Л., 1990.
4. Практикум по социально-психологическому тренингу. Под.ред. Б.Д.Парыгина. Санкт-Петербург, 1994.
5. Емильянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. Л.; ЛГУ. 1985.

ЁШЛАРНИ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ

Сотиболдиева Озода Қуралбайевна
Хоразм вилояти Гурлан тумани 19-мактаб психологи

Республикамиз аҳолисининг аксарияти аграр хўжалик соҳаси билан шуғулланаётганлиги туфайли унинг тармоқларига оид мутахассисларни тайёрлаш учун касбнинг психологик хусусиятлари, меҳнат кўникмалари ва малакалари билан бўлғуси ихтисос эгаларини қуроллантириш муҳим ижтимоий вазифалардан биридир. Бўлғуси мутахассисларни касбий тайёрлаш, касб-ҳунар олдига қўйиладиган талабларга мутаносиб инсонлар қилиб шакллантириш давлат аҳамиятига молик муаммо бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистоннинг иссиқ иқлим шароитининг биологик-тиббий жиҳатлари бирмунча ўрганилганлигига қарамай, уларнинг механизмлари, акселерация ҳодисаси, қишлоқ аҳолисининг жисмоний ривожланиши, меҳнаткашларнинг иссиқ шароитга мослашишлари, меҳнатни ташкил қилишнинг оқилона йўллари, меҳнат унумдорлигини оширишнинг самарали усуллари, экологиянинг ўзгаришига ўхшаш муаммолар қарийб ўрганилмаган. Қуйидаги мавзулар юқоридаги муаммоларнинг аксариятига жавоб беришга хизмат қилади. Ўқув-касбий фаолиятнинг моҳиятини кучайтириш, таълим жараёнига инновацион технологияларини жорий этиш ҳамда таълим олувчининг шахс сифатида ўзи-ўзини бошқара олиш кўникмалари. Иш жойини қидириш, ишга жойлашиш, малакавий талаблар ва лавозим мажбуриятларини қабул қилиниши, янги ижтимоий касбий вазифани англаб олиш. Ёш мутахассис томонидан янги ижтимоий, касбий талаблар ва масъулиятларини қабул қилиниши. Касбга кириб бориш орқали касбий тажрибага эга бўлиш, ҳаётда янги тартиб, ижтимоий-иқтисодий вазиятларга мослашиш. Касб танлаш қисқа вақтда ҳал этиладиган иш бўлмасдан, балки қатор босқичлардан иборат жараёндир. Бу босқичларнинг давоимийлиги ташқи омилларга ва касб танлаш субъектининг индивидуал хусусиятларига боғлиқ ҳолда кечади. Касб танлашга йўллаш- бу касб таълими психологиясининг асосий муаммоси – шахснинг касбга яроқлилигини аниқлаш, уни тайёрлаш, меҳнат фаолиятига йўллаш масалаларидир. Касб

танлашга йўналтириш давлатнинг тадбир – чоралари тизимидан иборат бўлиб, инсон томонидан танланади, ўз ҳаёт йўлининг илмий асосланганлигини таъминлашга хизмат қилади, у турмушда ўз ўрнини аниқлайди ва қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

1. мактабда касбий маълумотлар бериш;
2. касб – ҳунар маорифи билан шуғулланиш;
3. радио, телевидение, кино, матбуотда барча касблар тўғрисида ташвиқот қилиш;
4. касб юзасидан ўқувчиларга маслаҳатлар бериш;
5. касбга саралаш (қобилиятига биноан);
6. касбга мослашиш бўйича ўқувчиларга маслаҳатлар бериш.

Касб танлаш, касбга йўналтириш, касбни эгаллаш ва мутахассис сифатида ишлаш ва тажрибали мутахассис бўлиб камол топиш узлуксиз ҳамда бир-бирини тўлик изчиллигини тақазо этадиган жараён дир. Шу боис ушбу жабҳаларнинг ҳар бири юзасидан илмий изланишларга доимо зарурат туғилади. Биз касбий мутаносиблик масаласини психологик тадқиқ этишда дастлаб талабаларнинг касбга йўналганлик ҳолати ва тасаввурларини таҳлил қилишга эътиборимизни қаратишимиз керак. Мазкур вазифани амалга оширишда (Б.Р.Қодиров) “Ёшларни касбга йўналтириш” анкетасидан фойдаланилди. Анкета социал-психологик характерга эга бўлса-да, унинг имкониятлари бундан кенгроқ эканлигини инобатга олган ҳолда муаммони ёритишда ундан фойдаланишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Анкета 15 та банддан иборат бўлган саволлардан тузилган бўлиб, ёшларни касбга йўналтиришдаги баъзи бир жиҳатларни аниқлашга ёрдам беради

1. Келажакка қаратилган шахсий режаларингизни амалга ошириш учун нималар қилмоқчисиз?(Бир неча жавобни белгилаш мумкин)

1. Ўқишни муваффақиятли тугалламоқчиман.
2. Мутахассисликни мукамал эгалламоқчиман.
3. Пул тўпламоқчиман.
4. Зарур инсонлар билан яқинлашмоқчиман.
5. Ота-онам ва қарингдошларимдан фойдаланмоқчиман.

6. Динга берилмоқчиман.

7. Бошқа нима? (Ёзинг) _____

2. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида касб ўрганиш ёки касбга эга бўлиш ёшларнинг ҳаётга киришишидаги аамиятга эгами?

1. Катта аҳамиятга эга

2. Аҳамиятга эга эмас.

3. Билмайман.

3. Сиз олийгоҳга ўқишга кирганингиздан бери анча вақт ўтди. Сиз келгуси касбингизни тўғри танлаганингизни айта оласизми?

1. Ҳа, айта оламан

2. Йўқ адашганман.

3. Касбим эмас, танлаган олийгоҳим хато бўлган.

4. Жавоб беришга қийналаман

4. Агар сиз танлаган касб хато бўлса, қандай чора кўрмоқчисиз?

1. Шу касб бўйича ўқийман ва келгусида ишлайман.

2. Шу олийгоҳни битираман, кейин бошқа касбда ишлайман.

3. Яқин орада бошқа факультетга ўтмоқчиман.

4. Ўқишни ташламоқчиман.

5. Жавоб беришга қийналаман.

5. Қуйидаги касбларнинг қайси бири сизнингча обрўли? (Жавобларни фақат 1 тасини белгиланг)

1. Инженер 6. Сотувчи 11. Милиционер

2. Врач 7. Бухгалтер 12. Бизнесмен

3. Олим 8. Ишчи 13. Менежер

4. Оўюда домла 9. Юрист 14. Бошқасини ёзинг

5. Мактаб ўқитувчиси 10. Ҳарбий

6. Касб танлашни қачондан бошлаш керак деб ўйлайсиз?

1. Мактабдан

2. Лицей ва коллеждан

3. Институтдан

7. Сизнингча, касб танлашда нималарга эътибор бериш керак? (Жавоб фақат 2 тагача)

1. Инсоннинг табиат ином этган қобилиятига
2. Бор касбларни илмий асосда талил қилишга.
3. Дўстлар маслаҳатига
4. Оммавий ахборотларга
5. Ота-она касбига.
6. Яшаш муҳитига,
7. Ўқитувчи маслаҳати
8. Касб танлашда асосан нималар керак деб ўйлайсиз?

1. Инсонларни қизиқишини аниқловчи мезонлар керак.

2. Инсонларнинг қобилиятлари-реакцияларини аниқловчи механизмлар-психологик тест-дастурлар.

3. Кўп йиллик кузатув учун социолого-психологик дастурлар.

4. Мактаб ва ота-она биргаликда.

9. Касб танлашни неча ёшдан бошламоқ лозим деб ўйлайсиз?

1. 1-3 ёшдан 3. 6-7 ёшдан 5. 11-15 ёшдан

2. 4-5 ёшдан 4. 8-10 ёшдан 6. 16-20 ёшдан.

10. Сиз ўзингиз касбни неча ёшдан танлагансиз?

16 ёшда

11. Касб танлаганингизда кимларнинг ёрдами теккан? (Ёзинг)

1. _____

12. Сизнинг касбингизни танлашдаги фикрингиз?

1. Тўғри танлаганман

2. Унчалик тўғри эмас.

3. Нотўғри танлаганман.

13. Касбингиздан мамнунмисиз?

1. Ҳа

2. Йўқ.

14. Сизнингча, тахминан неча фоиз ёшлар касбини нотўғри танляпти?

1. 10фоиз
2. 15 фоиз
3. Ундан юқори _____ фоизгача.
15. Ёшларни касб танлашда Сизнингча, конкрет нима ишлар қилмоқ керак?
 1. Ўрта макта, лицей ва коллежларда ОЎЮда касб танлаш ва касбга йўналтириш бўйича алоҳида мутахассислар ишлаб туриши керак.
 2. Касб танлаш бўйича китоблар яратиш керак.
 3. Касбий марказ ишини такомиллаштириш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. С.Х.Таджиева, Д.Ғ.Сабирава “Танглик вазиятида қолган болага психологик ёрдам кўрсатиш”. Т.: РБИММ, 2011й.
2. Горбушина О.П. Психологический тренинг. Секреты проведения. СПб.: Питер, 2007. - 176 с: ил. - (Серия «Практическая психология»).
3. Захаров В.П., Хрящева Н.Ю. Социально-психологический тренинг. Л., 1990.
4. Практикум по социально-психологическому тренингу. Под.ред. Б.Д.Парыгина. Санкт-Петербург, 1994.

ТАНГЛИК ВАЗИЯТИДА ПСИХОЛОГНИНГ БОЛА БИЛАН ЎЗARO АЛОҚАЛАРИНИНГ УМУМИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ

Саидова Лайло Қадирбергановна

Хоразм вилояти Қўшқўпир тумани 4-ИДУМ таълим мактабининг психологи

Танглик ҳолатидаги бола билан ишлаш йўллари ишлаб чиқиладиганда куйидаги тамойиллар ва қоидаларга амал қилиш муҳим ҳисобланади. Танглик ҳолати кечиктириб бўлмайдиган муаммо сифатида қаралиши керак (тана жароҳатлари мавжуд бўлганида ва психик ҳолати бузилган ҳолларда — кечиктириб бўлмайдиган тиббиёт нуқтаи назаридан ёрдам кўрстилиши керак бўлган муаммо сифатида қаралади). Тиббиёт ходимлари тартибидан болага малакали ихтисослашган ёрдам кўрсата оладиган ишончли шахсларга эга бўлиш муҳим. Ёрдамчи касб мутахассислари шифокор-мутахассис етиб келгунича тезкор тиббий ёрдам кўрсатиш бўйича ҳаракатлар тўпламини билишлари керак. Боланинг ҳолати мос эмас. Танглик вазиятидаги психик ҳолатида бўлган (интоксикация, турли даражадаги сезгилари бузилиши, психик бузилишлар, суицид хавфи ва шу кабилар) ёки оғир жисмоний ҳолатдаги (жисмоний зўрлаш оқибатлари, оғир соматик касалликлар ва шу кабилар) болани дарҳол тиббий кўриқдан ўтказиш керак. Бола (ўсмир) ўзини янада ҳимояланган ҳис қилиши ва бемалол ишлай олиши учун психолог ҳамда бола яққа қолишлари мумкин бўлган алоҳида қулай, шунингдек, шинам хона бўлиши керак. Танглик ҳолатида бўлган бола билан мулоқотда бўлишнинг асосий тамойили — бола билан нималар содир бўлаётганлигини тинглаш, хотиржам ва тушунган ҳолатда муносабатда бўлиш. Ҳеч кимни баҳолаш ва айблаш мумкин эмас. Танглик вазиятда бола билан олиб бориладиган психологик ишлар албатта куйидаги бир неча босқичлардан иборат бўлиши керак:

- ишга тайёргарлик кўриш;
- ишнинг тахминий режасини тузиш;
- бола билан алоқа ўрнатиш, у билан бирга содир бўлган ҳодисани ўрганиб

чиқиш;

боланинг танглик вазиятини бошдан кечириши ташқи белгиларини ва хусусиятларини таҳлил қилиш:

- унинг жисмоний (соматик) ҳолатини;
- унинг кайфиятини;
- унинг ҳулқи ва умумий психологик ҳолатини.

Боланинг психологик ривожланиши хусусиятларини ташҳис қилиш:

- бола шахсининг идрок этиш доирасини;
- эмоционал-шахсий муносабатларини;
- характери ва психик четланишларига эътибор бериш.

Бола

билан иш олиб боришнинг истиқболларини белгилаш, ушбу ишларнинг асосий йўналишларини аниқлаш. Ишга тайёргарлик кўриш Биринчи навбатда қуйидаги саволларга жавоб бериб психолог мутахассис аниқ бир вазиятга нисбатан ўз муносабатини баҳолаши зарур:

- Мен ўзимга ишонаманми?
- Мен ҳозир танглик вазияти билан ишлашга қодирманми?
- Қандай йўл билан болани қўллаб-қувватлашим мумкин? Қандай қилиб уни ҳимоя қилишим мумкин?
- Бола ҳақида нималарни билишим зарур? Ундан яна қандай маълумотларни олишим зарур? Болага нима фойдали бўлиши мумкин?
- Бола учун у олган жароҳат ҳолатларини очиш қандай оқибатларга олиб келиши мумкин?

Қандай қилиб бола билан суҳбатлашиш учун хотиржам ва тўла ишончли миҳитни яратишим мумкин? Маслаҳатни синфда ёки расмий хонадан кўра ўйинлар ёки релаксацион хонада ўтказган яхши. Бу боладаги кескинликни йўқотишга, ўзини янада хавфсизроқ ва вазият назорат остида деб ҳис қилишига ёрдам беради. Таъсирчан болалар ёрқин кўргазмали, кучли аудиал ва кинестетик рағбатларга осон чалғишларини эслатиб ўтиш зарур, шунинг учун суҳбат шароитини бола диққатини ҳеч нарса чалғитмайдиган қилиб ташкил этиш муҳимдир. Хонада телефон, соат, радио ва телевизор бўлмагани маъқул, маслаҳатчининг ўзи эътиборни тортмайдиган кийимда бўлиши керак. Олдиндан хонага кириш ва

эшикни тақиллатиш мумкин эмаслиги ҳақида барчани огоҳлантириб қўйиш керак. Хонадаги мебель бола учун қулай бўлиши, мутахассис ҳамда бола ўртасида бирор-бир шартли тўсиқ қўйилиши (столча, тумбочка) ва уни бола ўз шахсий ҳимояси сифатида тушуниши лозим. Баъзида бола билан бевосита ерга ўтириб ишлаши мумкин (фақат ерга гилам тўшалган ёки юмшоқ ёстиқлар бўлиши керак), бу эса у учун янада эркин муҳитни ҳосил қилади. Ишни режалаштириш Танглик ҳолатига тушиб қолган болага мутахассислар гуруҳи билан биргаликда ёрдам кўрсатиш муҳим (ижтимоий педагог, психолог, психоневролог, нейропсихолог, логопед). Бевосита бола билан ишлашга киришишдан аввал иложи борида бола ҳақида кўпроқ объектив батафсил ахборотларни тўплаши зарур. Бола ҳақида объектив ахборотлар манбаи қуйидаги ҳужжатлар ҳисобланади:

- Шахсий ҳужжатлар тўплами.
- Тиббиёт ҳужжатлари асосида тўпланган ва тиббий кўрик натижалари.
- Мутахассислар текширувлари ёки улар билан суҳбат баённомалари.
- Боланинг педагогик характеристикаси.

Жароҳатли тангликни бошидан ўтказётган болага ёрдам кўрсатиш учун психолог қуйидагиларни билиши керак: а) ўзининг лавозими вазифаларини ва бола манфаатларини ҳимоя қилиши учун зарур бўладиган ҳуқуқларини; б) бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Қонунларни; в) психолог бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун мурожаат этиши мумкин бўлган бошқа ташкилотларнинг имкониятларини (тиббиёт, ижтимоий, ҳуқуқни ҳимоя қилиш, жамоат ташкилотлари). Бундан ташқари қуйидагиларни бажаришни билиши зарур:

1. Турли танглик ҳолатида бўлган болалар/ўсмирларнинг ҳолатларига хос бўлган ташқи белгиларни кўра билишни.
2. Психологик ташҳис учун зарур методикаларни қўллашни.

3. Турли ёшдаги болалар билан алоқа ўрнатишни билиш, уларнинг қизиқишлари ҳақида тасаввурга эга бўлиш.

4. Ўзининг шахси билан ишлашни — ўзининг шахсий ва касбий имкониятларини таҳлил қилишни, бир мавзу билан ишлаганда ривожланиш йўналишларини кўра билиш. Бола билан биринчи учрашувдан олдин у билан ишлаш режасини ўйлаб чиқиш муҳим ҳисобланади. Агарда бола ҳақидаги мавжуд маълумотлар асосида психолог қуйидаги саволларга жавоб бера олса яхши бўлади:

- Мазкур ҳолатда тангликнинг қайси тури кузатилмоқда?
- Бола учун тангликнинг оқибатлари эмоционал, когнитив, хулқ-атворида қандай намоён бўлиши мумкин?
- Боланинг интеллектуал ривожланиш даражаси қандай (меъёрида ёки меъёрдаги ортда қолган)?
- Мазкур бола билан қандай муомалада бўлиш керак (алоқалар сифатлари — суръати, қоидаси, чегаралари, нималар ҳақида гапириш керак)?
- Бола билан ишлашда қайси мавзуларни биринчи навбатдаги асосий мавзулар сифатида кўрсатиш мумкин (кўркув, айрилиқдан ташвишланиш ва шу кабилар) ва кутилган натижалар қандай бўлиши мумкин (етарлича ўзини бошқариш, мослашиш ва шу кабилар)?
- Қайси техника ва методикадан фойдаланишни режалаштирмоқдасиз?
- Биринчи суҳбатни жабрлангандан кейинги стресс ҳаяжонлари ва бузилишлар белгиларни яхши биладиган ва боланинг кескин аффектив-шахсий таъсирланишини йўқотишни биладиган психолог ёки психотерапевт ўтказиши мақсадга мувофиқ бўлади. Ишларнинг дастлабки босқичи, бола билан биринчи бор алоқада бўлиш Кўпинча психолог билан учрашув бола учун мана шундай мутахассис билан биринчи бор учрашув ҳисобланишини эсдан чиқармаслик керак, шу билан бир вақтда бу учрашув одатда боланинг психологик ҳимоялаш механизмлари кучли бўлган, унинг кескин мослашиш даврида содир бўлади. Шунинг учун бола биринчи учрашув пайтида ўзини эҳтиёткор тутишга ҳақли эканлигини тан олиши муҳим. Боланинг ёшини ҳисобга олиш керак: мактабгача

ёшдаги бола ёки кичик ёшдаги мактаб ўқувчиси билан учрашувни расм чизиш ёки ўйиндан бошлаш ва шундан кейингина тегишли мавзуга ўтилса яхши бўлади (бу ишни эҳтиёткорлик билан аста-секин бажариш керак). Янада каттароқ ёшдаги болалар билан мазмунли суҳбатни бошлашдан аввал кичик ёқимли суҳбат куриш фойдали бўлиши мумкин. Бола ҳар хил кайфиятда бўлиши ва уларни турлича ифода этиши мумкин, бунга тайёр бўлиш керак. Яхшиси болага ўзининг ҳиссиётларини намоён этишга имкон бериш, агарда бола хоҳласа шулар ҳақида у билан суҳбатлашиш керак. Бола билан биринчи бор учрашувнинг бошида албатта ўзини таништириш, ўз касби ҳақида гапириб бериш, бўлажак ишларнинг мазмуни ва мақсадлари ҳақида қисқача тушунтириб бериш керак. Агарда бола одамови, ташаббуссиз бўлса, содир бўлаётганларга қизиқмаётган бўлса, ушбу ҳаракатлар алоҳида эътиборга лойиқ бўлади. Боладан ҳам ўзини таништиришни сўраш ва суҳбат жараёнида унга иложи борича кўпроқ исмини айтиб мурожаат этиш керак. Ишни жароҳат етказган вазият билан боғлиқ бўлмаган, бошқа мавзулардан бошлаш тавсия этилади. Мактаб, ўртоқлари билан муносабатлари, қизиқишлари суҳбат учун мавзу сифатида хизмат қилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати:

1. С.Х.Таджиева, Д.Ф.Сабирова “Танглик вазиятида қолган болага психологик ёрдам кўрсатиш”. Т.: РБИММ, 2011й.
2. Горбушина О.П. Психологический тренинг. Секреты проведения. СПб.: Питер, 2007. - 176 с: ил. - (Серия «Практическая психология»).
3. Захаров В.П., Хрящева Н.Ю. Социально-психологический тренинг. Л., 1990.
4. Практикум по социально-психологическому тренингу. Под.ред. Б.Д.Парыгина. Санкт-Петербург, 1994.

TO TEACH DICTIONARY SKILLS TO SCHOOL PUPILS

Jumaboyeva Umida

Hamza qizi student of Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region 2nd year student in Foreign languages and literature (English)

Scientific adviser: Gaziyeva Saida Turgunovna

Annotation. This article discusses the useful and importance of innovative methods and easy effective ways of teaching dictionary skills to school pupils. During the classroom lesson the using of new and contemporaries to benefit the quality of the tasks and pupils mastery

Keywords. Innovative methods, improving dictionary skills, easy and effective ways, creating new methods, foreign language, innovative tasks, increase a glossary

Introduction. You should begin with teaching dictionary skills about third or fourth grade, as soon as your pupils are reading well independently. Firstly you begin with dictionary skills, however, you'll need to make sure that your pupil can alphabetize well. Make sure that your pupils knows all the rules for alphabetization, including what to do when two words start with the same letters. The dictionary skill the most part of the learn to foreign languages. On the other hand dictionary fundamental of reading, writing, listening also speaking. Nowadays the school pupils and students so idler furthermore exceedingly lazy. Memorizing a vocabulary is very tedious for pupils and students. You need to create new modern, innovative, and comfortable method of teaching vocabulary. I will give you some advices and to teach mine new method for learn to east by heart foreign languages vocabulary. Firstly if you are improve and increase your glossary the easiest way you should start by memorizing synonyms and pronouns that have the same pronunciation. For example:

Daddy-dada

A voice- ovoz

The wall- devor

Candy- qand

A dish- idish

In these words are the same to each other you need to start learn by heart words like that because this words similar to translate to Uzbek language there are many such words in English. I advice some easier and effective ways to learn vocabulary foreign languages either English nor French, Russian etc. If you encourage your pupils many gifts and prize they are interest in your lesson and try to learn more dictionary. This method is divide into the age of pupils.

The first step aim to learn English dictionary for pupils:

(1-2) class pupils.....illustrated pictures, video audio vocabulary, cartoons etc.

(3-4-5) class pupils..... level of beginner dictionary books, story books, many different dictionary books (beginner) etc.

(6-7) class pupils..... different dictionary books, many interesting books, dictionary of elementary.

(8-9) class pupils..... read a list of words, some difficult books and learn new words.

(10-11) class pupils..... dictionary of pre-intermediate level, many different vocabulary books, watch different type of movies.

The second step aim to learn English dictionary for pupils:

(1-2) class pupils..... (3-4 words a day)

(3-4-5) class pupils..... (6-7 words a day)

(6-7) class pupils..... (7-8 words a day)

(8-9) class pupils..... (9-10 words a day)

(10-11) class pupils..... (10-12 words a day)

When learn by heart a dictionary pay attention the following sentences:

1-Choose the comfortable, useful and right dictionary for your pupils also students

2-Be carefully the spellings

3-Play word games

4-Focused on a dictionary

5-Choose the correct way learn to vocabulary

6- Every day and everywhere repeat all of them dictionary

7- Every day use this words etc.

If pupils know more dictionary skills having a clear understanding different passages, sentences also they can help pupils understand words that they meet in reading and listening. Dictionary skills also can help pupils find words that they need for speaking and writing. The vocabulary help you improve your communication. We have got the best way improve our vocabulary skills this way is read more reading passage and you are learn new words and learn by heart this way useful and wide spread way. On the other hand nowadays we have electronically dictionary books these are more comfortable and modern for learners a dictionary is a special book that gives a list of the words of language in alphabetical order and describe this words of mean. The electronically vocabulary is comfortably than books but you learn words from books benefits are many For example:

- 1- You see more words when open the many pages from book
- 2- The learners eye memorize is very strong than other body memorize
- 3- Dictionary books settle down from order alphabet
- 4- Electronically books harm to eyes but books not to harm our body

Learn more dictionary through more games for school pupils and learners:

- 1- From 6 to 9 ages- Word games, ball games, bingo, one leg game, search a Pango game etc.
- 2- From 10 to 12 ages- Hot potato, round words, stop train, search a Pancho, round table, word game etc.
- 3- From 13 to 14 ages- Round words, come to birds, arrive a peak, find my word etc.
- 4- From 15 to 16 ages-achieve a mount, come to birds (pre-intermediate level)

As you know some games but many games are new. All games are improve your dictionary skills For example: “Arrive a peak” game is we have three group of pupils this game begin with three pupils stand one leg at the ground many dictionary words if pupils know this dictionaries jump one step. Whoever is the first to reach the top of the picture will have a rich vocabulary. This type of games improve and increase your vocabulary skills. Also pupils and learners not to bored with teacher’s lesson. These years the demand for foreign languages is huge. Learning a foreign languages requires interest and patience. We need different skills to learn foreign languages, but their basis

is a dictionary. Reading, Listening, Writing and especially Speaking skills demand to more dictionary skills that is way at least we know about 3000-5000 words. If you become advanced level you should know about 5000-7000 words. If you reach higher levels in foreign languages firstly you should know enough dictionary suitable in your age. And then to be continue learn in your language because if you know more dictionary become easy other skills.

REFERENCES

1. U.Jumaboyeva., THE USE OF METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE PROCESS, Journal of Academic research in educational sciences, Published in Volume 2, ISSUE 4, April, 2021
2. U.Jumaboyeva, G.Usmonova., CLASSIFICATION OF BORROWINGS ACCORDING TO THE DEVELOPMENT OF THE LANGUAGE, “Экономика и социум”, April, 2021
3. Gazieva S. T. READING IS THE RECEPTIVE SIDE OF WRITING //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 1564-1570.
4. Gazieva S. T. Modern technology in learning foreign languages //Academic research in educational sciences. – 2020. – №. 3. – С. 1272-1275.

BAKETBOLCHILAR MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ganiyeva Fatima Vaxabovna
O`zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Voleybol, basketbol nazariyasi va uslubiyati kafedrasida katta o`qituvchisi

Kalit so`zlar: basketbol, sportchi, texnik-taknik, ahloq, ihtizom, munosabat,

Ключевые слова: баскетбол, спортсмен, техника-тактика, мораль,

дисциплина, отношение

Key words: basketball, sportsman, texnik-taktik, morality, discipline, fttitude

Mustaqil davlatimizning gullab-yashnashi yoshlarning jismoniy, aqliy, ma'naviy va ruhiy barkamolligiga, ularning salomatligiga bog'liqdir. Jismonan basketbolbaquvvat, ruhan tetik, aql-zakovatli yoshlar bilan mamlakatimizning istiqbolli kelajagini tasavvur qilish mumkin.

Bugungi globallashuv davrida sog'lom avlodni shakllantirish eng muhim vazifalardan biridir. Bunga eng avvalo sog'lom turmush tarzini shakllantirish, turli maishiy shart-sharoitlarni yaratish, sog'lom avlodni tarbiyalashning moddiy asosini belgilash, ya'ni davlat tomonidan iqtisodiy va moliyaviy qo'llab-quvvatlash kiradi. Kishilar salomatligini ta'minlamasdan turib, sog'lom turmush, sog'lom fikr, farovon va baxtiyor hayot haqida o'ylash mumkin emas.

Muammoning dolzarbligi. Jahon miqyosida globallashuv davrida basketbolga qadam qo'yayotgan basketbolchilarni tayyorlashda ma'naviy-irodaviy sifatlarni shakllantirmasdan turib yuqori natijalarga erishib bo'lmaydi. Bularning hammasi basketbolchi mahoratni shakllanishining asos sifatida ushbu faoliyatning asosiy ko'rsatkichlarini aniqlash imkoniyatlarini izlashga majbur etadi va tanlangan mavzuning dolzarbligini ifoda etadi.

Shuningdek, mavzuning dolzarbligini quyidagilar bilan ham izohlash mumkin:

Birinchidan, mashg'ulotlar jarayonida basketbolchilarning jismoniy sifatlari bilan birga ma'naviy sifatlarini ham o'zaro mutanosib holda tarbiyalash jismoniy tarbiya va sportning strategik maqsadlaridan biri bo'lgan millat genofondini sog'lomlashtirish va kuchli fuqarolik jamiyatini qurishga qodir komil insonlarni tarbiyalashga hissa qo'shadi;

Ikkinchidan, bugungi hayot sifatlarimiz beqiyos darajada shiddat bilan odimlayotgan o'zbek xalqi qolaversa barcha tinchliksevar, sportsevar xalqimiz ma'naviy sifatlari o'zbek xalqi milliy madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini ifoda etib, bu xususiyatlarni jahon arenalarida O'zbekiston sharafini himoya qiladigan basketbolchilarda yanada chuqurroq shakllantirish mamlakatimizni dunyoga yanada yorqinroq yuz tutishini ta'minlaydi.

Ishining maqsadi. Mashg‘ulotlar jarayonida basketbolchilar ma’naviyatini shakllantirishning asosiy omillarini tahlil etish va basketbolchilar ma’naviyatini shakllantirishning samarali usullarini o‘rganishdan iborat.

Ishining vazifalari:

- basketbol mashg‘uloti tushunchasi, uning maqsadi, vazifalari va mazmunini yoritish;
- basketbol mashg‘ulotlarining uslubiy tamoyillari hamda ularni amalga oshirish yo‘llarini aniqlash;
- basketbolchilarning ma’naviy sifatлари va ma’naviy tarbiyaning zarurligini izohlash;
- Xalq harakatli o‘yinlari basketbolchilarni ma’naviy tarbiyalashning asosiy omili ekanligini asoslash;
- basketbolchilarning musobaqa faoliyatida ma’naviy tarbiyaning o‘rni va basketbolchining ahloq qoidalari haqida ma’lumot berish;
- basketbolchilar ma’naviyatini shakllantirishning samarali usullarini tadqiq etish.

Ilmiy yangiligi;

-hozirgi globallashuv davrida basketbolchilar ma’naviyatini shakllantirishning asrlar davomida isbotlangan usullaridan foydalanish uchun adabiyotlar tahlil qilindi.

-basketbol va uning qoidalariga yana bir e’tibor qaratilish bilan birga basketbol tushish jarayonidagi tarbiyaga ijobiy ta’sir ko‘rsatish omillari nazarda tutildi.

-basketbolchilarni tarbiyalashda hozirda ular ongiga ta’sir qiluvchi “ommaviy madaniyat” salbiy ko‘rinishlaridan himoya qilish maqsadida mashg‘ulotlar jarayonida ham ta’lim va tarbiyani takomillashtirish choralari bo‘yicha takliflar berildi.

-basketbolchilarni musobaqalarga ma’naviy tayyorlash va basketbolchining odob-ahloq qoidalari va uni shakllantirishning samarali usullari haqida ma’lumotlar keltirildi.

Uchrashuv oldidan yoki uchrashuv davomida basketbolchida qator salbiy holatlar yuzaga kelishi mumkin. Jumladan, ortiqcha hayajonlanish, havotirlanish, qo‘rquv alomatlarini paydo bo‘lishi, tushkunlikka tushish kabi holatlar ustunligi bilan jangovor holat ustunligi o‘rtasidagi muvozanat u yoki bu tomonga o‘zgarib turishi mumkin. Ta’kidlash muhimki, salbiy holatlar ustunligi yuzaga kelganda, aksariyat xotirani pand

berishi (eslab qolish qobiliyatining zaiflashishi), diqqatni “bo‘ysunmasligi”, vaziyatni idrok qilishni “loyqalanishi”, hissiyotni o‘tkirsizlanishi va irodani zaiflashi ro‘y berishi mumkin. Bunday vaziyatlarda zukkolik, “makkorlik”, topqirlik, uddaburonlik va vaziyatni aniq tasavvur qilish hislatlari ham o‘z salohiyatini yo‘qotadi.

Boshqa bir vaziyatlarda basketbolchida jazava va talvasaga tushish, jahlni yuzaga kelishi, manmanlik, raqibni mensimaslik, undan o‘zini yuqori qo‘yish holatlari ham vujudga kelishi mumkin. Bunday vaziyatlarda basketbolchida bir qarashda faollik yuqori bo‘lsada, nazorat sifati kamayib ketadi, harakatlar vaziyatga muvofiq bo‘lmaydi.

Shuning uchun ham basketbolchilar uchun jismoniy tayyorgarlik qanchalik muhim bo‘lsa, ma’naviy-irodaviy tayyorgarlik ham shunchalik ahamiyat kasb etadi. Musobaqalar jarayonida basketbolchilarning ahloq-odob andozalari darajasida o‘zini tutishi, musobaqalarni yuqori darajada o‘tkazish, tashkilotchilar va boshqa ishtirokchilar huquqlarini, raqib shaxsini hurmat qilish basketbolchilar ma’naviy sifatlariga qo‘yiladigan asosiy talablardan biri hisoblanadi.

Musobaqalar jarayonida basketbolchilarning ahloq qoidalari quyidagiladan iborat:

1. Batartiblik. Kundalik jadvaldagi o‘yinlar - uchrashuvlar tartib bo‘yicha birin-ketin o‘z vaqtida o‘tkazilishi lozim. O‘yinchilar musobaqalarga psixologik jihatdan tayyor bo‘lishlari kerak. Basketbolchilarni o‘yinga chaqirgan paytda o‘yinga tayyor bo‘lib turishlari kerak.

2. Ishtirok etish tartibi. Musobaqada ishtirok etish uchun basketbolchilar ro‘yxat asosida, musobaqa shartlaridagi talablar bilan o‘yinga tushiriladi.

3. Musobaqaga kechikib kelish. Basketbolchilarning musobaqaga sababsiz kechikib kelishi jamoa kayfiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday hollarda murabbiylar tomonidan belgilangan tartibda chora ko‘rilishi mumkin.

4. Butun kuch-qudratini namoyon qilish. O‘yinchi uchrashuvni yutish uchun butun kuch-qudratini ishlatishi va harakat qilishi shart. Hakamlarni fikrini inobatga olib, ularga qarshilik ko‘rsatmasligi va hakamlar qarorini oddiy o‘yinchi muhokama qilmasligi lozim.

5. Kiyinish odobi. O'yinchi o'yinga mos kiyinishi kerak. Kiyimlar basketbolga xos bo'lishi va toza bo'lishi lozim. Mos kelmaydigan kundalik yurishdagi mayka va boshqa kiyimlarni o'yin paytida kiyish taqiqlanadi.

6 . So'kinish. O'yinchi so'kinish, haqoratlash, do'q urishni ifodalaydigan uyatli so'zlardan foydalanmasligi kerak. Ushbu qoidani buzganligi uchun o'yinchiga turnir tartibiga mos jarima qo'llaniladi.

7. O'yinchilarning murabbiysi, vakillari, qarindoshlari. Musobaqa paytida o'yinchining murabbiysi, vakili yoki biror qarindoshi musobaqa tashkilotchilariga, o'yinchilarga, o'yinga nisbatan nojo'ya harakat qilishi yoki noto'g'ri gaplar gapirishi mumkin emas. Ular tomonidan biror hakamlarni haqoratlaydigan so'zlarni ishlatsa, ushbu band qoidasini buzganlik sifatida qaraladi va bosh hakam tomonidan uning uchun ular jazolanadi:

8. Murabbiy maslahati, hulqi. O'yin paytida jamoaviy o'yinda faqat tanaffus vaqtidagina emas o'yinchilarga o'tirgan murabbiy maslahatini, ko'rsatmasini o'yin davomida ham berib borishi mumkin. O'yinchilar murabbiylarini quydagilardan saqlashi kerak:

- 1) Turnir paytida so'kinishdan;
- 2) Haqoratlovchi har qanday harakat yoki jestlarni ifodalashdan;
- 3) Hakam, o'yinchi, raqibi, tamoshabin yoki boshqa shaxslarni so'z bilan haqoratlashdan;
- 4) Hakamni, raqibini, yoki tamoshabinni jismoniy haqorat qilishdan;
- 5) Musobaqa sha'niga putur etkazuvchi yoki hakamlarga yo'naltirilgan nojo'ya matbuot chiqishni tasdiqlash va ularga qo'shilishdan.

9. Haqoratlovchi harakatlar. O'yinchi haqoratlovchi xarakterdagi har qanday harakat yoki imo-ishoralarni qilishi mumkin emas. Ushbu qoidani buzganligi uchun u albatta jarimaga tortiladi, undan tashqari o'yin paytida shunday haqoratlari uchun ogohlantiriladi.

10. To'pni tashlash, irg'itish. O'yinchi achchiqlanib to'pga qo'li yoki oyog'i bilan zarba berishi, o'yin to'xtaganda, to'pni irg'itib yuborishi mumkin emas. Ushbu qoidani buzganligi uchun turnir tartibiga mos jarimaga tortiladi va ogohlantirish oladi.

11. So‘z bilan haqoratlash. Musobaqa paytida o‘yinchilar so‘z bilan hakamni, raqibini, tomoshabinlarni yoki boshqa shaxslarni haqoratlashi mumkin emas.

12. Jismoniy haqoratlash. O‘yinchilar hakamni, raqibini, tomoshabinlarni yoki boshqa shaxslarni jismoniy haqoratlashi mumkin emas. "Jismoniy haqoratlash" deb hakamning ruxsatisiz qo‘l, bosh yoki to‘p bilan o‘yinchini yoki boshqa biror shaxsga tegishiga aytiladi.

13. Sportchining hulqiga zid harakat. O‘yinchilar o‘zini sportchilarga xos holda tutishi hakamlarga, raqiblarga, tomoshabinlarga nisbatan hurmat bilan muomalada bo‘lishi kerak. Agar o‘yinchi bunday harakatni o‘yin paytida sodir qilsa, u holda ogoxlantiriladi.

"Sportchi hulqiga zid harakat"- deb hulq me‘yorlarini buzilishi, sportchiga hurmatsizlarcha munosabat, undan tashqari musobaqaga yoki hakamlarga ziyon etkazishi mumkin bo‘lgan matbuotdagi og‘zaki yoki yozma chiqishlar va ularni tarqatishlar tushuniladi.

14. Jarimalar tizimi. Basketbolchilarga ko‘rsatilgan qoidalarni buzganlik uchun hakamlar tomonidan o‘yinchining sodir etgan xatosining holatiga qarab jarimaga tortiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Barkamol insonni tarbiyalashning eng muhim vositalaridan biri jismoniy tarbiya va sport hisoblanib, u insonning nafaqat tashqi qiyofasi balki shu bilan birga ichki dunyosini ham shakllantiradi. Sportning o‘ziga xos ohanraboga ega bo‘lgan turi basketbolga xos turli o‘zgaruvchan yo‘nalish va tezlikda uzoq vaqt davomida ijro etiladigan texnik va taktik malakalar shug‘ullanuvchining jismoniy sifatlarini shakllantirib boradi. Shu bilan birga, chempionat o‘yinlarida ijro etiladigan texnik-taktik harakatlar o‘zaro qo‘llab-quvvatlash, o‘zaro yordam, hamjihatlik hislatlarini ham shakllantirib boradi.

Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoev "Ta'lim va tarbiya, ilm-fan, sog‘liqni saqlash, madaniyat va san'at, sportni rivojlantirish masalalari, yoshlarimizning chuqur bilimga ega bo‘lishi, chet tillarini va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini puxta egallashini ta'minlash doimiy ustuvor vazifamiz bo‘lib qoladi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda ma'naviy-ruhiy iqlimni sog'lomlashtirish va aholining jipsligini ta'minlash, yoshlar ongida yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish zaruriyati ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasiga alohida e'tibor berishni taqozo etdi. Shu asosda tadqiq etilgan masalalar bo'yicha quyidagi **xulosalar** berildi:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida ta'kidlanganidek yurtimiz vakillarining Olimpiya o'yinlari, jahon chempionatlari, Osiyo o'yinlari va chempionatlari hamda xalqaro musobaqalarda yuksak natijalarga erishayotgani, dunyoda O'zbekistonning obro'-e'tibori va sport salohiyati yanada oshayotgani, respublikamiz hududlarida jahon andozalariga mos muhtasham sport inshootlari barpo etilayotgani, o'quvchi va talaba yoshlar o'rtasida uch bosqichdan iborat «Umid nihollari», «Barkamol avlod» va «Universiada» sport o'yinlari ommalashib borayotgani ayniqsa e'tiborlidir.

Basketbolchilarni ma'naviy-axloqiy, milliy-ma'naviy ruhda tarbiyalash orqali ular ongiga milliy g'oyani singdirish borasida ham yuqori samaradorlikka erishish mumkin. Basketbolchilarni qanday qilib ma'naviy-axloqiy tarbiyalash kerakligini aniq rejalashtirmay turib, ular orasida bu boradagi tarbiyaviy ishni samarali olib borib bo'lmaydi. Bu borada ish olib boradigan har bir shaxs shu tarbiyaning mohiyati, usullari, shakllari to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lishi zarur.

Ma'naviy tarbiya davomida basketbolchilarda o'zini o'zi tarbiyalash mexanizmini ham shakllantirish lozim. Bunda yosh basketbolchilarning jismoniy, aqliy, axloqiy, estetik rivojlanishi uchun zarur bo'lgan barcha ma'naviy kuchlarning jadal o'sishi ta'minlanadi, tarbiya va o'zini o'zi tarbiyalashning uzviy birikib ketishi natijasida yoshlar o'z ustida ishlashga o'rgana borib, o'zini o'zi nazorat qilish, o'ziga e'tibor berish, o'zini o'zi idora qilish (boshqarish) ko'nikmasini rivojlantiradi. Shu tariqa, ong bilan xulqning birligi ta'minlanadi.

Musobaqalar jarayonida basketbolchilarda ortiqcha hayajonlanish, havotirlanish, qo'rquv alomatlarini paydo bo'lishi, tushkunlikka tushish kabi holatlar ustunligi bilan jangovor holat ustunligi o'rtasidagi muvozanat u yoki bu tomonga o'zgarib turishi mumkin. Ta'kidlash muhimki, salbiy holatlar ustunligi yuzaga kelganda, aksariyat

xotirani pand berishi, diqqatni “bo‘ysunmasligi”, vaziyatni idrok qilishning “loyqalanishi”, hissiyotni o‘tkirsizlanishi va irodani zaiflashi ro‘y berishi mumkin. Natijada, basketbolchida jazava va talvasaga tushish, jahlni yuzaga kelishi ham mumkin. Shuning uchun ham basketbolchilar uchun jismoniy tayyorgarlik qanchalik muhim bo‘lsa, ma’naviy-irodaviy tayyorgarlik ham shunchalik ahamiyat kasb etadi. Musobaqalar jarayonida basketbolchilarning ahloq-odob andozalari darajasida o‘zini tutishi, musobaqalarni yuqori darajada o‘tkazish, tashkilotchilar va boshqa ishtirokchilar huquqlarini, raqib shaxsini hurmat qilishi va basketbolchilarning ahloq qoidalari talablariga qat’iy rioya etishi basketbolchilarni noqulay vaziyatdan xalos etish va muvaffaqiyat qozonishning asosiy omilidir.

Shu asosda tadqiq etilgan masalalar bo‘yicha quyidagi amaliy **tavsiyalar** berildi:

-Globalashuv davrida basketbolchilar ma’naviyatini shakllantirish jarayonida jarayonida “ommaviy madaniyat”ning salbiy oqibatlaridan himoyalash va ushu bilan birga ma’naviy tahdidlarga qarshi turaoladigan immunitetni shakllantirish

-sport murabbiylari ma’naviy tarbiyani samarali tashkil etish uchun avvalo, uning mazmuni bilan puxta tanishishi va ma’naviy tarbiya jarayonida qo‘llanadigan usul va vositalarning konsentrik tarzda shakllantirilganligiga e’tibor berishsa, nazariya va amaliyot masalalari o‘zaro organik bog‘langan olib borish;

-yosh basketbolchilarni ma’naviy tarbiyalash jarayonida ularga shunday bilimlar berishni ta’minlashi kerakki, bu bilimlar orqali, bilishning faolligi, bilim, malaka, ko‘nikmalari ortib borishi ta’minlashi lozim;

-ma’naviy tarbiya basketbolchilarni tirishqoqlikka, puxtalikka, o‘z fikri va xulosalarini nazorat qila olishga, ayniqsa, kuzatish asosida aytiladigan fikrlarning ravon bo‘lishi va ular tinglovchiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishga yordam berishi lozim;

-basketbolchilar ma’naviyatini shakllantirish jarayonida xalqning azaliy qadriyatlari, milliy an’ana urf-odatlaridan sezilarli darajada foydalanish;

-o‘zbekona o‘yinlarda xalqimizning ko‘p yillar davomida to‘plagan boy madaniy merosi, bolalarni jismoniy baquvvat va aqlan barkamol qilib tarbiyalashdek ulkan tarbiyaviy tamoyillaridan foydalanish;

-basketbolchilarda irodani tarbiyalashni ta'minlaydigan, ma'naviy sifatlarni, ayniqsa kattalarga hurmat, samimiylik, prinsipiiallik, odillik o'zaro yordam kabi fazilatlarni shakllantir usullaridan unumli foydalanish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Miradilov B.M., Karimov B.Z., Umbetova M.A. Sport pedagogic mahoratini oshirish (basketbol). // O'quv qo'llanma. T.: 2017. – 268 b.
2. Pulatov A.A., Ganieva F.V., Miradilov B.M., Xusanova D.T., Pulatov F.A. Basketbol nazariyasi va uslubiyati. // Darslik. T.: 2017. – 351 b.
3. Ismoilova Z.K. Milliy g'oya va ma'naviy-axloqiy tarbiya. (O'quv-uslubiy qo'llanma). - T.: "Moliya", 2007
- 4 Mahkamjanov K.M., R.Salomov, I.Ikromov // Jismoniy madaniyat nazariysi va metodikasi. T. 2008.
5. Masharipova Y. Sport psixologiyasi. Ma'ruzalarto'plami.Samarqand. 2003.

GLOBALLASHUV DAVRIDA BAKETBOLCHILAR MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ganiyeva Fatima Vaxabovna

Voleybol, basketbol nazariyasi va uslubiyati kafedrasida katta o'qituvchisi

Kalit so'zlar: basketbol, sportchi, texnik-taknik, ahloq, ihtizom, munosabat,

Ключевые слова: баскетбол, спортсмен, техника-тактика, мораль, дисциплина, отношение

Key words: basketball, sportsman, technik-tastik, morality, discipline, fttitude
Mustaqil davlatimizning gullab-yashnashi yoshlarning jismoniy, aqliy, ma'naviy va ruhiy barkamolligiga, ularning salomatligiga bog'liqdir. Jismonan

basketbolbaquvvat, ruhan tetik, aql-zakovatli yoshlar bilan mamlakatimizning istiqbolli kelajagini tasavvur qilish mumkin.

Bugungi globallashuv davrida sog‘lom avlodni shakllantirish eng muhim vazifalardan biridir. Bunga eng avvalo sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, turli maishiy shart-sharoitlarni yaratish, sog‘lom avlodni tarbiyalashning moddiy asosini belgilash, ya’ni davlat tomonidan iqtisodiy va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash kiradi. Kishilar salomatligini ta’minlamasdan turib, sog‘lom turmush, sog‘lom fikr, farovon va baxtiyor hayot haqida o‘ylash mumkin emas.

Muammoning dolzarbligi. Jahon miqyosida globallashuv davrida basketbolga qadam qo‘yayotgan basketbolchilarni tayyorlashda ma’naviy-irodaviy sifatlarni shakllantirmasdan turib yuqori natijalarga erishib bo‘lmaydi. Bularning hammasi basketbolchi mahoratni shakllanishining asos sifatida ushbu faoliyatning asosiy ko‘rsatkichlarini aniqlash imkoniyatlarini izlashga majbur etadi va tanlangan mavzuning dolzarbligini ifoda etadi.

Shuningdek, mavzuning dolzarbligini quyidagilar bilan ham izohlash mumkin:

Birinchidan, mashg‘ulotlar jarayonida basketbolchilarning jismoniy sifatlari bilan birga ma’naviy sifatlarini ham o‘zaro mutanosib holda tarbiyalash jismoniy tarbiya va sportning strategik maqsadlaridan biri bo‘lgan millat genofondini sog‘lomlashtirish va kuchli fuqarolik jamiyatini qurishga qodir komil insonlarni tarbiyalashga hissa qo‘shadi;

Ikkinchidan, bugungi hayot sifatlarimiz beqiyos darajada shiddat bilan odimlayotgan o‘zbek xalqi qolaversa barcha tinchliksevar, sportsevar xalqimiz ma’naviy sifatlar o‘zbek xalqi milliy madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlarini ifoda etib, bu xususiyatlarni jahon arenalarida O‘zbekiston sharafini himoya qiladigan basketbolchilarda yanada chuqurroq shakllantirish mamlakatimizni dunyoga yanada yorqinroq yuz tutishini ta’minlaydi.

Ishining maqsadi. Mashg‘ulotlar jarayonida basketbolchilar ma’naviyatini shakllantirishning asosiy omillarini tahlil etish va basketbolchilar ma’naviyatini shakllantirishning samarali usullarini o‘rganishdan iborat.

Ishining vazifalari:

- basketbol mashg'uloti tushunchasi, uning maqsadi, vazifalari va mazmunini yoritish;
- basketbol mashg'ulotlarining uslubiy tamoyillari hamda ularni amalga oshirish yo'llarini aniqlash;
- basketbolchilarning ma'naviy sifatлари va ma'naviy tarbiyaning zarurligini izohlash;
- Xalq harakatli o'yinlari basketbolchilarni ma'naviy tarbiyalashning asosiy omili ekanligini asoslash;
- basketbolchilarning musobaqa faoliyatida ma'naviy tarbiyaning o'rnini va basketbolchining ahloq qoidalari haqida ma'lumot berish;
- basketbolchilar ma'naviyatini shakllantirishning samarali usullarini tadqiq etish.

Ilmiy yangiligi;

-hozirgi globallashtirish davrida basketbolchilar ma'naviyatini shakllantirishning asrlar davomida isbotlangan usullaridan foydalanish uchun adabiyotlar tahlil qilindi.

-basketbol va uning qoidalariga yana bir e'tibor qaratilish bilan birga basketbol tushish jarayonidagi tarbiyaga ijobiy ta'sir ko'rsatish omillari nazarda tutildi.

-basketbolchilarni tarbiyalashda hozirda ular ongiga ta'sir qiluvchi "ommaviy madaniyat" salbiy ko'rinishlaridan himoya qilish maqsadida mashg'ulotlar jarayonida ham ta'lim va tarbiyani takomillashtirish choralari bo'yicha takliflar berildi.

-basketbolchilarni musobaqalarga ma'naviy tayyorlash va basketbolchining odob-ahloq qoidalari va uni shakllantirishning samarali usullari haqida ma'lumotlar keltirildi.

Uchrashuv oldidan yoki uchrashuv davomida basketbolchida qator salbiy holatlar yuzaga kelishi mumkin. Jumladan, ortiqcha hayajonlanish, havotirlanish, qo'rquv alomatlarini paydo bo'lishi, tushkunlikka tushish kabi holatlar ustunligi bilan jangovor holat ustunligi o'rtasidagi muvozanat u yoki bu tomonga o'zgarib turishi mumkin. Ta'kidlash muhimki, salbiy holatlar ustunligi yuzaga kelganda, aksariyat xotirani pand berishi (eslab qolish qobiliyatining zaiflashishi), diqqatni "bo'ysunmasligi", vaziyatni idrok qilishni "loyqalanishi", hissiyotni o'tkirsizlanishi va irodani zaiflashi ro'y berishi mumkin. Bunday vaziyatlarda zukkolik, "makkorlik", topqirlik, uddaburonlik va vaziyatni aniq tasavvur qilish hislatlari ham o'z salohiyatini yo'qotadi.

Boshqa bir vaziyatlarda basketbolchida jazava va talvasaga tushish, jahlni yuzaga kelishi, manmanlik, raqibni mensimaslik, undan o'zini yuqori qo'yish holatlari ham vujudga kelishi mumkin. Bunday vaziyatlarda basketbolchida bir qarashda faollik yuqori bo'lsada, nazorat sifati kamayib ketadi, harakatlar vaziyatga muvofiq bo'lmaydi.

Shuning uchun ham basketbolchilar uchun jismoniy tayyorgarlik qanchalik muhim bo'lsa, ma'naviy-irodaviy tayyorgarlik ham shunchalik ahamiyat kasb etadi. Musobaqalar jarayonida basketbolchilarning ahloq-odob andozalari darajasida o'zini tutishi, musobaqalarni yuqori darajada o'tkazish, tashkilotchilar va boshqa ishtirokchilar huquqlarini, raqib shaxsini hurmat qilish basketbolchilar ma'naviy sifatlariga qo'yiladigan asosiy talablardan biri hisoblanadi.

Musobaqalar jarayonida basketbolchilarning ahloq qoidalari quyidagiladan iborat:

1. Batartiblik. Kundalik jadvaldagi o'yinlar - uchrashuvlar tartib bo'yicha birin-ketin o'z vaqtida o'tkazilishi lozim. O'yinchilar musobaqalarga psixologik jihatdan tayyor bo'lishlari kerak. Basketbolchilarni o'yinga chaqirgan paytda o'yinga tayyor bo'lib turishlari kerak.

2. Ishtirok etish tartibi. Musobaqada ishtirok etish uchun basketbolchilar ro'yxat asosida, musobaqa shartlaridagi talablar bilan o'yinga tushiriladi.

3. Musobaqaga kechikib kelish. Basketbolchilarning musobaqaga sababsiz kechikib kelishi jamoa kayfiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday hollarda murabbiylar tomonidan belgilangan tartibda chora ko'rilishi mumkin.

4. Butun kuch-qudratini namoyon qilish. O'yinchi uchrashuvni yutish uchun butun kuch-qudratini ishlatishi va harakat qilishi shart. Hakamlarni fikrini inobatga olib, ularga qarshilik ko'rsatmasligi va hakamlar qarorini oddiy o'yinchi muhokama qilmasligi lozim.

5. Kiyinish odobi. O'yinchi o'yinga mos kiyinishi kerak. Kiyimlar basketbolga xos bo'lishi va toza bo'lishi lozim. Mos kelmaydigan kundalik yurishdagi mayka va boshqa kiyimlarni o'yin paytida kiyish taqiqlanadi.

6 . So'kinish. O'yinchi so'kinish, xaqoratlash, do'q urishni ifodalaydigan uyatli so'zlardan foydalanmasligi kerak. Ushbu qoidani buzganligi uchun o'yinchiga turnir tartibiga mos jarima qo'llaniladi.

7. O'yinchilarning murabbiysi, vakillari, qarindoshlari. Musobaqa paytida o'yinchining murabbiysi, vakili yoki biror qarindoshi musobaqa tashkilotchilariga, o'yinchilarga, o'yinga nisbatan nojo'ya harakat qilishi yoki noto'g'ri gaplar gapirishi mumkin emas. Ular tomonidan biror hakamlarni haqoratlaydigan so'zlarni ishlatsa, ushbu band qoidasini buzganlik sifatida qaraladi va bosh hakam tomonidan uning uchun ular jazolanadi:

8. Murabbiy maslahati, hulqi. O'yin paytida jamoaviy o'yinda faqat tanaffus vaqtidagina emas o'yinchilarga o'tirgan murabbiy maslahatini, ko'rsatmasini o'yin davomida ham berib borishi mumkin. O'yinchilar murabbiylarini quydagilardan saqlashi kerak:

- 6) Turnir paytida so'kinishdan;
- 7) Haqoratlovchi har qanday harakat yoki jestlarni ifodalashdan;
- 8) Hakam, o'yinchi, raqibi, tamoshabin yoki boshqa shaxslarni so'z bilan haqoratlashdan;
- 9) Hakamni, raqibini, yoki tamoshabinni jismoniy haqorat qilishdan;
- 10) Musobaqa sha'niga putur etkazuvchi yoki hakamlarga yo'naltirilgan nojo'ya matbuot chiqishni tasdiqlash va ularga qo'shilishdan.

9. Haqoratlovchi harakatlar. O'yinchi haqoratlovchi xarakterdagi har qanday harakat yoki imo-ishoralarni qilishi mumkin emas. Ushbu qoidani buzganligi uchun u albatta jarimaga tortiladi, undan tashqari o'yin paytida shunday haqoratlari uchun ogohlantiriladi.

10. To'pni tashlash, irg'itish. O'yinchi achchiqlanib to'pga qo'li yoki oyog'i bilan zarba berishi, o'yin to'xtaganda, to'pni irg'itib yuborishi mumkin emas. Ushbu qoidani buzganligi uchun turnir tartibiga mos jarimaga tortiladi va ogohlantirish oladi.

11. So'z bilan haqoratlash. Musobaqa paytida o'yinchilar so'z bilan hakamni, raqibini, tomoshabinlarni yoki boshqa shaxslarni haqoratlashi mumkin emas.

12. Jismoniy haqoratlash. O'yinchilar hakamni, raqibini, tomoshabinlarni yoki boshqa shaxslarni jismoniy haqoratlashi mumkin emas. "Jismoniy haqoratlash" deb hakamning ruxsatisiz qo'l, bosh yoki to'p bilan o'yinchini yoki boshqa biror shaxsga tegishiga aytiladi.

13. Sportchining hulqiga zid harakat. O'yinchilar o'zini sportchilarga xos holda tutishi hakamlarga, raqiblarga, tomoshabinlarga nisbatan hurmat bilan muomalada bo'lishi kerak. Agar o'yinchi bunday harakatni o'yin paytida sodir qilsa, u holda ogoxlantiriladi.

"Sportchi hulqiga zid harakat"- deb hulq me'yorlarini buzilishi, sportchiga hurmatsizlarcha munosabat, undan tashqari musobaqaga yoki hakamlarga ziyon etkazishi mumkin bo'lgan matbuotdagi og'zaki yoki yozma chiqishlar va ularni tarqatishlar tushuniladi.

14. Jarimalar tizimi. Basketbolchilarga ko'rsatilgan qoidalarni buzganlik uchun hakamlar tomonidan o'yinchining sodir etgan xatosining holatiga qarab jarimaga tortiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Barkamol insonni tarbiyalashning eng muhim vositalaridan biri jismoniy tarbiya va sport hisoblanib, u insonning nafaqat tashqi qiyofasi balki shu bilan birga ichki dunyosini ham shakllantiradi. Sportning o'ziga xos ohanraboga ega bo'lgan turi basketbolga xos turli o'zgaruvchan yo'nalish va tezlikda uzoq vaqt davomida ijro etiladigan texnik va taktik malakalar shug'ullanuvchining jismoniy sifatlarini shakllantirib boradi. Shu bilan birga, chempionat o'yinlarida ijro etiladigan texnik-taktik harakatlar o'zaro qo'llab-quvvatlash, o'zaro yordam, hamjihatlik hislatlarini ham shakllantirib boradi.

Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoev "Ta'lim va tarbiya, ilm-fan, sog'liqni saqlash, madaniyat va san'at, sportni rivojlantirish masalalari, yoshlarimizning chuqur bilimga ega bo'lishi, chet tillarini va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini puxta egallashini ta'minlash doimiy ustuvor vazifamiz bo'lib qoladi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda ma'naviy-ruhiy iqlimni sog'lomlashtirish va aholining jipsligini ta'minlash, yoshlar ongida yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish zaruriyati ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasiga alohida e'tibor berishni taqozo etdi. Shu asosda tadqiq etilgan masalalar bo'yicha quyidagi **xulosalar** berildi:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida ta'kidlanganidek yurtimiz

vakillarining Olimpiya o'yinlari, jahon chempionatlari, Osiyo o'yinlari va chempionatlari hamda xalqaro musobaqalarda yuksak natijalarga erishayotgani, dunyoda O'zbekistonning obro'-e'tibori va sport salohiyati yanada oshayotgani, respublikamiz hududlarida jahon andozalariga mos muhtasham sport inshootlari barpo etilayotgani, o'quvchi va talaba yoshlar o'rtasida uch bosqichdan iborat «Umid nihollari», «Barkamol avlod» va «Universiada» sport o'yinlari ommalashib borayotgani ayniqsa e'tiborlidir.

Basketbolchilarni ma'naviy-axloqiy, milliy-ma'naviy ruhda tarbiyalash orqali ular ongiga milliy g'oyani singdirish borasida ham yuqori samaradorlikka erishish mumkin. Basketbolchilarni qanday qilib ma'naviy-axloqiy tarbiyalash kerakligini aniq rejalashtirmay turib, ular orasida bu boradagi tarbiyaviy ishni samarali olib borib bo'lmaydi. Bu borada ish olib boradigan har bir shaxs shu tarbiyaning mohiyati, usullari, shakllari to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lishi zarur.

Ma'naviy tarbiya davomida basketbolchilarda o'zini o'zi tarbiyalash mexanizmini ham shakllantirish lozim. Bunda yosh basketbolchilarning jismoniy, aqliy, axloqiy, estetik rivojlanishi uchun zarur bo'lgan barcha ma'naviy kuchlarning jadal o'sishi ta'minlanadi, tarbiya va o'zini o'zi tarbiyalashning uzviy birikib ketishi natijasida yoshlar o'z ustida ishlashga o'rgana borib, o'zini o'zi nazorat qilish, o'ziga e'tibor berish, o'zini o'zi idora qilish (boshqarish) ko'nikmasini rivojlantiradi. Shu tariqa, ong bilan xulqning birligi ta'minlanadi.

Musobaqalar jarayonida basketbolchilarda ortiqcha hayajonlanish, havotirlanish, qo'rquv alomatlarini paydo bo'lishi, tushkunlikka tushish kabi holatlar ustunligi bilan jangovor holat ustunligi o'rtasidagi muvozanat u yoki bu tomonga o'zgarib turishi mumkin. Ta'kidlash muhimki, salbiy holatlar ustunligi yuzaga kelganda, aksariyat xotirani pand berishi, diqqatni "bo'ysunmasligi", vaziyatni idrok qilishning "loyqalanishi", hissiyotni o'tkirsizlanishi va irodani zaiflashi ro'y berishi mumkin. Natijada, basketbolchida jazava va talvasaga tushish, jahlni yuzaga kelishi ham mumkin. Shuning uchun ham basketbolchilar uchun jismoniy tayyorgarlik qanchalik muhim bo'lsa, ma'naviy-irodaviy tayyorgarlik ham shunchalik ahamiyat kasb etadi. Musobaqalar jarayonida basketbolchilarning ahloq-odob andozalari darajasida o'zini

tutishi, musobaqalarni yuqori darajada o‘tkazish, tashkilotchilar va boshqa ishtirokchilar huquqlarini, raqib shaxsini hurmat qilishi va basketbolchilarning ahloq qoidalari talablariga qat’iy rioya etishi basketbolchilarni noqulay vaziyatdan xalos etish va muvaffaqiyat qozonishning asosiy omilidir.

Shu asosda tadqiq etilgan masalalar bo‘yicha quyidagi amaliy **tavsiyalar** berildi:

-Globalashuv davrida basketbolchilar ma’naviyatini shakllantirish jarayonida jarayonida “ommaviy madaniyat”ning salbiy oqibatlaridan himoyalash va ushu bilan birga ma’naviy tahdidlarga qarshi turaoladigan immunitetni shakllantirish

-sport murabbiylari ma’naviy tarbiyani samarali tashkil etish uchun avvalo, uning mazmuni bilan puxta tanishishi va ma’naviy tarbiya jarayonida qo‘llanadigan usul va vositalarning konsentrik tarzda shakllantirilganligiga e’tibor berishsa, nazariya va amaliyot masalalari o‘zaro organik bog‘langan olib borish;

-yosh basketbolchilarni ma’naviy tarbiyalash jarayonida ularga shunday bilimlar berishni ta’minlashi kerakki, bu bilimlar orqali, bilishning faolligi, bilim, malaka, ko‘nikmalari ortib borishi ta’minlashi lozim;

-ma’naviy tarbiya basketbolchilarni tirishqoqlikka, puxtalikka, o‘z fikri va xulosalarini nazorat qila olishga, ayniqsa, kuzatish asosida aytiladigan fikrlarning ravon bo‘lishi va ular tinglovchiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishga yordam berishi lozim;

-basketbolchilar ma’naviyatini shakllantirish jarayonida xalqning azaliy qadriyatlari, milliy an’ana urf-odatlaridan sezilarli darajada foydalanish;

-o‘zbekona o‘yinlarda xalqimizning ko‘p yillar davomida to‘plagan boy madaniy merosi, bolalarni jismoniy baquvvat va aqlan barkamol qilib tarbiyalashdek ulkan tarbiyaviy tamoyillaridan foydalanish;

-basketbolchilarda irodani tarbiyalashni ta’minlaydigan, ma’naviy sifatlarni, ayniqsa kattalarga hurmat, samimiylik, prinsipiiallik, odillik o‘zaro yordam kabi fazilatlarini shakllantir usullaridan unumli foydalanish.

VOLEYBOL MUSOBOQA FAOLIYATI SAMARADORLIGIDA SPORTCHILARNING PSIXALOGIK MOTIVLARINI NATIJADORLIKKA TA'SIRINI O'RGANISH

Yoqubova Oyatxon Mirzoxid qizi
O'zDJTSU 2-bosqich magistranti,
Axmedova Dilnavoz Sarvar qizi
O'zDJTSU 2-bosqich magistranti

Anatatsiya

Ushbu maqolada O'zDJTSU qizlar jamoasining 28-mamlakat chempionatida amalga oshirgan Texnik – taktik xarakat ko'rsatkichlari o'lchab, tahlil qilib o'rganilgan. Sportchilarda psixik zo'rliq oqibatlarida jamoaning 1-turda ko'rsatgan TTX ko'rsatkich meyyorlaridan keyingi turlardagi TTX ko'rsatkich meyyorlari bilan taqqoslanib jamoaning o'yin faoliyati natijadorligiga ta'siri ochib berilgan

Masalaning dolzarbligi. Sport faoliyati ikki guruhdan tashkil topgan bo'ladi: 1) sport mashqlari; 2) sport musobaqalari. Musobaqa sport faoliyatining asosiy tom onini tashkil qiladi. Ayni kunda voleybol bo'yicha olib borilayotgan mashg'ulotlar, o'tkazilayotgan musoboqa yuklamalarining hajmi va shiddati yildan-yilga tobora ortib bormoqda. Bunday yuklamalarga bardosh berish, uzoq muddatli musoboqa o'yinlari davomida psixik yuklamalar, jismoniy potensial va texnik-taktik maxoratni saqlab qolish aksariyat insonning maksimal funksional imkoniyati chegarasida kechishi ortiqcha isbot talab qilmaydi. Shuning uchun xam mutahhassis-olimlar va trenerlar o'quv mashg'ulot yuklamalarini individual tartibda, sportchilarning o'yin ampulasiga mos ravishda optimallashtirish imkoniyatini yaratuvchi tadqiqotlarni o'tkazishga urg'u berishmoqda [YU.D. JELEZNYAK, 2013 c. 45-88; A.B. Belyaev, 2011,c.92-145; S. F. Ashurkova, 2020.c 349-430; A. A. Pulatov 2020, b 317-355]. Malumki, mazkur muammo doirasida voleybol bo'yicha o'tkazilayotgan musobaqalar natijadorligi mashg'ulotlar samaradorligini baxolashda va ularni optimallashtirishda integral mezon sifatida xizmat qiladi [O.C. Krasnikova, 2016,c 66-71; e.YU.Doroshenyu. 2013, c. 41-45]

Tadqiqotning maqsadi O‘zDJTSU universitetining voleybol jamoasini mamlakat chempionatida namoyish etgan musoboqa natijadorligiga psixologik zo‘riqlashning ta‘sirini o‘rganishga bag‘ishlangan.

Tadqiqot obekti, metodlari va uni tashkil qilish. Tadqiqot obekti sifatida O‘zDJTSU qizlar jamoasining musoboqa o‘yinlari tanlangan. Tadqiqotda „Stenografik“ kuzatuv va statistik tahlil metodlaridan foydalanilgan. Tadqiqot 2021-yil mart - sentabr oylari davomida o‘tkazilgan bo‘lib, unda musoboqa o‘yinlarida qayt etilgan quyidagi ko‘rsatkichlar tahlil qilingan: Σ - o‘yinlar davomida ijro etilgan texnik usullarning umumiy xajmi; + - yutilgan (ochkoli) usullar; - - yutqizilgan usullar; \pm - o‘yinda qolgan usullar va ularning foizli nisbati (%) – natijadorligi.

Tadqiqot natijalari va ularning qiyosiy tahlili. Malumki, mamlakat chempionatida ishtirok etuvchi klub jamoalarida o‘yinlar samaradorligi, jumladan TTH lar xajmi va ularning natijadorligini o‘rganish davomida kayd etiladigan ko‘rsatkichlar mashg‘ulotlarni maksadli taminlanish uchun xizmat kiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zDJTSU (1-jadval) chempionatning 1 – tur o‘yinlarida O‘zDJTSU jamoasi jami 1458 ta texnik usullarni amalga oshirgan. Shu jumladan yutilgan usullar (to‘plar) -293 ta, o‘yinda qolgan to‘plar – 708 ta va yutqizilgan to‘plar 147 ta. O‘yin natijadorligi – 20%

2 – tur o‘yinlarida O‘zDJTSU jamoasi jami Σ - 1504 ta; + -265 ta, \pm – 1092 ta; – - 152 ta; natijadorlik – 18%.

3 – tur o‘yinlarida O‘zDJTSU jamoasi jami Σ - 1933 ta; + -212 ta; \pm – 1273 ta – -425 ta; natijadorlik – 12%.

4 – tur o‘yinlarida O‘zDJTSU jamoasi jami Σ - 1127 + -212 ta; \pm – 804 ta; va – - 111 ta. O‘yin natijadorligi – 19%.

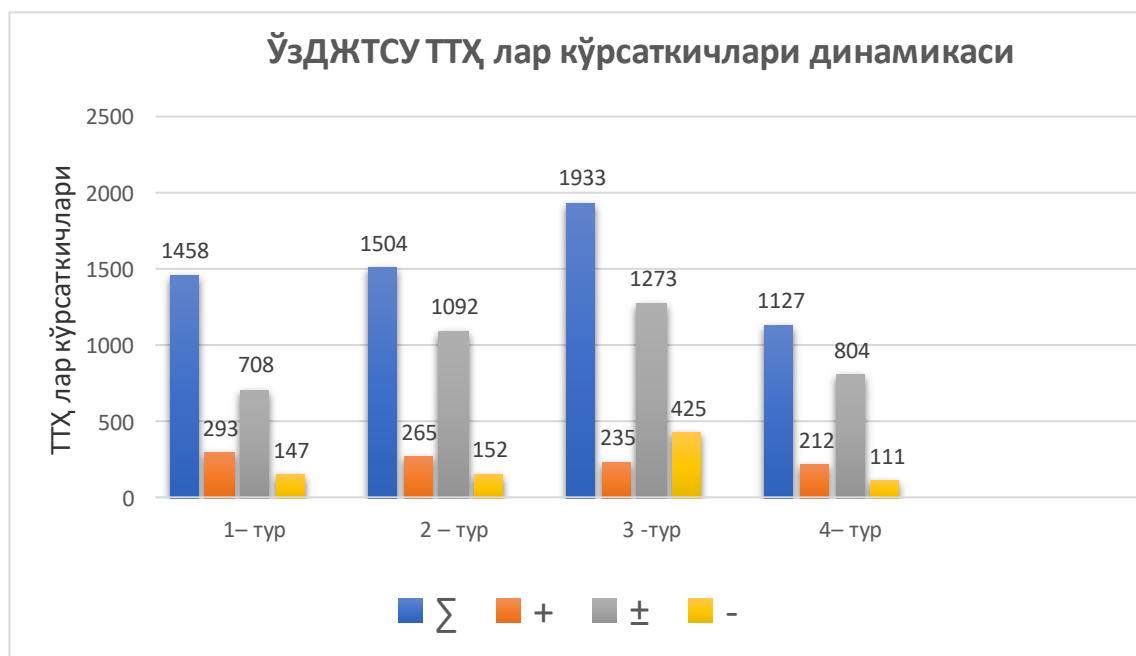
Chempionat davomida esa O‘zDJTSU jamoasi jami 4564 ta texnik usullarni amalga oshirgan. Shu jumladan yutilgan usullar (to‘plar) - 1195 ta, o‘yinda qolgan to‘plar – 3877 ta va yutqizilgan to‘plar 645 ta. O‘yin natijadorligi – 22% ni tashkil qildi.

1-jadval

O‘zDJTSU qizlar jamoasida 28-mamlakat chempionatida ijro etilgan TTH lar ko‘rsatkichlari dinamikasi

TURLAR	Σ	+	\pm	-	N-%da
1- tur	1458	293	708	147	20%
2 - tur	1504	265	1092	152	18%
3 -tur	1933	235	1273	425	12%
4- tur	1127	212	804	111	19%
Jami	4564	1195	3877	645	22%

O‘zDJTSU qizlar jamoasida qayt etilgan ko‘rsatkichlar dinamikasida ko‘rinib turibdiki, chempionatning 1turda kuzatilgan TTH larning umumiy xajmi (1458 ta) qolgan tur musoboqa o‘yinlari yakuniga kelib keskin tushib ketgan va 1127 taga teng bo‘lgan. O‘yinlar davomida muvoffaqiyatli ijro etilgan (ochko keltirgan) to‘plar (+) ham tur yakuniga kelib tushib ketgan va muvofiq ravishda 293 xamda 212 marta bilan ifodalandi, o‘yinda qoldirilgan (\pm) to‘plar esa aksincha ko‘tarilgan 804 ta. Musoboqa samaradorligi ijro etilgan TTH lar bo‘yicha barqaror ko‘rsatkichlar bilan farqlangan: 1 tur – 20%, 2 tur 18%, 3 tur 12%, 4-tur – 19%. Chempionat davomida O‘zDJTSU jamoasi qizlarida 4564 tani tashkil etgan bo‘lsa, shundan 645 ta to‘p yutqazilgan. TTH larning o‘rtacha samaradorligi 22% ni tashkil etgan. Bunday ko‘rsatkichlar dinamikasi ushbu jamoa qizlarida psixik motivlar yetarli shakllanmaganidan va anaayrob chidamkorlik darajasi nisbatan sust sayqal topganidan darak beradi. Aynan mazkur qobilyatlarning etarli rivojlanmaganligi chempionat davomida texnik-taktik maxoratni barqaror saqlanishiga imkon bermagan – deb ta’kidlashga asos bo‘ladi.

Ko‘rinib turibdiki,

championatning etakchi jamoasi bo'lgan O'zDJTSU jamoasi voleybolchi qizlarida barcha turlar bo'yicha ijro etilgan TTH lar ko'rsatkichlari, jumladan ularning umumiy hajmi, ochkoli to'plar, o'yinda qolgan va yutqazilgan to'plarga nisbati ochkoli to'p ko'rsatkichlari natijasidan ancha sust namoyish etilgan.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot natijalari va ularning qiyosiy taxliliga asosan xulosa qilish mumkinki, 28 chempionat musoboqalarida ishtirok etgan sportchi qizlar jamoasida kuzatilgan TTH lar hajmi va ularning narijadorligi yuqori malakali voleybolchi qizlar uchun belgilangan halqaro standart mezonlaridan past darajada namoyish etilgan. Agar Rossiya yoki evropa voleybol amaliyotida yillik tayyorgarlik davomida turlar soni 3-4 barobarga ortiq ekanligi va bundan tashqari ichki musoboqalardan tashqari jamoalarni turli xalqaro musoboqalarda ishtiroki e'tiborga olinadigan bo'lsa, yurtimizda o'tkazilayotgan musoboqalarda ishtirok etuvchi mahalliy klub jamoalarining texnik-taktik maxorat salohiyati nihoyatda sust ekanligi ma'lum bo'ladi. Demak, birinchidan, sportchilarning psixologik motivlarini, Sport jamoasidagi o'zaro ijtimoiy-psixologik munosabatlar jarayonini, jamoani boshqarishni va jamoa sportchilarining boshqaruvchilik qobiliyatlarini shakllantirish, O'zDJTSU jamoasi ichki psixik mexanizmlarning qonuniyatlarini o'rganish, boshqarish uslublarini takomillashtirish, voleybol jamoalaridagi liderlik masalalari va ulaming o'zaro munosabatlarini o'rganish, sportchining xulq-atvorini, qiziqishlarini va ijtimoiy psixologik motivlarini vatanparvarlik ruhida sayqal toptirish, sportchilarning musobaqalarda muvaffaqiyatli qatnashishini ta'minlash uchun murabbiy va boshqa shaxslaring jamoaga ta'sirini e'tiborga olish. Ikkinchidan mamlakatimizda tashkil e'tilayotgan musoboqalar soni va chempionat turlarini ko'paytirish maqsadga muvofiqdir. Uchinchidan , chempionatda ishtirok e'tuvchi voleybolchi qizlarda barcha tayyorgarlik turlari (jismoniy, psixofunksional va texnik-taktik) da yuksak natija ko'rsatishni taminlovchi umumiy va maxsus ish qobiliyatini maqsadli shakllantirish talab qilinadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Ashurkova S.F. Teoriya i metodika voleybola/uchebnik – Toshkent ”zkitobsavdonashriyoti” 2020 - 536с.
2. Belyaev A. V. Voleybol: Teoriya i metodika trenirovki/ A.V. Belyaevb L.V. Бульника. М. : GVG Divizion. 2011-176 s.
3. Jeleznyak YU.D. Teoriya i metodika sportivnyx igr/ uchebnik dlya st-v VUZ. M. izd-y sentr „Akademiya 2013-464 s.
4. Pulatov A. A. Voleybol nazariyasi va uslubiyati / darslik, Toshkent 2020-448b.
5. Doroshenko E.YU. Modelnye pokazateli texniko-takticheskix deystviy v sisteme upravleniya sorevnavatelnoy deyatelnostyu voleybolistov./ J. Fizicheskoe vospitanie studentov – 2013.- N5-c.41-45
6. Krasnikova O.C. Rezultativnost sorevnovatelnoy deyatelnosti vysokokvalifitsirovannyx napadayushix v mujskix voleybolnyx komandax/ J. Vestnik NVGU, 2016-N 1,-c. 66-71

RUHIY ZO‘RIQISH VA UNI OLDINI OLISHNING O‘ZIGA XOSLIGI

Eshberdiyeva Risolat Dusmuratova
Samarqand viloyati Paxtachi tumani 21-maktab psixologi

Insonning har qanday faoliyati aqliy, ijodiy va jismoniy ishlari zo‘riqishni talab qiladi. Shunday yo‘l bilan insonlar hayotiy vaziyatlarda oldilarida turgan vazifalarga uzoq vaqt ishini diqqatlarini jamlab, ularni ishonch bilan to‘liq yecha oladilar. Inson ishini muvaffaqiyatli tugatgandan so‘ng yengillashish va bo‘shashish hissini boshdan kechiradi. Bu holat bo‘shashish deb ataladi. Nerv va gormonal yo‘llar orqali zo‘riqib, funktsiyaning organik (stress) muvaffaqiyatga erishishda muhim omil hisoblanadi. U inson uchun zararli hisoblanmaydi, agar sarflangan energiya tezda bo‘shashish orqali qayta tiklansa, tanafuslar va bo‘sh vaqtdan unumli foydalanish yo‘li bilan bo‘shashishga erishish mumkin. Bo‘shashishga boshqa faoliyat turiga ko‘chish orqali ham erishish mumkin.

Lekin zo‘riqish inson ijodiy faoliyatini tormozlashi, ish qobiliyatini pasaytirishi, sog‘liqqa zararli ta‘sir ko‘rstishi mumkin. Agar bo‘shashish yetarlicha bo‘lmasa, yuqoridagi xolatlarni kuzatish mumkin. Ular shaxsiy hayot va ishdagi nizoli vaziyatlar, shaxslararo munosabatning buzilishi, kelajakka ishonmaslik, xavf- xatardan qo‘rqish, ishni doimo qisqa muddatdatopshirish tufayli o‘z vaqtida ulgura olmaslikdan qo‘rqish va boshqalarni kiritish mumkin.

Shu bilan birga jamoadagi nosog‘lom psixologik iqlim, shaxs xarakterining bo‘shligi, qo‘rqish, muvaf-faqiyatsizliklar, o‘z imkoniyatlarini yuqori baholsh, boshqa kishilar bilan munosabat aloqalarning yetishmas-ligi, ijtimoiy ajralib qolish ham uzoq zo‘riqish xolatiga olib kelishi mumkin. Barcha stress xolatlarida salbiy hissiyotlar rol o‘ynaydi. Ular inson faoliyatiga va uning organizmiga buzuvchi ta‘sir ko‘rsatadi.

Nevroz organizm va muhit orasidagi dinamikaning barqaror bo‘lishi oqibatida paydo bo‘ladigan kasallik bo‘lib, ma‘lumotlarni qayta ishlash, hissiyot, boshqarish bilan bog‘liq miyadagi jarayonlarning o‘zgarishiga olib keladi. Bu o‘zgarishlar motor va sensor funksiyalarni jalb qiladi, aqliy va jismoniy ish qobiliyatining pasayishiga olib keladi.

Organizm va muhit orasidagi dinamika yoki muhitning noanomol sharoitlari yoki organizmning anormal holatidan buzilishi mumkin. Masalan, muhitdan keluvchi bir kuzatuvchiningo‘zi bir odamga undovchi ta‘sir ko‘rsatsa, boshqa birida og‘riq reaksiyasini vujudga keltirishi mumkin. Boshqacha so‘zlar bilan aytganda, jismoniy va ruhiy mashq qilgan, kelajakka ishonch bilan qarovchi inson sog‘lig‘iga ziyon keltirmasdan ishlashi mumkin.

Tashqi muhit sharoitlariga bog‘liq nerv psixik kasalliklarining vujudga kelishi va taraqqiyotida stresslarning ta‘siriga katta ahamiyat beriladi, ayniqsa, bu yurak-qon tomir kasalliklariga tegishlidir. Shu bilan birga stressga ijobiy ta‘sir, ya‘ni ish qobiliyatini oshirish xislati xos. Shuning uchun ham stressni "hayot tuzi" deb atashadi. Tuzdan foydalanishda me‘yor rol' o‘ynaganidek, stressning ham me‘yori mehnat unumdorligini oshirishi mumkin yoki me‘yordan ortishi sog‘liq uchun zararli bo‘lishi mumkin. Inson aqlli mavjudot sifatida, agarda u bilimlar, tartib, irodaviy hislatlar va faollikka ega bo‘lsa stressning to‘g‘ri dozasi o‘zi uchun aniqlashi mumkin.

Stress - bu inson atrof-muhit o'zgarishlariga moslashishida yuzaga keluvchi ruhiy va jismoniy holat. Bu organizmning zarbaga, tashqaridan qilingan bosimga javoban keskinroq qarshilik ko'rsatish. Biz ularni uncha yoqimlibo'lmagan odatiy hol sifatida qabul qilamiz bu atrof muhitning uzoq vaqt ta'siri bo'lib, individ uchun hissiy organizmning boshqariluvchi tizimida va markaziy nerv sistemasida unga mos reaksiyalarni vujudga keltiradi.

Amaliy nuqtai nazardan stress nima? Buni tushunish uchun stressning asosiy alomatlarini ko'rib chiqamiz:

Doimiy bezovtalik, tushkun holatda yurish, ba'zida bu holatlar hech qanday sabablarsiz yuzaga keladi.

Yomon, notinch uyqu.

Depressiya, jismoniy zaiflik, bosh og'rig'i, charchoq, biron narsa qilish yoqmasligi.

Diqqatni kamayishi, bu o'qish yoki ishlashni qiyinlashtiradi. Xotiradagi muammolar va fikrlash jarayonining sekinlashishi.

Dam olish, ish va muammolarni bir chetga chetga surib qo'ya olmaslik.

Boshqalarga, hatto eng yaxshi do'stlarga, oila va yaqin kishilarga qiziqishning yo'qligi.

Doimiy paydo bo'ladigan yig'lash, ko'z yosh to'kish, xafagarchilik, umidsizlik, o'z-o'ziga achinish hissi.

Ishtahaning pasayishi — ba'zida esa aksincha: oziq-ovqatni ortiqcha yeb yuborish.

Ko'pincha asabiy odatlar rivojlanadi: kishi labini tishlaydi, tirnoqlarini tishlaydi va hokazo. Kishida befarqlik, odamlarga ishonchsizlik paydo bo'ladi.

Agar siz stress holatda bo'lsangiz, bu bir narsa demakdir: sizning organizmingiz qandaydir tashqi ta'sirga javob reaksiyasini qaytardi.

Stressning sababi aslida insonni ta'sirlaydigan, bezovta qiladigan har qanday narsa bo'lishi mumkin. Misol uchun, tashqi sabablarga biron nima tufayli payo bo'lgan bezovtalikni kiritsa bo'ladi (ish joyini o'zgartirish, qarindoshning o'limi).

Stressning ichki sabablari hayotiy qadriyatlar va e'tiqodlarni o'z ichiga oladi. Bunga shaxsiy baholashi ham kiradi

Stress va depressiya ayol va erkaklarda taxminan teng darajada uchrashi mumkin. Biroq, har bir organizm o'z xususiyatlariga ega. Agar siz o'zingizda stress haqida so'zlashi mumkin bo'lgan alomatlarini sezsangiz, birinchi navbatda holat sababchilarini aniqlash kerak. Stressning oqibatlaridan ko'ra sabablarini bartaraf etish ancha osonroq. «Barcha kasalliklar asabdan» degani yolg'on emas.

Stressning o'z harakatlantiruvchi qurilmasi o'z davriyligi mavjud va bu quyidagilarda ko'rinadi.

1- bosqich. Xavotirlanish ta'siri. Organizm quvvatni ishga soluvchi garmonlar ajratgan holda unga qarshilik ko'rsatadi. Xavotirlanish ta'siri qandaydir shiddatli yallig'lanish jarayoni yordamida namoyon bo'lishi mumkin. Keyinchalik hammasi o'z o'rniga tushadi- odam stressgacha bo'lgan holatga qaytadi. Agar zo'riqishni yenga olmagan bo'lsangiz ikkinchi bosqichni yuzaga keltiradi.

2- bosqich unga moslashish bosqichi boshlanadi. Organizm stress bilan kelishishga harakat qiladi, nima qilib bo'lsa ham, undan xalos bo'lishga intiladi. Buyrak usti bezlarining faolligi oshadi, ular yallig'lanishga qarshi xususiyatlarga ega bo'lgan kortikosteroidlarni qongaishlab chiqaradi. Lekin zo'riqishgamoslashish jarayoni o'z nihoyasiga yetayotgan kuchalarni arang tutib turgan quvvatni so'rib oladi. Jang ham, tinchlik ham bo'lmagan bu holatabadiy davom etishi mumkin emas. Uning yakuni uchinchi bosqichni yuzaga keltiradi.

3- stressning uchinchi bosqichi: inson organizmini tamoman holdan toyishini yuzaga keltiradi.

Asabiy vaziyatni, yaxshisi birinchi bosqichda, juda bo'lmaganda ikkinchi bosqichda bartaraf etish lozim. Buning ikki yo'li mavjud.

1. Muammoda diqqatni jamlash metodi - asbiy vaziyatning o'zini nazorat qilish va o'zgartirishdan iborat. Umuman olganda muammoda diqqatni jamlash usuli, qoidaga ko'ra, boshqarish mumkin bo'lgan asabiylashish omiliga duch kelganingizda, y'ani birorchorani qo'llamoqchi bo'lgan vaziyatda juda foydali hisoblanadi. Muammoni tahlil qilib chiqing: ba'zida o'z muammolarimizni oshirib yuboramiz Haqiqatan hammuammo

bilan ish ko'ramizmi yoki bu zo'riqish holati ikki lahzada hal etiladigan arziyas narsadan yuzaga kelganmi, aniqlab olish zarur.

2. Diqqatni hissiyotlarda jamlash usuli - odamlar vaziyatga nisbatan o'zlarining ehtirosli ta'sirlarini nazorat qilishga urinishlaridan iborat. Hissiyotlarda jamlangan harakatlar nazorat ostidan chiqib ketgan zo'riqishni engish uchun mos keladi. Bu ikki usul bir vaqtning o'zida qo'llanilishi mumkin.

Biz insondagi ruhiy zo'riqishni oldidini olish uchun quyidagi tavsiyalarni beramiz:

1. Tez fursatda tanani bo'shashtirish.
2. Miyaga dam berish.
3. Zo'riqishga olib keladigan vaziyatlardan nari bo'ling.
4. Sun'iy zo'riqishni yuzaga keltiruvchi salbiy xotiralardan voz keching.
5. Ovqatlanishda foydali maxsulotlarga urg'u bering.

BOLAGA MOSLASHISHNING MAKTABGA MOSLASHISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. MOSLASHISH TURLARI VA DARAJALARI. MAKTABNI MOSLASHTIRISH: BIRINCHI SINIF O'QUVCHILARIGA QANDAY YORDAM BERISH KERAK

*Sodiqova Feruzaxon Olimovna
Farg'ona viloyati Furqat tumani 7-maktab psixologi*

Maktab - inson hayoti davomida eng muhim hayotiy jarayondir. Bu yerda u barcha kerakli bilim, ko'nikmalarni, keyingi ijodiy va ma'naviy rivojlanish uchun ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, hatto muvaffaqiyatli va sodiq bolalar bog'chasi bolalar, o'zlari uchun mutlaqo yangi jamiyatni jiddiy qabul qilish, jiddiy va tizimli o'rganish, intizomga ehtiyoj sezadi, bu kelajakda qatnashmagan kelajakdagi

birinchi sinf o'quvchilarini aytmaslik uchun maktabgacha muassasa. Ularning barchasi uchun sizga to'g'ri, tizim moslashuvi kerak.

Oldindan, yaxshisi bilan oldindan boshlash kerak katta guruh Bolalar bog'chasi. Tabiiyki, doirasida mahalliy ijtimoiy o'qituvchi bolalarni maktab dasturi, xulq-atvor, intizomning tamoyillari bilan tanishtirish, birinchi sinfning ish oqimining qisqa muddatli simulyatsiyasi o'tkaziladi. Biroq, amaliy namoyishlar sifatida ushbu protseduralar ko'pincha etarli emas - bola, yuqorida ko'rsatilgan voqealarni sof ravishda sezadi o'yin shakliMaktabgacha guruhga muntazam tashrif buyurish mumkin.

Ushbu kontekstda ishlash kerak bo'lgan asosiy yo'nalishlar:

To'g'ri psixologik muhit yaratish va murakkab o'quv jarayoniga e'tibor qaratish. Alohida-alohida, agar bola maktabgacha ta'lim muassasasini ziyorat qilishning o'ziga xos jihatlariga e'tibor qaratish, ayniqsa, maktabgacha ta'lim muassasasini ziyorat qilishning alohida jihatlariga e'tibor qaratish kerak (uxlash

MOSLASHISH DARAJASI

Ikki xil odamlar mavjud emas. Va bolalar o'z psixologik xususiyatlarga ega. ba'zi u talab bir necha kun, yangi sharoitga ko'nikib olish uchun, va bir oy ichida kimdir g'alati jamoasi noqulay his etadi. Psixologlar an'anaviy uch guruhga bolalarni bo'lingan bo'lishi. Birinchi - bu yumshoq moslashuvi bilan bolalar hisoblanadi. Bu tez yangi jamoasining quying bolalar, do'stlar qilish o'z ichiga oladi. Bunday bolalar hamda ularning barcha e'tibor yangi narsalarni o'rganishga qaratilgan, o'qituvchilar bilan til topish.

Bolalar ikkinchi guruh eng keng tarqalgan hisoblanadi. Bu maktabga o'rtacha moslashuvi bilan chaqaloqlarni o'z ichiga oladi. Ular uzoq bo'lishi, yangi sharoitlarda ko'nikishim davri, ikki oy uchun bir necha hafta dan oladi. bolalar ta'lim erta bosqichlarida u erda qabul qilish edi bo'lgan shartlarni qabul qilmayman. Ular do'stlari bilan gaplashish mumkin saboq, o'qituvchi Kommentariyalar quloq emas. Bu bolalar dastlab ta'lim qiziqish ko'rsatish yo'q edi. Juda tez-tez bu guruhda maktab ishtirok qilmadi bolalarni o'z ichiga oladi. ota-onalar 1 sentyabr oldin ham bolalar bilan tegishli suhbatni sarflaydi, agar maktabga bolalar moslashtirish tezroq bo'ladi. Bu foyda beradi

kelayotgan hayajonli o'zgarishlar yashaydi bola tushuntirishi kerak. zarur bo'lsa, bola psixolog ishlashi mumkin.

Uchinchi guruh - moslashish shiddatli darajasi bilan bolalar. xatti salbiy shakllarini kuzatilgan bola, u o'qituvchiga quloq solmadi, sinfdoshlar xafa. Common aniq qarama-qarshi ifodasidir - kichik talaba o'zi kirib chaqirib oldi. Bola o'qituvchining savollariga javob bermaydi, gapirish emas, juda jim. Ko'p hollarda, bu bolalar deyarli o'quv shimib emas. maktabga moslashish bola muammo tez-tez bir sabab bor. Bu oilada bir psixologik travma yoki norozilik hisoblanadi. albatta, mumkin emas, bu vaziyatda mutaxassis bilmas.

HALI DUCH KERAK QIYINCHILIKLAR

Maktabga bola muvaffaqiyatli moslashtirish - yo'q oson ish. bir o'g'li yoki qizi, yangi jamoa bilan til zarb bilan oson va ta'lim manfaatdor birinchi guruh, tegishli bo'lsa ham, u qiyinchiliklarga duch kerak bo'ladi, nima uchun tayyorlangan bo'lishi kerak. oz dangasa talaba - eng ota-ona eng keng tarqalgan shikoyat. Aslida, bola aybdor hech bir tarzda bo'ladi. U faqat turtki yo'qotgan. U, bir yoki bir boshqa dars ishtirok muayyan mavzuda siz Topshiriq qilish manfaatdor emas. Men ishonch ko'p ota-onalar farzandlari qo'shiq, gimnastika, sovrinlar kabi dars ishtirok etish uchun baxtli ekanligini sezdim emasman. Ular hayron vaqt o'tkazish mumkin, chunki. o'qituvchilar va ota-onalar vazifasi - qiziqish yo'qolgan qilingan bir mavzu, ishtirok etish uchun talaba qiziqtirgan uchun.

Verbilizm - birinchi sinf o'quvchilariga ko'plab ota-onasini yuzma bo'lgan yana bir muammo. muammo ekanini, erta yoshdagi ko'p onalar va otalar bola so'z rivojlantirishga qaratilayotgan e'tibor ko'p. Ikki yillik bola bajarishda ayiq haqida she'r muhabbat emas. izzat oshiradi Todd qoyil. Maktab, shuningdek shogird qodir ekanini butun bo'ladi - u, sof talk, mutlaq murakkab aniq chiroyli eshitiladi bo'lyapdi. Shu fikr jarayonlar juda sekin bo'ladi. dastur (maktabga bolalar moslashtirish - bu har bir birinchi sinf shogirdlari uchun qiyin yo'ldir) samarali faoliyatini rag'batlantirish ma'lumotlar o'z ichiga olishi kerak

OTA-ONALAR, NIMA QILISH MUMKIN?

Faqat maktabda o'qishga boshlagan bola, u juda muhim ma'naviy qo'llab-quvvatlash hisoblanadi. to'g'ri muomala qanday ota va ona, yangi sharoitga yosh talabalar qaram moslashuvi. Bu uning barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar chaqaloqni qo'llab-quvvatlash kerak, va har qanday holatda ham muvaffaqiyatsizliklar uchun aybdor emas. Boshqa talabalar bilan bolani solishtirish qilmang. Siz o'quvchisi o'z natijasida hidoyat edi ishonch hosil qilish kerak. bugun o'g'li bo'lsa Masalan, burch, faqat ikki xatolar qilgan, va kecha uch bor edi, bu bir esla, albatta sazovor bo'lgan haqiqiy muvaffaqiyat, deb!

Ota-onalar boshqa nima qilish kerak? maktabga bolalar moslashtirish bo'yicha ish kunning ma'lum bir rejimida shakllantirish asoslangan. Bu yaxshi vaqtida yotish kerak sinib o'rgatish zarur, shuning uchun hech qanday muammo ertalab olish. Shoshqaloqlik - bola uchun qo'shimcha stress. Bola harakat aynan nima kursini bilish kerak. Ertalab - maktabda, tushlikda - kechqurun burch - vaqtida yotib, va hafta oxirida siz ularning ota-onalari bilan kulgili bo'lishi mumkin.

SURUNKALI MUVAFFAQIYATLI

Trening boshida, har bir bola - bir bo'sh sahifa. inveterate judo ham - Nima uchun shunday bir bola qadrlash aylanadi, va boshqa bo'ladi, deb? ahmoq bir kambag'al ta'lim bolani ayblash. Surunkali yomon ishlashi, birinchi navbatda, faqat ota-ona, o'qituvchi va bir nuqson hisoblanadi. Nima bo'ladi? Oz o'quvchisi oldiga qo'yadigan vazifa bilan engish uchun qodir emas, kayfiyat kamayadi. Biroq, ko'p ota-onalar faqat, vaziyatni avj oldirish bolani ta'na boshlaydi. yosh talaba o'z qobiliyatlarini noaniqlik sezilarli darajada o'sadi. U yana salbiy his qilish, ularning ta'lim davom istamaydi. Shunday qilib surunkali muvaffaqiyatli rivojlantirish.

Maktab ota-onalar bolalarning moslashish davrida sabr kerak. Onalar va onalar bolaning ko'p muammolar zudlik bilan olinadi, deb aslida uchun tayyor bo'lishi kerak. Agar to'g'ri ish muvaffaqiyatli ijrosi uchun mukofotladim bolani rag'batlantirish bo'lsa, talaba yana va yana darslari ishtirok istaydi.

Har yili ichki shakllantirish texnikasi yaxshilandi. ko'p ta'lim muassasalarida bugun birinchi sinf bolalar faoliyatini baholashning uchun turishga qaror qildi. Allaqachon aniq natijalar. maktab sharoitiga bolalar moslashtirish kam og'riqli o'tadi.

THE ROLE OF CLUSTER IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE

Gazieva Saida Turgunovna
teacher of Chirchik State Pedagogical Institute

Education can achieve its results only if it has roots in science and industry, social life, in short, life, and is fully integrated with the domestic and related sectors. A state that is able to maintain uninterrupted communication in all its aspects and apply it to all spheres of public life will prosper. It is no secret that our country is doing a lot in the field of education. Radical improvement of the education system, identification of target areas for the training of specialists with higher education, in particular, continuous improvement of professional skills and knowledge of teachers are among the most pressing issues. It is no coincidence that the Address of the President of the Republic of Uzbekistan to the Oliy Majlis on the most important priorities for 2019 emphasizes the relationship between science and education, education and socio-economic life. At the heart of the education system is human capital, its proper distribution, effective use and targeted orientation. Achieving full continuity of education is one of the most important tasks before us.¹⁸

The radical changes that have taken place in recent years have necessitated a rethinking of new approaches to all spheres of public life, existing views, concepts and attitudes in the light of development and efficiency criteria. Noting that a lot of positive work has been done in the field of education and training during the years of

¹⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909—sonli Qarori, Toshkent, 2017 yil 20 aprel.

independence, it should be noted that the inability to clearly define goals and ways to achieve them, in-depth study of labor market requirements, inconsistencies in supply and demand, social status and aspirations as a result, many serious errors and omissions were also observed. As a result, the requirements of the Law on Education and the National Training Program have not been fully met. Over the years, we have focused more on finding our own way in education and training, as in all areas.¹⁹

It is known that the process of learning (information) is a process of systematic development of spiritual and mental abilities, the formation of knowledge and understanding, and the formation of the ability to use the acquired knowledge. This process can be done by the learner or with the help of someone else. The learning process is based on different methods.²⁰

Method is derived from the Greek word "metodos", which means a way of research or knowledge, theory, doctrine.

Teaching method (method) can be defined as a systematic and regulated approach to the organization of purposeful, focused activities of the learner and the teacher. We can think of the education model as a structure for the implementation of the educational process, which is carried out using one or more teaching methods.

A teaching method is a systematic approach to the organization of a purposeful, collaborative activity between a learner and a teacher. Teaching methods determine the role of teachers and students in the learning process, how to organize and conduct the learning process, and what actions students should take in the process.

Many scholars have different interpretations of the classification of teaching methods. We will consider these classifications below.

I.Y. Lerner and M.N.Skatkin divide teaching methods into:

- explanation;
- reproductive method;
- problem-solving method;

¹⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli, Toshkent, 2017-yil 7-fevral.

²⁰ Bayar, A. (2014). The components of effective professional development activities in terms of teachers' perspective. International Online Journal of Educational Sciences, 6(2), 319–327. doi:10.15345/iojes.2014.02.006.

- partial research method;
- research method.²¹

S.I.Perovskiy and Y.Y.Golant classification:

- active;
- passive.²²

Classification of YK Babansky:

- Organization and implementation of educational work;
- methods of control and self-control;
- cognitive games, educational discussions, interesting situations methods of exhortation, encouragement, reprimand and control.²³

Methods consist of several main groups, each of which in turn is divided into subgroups and their individual methods. Teaching methods according to the organization of learning activities, transmission, reception, comprehension, memorization of educational information, ensuring the practical application of acquired knowledge, the formation of practical skills and competencies can be divided into the following groups:

- Verbal (methods of verbal transmission and auditory reception of information or oral methods - story, lecture, conversation, etc.); Methods of visual transmission and reception of educational information (visual methods - visual, demonstration, etc.);
- providing teaching practice through practical labor actions (practical methods - exercises, laboratory experiments, labor movements, etc.).

The choice of methods and methodological approaches in the preparation of the teacher for a new topic means to balance their interaction in time and didactic purpose. As a result, it is possible to ensure a high level of intellectual and practical activity of students. Properly used methods deepen the knowledge of objective reality and increase the overall and scientific level of the training.

²¹ So, W. W. M., & Watkins, D. A. (2005). From beginning teacher education to professional teaching: A study of the thinking of Hong Kong primary science teachers. *Teaching and Teacher Education*, 21, 525–541.

²² Giordano, E. A. (2008). *School clusters and teacher resource centres*. Paris: Unesco, IIEP. Levine, M. (2010). *Developing principles for clinically based teacher education*. Washington, DC: National Council for Accreditation of Teacher Education.

²³ Bayar, A. (2014). The components of effective professional development activities in terms of teachers' perspective.

Cluster Method (Network Technology)

This method is aimed at teaching logical thinking, broadening the scope of general thinking, the use of literature independently. It helps to accelerate and expand students' thinking before they delve deeper into a topic:

1. A word on the topic is written in the middle of a large piece of paper or board.
2. Students begin to write around them the words and sentences that come to mind.
3. As soon as new ideas appear, the words that come to mind are immediately written down.
4. The process of writing the words continues until the time set by the teacher is over or all the words and ideas are finished.²⁴

The word "cluster" goes back to the English word cluster, cluster, clyster, which means in translation a bunch, a bunch, a bush, a common courtyard and the surrounding courtyard buildings. This term was first introduced into scientific use by Michael Eugene Porter (in the book *Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press, 1990, published in Russian under the title: *International Competition: Competitive Advantages of Countries*. M.: International Relations, 1993).

The problem of creating innovative clusters is currently in its infancy. Therefore, the analysis and generalization of the existing experience in this direction are of particular value.

1. Educational innovation cluster – bringing together representatives of the industry: universities, research centers, industry, by creating local zones with certain preferences, where all participants in the chain from the beginning of development to the innovative finished product (scientific institutions, small innovative companies, testing centers, centers collective use of expensive equipment, specialized certified laboratories, universities and training centers that supply specialists needed by these companies, patent offices) would be in constant interaction.

2. *Educational cluster* – a system of training, mutual learning and self-learning tools in the innovation chain education - technology - production, based mainly on horizontal links within the chain (building an integral system of multi-level training of specialists for enterprises based on the integration of an educational institution and employers, ensuring quality improvement, reducing training time, securing graduates at enterprises, creating a flexible system for advanced training of qualified specialists in enterprises, taking into account current and forecast production requirements).

3. *A scientific and educational cluster* is a unified system of continuous education from school to production.

4. *An educational cluster* is understood as “the connection of an employer and educational institutions using a set of end-to-end programs”.

It turned out that 87% of teachers do not associate the term “cluster” with education in any way; 10% perceive it as a hierarchical scheme for teaching professional competencies - from creating lesson plans to creating targeted work programs. And only 3% interpret the term approximately as it is accepted in the modern educational conceptual field: “based on the translation of the English word cluster - “concentration”, “association”, a cluster is a certain set of educational institutions (school, university), government bodies, organizations, synergistically related, having a specific goal and common tasks for all participants.

At the same time, students have a very clear definition of a cluster. Thus, 93% of the respondents described the idea of the cluster with slight variations as follows: “As for the educational cluster, I think that it includes organizations involved in educational activities (universities, technical schools, colleges, schools), kindergartens and organizations involved in providing additional educational services (various circles in schools, sports sections, music schools, schools of foreign languages).

The modern education system is focused on the formation of independent thinking in students. Critical thinking is a pedagogical technology that stimulates the intellectual development of students. The cluster is one of his methods (techniques).

The features of critical thinking include the presence of three stages:

- call;

- comprehension;
- reflection.

At the first stage, activation takes place, involving all members of the team in the process. The goal is to reproduce the already existing knowledge on this topic, form an associative series and raise questions that you want to find answers to. At the comprehension phase, work with information is organized: reading the text, thinking and analyzing the facts obtained. At the stage of reflection, the acquired knowledge is processed as a result of creative activity and conclusions are drawn.

Cluster reception can be applied at any of the stages.

At the challenge stage, children express and record all available knowledge on the topic, their assumptions and associations. It serves to stimulate the cognitive activity of schoolchildren, to motivate them to think before starting to study the topic.

At the stage of reflection, the use of a cluster allows you to structure the educational material.

At the reflection stage, the cluster method performs the function of systematizing the acquired knowledge.

THE LIST OF USED LITERATURE

I. Laws and decrees of the Republic Uzbekistan

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2829-sonli Qarori, Toshkent, 2017 yil 14 mart.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'lim vazirligi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3304-sonli Qarori, Toshkent, 2017 yil 30 september.

II. Scientific Literature

1. Baker, J. (1999). Teacher–student interaction in urban at-risk classrooms: Differential behavior, relationship quality, and student satisfaction with school. *The Elementary School Journal*, 100, 57–70.

2. Bayar, A. (2014). The components of effective professional development activities in terms of teachers' perspective. *International Online Journal of Educational Sciences*, 6(2), 319–327. doi:10.15345/iojes.2014.02.006.
3. Friere, P. (1990). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Continuum, 1990.
4. Giordano, E. A. (2008). *School clusters and teacher resource centres*. Paris: Unesco, ИЕР. Levine, M. (2010). *Developing principles for clinically based teacher education*. Washington, DC: National Council for Accreditation of Teacher Education.
5. So, W. W. M., & Watkins, D. A. (2005). From beginning teacher education to professional teaching: A study of the thinking of Hong Kong primary science teachers. *Teaching and Teacher Education*, 21, 525–541.
6. Ф.И.Мухамедов., Таълим жараёнида инновацион Педагогик таълим кластер кўллашнинг афзалликлари, Prospects for the effectiveness of teaching foreign languages in educational institutions on the basis of education innovation cluster. Chirchik-2019, 39p.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLANING PSIXIK O'SISHIDA O'YINNING AHAMIYATI

Z.Sotvoldiyeva
Furqat tumani 9-maktab psixologi

Har bir yosh davrlarining psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tarbayaviy ta'sir o'tkazish insonda o'z vaqtida o'zini anglashni vujudga keltiradi. Bolada o'zini anglash tuyg'usi qancha erta uyg'onssa, shaxsiy nuqtai nazar, o'z huquqini his etish, o'zining aqliy va jismoniy imkoniyatlarini baholash shunchalik tez paydo bo'ladi. Ko'pchilik psixologlar hamda pedagoglar o'yinning psixologik masalalari bilan bevosita shug'ullanib, o'yinlarning bolani psixik kamol toptirishdagi ahamiyatiga

alohida to'xtalib o'tganlar. Ma'lumki, o'yin bola uchun voqelikni aks ettirishdir. Bu voqelik bolani qurshab turgan voqelikdan ancha qiziqarlidir. O'yinning qiziqarliligi uni anglab yetishning osonligidadir. Kattalar hayotida faoliyat, hizmat, yumush qanday ahamiyatga ega bolsa, bola hayotida o'yin ham huddi shunday ahamiyat kasb etishi mumkin. Jahon psixologiyasi fanida to'plangan boy ma'lumotlarga asoslanib, quyidagicha mulohaza yuritish mumkin. Masalan, eng sodda psixik jarayondan eng murakkab psixik jarayongacha hammasining eng muhim jihatlarini shakllantirishda o'yinlar kata rol o'ynaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda harakatning o'sishiga o'yinning ta'siri haqida gap borganida avvalo shuni aytish kerakki, birinchidan, o'yinni tashkil qilishning o'ziyoq maskur yoshdagi bolaning harakatini o'stirish va takomillashtirish uchun eng qulay shart-sharoit yaratadi. Ikkinchidan, o'yinning bola harakatiga ta'sir etishining sababi va xususiyati shuki, harakatning murakkab ko'nikmalarini subyekt aynan o'yin paytida emas, balki bevosita mashg'ulot orqali o'zlashtiradi. Uchinchidan, o'yinning keyinchalik takomillashuvi barcha jarayonlar uchun eng qulay shart-sharoitlarni vujudga keltiradi. Shu boisdan o'yin faoliyati xatti-harakatni amalga oshirish vositasidan bolaning faolligini ta'minlovchi mustaqil maqsadga aylanadi. Negaki, u (o'yin) sub'yekt (jonzot) onginging dastlabki ob'yekti darajasiga o'sib o'tadi. Maktabgacha yoshdagi bola muayyan hususiyatga ega bo'lgan rolni tanlaydi, shu bilan birga u yoki bu personajga xos qat'iy yurish-turishni ongli ravishda ijro etishga intiladi. Shunday ekan, o'yin mazkur bola uchun eng zarur faoliyatga aylana boradi va yangi shakldagi harakatlarni, takomillashtirish, ularni anglagan holda esga tushirish ehtimoli yaqqol voqelikka aylana boshlaydi. Mazkur harakatlarni egallash bolada jismoniy mashqlarni ongli ravishda bajarish imkoniyatini vujudga keltiradi.

Bolaning o'yinlar shart-sharoitidan kelib chiquvchi ongli maqsadi harakatlarni bajarish kezida o'z ifodasini topadi va uning o'z oldiga qo'ygan maqsadi esda olib qolish va esga tushirish jarayonlariga aylanadi.

Bolalar laboratoriya sharoitiga nisbatan o'yinlarda ko'proq so'zlarni eslab qolish va esga tushirish imkoniyatiga ega boladilar, bu esa ixtiyoriy xotira xususiyatini chuqurroq ochishga yordam beradi. Tajribada yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish

quyidagicha xulosa chiqarish imkonini beradi: a) o'yinda bola tomonidan ma'lum rol tanlash va uni ijro etish jarayoni bir talay axborotlarni eslab qolishni talab qiladi; b) shu boisdan personajning nutq boyligini egallash, xatti-harakatini takrorlashdan iborat ongli maqsad bolada oldinroq paydo boladi va oson amalga oshadi.

O'yin faqat bilish jarayonlarini takomillashtirib qolmay, bolaning xulq-atvoriga ham ijobiy ta'sir kordatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarini tarkib toptirishga bog'liq psixologik muammoni o'rgangan Z. V. Manuylenkning fikricha, biror maqsadga yo'naltirilgan mashg'ulotga nisbatan o'yinda xulq ko'nikmalarini oldinroq va osonroq egallash mumkin. Ayniqsa, bu omil maktabgacha yoshdagi bolalarda yosh davrining xususiyati sifatida o'zining yorqin ifodasini topadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z xulqini o'zi boshqarish ko'nikmasi o'yin faoliyatida ham, boshqa sharoitlarda ham qariyb baravarlashadi. Ba'zan ular ayrim vaziyatlarda, masalan, musobaqa paytida o'yindagiga qaraganda yuqoriroq korsatgichga ham erishishlari mumkin. Yuqoridagi mulohazalar asosida umuman aytganda, o'yin va o'yin faoliyati bolada o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolaning aqliy o'sishi to'g'risida fikr yuritilganda, shuni ham aytish kerakki, narsalarni yangi nom bilan atashda yoki yangicha nomlash holatidan kelib chiqib, subyekt o'yin paytida faol harakat qilishga urinadi. Chunki u moddiy narsalarga asoslangan harakat rejasidan tasavvur qilinayotgan, fikr yuritilayotgan jismlar mohiyatini aks ettiruvchi harakat rejasiga o'tadi. Bola jismlarning moddiy shaklidan birdaniga hayoliy ko'rinishiga o'tishida unga tayanch nuqtasi bo'lishi kerak, vaholanki shunday tayanch nuqtasi vazifasini o'tuvchi narsalarning aksariyatidan o'yinda bevosita obyekt sifatida foydalaniladi. O'yin faoliyatida mazkur jismlar qandaydir alomatlarni aks ettiruvchi sifatida emas, balki ana shu tayanch narsalar to'g'risida fikrlash uchun xizmat qiladi, shuningdek, tayanch nuqtasi harakatning yaqqol narsa bilan bog'liq jihatini aks ettiradi. Yuqorida aytilganidek, narsa bilan o'yin harakatlarning takomillashuvi harakat shakli, hususiyati, bosqichi kabilarni qisqartirish va umumlashtirish hisobiga amalga oshadi. O'yin harakatlarning qisqarishi va

umumlashuvi ularning aqliy ko'rinishdagi mantiqan izchil, yig'iq shaklga o'tishning asosini tashkil qiladi.

Psixolog J.Piaje o'yinda jismlarga yangi nom berish omiliga jiddiy e'tibor bilan qarab, bu ish ramziy ma'noli tafakkur shakllanishining tayanchi, degan xulosaga keladi. Lekin bu xulosa vaziyatni aks ettirishning birdan bir to'g'ri yo'li ekanligini bildirmaydi. Shuning uchun narsaning nomini o'zgartirish bilan bolada tafakkur va aql-zakovat o'sishini kutish ham mantiqqa mutlaqo ziddir. Aslida narsalarni qayta nomlash emas, balki o'yin harakatlarining hususiyatlarini o'zgartirish bolaning aqliy o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsata oladi. Darxaqiqat, o'yin faoliyatida bolalarda harakatning yangi ko'rinishi, ya'ni uning fikriy, aqliy jihati namoyon bo'ladi va shuning uchun o'yin harakatlarini shakllantirish jarayonida bolada fikrlash faoliyatining dastlabkiko'rinishi vujudga keladi. Bolaning aqliy kamol topishida yoki uning umumiy kamolotida o'yinning muhim ahamiyat kasb etishi huddi mana shu dalil orqali o'z ifodasini topadi.

Bola o'yin faoliyatida maktab ta'limiga tayyorlanib boradi, shu boisdan, unda aqliy harakatlarning yaqqol shakllari tarkib topa boshlaydi. Lekin o'yin faoliyatida bolaning aqliy o'sishini chuqurroq izohlab berish hali yetarli tajriba ma'lumotlari mavjud emas.

Rolli o'yin faqat alohida olingan psixik jarayon uchun ahamiyatli emas, balki bolada shaxsiy xususiyat va fazilatlarni shakllantirishda ham zarurdir. Binobarin, kata yoshdagi odamlar rolini tanlab, uni bajarish bolaning his- tuyg'usini qo'zg'atuvchilar bilan uzviy bog'liq holda namoyon boladi. Chunki o'yin davomida bolada har xil xohish va istaklar tug'ila boradi, bular boshqa narsalarning tashqi alomatlari, o'ziga rom etishi sababli hamda bolaning ixtiyoridan tashqari, tengdoshlarining ta'siri ostida tug'iladi.

O‘SMIRLARDA XULQI OG‘ISHGANLIK HOLATLARI VUJUDGA KELISHIDA OILANING O‘RNI

Xudoyberdiyeva Nilufar Rustamovna
Nurobod tumani 40-maktab o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘smirlik yoshida xulqi og‘ishish holatlarining vujudga kelishi, ularga turtki beruvchi omillar, deviant xulq muomala belgilari, diagnostika qilish masalalari va inson kamolotida oilaviy tarbiyaning o‘rniga oid qarashlar taxlil qilinib, tavsiyalar yoritilgan

Kalit so‘zlar. deviant xulq, tarbiya, xulqi og‘ishganlik, oila, diagnostika, psixik rivojlanish

Аннотация. В статье анализируется развитие поведенческих расстройств в подростковом возрасте, факторы, способствующие им, симптомы девиантного поведения, диагностические вопросы и взгляды на роль и место семейного воспитания в развитии человека, даются рекомендации

Ключевые слова. девиантное поведение, воспитание, отклонения в поведении, семья, диагностика, умственное развитие

Abstract. This article analyzes the development of behavioral disorders in adolescence, the factors that contribute to them, the symptoms of deviant behavior, diagnostic issues and views on the role and place of family upbringing in human development and makes recommendations.

Keywords. deviant behavior, upbringing, behavioral deviation, family, diagnostics, mental development

Ma'lumki, inson onginging yuksak belgilaridan biri uning o‘zini anglashidir. Uning o‘zini anglashi o‘z navbatida shaxsning muhim belgisi hisoblanadi. Inson o‘z tevarak-atrofidagi olamni biluvchi va shu olamga ta’sir etuvchi sub’ektdir. Insonning idrok etadigan, tasavvur qiladigan narsalari uning uchun ob’ektdir. Ana shu nuqtai-nazardan olganda, insonning o‘zini anglashi sub’ektiv ravishda o‘zini «men» deb his qilishida ifodalanadi. Inson ijtimoiy zot bo‘lganligidan unga o‘zligini anglash qobiliyati

xosdir. Faqat ijtimoiy hayotda, o'zga kishilar bilan qiladigan har turli munosabatlarda odamning o'zini anglashi, o'zini «men» deb bilishi vujudga keladi va taraqqiy etadi. Odam o'zini alohida shaxs sifatida kim deb bilishi, o'zining o'tmishi va kelajagini anglashi, o'z xuquq va burchini anglashi va nihoyat o'zining fazilat hamda kamchiliklarini anglashi o'zini anglashiga kiradi.

Insonning shaxs sifatida shakllanishi uning biologik va ijtimoiy omillariga bog'liq ekan. Demak, bolalar xulq-atvorining salbiy tomonga og'ishida ham bevosita o'ziga xos yuqoridagi uch omilning o'rni bor. Bolaning xulq-atvori ko'pincha o'z oldiga quygan maqsadlari, qiziqishlari, ideallari va e'tiqodlari majmuida yaqqol namoyon bo'ladi. Xulq-atvordagi o'zgarishlar bevosita yosh krizis davrlarining kechishi bilan bog'liq yuz berishi tabiiydir. Hech kimga sir emaski bugungi kun bolalari o'zlarining yigirma yil oldingi tengdoshlaridan farq qilishadi. Hozirgi yoshlar tez ta'sirlanuvchan, musaqillikka moyilligi yuqoriligi va shu bilan birga nisbatan befarq, o'z vaqtlarini mazmunli ijtimoiy foydali faoliyatga sarflagilari kelmaydi. Vaholanki inson tabitan o'ziga xos oson va ko'ngilochar mashg'ulotlarga moyil bo'ladi. Inson xulq-atvori tarkibining aksariyati tabiiy instinktlari tazyiqi ostida bo'lishini inobatga olsak ushbu tazyiqlarni to'g'ri muvofiqlashtirish insondan irodaviylikni talab qiladi Bu holatni zamonaviy texnikaning rivojlanganligi ta'siri deb ham izohlash mumkindir. Ko'pchilik hollarda bolalardagi bu o'zgarishlarga ota-ona va jamiyat a'zolarining e'tiborsizligi va befarqligi ularning xulqatvorida salbiy og'ishlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Ma'lumki, bolalar va o'smirlar o'rtasida xulq og'ishining oldini olish tadbirlari eng avvalo, xulq og'ishini keltirib chiqaradigan shart-sharoit va sabablarni bartaraf qilishni taqozo qiladi. Masalaning dolzarbligidan kelib chiqqan holda bugungi kunda butun dunyo miqyosida, shu jumladan Respublikamizda voyaga etmaganlar o'rtasida xulq og'ishining oldini olish borasida bir qator ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Respublikamizda bu yo'nalishda olib borilayotgan amaliy ishlardan biri sifatida Toshkent shahri, viloyatlar va tumanlarda voyaga etmaganlar bilan ishlash komissiyalarining tuzilishi va ularning faoliyatini belgilash to'g'risida Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan hujjatning qabul qilinishi va ushbu hujjatda "voyaga etmaganlar o'rtasida qonunbuzarliklarga barham

berish va ularning oldini olish” ga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar bolalar va o’smirlar yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan va har tomonlama ilmiy asoslangan holda ishlab chiqilishi va ularning ta’sirchanlik darajasini oshirishga alohida e’tibor qaratilsin”, deb ta’kidlanishini ko’rsatish mumkin.

Deviant xulq-atvor – jamiyatda o’rnatilgan axloq me’yorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki xatti-harakat, ijtimoiy hodisa bo’lib, yolg’ochilik, dangasalik, o’g’irlik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, o’z joniga qasd qilish va boshqa ko’plab shu kabi holatlar ushbu xulq-atvor xususiyatlari hisoblanadi. Deviant xulq-atvor muammosini sosiologiya fani doirasida dastlab E.Dyurkgeym maxsus o’rgangan bo’lsa-da, jamiyatning eng qadimiy muammolaridan biri sifatida deviant holatlarga munosabatlar qadim davrlardan shakllanib kelgan. Qadimgi xalqlarning diniy-mifologik tasavvurlari, xususan Misr, Hindiston va Xitoy diniy qonun-qoidalaridagi axloqiy me’yorlar bu sohadagi dastlabki qarashlar edi. Qadimgi Yunon va Rim faylasuflari ham o’z asarlarida mazkur muammolarni tahlil qilib berganlar. O’rta asrlarda axloq me’yorlari diniy qarashlar ta’siri ostida rivojlandi va ulardan chekinish diniy nuqtai nazardan baholangan. Evropada xristian dini barcha sohada hukmronlik qilgan bo’lsa, Sharq dunyosida axloqiy-huquqiy me’yorlar va ular haqidagi ta’limotlar islom falsafasi ta’sirida rivojlandi. XVII-XVIII asrlarga kelib, Evropada jamiyat rivojining kuchayishi axloq me’yorlarining xristiancha talablari doirasiga sig’may qoldi. XVIII asr mutafakkirlari ijtimoiy me’yor va undan chekinish muammosini yanada chuqurroq tahlil qildilar. Sh.L.Monteske, J.J.Russo, Ch.Bekkaria, Gelvesiy, D.Didro, P.Golbax, Morelliva, Sh.Furelar o’z ilmiy izlanishlarida ijtimoiy me’yorlar, qadriyatlar uchun umumiy bo’lgan qonuniyatlarni topishga intilganlar. XIX asr oxirlarida tabiiy fanlarda erishilgan ilmiy yutuqlar ijtimoiy fanlar taraqqiyotiga ham o’z ta’sirini ko’rsatdi. Xususan, sotsiologiyada ijtimoiy me’yordan og’ish holatlarini tushuntiruvchi dastlabki ta’limot — E.Dyurkgeymning — anomiya g’oyasi yaratildi. Ma’lumki, sotsologiyaning fan bo’lib shakllanishida ijtimoiy patologiya omiliga e’tibor qaratilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada E.Dyurkgeymning to’rtta asari chop etilgan bo’lib, shulardan biri «O’z joniga qasd qilish» (1897) kitobi deviantlik muammosiga bag’ishlangan edi. Amerika sotsiologiyasida muhim o’rin tutuvchi ta’limotlardan biri E.Saterlendning

differential aloqalar ta'limotidir. Bunga ko'ra, har qanday xulq-atvor, shu jumladan, deviant xulq-atvor ham o'rganiladi, ya'ni mavjud jamiyat a'zolari tomonidan mazkur xulq-atvor boshqalarga o'rgatiladi. Deviant xulq-atvor muammolarini tahlil qilishda R.Merton ishlab chiqqan ta'limot sotsiologiyada yetakchi o'rin tutadi. E.Dyurkgeymning anomiya g'oyasini rivojlantirib, Merton devian txulq-atvoriga quyidagicha ta'rif beradi: - Deviant xulq-atvor jamiyatda e'lon qilingan qadriyatlar va rasmiy xulq-atvor standartlari bilan aholi xulq-atvor motivlari hamda mavjud imkoniyatlarining bir-biriga mos kelmay qolishi natijasidir. Jamiyatda o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish holatlarini o'rganuvchi deviant xulq-atvor sotsiologiyasi muammolari O'zbekistonda istiqlol sharofati bilan o'rganila boshlandi. Deviant xulq-atvorning turli ko'rinishlarini mamlakatimiz olimlari o'z tadqiqot obektlari doirasida o'rganganlar. Respublika faylasuflari X.Shayxova, Q.Nazarov, M.Xolmatova, N.Komilov (shaxs tarbiyasida ma'naviy-axloqiy tarbiya ta'siri masalalari), sotsiolog M.B.Bekmurodov (ijtimoiy me'yorlarga jamoatchilik fikrining ta'siri jarayonlari), huquqshunoslar A.Qulahmetov, Y.Karaketov, M.Usmonaliyev (jinoyatchilikning umumiy jihatlari va o'smirlar jinoyatchiligi masalalari), psixolog olimlar G'.B.Shoumarov, N.A. Sog'inov, S.A.Axunjanova, Z.R.Qodirova, E.Sh.Usmonov, B.M.Umarov (o'z joniga qasd qilish va jinoyatchilik muammolarining ruhiy-psixologik asoslari), pedagog-olimlar O.Musurmonova, D.J.Sharipovalarning (oilada barkamol shaxsni tarbiyalash hamda giyohvandlik, ichkilikbozlik, chekish kabi illatlarning oldini olish muammolari) olib borgan ilmiy ishlarini shunday ishlar jumlasiga kiritish mumkin.

Voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishining oldini olishda ijtimoiy-psixologik, individual-psixologik, sotsiologik, hududiy va kriminologik xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi. Shuningdek, voyaga etmaganlar o'rtasida yuzaga kelayotgan xulq-og'ishi va tarbiya buzilishining oldini olish ishlari umumiy va maxsus-individual tarzda olib borilishi bilan xarakterlanadi.

O'zaro samimiy munosabat, shaxsiy namuna, oila va muassasadagi kishilarning ishga ijobiy munosabatigina yoshlarda shunday bo'lishga havas tug'diradi. Eng muhimi shundaki, tarbiyalanuvchilarga ishonish kerak. Yoshlarni be'mani hordiq

chiqarish va ko‘cha-ko‘yda maqsadsiz yurishlariga yo‘l qo‘ymaslik lozim. Ta’lim muassasasida pedagoglar psixologlar bilan hamkorlikda o‘quvchilarda eng yaxshi insoniy fazilatlarni rivojlantirishda quyidagilarga e’tibor berishimiz lozim: a) bolalarni o‘z xulq-atvorini o‘zi baholashga o‘rgatish; b) o‘quvchilarning ijobiy xatti-harakat qilishlarini muntazam nazoratga olish va ularga ishonish; v) oilada, muassasada bolalarning oldiga qo‘yilgan vazifalarni bajarishda erishgan yutuqlarini rag‘batlantirish; g) o‘quvchilarga individual yondashuv har biriga aniq maxsus pedagogik ta’sir o‘tkazish; d) darsdan tashqari faoliyatlarda bolalarga mustaqil faoliyat (o‘qish, o‘yin, mehnat, xobbi va qiziqishlari)ni tanlash uchun imkoniyat berish; e) har bir bola uchun ularni aqlan hamda axloqan rivojlanishiga yo‘naltirilgan tarbiyaviy ishlarni tashkil etish; j)ota-onalar bilan ishlash jarayonida xududiy “Oila markaz”lari, mahalla fuqarolar yig‘ini va shifokorlar bilan hamkorlik qilish. Umuman psixik rivojlanishi sustlashgan yoki xulqida ma’lum bir anomaliyalari bo‘lgan bolalarni vaqtida psixologik-pedagogik tekshirishlar o‘tkazib ularga to‘g‘ri tashxis qo‘yilib, korreksion ishlar o‘z vaqtida boshlansa, boladagi nuqsonlarni tuzatish va ularni kompensatsiya qilish orqali bolaga yordam ko‘rsatish mumkin bo‘ladi.

Adabiyotlar

1. Raximov X. Oila – mustahkam jamiyatning mustahkam negizi. – Toshkent: «Ma’naviyat”2006., 25-46-b
2. Романова Е.С. Психологическая диагностика. СПб.: Речь, 2005. 42 стр
3. Rasulov A. I. Psixodiagnostika.-Toshkent, “Mumtoz so‘z” – 2010., - 169 b
4. Asadov Yu. "O‘smirlar deviant xatti-xarakatining psixologik xususiyatlari" - Toshkent.2011., 22-26 b
5. Yadgarova N.F. "Psixopatologik sindromlar to‘plami" - Toshkent.2014. 35 b
6. Hakimova L. M. "Deviant xulq-atvor psixologiyasi"- Toshkent.2014. 15 b
7. Байярд Р.Т., Байярд Д. «Ваш беспокойный подросток». М.: “Просвещение”, 1991.33 стр
8. Захаров А.И. «Как предупредить отклонения в поведении ребёнка».: 1986. 12 стр

ЎСМИРЛАРГА ХОС АГРЕССИВ ХУЛҚНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ

Динара Акбарова

Фаргона вилояти Бешариқ тумани 2- мактаб психолог,

Жўраева Соҳибахон Расуловна

Фаргона вилояти Бешариқ тумани 4-мактаб психологи

Баркамол авлод камолоти ғоясини турмушга тадбиқ этиш учун истиқлолнинг дастлабки кунлариданоқ миллий маънавият, миллий таълим ва тарбия муаммоларини ҳал қилишга жиддий эътибор берилмоқда. Маълумки, таълим – тарбия онгнинг маҳсули ва онгнинг даражаси бўлиши билан бирга, онгнинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир.

Ўсирлик хулқ–атворидаги бузилишлар ва уларнинг ижтимоий мослаша олмаслик даражасининг динамик хусусиятга эгаллиги туфайли жуда долзарбдир. Бундай ўсмирларнинг умумқабул қилган ижтимоий ва маънавий, ахлоқий меъёрларини тан олмаслиги, таълим – тарбия билан шуғулланувчи оила, маҳалла ва жамият олдига муҳим вазифа юклайди.

Республикамиз раҳбарияти томонидан “Ёшларга оид сиёсат”ни қабул қилиниши ва унинг ҳаётга тадбиғи ўлароқ ёшларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг келажагига алоҳида эътиборни берилиши ҳам бунинг исботидир. Шундай экан бизнинг келажагимиз ёш авлодни ҳам руҳан, ҳам маънавий, ахлоқий тарбиялаш бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бири бўлишига алоҳида эътибор беришимиз зарур.

Шахс психологиясида инсон эгоист ёки альтурист камтарин ёки мақтанчок бўлиб туғилмаслиги кўрсатилган. Инсоннинг шахс сифатида шаклланиши жараёнида ижтимоий фойдали фаолият билан бирга ижтимоий зарарли иллатлар ҳам юзага келади.

Ўсмирлар катталарнинг нафақат эътиборига балки ишончига ҳам муҳтождир. Улар нафақат тенгқурлари орасида, балки катталар орасида ҳам

муайян роль ўйнашни истайдилар. Катталар орасида ўсмир ижтимоий позициясининг ривожланишига тўсқинлик қилувчи ҳолатлар ортиб боради. Натижада катталар билан ўсмирлар орасида “маънавий тўсиқ” ортиб, натижада кўпгина ўсмирлар хулқида агрессивлик шаклланади.

Ўсмирлик даврига хос агрессив хулқ-атворни таҳлил қилишдан аввал, биз агрессия қандай хатти – ҳаракат эканлигини, инсонларда агрессивлик кўринишларини юзага келишининг ўзига хослигини аниқлашимиз лозим.

Умуман “агрессив” атамаси босқинчилик, забт этувчи ҳаракатларни ифодалашда кенг тарқалган. Агрессия ва агрессивлик, кўпол кучга сиғиниш ифодаси сифатида, доим салбий баҳоналади. Асосан эса агрессия деганда, зарарли ҳаракат тушунилади.

Ўсмирлик даврида кўпинча куч ишлатиш ҳолатлари учраб, у “жанжалкашлик”, “урушқоқлик”, “ғазабланганлик”, “шафқатсизлик” каби атамалар билан ифодаланади.

Агрессивликка ғанимлик ҳолати яқин келади, ғанимлик йўналиши бўйича анча тор ҳолат бўлиб, доим маълум объектга эга. Кўпинча, ғанимлик ва агрессивлик қўшилган бўлади, лекин ўқувчилар кўпинча душман муносабатда бўлиб, ҳеч қандай агрессивлик намоён қилмасликлари мумкин. Баъзан, агрессивлик ҳам адоватсизликсиз бўлиши мумкин, бунда ўқувчиларда, ҳеч қандай душманлик хисси бўлмаса ҳам, озор етказишади.

Агрессивлик – ўсмирлик шахсининг жамиятдаги ўз ўрнидан қониқмаслиги боис, асосан катталарнинг уни тушунмаганлигига қарши норозилик сифатида шаклланиб, тегишли ҳаракатларда намоён бўлади.

Ижтимоий муҳитнинг асоси бўлган оила ўсмир хулқини шаклланишига катта таъсир ўтказади. Анъанавий тарзда тарбиянинг асосий институти оила ҳисобланади. Ўсмир оилада олган тарбиянинг кейин бир умрга сақлаб қолади. Оиланинг тарбия институти сифатида муҳимлиги шундаки, ўсмир унда ҳаётининг кўп қисмини ўтказади ва шахсга таъсир этувчи муддати бўйича бирорта ҳам тарбия институтлари оилага тенг кела олмайди.

Бола тарбиясида оилани роли ҳақида Э.Фромм: “Оила – ўзига хос жамиятнинг “психологик воситачиси”, шунинг учун оилада адаптация жараёнида бола кейинчалик жамиятда адаптация ва турли ижтимоий муаммоларни ечиш асоси бўлиб қоладиган характерни шакллантиради”-деган эди.

Дарҳақиқат, бола оилада қайсидир характер хислатларини ўзида мужассамлаштириши билан ижтимоий муҳитда ҳам уни намоён қилади. Агрессиянинг оилада намоён бўлиш шакллари турлича. Бу бевосита ижтимоий ёки жинсий зўравонлик, совуққонлик, салбий баҳолар, шахсни руҳан эзиш, болани эмоционал қабул қилмаслик бўлиши мумкин. Оила аъзолари агрессив хатти – ҳаракатни ўзлари намоёиш этишлари мумкин.

Боланинг агрессив хатти – ҳаракатини пайдо бўлишига турли оилавий омиллар таъсир этиши мумкин. Масалан, оилавий бирлашишнинг паст даражаси, тўқнашув, бола ва ота – она ўртасидаги етарли бўлмаган яқинлик, болалар ўртасидаги салбий муносабатлар, оила тарбиясининг ноадекват усули. Масалан, ўта қаттиқ жазо қўллайдиган, ўта қаттиқ назорат қилувчи ота – оналар ёки аксинча, болалар машғулотларини назорат қилмайдиган ота – оналар агрессия билан кўпроқ дуч келишади.

Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, шахсининг агрессив хатти – ҳаракатига таъсир этувчи хусусиятлардан бири – бу фрустрацияни кўтара олмаслик қобилиятидир. Маълумки, фрустрация эҳтиёжларни қондиришда ёки мақсадга эришиш йўлида пайдо бўлган тўсиқлар туфайли келиб чиққан ҳолатдир. Худди шу пайтда ўсмир шахсида ҳам ота – она ва яқинлари уни тушунмаслиги ва аксинча унга нисбатан қаттиқ қўллиги натижасида агрессив хатти – ҳаракатларни намоён бўлишини кузатишимиз мумкин.

Бундай ахлоқнинг янада чуқурроқ сабабларидан бири – ўсмирларда эмоционал соҳанинг бузилиши ва ўсмирлик даври кризисининг бир кўриниши сифатида кўрсатиш мумкин. Ўсмирлик даври кризисида атроф-дагиларнинг шахсий “Мен”ини англашига бўлган таъсирчан муносабат, оламдан ажралганлик, ёлғизлик, ўз “Мен” ининг қандайдир идеалларга мос келмаслиги, ички олами яхлитлигини йўқотиш ҳиссиётининг ортиши билан кечади.

Ўсмирларнинг агрессив ахлоқи норозилик характерга эга бўлиб, вақти – вақти билан юзага келади ва умумий ҳолда атрофдагилар билан ўзаро шахсларо муносабатларни бузади. Юқорида таъкидлаганимиздекб ўсмирлар хатти-ҳаракатларидаги агрессивликнинг шаклланишига айниқса, оилавий тарбия шароити кучли таъсир этади. Асоциал хулқ типига мансуб кўпгина ўсмирлар – бу тарбиянинг турғун бўлмаган типидagi оилаларнинг фарзандларидир. Бундай оилаларда ўсмирларнинг эмоционал дунёсига бефарқ бўлган (уларнинг қизиқишларига), талабларга қаршилик, шафқатсиз жазолаш, баъзида эса ота – оналар томонидан ўсмир хатти – ҳаракатини бутунлай чегараланишларнинг йўқлиги ҳисобланади.

Юқоридаги фикрлардан хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ўсмир хулқидagi ўзига хос агрессив хулқни келтириб чиқарувчи асосий омиллар: а) агрессив хатти – ҳаракатлар ўсмирнинг ёшга боғлиқ хусусияти эканлиги; б) ўсмир агрессивлиги атрофидagi яқинлари томонидан ҳимоясизлиги; в) балоғат ёшидаги хатти – ҳаракатнинг агрессивлиги унинг тенгдошлари гуруҳига боғлиқлиги; г) педагогларнинг тарбияси “қийин” болалар билан қониқарли бўлмаган ўзаро муносабатлар натижаси; д) ниҳоят, оилада ота – оналарнинг муомала ва тарбия усуллари қўллашдаги “кемтиклик”лардир.

Демак, айтиш мумкинки, ўсмирлик даврига хос агрессив хулқни келтириб чиқарувчи асосий сабабларни ўз вақтида аниқлаш, уни бартараф этишнинг оқилона йўллари ажратиш, педагог ва ота – оналар ҳамкорлигини йўлга қўйиш, психолог томонидан таълим субъектлари бўлмиш педагог, ота – она, ўсмирлар гуруҳида психологик консультацияларни ташкил этиш ва психологик коррекцион тадбирларни ташкил этиш имкониятини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бандура А., Уольтерс Р. Подростковая агрессия. М.: Апрель – Пресс, 2000.
2. Реан А.А. Подростковая агрессия. М. 2000.
3. Тўлаганова. Г.Қ. Тарбияси қийин ўсмирлар. Т.: “Университет” 2005.

O'QUVCHILARNING YOSH DAVRLARIDA FIZIOLOGIK, BIOLOGIK VA PSIXOLOGIK RIVOJLANISHI, ULARNING EMOTSIONAL SOHASIDA SODIR BO'LISHI MUMKIN BO'LGAN INQIROZLAR

Abdumalikov Javlonbek Abdulvohid o'g'li
Namangan viloyati Norin tumani 11-maktab psixologi

Maktab yoshi davri va o'smirlar davrida inqirozlarni oldini olishda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- xulq og'ishiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar shaxsida asotsiallik, ruhiy beqarorlik, o'zgaruvchanlik, affektga moyillik kabi xususiyatlarning yaqqol ifodalanganligidan kelib chiqib, ular yashayotgan oila va ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish, shaxslararo munosabatlarni yaxshilash natija beradi;

- voyaga etmaganlar o'rtasidagi inqirozning kelib chiqishi asosiy sabablari sifatida bolalar va o'smirlar faoliyatini nazorat qilmaslik, oilada bola tarbiyasiga e'tiborning susayishi kabilar namoyon bo'lganligidan kelib chiqib, oilada va oiladan tashqarida bolalar va o'smirlar faoliyatini, bo'sh vaqtlarida nima bilan shug'ullanayotganligini nazorat qilish va oilada bola tarbiyasiga e'tiborni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir;

- ajrashgan va to'liq bo'lmagan oilalarni aniqlash, ularda tarbiyalanayotgan bolalar va o'smirlar ahvolidan xabardor bo'lib turish;

- moddiy maishiy sharoitning etarli emasligi voyaga etmaganlarda xulq og'ishining kelib chiqishiga ta'sir etishligini hisobga olib, bunday oilalarga mahalliy hokimiyat, ijtimoiy ta'minot va xayriya jamg'armalari tomonidan moddiy yordamlar berib turishni tashkil etish;

- ota-onalar, katta yoshdagi kishilar va o'qituvchilar tomonidan bolalar va o'smirlarga nisbatan qo'llanilayotgan qattiqqo'l, qo'pol va adolatsiz munosabatlarga barham berish;

- voyaga etmaganlarda xulq og'ishi ko'pincha ota-onalar, o'qituvchilarning bolalar va o'smirlar psixologiyasini bilmasdan turib munosabatda bo'lishliklari natijasida kelib chiqayotganligini hisobga olib ota-onalar va o'qituvchilarning psixologik bilimlarni oshirish tadbirlarini belgilash;

- voyaga etmaganlarda xulq og‘ishining oldini olishda bolalar va o‘smirlarning yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish.

Demak-ki, o‘quvchi shaxsini individual psixologik xususiyatlarini har tomonlama mukammal tahlil qilish ularni o‘qitish va tarbiyalash samaradorligining muhim shartlaridan biridir. Tarbiyaning salbiy omillar va sharoitlari eng yoqimsiz tarzda, umuman o‘sib kelayotgan shaxsning, avvalo, uning butun ahloqiy-irodaviy xususiyatlarining shakllanishiga ta‘sir etadi. O‘quvchining ahloqiy rivojlanishi asosan uning tevarak-atrofdagi kishilarga va atrofdagilarning unga bo‘lgan o‘zaro munosabati va o‘zaro ta‘sir xususiyatlari bilan bog‘liq ekan, o‘qituvchilardan pedagogik jihatdan o‘z holiga tashlab qo‘yilgan va tarbiyasi qiyin, huquqbuzarlik va giyohvandlikka moyilligi bor, o‘zlashtirishi past bo‘lgan o‘quvchilarning o‘ziga xos psixologik xususiyatlarini bilishlari, amaliyotchi psixologlardan esa mavjud holatlarning oldini olish va barataraf etish usullaridan samarali foydalanishlari talab etiladi.

O‘quvchilardagi psixologik xususiyatlar, rivojlanishida o‘ziga xos tomonlar, ular o‘rtasida salbiy odatlarni oldini olish va boshqa masalalar doirasida umumta‘lim maktablari amaliyotchi psixologlari tomonidan qator tadbirlar, ya‘ni psixotrening va psixokorreksion ishlar olib boriladi. Maktablarda bolalarga nisbatan ba‘zan “tarbiyasi qiyin bola” jumlasini ishlatiladi. Asosan tarbiyasi qiyin bolalar deganda ko‘p holatlarda voyaga etmaganlar bilan ishlash nazoratchilari ro‘yxatida hisobga olingan, giyohvandlik va spirtli ichimlik ichishga, bezorilik va o‘g‘rilikka moyil o‘quvchilar nazarda tutiladi. Kuzatishlardan ma‘lum bo‘lishicha, tarbiyasi qiyin bolalar tarbiya jarayonida pedagogik ta‘sirlarga qarshilik ko‘rsatadi, ularning hulqida o‘zini biz hohlaganday tutmaslik holatlari kuzatiladi.

Tarbiyasi qiyin bolalar kelib chiqishining asosiy sabablaridan biri ularda o‘qishga nisbatan salbiy munosabatning paydo bo‘lishidir. Odatda bunday munosabatning paydo bo‘lishiga boshqa sabablar ham ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Jumladan o‘quv faoliyati usuli, malakalari to‘la tarkib topmaganligi sababli nisbiy bilim olish bilan qanoat hosil qilish, o‘zlashtirish qobiliyatining sust rivojlanganligi, muayyan vaziyatlarda hukm va xulosa chiqarishda qiyinchilikka duch kelish, o‘qituvchilar tomonidan o‘quvchiga ob‘ektiv baho berilmasligi, o‘qituvchi tomonidan bolaning individual-psixologik va

intellektual imkoniyatiga etarlicha e'tibor berilmasligi, o'qitish saviyasining pastligi, darslarning qiziqarsiz o'tilishi, o'quvchining sinf jamoasi bilan yaxshi aloqada bo'lmasligi va boshqalar. O'quvchi bilan jamoa fikrining mos kelmasligi uning jamoa ichida o'z o'rnini borgan sari yo'qotib borishiga sabab bo'ladi. Jamoa a'zolari bunday o'quvchining qarashlarini vaqti-vaqti bilan hisobga olishlari yaxshi natija berishi mumkin. O'quvchining fikr va qiziqishlarini jamoaning qo'llab quvvatlamasligi yoki beparvoligi uni qonunbuzarlikka undaydi va giyohvandlik kabi salbiy holatlarning kelib chiqishi uchun imkoniyat yaratadi. Natijada bola uchun kelajak rejalarining poymol bo'lish xavfi tug'ilib, o'qishdan va jamoadan yuz o'g'irgan o'smir o'z kelajagini, orzu-umidlarini maktab va tengdoshlari faoliyatiga bog'lashdan ko'ra, yangi "do'stlari" bilan aloqa qilishni afzal ko'radi va boshqa kishilardan najot izlaydi. Buning natijasida o'smir nosog'lom xulqli bolalar to'dasiga tushib qoladi va ular xulq –atvoriga xos bo'lgan xarakterga ega bo'ladi. Bundan tashqari, oilaviy sharoitning salbiy ta'siri ham tarbiyasi og'ir o'smirlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Ayrim oilalarda bola uchun zaruriy imkoniyatlar mavjud emasligi sababli bola nohush holat bilan yolg'iz kurash olib borish kechinmalari bilan yashaydi. O'smir dunyosida oilaviy sharoitga nisbatan paydo bo'lgan norozilik hissi kundan kun avj olib, ichki qo'zg'olonga aylanib boradi. Bundan tashqari, ota-ona o'rtasidagi munosabatlarning nosog'lomligi, ba'zi ota-onalarning spirtli ichimliklarga ruju qo'yishlari ham bolaning ruhiy dunyosiga ta'sir ko'rsatadi. Ko'pincha, o'quvchilardagi tarbiyasi qiyinlik oiladagi va ta'lim tizimidagi pedagogik qarovsizlik natijasida yuzaga keladi..

Pedagogik qarovsizlik quyidagi darajalarda tavsiflanadi:

1.Past. Hatti-harakat, xulq-atvordagi beqarorlik. O'z "men"iga ortiqcha baho berish. Asosan yoshiga xos bo'lgan xarakter belgilarining ustunlik qilishi.

2.O'rta. Kattalar va tengqurlari bilan aloqaning buzilishi. O'qish va mehnatga qiziqmaslik, nizolar egoistik yo'nalishga asoslanishi. Pedagogik ta'sir choralari to'g'ri qabul qilingan holda unga amal qilmaslik.

3.Yuqori. Salbiy xarakter xususiyatlari yaqqol namoyon bo'ladi. Huquqbuzarlik oshkora qilinadi. Kattalar bilan o'zaro munosabatda tajovuzkor bo'ladi. O'zlari to'g'ri

deb qabul qilgan “ahloq normalari”ni oqlashga urinadilar. Ular huquqbuzarlik chegaralarini tushunib etmaydilar.

4.Kriminal. Voyaga etmagan huquqbuzarlar bo‘lib, ularning hulq-atvorini boshqarib bo‘lmaydi. Bundaylar har qanday tarbiya vositalariga qarshilik ko‘rsatadilar. Hatti-harakatlarida tajovvuzkorlik ko‘proq uchraydi. Ular o‘zlarining huquqbuzarlik motivlarini o‘zlari belgilagan “ahloqiy me‘yorlar” bilan o‘lchaydilar, natijada jinoyatga qo‘l uradilar.

Amaliyotchi psixolog avvalo bolalarning oilaviy ahvolini o‘rganish, maktab bilan ota-ona o‘rtasida uzviy aloqani o‘rnatish, fan o‘qituvchilari bilan aloqani mustahkamlash, o‘quvchining darsga qatnashini kuzatish, darsdan tashqari faoliyatini nazorat qilish, turli savol-javoblar o‘tkazish orqali tarbiyasi og‘ir bolalar bilan ishlash dasturi va rejalarini belgilab olishi lozim. Bundan tashqari psixolog maktab shifokori, tashxis markazi shifokori bilan hamkorlikda bolaning tibbiy varaqasi bilan ham tanishib chiqishi kerak bo‘ladi. Agar bola sog‘lom rivojlangan bo‘lsa-yu, maktab va oila tarbiyasiga bo‘ysunmasa, bunday vaziyatlarda psixolog yordamga kelishi va avvalo bola bilan suhbatlashib, nima uchun uning hulqida bunday o‘zgarishning yuzaga kelganligi, ko‘cha ta‘siriga berilishi, salbiy norasmiy guruhlarga a‘zo bo‘lib qolishi, darsni sababsiz qoldirishi, past o‘zlashirishi, jamoat ishlarida qatnashmaslik sabablarini aniqlaydi.

O‘smirlar va bolalar psixikasining yosh davrlarida o‘ziga xos xususiyati mavjud bo‘lib, ular quyidagilardan iborat:

- emotsional yetuk emaslik;
- kattalar avtoritetiga bo‘ysunish;
- ishonuvchanlik;
- jinsga oid munosabatlar haqida xabardorligi va hayotiy tajribasining yetarli darajada emasligi;
- boshqa insonlarni mavjud harakatlarini oldindan ayta olish va murakkab vaziyatlarda tanqidiy hamda to‘liq baholay olmaslik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

- Ғозиев Э.Ғ. Психология методологияси: ўқув қўлланма. – Т.: Noshir, 2013.

- Ғозиев Э.Ғ. Психология (Ёш даврлари психологияси). –Т.: “Ўқитувчи”, 1994.
- Internet ma`lumotlari

FAVQULODDA VAZIYATLARDA TEZKOR PSIXOLOGIK YORDAM

Madaliyeva Shohida Abdulvohidovna
Andijon viloyati Baliqchi tumani 55-maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqola – bugungi kunda dolzarb bo'lgan favqulotda vaziyatlarda tezkor psixologik yordam asoslari, bunday vaziyatda amalga oshirilishi shart bo'lgan ishlar va ko'p kuzatilayotgan psixologik muammolarini o'rganishga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Ekstremal vaziyatlar, tezkor psixologik yordam, psixologik ta'sir, zamonaviy shaxs, simptomlar.

Bugungi kunda tezkor psixologik yordam kuchli stress holatidagi odamlarga ko'rsatiladi. Vaqt yetishmaganligi uchun standart diagnostik protseduralarni qo'llash imkoniyati bo'lmaydi. Amaliy psixolog faoliyati ham favquloddagi sharoitga qarab aniqlanadi.

Ko'pgina ekstremal vaziyatlarda oddiy psixologik ta'sirning o'zini qo'llash samara beradi. Hammasi ekstremal vaziyatlardagi psixologik ta'sir maqsadiga bog'liq: birinchi holatda dalda bo'lish, yordam berish kerak bo'lsa; boshqasida vahima, xabarlarni bostirish; uchinchisida suhbatlar o'tkazish kerak.

Ekstremal vaziyatlar ta'sirida psixologik jarohatni boshdan kechirganlarga yordam berishning asosiy tamoyillari:

- kechiktirib bo'lmazlik tamoyili jarohatlanuvchiga yordam iloji boricha tezroq ko'rsatilishi kerakligini bildiradi;

- hodisa joyiga yaqinlashish tamoyilini mazmuni shundaki, odatiy sharoitda va ijtimoiy qurshovda o'tkazishdan iborat;
- normal holat tiklanishini kutish: stress vaziyatini boshdan kechirgan shaxs bilan normal odam bilan munosabatda bo'lgandek gaplashish kerak, bemor kabi emas. Normal hayot qaytishiga ishonchni qo'llab quvvatlash zarur;
- psixologik ta'sir birligi tamoyili ostida shu tushuniladiki, uning manbai yo bir shaxs, yo psixologik yordam protsedurasi hamma uchun birdek bo'lishi kerak;
- psixologik ta'sir oddiyligi shuki, shikastlanuvchini jarohat joyidan olib ketishni, yegulik, dam, xavfsiz muhit va unga tinchlanish imkonini berish kerak.

Tezkor psixologik yordam quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

-amaliy: aholiga bevosita tezkor psixologik va tibbiy yordam (zarur bo'lganda) ko'rsatish;

-koordinatsion: maxsuslashtirilgan psixologik xizmat aloqalarini va o'zaro hamkorlikni ta'minlash.

Psixoterapiya va psixoprofilaktikani o'tkazish 2 yo'nalishda olib boriladi. Birinchisi aholini sog'lom qismi bilan profilaktika ko'rinishida. Ikkinchi yo'nalish nerv psixik buzilishlari rivojlangan shaxslar bilan psixoterapiya va psixoprofilatika ishlarini olib borish.

Ekstremal vaziyatlarda insonda quyidagi simptomlar paydo bo'lishi mumkin: Alahsirash, gallyutsinatsiya, apatiya, harakat qo'zg'aluvchanligi, stupor, Agressiya, qo'rquv, isterika, nerv titrog'i, yig'i

Ushbu vaziyatda psixolog yordami birinchi navbatda nerv "razryadka"si uchun sharoit yaratishdan iborat.

Alahsirash va gallyutsinatsiya. Inqirozli vaziyat insonda kuchli stressga, kuchli nerv zo'riqishiga, organizmda muvozanatni buzilishiga, nafaqat jismoniy, balki psixik sog'lig'iga ham ta'sir qiladi. Bu mavjud psixik kasallikni zo'raytirishi mumkin.

Gallyutsinatsiyada esa ayni damda sezgi organlariga ta'sir etmayotgan xayoliy obyektlar mavjudligi hissini boshdan kechirish kuzatiladi (ovozlar eshitish, yo'q odamlarni ko'rish, hid sezish...)

Bunday holda:

1. Tezkor psixologik yordamni kutish, tibbiyot xodimlariga murojaat qiling;
2. Soha xodimlari kelgunigacha jarohatlanuvchi o'ziga atrofdagilarga zarar yetkazmasligini kuzatib turing. Undagi xavf tug'diruvchi predmetlarni olib qo'ying;
3. Jarohatlanuvchini izolyasiyalang va bir o'zini qoldirmang;
4. Jarohatlanuvchi bilan tinch ovozda gaplashing. Uni gapini ma'qullang, ishontirishga harakat qilmang.

Apatiya uzoq zo'riqishdan, samarasiz ishdan yuzaga keladi; yoki jiddiy omadsizlikdan, o'z faoliyati mazmunini ko'ra olish to'xtaganidan; yoki falokatga uchragan yaqin odamini qutqarib qololmay halok bo'lganidan kelib chiqadi.

Harakat va so'z juda qiyinchilik bilan amalga oshiriladi. Qalbida bo'shliq, befarqlik, hissiyotni ham namoyon qilishiga kuch yo'qligi kuzatiladi. Agar insonni bu holatida yordamsiz, ko'maksiz qoldirsa apatiya depressiya (qiynoqli og'ir) emosiya, xulqdagi passivlik, aybdorlik hissi, hayotdagi qiyinchilik oldida ojizlikka o'tib ketadi.

Ushbu vaziyatda:

1. Jarohatlanuvchi bilan gaplashib ko'ring. Unga bir qancha oddiy savollar bering: "Isming nima?", "O'zingni qanday his qilyapsan?", "Biror narsa yeysanmi?".
2. Jarohatlanuvchini dam olish joyiga kuzatib qo'ying, qulay joylashishiga yordam bering (oyoq kiyimini albatta yeching).
3. Jarohatlanuvchini qo'lini ushlang yoki o'z qo'lingizni peshonasiga qo'ying.
4. Jarohatlanuvchiga uxlab olish yoki shunchaki dam olish imkonini bering.
5. Dam olishga imkon bo'lmasa, jarohatlanuvchi bilan ko'proq gaplashing, uni istalgan hamkorlikdagi faoliyatga jalb qiling (aylanish, choy yoki kofe ichishga borish, atrofdagilarga, yordamga muhtojlarga yordamlashish).

Ushbu vaziyatda:

1. "Qo'lga olish" usulini qo'llang: jarohatlanuvchini orqasidan turib, qo'lining tagidan qo'lingizni kirgizing, o'zingizga uni bosing va ustingizga yengilgina tashlang;
2. Jarohatlanuvchini atrofdagilardan izolyatsiyalang;
3. "Ijobiy" nuqtalarni massaj qiling. U ayni damda boshidan o'tkazayotgan hissiyotlarni tinch ovozda gapiring ("Bular tugashi uchun sen nimadir qilgin kelyapti?",

"Yuz berayotgan voqealardan qochib ketgin, berkinib olgin kelyapti?");

Jarohatlanuvchi bilan bahslashmang, savol bermang, muloqotda "ma" inkor bor jummalarni ishlatmang (masalan, "Yugurma", "Qo'lingni qimirlatma", "Baqirma");

Esda tuting jarohatlanuvchi o'ziga va atrofdagilarga zarar yetkazishi mumkin.

Harakat qo'zg'aluvchanligi odatda uzoq cho'zilmaydi va nerv titrog'i, yig'i, shuningdek agressiv xulq ko'rinishlariga o'tishi mumkin.

Stupor organizmning eng kuchli himoya reaksiyalaridan biri. U kuchli nerv iztirobidan keyin boshlanadi (portlash, bosqinchilik, shafqatsiz zo'ravonlik). Bunda inson yashab qolish uchun juda ko'p energiya sarflagani sababli, unda atrof olam bilan kontaktga kirish uchun kuch qolmaydi.

Stupor bir necha minutdan bir necha soatgacha cho'zilishi mumkin. Shuning uchun yordam ko'rsatilmasa va jarohatlanuvchi shu holatda uzoq qolib ketsa, bu uni jismoniy madorsizlikka olib keladi. Atrof olam bilan kontakt bo'lmaganligi sababli jarohatlanuvchi xavfni sezmaydi va undan qutilish choralarini qo'llamaydi..

Stuporga tushgan inson ko'rishi va eshitishi mumkin. Shuning uchun uning qulog'iga sekin, past va aniq ovozda kuchli emotsiyani uyg'otuvchi (yaxshisi salbiy) gaplarni ayting. Istalgan vositalar orqali jarohatlanuvchida reaksiyani uyg'oting, karaxtlikdan olib chiqing.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алиев Х. Защита от стресса. Как сохранить и реализовать себя в современных условиях. — М., 1996.
2. Бадхен А.А. (ред.). Методическое пособие по работе с посттравматическим стрессовым расстройством. Михайлова Т.И., Певзнер М.М. (сост.). СПб., ин-т ГАРМОНИЯ, 2001.
3. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций. М.: Изд-во Моек, ун-та, 1984.

KASB TANLASH TEMPERAMENTGA MUVOFIQ BO'LISHI KERAKMI?!

Jo'rayeva Dilnoza Rustamjonovna
Andijon viloyati Baliqchi tumani 34-maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqola – bugungi kunda dolzarb bo'lgan muvaffaqiyatli kasb tanlash asoslari, kasb va shaxs rivojlanish tahlili, kasb tanlash jarayonida ko'p kuzatilayotgan psixologik muammolarini o'rganishga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Temperament, xolerik, sangvinik, flegmatik, melanxolik, kasbiy (professional) moyillik, zamonaviy kasblar, noqulay vaziyat.

Inson o'ta murakkab mavjudot sifatida cheksiz murakkab dunyoda, aniqrog'i, ko'plab dunyolarda yashaydi, ularning ichidan zamonimizning mashhur faylasuflaridan biri Yurgen Xabermas asosiylari sifatida uch dunyoni: tashqi dunyo, ijtimoiy dunyo («bizning olam»), ichki dunyo («mening olamim»), individuallik va betakrorlilik «mening mavjudligimning» betakrorligi) ajratishni taklif etdi.

Ijtimoiy dunyo – bu insonni dunyoga kiritishning asosiy vositasi jismlil faoliyat bo'lgan olam. Insonni atrofdagi olamga va o'ziga nisbatan munosabatlarining rang-barangligida tushunish, faolligining manbalarini topish va yo'nalishini anglash uchun insonning olamda tutgan o'rnini aniqlab olish zarur.

Temperament muammosiga bo'lgan qiziqish 2,5 ming yil avval paydo bo'lgan. Bu qiziqishning paydo bo'lishiga organizm biologik va fiologik tuzilish va rivojlanishi xususiyatlari, shuningdek, ijtimoiy rivojlanish, ijtimoiy aloqalar va munosabatlarning takrorlanmasligi xususiyatlari asosidagi individual farqlarning mavjudligi sabab bo'ldi. Temperament shaxsning biologik jihatdan shartlangan tuzilmalariga kiradi. Temperament odamlar o'rtasida, shuningdek, hissiyotlar, hissiy taassurotlilik, harakatlarning maromi va jadalligi, va boshqa bir qator dinamikaga ega bo'lgan xususiyatlardagi ko'plab psixik farqlarning mavjudligini belgilabberadi. Hozirgi kunda temperamentni tadqiq etishga doir ko'plab yondoshuvlar mavjud. Lekin bu yondoshuvlarning xilma-xilligiga qaramay, ko'pchilik tadqiqotchilarning tan olishiga ko'ra, temperament – bu shaxsning ijtimoiy mavjudot sifatida shakllanadigan

biologik ustqurma, temperament asosidagi shaxs xossalari esa barqaror va davomli bo'lib hisoblanadi. Temperament – bu inson faoliyati va hulq-atvorining dinamik va emotsional holatini xarakterlovchi shaxs individual xususiyatlarining yig'indi. Shunday qilib, temperament ikki tarkibiy qism – faollik va hissiyotlilikka ega. Hulq-atvorning faolligi harakatchanlik, intiluvchanlik, tezlik, yoki, aksincha, sustlik va harakatsizlik darajasini xarakterlaydi. O'z navbatda emotsionallik belgi (ijobiy va salbiy) modallik (shodlik, qayg'u, qo'rqinch, g'azab va boshqalar)ni aniqlagan holda emotsional jarayonlar kechishini xarakterlaydi. Qadimgi zamonlardan boshlab, temperament to'rt xil asosiy tiplarga bo'lingan edi, bular xolerik, sangvinik, melanxolik va flegmatik temperament turlaridir. Temperamentning bu asosiy turlari bir-biridan paydo bo'lish dinamikasi va emotsional holatlar jadalligiga ko'ra farqlanadi. Xolerik tipi uchun tezda paydo bo'ladigan kuchsiz hislar, melanxolik tipi uchun – sekin-asta paydo bo'ladigan, lekin kuchli hislar, flegmatik tipi uchun – sekin-asta paydo bo'ladigan va kuchsiz hislar xosdir. Bundan tashqari, xolerik va sangvinik temperamentlar uchun harakatlar tezligi, umumiy harakatchanlik va hislarning tashqi kuchli (harakatlarda, nutqda, mimikada va boshqalarda) ifodalanishi, melanxolik va flegmatik temperamentlar uchun, aksincha, harakatlar sustligi va hislarning kuchsiz ifodalanishi xosdir.

Temperament tiplarini turmush psixologiyasi nuqtai nazaridan shunday xarakterlash mumkin: xolerik – tez, ba'zida, hatto, juda keskin, nutqda, mimika va imo-ishoralarda yaqqol ifodalanadigan kuchli tezda alanganadigan hislarga ega, jadal emotsional ta'sirlanishga moyil odam; sangvinik – tez, harakatchan, barcha taassurotlarga emotsional javob beruvchi odam, uning hislari bevosita tashqi xulq-atvorida ifodalanadi, lekin ular kuchli emas, va bir-birini oson almashtiradi; melanxolik – emotsional kechinmalar xilma-xilligining uncha katta emasligi, lekin katta kuchga va davomiylikka egaligi bilan farq qiluvchi inson, u barchasiga ham munosabat bildirmaydi, agar bildirgudek bo'lsa ham chuqur o'ylaydi, o'z hislarini u darajada namoyon qilmaydi; flegmatik – sust, mutanosib va xotirjam odam, uning emotsional ta'sirlanishi oson emas, va o'zidan chiqarish qiyin, hislari tashqaridan deyarli namoyon bo'lmaydi. Lekin barcha odamlarni shu to'rt xil asosiy temperamentlarga ko'ra ajratish mumkin deb o'ylash xatodir. Faqat ba'zilargina bu tiplarning sof vakillari bo'lib

hisoblanadi; ko'pchilik odamlarda esa biz temperamentlarning aralash tiplarini kuzatamiz.

Kelajakdagi kasbni tanlash ko'plab omillarga bog'liq: sizning qiziqishlaringiz, qobiliyatlaringiz, mehnat bozoridagi kasbga bo'lgan talab. Lekin eng muhimi, har bir kasbning mutaxassisga qo'yadigan o'ziga xos talablari bor. Qaerdadir ijodiy, baquvvat aqllarga talab bor, boshqalari esa sekin, tahliliy xodimlarni talab qiladi. Temperament turi kelajakdagi kasbni tanlashga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Qanday qilib? Keling, qaysi temperament turini aniqlashga harakat qilaylik va ulardan to'rttasi bor (xolerik, sanguine, flegmatik, melanxolik).

Xoleriklar inson omili muhim bo'lgan kasblarda katta muvaffaqiyatlarga erishadilar, bu yerda aloqalarni o'rnatish va g'alaba qozonish muhim ahamiyatga ega. Xolerik o'zi uchun yangi faoliyatga osongina qo'shiladi, o'zgarishlarga tezda moslashadi. Va, aksincha, u monoton monoton faoliyatga zo'rg'a dosh bera oladi, undan tezda charchaydi. Xolerik mavzuni chuqur o'rganish yoki to'g'ri mahoratni oshirish zaruratini berish qiyin. Xolerik kasbga mos keladi muxbir, radio va televidenie boshlovchisi, direktor, savdo menejeri, PR bo'yicha mutaxassis, gid-tarjimon, dizayner, reklama va sug'urta agenti va, albatta, bir qator boshqalar. Xoleriklar ko'pincha yaxshi tadbirkor va ishbilarmon bo'lishadi. Xolerik odam, agar uning faoliyati loyiha turiga ko'ra qurilgan bo'lsa (mutaxassis muayyan vazifani o'z zimmasiga oladi, uni boshidan oxirigacha hal qiladi va keyin butunlay yangi vazifani oladi) keng doiradagi kasblarda muvaffaqiyat qozonishi mumkin

Sangivinik - tug'ma etakchi. Qo'l ostidagilar nuqtai nazaridan, bu tur, ehtimol, eng yoqimli va samimiy xo'jayindir. Bunday temperament, qoida tariqasida, ehtiyotkor odamni tavsiflashi ajablanarli emas. Uning kuchli xususiyati ishontirish va g'alaba qozonish qobiliyatidir. Biroq, ishdagi texnik muammolar ko'pincha yaxshi odamlar uchun qiyinchiliklarga olib keladi. Monoton, konveyer, doimiy e'tibor talab qiladigan ish ular uchun emas. Shu sababli, to'quvchi, kotib, buxgalter, soatsoz, radio yig'uvchi, bibliograf, arxivchi, restavrator kasbini xavfsiz tarzda chiqarib tashlash mumkin. Tavsiya etilgan kasblar: menejer, o'qituvchi, shifokor, psixolog, tarbiyachi, tashkilotchi, sotuvchi, ofitsiant, texnologik muhandis va boshqalar.

Flegmatik bir qarashda, salbiy xususiyat - sekinlik - ularni juda kuchli qiladi. Flegmatik odamlarning vaziyatni sekin va vahimasiz tahlil qilish qobiliyati stressli vaziyatlarda ajralmas hisoblanadi. Shuning uchun ular yuqori toifali iqtisodchilar, buxgalterlar, kotiblarni yaratadilar. Boshqa tomondan, xuddi shu xususiyat ularni jarroh va menejer bo'lishga imkon bermaydi, ammo ular terapevt, va bosh bugalter roli uchun mos keladi. Tavsiya etiladigan kasblar mexanik, elektromontyor, muhandis, agronom, haydovchi, ilmiy-botanik, astronom, fizik, matematik.

Melanxolik odamlar odamlar bilan doimiy muloqot qilishni talab qiladigan ishni tanlamasliklari kerak, chunki ular kompyuterlar bilan "muloqotda" ancha yaxshi. Ushbu turdagi temperament jamoat transporti haydovchisi yoki alpinist rolida ham xavflidir. Ularning asab tizimining xarakterli konsentratsiyani, diqqatni yo'qotishga va natijada favqulodda vaziyatlarga olib kelishi mumkin. Shifokorning, ayniqsa jarrohning, qutqaruvchining, uchuvchining, dispetcherning mashaqqatli mehnati melanxolikni asab tizimining charchashiga va sog'lig'ining yomonlashishiga, olib kelishi mumkin va bu tadqiqotlarda o'z tasdiqini topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
2. Югай А.Х., Мираширова Н.А. “Общая психология” – Ташкент 2014.
3. Дружинина В.. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.

O'SMIRLAR PSIXIKASI

Shoimova Kamola

Navoiy viloyati Xatirchi tumani 20-IDUM psixologi

Annatatsiya: O'smirlik davrida o'quvchi yoshlarda jismoniy o'sish va jinsiy yetilish amalga oshishi haqida fikr yuritildi.

The idea of physical growth and puberty in students during adolescence is discussed

Физическая и половая зрелость у подростков в подростковом возрасте

Kalit so'zlar: O'smirlik. Jismoniy o'sish. Jinsiy yetilish. O'smirning ichki sekretiya bezlari

O'smirlik inson shaxsining kamol topishida alohida o'rin egallaydi. U inson kamolotining muhim bosqichi hisoblanadi. O'smirlik davrida g'oyat katta ahamiyatga ega bo'lgan psixologiko'zgarishlar ro'y beradi, bolaning muayyan ijtimoiy turmush sharoitida keyingi kamol topishi uchun zarur ta'lim tarbiya ta'sirida barqaror, mustahkam iz qoldiruvchi, ijobiy hislatlar namoyon bo'ladi.

O'smirlik davrida o'quvchi yoshlarda jismoniy o'sish va jinsiy yetilish amalga oshadi.

Bolaning bo'yi 11-12 yoshida 6 -7 sm, hatto 10 sm gacha o'sishi mumkin. Biroq bu bosqichda qizlar o'g'il bolalarga qaraganda tezroq o'sadilar. O'smir 13-14 yoshga to'lganda har ikkala jins o'rtasida bo'yni o'sishi qariyb baravarlashadi. O'n besh yoshga qadam qo'yganda esa o'gil bolalar qizlarni ortda qoldirib ketadilar. Shundan keyin to umrning oxirigacha o'sishda o'g'il bolalar ustunlik qiladilar.

O'smirlik davrida bo'y bilan tana nomutanosib ravishda o'sadi, natijada bolalar oriq, nimjon va uzun bo'yi bo'lib ko'rinadilar.

O'smirlarda yurakning hajmi va tiriklik sig'imi har yili 25 foiz kattalashib boradi. Bo'yni jadal o'sishi va tana og'irligining ortishi bilan qon hamda kislorodga ehtiyoj ham ortadi, bu ehtiyoj yurak hajmining kengayishi va funktsional faoliyati ko'rsatkichlarining boyishi evaziga taminlanadi. Mazkur davrda tananing umumiy hajmidan 78 foizini qon tashkil qiladi, qon bosimi birmuncha oshadi, simob ustunining 110-115 mm darajasida bo'ladi. Yurak qisqarishining chastotasi bir qadar sekinlashadi,

masalan, 11 yoshda daqiqada 85-90 marta urgan bo'lsa, 14-15 yoshlarda 70 martagacha pasayadi.

Yurak kengayishi bilan birga qon tomirlari ham yo'g'onlashadi. Qon aylanishi tizimining qayta qurilishi, vegetativ, nerv sistemasidagi beqarorlik qon aylanishini buzadi va o'smirda ba'zan qon bosimining ortishi ro'y beradi. Qon aylanishining o'zgarishi qizlarda og'irroq kechadi, chunki ularda yurak vaznining ortishi oldinroq boshlanib, oldinroq yakunlanadi.

O'smirlik davrida nafas olish organlari jadal rivojlanadi. O'pkaning tiriklik sig'imi quyidagicha bo'ladi:

O'g'il bolalarda –11 yoshda 1900–2000 ml; 15 yoshda 2600–2700 mm.

qizlarda–11 yoshda 1800–1900 ml; 15 yoshda 2500–2600 ml. Shuning uchun nafas olish har daqiqada 2 marta kamayadi. O'g'il bolalar qorin bilan, qizlar esa ko'krak bilan nafas ola boshlaydilar. Ko'krak qafasi, nafas olish muskullari tez o'sa boradi va jinsiy yetilishni kuchaytiradi.

11-12 yoshdagi o'smirning ichki sekretsia bezlari qayta quriladi. Gipofizning old qismi ishlab chiqaradigan gormonlar gavdaning o'sishini taminlaydi. Gipofizning orta qismi kuchayishi sababli pigmentlar almashinishi o'zgaradi, natijada soch qorayishi, yuzlarning oqarishi namoyon bo'ladi. Gipofiz bilan bir qatorda qalqonsimon bezning funktsiyasi ham ko'chayadi. Qalqonsimon bez ishlab chiqaradigan tiroksin gormoni organizmda modda almashinuvi va energiya sarfini keskin orttiradi. Markaziy nerv sistemasida qo'zg'aluvchanlik o'zgaradi natijada yaqqol his-tuyg'ular tug'ila boshlaydi. Qalqonsimon bez faoliyatining kuchayishi qo'zg'aluvchanlik, asabiylashish va toliqishni keltirib chiqaradi. Bosh miya qobig'ida tormozlanish jarayonining susayishi shiddatli emotsional kechinmalarni vujudga keltiradi, xulq-atvorda parokandalik, g'ayritabiiylik paydo bo'ladi. Qalqonsimon bez funktsiyasining o'zgarishi va modda almashinuvining buzilishi sababli o'smirde semirish ro'y beradi.

Mazkur yosh davrida jinsiy bezlar faoliyati kuchayadi. Balog'atga yetishning birlamchi va ikkilamchi alomatlari o'sa boshlaydi: o'g'il bolalarda ovoz o'zgaradi, yo'g'onlashadi, mo'ylov va soqol paydo bo'ladi, qizlarda esa ko'krak bezlari

rivojlanadi va hokazo. Natijada boshqa jinsga qiziqish ortadi, orzu, xohish, nozik tuyg'u, sog'inch, iztirob kabi kechinmalar paydo bo'ladi.

O'smirlar jinsiy yetilish sirlarining 17 foizini ota-onadan, 9 foizini o'qituvchilardan, 4 foizini maktab vrachidan va qolgan yashirin jihatlari, holatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni ko'cha-ko'ydan, o'rtoqlari va dugonalaridan eshitib bilib oladilar. Kutilmagan holatlar va ma'lumotlar ularning xatti-harakatini chigallashtiradi, yakkalik olamiga berilish boshlanadi, fe'l-atvorda ayrim illatlar paydo bo'ladi. Goho o'smirlar orasida axloqan tubanlashuv hollari ro'y berishi mumkin. Ularni bunday qiliqlardan nopok guruh va to'dalardan xalos etish maqsadga muvofiqdir.

Ijtimoiy hayotda yaramas odatlarni keltirib chiqaruvchi anchagina manbalar bor: birinchidan, kino zallari va televideniya o'smirlarga to'g'ri kelmaydigan filmlarga ruxsat qilinishi; ikkinchidan, jamoat joylarida va ko'cha-ko'yda kattalarning nojoiz qiliqlar ko'rsatishlari; uchinchidan ta'limda biologik o'sish to'g'risida yetarli bilimlar berilmasligi; to'rtinchidan, vrachlarning bu sohada keng ko'lamda ish olib bormasligi; beshinchidan, ota-onalarda fiziologik va psixologik bilimlar yetishmasligi; oltinchidan, o'smir bolalar va qizlarga mo'ljallangan materiallarning kamligi va hokazolar

O'smir kamolotga erishgan sayin uning psixik dunyosida yangi fazilatlar va sifatlar paydo bo'la boshlaydi, psixikasida keskin qayta qurish sodir bo'ladi. O'zgarishlar uning oldiga yangi talablar qo'yadi, bu esa o'z navbatida ko'proq huquq va erk berishini ,eng avvalo mustaqil qarorga kelish va o'z xulq -atvorini maqbul deb hisoblab amalga oshirishni taqozo etadi. Psixik takomillashish ,kamolotga intilish , nisbiy barqarorlik o'smirlilik davrining eng muhim xususiyatlari hisoblanadi.

O'smir shaxsning tarkib topishida axloq o'ziga xos , ong alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda o'quvchilarning axloqiy tushunchalarni o'zlashtirishi va ularni turmushga tatbiq etishi muhim rol o'ynaydi. O'smirlarda o'zida anglashning rivojlanishi shaxsiy xulq-atvorni tushunishdan boshlanib , axloqiy fazilatini , xarakterini , aqliy imkoniyat va qobiliyatini bilish bilan yakunlanadi.

ТА'LIM VA SHAXS

Sultonova Sohiba

Navoiy viloyati Xatirchi tumani 18-maktab Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

Anatatsiya: Ta'lim jarayonida o'quvchi oldiga qo'yiladigan talablar haqida fikr yuritildi.

The requirements for the student in the educational process are considered

Обсуждены требования и условия в процессе обучения

Kalit so'zlar: Ta'lim. Bilim. Ta'lim mazmuni.

Maktab ta'limi uning turmush tarzi, tartibi, ijtimoiy holati, sinf jamoasi, oila muhitdagi ahvolini o'zgartiradi, bolaning asosiy vazifasi o'qishdan iborat bo'lib qoladi. Yangi bilim, ko'nikma, malakalar egallashdan tabiat va jamiyat to'g'risidagi qonuniyatlarni o'zlashtira boshlaydi. Ta'lim o'quvchidan muayyan darajadagi uyushqoqlikni, intizomlikni, irodaviy zo'r berishlikni, faollikni, maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni talab qiladi. Ixtiyorsiz xatti-harakatlar o'rnini anglashilgan rejali, maqsadga muvofiq aqliy mehnat egallay boradi. O'quvchi tengdoshlari bilan birgalikda muayyan bir sinf jamoasiga birlashtiriladi. Modomiki shunday ekan, sinf jamoasi va uning a'zolari bola oldiga ko'pchilik manfaatini himoya qilish, shaxsiy istaklarini umumjamoa intilishlariga bo'ysundirish, o'zaro yordam, o'zaro hurmat, o'zaro talabchanlik, ijtimoiy javobgarlik va burch hislarini egallash vazifasini qo'yadi. Ta'lim jarayonida o'quvchi oldiga qo'yiladigan talablar tobora ortib, murakkablashib boraveradi.

Maktab ta'limining dastlabki kunidan boshlab kichik maktab yoshidagi bolaning taraqqiyotini harakatga keltiruvchi, kuch vazifasini o'tuvchi turli xususiyatga ega bo'lgan ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar, ichki ixtilof kabilar vujudga keladi. Ushbu holat va vaziyat zamirida o'quvchi shaxsiga, uning bilish jarayonlariga nisbatan o'quv faoliyati, o'qituvchilar va sinf jamoasi tomonidan qo'yilayotgan talablar bilan bolaning psixik kamolot darajasi va undagi mavjud insoniy fazilatlarini o'rtasidagi qarama-qarshilik yotadi. Talabning tobora ortishi bolaning psixik jihatdan to'xtovsiz o'sishini

taqozo etadi va bu narsa boshi berk zanjirning uzluksiz harakati natijasida inson taraqqiyotida amalga oshadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchining muhim xususiyatlaridan biri — bu undagi o'ziga xos ehtiyojning mavjudligidir. Mazkur ehtiyoj o'z mohiyati bilan muayyan tartibdagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga, tevarak-atrofdagi voqelikni o'zlashtirishga qaratilgan bo'lmasdan, balki faqat o'quvchi bo'lish istagining aynan o'zidan iboratdir. Bu ehtiyoj zamirida o'qishning tashqi alomatlari, chunki, forma kiyish xohishi, o'z shaxsiy portfeliga, dars tayyorlash burchagiga, kitob qo'yish javoniga ega bo'lish istagi, kattalardek har kuni maktabga qatnash tuyg'usi kabilar yotadi, xolos. Bundan tashqari, bilimlar kunidagi (I sentyabrdagi) shodiyona ayyom, o'quvchilar safiga qabul qilishlik lavhasi, maktab ma'muriyati va o'qituvchilarning ularga bildirgan samimiy tilaklari, yuqori sinf o'quvchilarining tabriklari birinchi sinf sub'ektlari his-tuyg'usiga ilk tasir etadi. Sinf a'zolari bilan qatorlashib, saf tortib yurishlar, yoppasiga o'yin faoliyatida qatnashish va oshxonaga birga borish, o'qituvchining o'g'itlari ham ularni o'ziga rom qiladi.

Lekin kichik maktab yoshidagilar o'qishning tub mohiyatini va vazifasini tushunib yetmaydilar, shuning uchun umumiy tarzda hamma maktabga borishi kerak, deb tasavvur etadilar. Vaholanki, o'quvchi o'qish ijtimoiy zaruriyat ekanligini anglab yetmasligi barchaga ayondir, biroq kattalarning ko'rsatmalariga amal qilgan holda tirishqoqlik bilan mashg'ulotlarga kirishib ketishlik real voqelikdir.

Darslar boshlanib ketgandan keyin oradan ma'lum muddat o'tgach, shodiyona lahzalar taassuroti kamayishi bilan maktabning tashqi, ichki belgilari o'z ahamiyatini yuqota boradi va o'qishning kundalik aqliy mehnat ekanligini (irodaviy zo'r berish, yoqtirmagan narsasi bilan shug'ullanish, diqqatni taqsimlash, o'z xulqini idora qilish zaruriyatini) o'quvchi anglab etadi. Agarda o'quvchi shunga o'xshash aqliy mehnat ko'nikmasiga ega bo'lmasa, u holda o'qishdan ko'ngli soviydi, umidsizlanish tuyg'usi, hissi vujudga keladi. Shuning uchun o'qituvchi bunday holning oldini olish maqsadida bola bilan ta'limning o'yin faoliyatidan farqi, qiziqarliligi yuzasidan ma'lumot berishi va shu faoliyatga uni puxtaroq, jiddiyroq tayyorlashi maqsadga muvofiq. Bu bilan

o'qituvchi borliqni bilishga nisbatan jiddiy munosabatni ularda ehtiyoj sifatida namoyon bo'lishini taminlaydi.

Psixolog L.S.Slavina tadqiqotiga ko'ra, boshlang'ich sinflarda bilish faoliyati yetarli darajada shakllanib bo'lmagan, aqliy jihatdan nomustaqil o'quvchilar mavjuddir. Olimaning fikricha, o'qish va o'yin faoliyatlarida ularni fikr va mulohaza yuritishga o'rgata borish natijasida muvaqqat turg'unlikning oldini olish mumkin.

Birinchi sinf o'quvchisida o'qish faoliyatining dastlabki natijalari uning boshqa materillarni egallash sari yetaklaydi. Uning o'qish faoliyatidagi birinchi mehnat faoliyati mahsuli shodlik, quvonch va amaliy (lazzatlanish) his-tuyg'usini keltirib chiqaradi. Hatto ayrim o'quvchilar u yoki bu ob'ektni, mavzuni bir necha marotaba o'qishni ham yoqtiradilar. O'qish faoliyatiga nisbatan qiziqish, moyillik keyinchalik predmetning mazmuniga qiziqishni vujudga keltiradi, balkim bilim olish ehtiyojini tug'diradi, qolaversa unda o'qish motivlarini tarkib toptiradi.

Ta'lim mazmuniga, bilimni egallashga qiziqish o'quvchining o'z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish hissi bilan uzviy aloqadordir. Ushbu his o'qituvchining rag'batlantirishi orqali namoyon bo'ladi, yanada samaraliroq ishlash mayli, xohishi, istagi, ishtiyoqi o'quvchida shakllanadi. O'quvchida paydo bo'layotgan faxrlanish, o'z kuchiga ishonch hislari bilimlarni o'zlashtirish va malakalarni mustahkamlash ishiga xizmat qiladi. Shuning uchun rag'batlantirish (jazolash) o'z meyorida bo'lgan taqdirdagina uning tarbiyaviy qiymati hamda ta'sirchanligi ortadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar faoliyatini baholash uning o'qishga nisbatan ijobiy munosabatini tarkib toptiradi. Maktab amaliyotida ko'pincha bolani og'zaki baholash odat tusiga kirib qolgan, chunki birinchi sinf o'quvchisi ana shu baho taassurotida o'z faoliyatini faollashtiradi. Ijodiy izlanishga harakat qiladi. Hatto o'quvchi dastlabki davrda "yaxshi" yoki "yomon" bahoning farqiga ham bormaydi, ko'proq uni nechta baho olganligi qiziqtiradi, xolos. Bu yoshda bola bahoning mohiyatini tushunib yetmasa-da, lekin o'qituvchining rag'batlantirishi uning uchun muhim rol o'ynaydi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning muhim xususiyatlaridan yana bittasi - bu o'qituvchi shaxsiga nisbatan ishonch hissi va yuksak obro' tuyg'usining mavjudligi.

Shuning uchun o'qituvchi bolaga tarbiyaviy, ta'limiy ta'sir ko'rsatish imkoniyati shunday kattaki, uning siymosida aql idrokli, tiyrak, sezgir, mehribon, hatto donishmand inson gavdalanadi. O'qituvchi siymosida o'quvchilar ezgu niyati, orzu istagi, istiqboli, ajoyib va g'aroyib his-tuyg'ularini ro'yobga chiqaruvchi kamolot cho'qqisidagi shaxsni tasavvur qiladilar. O'qituvchining obro'si oldida ota-onalar, oilaning boshqa a'zolari, qarindosh-urug'lari, tanish bilishlarining nufuzi keskin pasayadi. Go'yoki, borliqning absolyutligi, haqiqat o'lchamining namunasi, zakovatning yuksak chuqqisi, odob nazokatning avval boshi o'qituvchida o'z ifodasini topgandir. Ana shu sababdan ular o'qituvchi xulqini muhokama qilishga yo'l qo'ymaydilar, uning har bir so'zini qonun tariqasida qabul qiladilar va bu yo'lda o'zlarini haq deb hisoblaydilar. O'quvchining psixik jihatdan taraqqiy qilishi oqibatida o'qituvchining mutlaqligiga munosabati biroz o'zgaradi, buning asosiy sababi unda ongli xatti-harakat ehtiyojining tug'ilishi hisoblanadi. O'quvchida turmush va borliqqa nisbatan bir talay muammolar, savollar vujudga keladi, hamma narsa hayotda u o'ylaganday emasligiga ishonch hosil qiladi va undan qanoatlanadi, shubhalanish, ikkilanish hislari paydo boladi.

Talim jarayonida o'qituvchi obro'sidan oqilona foydalanib, o'quvchida uyushqoqlik, mehnatsevarlik, o'qishga nisbatan ijobiy munosabat, diqqatni boshqarish, xulqni idora qilish, o'z-o'zini qo'lga olish, o'z-o'ziga tasalli berish fazilatlarini shakllantirish va intilish, faollik tuyg'ularini vujudga keltirish ta'lim jarayonida yuqori samara beradi. Pedagogik odob (takt) nazorat nuqtai nazaridan o'qituvchi obro'sini o'quvchilar davrasida to'kish yoki shaxsiyatiga tegish, mazax qilish mutlaqo mumkin emas.

ЎСМИРЛАРНИНГ КАТТАЛАР БИЛАН БЎЛАДИГАН МУЛОҚОТИ

*Ҳасановна Дилафруз Мансуровна
Хоразм вилояти Шовот тумани 2-мактаб психологи*

Таянч сўзлар: ўсмирлар, мулоқатб, ўқувчилар, мулоқат маъданияти

Наслимиз давомчиларини нафақат жисмонан бақувват, балки маънавий бой, янги давр талабига жавоб берадиган, мулоқот жараёнида эркин фикр юритадиган қилиб тарбиялаш ҳозирги куннинг долзарб муаммоларидандир. “Таълим тўғрисида”ги қонун, “қадрлар тайёрлаш миллий дастури”да шахснинг эркинлиги, мустақил фикрлаш қобилиятини шакллантириш, муомала маданиятини таркиб топтиришга бирламчи эътибор қаратилган. Шундай экан, ўсмир ва ўспиринларни мулоқот жараёнида мустақил фикрини эркин ифодалаш малакаларини ва уларнинг танқидий фикрлашини шакллантириш психолог-педагоглар олдида турган долзарб масалалардан биридир. Зеро, ХХI асрда яшайдиган ҳар бир инсоннинг танқидий фикрлаши учун аввало мулоқотга ўргатиш зарур. Ўсмир ва ўспиринларни мулоқотга ўргатиш учун уларга психологик, педагогик адабиётларни ўқишга тавсия қилиш, мулоқот жараёнида ёшлар фаолиятини кузатиш, фикрлашини аниқлаш ва шу жараёнда психологик ўйинлар, машқлар, тренинглардан фойдаланиш муҳимдир.

Мактабнинг ўрта ва юқори синфларда ёзма нутқ мазмунли, таъсирли бўлиб, грамматик жиҳатдан тобора тўғри, мукамал тузилиб боради ва оқибатда бундай нутқ оғзаки нутқнинг ўсишига ижобий таъсир кўрсата бошлайди. Болалар нутқи бевосита катталар нутқи таъсирида ўсади. Шунинг учун ўқитувчи нутқи ўқувчилар нутқини ўстиришда намуна бўлиб хизмат қилиши керак.

Ўқувчилар тафаккурини ўстирмай туриб, уларнинг нутқини ўстириб бўлмайди. Оғзаки гапириш, баён ёки иншо ёзишда ўқувчиларнинг режа тузиб олишларига эътибор бериш керак. Ёзма ва оғзаки нутқни ўстириш учун китоб устида мунтазам ишлаш, ўқиган матнларнинг тезисини, конспектини тузиш, маъруза, рефератлар тайёрлаш, адабий кечалар, ёзувчилар билан учрашиш муҳим

аҳамиятга эга. Нутқ шартли рефлекслар пайдо бўлишининг умумий қонунлари асосида ўсади. Агар киши бирор бир товушни нотўғри талаффуз қилишга ўрганиб қолган бўлса, унда бу камчиликларни тугатиш қийин бўлади. Шунинг учун болаларда ёшлигиданоқ ижобий нутқ одатларини тарбиялашга аҳамият бериш зарур.

Ўсмирлар мулоқотига нисбатан ўспиринлар мулоқоти анча тарбияланган бўлади. Чунки улар мулоқот маданияти, муомала сирларини эгаллаган бўладилар.

Катталар мулоқотида кўпинча мулоқот маданияти амалга оширилади, яъни бир-бирларини ҳурмат қилиш, ишониш, англаш кабилар. Аммо баъзи пайтларда мулоқот бузилиши ҳам мумкин. Чунки катталар айрим пайтларда бир-бирларини тушунмасдан хафа қилиб қўйишлари, кўнгилга оғир ботадиган гаплар айтиб юборишлари, натижада низоларни келтириб чиқаришлари мумкин. Агар мулоқот маданияти кишиларда яхши шаклланиган бўлса, улар бир-бирларини тушунишлари осон бўй беради. Мулоқот маданияти ёшлиқдан оилада, ижтимоий муҳит таъсирида, ўз-ўзини англаш, тарбиялаш оқибатида шаклланиши мумкин. Биз катталар ёшларга намуна, ибрат бўлишимиз бир-биримизга бўлган мулоқотимиздан келиб чиқади. **“Олтин сўзлар”**(азизим, айланай, ўргилай, жуда ҳам ажойибсиз, бугун бошқачасиз, очилиб кетибсиз, кийимингиз жуда ярашибди каби) дан кундалик ҳаётимизда кўпроқ фойдаланишимиз зарур. Катталар мулоқотига ёшлар тақлид қилишлари орқали уларда муомала санъати, маданияти шаклланиб боради. Айниқса, оилада биз бу ҳолатларга эътибор беришимиз керак. Чунки “қуш уясида кўрганини қилади” деган нақл бежиз эмас.

Катталар ҳам бир-бирларига вербал, новербал ва паралингвистик таъсир кўрсатадилар. Биз вақти келганда имо-ишора, мимика, паузалар орқали ҳам бир-биримизга таъсир эта оламиз. Бир оғиз сўз билан ҳам хурсанд, ёки хафа қила оламиз. Шунинг учун доимо катталар бир-бирларига самимий муносабатда бўлиб, таъсир қилишлари лозим.

Катталар мулоқоти маълум бир ёшларда ўзига хос бўлади. Масалан, катталар маълумотларига, ёшларига, жинсларига, касбларига қараб мулоқотда

бўладилар. Кексалар мулоқоти ўзига хосдир. Улар худди кичик болалардек иззат-талаб, инжиқ, эътибор талаб бўлиб қоладилар. Кексаларга эҳтиёткор бўлиб муомалада бўлиш зарур, чунки кўнгиллари нозик бўлади. Уларга кўнгилларини кўтарадиган сўзларни кўпроқ қўллаш зарур.

Демак, ҳар бир ёшга кирадиган кишилар, шу жумладан, катталар ҳам ўзига хос мулоқотга киришадилар. Мулоқот ҳар бир даврга хос ҳолда амалга оширилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ғозиев.Э.Г Муомла психологияси. Т- 2001
2. Каримова В.М Ижтимоий психология ва ижтимоий адабиёт -Т.: Университет

ШАХС ШАКЛЛАНИШИДАГИ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК МАСАЛАЛАР

Ҳасанова Дилафруз Мансуровна
Хоразм вилояти Шовот тумани 2-мактаб психологи

Таянч сўзлар: эстетик, ақлий, шахс, педагогикб психологик

Шахсинг ҳар томонлама шаклланишида мулоқотнинг аҳамияти катта. Оддий нарсаларни ўрганиш учун ҳам тақлид орқали ўзаро мулоқотда бўлиш зарур. Жамият қонун - қоидаларига асосланган ҳолда муносабатлар ривожланади. Индивид билан шахс мулоқоти ўртасида жуда катта фарқни кўриш мумкин. Масалан, гўдак, руҳий касал, онги паст ривожланган кишиларнинг мулоқоти билан етук ривожланган, онги юксак кишининг мулоқоти ўртасидаги фарқ. Онгли шахс мулоқотни бошлашдан аввал миясида ўйлайди, сўзларини режалаштиради.

Шахсининг жисмоний, ақлий, ахлоқий ва эстетик ривожланишида мулоқотнинг ўрни катта. Масалан, ахлоқий ривожланиш учун оилада, мактабда, боғчада болага катталар мулоқот орқали таъсир қиладилар. Шунингдек, эстетик, ақлий, жисмоний ривожлантириш учун ўқувчига ўқитувчи мулоқот орқали таъсир этишга ҳаракат қилади. Демак, мулоқот таъсир қилиш воситаси бўлиб ҳам хизмат қилади.

Шахс мулоқотини шакллантиришда унинг ёши, жинси, касби, дунёқарашини ҳисобга олган ҳолда иш олиб бориш лозим. Масалан, биз кичик ёшдаги болаларга катталарга нисбатан қўллайдиган сўзларни ишлатмаймиз. Ҳар бир ёш даврига кирадиган кишиларга ўзига хос сўзлар қўлланилади. Бунда сўзнинг таъсир кучи ҳисобга олинади. Шахсни темперамент хусусиятларига қараб мулоқот усулларини қўллаш катта аҳамиятга эга. Шахсда кўникма, билим, малакаларнинг ҳосил бўлишида мулоқотнинг ўрни беқиёс. Оддий кўникма (“тўғри ўтир, қўлингни юв, жойингга бор, салом бер”) ларни ҳам мулоқот орқали сингдирилади.

Шахс мулоқотини шаклланишида унинг тарбияланганлик даражаси муҳим ўрин эгаллайди. Масалан, шахсга кучли таъсир этадиган сўзларни қўлласангиз ҳам у қабул қилмаслиги, сизнинг берган кўрсатмаларингизга амал қилмаслиги мумкин. Чунки у ёшлигидан муомала маданиятини эгаллаши керак. Мулоқотнинг шаклланишида мақсад тўғри қўйилиши лозим. Мулоқот таълим-тарбия жараёнида, турли вазиятларда ривожланади. Масалан, оилада, маҳаллада, жамоада, гуруҳда. Агар оилада катталар бир-бирларига қўпол муносабатда бўлсалар, бола ҳам уларга тақлид қилиб атрофдагилар билан низоларга бориши мумкин.

Биз олдимизга ҳар томонлама ривожланган, етук, комил инсон (шахс)ни тарбиялашни қўйганмиз. Президентимиз доимо ёшларни эркин фикрлайдиган қилиб тарбиялашни уқтирадилар. Демак, мулоқот фикрлаш билан ўзвий боғлиқ ҳолда шаклланади.

Шахс шаклланишида мулоқотнинг аҳамияти ҳақида бир неча психолог олимлар ўз фикрларини баён қилганлар. Жумладан, рус психологи Б.Г. Ананьев

“Одам билишнинг предмети сифатида” асарида бу масалани чуқур таҳлил қилган. У билимнинг турли элементларини эгаллаш муваффақиятли ўзлаштиришнинг гарови эканлигини таъкидлайди. Билимларни эгаллаш мулоқот орқали амалга оширилишини ҳам уқтириб ўтади. Агар кишилар ўзаро бир-бирларига ахборот ўзатмасалар, тажрибаларини мулоқот орқали алмашмасалар улар ривожланмай қолишлари тўғрисида Б.Г. Ананьев асосли фикрларни келтиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

3. Каримова В.М Ижтимоий психология ва ижтимоий адабиёт -Т.: Университет
4. Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. Uchebnik.- М.: Aspekt Press, 1999.-376 s.

EUROPEAN EDUCATION: THE MAIN WAYS OF RENEWAL

Noraliyeva Mohina Lazizovna
Scientific supervisor: Elmurodov Ulugbek Yarashovich
Chirchik state Pedagogical institute

Annotation

The article reveals the concept of the "European dimension in education", which in European countries has acquired the value of an indicator of the quality of student training.

Analyzed the main aspects of this concept, reflecting the level of requirements, are being the EU countries to the education of the younger generation at this stage of historical development.

The article also characterizes the conditions under which education becomes. The factor of strengthening competitiveness is the peculiarities of the European Union countries in

the economic, social and educational spheres. Are revealed the main directions of updating education, focused on achieving this strategic goal.

Key words: European Union, systems of education, integration, quality of education, education reforms, values, goals, standardization, "European consciousness".

"Consider it a miserable day in which you have not learned anything new and have not added anything to your education."

Jan Amos Komensky

Education is one of those spheres of life in the countries of the European Union that are not subject to complete unification.

No one imposes a certain model of education on anyone, and each member country of the European Community is given the right to form its own educational and examination system. Systems in accordance with national needs and historical educational traditions.

Among the organizers of European education, there is an understanding of many problems and difficulties that accompany the convergence of education of individual European countries that differ both in terms of socio-economic development and pedagogical traditions.

Specialists are aware of the fact that the formation of the main directions of the educational policy of the EU countries is carried out in conditions of the predominance of global processes that generate persistent contradictions between global and local, universal and individual, traditions and modern- the potential, promising and immediate tasks, competition and equality of opportunities, unlimited expansion of knowledge and limited human abilities to assimilate them, spiritual and material. With all the diversity of cultures and social systems, the problem of forming a democratic ideal capable of generating and maintaining a sense of solidarity of all people remains relevant and common to all countries.

Ways to solve the problems and contradictions that have arisen in the European educational space were proposed in the late 90s by the Permanent Conference of European Ministers of Education, who recommended that when developing curricula by European countries, focus on four main problems:

- support for democratic security, social unity and the fight against manifestations of marginalization;
- preparing students to resolve controversial issues and make decisions in democratic societies;
- support of the "multicultural dimension in education";
- support of actions aimed at the development of the "European dimension in education", including teaching foreign languages, history, various forms of youth exchange, teacher training.

The recommendations of the Ministers of Education contributed to the development of a new quality of European education, which is expressed by the concept of "the European dimension in education" and is characterized by new parameters based on cultural values (democracy, human rights, citizenship, freedom, morality, equality) and the principles of modern pedagogical activity (openness, tolerance, dialogue, trust, justice).

Work on the formation of this concept has been carried out by European countries for more than forty years. Initially, it was revealed in educational programs focused on the unification of historically disparate peoples of Europe, the development of mutual understanding, the creation of a new European order. Since the late 60s, the content of the concept of the "European dimension in education" has gradually changed due to the strengthening of a pragmatic approach to the formation of a new model of education, including international cooperation, inter- school and inter-university exchange of students and students, the development of- joint scientific research, recognition of diplomas and other.

The change in the attitude towards children with special educational opportunities in Europe has led to the emergence of the so-called inclusive education, which is not only an alternative to special education, but also becomes a determinant of European education. The idea of joint education of healthy children and children with disabilities is developing in the world under the influence of humanistic pedagogy and psychology, which recognize the value of a person, his right to harmonious development, taking into account individual and personal interests and capabilities. Representatives this trend has

been completely abandoned by the principle that until recently dominated in education, "It is the same for everyone and at the same time" and replaced with a provision that reads: "For everyone, what he needs at the present time to meet his individual capabilities and needs."

In the modern sense, the "European dimension in education" not only reflects the results of integration processes in the education of European countries. It is a kind of criterion for the quality of implementation by individual countries of ministerial, local and author training programs, the degree of their compliance with the requirements imposed on them by the European Union and the Council of Europe.

Currently, the educational systems of the European countries of the Commonwealth are being rebuilt on the basis of the European education model which aims to prepare young people for the effective realization of the ideals and tasks of integration. This model is based on four fundamental principles formulated in the Report The International Commission on Education for the XXI Century under the chairmanship of J. Delora "Education: The Hidden Treasure" (The Treasure Within): learn to know; learn to do; learn to coexist, and learn to be. European education- The education implemented on the basis of these principles is considered in three main aspects: arming young people with the basics of knowledge about Europe, taking into account global and local politics; training in Europe, which provides for the formation of relationships and skills necessary for young Europeans, familiarization with European reality, ensuring the acquisition of international experience, and teaching for Europe, including the preparation of young people for permanent contacts, for joint work with representatives of other European countries Implementation of the EU-declared directions of education- This activity is associated with a deep transformation of the education systems of European countries. In 2001, the Council of Europe adopted the report "Concrete future objectives of education and training systems" (The concrete future objectives of education and training systems), which, from the standpoint of the economic development of the European continent, formed three common strategic educational goals, priorities that reveal and concretize these goals, as well as the key

problems or activities necessary to achieve strategic goals and implement educational priorities.

The report has acquired the significance of a document defining the development of formal and non-formal education, comprehensively solving the problem of bringing European educational systems in line with the requirements of modern European societies. These goals are as follows:

Strategic Goal No. 1 provides for improving the efficiency and quality of education in the EU countries through the implementation of the following priorities - improving the quality of education and professional improvement of teachers; development of qualifications and European education: the main ways of updating competencies necessary for the knowledge society; ensuring access to information and communication technologies; increasing the enrollment of students in technical and natural science areas; increase in education costs.

Strategic Goal No. 2 involves expanding access to educational systems by creating an open educational space, updating and improving the educational process, and ensuring equality of educational opportunities.

Strategic goal No. 3 considers the integration of information security systems-communication with the outside world as an important factor in strengthening ties with the world of work, research institutes, employers and employees, entrepreneurship development, optimization of foreign language learning, increasing mobility and exchange of students, students and teachers, strengthening European cooperation.

So, the process of updating education in the European Union The Union, deeply connected with national pedagogical traditions, features of the historical and socio-economic development of countries, has become an objective necessity caused by globalization and integration processes taking place in the modern world. All elements of educational systems that influence the achievement of strategic goals facing the countries of the European Community are being updated.

Bibliography:

1. Lukichev, G. A. Education of the countries of the European Union
<http://www.russianenic.ru/publications>

2. Integration of Foreign Europe at the end of the 20th century [electronic resource]. - Access mode: <http://geoinfoed.ru>
3. Education is a hidden treasure // Report of the International Commission on Education for the XXI century. UNESCO, 1997
4. Education: a hidden treasure. Basic provisions Report of the International Commission on Education for the XXI Century / UNESCO WFP NGO "Information for All". - M., 2007.

PSIXOLOGIK XIZMATDA PSIXOLOGIK MUAMMOLARI MAVJUD BO'LGAN O'QUVCHILAR BILAN OLIB BORILADIGAN ISHLAR

Raxmanova Ma'rifat Alimbayevna
Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani 3- maktab psixologi

Annotatsiya: Shaxs tarbiyasi. uning ijtimoiy-psixologik kamolati har qanday davlatning bosh strategik maqsadlaridan biridir. Chunki shaxsni ma'lum ezgu g'oyalar, ijtimoiy psixologik va yuksak intellektual shaxs sifatida tarbiyalamay turib har jihatdan kamol topishga qodir jamiyatni qurib bo'lmaydi.

Kalit so'zlar: psixologik maslahat, shaxs, muloqot, autism, psixologik korreksiya, ahloq, suhbat.

Ayni dam maxsus maktab va maktab-internatlarda faoliyat ko'rsatayotgan amaliyotchi psixologlarning faoliyatida o'quvchilar ruhiy holatlarini o'rganish, xulq atvoridagi o'g'ishlarni oldini olishga qaratilgan choralarni ko'rish, stress, nizo va ko'plab salbiy emotsional kechinmalarining oldini olish ishlarini to'g'ri tashkil qilish psixologik xizmatning samaradorligini oshirish dolzarb muammolardan biri

hisoblanadi. Mana shunday muammoli holatlarni yo‘qotishda esa psixologik xizmat sohasida mavjud bir qancha yo‘nalishlar yordam beradi.

Shaxs shakllanishidagi inqirozli davrlarning o‘quvchilar xulq-atvoriga ta‘siri. Shaxsning shakllanishi dunamik xususiyatga ega. Shuning uchun uning rivojlanishida goho igarilashib ketsa. goho taraqqiyotdan orqada qolib ketish holatlari kuzatiladi. Ba‘zan inqirozli davrlarni boshidan o‘tkazayotganlar esa o‘zlarini jismoniy va ruhiy salomatliklari bilan bog‘liq xotirjamlikni yo‘qotib qo‘yadilar. Ruhiy tushkunliklar natijasida o‘z istiqbol rejalarini tuza olmaydilar. xuddi shu bois.o‘zlarining ijtimoiy mavqelariga putur yetkazadilar. Mazkur holatlarni o‘rganar ekanmiz. bunda barcha yondashuvlarga. tamoyillarga. yo‘l-yo‘riqlarga zamon ruhi orqali nazar tashlash talab etiladi. Bizni qiziqtirayotgan psixik buzilishning boshlanishi va namoyon bo‘lish jarayoni. uni tashkil qiluvchi xususiyatlari hamdakechishining asosiy holatlarini chuqur tahlil qilish xulq-atvor rivojlanishining nazariy namunalarini tuzish va shakllantiruvchi tajriba majmuasini yaratish. Psixokorreksion ruhiy tuzatish zarur hisoblanadi. Xulq-atvor psixologiyasida. jumladan jahon psixologiyasi fanining asosiy tushunchalaridan hisoblanadi. Ko‘p hollarda esa bu psixologik kategoriya sifatida qaraladi.

Inqirozli davrlar orasida o‘smirlik davri o‘zining xilma-xilligi va murakkabligi bilan ajralib turadi. Hozirgi kunda o‘smirlarni voyaga yetkazishnin o‘ziga xos qonuniyatlari. xususiyatlari. imloniyatlari. xatti-harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari mavjud. O‘smirlik davri taqlidchanligi. muqim nuqtai nazarning shakllanmaganligi. hissyotlilik. mardligi. tantililgi bilan farqlanadi. O‘smirlik davri xususiyatlarini tadqiq qilgan D.B. Elkonin va T.V.Dragunovlarning ta‘kidlashicha. o‘g‘il-qizlarning bu davrda o‘rtoqlari bilan munosabatlarga intilishi. tengdoshlari jamoasining hayotiga qiziqishi yorqin namoyon bo‘ladi. O‘smir o‘quvchilarning to‘g‘ri va to‘liq ta‘lim va tarbiya olishi uchun oila va maktabning o‘rni beqiyosdir.

Muammoni bartaraf etishning asosiy yo‘nalishlari. Mazkur muammoni bartaraf etishda quyidagi asosiy yo‘nalishlar mavjud:

- Xulqida og‘uvchanligi bo‘lgan o‘quvchilar. ularning sinf rahbarlari. ota-onalari bilan tizimli ishlash.

- Bolalar va o‘smirlarda xulq og‘ishining oldini olishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqish.

- Maktab rahbariyati va jamoasi o‘rtasidagi munosabatlarni kuzatish va turli muammoli vaziyatlarni oldini olish yuzasidan olib boriladigan tadbirlar o‘tkazish.

- Psixologik profilaktika yo‘nalishi bo‘yicha olib boriladigan ishlarni maqsadli va uzluksiz olib boorish.

- Psixologik diagnostika yo‘nalishi bo‘yicha olilib boriladigan ishlar.

- Psixologik korreksiya yo‘nalishi bo‘yicha olib boriladigan ishlar,

- Psixologik maslahat yo‘nalishi bo‘yicha olib boriladigan ishlar.

- Psixologik pedagogik konsiliumlar va ularni o‘tkazish tartibi.

- Voyaga yetmagan bolalarni o‘z joniga qasd qilish holatlarining oldini olishni amaliyotga muntazam joriy etish.

Sinfdagi o‘quvchilar sonining tobora ortib borishi. maktabga jiddiy his-hayajon tangliklari bilan keladigan o‘quvchilar sonining ortib borayotganligi va bilim va axloq darajalari turlicha bo‘lgan o‘quvchilardan iborat sinflar bilan ishlashga to‘g‘ri kelayotgan bir vaqtda. o‘qituvchilar talabalarni rag‘batlantirish va boshqarishning samaradorligini oshirishga tobora ko‘proq ehtiyoj sezishmoqda. Turli xil jismoniy va ruhiy nuqsonlari mavjud o‘quvchilarni sinflarga qo‘shish harakatining kuchayib borayotganligi va sinflarda ta‘lim borasida muammolari mavjud o‘quvchilar sonining ko‘payib borayotganligi va sinflarda ta‘lim borasida muammolar mavjudligi o‘quvchilar uchun psixologik muammo yaratishga sababchi bo‘ladi. O‘zib kelayotgan yosh avlod ertangi kunimiz. kelajagimizning davomchilari ekanligini hisobga oladigan bo‘lsak o‘quvchilardagi mavjud psixologik muammolarni. jumladan xulq-atvorida og‘ishi borlar bilan turli psixoprofilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish bugungi kunda o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

Maktabda psixologik muammolari bor o‘quvchilar bilan psixologik maslahat o‘tkazish shartlari. Psixologik maslahat psixologik xizmatning obyektiga qarab o‘zgarib rivojlanib o‘zgarib boradi. bu esa individuallik. shaxsga yo‘naltirilganlik tamoyiliga asoslanadi.

Shuningdek. quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- Bola tarbiyasidagi qiyinchilikni bartaraf etishning optimal psixologik yo'llarini aniqlash.

- O'smirning ichki ruhiy holatini: maqsadi. hayotga munosabati. o'z-o'ziga ishonchi. irodaviy – hissiy o'zini boshqarishni tahlil etib. shularga mos ravishda maslahat berish.

- Maqsadga erishishda o'smir bilan psixologik birgalikda harakat qilishi.

- Psixologik qiyinlikni bartaraf etish orqali o'smir hayotidagi ijtimoiy. Shaxsiy vazifalarni hal etish.

- Ayniqsa, o'smirlar bilan ishlashda uning individual psixologik xususiyatlarini bilish. maslahat berishda aaniq maqsad qo'yish.

Qolaversa amaliyotchi psixolog psixologik maslahat berishdan tashqari o'smirlar bilan reja asosida psixokorreksion mashg'ulotlarni yakka va guruhlar asosida olib borishi kerak bo'ladi. Maktablarda amaliyotchi psixologlar tarbiyasi og'ir bolalar bilan ishlashda sinf rahbari ma'naviy va ma'rifiy ishlar bo'yicha director o'rinbosari. otanonalar qo'mitasi. mahalla fuqarolar yig'ini. voyaga yetmagan yoshlar bilan ishlash inspektori. Yoshlar Ittifoqi. hududiy sport va madaniyat tashkilotlari bilan hamkorlikda amalga oshirishi kerak. Psixologlar va pedagoglar tomonidan dezadaptatsiyalangan xulqning oldini olishga qaratilgan bir qator tavsiyalar ham ishlab chiqilgan. Ularning keltirgan tavsiyalariga ko'ra. sinf jamoasi a'zolarida sog'lom psixologik munosabat hissini shakllantirish va bu jamoada tarbiyasi qiyin o'smirlarga nisbatan ijobiy va faol munosabat ruhini keltirish biz aytgan muammolarga barham berar ekan.

Hozirgi davrning muhim xususiyatlaridan biri bugungi zamon talablariga mos keladigan. yangicha fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalashdan iborat. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlaganidek: Fikrlash. ishlash va yashash madaniyatiga ega bo'lgan mustaqil shaxsni voyaga yetkazishimiz kerak. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablari asosida bolalarga ta'lim-tarbiya berishning asosiy maqsadi yosh avlodni milliy istiqlol g'oyalari asosida sog'lom. har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalashdan iboratdir. Afsuski. bugun maktablarimizdagi bir qancha o'quvchi yoshlarimizning ruhiyatida. xulq-

atvorida muammolar uchrab turibdi. Ularning kelib chiqish sabablarini esa biz yuqorida ko‘rib chiqdik. Lekin ularni bartaraf etilmasligi oqibati ko‘plab salbiy holatlarga olib keladi. bu ham o‘ziga va o‘zgalarga qolaversa. Butun jamiyatga ham o‘z ta‘sirini o‘tkazmasdan qolmaydi. Shuning uchun bu jarayonda maktab amaliyotchi psixologi bir qator psixologik tadbirlar amalga oshirishi va mazkur o‘quvchilar bilan ko‘p suhbat uyushtirishi kerak. Shuning uchun biz ta‘kidlaganimizdek maktab amaliyotchi psixologi psixologik xizmat sohasidagi bir qator yo‘nalishlarini ishga solgan holda ruhiyatida buzilishlari bor o‘quvchilar bilan birga psixokorreksion ishlarni amalga oshirishi va mavjud muammolarni bartaraf etishi kerak bo‘ladi. Shuningdek. bu vazifalarni amalga oshirishda amaliyotchi psixolog bilan birgalikda sinf rahbari ma‘naviy va ma‘rifiy ishlar bo‘yicha director o‘rinbosari. ota-onalar qo‘mitasi. mahalla fuqarolar yig‘ini. voyaga yetmagan yoshlar bilan ishlash inspektori. Yoshlar Ittifoqi. hududiy sport va madaniyat tashkilotlari bilan hamkorlikda amalga oshirishi kerak. Shundagina psixologik xizmatni to‘laligicha amalga oshirgan bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Adizova T.M. Psixokorreksiya. – Toshkent. Tafakkur. 2010. 150-b
2. Mahmudova D.A. Psixokorreksiya asoslari. – Toshkent. Fan va texnologiya nashriyoti. 2011. 128-b
3. Nishonova Z.T. Psixologik xizmat. Toshkent. TDPU, 2006. 128-b

ХУЛҚ ОҒИШИ ТУШУНЧАСИ ВА УНИ АНИҚЛАШ МЕЗОНЛАРИ

*Саидова Лайло Кадирбергеновна
Хоразм вилояти Қўшқўпир тумани 4-ИДУМ психологи.*

Маълумки, махсус адабиётларда “оғишган хулқ” атамаси кўпинча девиант ахлоқ (девиатио – лотин тилида оғишган) синоними билан алмаштирилади. Келгусида биз ўзаро бир-бирининг ринини тўлдирувчи сифатида ҳар иккала атамани яъни, “оғишган”, “девиант” сўзларини қўлаймиз. Бунда биринчи атама илмий, аниқ ва ўрганилган бўлгани сабабли кўпроқ афзал кўрилади.

Ўрганилаётган тушунчанинг мураккаблиги ҳамда унинг фанлараро характерга эга эканлигини таъкидлаш ўринлидир. Ҳозирги вақтда атамадан икки асосий мазмунда фойдаланилади. Девиант хулқ биринчидан, “расман ўрнатилган ёки ҳақиқатда ушбу жамиятда юзага келган меъёрларга мос келмайдиган муомала ва инсон ҳаракати” маъносида психология, педагогика ва психиатриянинг предмети сифатида намоён бўлади. Иккинчидан, “Инсон фаолиятининг оммавий ва мустақкам шаклларга нисбатан ифодаланувчи ва расман ўрнатилган ёки ушбу жамиятда ҳақиқатда мавжуд бўлган меъёрлар ва умидларга мос тушувчи ижтимоий кўриниш” маъносида у социология, ҳуқуқ, ижтимоий психологиянинг предмети ҳисобланади. Ушбу қўлланмада биз оғишган хулқни биринчи жиҳатдаги афзалликда – индивидуал фаолликнинг кўриниши сифатида кўриб чиқишга ҳаракат қиламиз.

Маълумки, тушунчани таърифлаш кўринишнинг муҳим белгиларини ажратишни кўзда тутади. Шу маънода шахснинг оғишган хулқининг шундай махсус хусусиятларини ажратиш мақсадга мувофиқки, у бизга бу хулқни бошқа феноменлардан фарқлашда, шунингдек, аниқ бир одамда унинг мавжудлиги ҳамда динамикасини аниқлаш заруратига ёрдам берсин .1.

Шахснинг оғишган хулқи – бу умумқабул қилинган ёки расман ўрнатилган ижтимоий меъёрларга мос тушмайдиган ахлоқ. Бошқача айтганда, бундай хулқ мавжуд қонунлар, қоидалар, анъаналар ва ижтимоий буйруқларга мос тушмайди.

Девиант хулқ меъёрдан оғишган ахлоқ ёки хулқ сифатида аниқлаганда шуни эсда тутиш керакки, ижтимоий меъёрлар ўзгаради. Бу ўз навбатида, оғишган хулққа тарихан, ўткинчи характер беради. Мисол сифатида давр ва давлат, чекишга муносабатдан ва бошқаларни келтириш мумкин. Шубҳасиз, девиант хулқ – бу ҳар қандай меъёр эмас, балки ушбу жамият учун шу даврда бирмунча муҳим бўлган ижтимоий меъёрларнинг бузилишидир.

2. Шахс ва девиант хулқ ҳамда унинг намоён бўлиши бошқа одамлар томонидан салбий баҳоланади. Салбий баҳо жамоатчилик муҳокамаси ёки ижтимоий санкция (меъёрлар), шу жумладан, жиноий жазо шаклига эга бўлиши мумкин. Даставвал, санкциялар исталмаган хулқнинг олдини олиш вазифасини бажаради. Бирок бошқа томондан улар шахс стигматизацияси (ёрлик, тамға) –унга тамға осиш каби салбий кўринишни олиб келади. Масалан, жазо муддатини ўтаб, “меъерий” ҳаётга қайтган одамнинг мослашувидаги қийинчиликлари кўринишида. Инсоннинг янги ҳаёт бошлашга интилиши кўпинча, атрофдаги одамларнинг ишонмаслиги ва уларни рад этиши натижасида барбод бўлади. Девиант (гиёҳванд, жиноятчи, ўз-ўзини ўлдирувчи ва қ.к.) тамғаси секин-аста девиант барқарорликни (ўз-ўзини ҳис қилиш) шакллантиради. Шундай қилиб, аҳмоқона шуҳрат хавfli яққаланишни кучайтиради, ижобий ўзгаришларга тўсқинлик қилади ва девиант хулқнинг такрорланишини келтириб чиқаради.

3. Оғишган хулқнинг хусусиятлари шахснинг ўзи ёки атрофдаги-ларга аҳамиятли тарзда ҳаёт сифатини пасайтирган ҳолда реал зарар келтириши ҳисобланади. Бу мавжуд тартибнинг нотурғунлиги, маънавий ва моддий зарар келтириш, жисмоний зўрлик ва дард-алам етказиш, соғлигининг ёмонлашиши бўлиши мумкин. Девиант хулқ ўзининг энг кейинги кўринишларида ҳаёт учун бевосита хавф туғдиради. Масалан, суицидал хулқ, зўравонлик жиноятлари, “оғир” гиёҳванд моддалар истеъмол қилиш хулқлари. Зарарнинг психологик кўриниши ўша одамнинг ўзи ёки унинг атрофидагиларнинг азият чекишидир.

Ушбу белги шаклидан – деструктив ёки аутодеструктив бўлишидан қатъий назар оғишган хулқнинг парчаловчи эканини билдиради. Бизнинг назаримизда радикаллик, креативлик ва маргиналлик каби яқин ижтимоий

кўринишлар оғишган хулқ бўла олмайди ва ушбу белгини қониктирмайди. Гарчи улар ҳам умумқабул қилинган меъёрлардан чекланиб, аҳолининг консерватив ҳолатга майли бўлган қисмида ғашлик уйғотса-да, бу феноменлар жамият учун хатардан кўра фойдалироқдир. Хуллас, радикал мойил бўлган шахслар жамиятни тубдан янгилашни мақсад қиладилар, бу эса уларда истиқболли ўзгаришларга сабаб бўлади. Креаторлар ностандартлиги билан фарқланиб, тадқиқотчилар ва илк очувчилар сифатида чиқадиладар. Маргиналлар ижтимоий меъёрларнинг чегараларини кенгайтирган ҳолда ўзларини кўпчиликка қарши қўядилар. Санаб ўтилган феноменлар уйғунлашиши мумкин. Масалан, кўпинча ўсмирлар хулқи барча учта тенденцияни ўзида акс эттиради пирсинг, татуировка ёки ҳатто чандик билан эксперимент ўтказган ўсмирни, албатта, девиантлар гуруҳига киритиш мумкин эмас. Бироқ героин истеъмол қилувчи ўсмир ҳаёт учун юқори хатарли оғишган хулқни яққол намоёиш қилади. Шундай қилиб, оғишган хулқ ўз моҳияти бўйича деструктивдир.

4. Хулқ оғишини такрорланувчи (кўп маротаба ёки узоқ муддатли), деб характерлаш мумкин. Агар етти ёшли бола ота-онасидан сўрамай ширинликлар учун унча катта бўлмаган маблағни олган бўлса, келгусида ижтимоий тартибни бузмаса, ушбу хулқни оғишган сифатида таърифлаш одобдан бўлмайди. Аксинча, ўсмир томонидан доимий тарзда англаган ҳолда пул ўғирлиги содир этилса – бу оғишган хулқ шаклларида бири ҳисобланади.

5. Хулқни оғишган, деб тасниф қилиш учун у аввало, шахснинг умумий йўналганлиги билан мувофиқлашиши зарур. Бунда хулқ ностандарт вазиятлар оқибати (масалан, жароҳатдан кейинги синдром доирасидар ахлоқ), инқирозли вазият оқибати (масалан, яқин одамнинг ўлими туфайли биринчи ой давомидаги қайғу реакцияси) ёки ўз-ўзини муҳофазалаш оқибати (масалан, ҳаёт учун реал хавфнинг мавжудлигида) бўлмаслиги лозим.

6. Оғишган хулқнинг хусусиятларидан яна бири у тиббий меъёрлар чегарасида кўриб чиқилади. У гарчи патологик ҳолат билан уйғунлашса-да, психик касалликлар ёки патологик ҳолат билан тенглаштирилмаслиги даркор. Психик парокандалик ҳолатида психик касал одам патологик хулқни намоён

қилиши табиийдир. Патологик хулқ тиббий меъёрлардан оғишади ва даражаси тиббий аралашувни талаб қилади ҳамда психиатрияда, масалан, психик касалларнинг девиант хулқи сифатида ўрганилади. Патологик хулқ – касаллик ҳолати таъсири остида шахснинг ўз ҳаракатларини англаш ва назорат қилиш қобилиятининг аҳамиятли тарзда пасайишини назарда тутди. Айти дамда муайян шароитларда оғишган хулқ патологик кўринишга ўтиши мумкин. Масалан, муҳтож бўлиб қолган хулқ тизимли касалликка ўсиб ўтиши мумкин – пиёнисталик, гиёҳвандлик. Шундай қилиб, оғишган хулқли шахс “соғлиқ – касаллик олди – касаллик” психопатологик руҳида исталган жойни эгаллаши мумкин.

7. Оғишган хулқнинг хусусиятларидан яна бири у ижтимоий мослашишни издан чиқишининг турлича кўринишлари билан бирга боради. Ушбу хулқ касаллик ёки ўлимга олиб келиши шарт эмас, бироқ у табиий сурада ижтимоий мослашишнинг издан чиқиши ҳолатини келтириб чиқаради. Мослашишнинг издан чиқиши ҳолати, ўз навбатида, шахснинг оғишган хулқини мустақил сабаби бўлиши мумкин.

8. Оғишган хулқнинг охириги белгиси сифатида унинг ифодаланган индивидуал ва ёш-жинсий ўзига хослигини таъкидлаш мумкин. Оғишган хулқ даставвал, шахснинг жамиятда ташқи мавжудлигини акс эттиради. У “ички” жиҳатдан ўта турли-туман бўлиши мумкин. Девиант ахлоқнинг бир хил турлари ҳар хил одамларда турли ёшда турлича кузатилади.

Одамларнинг индивидуал фарқланиши хулқ сабаблари, кўриниш, динамика шакллари, ифодаланганлик белгиси ва даражасига даҳлдордир. Масалан, девиация шакли ва унинг ифодаланганлик даражаси шахснинг оғишган хулқини бирмунча яққол тавсифлаш ҳисобланади. Улар тўла беозор кўринишдан шахснинг ҳаётий фаолиятини кучли бузилишигача ўзгартириши мумкин.

Бошқа муҳим индивидуал хусусият одамнинг оғишган хулқни қандай ўзи учун бегона, исталмаган хулқ сифатида, вақтинчалик қониқтирувчи ёки оддий ва мафтункор хулқ сифатида қарашига тааллуқлидир. Шунинг учун шахснинг оғишган хулққа муносабати (шахсий нуқтаи назари) кўп ҳолларда унинг

тақдирини белгилайди. Барча юқорида айтилганлардан келиб чиқиб, оғишган (девиант) хулққа қуйидагича таъриф бериш мумкин – бу шахснинг бирмунча муҳим ижтимоий меъёрлардан оғувчи, жамият ёки унинг ўзига зарар етказувчи, шунингдек, унда ижтимоий мослашишнинг издан чиқиши билан бирга борувчи турғун хулқидир.

Ижтимоий-меъёрий мезон нуқтаи назаридан хулқ меъёрийлигининг етакчи кўрсаткичи шахснинг ижтимоий мослашганлик даражаси ҳисобланади. Бунда меъёрдаги, муваффақиятли мослашуви қадриятлараро, индивиднинг хусусиятлари ва уни ўраб турган ижтимоий муҳитдаги талаблар, қоидаларнинг мақбул мувозанати билан характерланади. Шубҳасиз, ижтимоий талабларни яққол инкор этиш каби индивидуалликнинг намоён бўлиши, масалан, конформизм шаклида – шахс манфаатларини муҳит босимига тўлиқ бўйсундириш ҳам бирдек муаммо ҳисобланади.

Етарлича мослашмаганлик – бу шахсий аҳамиятли бўлгани каби муҳит талабларини қабул қилиш ва бажаришга, шунингдек, ўз индивидуаллигини аниқ ижтимоий шароитларда рўёбга чиқариши суи лаёқат ҳолати.

Ижтимоий мослашув суишлигининг ижтимоий ва индивидуал кўринишларини ажратиш мумкин. Мослашув суишлигининг ижтимоий кўринишлари қуйидагилар ҳисобланади:– паст ўзлаштириш, ўз меҳнати билан маблағ ишлаб топишга лаёқатсизлик;– ҳаётий муҳим соҳаларда сурункали ёки яққол ифодаланган омадсизлик (оилада, ишда, шахслараро муносабатларда, соғлиқда);– қонун билан низолар;– яққаланиб қолиш. Мослашмаганликнинг индивидуал кўринишлари сифатида қуйидагиларни кўриб чиқиш мумкин:

- ижтимоий талабларга муносабати юзасидан салбий ички тартиб (улар билан келишмаслик, тушунмаслик, норозилик, қарши ҳаракат);
- ўзининг масъулиятдан қочишга интилишида атрофдагиларга кўтаринки эътироз билдириш, эгоцентризм;
- сурункали ҳиссий нотурғунлик;
- ўз-ўзини бошқаришнинг бесамарлиги;

- келишувчанлик ва коммуникатив кўникмаларнинг заифлиги;
- реалликни когнитив бузиб кўрсатиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. И.А.Каримов “Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” – Т. Шарк, 1998 й.
2. Амбрумова, А.Г.Тихоненко, В.А.Диагностика “Суицидального поведения” М., 1980.
- 3.А.Адлер “Практика и теория индивидуальной психологии” / Пер.с нем. М.: Прогресс, 1995.
4. Э.Дюркгейм “Самоубийство. Социологический этюд”. / Пер. с фран. М., Мысл, 1994.
5. В.Т.Кондрашенко «Суицидальное поведение //Психология экстремальных ситуаций: Хрестоматия» /Сост. А.Е.Тарас, К.В.Сельченко Минск, Харвест, 1999.

**МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ TASHKILOTIDA TA’LIM-TARBIYA
JARAYONIGA KLASTERLI YONDOSHUV ASOSIDA BOLALARNI MAKTAB
TA’LIMIGA TAYYORLASH**

*Alimbayeva Sayera Abduraximovna
Chirchiq davlat pedagogika instituti
Ta’lim muassasalarining boshqaruv 1-kurs magistranti*

Аннотация: Ushbu maqolada maktabgacha ta’limni rivojlantirishda ta’lim tizimidagi mavjud resurslardan samarali foydalanish, salbiy ichki va tashqi omillarga muvaffaqiyatli qarshilik ko’rsatish imkonini beruvchi innovatsion ta’lim klasteri asosida bolalarni maktab ta’limiga sifatli qilib tayyorlash haqida so’z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Klaster, Tizim, Innovatsiya, Boshqaruv. Tarbiyachi.

Аннотация: В данной статье рассматривается эффективное использование имеющихся ресурсов в системе образования в развитии дошкольного образования, подготовка детей к качественному школьному образованию на основе инновационного образовательного кластера, позволяющего успешно противостоять негативным внутренним и внешним факторам.

Ключевые слова: кластер, система, инновации, управление.

Annotation: This article discusses the effective use of available resources in the education system in the development of preschool education, the successful preparation of children for school education on the basis of an innovative education cluster that allows them to successfully resist negative internal and external factors.

Keywords: Cluster, System, Innovation, Management. Educator.

“Klaster” (cluster) so'zi ingliz tilidan olingan bo'lib tarjima qilganda “to'plam”, “to'p”, “guruh”, “guruhlarga toplash”, kabi ma'nolarni anglatadi. Dastlab bu termin statistika va kompyuter sohasida paydo bo'lgan, keyinchalik iqtisodiyot va satsiyologiyada ham keng qo'llana boshladi.

Ingliz tilidan, “ Klaster” – bir to'da, bir dasta degan ma'noni anglatadi. Klaster qaysidir ma'noda konsern, konsersium yoki korporatsiya kabi tanish tashkiliy shakllarga o'xshaydi. Klasterni ham tizim deb hisoblash mumkin, ammo alohida turdagi tizim, unda element qo'shilishi uning ishlashni yaxshilaydi va olib tashlash halokatli oqibatlariga olib kelmaydi, umumiy yaxlitligini buzmaydi.

Iqtisodiydagi klaster nazariyasining asoschisi amerikalik iqtisodchi, Garvird tarjima qilingan biznes maktabi proffesori M.Porter klasterning shakllanish mexanizimini o'zaro raqobatbardoshlik oshishiga sabab bo'ladigan bir-biriga bevosita bog'liq sohalarning jamlanishi, deb tushintiradi.

Ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikning oshishi sohaga zamonaviy innovatsion yondashuvlarni joriy etilishini kuchaytiradi.

Ta'lim sohasidagi klaster munosabatlarining eng oddiy misoli maktab va bolalar bog'chasining o'zaro bog'liqligi. Klasterni shakllantirish jaroyoni sheriklar o'rtasidagi ehtiyojlar, texnologiya va texnologiyalar bo'yicha ma'lumotlar almashuviga asoslanadi.

Klasterning barcha a'zolari uchun turli kanallar orqali erkin ma'lumotlar almashinuvi va innovatsiyalarni tezkor tarqatish yo'lga qo'yilgan. Ta'lim doirasidagi o'zaro ta'sir yo'nalish- ma'lum bir loyiha doirasida va ma'lum bir vaqt oralig'ida klasterning alohida bir elementlari o'rtasidagi o'zaro manfaatli munosabatlarni o'rnatish yo'nalishidir.

Maktabgacha yoshdagi tarbiya jarayoni ijtimoiy o'zaro ta'sir aqliy va axloqiy xarakterdagi eng oddiy vaziyatlardan o'zini to'g'ri tutish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan faoliyat sohalari bilan boyitildi. Nutq, fikrlash va muloqotning barcha shakllarini rivojlantirishda maxsus pedagogik yordam davom etmoqda va kengaymoqda, ilk qadam davlat o'quv dasturi va ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari asosida bolalarni maktab ta'limiga ham jismonan, ham aqlan, ham psixologik tomondan sifatli qilib tayyorlashga alohida e'tibor berilmoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hozirgi kunda ta'lim-tarbiya berish jarayoni bolalarga mashg'ulot o'tishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish imkoniyati keng rivojlanib bormoqda. Axborot asri o'ziga xos o'yin qoidalarini belgilaydi, buni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. O'quv jarayonida axborot texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari yaqqol ko'zga tashlanadi. Maktabgacha ta'limda pedagogic innovatsion ta'lim klasteridan foydalanishni to'g'ri yo'lga qo'yilsa ta'lim tizimining quyi bo'g'inidan to oiliy ta'limga qadar zbo'lgan zanjir bog'lansa ta'lim tizimida sifat samaradorlik oshishi bilan birga raqobatbardosh kadrlar yetishib chiqish darajasi ko'tariladi.

Innovatsiyon ta'lim klasteri: OTM, ilmiy tadqiqot markazlari, sanoat vakillarining ma'lum imtiyozlariga ega bo'lish maqsadida boshlang'ich ishlardan innovatsion tayyor mahsulotgacha bo'lgan ishlab chiqarish zanjiridan o'zaro hamkorlikning ta'minlanishi.

Ta'lim klasteri: Zanjir ichidagi gorizontal ulanishlarga asosangan ta'lim-texnologiya- ishlab chiqarish innovatsion zanjiridagi o'qitish, o'zaro ta'lim va mustaqil o'qitish texnologiyalari.

Ilmiy-ta'limiy klaster: uzluksiz ta'limning bog'chadan maktabdan ishlab chiqarishgacha bo'lgan yagona tizimi.

Ta'lim klasteri: Ish beruvchilar va o'quv yurtlarining o'zaro o'tuvchi dasturlar majmuasi yordamidagi aloqasi.

Pedagogik ta'lim klasteri- muayyan jug'rofiy hududning raqabotbardosh pedagogic kadrlarga bo'gan ehtiyojlarini qondirish maqsadida bir-biri bilan uzviy aloqadagi teng huquqli alohida sub'ektlar texnologiya va inson resurslarining integratsiyalashuvini kuchaytiruvchi mexanizmi.

Pedagogik ta'lim klasteri tizimda mavjud muommolarni, o'z nabvatida uning kuchli va kuchsiz tomonlarini aniqlashga imkoniyat yaratadi Maktabgacha ta'lim tizimida rivojlantirishning klaster modeli ta'lim berish, o'quv adabiyotlarini yaratish, tarbiyachi kadrlarning ilmiy salohiyatini oshirish, ta'lim –tarbiya uzviyligi bilan bog'liq umumiy yo'nalishlarda faoliyat olib boradi.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki ta'lim klasteri muhitida maktabgacha ta'lim tizimi pedagogik kadrlarning kasbiy kompetentligini oshirishda nazariy va amaliy birligiga erishish bo'lajak tarbiyachilarda izlanuvchanlik, ijodkorlik, ilmiylik, muammoli vaziyatlardan to'g'ri yechim topa olish kabi sifatlarni shakllantirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G. I. Muhamedov. U.Xodjamqulov. S.Toshtemirova “ Pedagogik ta'lim innovatsiyon klasteri” Toshkent universiteti 2020 yil.
2. J.E.Usarov. L.B.Babaxodjayeva G.N.SHaripova N.J.Eshnayevev “Pedagogik kompetentlik “ o'quv qollanma 2021 yil.
3. G.V.Eldashev G.Q.Karimov “Tarbiyachining kasbiy mahorati va kompetentligini shakllantirish” 2018 yil.

TA'LIM TIZIMIDA UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISH JARAYONINING IJTIMOIIY VA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Rushana Sharipova Abduvohidovna
Buxoro viloyat Vobkent tuman 7-maktab psixologi

Har bir davlat kelajagi fuqarolarning intellektual salohiyatiga , ta'lim tizimini takomillashtirish, madaniyati, bunyodkorligiga tayanadi. Yangicha fikrlaydigan, zamonaviy bilimlarni egallagan barkamol , tashkilotchi va zukko kadrlarga ega bo'lish uchun ta'lim-tarbiya jarayoniga hissa qo'shaytogan kasb-egalarini psixologik salomatliklarini takomillashtirish lozim.

Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish , sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash davlatimizning bugungi kundagi dolzarb isloholaridan biri hisoblanadi.

“Ta'lim tizimida uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayonining ijtimoiy va pedagogik-psixologik asoslaridan biri kasbiy stressni oldini olshdan iborat.

stress — inson organizmining haddan tashqari zo'riqish, salbiy emotsiyalar yoki oddiygina zerikishga bo'lgan javob reaksiyasidir. Stress chog'ida inson organizmi yechim izlashga undaydigan adrenalin gormoni ishlab chiqaradi. Kichik miqdordagi stress hamma uchun kerak, chunki bu kishini fikrlashga, muammodan chiqish yo'lini topishga undaydi, stresssiz hayot zerikarli bo'lar edi. Boshqa tomondan, agar stress juda ko'p bo'lsa, tana zaiflashadi, kuchsizlanadi va muammolarni hal qilish qobiliyatini yo'qotadi. Ushbu muammoga bir qancha ilmiy tadqiqotlar bag'ishlangan. Stressning paydo bo'lish mexanizmlari batafsil o'rganilib chiqilgan va juda murakkabdir: ular bizning gormonal, asab va qon tomir tizimlarimiz bilan bog'liq.

Shuni ta'kidlash kerakki, og'ir stresslar sog'liqqa ta'sir qiladi. Stress immunitetni pasaytiradi va ko'plab kasalliklarga sabab bo'ladi (yurak-qon tomir, oshqozon-ichak va boshqalar). Shuning uchun stressli vaziyatga qarshi tura olish va hayotga ijobiy qaray olishni o'rganishga to'g'ri keladi.

Stress alomatlari

Amaliy nuqtai nazardan stress nima? Buni tushunish uchun stressning asosiy alomatlarini ko'rib chiqamiz:

- Doimiy bezovtalik, tushkun holatda yurish, ba'zida bu holatlar hech qanday sabablarsiz yuzaga keladi.
- Yomon, notinch uyqu.
- Depressiya, jismoniy zaiflik, bosh og'rig'i, charchoq, biron narsa qilish yoqmasligi.
- Diqqatni kamayishi, bu o'qish yoki ishlashni qiyinlashtiradi. Xotiradagi muammolar va fikrlash jarayonining sekinlashishi.
- Dam olish, ish va muammolarni bir chetga surib qo'ya olmaslik.
- Boshqalarga, hatto eng yaxshi do'stlarga, oila va yaqin kishilarga qiziqishning yo'qligi.
- Doimiy paydo bo'ladigan yig'lash, ko'z yosh to'kish, xafagarchilik, umidsizlik, o'z-o'ziga achinish hissi.
- Ishtahaning pasayishi — ba'zida esa aksincha: oziq-ovqatni ortiqcha yeb yuborish.
- Ko'pincha asabiy odatlar rivojlanadi: kishi labini tishlaydi, tirnoqlarini tishlaydi va hokazo.
- Kishida befarqlik, odamlarga ishonchsizlik paydo bo'ladi.
- Agar siz stress holatda bo'lsangiz, bu bir narsa demakdir: sizning organizmingiz qandaydir tashqi ta'sirga javob reaksiyasini qaytardi.

Stress turlari

Ba'zi holatlarda «stress» ning ta'rifi qo'zg'atuvchining o'ziga tegishlidir. Masalan, jismoniy — bu kuchli sovuq yoki chidab bo'lmaydigan issiqlik, atmosfera bosimining pasayishi yoki oshishi.

- Kimyoviy stress tushunchasi ostida barcha toksik moddalarning ta'siri tushuniladi.
- Ruhiiy stress o'ta salbiy yoki ijobiy his-tuyg'ular natijasi bo'lishi mumkin.
- Jarohatlar, virusli kasalliklar, mushaklarning ortiqcha yuklanishi — biologik stressdir.

Natijasiga qarab psixologiyada quyidagi turdagi stresslar ajratiladi:

Eustresslar («foydali» stresslar). Muvaffaqiyatli yashash uchun har birimiz stressning biroz miqdoriga muhtojmiz. Bu bizning rivojlanishimizning asosiy omili. Bu holatni «uyg'onish reaksiyasi» deb atash mumkin. Bu uyqudan uyg'onish kabidir. Ertalab ishlashga borish uchun avvalo yotoqdan turish va uyg'onishingiz kerak. Ish faolligiga erishish uchun sizga turtki — kichik dozada adrenalin kerak. Eustress aynan shu vazifalarni bajaradi.

Distresslar (zararli stresslar) keskin zo'riqishlarda yuzaga keladi. Stressning aynan shu turi barcha tushunadigan stressni ifodalaydi.

Stressning sababi aslida insonni ta'sirleydigan, bezovta qiladigan har qanday narsa bo'lishi mumkin. Misol uchun, tashqi sabablarga biron nima tufayli paydo bo'lgan bezovtalikni kiritisa bo'ladi (ish joyini o'zgartirish, qarindoshning o'limi).

Stressning ichki sabablari hayotiy qadriyatlar va e'tiqodlarni o'z ichiga oladi. Bunga shaxsiy baholashi ham kiradi.

Stress va depressiya ayol va erkaklarda taxminan teng darajada uchrashi mumkin. Biroq, har bir organizm o'z xususiyatlariga ega. Agar siz o'zingizda stress haqida so'zlashi mumkin bo'lgan alomatlarni sezsangiz, birinchi navbatda holat sababchilarini aniqlash kerak. Stressning oqibatlaridan ko'ra sabablarini bartaraf etish ancha osonroq. «barcha kasalliklar asabdan» degani yolg'on emas.

Klinik kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, kichik stresslar tanaga zararli emas, hatto foydali. Ular odamni hozirgi ahvoldan chiqish yo'lini topish uchun rag'batlantiradilar. Depressiya og'irroq, uzoq muddatli shaklga o'tmasligi uchun har birimiz o'zimizni tarbiyalashimiz, irodamizni rivojlantirishimiz kerak.

Ko'p odamlar stressga qarshi antidepressantlar, spirtli ichimliklar yordamida kurashishga odatlanishgan. Biroq bunday yo'lni tanlash ularga o'rganib qolish va mutaxassis yordamsiz ulardan voz kecha olmaslikka olib keladi.

ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРДА ХАРАКТЕР ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

Мавжуда Бегалиева

Зомин педагогика коллежи психологи

Самарқанд шаҳрига таширф буюрган испаниялик сайёҳ Жуан Сонсалес Ўзбекистондек жаннатмакон юртда ёшларга қулай шароитларни, гамхўрликларни кўриб;

-Албатта бундай гўзал юртда таълим тарбия олаётган ёшлар она ватанга муҳаббати, унинг ҳар бир қарич ерига эътиборли бўлиб вояга етади- дея ҳавас билан суҳбатлашди. Бундай суҳбатдан ҳар бир ватандошимизнинг қалби гурурга тўлади.

Гап ёш авлод таълим тарбияси тўғрисида кетар экан, уларнинг одобу-ахлоқ қоидаларини қанчалик ўзлаштираётганлигига, дунёқарашларига, жамоада тутган ўрнига, ўз- ўзини англаётганлигига, муомила муносабатларига тўхталмоғимиз, таҳлил этмоғимиз ҳам зарурдир. Қуйида биз ёшларнинг шахслар аро муносабатларда характер хусусиятларининг ўрни ҳақида сўз юритамиз.

Шахснинг маънавий қиёфаси аввало унинг ҳатти-ҳаракатларида, ҳулқида яққол кўзга ташланади. Эътиқоднинг мустаҳкамлигини шахснинг қаътиятлигида, сабот-матонатидида, дадиллигида, ташаббускорлигида, маъсулият ҳиссининг юқорилигида, интизомлилигида ва ирода ҳислатларининг намоён бўлишида кўришимиз мумкин. Эътиқодли инсонда бурч ҳисси, ватанпарварлик, ўз халқига фидокорлик ҳислари юқори бўлиб, қаҳрамонлик қилишлари ва ҳатто жон беришлари, давлат, миллат манфаатларини ўз манфаатларидан юқори кўядилар.

Миллий характернинг олижаноб фазилати-Ватан ва ўз халқининг бахтли ҳаёти учун, жамият мавқурасини амалга ошириш учун курашларда ўз ҳаётидан воз кечишга тайёр туришдир. Шу ўринда Амир Темур набираси шаҳзода Улуғбекка берган тарбияси ҳақида тўхталиб ўтсак:

... Шаҳзода Улуғбек Бибихоним тарбиясига берилди. Амир Темур Улуғбекни кичикиналигидан «кўзини пишитди», элчиларни қабул қилганда, давлат

масалаларини муҳокама қилганда ҳам ёнида тутиб, катта ишларга тайёрлашни ихтиёр қилди..

Характернинг мустаҳкам, матонатли бўлганлиги, эътиқоднинг барқарорлиги ва садоқат руҳида тарбияланган инсонлар ҳақида халқимиз ривоятлар, афсоналар тўқиганлар. Алпомиш, Широқ, Тўмарис, Фарҳодлар бугунги кунда ҳам ўрнатилган бўлиб кўрсатилади, севиб ҳайрат билан ўрганилади. Бугунги ёшлар ҳам ўз қобилиятларини спортда, меҳнатда, ўқишда мустаҳкам характерлари, эътиқодлари орқали бутун жаҳонга кўрсатмоқдалар.

Инсон ҳаётда яшар экан, ҳохлайдими йўқми бошқа инсонлар билан муносабатга киришади, муомала қилади. Бу жараён ҳатти-ҳаракатимиз ва нутқимиз орқали амалга оширилади.-ф Ижобий характер хислатлари мужассамлашган инсонлар ўзгалар билан тез «тил топишади», эл бўлиб кетади.. Лекин шуни таъкидлаш жоизки, ҳамма одамларга ҳам ижобий муносабатда бўлавермаслиги бор, кўпроқ кимга, кўпроқ яқин кишиларига, дўстларига, кўнглига ёққан шахсларга айнан шундай муносабатда бўлади. Буни меҳр-муҳаббат қўйиш деб ҳам қараш мумкин. Баъзи шахсларнинг ўртоқ-ошнолари кўп бўлса, баъзи шахсларнинг дўст-ўртоқлари кам бўлади. Баъзилар садоқатли, вафодор бўлса (ижобий характер), баъзилар субициз, бевафо, айниб кетаверадилар (салбий характер). Шахслар аро муносабатларнинг ўрнатилишида

самимийлик, ҳаққонийлик, гуманизм (инсонпарварлик), меҳрибонлик, хушмуомалалик каби юксак ижобий характер хислатлари, ўзгаларга далда беради, қалбини шод қилади, руҳиятини кўтаради ва келажакка умид бағишлайди. Аммо, шахслар ўртасида мулоқат ўрнатишда салбий характер хислатларини ҳам борлиги, ўзгалар дилини вайрон қилади, қалбини жароҳатлайди.

Дағаллик, худбинлик, пасткашлик, менсимаслик, бепарволик, захархандалик, камситиш каби салбий характернинг кўринишлари, инсонларни умидсизликка солади, кайфиятини бузади, дилини вайрон қилади, ўз кучига бўлган ишончни сўндиради. Бундай характерли шахслар оқибатда муваффақиялсизликка учрашса, бунинг сабабини бошқалардан кўрадилар. Сўзда ҳам ишда ҳам бераҳм, бепарво адоласиз бўлиш билан бирга, ҳатто ўз

яқинларига ҳам ёмонлик соғинишгача боради. Бу характерли шахсларни жамоатчилик, маҳалла танқид остига оладилар, тўғри йўлга бошлаб, самарали ёрдам берадилар.

Ҳар қандай инсон бошқалар билан мулоқатга киришар экан, албатта **меҳнат** асосий ўрин тутди. Фаолиятнинг қайси турида бўлмасин, ўз жамосига эга бўлади, биргаликда фаол иштирок этади. Характернинг ижобий кўриниши бўлган **меҳнатсеварлик** шахснинг фаолиятида бўлган муносабатини белгилайди.

Ҳалоллик, тежамкорлик, интизомлилик, саранжом-саришталилик, эҳтиёт қилиш ва севиш хислатлари меҳнат қилиш жараёнида аниқ кўзга ташланади. Бу шахс меҳнат қуролларини, маҳсулотни эҳтиёт қилади, авайлаб асрайди. Нафақат ўзининг шахсий эҳтиёж буюмларини, ўзгаларникини, жамоатчиликнинг буюмларини ҳам, давлат мулкини ҳам асраб-авайлайди, тежайди, эҳтиёт қилади.

Дангасалик, эҳтиёт қилмаслик, меҳнатда бепарволик, вазифа-топширикни юзаки бажариш салбий характер бўлиб, бундай салбий хислалар кўпинча маънавий жавобгарликни сезмаслик билан боғлиқ бўлади.

Шахс муносабатларининг акс этишида, унинг ҳатти-ҳаракатларида ўз-ўзига бўлган муносабатлари ҳам алоҳида ўрин тутди. Бу шахслар аро бўлаётган муносабатларда намоён бўлади. Бунда ҳар бир шахс ўз характер хислатларидан келиб чиқиб **ўз-ўзига баҳо бериш** хислатини намоён этиши мумкин. Жамият ўртасидаги муносабатларда, шахс ўзини бошқалар билан таққослайди, ўзининг фарқли томонларини англаб етади ва ўзининг характери ҳақида хулосалайди.

Инсон ўз **қадр-қимматини, ўз хурматини** билсагина бошқалар олдида хурматга эга бўлиб боради. Агар шахсда ўзига бўлган **ишонч туйғуси, фахрланиш, афзал томонларни кўриш** хислатлари шаклланган бўлса, бундай шахслар ўз қобилиятларини кўрсата олади, бошқаларга намуна бўла олади. **Камтарлик, оддийлик, соддалик, табиийлик** шахснинг олийжаноб характер хислатларига киради. Халқимиз олийжаноб хислат бўлган камтарлик ва салбий хислат манманлик ҳақида жуда кўп мақол ва ҳикматли сўзлар келтириб ўтади.

Камтар бўлсанг ош кўп,
Манман бўлсанг тош кўп.

Мақтанганинг бурди кетар,
Асл ниятига камтар етар.

Камтарлик ўзига танқидий баҳо бериш билан ёндашган ҳолда, камчилик ва хатоларни тузатишда, виждонан бартараф қилишда яққол кўринадиган хислатдир. Камтарликнинг яна бир кўринишлари тортинчоқлик ва уялиш каби хислатларда намоён бўлиши мумкин. Баъзан эса меъёр тушунчасидан пастлаб ўзини қадрини, ҳурматини оёқ ости бўлишигача борадиган инсонлар ҳам учрайди. Бундай кўринишларда лаганбардорлик, хушомадгўйлик, тилёғламалик каби салбий хислатлар акс этади. Баъзан бўлсада жамоат жойларда, биргаликда фаолият юргизаётганимизда, ёнимизда, ўзида аслида йўқ бўлган сифатлари билан мақтанаётган, ўзини катта кўрсатаётган, гердайиб турган шахсларни кўрамизда:

- Аслида жамоатчилик билади-ку, бунинг қандай инсонлигини, - деймиз.

Шахслар аро муносабатда характер хислатларининг ўрни ҳақида шуни айтиш мумкини-ки, ҳеч бир характер хислати алоҳида учрамай, бир-бири билан боғлиқ ҳолда кўрилади; Шахснинг такрорланмаслиги, айнан бир хил характер хислатларининг ҳам ҳеч кимда бир хил бўлиб учрамаслиги билан изоҳланади. Биз шахс характер хусусиятларини ўрганишда, болаларда ижобий хислатларни шакллантиришда ёрдам берадиган методик машқлардан, руҳий тестлардан, халқ оғзаки ижодидан намуналар келтирмоқни лозим топдик.

И. «Ўзим ҳақимда» методикаси.

1) Гуруҳдаги ҳар бир иштирокчининг исми кичик қоғоз бўлагига ёзилади ва исм бекитилиб, қоғоз букланади. Стол устида букланган қоғозлар аралаштириб ташланади. (букланган қоғозлар ҳажми, шакли 1 хил бўлиши)

Гуруҳдаги иштирокчилар «қурра» кўринишада оладилар (1 тадан) ва очиб ўқийдилар, лекин ҳеч кимга кўрсатмайдилар, айтмайдилар.

2) 1 варақ қоғоз оладилар ва 3 бўлакка букланади (тенг бўлақларга) 1-бўлак юқорисига:

«Мен» ҳозир ўзим ҳақимда деб, 2-бўлакка: Менинг келажақдаги «менлигим». 3-бўлакка эса: **Яқинларим «мен» ҳақимда** деб ёзадилар.

Машғулоти, методикани ўтказётган педагог тарқатилган қоғозларда (исм ёзилган қоғозлар) ўша инсон ҳақида ижобий ва салбий характерида 1-2та ёзишни таклиф этади. Ёзиб бўлингач, яна стол устига йиғиб олинади, лекин муаллиф ёзилмаслиги керак. Навбатдаги иш 1 варақни уч бўлагини тўлдириш. 1 ва 2 бўлакни ҳар бир қатнашчи ўзи тўлдиради. 3-бўлагини стол устига йиғилган қоғозлардан ўз исмларига берилган таърифлардан тўлдирадилар. Стол устидаги қоғозчаларни бошловчи, ўқитувчи тарқатиб беради.

Ҳар бир киши ўзига ёзилган салбий таърифни тузатиш учун киришмоғи шарт бўлади.

2. «Фазилатларим портрети»

Шахсларда ўзини севишни, англашни, фахр туйғусини тарбиялайди.

-Ҳар ким ўзи учун қоғоздан чиройли «рамка» ясайдилар. Безатишлари мумкин. Иштирокчилар ўзларининг энг яхши ижобий хислатларини, қобилиятларини шу рамка ичига ёзадилар ва ўзи истаган кишисига кўрсатиб, ўқитиши мумкин. Кўзи тушадиган жойга қўйиб тез-тез ўқиб туриши таклиф этилади. Бу методика шахснинг руҳиятини кўтаради, янада «яхши» инсон бўлишга ёрдам беради.

3. «Ўзимни тузатаман»

Салбий характер хислатларини йўқотишга ёрдам беради.

-1 варақ қоғоз олинади ва тенг иккига букланади. Букламнинг бир томонига ижобий хислатингизни ёзиб чиқасиз, иккинчи томонига салбий хислатларингизни ёзиб чиқинг. Салбий ва ижобий хислатларингизни солиштиринг. Ўзингизга савол беринг: «Наҳотки салбий хислатларимни йўқотишга кучим етмаса»- Бу бир варақ қоғоқни тез-тез кўзингиз тушадиган жойга қўйиб қўйинг.

ХУЛОСА

Шахс характерини хислаталарини таҳлил қилиб, ўрганиб чиқиб, манбаларни ўқиб чиқиб бир хулоса яратиш мумкин-ки, характер табиий ёки туғма бўлмай,

кейинчалик пайдо бўлади ва тарбия натижасида ривожланади. Характер ўзгармай, қотиб қолмайди, ижтимоий ҳаёт, оила, амалий тажрибалар, ўз-ўзини ўрганиш, таълим-тарбия таъсирида тараққий этади, шаклланиб боради. Характер темперамент билан, ақли, идроки, иродаси, ҳиссиётлари билан чамбарчас боғлиқдир. Шахс ўз «Мен»лигини англаб борган сайин характер ҳам ўзгариб, тарбияланиб боради. Характернинг тарбияланишида ибрат олиш, намуна кўрсатиш, танқидий қараш ва жамоачиликнинг эътибори катта ўрин олади. Шахснинг ўз «Мен»ига бўлган эътибори, келажакда унинг комил инсон бўлиб етишишида муҳим ўрин тутди. Комил инсонлар эса -Юрт келажакдир.

O'QUVCHI YOSHLARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH

Eltazarova Gulchehra Tojiboyevna
Xorazm viloyati Shovot tumani 4-maktab psixologi

Tayanch so'zlar: kasb, o'smir, qiziqish, qobilyat, kasbiy maslahat

Umumta'lim maktab o'quvchilarini kasb tanlashga yo'naltirish ishlarini tashkil etishda kasbiy tushunchalar berish, kasb-hunarga yo'llash tizimi hamda bosqichlarini tanlab olish muhim ahamiyatga ega. Bunda maktab rahbariyati oldida o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini o'rganish, har bir fan o'qituvchisi darslarda o'quvchilarga mavzuga bog'lagan holda kasbiy tushunchalar berib borishi, natijaviy xulosalarga ko'ra kasb tanlashga yo'naltirishg ishlarini tashkil etishi kerak bo'ladi. Kasbga yo'naltirishning maqsadlaridan biri o'quvchilarni va maktab bitiruvchilarini ongli va mustaqil ravishda aniq kasbni tanlashiga va ta'lim muassasalariga (akademik litsey, kasb-hunar maktabi, kollej, oliy o'kuv yurti) o'qishga yo'naltirishga tayyorlashdan iboratdir. Qo'yilgan maqsadlardan kelib chiqib kasbga yo'naltirishning qo'yidagi asosiy yo'nalishlarini aniqlash mumkin: Kasbiy bilim- o'quvchilarga har xil kasblar, mutaxassisliklar,

mansablar haqida ma'lumot berish; ta'lim turlari va kerakli tanlangan kasb va mutaxassislikni qaysi o'quv yurtida olish mumkin; bundan tashqari kasblarni insonning jismoniy, ruhiy va shaxsiy sifatlariga talabini hisobga olgan holda tanlash. Kasbiy maslahat – o'quvchilarni kasbni va o'quv muassasini shaxsiy xususiyatlarini va mehnat bozori talablarini hisobga olgan holda tanlashda yordam ko'rsatish va ma'lumot berish. Kasbiy tashxis - bilishlik (o'quv fanlariga, ilmga) va kasbiy qiziqishlik (kasblarga, mutaxassisliklarga) ni aniqlash va baho berish; o'quvchilarning tanlagan kasbi va kasbiy rejalari sababini bilish. Kasbiy tarbiya – bolalar va o'smirlarda umumkasbiy o'quv, ko'nikmalarini hamda kasbga nisbatan qiziqishini, mehnatsevarlikni, mas'uliyatni, ishchanlikni rivojlantirish va shakllantirish. Har qalay, o'smirlik yoshida kasb tanlash etakchi faoliyat sanaladi. O'quvchi – yoshlar ertangi taqdiri haqida o'ylashga majbur. Chunki ular oldida jiddiy hayotiy masala – kasb-hunar tanlash muammosi turadi. Ular kasb-hunar sohalarining ahamiyatli jihatlariga alohida e'tibor qarata boshlaydilar. SHu bois ham, ularning yoshlik davridagi o'zgarishlar kasb tanlash va kasbning ahamiyatiga chuqur nazar solishga olib keladi. Bu esa ularning hayotda o'z o'rnini topish majburiyatini ko'ndalang qo'yadi. Kasb tanlash va unga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni bir necha turga ajratish mumkin. Demak, kasb tanlash oddiy hoji havasni emas, balki aniq maqsad va ongli faoliyatni talab etadi. Bu masala shaxsning ijtimoiy o'zi-o'zini belgilashi. Demak, jamiyat oldidagi mas'uliyatini his qilish muammosiga borib taqaladi. CHunki shaxs o'zining individual ehtiyojlari bilan ijtimoiy talablar o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlay olishi lozim. Ko'pincha shaxs, ayniqsa, o'quv – yoshlar ijtimoiy o'z – o'zini belgilay olmasligi bois hayotda biror mavqega erisha olmaydi. O'smir – yoshlar kasb egallashda kasb-hunar va mutaxassislikning ijtimoiy nufuziga alohida e'tibor qaratadi. Natijada kasblar o'rtasida keskin tafovutlashuv kelib chiqadi. Aslida har bir kasb – hunar va mutaxassislikning ijtimoiy ahamiyati mavjud. Etikdo'z yoki tikuvchining jamiyatdagi o'rnini hisobchi yoki sotuvchilikidan kam emas. Aytaylik, nunoqroq tadbirkordan iqtidorli tikuvchi ko'proq daromad topishi mumkin. Ushbu masalalarga e'tibor berish kasb egallamoqchi bo'lgan har bir o'smir, qolaversa, o'qituvchi va ota-ona uchun o'ta muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hayitov O.E. Iqtisodiy psixologiya: O'quv qo'llanma. -T.: TDIU, 2009. – 230 b.
2. G'oziev E., Mamedov K. Kasbiy psixologiya -T.: TDAU – 2008.

SUITSIDAL HARAKATLARNI SODIR ETGAN BOLAGA YORDAM BERISH

Rajabova Sohiba Yusupboyevna
Xorazm viloyati Shovot tumani 22-maktab psixologi

Tayanch soʻzlar: suitsid, suitsidal urinish, suitsidal xavf, agressiya, inqirozli psixoterapiya, psixoprofilaktika.

Suitsid – qasddan oʻlimga olib keluvchi shikast yetkazish (oʻz joniga qasd qilish). Bunday psixologik holatning paydo boʻlishi, koʻpincha, insonning jazavaga tushish, emotsional tuygʻularning yoʻqolishi, irodasizlik kabilarni oʻz ichiga oladi.

Fanda suitsid ochiqchasiga yoki yashirincha oʻz joniga qasd qilish harakati, deb izohlanadi. Shuningdek, qator adabiyotlarda “pubertat (yetuklik) suitsid” atamasi ham qoʻllaniladi. Bu butun bir koʻrinishga ega boʻlib, oʻsmirlar oʻrtasida oʻz joniga qasd qilish bilan izohlanadi. Bir qator tadqiqotchilar (A.G.Amburova, Ye.M.Bruno, N.D.Kibrik va boshqalar) oʻsmirlar suitsidi katta yoshdagilar suitsididan farq qilishini taʼkidlaydi. A.G.Amburovaning konsepsiyasiga binoan, suitsid shaxsning boshidan oʻtkazayotgan mikroijtimoiy nizolarga ijtimoiy-psixologik moslashmasligi bilan bogʻliq. Shunga koʻra, oʻz joniga qasd qilish (haqiqiy suitsid) va oʻz joniga qasd qilishga urinish (tugallanmagan suitsid) ga ajraladi. Bruksbenk oʻzining izlanishlarida suitsid va parasuitsid (tugallanmagan suitsid) haqida fikr yuritadi. U suitsidni qasddan

qilingan, parasuitsidni esa o'limga olib kelmaydigan shikast yetkazish harakati, deb belgilaydi.

Suitsidal xulq-atvor – bu suitsidal faollikning namoyon bo'lishi. Bu o'z ichiga suitsidal fikr, maqsad, mulohaza, tahdidlar, suiqasd va unga urinishni o'z ichiga oladi. Haqiqiy suitsidal xulq- atvorda nafaqat puxta o'ylab o'z joniga qasd qilish, balki, ko'pincha, uzoq vaqt “tayyorlaniladi”.

Suitsidal fikrlashda o'lim, suitsid yoki jiddiy o'ziga shikast yetkazish tushuniladi. **Suitsidal moyillik** – umumiy tushuncha bo'lib, unga suitsidal fikrlash, shuningdek, insonning o'z joniga qasd qilishga urinish istagiga aytiladi. *Suitsidal urinish* atamasini o'z joniga shikast yetkazishga urinish yoki o'z joniga qasd qilish o'lim oqibatlariga olib kelishini bildiradi. *Suitsidal urinishdan to'xtatish* tushunchasi ko'proq tibbiyot amaliyotida qo'llaniladi va shaxs o'z joniga qasd qilishga o'zini tayyorlaydi, lekin qasd qilishdan avval bevosita bu maqsadini o'zgartirishi bilan tavsiflanadi. Nihoyat, o'z joniga qasd qilish arafasida o'ziga shikast yetkazayotganini tushunib qoladi.

Suitsidal xulq-atvorga undovchi **stressli holatlar** – yaqin odamining o'limi, sevimli kishisi bilan ajrashish yoki munosabatlarning buzilishi, shaxslararo ixtiloflarning turli ko'rinishi, farzandining o'limi yoki og'ir kasallikka duchor bo'lishi, ish joyini yo'qotish yoki ish topa olmaslik va boshqalar. Mahalliy tadqiqotchilarning ma'lumotiga ko'ra, o'z joniga qasd qilishlarning $\frac{2}{3}$ ga yaqini shaxsiy-oilaviy sabablar ta'sirida sodir etiladi. Shu sababli 16–20 yoshlilar o'rtasida, ko'pincha, omadsiz sevgi munosabatlari, 30–40 yoshlilar orasida turli oilaviy mojarolar, 60 yoshdan kattalarda esa, yaqinlarini yo'qotish va yolg'izlik o'z joniga qasd qilishga sabab bo'ladi.

Suitsidal xulq-atvorga ta'sir qiluvchi eng muhim omil – **din** hisoblanadi. Dinga e'tiqodli kishilarda e'tiqodsiz kishilarga nisbatan suitsid holati ancha kam uchraydi. Shuningdek, diniy e'tiqod, o'z joniga qasd qilishga ta'sir ko'rsatadi. Aholisining katta qismi islom va katolik diniga mansub mamlakatlarda ayniqsa, protestantlik dini ustun bo'lgan mamlakatlarga qaraganda, suitsid darajasi ancha past ko'rsatkichga ega ekanligi tadqiqotlarda aniqlangan. Turli etnik guruhlar o'rtasida olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, Singapurda etnik malayyaliklarning – islom tarafdorlari orasida o'z joniga qasd

qilish past darajada, shu bilan bir vaqtda, o'z joniga qasd qilishga qat'iy to'siqlar qo'yilmagan etnik hindular orasida ko'pligi bilan ajralib turadi.

Suitsidologik yordam tashkil qilish – bu tizim davolash-profilaktika choralari bo'lib, maxsus yordam ko'rsatishga yo'llangan suitsidal (autoagressiv) ga moyil odamlarga ko'rsatiladi. Mazkur jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Suitsidal mijoz konsultantga murojaat qilganda uning birinchi vazifasi "vaqtni cho'zish" va xavfli davrni tugashini kutishdir. Agar suitsident terapevtik jarayonga to'liq jalb etilsa, konsultant uni qayerga boshlayotgani haqida xohish paydo bo'ladi va u suitsidal niyatlarini bajarishni orqaga surib turishi mumkin. Shuning uchun suitsidentda terapiyaga qiziqishni uyg'otish va uni qo'llab-quvvatlab turish kerak. Bunda terapiyani uzluksizligini ta'minlash kerak. Mijoz terapiyaning ikkinchi sessiyasiga kelishini ta'minlash uchun suitsidentda qandaydir savol uyg'otish va unga javobni quyidagi tarzda uzatish lozim: "Siz juda qiziq mavzuga e'tibor qaratdingiz. Bunga menda qandaydir tasavvur mavjud, lekin bu haqida man keyingi sessiyada sizga gapirib beraman. Siz ham bu haqida nima o'ylashingizni qisqacha yozishingiz mumkin". Terapevt oldida birinchi navbatda empatik aloqa o'rnatish maqsadi turadi. Ya'ni uni tinglayotganda baholamaslik va ichidagini aytib olguncha uni qo'llab turish; shuning uchun terapevt zarur bo'lgan barcha savollarni bermaydi, olingan informatsiya to'liq emas. Agar konsultant depressiv suitsident bilan ish olib borayotganini aniqlasa, unda mijozga psixiatr yordamini taklif qilish kerak. Bu unga rad qilish emas, balki konsultant qo'lidan kelgan barcha yordamni berishga, suitsident yashab qolishi uchun hamma imkoniyatlarni qilayotganini bildiradi. Suitsident bilan birgalikda aniq harakat rejalarini ishlab chiqish lozim va bu birinchi vazifalardandir. Ayniqsa inson yaqin soatlar va kun davomida nimalar bilan mashg'ul bo'lishini, kim bilan qayerda vaqtini o'tkazishini gaplashib olish muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алиев Х. Защита от стресса. Как сохранить и реализовать себя в современных условиях. — М., 1996.
2. Бадхен А.А. (ред.). Методическое пособие по работе с посттравматическим стрессовым расстройством. Михайлова Т.И., Певзнер М.М.

(сост.). СПб., ин-т ГАРМОНИЯ, 2001.

3. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций. М.: Изд-во Моек, ун-та, 1984.

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA TARIXIY VA MA'NAVIY MEROSNING TIKLANISHI

Beknazarova Nafosat Kenjabayevna

Xorazm viloyati Hazorasp tumani 7-maktab tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola, mustaqillik yillarida yurtimizda amalga oshirilgan islohotlar, allomalarning buyuk merosi, shonli tarix va ma'naviy merosning jamiyatimiz hayotida tutgan o'rni va ahamiyati yoritib berilgan. Kelajak avlod tarbiyasida ma'naviyatning o'rni naqadar muhimligi, milliy qadriyatlarga hurmat, ishonch ruhida tarbiyalashda o'tmish tariximizni to'g'ri talqin qilish lozimligi aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, YuNESKO, Taraqqiyot modeli.

Insoniyat tarixida muhim o'rin tutadigan, o'zlikni anglashga yordam beradigan ko'pgina jihatlar bor. Bu ma'naviyat, madaniyat va shonli tarixdir. Odamzotning asosiy belgilaridan biri – eslash va xotirlay olish, yodda tutish qobiliyatlaridir. Qachonki, tarixga nazar solib ertangi kun uchun tamaltosh o'rnatsak, biz quradigan dargohlar ming yillab insoniyat uchun xizmat qiladi. Bugun bizning ortimizda buyuk bir tarix bor.

Mustaqillikka erishgach, oldimizdagi birinchi dolzarb masala bu, ma'naviy va madaniy merosimizni qayta tiklash, jamiyat hayotida o'z fikri va amaliga ega bo'lgan insonlarni tarbiyalash bo'ldi. Ilk qadam sifatida, birinchi prezidentimiz Islom Karimovning "Taraqqiyot modeli"ni qabul qilinishi, porloq kelajakning poydevori bo'lib xizmat qildi. Darhaqiqat, jamiyat ma'naviyati mamlakat taraqqiyotining muhim sharti va kafolati.

O'zligini bilmagan millatning asrlar davonida bir-biriga yelkadosh bo'lmog'i mushkul. Inson yetti pushtini, tug'ilib o'sgan zaminidagi ming yillar hikmatini, orom olgan beshigidagi duradgor mehrini, jamiyki zaminning qaynoq taftini his qila olsagina, o'zidan , o'zligidan buyuk o'tmishni qoldirib, porloq kelajakni yarata oladi. Bilamizki, xalqimizning ma'naviy va madaniy meroslari ko'pchilikni tashkil qiladi. Buyuk bobokalonlarimizdan qolgan ma'naviy merosimiz mana necha asrdirki, avlodlarni oziqlantirib kelmoqda. Bu chashmai-buloq to'lib borsa boradiki, hech qachon tugamaydi. Sababi, har davrning o'z buyuklari yaraladi. Allomalarimizning tinimsiz mehnati tufayli bugun butun dunyoda matematika, geografiya, adabiyot, sport, tibbiyot, san'at, umuman olganda insoniyat qo'lida kamol topgan barcha sohalar – o'zining yuksak cho'qqisiga erishmoqda. Chuqur egallangan bilim orqali o'z davrining buyuk insonlariga aylangan bobolarimizga munosib avlod bo'lish ham bir sharafdir.

Mustaqillikka erishgach, ko'pgina shoir va yozuvchilarning nomi oqlanib, asarlari yangidan nashr qilindi. Tabiiyki, ma'naviy-ruhiy poklanish, tariximizning, milliy qadriyatlarimizning qayta tiklanishi bir kunda bo'ladigan jarayon emas, balki bu bizdan izchillik bilan ish olib borishimizni talab etadi. Jumladan, 2001-yilda "Avesto"ning 700 yilligi, A.Navoiyning 500 yilligi, 2002-yilda Termiz shahrining 2500 yilligi, Shaxrisabzning 2700 yilligi YUNESKO ishtirokida keng nishonlandi. Bundan tashqari o'z qonunimizga davlat ramzlarimizga ega bo'lishimiz ham katta bir g'alabaning bir qismi edi. O'zbek tiliga Davlat tili maqomi berilishi, tilga bo'lgan hurmatni yanada kuchaytirdi.

Jamiyat ma'naviyatini yuksaltirishda tarixiy xotira , ajdodlar tarixini bilish, milliy-ahloqiy qadriyatlar hamda, an'analar va muqaddas dinimizning o'rni va ahamiyati katta. Biron-bir xalq, o'z tarixini bilmay, asrlar osha yaratilgan ma'naviy merosga tayanmay va uni yanada rivojlantirmay turib, o'z kelajagini tasavvur qila olmaydi. Shu bois mustabid tuzum davrida soxtalashtirilgan xalqimiz tarixini xolisona, haqqoniy yoritish, barcha o'quv muassasalarida O'zbekiston tarixini o'qitish borasida muhim tadbirlar amalga oshirildi. Misol uchun 1996-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi Akademiyasi qoshida "O'zbekistonning yangi tarixi" markazi tashkil etildi.

Maorif va madaniyat ham barkamol avlodni shakllantirishda muhim vositalardan biridir. Har bir jamiyatning buyuk xazinasini hisoblangan ta'lim sohasini rivojlantirish maqsadida, mustaqillikdan so'ng 1992-yil 2-iyulda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni qabul qilingan.

Bugungi kunda yurtimizda ma'naviy-ma'rifiy muhitni yanada yaxshilash, ming yillar mobaynida sayqallanib kelayotgan ibratli an'ana va qadriyatlarni targ'ib etish borasida ko'plab tadbirlar tashkil etilmoqda. Jumladan, joylarda qiziqarli ko'rik-tanlovlar, ko'rgazmalar, uchrashuv, muloqot va davra suhbatlari uyushtirilmoqda, ilmiy risolalar chop etilmoqda, ommaviy axborot vositalarida rang-barang materiallar e'lon qilinmoqda. Bularning barchasi yuksak iste'dod va tafakkur sohiblarining salohiyatini Vatan istiqboli sari yo'naltirish, millatlararo do'stlik va hamjihatlikni mustahkamlash, odamlarning ma'naviy kamolotini yuksaltirish, ajdodlarimiz tomonidan asrlar mobaynida yaratilgan bebaho madaniy merosimiz, milliy qadriyatlarimizni tiklashga, eng asosiysi, o'zligimizni anglashga katta ta'sir ko'rsatdi. Xalqimizning buyuk bunyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarishga xizmat qildi. Muhimi, jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri – sog'lom ma'naviy-ma'rifiy muhit yanada mustahkamlandi. Bir so'z bilan aytganda, "Yuksak ma'naviyatsiz kelajak yo'q", degan teran ma'noli so'zlar bilan ifodalangan ma'naviy-ma'rifiy sohadagi ishlarni yangi bosqichga ko'tarish haqidagi da'vat soha xodimlari, millionlab yurtdoshlarimiz qalbida aks sado berdi. Eng muhimi, bugungi kunda nafaqat mazkur kengash, balki butun bir tizim faoliyati asosini ma'naviyat, axloq-odob, ma'rifat kabi o'lmas qadriyatlar tashkil etmoqda.

O'zbekiston xalqining milliy taraqqiyot yo'lidagi bosh g'oyasi – ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish ekan, bu g'oya xalqimizning azaliy ezgu intilishlari, bunyodkorlik faoliyatining ma'no-mazmunini belgilaydi, har bir inson uchun muqaddas bo'lgan yuksak qadriyatlarni o'zida mujassam etadi.

Istiqlolning 29 yillik shonli tarixi davomida birinchi Prezidentimiz va davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev rahnamoligida yurtimizda amalga oshirilgan ma'naviy islohotlarning butun qamrovini ko'rsatish, ma'naviy sohadagi o'zgarishlar samaralarining mustaqil taraqqiyotimizda tutgan o'rnini va ahamiyatini, qolaversa,

istiqboldagi vazifalarimizning mazmun-mohiyatini to‘liq ochib berish oson ish emas. Zero: “Ma’naviyat – uzluksiz harakatdagi jarayondir. Fikr, tafakkur, his-tuyg‘u tinim bilmaganidek, ularning mahsuli o‘laroq ma’naviyat ham doim o‘zgarish va yangilanishda bo‘ladi”.

Hayotning o‘zi, taraqqiyot qonuniyatlari, erishilgan marralar, istiqboldagi maqsad va vazifalar demokratik islohotlarni qat’iyat bilan davom ettirishni taqozo etmoqda. Buyuk tariximiz yuksak ma’naviyatimiz asosida, kelajak avlod uchun biz ham mustahkam davlat, shonli tarix va o‘zligimizni meros qilishimiz darkor. Zero O‘zbekiston – kelajagi buyuk davlatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston tarixi darsligi 11-sinf.
2. Saviya.uz “Ma’naviy meros sarchashmasi”
3. “O‘zbekistonda ma’naviy-ruhiy tiklanish” Otamuratov S.

O‘QUVCHILARNI KASB TANLASHLARIGA PSIXOLOGIK KO‘MAKLASHISH

Tursunboyeva Shahlo O'ktam qizi
Samarqand viloyati Paxtachi tumani 20-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarning kasb tanlash muammolari va ularga psixologik yordam ko'rsatish haqida ma'lumot berilgan.

“O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2019-yil 6-sentabrdagi PF-5812-son qaror bilan respublikamizda uch bosqichli professional ta’lim joriy etilishi talablarida belgilangan

talablariga kompleks yondashish kasb-hunarga yo'naltirish ishlarining samaradorligini ta'minlaydi.

Shaxsning kasbiy shakllanishi va mutahassis sifatida kamolga yetishini uning hayot yo'lidan ayri tasavvur qilib bo'lmaydi. Psixologik adabiyotlarda ta'kidlab o'tilganidek, kishining kasbiy shakllanishi butun hayoti davomida kechadigan jarayon bo'lib uning yoshiga hamda shaxsning taraqqiyotiga mos holda boradi. Kasbiy faoliyat sohasidagi muvaffaqiyat va mutahasissining mahorat darajasiga erishish sur'ati uning kasb tanlash motivlari bilan o'zaro aloqadordir. Kasb tanlash har bir inson hayotidagi eng muhim tanlovlardan biri. Kasb nafaqat daromad manbayi, balki inson umrining asosiy qismini sarflaydigan faoliyat hamdir. Kasb tanlayotgan shaxs undan talab qilinadigan bir qator jihatlarga ham alohida e'tibor qaratishi lozim:

- umumta'lim maktablarida beriladigan ta'lim darajalaridagi bilimga ega bo'lish;
- kasb tushunchasining ta'rifini, tabiatini, xususiyatlarini, kasblar sonini va turlarini bilishi;
- kasbni inson hayotida qanchalik muhim ekanini tushunishi, u haqda ma'lum bir tasavvurlarga ega bo'lishi;
- kasb tanlashga kerak bo'lgan idrok va xohishning bo'lishi;
- o'z maqsadi va manfaatini to'g'ri anglab olishi;
- kelajagi haqida tasavvurga ega bo'lishi.

Umumiy o'rta ta'lim maktabi kasb-hunarga yo'naltirish yakuniy ideal natijasi- bu har bir o'quvchida mustaqil va ongli ravishda kasbiy o'zlikni anglashning shakllanganligidir. Shaxsda kasbiy o'zligini anglash shakllanishini kasbiy mahoratning vujudga kelishidagi asosiy me'zonlardan biri sifatida quyidagi bir nechta bosqichlarga ajratish mumkin:

7. Kasblar olami haqidagi aniq ko'rgazmali tasavvurlarning paydo bo'lish davri. Bu Davr 2,5-3 yoshdan boshlanib 10-12 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Taraqqiyot davomida bolaning ongida kasblar olami haqidagi turli-tuman tasavvurlar shakllanib boradi. Boshlang'ich ta'limda esa yetakchi o'quv-biluv faoliyatida o'quvchining kasblar haqidagi tasavvuri yanada kengayib boradi.

8. O'zini kasbiy bilish davri. Ko'plab kasblar haqidagi tasavvurlarni o'zlashtirib olgach, o'quvchi ularni u yoki bu shaklda qo'llay olishi kerak. Kasblar haqida yetarli bilim, ko'nikma va tayyorgarlikka ega bo'lmaganliklari sababli ba'zi o'quvchilar o'zlarini biror kasbiy sohada namoyon eta olmaydilar. Biroq, ularda yangi yetakchi faoliyat tengdoshlari bilan muloqot jarayonida o'zini bilishga bo'lgan ehtiyoj yanada kuchli namoyon bo'ladi.

9. O'zini kasbiy aniqlash davri. Ushbu bosqichda kasbiy o'zligini anglash yakunlanadi. Bu davr maktabni tugatgandan keyin ham davom etishi mumkin. O'quvchida kasbni o'rganishning aniq yo'nalishi, barqaror qiziqishlar, kasbning talablariga mos bo'lgan shaxs xususiyatlarining shakllanishi kuzatiladi.

Yoshlar o'z kelajagini anglagandagina, qiziqish va manfaatlarini anglab olgandagina, hayotidagi ehtiyojlarini tushungandagina kasb tanlashi oson kechadi. Kasb insonni boquvchi asosiy omil va hayotini tashkil etuvchi asos hisoblanadi. Bu asosni tanlashda beriladigan quyidagi tavsiyalar va bir qator jihatlar foydadan holi bo'lmaydi.

O'quvchilar uchun tavsiyalar:

-o'zingizda qaysi kasbga moyillik va qiziqish yuqori ekanini psixologik testlar orqali birlamchi bosqichda aniqlab oling (bunda maktab psixologi sizga yaqindan yordam beradi);

-turli kasbiy yo'nalishlar istiqbolli soha va mutahassislik to'g'risida bilimlaringizni mustahkamlab boring;

-9-sinfdan boshlab asta-sekin o'zingiz tanlagan yo'nalish bilan tanishish maqsadida institut va universitetlarda o'tkaziladigan "ochiq eshiklar kuni"da ishtirok eting;

-adabiyotlar, onlayn platformalardan yangi kasb sohalari haqida ko'proq ma'lumot oling;

-istaklaringiz, qiziqish va qobiliyatlaringiz, salomatligingiz va maqsadlaringizni muvofiqlashtiring;

-imkoniyat bo'lsa kasb tanlash bo'yicha malakali mutahassis bilan maslahatlashing;

-tanlayotgan kasbingizdan sizga keladigan moddiy daromadni emas, balki undan olishingiz kerak bo'lgan ma'naviy ozuqani ham hisobga oling.

Ota-onalar uchun tavsiyalar:

-qanday kasb tanlashni farzandingizni o'ziga qo'yib bering;

-siz tomoningizdan berilayotgan maslahatlar zarur va foydali, lekin ular yakuniy qaror bo'lmasligi yordamchi ta'sir bo'lishiga e'tibor qarating;

-farzandingizni qiziqish, qobiliyat va layoqatini yoshligidan kuzatib, rivojlantirib boring;

-farzandingizni istak va maqsadlari bilan o'rtoqlashing;

-farzand otasi yoki onasining kasbini davom ettirmoqchi bo'lsa bu juda yaxshi, lekin bunga uni siz majburlamang;

-farzandingizni kasb tanlashi va kasbiy yetuklikka erishishi uchun iloji boricha yetarli sharoit yaratib bering;

-farzandingiz kasb tanlashida o'z imkoniyatlari va shaxsiy sifatlaridan kelib chiqishi to'g'risida maslahatlar bering.

Bozor iqtisodiyotiga yo'naltirilgan kasbiy yo'nalishi yoshlarda hozirgi iqtisodni, menejment boshqarish nazariyasini, bozor muhitidagi marketing faoliyati va mo'ljalni, patent olishga kirishni, ma'lumotlarni bilishi va ularni mohiyatini tushunish- buning uchun informatika va informatsiyalar asoslarini egallagan bo'lishlari kerak bo'ladi.

O'smirni kasb tanlashida o'zini aniq maqsadlarini anglab olishi va kasbga ega bo'lishga intilishi- bu ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Bunda 3 ta asosiy omillar birlashishi va ularga moslashishi kerak bo'ladi. Bular:

Men xohlayman, Men eplay olaman, Men qila olaman omillaridir.

"Xohlayman" -bu shaxsning intilishi, qiziqishi, xohlashi.

"Eplay olaman" - bu insoniy imkoniyatlar (fiziologik va psixologik, shuningdek shaxsning ta'lim resurslari).

"Qila olaman"-mehnat bozorining ehtiyojlari, insonni jamiyat, odamlar, oilasi va shu kabilar oldidagi majburiyatlari.

Asosiysi tarbiyachi bo'lgan ota-onalar o'z bolalariga kasb tanlashida yordamchi hisoblanadilar. Ular bilan ochiq suhbat bolalar qaysi kasbga qiziqishlarini bilib olishlari

va ularga yordam berishlari zarur. Agar bola tanlagan kasb ota-onaga yoqmasa uni ra'yini qaytarmagan holda nima uchun bu kasbni tanlagani va buning asosida nimalar yotganini bilib olishlari zarur. Asosiy omilni bilib olgach, o'z maslahatlarini berishlari mumkin bo'ladi. qo'llab -quvvatlash, ishonch bildirish va o'z maslahatlarini berishdan iborat.

O'qituvchi va o'quvchi faoliyatining natijasi bu kasbga yo'natirishda yaqqol ko'zga tashlanadi. O'qituvchi faoliyatining natijasi o'quvchilardagi psixologik ko'rinishda o'z aksini topadi, ya'ni ularning bilimlarida, uddalay olishlarida, malakalarida, shaxsga xos tomonlarini ko'rinishida, dunyoqarashlarida, ma'naviy ehtiyojlarida o'z aksini topadi.

O'quvchilar faoliyatining natijasi- bu aniq bir kasbni tanlab olishlarida, uni bajarishni uddalay olishlarida, shu sohani olib borish imkoniyatlarida ko'rinadi.

Unutmang, inson kasbida jon saqlashi emas, balki shu kasbda yashashi kerak. Shundagina qilayotgan ishi haqiqiy sevimli kasbi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. E.G'.G'oziyev. K.K.Mamedov "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2003
2. F.R.Abduraxmonov. Z.E.Abduraxmonova. "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2018.
3. Yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, sabab va yechimlari. Maqolalar to'plami. Toshkent. 2020.

ВОСПИТАНИЕ БУДУЩЕГО СЕМЬЯНИНА И ПРИНЦИПЫ ПОЛОВОГО ВОСПИТАНИЯ

*Джиенбаева Дилорам Тажсетдиновна
Республика Каракалпакстан Ходжейлийский район, 38- школа,
практический психолог*

Воспитание в семье должно побуждать к самовоспитанию. И примером для самовоспитания должна быть работа над собой каждого из родителей

Быть хорошим отцом или матерью – значит быть организатором. Этому принципу воспитания А. С. Макаренко придавал особое значение. Он подчеркивал, что воспитательная работа есть прежде всего работа организатора, работа по организации жизни семьи, личной и общественной жизни самих родителей, организации жизни ребенка.

Воспитание семьянина – это воспитание конкретной личности с присущими ей чертами. Наиболее ценны в этом плане такие качества личности, как аккуратность, вежливость, чувство долга перед семьей, женственность или мужественность, доброта, трудолюбие, честность, целомудрие, чувство женского или мужского достоинства, серьезное отношение к выбору супруга или супруги, умение регулировать отношения в семье и др.

Отрицательно сказываются на будущей семейной жизни такие качества личности, как аморальность, покорность, явное стремление к превосходству и лидерству, безответственность, вспыльчивость, двуличность, мрачность, транжирство, неотзывчивость, скупость, сварливость и др.

Особую опасность таит начало половой жизни в 14–17 лет. Прежде всего нарушается процесс постепенного созревания личности, задерживается ее духовное развитие. Преждевременная половая жизнь оказывает опустошающее воздействие на эмоционально-психическую сферу молодых людей, обедняет полноту сексуальных эмоций, особенно у женщин, ставит под сомнение прочность предстоящего брака, предрасполагает к супружеским изменам в будущем, ведет к возникновению семейных конфликтов. Добрачная физическая близость отнимает много душевных и физических сил у человека, отодвигает на второй план многообразные интересы. А когда все мысли сосредоточены на сексуальных проблемах, возникает своеобразное состояние отрешенности, пропадает интерес к учебе, к работе, к общению.

Мальчики в 12–13 лет проявляют интерес к девочкам особым способом, всячески демонстрируя задиристость и разухабистость. Девочки понимают мотивы их действий и поэтому всерьез не обижаются. В этом возрасте многих подростков, особенно девочек, занимает вопрос, кто кому нравится. Хотя о своих

симпатиях подросток рассказывает только другу, но знают о них, как правило, многие одноклассники. В этот период между мальчиком и девочкой редко возникает дружба.

Эффективность полового воспитания учащихся зависит от соблюдения следующих условий:

- необходимость начинать половое воспитание детей с дошкольного возраста, что должно предотвратить формированию у них искаженных и вульгаризованных представлений половых отношениях между людьми;
- обязательный учет условий семейного воспитания, личного примера родителей;
- дифференциация содержания, средств, направлений воспитательных воздействий на ребят и девушек;

Итак, разговор с детьми на трудные «щекотливые» темы нельзя откладывать на завтра, нельзя надеяться, что ребенок подрастет, поумнеет и сам поймет, что к чему.

Литература.

1. Махов Ф.С. Давайте поговорим об «этом». Санкт-Петербург. КАРО. 2003 г.
2. Ковалев С. В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни. М., 1991
3. Шапиро Б. Ю. От знакомства к браку. М., 1990

O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH BO'YICHA TAVSIYALAR

Choriyeva Dilfuza Jo'raqulovna
Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani 69-IDUM psixologi

Maktab psixologi, o'qituvchisi va umuman har bir tarbiyachi uchun bolalarning o'smirlik davri psixologiyasini bilish psixologik nuqtai nazaridan ham pedagogik nuqtai nazaridan ham muximdir. Bu davrni biz yana o'tish davri ham deb ataymiz. O'smirlik davri asosan 11-15 yoshdagi bolalarni o'z ichiga qamrab oladi, ya'ni 5-8 sinf

o`quvchilarini. O`smir o`quvchilarni ta`lim va tarbiya berish ishlarida uchraydigan ayrim qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi va hususiyatlarini ba`zan yetarli darajada bilmaslikdan yoki inkor qilishdan kelib chiqadi. Kichik va katta yoshdagi maktab o`quvchilariga qaraganda o`smirlik yoshidagi bolalarni tarbiyalashda juda ko`p qiyinchiliklar bo`ladi. Chunki, kichik bolaning katta odamga aylanishi jarayoni juda kiyin kechadi. Bu jarayon o`smirlar psixologiyasining odamlar bilan bo`lgan munosabat formalarining jiddiy ravishda o`zgarishi, hamda hayot sharoitining o`zgarishi bilan bog`liqdir. Bu davrda o`smirlarning o`z shaxsiy fikrlari paydo bo`ladi. Ularda o`z qadr-qimmatlari haqidagi tushuncha kengayadi. Ilmiy psixologiyaning aniqlashi bo`yicha o`smirlarning psixik taraqqiyotini xarakatga keltiruvchi kuchlar, ularning faoliyatlari bilan tug`iladigan extiyojlar bilan bu extiyojlarni qondirish imkoniyatlari o`rtasidagi dialektik qarama-qarshiliklarni yuzaga kelishi va bartaraf qilinishidan iboratdir. Qarama-qarshiliklar ancha yuksak darajadagi psixik taraqqiyotini, ancha murakkab shakldagi faoliyat turlarini va shaxsning qator yangi psixologik hususiyatlarini tarkib toptirish orqali bartaraf qilishdan iboratdir. Shundan keyin psixik taraqqiyotning yuksakroq bosqichiga o`tiladi. Sana shu nuqtai nazardan o`smirlik yoshini yanada oydinroq qarab chiqaylik. Bola boshlang`ich sinfni tugatadi. Bolaning o`rta maktabda o`qishga o`tishi uning hayotida burilish davri hisoblanadi. O`smirlarning yangi ijtimoiy jixatdan tashkil topgan va rang-baranglantirilgan faoliyatni uning psixologik hamda shaxsning tarkib topishiga asos, sharoit va vosita xizmat qiladi. Shunday qilib, o`smirlarga ta`lim-tarbiya berishning yangi to`g`ri usullari hamda vositalarni topishi uchun o`smirlik yoshining o`ziga xos hususiyatlarini jismoniy va psixologik taraqqiyotini yaxshi bilishimiz kerak. O`smirlik yoshining mazmuniy xarakteritsikasi vaqt o`tishi bilan o`zgarib boradi, chunki inson xayotining xususan ijtimoiy sharoitlari o`zgaradi.

Psixologiya taraqqiyotining biologik omillariga o`smirlar ongiga og`ir, ba`zan kuchi etmaydigan bo`lib tushadigan, ularni jiddiy psixik inqirozga [va hayajonga soladigan](#), masalan: o`smirlar uchun xarakterli bo`lgan norozilik, qo`pollik, qaysarlik, o`z-o`zini analiz qilishga moyillik sub`ektiv olamga va shunga o`xshash hislatlarni keltiradigan jinsiy etilishga nixoyatda katta axamiyat beradilar. Jinsiy yetilish

munosabati bilan paydo bo`ladigan yangi sezgilar fikrlar, maylliklar, kechinmalar guyo usmirlar ongida xukmron bo`ladi. Ularning xulki atvorini belgilaydi. Mana shu tarika oqibat natijada o`smirlarning psixologik qiyofalari asosan yolg`iz sof biologik omil deb qaraladi. Psixologlarning fikricha yosh psixologik xususiyatlari faqatgina yolg`iz biologik jihatidan etilishi va taraqqiyot etilishining natijasi bo`lmay balki bolaning ijtimoiy hayot sharoitlari va faoliyatlarining o`zgarishi hamda bu jihatdan yangi ijtimoiy omillarning paydo bo`lishi natijasida o`smirning taraqqiyotiga va unga beriladigan maktabdagi ta`lim va tarbiya berishni aniq tashkil qilish o`smirlarning konkret hayot sharoitlari va faoliyatning mahsuli deb qarab bo`lmaydi.

Boshqacha qilib aytganda ijtimoiy sharoitlar rolini konkret hayot sharoitlari va faoliyatlarining rolga almashtirib bo`lmaydi. Mana shu yuqorida aytilganlardan shunday xulosa qilish mumkinki, o`smirning yoshi va uning hususiyatlari absolyut ahamiyatli kasb etmaydi shu munosabat bilan o`smirlik yoshi mutloqo aniq ma`lum va absolyut chegara hamda xarakteritsikaga ega emas bu erda ancha muhim bo`lgan ma`lum fikrlar bor. Bu farqlarni konkret ijtimoiy omillarning ta`siri bilan va o`smirlarga beriladigan turli ta`lim va tarbiya sharoitlarining ta`siri bilan tushuntirish mumkin. Taraqqiyotning asosiy yo`nalishi bolaning o`smirlik davridagi taraqqiyotining asosiy xarakteritsikasini ajratish mumkin. O`smirlik davri organizmning jo`shqin o`sish davridir. Bu davrda tananing intensiv ravishda rivojlanishi yuzaga keladi, Musqol apparatlari mutsahkamlanadi va skeletning suyaklanish jarayoni davom etadi. O`smirlarning yoshi ham jismoniy psixik hususiyatga egadir, organizm Pavlov ta`limotiga ko`ra, bir butun sitsemadan iborat bo`lib, bunda barcha to`qimalar va organlar fiziologik jarayonlar uzviy ravishda bir-biri bilan bog`langan bo`ladi.

O`qituvchilar va sinf rahbarlari datsavval shuni chuqur anglashlari lozimki, jinsiy yetilish organizmning jismoniy taraqqiyotiga ta`sir qilishdan ularning psixik rivojlanishiga ham katta ta`sir ko`rsatadi. O`smirlarda jinsiy etilish bilan birga shu paytgacha ularga noma`lum bo`lgan qandaydir xislar, kechinmalar qarama-qarshi jinsga spetsifik qiziqish noma`lum mazmundagi kitoblarga qiziqishlarning paydo bo`lishi tabiiydir. O`smirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo`la boshlaydi. Chunki bu davrdagi o`quvchilar atrof-olamdagi boglanishlar mazmunini yuqori

darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o'smirning bilishga bo'lgan qiziqishida progress sodir bo'ladi. Ilmiy nazariy bilimlarning egallab olinishi tafakkurning rivojlanishiga olib keladi. Buning ta'sirida isbot, dalillar bilan fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Unda deduktiv xulosalar chiqarishga qobiliyat paydo bo'ladi. Maktabda o'qitiladigan fanlar o'smir uchun o'z taxminlarini yuzaga keltirish yoki tekshirish uchun sharoit bo'lib xizmat qiladi J.Piajening ta'kidlashicha, "Ijtimoiy hayot uch narsaning ta'siri - til, mazmun, koidalar asosida shakllantiriladi". Bu borada o'zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o'z-o'zidan tafakkurini yangi imkoniyatlarini yaratadi. 11-12 yoshdan boshlab o'smir endi mantiqiy fikrlab xarakat qila boshlaydi O'smir bu yoshda xuddi kattalar singari keng qamrovai taxlil etishni o'rgana boshlaydi. O'smir tafakkurning nazariy darajaga kanchalik tez ko'tarila olishi, o'quv materiallarini tez va chuqur egallashi uning intellektini xam rivojlanishini belgilab beradi. O'smirlik davri yuqori darajadagi intellektual faollik bilan farqlanadi. Bu faollik o'ta qizikuvchanlik xamda atrof dagilarga o'z layokatlarini namoyish etish, [shuningdek](#), ularda yuqori baxo olish extiejining mavjudligi bilan belgilanadi usmirning kattalarga beradigan savollri mazmunli, muloxazali va aynan o'sha masala doirasida bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar turli-farazlarni keltira oladilar taxminiy fikr yuritib, tadjikot utkaza oladilar xamda matlum bir masala buyicha mukobil variantlarni takkoslay oladilar. O'smir tafakkur ko'pincha umumlashtirishga moyil bo'ladi. Respublikamizning bozor iqtisodi sharoitida o'tishda kishilardagi amaliy tafakkurning axamiyati oshmoqda. Amaliy tafakkur tizimiga quyidagi aqliy sifatlar kiradi:

- tadbirkorlik. tejamkorlik, [xisob-kitoblik](#), yuzaga kelgan muammolarni tez yecha olishlik va boshqalar.

Ko'rsatilgan barcha sifatlar mavjud bo'lgan taqdidagina amaliy tafakkurini rivojlangan deb xisoblash mumkin. Bu sifatlarni 1 sinfdanoq rivojlantira borish nixoyatda muxim usmirlik davrida ishbilarmonlik sifatini o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarishni yo'lga qo'yishi umumiy foydali tadbirkorlik ishlarida ishtirok etishi orqali rivojlantirish mumkin. Shu va shunga o'xshash yuksak insoniy xususiyatlar va aniq kelajak maqsadini ko'ra bilgan o'smir o'quvchilarni ko'paytirish orqaligina maktab psixologi, pedagogik jamoagi tarbiyachilarni biz haqiqiy tarbiyachi deb atay olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Davletshin M.G. Hozirgi zamon maktabining o'qituvchisi psixologiyasi. –T.: «O'zbekiston» 1999.- 123b
2. Goziyev E.G. Oliy maktab psixologiyasi. T, ToshDU, 2006 -212b.
3. Ziyonet.uz

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA MASAL USTIDA ISHLASHDA MUAMMOLI VAZIYAT VA NOSTANDART TESTLARDAN FOYDALANISH

Tursunova Xusnida Shuxratjon qizi

Namangan viloyati Norin tumani 25 maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'qish darslarida masal ustida ishlashda muammoli vaziyat usulidan foydalanish haqidagi fikrlar bayon qilingan va nostandart testlardan namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: masal, muammoli vaziyat, nostandart test.

Ma'lumki, boshlang'ich ta'limda muammoli vaziyatning har xil turlari bo'lib, o'qituvchi bolalarda qiziqish va qiziquvchanlikni tarkib toptiradigan topishmoqlar, zehnni o'tkirlashtiradigan masallar ustida ishlashda qo'llaydilar. Bunday hollarda muammoli vaziyat masallarning mazmunini oson o'zlashtirishda yordam beradi. Bunda bola to'g'ri javob uchun topish istagini vujudga keltiradigan bilimlar yetarli Zehn va topqirlikni o'stiradigan masallar bolalarni mantiqan to'g'ri fikrlashga, o'zlari uchun tushunarli faktli material yuzasidan fikr yuritishning qiziqarli tizimini topishga o'rgatadi.

Muammoli vaziyat o'quvchining ma'lum psixik holatidir. Bunday holat ma'lum topshiriqni bajarish jarayonida ziddiyatni anglash o'quvchilarda predmet to'g'risidagi, ishni bajarishning usuli yoki shartlari to'g'risidagi yangi bilimni izlash ehtiyojini

uyg‘otadi. Masalan, “*Sayyod va durroj*”²⁵ masali matni ustida ishlashda dastlab do‘stlik va o‘rtoqlik haqida qisqa suhbat uyushtiriladi. Do‘stiga xiyonat qilishning nihoyatda yomonligi, u kishiga falokat yetkazishi mumkinligi tushuntirilib, o‘quvchilardan do‘stlik haqida she‘r va maqollar so‘raladi. Masalan, o‘quvchilar quyidagicha maqollarni aytishlari mumkin: “Yaxshi ko‘rgan do‘stingdan joningni ham ayama”, “Do‘stsiz boshim – tuzsiz oshim” va hokazo. Shundan so‘ng o‘qituvchi “*Sayyod va durroj*”²⁶ masali matnini ifodali qilib, masal qahramonlari qiyofasiga kirib o‘qib berilishi mumkin bo‘ladi. Masal Durroj va Sayyod haqida. Durroj Sayyodga o‘zini qo‘yib yuborsa, barcha do‘stlarimni aldab kelib, tuzoqqa tushirib berishni va‘da beradi. Sayyod esa shunday javob beradi: “Yo‘q, ovvora bo‘lmay qo‘yaqol, men seni qo‘yib yubormayman, sen o‘z joningni qutqarmoq uchun o‘z do‘stlaringga hiyonat qilmoqchisan. Sofdil do‘stlardan ko‘ra xiyonatchining o‘lgani afzalroqdir”.

Masal o‘qib berilgach, dastlab uning mazmuni haqida savol-javob o‘tkaziladi. So‘ngra *muammoli vaziyat* hosil qiluvchi quyidagi savol-topshiriqlar beriladi:

- Durrojning tuzoqdan qutulishning boshqa chorasi bormidi?
- Siz nima deb o‘ylaysiz, sayyod nima uchun durrojni qo‘yib yuborib, uning bir qancha do‘stlarini qo‘lga tushirishga ko‘nmadi?

Javoblar umumlashtirilib, xulosa chiqariladi. Do‘stlarga xiyonat qilish hech qachon kechirilmasligi keng tushuntirib beriladi. Shundan so‘ng lug‘at ishi o‘tkaziladi: sayyod – ovchi; durroj – qirg‘iyga o‘xshash qush; dom – tuzoq.

Demak, masalni o‘tishdan asosiy maqsad – *muammoli vaziyat yaratish* orqali o‘quvchilarda do‘stlik va o‘rtoqlik, do‘stga sadoqat haqidagi *estetik qarashlarni* shakllantirishdan iborat.

²⁵ S.Matchonov, A.Shojalilov, X.G‘ulomova, Sh.Sariev, Z.Dolimova. O‘qish kitobi. 4- sinf uchun darslik. – Toshkent, 2019. 192-bet.

²⁶ S.Matchonov, A.Shojalilov, X.G‘ulomova, Sh.Sariev, Z.Dolimova. O‘qish kitobi. 4- sinf uchun darslik. – Toshkent, 2019. 192-bet.

“*Chumoli bilan chigirtka*”²⁷ masalining asosiy qahramonlari Chumoli va Chigirtka hisoblanadi. Ularning do‘stligi, chumolining mehnatkashligi tasvirlanadi. Chumoli kunlardan bir kuni Chigirtkadan boshoqni iniga olib berishga yordam so‘raydi. Chigirtka rozi bo‘lmaydi. Vaqti kelib, Chumolidan o‘zi yordam so‘raydi. Chumolining rahmi unga in va yemish beradi. Shunday qilib, ikki do‘st Chumolining inida sovqotmay qishdan chiqibdilar.

Masal o‘qilganidan so‘ng, *muammoli vaziyatli* savollarni o‘quvchilarga berish mumkin:

1. Chigirtkaning qilgan ishi to‘g‘rimi?
2. Chumolining chigirtkaga bo‘lgan munosabati to‘g‘rimi?
3. Sizga qaysi qahramon ma‘qul, nima uchun?
4. Siz kimga o‘xshashni xohlaysiz?

Savollar asosida suhbat o‘tkazilgach, o‘qituvchi javoblarni qisqacha tahlil qilib beradi: chumoli mehnatkash, birovga ozor bermaydigan hashorot, mehnat qilib tinmaydigan odamlarni biz chumoliga o‘xshab tinmaydi deymiz. Chigirtka esa bir oz sho‘xroq, u umrini bog‘da o‘ynab-kulib, daraxtlar va gullarning tagida chirillaydi, odamlarga foydasi yo‘q.

Masalni o‘qishda intonatsiyaga e‘tibor berib, chumolining so‘zlarini pastroq, kamtarroq ovozda o‘qish, chigirtkaning birinchi obrazda kelgan gaplarini bir oz kinoya bilan o‘qib berish lozim. Chunki chigirtka chumolining ustidan kulayapti, masalning oxiridagi so‘zlar esa yalinchoq ovozda o‘qiladi. chumolining oxirgi so‘zlarini esa nasihat ohangida o‘qish lozim bo‘ladi.

O‘quvchilarga masaldagi qiyin tushunilgan so‘zlar tushuntirilib beriladi. “Qish g‘amini yeyish” iborasi yozda qishda yeyish uchun tashilgan don-dun yig‘ish ma‘nosida ishlatiladi. Ko‘pgina hayvonlar qishda yeyish uchun o‘ziga ozuqa to‘playdilar.

Masalning mazmunini 2-3 o‘quvchidan so‘ralganidan so‘ng, masaldagi obrazlar haqida suhbatlashiladi. Xulosa o‘quvchilar bilan birga chiqariladi. Chumoli bilan

²⁷ T. Fafforova, Sh. Nurullaeva, Z. Mirzahakimova. O‘qish kitobi. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 2- sinfi uchun darslik. – Toshkent, 2018. 143-bet

chigirtkaning o'rtalarida do'stlik bor, chunki chigirtka chumoliga yordam berishni xohlamasa ham, Chumoli Chigirtkaga yordam beradi. Do'st boshinga tashvish tushganda bilinadi. Chumoli masalning ijobiy qahramoni, chigirtka salbiy qahramoni hisoblanadi.

Chumoli bilan chigirtkaning bir-biridan farqi ularni do'stligini qanday qadrlashlarida. Chigirtka o'z do'stiga yordam bermay ketdi. Chumoli esa chigirtka yordam bermagan bo'lsa ham, undan gina qilmadi.

Chumoli haqiqiy do'st, do'st esa boshinga ish tushganda bilinadi. Do'stni yomon kuningda sina, kabi maqollar bejiz aytilmagan. Chumoli bilan chigirtka o'rtasida bo'lib o'tgan voqeadan ko'rinib turibdiki mehnatsevarlik, do'stga sadoqat insonni bezab turuvchi eng yaxshi fazilatdir. Darsda "Chumoli va chigitka" masalini o'qib o'rganib bo'linganidan so'ng sinfdan tashqari o'qish yoki sinfdan o'qish darslarida rus masali "Ninachi" masalini o'qib berib, ikkala masal obrazlarini solishtirib berish o'quvchilarda mehnatga muhabbat, do'stga sadoqat kabi fazilatlarni yanada yaxshiroq tarbiyalashda, Chumoli va Chigirtka masali g'oyasini ochib berishga yordam beradi.

Bu masalni o'qib bo'lgandan so'ng, to'garak mashg'ulotlarida uni sahnalashtirish mumkin. Tarbiyaviy darslarda masalni chuqurroq o'rganish lozim, bu narsa masalni yana ham yaxshiroq o'rganishga va uzoq vaqt yodda saqlashga va ta'limiy, tarbiyaviy tomonlardan yaxshi xulosa chiqarishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'qish darslarida masal matni ustida ishlashda nostandart testlardan foydalanish mumkin. Bunday testlar o'quvchilarni o'ylashga, fikrlashga, topqirlikka, o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K.Mavlonova, N.Xakimova. Global ta'lim va milliy metodika taraqqiyoti. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. –Toshkent, 2019.
2. S.Matchonov, A.Shojalilov, X.G'ulomova, Sh.Sariev, Z.Dolimova. O'qish kitobi. 4-sinf uchun darslik. – Toshkent, 2019.
3. T. Fafforova, Sh. Nurullaeva, Z. Mirzahakimova. O'qish kitobi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2- sinfi uchun darslik. – Toshkent, 2018.

4. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma.

– Toshkent: Sharq, 2019.

ЮҚОРИ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА УЧРАЙДИГАН ПСИХОЛОГИК ИНҚИРОЗЛАР ВА УНИНГ ФАОЛИЯТГА ТАЪСИРИ

Hazratqulova Dilfuza Baxtiyorovna
Qashqadaryo viloyati Kitob tumani 37-maktab psixolog

Ҳозирги вақтда психологик инқирозли ҳолатларни ўқувчи томонидан бошдан кечирилиши натижасида, ҳаёт мазмуни ва мақсадини қайта англаш ва қайта қуриш, ўз ҳолатини турлича баҳолаш, етакчи мотивларнинг баргараф этилиши ёки ўзгаришида намоён бўлади.

Турли тоифадаги шикастланиш вазиятлари ўсмирлар учун аҳамиятлилик даражасига кўра турлича таъсир кўрсатади. Бунда ўқувчи шахсида шакланган турғун, аҳамиятли хусусиятлар бузилишларига олиб келувчи омиллар шакланганда ҳимоя механизмлари ишга тушади. Кучли психологик шикастлантирувчи омилларни ҳис этган ўсмир уларни такрорланишидан хавотирланади, салбий эмоционал кечинмаларни пайдо бўлишига сабаб бўлади, натижада ўқувчи шахс ўз-ўзини идора эта олмайди, турли хатоларга йўл қўяди. Уларда хотира, диққат координациясининг бузилиши ўқишдаги ўзлаштириш даражасига пасайиб кетишига сабаб бўлади.

Эмоционал зўриқишлар ўсмирларда психосоматик бузилишлар негизида келиб чиқувчи жисмоний соғломлик ҳолатига салбий таъсир кўрсатади. Узок давом этган стрессли вазиятлар ўқувчиларда ўзини тинчлантиришнинг сунъий йўллари излаб топиш эҳтиёжини келиб чиқиши натижасида улар эрта чекиш,

турли токсик моддалар, алкоголь ва наркотик моддаларни истеъмол қилишни бошлайдилар. Шикастлантирувчи вазият таъсирида ўсмирда ўтмиш, ҳозир, келажакни тўғри идрок эта олмайдилар, натижада ўқувчи шахс ўзини шикастлантирувчи вазиятдан олдинги қандай ҳолатда бўлса шундай ҳолатда идрок этади. Масалан, шикастлантирувчи вазият 14 ёшда юзага келган бўлса ўсмир шахс ўзини узок вақт мобайнида айнан ўша ёш юзасидан идрок қилади. Ўсмир шахснинг шикастлантирувчи вазиятлар натижасида шаклланувчи эмоционал кечинмалари унинг вазиятни ҳал этиш усуллари ҳақидаги иллюзияларнинг бузилишларига олиб келади. Ўсмир ўзидаги шахс сифатида психологик имкониятларни етарлича баҳолай олмайди.

Психолог олимлар инсон психологик инқирозларини (кризис)ни қуйидаги икки турга ажратишади:

1. Салбий кечинмалар, можароли ҳолатларни ошириб, ўз жонига қасд қилиш ҳатти-ҳаракатларнинг содир бўлиш эҳтимолини оширувчи аста-секин ўсиб борадиган психологик инқироз.

2. Руҳиятга таъсир этувчи, кутилмаганда содир бўлган воқеа натижасида тўсатдан содир бўладиган психологик инқироз. Айниқса, бу ҳолатнинг воқеадан кейинги дастлабки соатларда ва биринчи суткадан кейин содир бўлиш эҳтимоли мавжуд.

Психологик инқирознинг икки ҳолатида ҳам кучли кечинмалар, хаяжонланиш таъсири остида воқеа, айрилиқ ёки можаронинг ички аклий “ҳазм қилиш” жараёни кузатилади. Шахсда мураккаб ички инқироз ва қарама-қаршилиқ ҳамда ҳаётбахш омиллари ўртасида зиддиятли кураш кечади.

Тўсатдан психологик инқироз ҳолати содир бўлганда, психик жараёнда унинг кечишининг 4 та босқичи кўзга ташланади:

- руҳий жароҳатланиш босқичи ёки “руҳий шок” (2-3 соатдан 2-3 суткагача давом этади);

- шахснинг парокандаликка учраш босқичи (1 суткадан икки ҳафтагача давом этади), мазкур босқич қалтис босқич ҳисобланади, чунки унинг якунидан кейин ёки соғайиш бошланади (бунда воқеликни тўғри қабул қилиб, вазиятга

кўникади) ёки бўлиб ўтган воқеага берилиб, стрессдан кейинги ҳолатга тушиб қолинади;

- “қабул” қилиш босқичи, яъни айрилиққа кўникиш (бир неча hafta давом этади); - тикланиш босқичи (бир неча haftaдан бир неча ойгача давом этиши мумкин).

Шуни таъкидлаш лозимки, психологик инқироз ҳолати инсонда тезкор ижобий ёки салбий ўзгаришлар содир бўлишига сабаб бўлади.

Ўсмирларда психологик инқирозни келтириб чиқарувчи бир неча сабабларни келтирамиз:

Суюкли инсон (оила аъзоси)нинг вафоти. Яхши кўрган инсонларининг вафотидан улар шу даражада изтироб чекишадикки, хаттоки ўлимда у билан бирга бўлиш хиссини туядилар.

Бундан ташқари оиладаги мотам, бахтсизлик ўсмирга бўлган эътиборни сўнгги даражага суриб қўяди. Аксарият катталар, ёшлар яқинларининг ўлимини улар каби чуқур хис эта олишмайди, деб ҳисоблайдилар.

Тенгқурлар томонидан босим. Тенгқурлар томонидан қабул қилиниш; гуруҳ қизиқишлари; кийинишида мос келиш; спиртли ичимлик истеъмол қилиш; чекиш; мусиқий қизиқишлар; қарама - қарши жинсга қизиқтиришга ундаш.

Ота-оналар босими. Муваффақият; пул; ўқув юртини танлаш; яхши дўстлар; керакли таълим; назорат остида бўлиш талаби ва мустақил бўлиш истаги ўртасидаги низо; ота-оналар ўртасидаги келишмовчиликлар; кийиниши; мусиқа; ота-оналарнинг “дўст” бўлиш истаклари; намуна бўлишдан кўра кўпроқ насихат қилиш.

Кўримсизлик. Ўзидан қоникмаслик ҳисси нафақат жисмоний нуқсони бор ёшларни, балки соғлом болаларни ҳам психологик инқирозига сабаб бўлиши мумкин.

Кийиниши. Тенгдошлари ўртасида урф бўлган кийимлар ва ўзининг кийиб юрганларини доимий равишда таққослаб боришга мажбур бўлади.

Ўқишдаги қолюқлик. Кўпинча катта опа-акаларнинг “даҳо”ликлари ўсмирга доимий ёқимсиз эслатма бўлиб хизмат қилади.

Мулоқотнинг етишмаслиги. Кўп ўсмирлар ўзларини шунчалар ёлғиз ва ажратилган деб хис этишади-ки, сўнгги ўн йиллик ичида ёшлар бир дунё таниш ва дўстлари орасида ўзларини ёлғиз хис этишлари мунтазам кузатилмоқда.

Тушкунлик ҳолати. Бунда борлиқ рангсиз, тушкун ҳолда акс этади, атрофдаги барча воқеликлар, одамлар фикрлари умидсизлик ҳолатида қабул қилинади, ҳар бир нарсанинг охирида салбий натижа ётади.

Жинсий тарбиянинг етарли эмаслиги. Етуклик давридаги физиологик ўзгаришлар ҳақида керакли маълумотларга эга бўлмаслик жуда кўп тушунмовчиликларга олиб келади. Ҳозирги кунда ўсмирлар кўп маълумотларни интернет ёки яхши билимга эга бўлмаган “ақлли”, “тажрибали” ошна-оғайниларида олишга ҳаракат қиладилар.

Жазоланишдан қўрқиш. Катталарнинг болаларига айтаётган “ёмон иш қилсанг, мендан кўрасан”, “ножўя қадам қўйсанг, сендай болам йўқ», “агарда ундай, агарда бундай...” каби гаплари уларни чинакам қўрқувга солиб қўяди.

Юқорида ўсмирларнинг ўткинчи қийинчиликлар таъсири остида инқирозли ҳолатларни бошдан кечишларининг сабаблари кўрсатиб ўтилди.

Хулоса ўрнида турли нохуш ҳолатларни олдини олишда ҳар бир ўсмирга индивидуал психологик жиҳатдан ёндошиш, аввало ота-оналар, таълим муассасаси устоз-мураббийлари, психологлар ўсмирларни мунтазам кузатиб боришлари уларга чин маънода маслаҳатчи дўст бўла олишлари лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. С.Х Жалилова, Н.А Ғайибова. “Умумий диагностика”. Тошкент 2018
2. Жалилова С.Х. “Мактабгача ёшдаги болалар психологияси”. Тошкент 2017
3. З.Т.Нишанова, Н.Г Камилова, Д.У Абдуллаева, М.Х.Холназаров. “Ривожланиш психологияси. Педагогик психология”. Тошкент-2018.
4. М.ТДавлетшин. Ўқувчиларда қобилиятнинг таркиб топиши. "Ўқитувчи".Т., 1965.

QIZ BOLANING TARBIYASIDA OTA-ONANING VAZIFALARI

Azimova Gulhayo Shavkat qizi
Xorazm viloyati Xiva shahar XTBga qarashli 15-son maktab psixologi

Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar inson hayotida muhim rol o'ynaydi. Ota-onalarning munosabati bolaning birinchi taassurotlarini anglatadi va boshqalar bilan keyingi barcha aloqalarning ohangini belgilaydi. Mustahkam oilaviy rishtalar mustaqillik, qiziquvchanlik, o'zini o'zi anglash va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Farzandingiz bilan munosabatlaringizni uning hayotida ishtirok etish va yaqin muloqot orqali yaxshilashga harakat qiling. Moslashishni unutmang, chunki bola kun sayin o'zgarib, keksayadi.

Bugungi kunda bolalarni tarbiyalashda eng katta yuk va mas'uliyat ayolning yelkasiga yotadi. Tasavvur qilaylik, ular bizni bog'larda olib kelishadi, maktablarda ta'lim berishadi va uyda ko'pincha bola tarbiyasi ayolning ishi ekaniga ishonib, bolaning xarakterini shakllantirishda passiv pozitsiyani egallaydi. Biroq, ota tarbiyasining zarurligini inkor etish mumkin emas. Oiladagi ota-ona alohida ahamiyatga ega. Birinchidan, otasi o'z farzandiga inson namunasini ko'rsatib beradi - himoyachi, to'ymaydi, janob. Bolaning tarbiyalanishida otaning roli ota-onaning chaqaloq uchun oila ohangini, uy bekasi va himoyachisining darvozasi ekanligini anglatadi. Buning natijasida bolalar ishonchini ko'proq his qiladilar, psixologik jihatdan sog'lom bo'lib o'sadilar, chunki ular bunday ishonchli orqa tomonga ega.

Bolalarning hayotida otaning o'rne juda muhim. O'zining oilasi, sevimli xotini, do'stlari, kelajak farzandlari haqida u to'g'ri erkak xatti-harakati misoli bo'lgan ota. Bolaning ota-bobolariga taqlid qiladi. Oilada tarbiyalashda otaning roli qisqartiriladi, chunki erkak va ayolni yumshoq onaga nisbatan ko'proq intizomli bo'lishi kerak. Biroq, tajovuzkorlik va ortiqcha zo'ravonliksiz aks holda, o'g'lining g'azab va achchiqlanishiga sabab bo'ladi. Papinni qo'llab-quvvatlash va e'tirof etish, mustaqillikning rivojlanishi, erkaklar, ayollar hurmati - bularning barchasi o'g'il otasini tarbiyalashning asosiy vazifasidir.

Oilada qiz farzand tarbiyasi alohida o'ringa sazovor. Qiz farzandni voyaga yetkazish nozik va juda mas'uliyatli jarayon. Haqiqatdan ham, o'sib borayotgan qiz, hayot sherigi, eri, erkak do'sti tanlashda otaning imidjini qo'llaydi. Bolada xotin-bola bilan ota-onalar o'rtasida o'zaro munosabatlar qurish modeli ham qabul qilingan. Bundan tashqari, qizning tarbiyasida otaning roli, otaga qarab, qiz insonni haqiqiy insonga aylantirgan fazilatlarni ko'rish kerak. Shuning uchun otasi qiziga ayol, malika kabi munosabatda bo'lib, ayolning qadr-qimmatini ko'tarishi kerak. Qizni shaxs sifatida ko'rish, unga maslahat berish, uning fikrini qadrlash muhim. Sevgi muhiti ichida o'sgan qiz, ehtimol, mehribon, mehrlil, kuchli va mehribon oila quradi. Oiladagi qiz farzand onasiga qaraganda otasidan ko'proq e'tibor istaydi.

Ota bo'lmasdan qizni tarbiyalashda xotoliklarga yo'l qo'ymaslik uchun to'g'ri erkak xatti-harakatining namunasi haqida aytib berish juda muhimdir. U oila a'zolari, otasi, do'sti bo'lishi mumkin, uni sevadi va unga g'amxo'rlik qiladi. Qarama-qarshi jinslar bilan bog'liq muammolarni bartaraf qilish uchun onasi qiziga bir erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlar haqida aytib berishlari, ideal sevgi haqida kitoblar berishlari kerak.

Bolalar baxtning kuchli manbaidir va ko'pchilik ota-onalar bu tuzoqqa tushishadi. Shu sababli, ota-onalar ko'pincha, agar ular avvalgidek bo'lsa, bola baxtli bo'lishiga ishonishadi. Ular buni xohlagancha tushunishadi, buni o'zlarining orzulari deb bilishadi. Shunga ko'ra, ular o'z farzandlarini xohlagan yo'nalishiga yo'naltiradilar. Va agar bolaning fe'l-atvori va xarakteri ota-onaning fe'l-atvori bilan bir xil bo'lsa, yaxshi bo'ladi. Ammo bu juda kam. Bolalar o'z bobo-buvilariga o'xshash bo'lib tug'ilishadi va o'g'il bolalar ko'pincha onaning ota-onasining, qiz bolalar esa otaning ota-onasining xarakter xususiyatlarini o'zlashtiradilar.

Ota-onalar qiz bolalar dunyoni boshqa odamlarga qaraganda butunlay boshqacha tarzda qabul qilishlarini bilishlari kerak.

Bolani tarbiyalash uchun unga so'zning yaxshi ma'nosida xizmat qilishni boshlashingiz kerak. Ammo ota-onalar o'zlari bilan uyg'un munosabatlarni o'rnatishni va o'z ustida ishlashni o'rganmaguncha, bolasini to'g'ri idrok eta olmaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

- 1.. E. G'oziyev. Muomala psixologiyasi. T. 2001 .
2. M. Maxsudova. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. (uslubiy qo'llanma) Namangan. 2003.
3. E. G'oziyev. Tafakkur psixologiyasi. T. 1999.
4. E. G'oziyev. Psixologiya. T. «0‘qituvchi» nashriyoti. 2003. (darslik)
5. E. G'oziyev. Sh. Azizova . Tashkiliy psixologiya. T. «Universitet» nashr. 1991.
6. FАkramova. R.Abdullayeva. Oilaviy hayotni o'rganishga oid psixologik testlar.T. 2002. Respublika «Oila» markazi.
7. M. Maxsudova. Umumiy psixologiya. (ma'ruzalar matni) Namangan. 2002.
8. M. Maxsudova. Z. Qurbonova. Umumiy psixologiya. (muammoli ma'ruzalar matni). Namangan. 2004.

«ЎРГИМЧАК ТЎРИ» ЁКИ ИНТЕРНЕТНИНГ ИНСОН ҲАЁТИГА КЎРСАТАЁТГАН САЛБИЙ ТАЪСИРИ

*Қурбанбаева Сурайё Тоҳировна
Қўшқўпир тумани 34-мактаб психологи,
Очилбаева Гулчеҳра Тошпулатовна
Хоразм вилояти Шовот тумани 7-мактаб психологи*

Кейинги 10-15 йил давомида дунё матбуотида энг кўп муҳокама қилиниб келинаётган масалалардан бири бу – Интернетнинг ёшлар аудиториясига қандай таъсир кўрсатаётганлиги билан боғлиқ. Интернетнинг пайдо бўлиши билан ҳаётмизнинг кўплаб жабҳаларида, жумладан, мактаблар ва олий таълим муассасаларидаги барча жараёнлар, қолаверса, кундалик маиший хизматлар, бизнес ва менежмент, юридик ва консуллик хизматларигача бирин-кетин виртуал

дунёга кўча бошлади. Хориждаги университет профессорлари талабаларга масофавий дарс беришни маъқул кўриб, айрим маърузаларини “YouTube”га жойлаштирадиган бўлди. Интернет ривожланиши баробарида унинг техник-технологик имкониятлари ва аудитория қамрови ҳам ошиб борди. “Ўргимчак тўри” инсонларнинг анъанавий суҳбатлашув шаклини тубдан ўзгартирди. Олис масофадан туриб нафақат эшитиш, балки кўриш имкониятининг юзага келиши билан виртуал суҳбатлар кескин оммалашди. Бугунга келиб нафақат “бир девор кўшни”лар, хатто бир оиланинг аъзолари ҳам ўзаро шу тармоқда “гурунглашмоқ”да. Кўпчилик кунини нонушта билан, балки у ёки бу ижтимоий тармоқдаги шахсий саҳифани кўздан кечириш билан бошлайди. Ер куррасининг қарийб 70 фоиз аҳолиси бирон-бир ижтимоий сайтда фаолдир. Уларнинг айримлари эса бир вақтнинг ўзида бир нечта тармоқларда рўйхатдан ўтган. Статистик маълумотларга кўра, дунё ёшларининг 96 фоизи ижтимоий тармоқлар воситасида ўзаро мулоқотга киришмоқда. Афсуски, ҳозирги пайтда баъзи ёшларнинг оммавий тармоқларга муккасидан кетиб, ўз вақтини беҳудага сарфлаши яхши оқибатларга олиб келмаяпти. “Ўргимчак тўрига” илинган айрим ёшларнинг ўқиш ва ишга муносабати ўзгариб, ҳаётга бефарқлиги кучайиб бораётгани бор ҳақиқат. Интернетни бежиз ўргимчак тўрига ўхшатишмаган. Чунки тармоқ домига бир марта тушган одам, агар у ақлини ишлатмаса, бу гирдобдан чиқиши қийин бўлади. Муаммонинг ижтимоийлиги ҳам ана шунда.

Кейинги 10-15 йил давомида дунё матбуотида энг кўп муҳокама қилиниб келинаётган масалалардан бири бу – Интернетнинг ёшлар аудиториясига қандай таъсир кўрсатаётганлиги билан боғлиқ. Тармоқни айрим хорижий экспертлар мажозий маънода ўткир болтага ўхшатади: унинг ёрдамида қуриган дарахтни чопиб, ундан ўтин тайёрлаш мумкин ёки айнан шу болта билан гуллаб-яшнаб турган дарахтни яқсон қилиш ҳам мумкин. Шу сабабдан жаҳон тармоғини фақат мақташ ёки аксинча уни қоралаш мантиқсиз ишга ўхшайди. Шундай бўлса-да, ёшлар муаммоларига бағишланган форумларда, катта йиғилишларда, дарс машғулотларида ва қолаверса, ўзаро суҳбатда кўпчилик унинг салбий томонларини гапирди. Бу табиий. Негаки, Интернет манбаларининг ҳаммаси ҳам

мукаммал эмас. Оддий электрон адабиётларга, вики-справочникларга ҳали ҳамон шубҳа билан қарашлар мавжуд. Ёшлар Интернетга ишониб жиддий китобларни ўқимай қўйишди, уларнинг билими саёзлашиб кетмоқда, деб жон куйдираётган педагогларни яхши тушунамиз. Ота-оналар эса фарзандининг кўп вақтини ўғирланаётганидан хавотирланиши ҳам асоссиз эмас, албатта. Ушбу мақолани тайёрлаш жараёнида кўтарилаётган масалада ёшларнинг фикрларини бевосита ўрганишга ҳаракат қилдик. Хўш, уларнинг ўзи Интернетни зарарли деб биладими ёки фойдали? Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультетининг 2-босқич талабалари ўртасида ўтказилган кичик сўровнома натижасида турли хил жавобларни олдик. Аҳамиятли томони шундаки, респондентлар Интернетнинг бир пайтнинг ўзида ҳам ижобий, ҳам салбий томонлари борлигини қайд этишди. Талабаларнинг фикрига кўра, “ўргимчак тўрин”нинг ижобий томонлари қуйидагилар: унинг ёрдамида тезкор хабарлардан баҳраманд бўлиш, дарслар ва семинарларга тайёргарлик кўриш, фанлар бўйича қизиқтирган барча саволларга жавоб топиш мумкинлиги, интерфаолликнинг мавжудлиги, турли соҳаларга оид фойдали маълумотлар, дарсликлар, адабиётлар, электрон китоблар борлиги, дўстлар билан қулай ва арзон коммуникация воситаси эканлиги, унинг ёрдамида кундалик ишларга кетадиган ортиқча вақтни тежаш мумкинлиги, яхши кўрган теледастур, кинофильм ва концертларни маъқул пайтда томоша қилиш мумкинлиги ва ҳоказо. Интернетнинг салбий жиҳатлари ҳақида эса қуйидаги фикрларни билдирдилар: ёлғон хабарларнинг кўплиги, маълумотларнинг тўғрилиги ёки ҳаққонийлигини аниқлашнинг қийинлиги, ахборот спекуляцияси мавжудлиги, одамларнинг ўзаро мулоқоти давомида баъзан этика нормаларининг кўпол равишда бузилиши, ўйламасдан қилинган айрим ҳаракатларнинг орқага қайтариб бўлмаслиги, қолдирилган баъзи ноўрин постларни ўчириб бўлмаслиги, ёмон кучларнинг Интернетдан тарғибот майдони сифатида фойдаланишлари, мисол учун ақидапарастлик ғояларининг ёшларни тўғри йўлдан чалғитиши, “кўк кит” каби ўйинларнинг фожиали оқибатлари, шунингдек, хакерлик хуружлари, шахсий маълумотларнинг ўғирланиши, вирус ва бошқа техник таҳдидларнинг мавжудлиги. Демак, бугунги ёшларимиз

Интернетнинг бир-бирига қарама-қарши бўлган икки жиҳатини, яъни унинг “оқ ва қораси”ни яхши идрок этмоқда. Бундан кўринадики, жаҳон тармоғидан самарали фойдаланиш, унда ёшлар аудиториясига фойдали бўлган миллий сегментни янада чуқурлаштириш, улар учун билим ва профессионал кўникмаларни бойитиш юзасидан янги имкониятларни яратиш тўғрисида кўпроқ бош қотириш даври келди.

Бугун ҳаётни бутунжаҳон “ўргимчак тўри” — интернетсиз тасаввур этиб бўлмайди. Унинг қулайлиги, афзалликлари ҳақида гапиришнинг ўзи ортиқча. Таниш-билишларимиз билан бўладиган масофавий алоқалардан тортиб, давлат бошқаруви, иктисодиёт, банк-молия ва ҳатто миллий хавфсизлик масалаларигача интернет билан чамбарчас боғланиб кетган. У нафақат катталарнинг, шунинг баробарида болаларимиз ҳаётининг ажралмас қисмига айланиб улгургани ҳам ҳақиқат. Аслида масофавий алоқани таъминлаш мақсадида яратилган телефон аппарати бугунги кунга келиб катта имкониятларга эга бўлган қўлимиздаги жажжи “офис”га айланиб улгурган. Улар ёрдамида интернетга уланиб, жаҳон “ўргимчак тўри”да истаганча кезиш мумкин.

Ҳозир ҳатто бошланғич синф ўқувчиларининг аксарияти ҳам интернетга осонлик билан уланиш имконини берувчи ақлли телефонлар, смартфонларга эга. Бу турдаги аппаратлар ишлаб чиқарувчиларнинг сони кўпайгани ва улар орасида ҳамёнбопларининг ортиб бораётгани фойдаланувчилар сонини ҳам тобора оширомоқда. Табиийки, улар орасида янгиликка, замонавий техника имкониятларига қизиқувчилар кўпчиликини ташкил этади.

Интернетнинг болаларга кўрсатадиган салбий таъсири ҳақида гап кетганда, асосан, унинг икки жиҳати тилга олинади: ота-оналар боланинг кўриш қобилияти ёмонлашганидан шикоят қилишса, ўқитувчилар интернет болаларни дарсдан чалғитаётганидан нолийдилари. Интернет орқали болалардан ғаразли ниятда фойдаланишнинг энг кўп тарқалган тури шахсий маълумотларни ўғирлашдир. Бу борада ўзига хос тадқиқот ўтказган англиялик ҳуқуқ ҳимоячисининг айтишича, у ёшлар орасида энг оммавий бўлган Facebook.com да ўз akkaунтини яратади ва дўстлашиш таклифи билан кўплаб сўровлар жўнатади. Икки кундан сўнг эса, ёши

18 дан кичик бўлган 200 юздан ортиқ akkaунт эгасидан дўстлиги қабул қилингани ҳақида хабар олади ва уларнинг барчасида уй манзили, телефон рақамлари каби кўплаб шахсий маълумотлари маълум қилинган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. И.А.Каримов “Юксак маънавият – енгилмас куч”. Тошкент, 2008
2. М.Г.Давлетшин, Ғ.Б.Шоумаров “Замонавий ўзбек оиласи ва унинг психологик хусусиятлари// Ўзбек оиласининг этнопсихологик муаммолари”: Республика илмий-амалий анжумани маърузалари қисқача баёни. – Тошкент, 1993
3. О.Мусурмонова “Оила маънавияти – миллий ғурур”. – Тошкент, 2000
4. “Фарзанд тарбиясида отанинг масъулияти, вазифаси ва мажбурияти: муаммо ва ечими” мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Тошкент: ЎзПФИТИнашриёти, 2

СУИЦИДАЛ ХУЛҚНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА АМАЛИЁТЧИ ПСИХОЛОГЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

*Очилбаева Гулчехра Тошпулатовна
Хоразм вилояти Шовот тумани 7-тактаб психологи,
Қурбанбаева Сурайё Тоҳировна
Қўшқўпир тумани 34-мактаб психологи*

Суицидал хулқни олдини олишда амалиётчи психологлар фаолиятининг зига хос хусусиятлари мавжуд. Суицидал хулқни олдини олишда амалиётчи психологлар фаолиятининг асосий йўналишларига қуйидагилар киради:

Психопрофилактик ишлар - ушбу йўналишнинг асосий вазифалари бўлиб:

1) ҳар бир босқичда талабанинг шахс сифатида шаклланганлигининг, ақлан баркамолигининг таъминлашнинг оқилона шарт-шароитларини яратиш;

2) шахс камолати ва интелектуал тараққиёти бўсағасида вужудга келиш мумкин бўлган психологик бузилиш ва нуқсонларининг ўз вақтида олдини олиш ҳисобланади. Психодиагностик ишлар - диагностик ишлар гуруҳий ёки яккаҳол (индивидуал) тарзда ўтказилади. Бу аснода амалий психолог қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. Ёш давр тараққиёти мезонларига мунофиқлигини аниқлаш мақсадида, психолог суицидентларни психологик текширувдан ўтказди ва уларнинг депрессив даражасини белгилайди. Руҳий ҳолатини диагностика қилади, уларнинг суицид мотивларини аниқлайди.

2. Суицидентларнинг психологик хусусиятлари, уларнинг қизиқиши, майли, илк иқтидори қабиларни ўрганади, мутахассис ва етук шахс сифатида шаклланишига муайян ёрдам кўрсатади.

3. Суицидентларнинг шахсий фазилатларидаги нуқсонлар, хулқ-атворидаги камчиликлар, интелектуал тараққиёт ва шахс фазилатларидаги бузилишлар сабабларини диагностика қилади.

4. Суицидентларнинг ўз тенқурлари (тенгдошлари) билан муомаласини ўрганиш учун уларни текширади. Уларнинг этномаданияти хусусиятини ҳисобга олган ҳолда психофизиологик методларни муайян шароитга мослаштиради

5. Бошқа соҳа мутахассислари билан биргаликда суицидентларнинг психик ривожланишидаги нуқсонлар хилма-хиллигини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги дифференциал диагностикани амалга оширади: -

нуқсонларнинг тиббий ва дефектологик табиатини аниқлайди; -

ассоциал хулқ-атвор сабаблари ва шакллари белгилайди; -

суицидал хулқ-атворнинг ижтимоий-психологик илдизларини текширади, унинг омилларини таҳлил қилади,

олдини олиш чораларини аниқлайди ва бошқалар.

Ривожлантирувчи ва коррекцион ишлар

Ривожлантирувчи ва психокоррекцион ишлар дастурини шундай тузиш

кераки, унда коррекцион ишга жалб қилинувчилар гуруҳини қадрияти йўналганлиги, этнопсихологик ва этномаданияти хусусиятлари ўз аксини топсин; дастурни халқ, этно миллат, элат тарихи, анъаналари, расм-русмлари кабиларни ҳисобга олган ҳолда тузиш мақсадга мувофиқдир;

суицидентларнинг шахсларнинг ўртасидаги муносабат номутоносиблигини йўқотиш мақсадида махсус машғулотлар ўтказиш: улардаги ўқишдан, ижтимоий муҳитдан эгалланган ўрнидан, мавқиедан қониқмаслик ҳиссини камайтириш учун тренинг, роли ўйинлар, психодрамдан фойдаланиш;

- эмоционал зўриқишнинг олдини олиш ва уни камайтириш ниятида тренинглар ўтказиш;

- коррекцион ишлар маълум тартибда, илмий танлов асосида, муайян сеанс бўйича ўтказилиши шарт. Бунда эмоционал зўриқишга учраган шахснинг миллати, ёши, жинси, индивидуал-типологик хусусияти, таъсирланиш даражаси ҳисобга олиниши керак: тузатиш ишлари машғулот, фаолият касб хусусиятига мос, мутаносиб бўлиши таъсир ўтказиш самарадорлигини оширади: унда япон услубларини қўллаш ҳам зарур маълумотлар тўплаш ва тангликни йўқотиш имкониятини яратади.

Психологик консультатив ишлар

Ушбу йўналишда психолог қуйидаги аниқ ишларни амалга оширади:

- суицидни олдини олиш бўйича аниқ яққол маслаҳатлар бериш;

- суицидни олдини олиш чоралари сифатида ўзаро муносабат, муомила ва мулоқат сирлари, тенгдошлар муносабати, маслаҳат, маслак, дунёқараш, қобилият, иқтидор муаммолари юзасидан индивидуал, гуруҳий, жамоавий тарзда консультатциялар уюштириш;

- соғлом фикрлаш ва психогигиена бўйича маслаҳат бериш: уларни фаоллаштириш, уларга таъсир ўтказиш тўғрисида амалий кўрсатмалар тайёрлаш.

СУИЦИДЕНТЛАР БИЛАН ИШЛАШДА ПСИХОЛОГНИНГ ЭТИКАСИ

Психодиагностика натижаларини сир сақлаш тамойили - бу ўрганилаётган одам шахсан руҳсат бермагунча унинг натижаларини ошкор

қилмасликни тақозо этади. Психодиагностика илмий мақсадларда, экспериментал тадқиқотнинг бир қисми сифатида ўтказилаётган ҳолатлар бундан мустасно, лекин бу ҳолатларда ҳам, одатда натижаларни эълон қилишда синалувчининг аниқ фамилияси ва исмини бермаслик тавсия этилади. Психодиагностик методикаларнинг илмий асосланганлиги тамойили - уларни энг камида валидлик, аниқлилик, ишончлилик ва энг муҳими, методикаларнинг маҳаллий шароитларга мувофиқлиги талабларига жавоб беришини тақозо этади, яъни улар ишониш мумкин бўлган натижаларни бериши керак.

Таклиф этиладиган тавсияларнинг самарадорлиги тамойили бундай тавсиялар кимга берилаётган бўлса, шу одамлар учун албатта фойдали бўлиши керак. Тестлаштириш натижаларидан келиб чиққан ҳолда ўрганилаётган одам учун фойдаси тегмайдиган ёки қандай оқибатларга олиб келиши номаълум бўлган амалий тавсияларни беришга рухсат этилмайди. Психодиагностика ишларини амалга оширишда психодиагностикага қўйиладиган юқоридаги талаблар билан бир қаторда у билан шуғулланадиган психодиагност шахсига ҳам алоҳида квалификацион талаблар қўйилади. Уларнинг асосийлари: яхши назарий тайёргарликка эга бўлиш, психодиагностик методикалар ва уларни қўллаш қоидаларини мукамал билиш, тегишли методикалардан амалда фойдаланиш юзасидан етарлича тажрибага эга бўлиш кабилардир.

Психодиагностик тадқиқотлар ўтказиш вақтида тадқиқотчи қуйидаги ахлоқий-этик меъёрларга амал қилиши шарт:

1. Одамни унинг ихтиёрий розилигисиз психологик тадқиқотга жалб қилмаслик керак (қонунда белгиланган алоҳида суд ёки медицина амалиётиолатлари бундан мустасно).

2. Психодиагностик тестлаштириш ўтказишдан олдин синалувчини, у тадқиқот жараёнида ўзи англамаган (сезмаган, билмаган) ҳолда ўзи ҳақида, ўз фикр ўйлари, ҳиссиёти ҳақида айрим маълумотларни бериб юбориши мумкинлиги ҳақида огоҳлантириб қўйиш лозим.

3. Агар бу қонунда кўрсатилмаган бўлса, ҳар қандай одам (синалувчи) тестлаштириш натижаларини ва ундан олинган маълумотларни ва улардан ким, қаерда ва нима мақсадда фойдаланиши мумкинлигини билишга ҳақли.

4. Психологик тестлаштириш натижалари тестни ўтказган одам томонидан синалувчига тўғри тушуниладиган шаклда берилиши керак.

5. Вояга етмаган синалувчиларни тестлаштиришда уларнинг ота-онаси ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар боланинг тестлаштириш натижаларини билишга ҳақли.

6. Агар тестлаштириш одамнинг психик ривожланганлик даражасини аниқлаш, конкурс асосида танлаб олиш ёки ишга қабул қилиш мақсадида ўтказилаётган бўлса, бунда ҳам синалувчи нафақат тестлаштириш мақсади, балки у ҳақда тест натижаларига кўра қандай асосда хулоса қилинишини ҳам билишга ҳақли.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги, “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги, “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги (янги таҳрири) қонунлари. //Ахборот ва ахборотлаштиришга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. –Т.: Адолат, 2008.

2. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 1-12-жилдлар. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2000-2006.

3. Т.Эшбеков “Ўргамчак тўри”. //Жамият, 2007 йил 27 апрель.

4. Т.Эшбековнинг “Мафкура ва ахборот-психологик хавфсизлик” ўқув қўлланмасидан олинди.

КОМПЬЮТЕР ВА ИНТЕРНЕТ ТАРМОҚЛАРИНИНИНГ БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАР МАЪНАВИЯТИГА ТАЪСИРИ

*Елтазарова ГулчеҳраТажиббаевна
Хоразм вилояти Шовот тумани 4-мактаб психологи*

Айтилган ва ёзилмоқчи бўлган ҳар бир фикрини аввало ишончли манбалардан ўқиб, ўрганиб, сўнг мушоҳада юритиши лозим. Маълумки, ҳар бир фаннинг (ҳатто, оддий мавзу, ижтимоий фикрнинг ҳам) қуйидаги учта муҳим асоси бўлади:

1. Методологик асоси (Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари, нутқлари, интервьюларида баён этилган фикрлар);

2. Ҳуқуқий асоси (Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ҳамда бошқа меъёрий ҳужжатлар);

3. Назарий асоси (илмий асосланган китоблар, дарсликлар, қўлланмалар, мақолалар ва бошқа ёзма манбалар).

Бугунги кунда таълим муассасаларида фан сифатида ўрганилаётган “Ахборот тизимларида ахборот-психологик хавфсизлик” асослари Ўзбекистон Республикаси Президентининг қатор асарлари ва нутқларида ўз аксини топган. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси (2017 йил 22 декабрь), “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови”, “Жисмоний ва маънавий етук ёшлар – эзгу мақсадларимизга етишда таянчимиз ва суянчимиздир”, “Миллатлараро дўстлик ва ҳамжихатлик – халқимиз тинчлиги ва фаровонлигининг муҳим омилидир”, “Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир” каби асарларини мутолаа қилган ўқувчи унинг моҳиятини янада теранроқ англаши мумкин. Ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги,

“Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги, “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги ва бошқа қонунларида, Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 7 августдаги “Оммавий ахборот воситалари соҳасида кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш Давлат дастури тўғрисида”ги 163-қарорида ўз аксини топган.

1. Ахборот-психологик хавфсизлик моҳияти “Ахборот-психологик хавфсизлик” моҳияти: мустақил мамлакатимизни четдан ахборот орқали қилинадиган таҳдидлардан, ахборот хуружларидан ҳимоя қилиш билан изоҳланади. Ахборот технологиялари беқиёс даражада ривожланиб, дунё ягона ахборот маконига айланиши баробарида лисонимизга “глобаллашув”, “ахборот хуружи”, “ахборот-психологик хавфсизлик”, “мафкуравий иммунитет” деган сўз ва атамалар кириб келди. “Очиқ ахборот тизимларида ахборот-психологик хавфсизлик” курсида ўрганиладиган ана шу сўз ва атамалар маъноси тегишли қонунларда, қомусий китобларда ва бошқа адабиётларда аниқ баён этилган.

Сўнгги йилларда “Мафкуравий иммунитет” атамаси сиёсат ва мафкурага оид адабиётларда кенг қўлланилмоқда. Унда шахс, миллат, жамият, давлатни турли зарарли ғоявий таъсирлардан ҳимоя қилувчи ғоявий-назарий қадриятлар ўз ифодасини топган

.Ҳар бир фанни ўрганишда аввало унинг қисқача тарихи ва мазмун-моҳиятига эътибор қаратилади. Маълумки, кўп фанлар ибтидоси оилада ўргатилади. Эшитган эртақларимиз – адабиёт фани ибтидоси бўлса, санашни ўрганиш – математиканинг илк сабоғидир. Шулар қаторида турли хил “Ахборот хуружлари”дан ҳимояланиш учун мафкуравий иммунитетни ошириш муаммоси ҳам оила тарбиясидан четда қолмаган. Оналаримиз илк бора нима яхши-ю нима ёмонлигини ўргатишган. Мана бу яхши, буниси –ёмон... Ёмон болаларга қўшилма, мана бу гапдан эҳтиёт бўл, унга ишонма ва ҳоказо. Шу тариқа мурғак қалбимизда ёмон нарсаларга, бўлмағур гап-сўзларга қарши иммунитет пайдо қилишган. Бундай кескин ва таҳликали шароитда биз ота-оналар, устоз-мураббийлар, жамоатчилик, маҳалла-кўй бу масалада ҳушёрлик ва огоҳликни янада оширишимиз керак. Болаларимизни бировларнинг қўлига бериб қўймасдан,

уларни ўзимиз тарбиялашимиз лозим,— деб таъкидалади Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев. Ўзбекистон мустақил давлат сифатида жаҳонга юз тутиши баробарида дунё билан бўйлаша бошлади. Компьютер технологиясининг ажиб мўъжизаси бўлмиш интернет курраи заминни ягона ахборот маконига айлантirdи. Бунинг кўпгина ижобий жиҳатлари билан бир қаторда салбий томонлари ҳам борлигини англадик. Ўша салбий ҳолатларнинг битта кўриниши – “Ахборот хуружи”дир. Оилада ана шу “Ахборот хуружи”га қарши қай тариқа иммунитет пайдо қилинган бўлса, Ватанга қарши хуружларга нисбатан ҳам ўз вақтида ёш авлод онгида тўғри тасаввур ҳосил қилиб бориш улкан заруриятга айланди. Бу ижтимоий ҳодиса илмий тадқиқ қилиниши ва ўз навбатида унинг сиру синоати таълим муассасаларида ёш авлодга ўргатилаётгани ҳам бежиз эмас. Зеро, давлат раҳбарининг ибораси билан айтганда, “Болаларимизнинг онгини ва ҳаётини бузадиган, эртанги кунига мутлақо ишончини йўқотадиган мана шундай ғояларга қарши биз қурол билан эмас, ғоя билан курашишимиз зарур. Бизнинг ғоямиз кучли бўлиши лозим. Авваломбор, ўзимиз, ҳаётнинг ўзида синалган ўз ғоямизга ишониб майдонга чиқишимиз даркор”. Мутахассислар фикрича, ахборот-психологик хавфсизлик тушунчасини қуйидаги ҳолатлар асосида талқин қилиш тавсия этилади:

Биринчидан, ахборот-психологик хавфсизлик – бевосита руҳиятга таъсир ўтказиш орқали инсонни ўз ақидалари, муқаддас идеаллари ва эътиқодидан айирадиган бузғунчи ғоялардан асрашдир. Демак, ахборот-психологик хавфсизликка эҳтиёж, энг аввало, бевосита инсон ва жамият, инсон ва давлат, шахс ва унинг дахлсизлиги, миллат ва миллий қадриятлар, жумладан, урф-одатлар, анъаналар, тарихий ва маданий мерос, авлодлар ворисийлиги, миллатнинг истиқболи билан боғлиқ бўлган қадриятларга маънавий-руҳий таъсир кўрсатувчи бузғунчи ғоялар ва тажовузкор мафкуралар мавжудлигидан келиб чиқади.

Иккинчидан, ахборот-психологик хавфсизликка риоя қилинмаса, унинг таъсирчан чоралари кўрилмаса, бузғунчи ғоялар миллий қадриятларни барбод

этиш орқали тарихан мавжуд бўлган халқлар ва миллатларни ғоявий геноцидга олиб келиши муқаррар.

Учинчидан, тизим ахборотлашган жамиятда ахборот орқали замонавий рухий таъсир технологияларининг тобора ривожланиб бораётганлиги шахс ва жамият тафаккурининг шаклланишига у ёки бу тарзда кучли таъсир ўтказди. Жамоатчилик фикрининг қай даражада шаклланишига, халқнинг сиёсий онги, ҳуқуқий билимлари савияси, маънавий-маърифий даражасига қараб жамиятнинг тараққиётга ёки таназулга юз тутиши турган гап.

Тўртинчидан, ижтимоий фикрнинг шаклланишида ахборот таъсирини, ахборот технологияларидан фойдаланиш усуллари ва услублари тобора кенгайиб бораётганлигини назарда тутсақ, ахборот-психологик хавфсизлик муаммосининг долзарблигига янада жиддийроқ эътибор қаратишга тўғри келади.

Бешинчидан, ахборот-психологик хавфсизлик тушунчасининг моҳияти шундаки, у алоҳида олинган инсон, жамият тушунчалари доирасидан чиқиб кетиб, яхлит инсоният, бутун кишилик тақдири билан боғлиқ глобал масалаларни ҳам қамраб оладики, ушбу жиҳати билан у ҳозиргача мавжуд бўлиб келган глобал муаммоларнинг энг тажовузкори, энг бузғунчиси эканлиги маълум бўлади. Бу ҳолат халқаро сиёсатда, давлатлараро, минтақалараро муаммоларни ҳал этишда буюк давлатчилик шовинизми авж олиши мумкин бўлган ҳолатларда яна ҳам хавфлироқ моҳият касб этади. Бундай пайтда кўпроқ анъанавий сиёсий мувофиқлаштириш тажрибаларидан кенгроқ фойдаланиш талаб этилади.

Олтинчидан, ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси маълум бир халқ, миллат, мамлакат ҳаётида жиддий ижтимоий хавф туғдириши мумкин бўлган замонавий ахборот технологиялари имкониятларидан тинчлик ва барқарор тараққиёт йўлида унумли фойдаланишни ва уларни бошқаришни, ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий манфаатларга сиёсий тус бермаслик усуллари ишга солишни тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги, “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги, “Оммавий

ахборот воситалари тўғрисида”ги (янги таҳрири) қонунлари. //Ахборот ва ахборотлаштиришга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. –Т.: Адолат, 2008.

2. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 1-12-жилдлар. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2000-2006.

3. Т.Эшбеков “Ўргамчак тўри”. //Жамият, 2007 йил 27 апрель. 4.

Ш.М.Мирзиёев “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови”.// www.uza.uz

5. Т.Эшбековнинг “Мафкура ва ахборот-психологик хавфсизлик” Ўқув қўлланмасидан олинди.

ЮҚОРИ СУИЦИДАЛ ХАВФ – ХАТАРГА ЭГА БЎЛГАН ДЕПРЕССИВ ҲОЛАТЛАР ТАВСИФИ

*Жуманиязова Ирода Аҳмаджановна
Хоразм вилояти Хонқа тумани 46-мактаб психологи*

Суицидал хулқ – атвор профилактикасида шахсда кечадиган суицид олди эмоционал реакцияларни, хулқ – атворда кечадиган ўзгаришларни аниқлаш ва ажрата олиш муҳим ҳисобланади. Болалар варианты (6 – 12 ёш). Депрессия паст даражада ифодаланган.Зерикиш унчалик кузатилмайди. Болалар сусткаш, чарчоқдан арз қиладилар,таъсирчан, қайсар бўлиб қоладилар. Ўйинларда “кўмиш” маросими яққол кўринади (ўйинчоқлар ва уй ҳайвонларини кўмиш; расмларда мазор, тобутларни ифодаланиши, ўзининг кўмилиши билан боғлиқ фантазиялар).Суицидал ҳаракатлар кўпинча ўлим билан тугайди. Сабаби – эндоген касалликлар. Арзимаган низо ҳам суицидал ҳаракатларни келтириб чиқаради. Девиант (хулқий оғиш) тури – (10-12-14 ёш) илгари хос бўлмаган бузилишлар кузатилади; зерикиш, чекиш, ичиш, дайдилик, интизомсизликлар,кайфиятсизлик кабилар – исён ва намоийшкороналик деб

тушинилади.

Ипохондрик тури (12-14-16 ёш). Соматик арзлар кўпаяди. Аффектлари – хавотир, зерикиш, таъсирчанлик, ёлғизлик, ташландиқлик ҳисси, танадаги ёқимсиз ҳислар давоси йўқ касалдек кўринади. Касаллик баҳонасида дарслардан қолади. Катталар билан мулоқоти қийинлашади.

Депрессиянинг астеник тури (12-16 ёш). Ўқишдаги қийинчиликлар кўпаяди. Аввалги қизиқишлар йўқолади, рухан бўшашиш, ташаббусизлик, зерикиш ва умидсизлик ҳақида гапирди. Хавотирланиш ортиб боради, уйку етарли, бироқ тушлар йўқдек. Ўсмир мактабга боришни давом эттиради, аввалгидек яшашга интилади, бироқ эплай олмайди. Низоларни оғир қабул қилади. Суицидал ҳаракат эмоционал зўриқиш вақтида эмас, балки психик жароҳатдан сўнг амалга оширилади. Сабаби – психоген, такрорланувчан.

Ўсмирлик даврига ҳос бўлган белгилар тизимидан иборат депрессив тури (16-18 ёш). Ҳаёт ҳақида ва ўтмиш моҳияти борасидаги 15 фикрлар, ўлимга рози бўлиш (сустроқ кўринишда) зерикиш паст даражада намоён бўлади. Суицидал ҳаракатлар низолар билан боғлиқ эмас, ўлим ва ҳаёт ҳақида узоқ давом этган фикрлаш оқибатида содир этилади. Суицид муваффақиятсизликка учраса яна такрорланади. Катамнез сустр кечувчи шизофренияни кўрсатади.

Оддий белгили депрессив ҳолат (16-18 ёш). Хавотир, кўркув, аутоагрессия кучаяди. Психик зўриқиш вақтида суицид рўй беради. Суицидал ҳаракат амалга ошмай қолса хавотир ва депрессия пасаяди, бироқ бу ҳолат алдамчи бўлиб, яна такрорланиши мумкин. Ушбу муаммо юзасидан амалга оширалаётган диагностик ишлар алоҳида эътиборни талаб этади. Чунки баъзи ўсмирларда кучли инқирозли вазиятларда субъектив кечинмаларни учратмаслигимиз мумкин. Бу эса депрессия ва суицидал хулқ – атвор диагностикасини қийинлаштиради. Улардаги депрессив ҳолатларни тушуниш учун ўсмир шахси шаклланаётган атроф – муҳит катта аҳамиятга эгадир. У ўсмирнинг ҳаётни идрок қилиши характериға, қадриятлар тизими ва шахсий дунёқарашига таъсир этади.

СУИЦИДАЛ ХУЛҚ – АТВОР ДИАГНОСТИКАСИ ВА УНИ ПРОФИЛАКТИКА ҚИЛИШ БОСҚИЧЛАРИ

Болалар ва ўсмирлардаги депрессив ҳолатлар ва суицидал – атвор белгиларини билиш суцидал хатти – ҳаракатларни олдини олиш ва аниқ ташхис қўйиб, психологик ёрдам кўрсатиш имконини беради. Шунингдек, ушбу белгилар турли ёш даврларида ҳам намоён бўлиши мумкин. Ўз жонига қасд қилувчилар гуруҳига қуйидаги ўсмирлар кириши мумкин.

шахслараро муносабатлари бузилган ўсмирлар “ёлғизлар”; -
девиант ва деликвент ахлоқ билан ажралиб турувчи, спиртли ва наркотик моддаларни истеъмол қилувчилар; - узок
давом этаётган депрессив ҳолат; - ўзини –
ўзи ўта юқори даражада танқид қилувчилар; - камситилиш
ёки яқин кишисини йўқотишдан, сурункали ёки охири ўлим билан туговчи кассаликларидан азобланаётганлар; - фрустрация,
кассаликлардан ёки атрофдагиларни ташлаб кетганлигидан азобланувчилар;
ижтимоий муваффақиятсиз оилалар – ота – оналарнинг бирини оиладан кетиш ёки ажралиши; - суицид
содир бўлган оила фарзандлари. Суицидал хулқ асосидаги
эмоционал бузилиш белгилари.

1. Иштаҳанинг йўқолиши ёки очкўзлик, охири кунлардаги уйқусизлик ёки кўп ухлаш.
2. Соматик ҳолатдан тез – тез арз қилиш (қорин оғриғи, бош оғриғи, доимий чарчоқ, кўп ухлаш).
3. Ўз ташқи кўринишига нисбатан одатий бўлмаган бефарқлик.
4. Доимий ёлғизлик, керак эмаслик, айбдорлик ва ғам ҳисси.
5. Аввал роҳат бағишлаган ишдан ва яқинларидан зерикиш.
6. Алоқалардан қочиш, дўстлар ва оиладн яққаланиш.

7. Дикқатнинг бузилиши, иш сифатининг пасайиши.
8. Ўлим ҳақидаги фикрларга берилиш.
9. Келажак режаларининг йўқлиги.
10. Арзимаган нарсалар учун ғазабланиш.

Суицидга тайёргарлик белгилари.

1. Ўз ишларини тартибга келтириш, қимматбаҳо буюмларини тарқатиш, йиғиштириш.

2. Хайрлашув. Одамларга турли вақтларда кўрсатган ёрдамлари учун миннатдорчилик билдириш шаклида бўлиши мумкин. Узоқдаги камдан – кам кўришадиган қариндошлари ёки танишларини йўқлаш.

3. Ташқи мамнунлик, қувватининг кўпайиши. Агар ўзини ўлдириш ҳақидаги қарор қабул қилинган, режа тузилган бўлса, бу ҳақидаги фикрлар уни қийнамай қўяди, куч – қувват кўпаяди. Ташқи хотиржамлик – ўзини ўлдириш фикридан қайтгандек кўринади. Куч – қувватнинг кўпайиши чуқур депрессиядан хавфлироқ бўлиши мумкин.

4. Ёзувли кўрсатмалар (хатларда, кундалиқда) ёзиш.

5. Сўзли кўрсатмалар ёки таҳдидларнинг ифодаланиши.

6. Импульсив ўсмирларда ғазабланиш ҳиссининг намоён бўлиши.

7. Уйқусизлик.

Суицидал

хулқ – атвор тоифалари

Намойишкорона ахлоқ –

ўзига, ўзининг муаммоларига эътиборқаратиш, ёрдам сўраш – атрофдагиларни кўрқитиш, уларнинг ноҳақ эканликларини англатиш.

Усуллари: венани кесиш, заҳарли бўлмаган дорилар қабул қилиш, ўзини осийишни намоийиш қилиш.

Аффектив ахлоқ –

ёрқин эмоциялар таъсири остида импульсив тарзда, ҳеч қандай режасиз суицидал ҳаракат амалга оширилиши мумкин.

Усуллари: ўзини осийишига ҳаракат қилиш, заҳарли ва кучли таъсир қилувчи воситаларни қўллаш. Ҳақиқий суицидал ахлоқ – ҳаракатнинг ўйланган режаси билан фарқланади. Унга тайёргарлик кўрилади. Яқинларига ўз

харакатлари сабабларини тушунтирувчи хат қолдирадilar.

Усуллари: ўзини осииши ёки баландликдан ташлаш.

ИНҚИРОЗЛИ ВАЗИЯТЛАРДА ШАХСГА ПСИХОЛОГИК ЁРДАМ КЎРСАТИШ

Бизга яхши маълумки, инқирозли ҳолат одамнинг меъёрида ҳаёти ва фаолиятининг бузилишидир. Унинг оқибатида ноадекват ижтимоий хулқ – атвор, хатти – ҳаракатлар, шунингдек асаб – психик ва соматик ҳолатнинг 17 бузилиши келиб чиқади. Шахс инқирозли ҳолатдан одатий ҳаёт тарзига қайтиш учун кўп куч талаб қилинади, чунки одам инқирозга нисбатан муносабатини ўзининг хулқ – атворини ўзгачалиги билан адаштириши мумкин.

Ҳаётнинг бундай даврида одамнинг фикрлари ва ҳис – туйғулари оғриқли ва тушунарсиз бўлиши мумкин (ўзи ва яқинлари учун). Нотурғунлик ҳолатида эса адекват, онгли хулқ – атвор ва тўғри баҳо бериш қобилияти бузилади. Кейинчалик инқирозли вазиятдан чиқиш учун одам ўз хулқ – атворини тўғри деб қабул қилиши мумкин. Агар шахсга унинг бундай муносабати – бу инқирозли ўзгаришлар оқибати эканлиги тушунтирилса, шунда шахс бундай ҳолат сабаби ва динамикасини тушунган ҳолда, қайта тикланиш жараёнида фаол иштирок этади. Шартсиз

равишда, ҳар бир одамнинг инқироздан сўнг шахсий тикланиш йўли бор. Шунинг учун ҳам индивидуал кечинмаларни тушиниш ва қадрлашкерак, улардан кутилишга шароит яратиш, алоҳида ҳодисалар ва меъёрдаги ҳаётнинг фаолиятига ўтишига тайёр туриш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. А.Г.Амбрумова, В.А.Тихоненко Диагностика суицидального поведения.- М., 1980.
2. А.Адлер Практика и теория индивидуальной психологии / Пер.с нем. М.: Прогресс, 1995.
3. Э.Дюркгейм Самоубийство. Социологический этюд. / Пер. с фран. М., Мысл, 1994.

4. В.Т.Кондрашенко Суицидальное поведение //Психология экстремальных ситуаций: Хрестоматия /Сост. Тарас А.Е.,Сельченко К.В. Минск, Харвест, 1999.

5. А.Н.Моховиков Введение в клинико – психологическому разделу //Суицидология: прошлое и настоящее. Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и художественных текстах / Сост. А.Н. Моховиков. М., Когито – центр, 2001.

IQTIDORLI BOLALAR BILAN ISHLASHDA PSIXOLOGIK XIZMAT

*Zuhritdinova Kamolaxon Akramjonovna
Andijon viloyati Asaka tumani 48- maktab psixologi*

Iqtidorli yoshlarni barvaqt aniqlash va ularning iqtidorini ro‘yobga chiqarishda jahon miqyosidagi buyuk kashfiyotlarni jamiyatimizning negizini tashkil etadigan buyuk allomalarimiz merosiga tayangan holda bugungi zamon talablaridan kelib chiqib , xalq farovonligiga xizmat qiladigan buyuk kashfiyotlar yaratish ko‘nikma va malakalarini hosil qilish muhim ahamiyat kasb etdi.

Bilimli , iqtidorli bola nafaqat o‘zining ,balki xalq, millatning ham kelajagini belgilaydi.Iqtidorli yoshlar O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotining hamda uning jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallashini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Shu bois ,O‘zbekiston Respublikasining , “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va kadrlar tayyorlash mlliy dasturi talablarida ham iqtidorli o‘quvchilarni izlash , aniqlash tartibi hamda ular bilan maqsadli ishlashning shakl va uslublari belgilab berilgan .

Shu o‘rinda “Iqtidorli yoshlar kimlar?”degan savol paydo bo‘ladi. “Iqtidor”arabcha,“qodir bo‘lmoq”, “qila olmoq” shaxsning ijodiy xususiyati va aqliy faoliyatini anglatadigan tushuncha, shuningdek , iqtidorli yoshlar maqsadga intilish ,

qat'iyatlilik va mehnatsevarlik kabi fazilatlari hamda ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish istagining kuchliligi bilan ajralib tradilar. Yana shuni aytish lozimki, iqtidorlilikni faqat shaxsning aqliy imkoniyati sifatida tasniflash uni tadqiq etishda bir tomonlamalikka olib keladi. Chunki iqtidorlilikni nafaqat aql , balki shaxs tuzilmasining barcha komponentlarining uyg'un va yuqori darajada rivojlanganligi bilan izohlanadi. Demak, iqtidor faqat aqlga emas , balki shaxsga tegishli. Kimdir o'z qobiliyati bilan , boshqa birov o'z xarakteri va tashqi olamni o'ziga xos idrok etishi bilan iqtidorli bo'lishi mumkin . Shunday bolalar ham borki , ular noandoza fikrlashi , voqea va hodisalarni g'ayrioddiy talqin etishi bilan iqtidorli hisoblanadi. Bunday bolalar ko'pincha tarbiyachilar , o'qituvchilar va ota-onalar uchun , “qiyin” va ularni tarbiyalash ham og'ir kechadi. Ayniqsa o'qituvchilar bunday bolalar hatti-haraktini baholashda , uning boshqa bolalarga o'xshamaydigan g'ayrioddiy harakatlarini qabul qilishda qiynalishadi. Bir so'z bilan aytganda, ta'lim muassalarida o'quvchilar shaxsining rivojlanishi , ularning qiziqishlari , “Iqtidorlarini ro'yobga chiqishi , mustaqil bilim olishlariga va ijodiy mehnat qilishlariga shart-sharoit yaratish lozim.

Ta'lim muassasalarida iqtidorli o'quvchilarni maxsus psixologik va pedagogik test o'tkazish orqali aniqlanadi. Demak, tajribalar shundan dalolat beradiki, iqtidorli o'quvchi –yoshlarni tanlash va ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish quyidagi jarayonlarda amalga oshiriladi:

- uzluksiz ta'lim jarayonida;
- ixtisoslik fanlarni o'qitish va dars jarayonida;
- sinf dan tashqari ta'lim jarayonlarida, tadbirlar, olimpiadalarda;
- kompyuter texnikasidan foydalanish ko'nikmasini shakllantirish , axborot portallaridan samarali foydalanish jarayonida;
- kasbga yo'naltirish ishlarini olib borish jarayonida;
- ota-onalar va mahala hamkorligida;
- buyuk allomalarimiz tomonidan yaratilgan kashfiyotlarning mazmun-mohiyatini o'rganinish jarayonida.

Iqtidorning yorqin va yashirin namoyon bo'lish shakllari mavjud. Yorqin iqtidor o'quvchilar faoliyatida tez namoyon bo'ladi. Har qanday sharoitda ham bunday

iqtidorni ilg'ab olish mumkin. Yashirin iqtidor esa o'quvchi faoliyati jarayonida tezda ko'zga tashlanmaydi. Kuzatishlar shuni ko'satadiki o'quvchilarning yashirin iqtidorini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilayotgan muammolardan biri -notinch bshlgan oilalardagi ijtimoiy psixologik vaziyat. Notinch oilalarda voyaga etayotgan bolalarning ilm olishga ishtiyoqi sinadi. Ayniqsa u iqtidorli bo'lsa, oiladagi har qaysi jarayon uning ruhiyatiga yomon ta'sir etadi va turli xil noxush holatlarga olib keladi. Bunday noxush holatlarni boshidan kechirayotgan bola yuqori aqliy imkoniyatlarga ega bo'lsada, jahldor, tajavuzkor, jizzaki, ayrim holatlarda esa g'amgin, loqayd bo'lib qoladi. O'z iqtidori va qobiliyatiga ham ishonmay bir qolipda qolib ketishi mumkin. Ammo biz pedagoglar, bolalarga individual yondashishimiz, uning ruhiyatiga o'z vaqtida samarali psixologik ta'sir o'tkazishimiz lozim. Bular quyidagicha:

- bolalardagi iqtidorni rivojlanishiga to'siq bo'layotgan noxush holatlarni o'rganish;
- ota-ona va pedagoglarning hamkorlikda ish yuritishi;
- bolani shaxs sifatida ko'rish;
- boladagi shaxsiy xavotirlanish darajasini pasaytirish;
- bolaning qiziqishlarini aniqlash va ro'yobga chiqarish;
- bolaning faoliyatini faollashtirish.

“Hech kim tasodifan yaxshi inson bo'lib qolmaydi “degan edi buyuk mutaffakir Aflotun. Darhaqiqat, istiqboli porloq, barkamol bo'lib shakllana olgan odam bu darajaga qachonlardir ongiga olijanob g'oyalarning singdirilgani, uning ruhiyatiga o'z vaqtida samarali pedagogik-psixologik ta'sir amalga oshirilganligi tufayli erishadi. Shuningdek:

- umumiy o'rta ta'lim maktablarida mavjud pedagogik sub'ektlar imkoniyatini va salohiyatini shu jarayonga safarbar etish;
- ixtisoslashtirilgan maktablarda profilli sinflar tashkil etish va ularda iqtidorli bolalarning qiziqishlariga ko'ra iqtidorlarini tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun maktab, oila, fuqarolik jamiyati, ilmiy muassasalarning ijodiy –pedagogik hamkorligini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbek tilining izohli lug‘ati.2-jild.Toshkent, „O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashiriyoti ,2006.

2.H.K.Yudoshev Barkamol avlodni tarbiyalash oila,mahalla va ta’lim muassasalari hamkorligi konsepsiyasi.Toshkent,2012

3.SH.T.Xalilova, J.A,Po‘latov,„Iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash metodikasi.” Toshkent , 2013

AGRESSIV XULQLI BOLA BILAN KORREKSION ISH OLIB BORISH

*Hasanova Mohidil Nasirullayevna
Chust tumani 26-maktab psixologi*

Agressiv xulq- atvor deganda shahsning buzg'unchilikka intilishi sohasida namoyon boladi. Agressiv og'ir xavfli vaziyat paydo bo'lganida agressivlik himoya bazida esa vaziyatni bartaraf etuvchi vazifani bajaradi.Agressiv hulq ayniqsa bolada yoshga hos bo'lgan o'tish davrida kuzatiladi.Bu shundan dalolat beradiki, yosh davrlari krizisi paytida bolaning yashashi qiyinlashadi, har qanday murakkab vaziyatda bola qiyinchilikni his qiladi va shu sababli agressiv hulqning elementlarini kuzatish mumkin. Korreksion metodikaning qo'llanishi to'liqligicha agressiv hulqning sababiga bog'liq bo'ladi. Karreksiya metodi konkret hodisa va konkret bolani hisobga olgan holda tanlanadi. Bu quyida sharhlangan karreksiya metodlarini diqqat bilan ko'rib chiqishni taqozo etadi.

1 Agressiyaga moyillikni e'tiborga olmay qo'yish, unga atrofdagilarning diqqat qaratmasligi.

2 Agressiv harakatlarni o'yin mazmuniga kiritish va unga yangi emotsional mazmun berish.Bu orqali bolaning atrofdagilarga zarar yetkazmagan holda agressiv moyilligini

chiqarib yuborish (masalan, qaroqchi va qazaqlar o'yinida agressiv hulqli bolaga qaroqchi ro'lini berish).

Agressiv hulqli bolaning ota-onasi bilan ishlash. Bu juda murakkab ishlardan biri hisoblanadi. Agressiv hulqli bolalarning ota onalari tez-tez bolaga nisbatan yoqimsiz hissiyotni boshdan kechiradilar va bolaga yordam berish uchun emas, balki bolani "yuvvoshlantirish" uchun psixologik konsultatsiyaga murojat qiladilar. Ular bolaning tinchlantirilishini va bola ularni hafa qiluvchi ishlarini tugatishini istaydilar.

Birinchidan, ota-onaning qadr-qimmatiga negativ ta'sir etishdan qochish lozim (siz o'z bolangizning shaxsi bo'lishi haqida hech nima bilmsaysiz, hozir men sizga tushuntirib beraman). Ota-onaning shaxsiyatiga tegmagan holda vaziyatni aniqlab olish lozim. Ikkinchidan, ota-ona bolaga bo'lgan ustanovkasini o'zgartirishi lozim. Ular agressiv hulqli bolani noshukur deb hisoblashadi.

Uchinchidan, ota-onaga o'zlarining bolalik xotiralarining, o'sha davrdagi agressiv qilmishlarining sabablarini eslatish kerak. Balki bu ko'pgina shaxsiy komplekslarni ochishi mumkin. Bu holatda ularga psixik yordam ko'rsatish va shaxsiyatini barqarorlashtirish kerak bo'ladi. Bolalar muammosi har doim oilaviy muammolarni ko'taradi.

To'rtinchidan, bola tug'ilguncha va chaqaloqligining birinchi oylarida ota-onaning unga bo'lgan munosabatini aniqlab olish lozim. Ba'zan bola onaning "majburiy" yoki "tasodifiy" homiladorligi asosida dunyoga kelgan bo'lishi mumkin. Bu holatda ota-ona qattiy bir qarorga kelishi lozim. Agar bola ularning hohishsiz tug'ilgan bo'lsa ham baribir ota-ona unga g'amho'rlik qilishga burchli.

"Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir" A. Avloniy.

O'quvchilarning ruhiy holatlarini o'rganish .

Maqsad: Qaltis guruhga mansub o'smirlarning tengdoshlari orasidan to'g'ri ajratib olish, ularning stress holatiga tushishlari oldini olish va realibitasiya etish, shuningdek ular bilan olib borishi zarur bo'lgan individual tarbiyaviy va psixokorreksion ishlarning to'g'ri yonalishini belgilab olish.

Ko`rsatma: psixolog bu mashg`ulotni o`smir bilan alohida yakka tartibda amalga oshirishi maqul. Chunki ba`zi bir savollar tug`ilishi va ular atrofdagilardan tortinib murojat eta olmasligi mumkun. (Aniq javob olish maqsadida psixolog savollarni izoxlab turishi mumkun.

1 O`smir psixologik stress va zo`riqishlariga nisbatan chidamlimi?

2 O`ziga nisbatan ishonchsizlik va o`z -o`zini baholaganda past baho berish holatlari tez-tez namoyon bo`ladimi?

3 Tengdoshlar bilan ko`chada muomila qilishda qinalasanmi?

4 Maktabda o`zini tutish yoki muomila munosabatida havotirlanish, qo`rquv hissini namoyon qiladimi?

5 Qanday yo`l bilan bo`lsada yangi his-tuyg`ulardan rohatlanishga intilishi tez-tez namoyon bo`ladimi?

6 O`smirda do`stlari va tanishlarining fikriga tez qo`shiluvchanlik, biro`vlarning hayot tarziga taqlid qiluvchanlik, tanqidiy va mustaqil fikr bildirishdan yiroqlik kuzatiladimi?

7 Yuqumli va tug`ma kasalliklar, miya jarohati yoki potologiyasiga bog`liq bo`lgan og`ishlar uning hulq-atvorida aks etganmi?

8 Nizoli vaziyatlardan chekkada yurish va tinchlik olamiga intilish harakter hususiyatingda namoyon bo`ladimi?

9 Ota yoki onasining giyohvandlik yoki alkogolizm kasalligi nasliy harakterga egami?

1,2,3 savollarning “ha” javoblari uchun 5 ball beriladi. 6,8 savollarning”ha” javoblari uchun-10 ball beriladi. 5,7,9 savollarining “ha” javoblari uchun esa 15 ball beriladi. “Yo`q” javobi uchun 0 ball qo`yiladi.

15 balldan kam to`plagan bo`lsa, o`smir qaltis guruhga kirmaydi, havf-hatardan yiroq.

15 dan 30 ballgacha to`plagan bo`lsa, o`smir qaltis guruhga yaqin, uning hulq-atvori va yurib-turishi nazorat etish katta e`tiborni talab etadi.

30 dan yuqori ball to`plagan bo`lsa, darhol tajribali pedagog, psixolog, vrach va voyaga yetmagan huquqbuzarlik ishlari bilan shug`ullanuvchi militsiya hodimlariga murojat etib, maslahatlashish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Tarbiyasi qiyin guruhga mansub bolalar bilan ishlash G. T. Yodgorova.
Toshkent 2007 yil

ILK O`SPIRINLIK DAVRIDA YOSHLARNING SHAXSIY XUSUSIYATLARI

Davronov Jamshid Oripovich
Chust tumani XTBga qarashli 61maktab psixologi

O`spirinlarni hali to`la katta deb hisoblab bo`lmaydi, chunki ularning shaxsiy xususiyatlarida hali bolalikni kuzatish mumkin. Bu ularning fikrlarida, berayotgan baholarida, hayotga va o`z kelajaklari munosabatlarida ko`zga tashlanadi. Intellekti yaxshi rivojlangan o`spirinlar kattalarni tashvishga solayotgan masala, muammolarini tushuna oladilar va ularni muhokama eta oladilar. O`spirinlar juda ko`p muammoli savollarga javob o`ylaydilar. Ularning diqqatini ko`proq axloqiy masalalar tortadi. Agar kichik maktab yoshidagi o`quvchilar uchun axloqiy masalalarni yechish manbai - bu ular uchun o`qituvchilar bo`lsa, o`smirlar bu savollarga javobni ko`proq tengdoshlari davrasida qidiradilar, o`spirin yoshdagilar esa savollarga to`gri javobni topishda ko`proq katta kishilar foydalanadigan manbalarga murojaat etadilar. Bunday manbalar asosan real, ko`pqirrali, murakkab insoniy munosabatlar va ilmiy-ommabop, badiiy, publitsisgik adabiyotlar, san`at asarlari, matbuot, radio, televidenie bo`lib hisoblanadi. Bugungi o`spirinlarga hayotga nisbatan hushyor, aqliy-amaliy qarash, erkinlik va mustaqillik xos. Ular haqqoniy bo`lish tushunchasiga ham real tarzda yondoshmoqdalar. Masalan, o`tgan yillardek “haqqoniylik bu hammaga bir xil emas, balki har kimning imkoniyatiga harab va hammaning ishiga yoki inson manfaatlariga qo`shgan hissasiga qarab belgilanadi”, deb tushunadilar va talqin etadilar. Maktabni tugallash vaqtiga kelib,

juda ko'p o'smirlar axloqiy jihatdan shakllangan va ma'lum axloq normalari qat'iylashgan xususiyatlariga ega bo'ladilar.

O'spirinlarda axloqiy dunyoqarash bilan bir qatorda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, madaniy, diniy va boshqa sohalar bo'yicha ma'lum bir qarashlar vujudga keladi. Juda ko'p yillardan beri o'spirinlarni yaxshilik va yomonlik, haqiqat va noqonuniylik, axloqiylik va axloqsizlik masalalari tashvishlantirib keladi. Hozirgi davr o'spirinlari har bir narsaga ishonuvchan yoki salbiy munosabatlarga xos bo'lmay, balki hayotga real, aqliy, amaliy qaraydigan, ko'proq erkin va mustaqil bo'lishga intiluvchi yoshlaridir.

O'spirinlar ongli ravishda egallangan axloq normalari asosida, o'z xatti-harakatlarini yo'lga solishga intiladilar. Bu esa, avvalo o'spirinning o'zini anglashining o'sishida namoyon bo'ladi. O'zini anglash murakkab psixologik struktura bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- □ birinchidan, bolada tashqi olamdagi predmet ta'siridan paydo bo'lgan sezgilari o'z tanasi bilan farq qila boshlaganda vujudga keladi;
- ikkinchidan, o'zining shaxsiy "Ideal"ligini aktiv faoliyati asosida anglashi;
- □ uchinchidan, o'zining psixik xususiyati va hislatlarini anglashi;
- to'rtinchidan, ijtimoiy, axloqiy o'z-o'ziga baho berishning ma'lum sistemasini anglashi.

Mana shu elementlarning barchasi bir-biri bilan funksional va genetik bog'langandir. Lekin, bularning hammasi sizga ma'lumki, bir vaqtning o'zida shakllanmaydi,. Bolaning "Ideal"ligini anglashi tahminan 3 yoshda paydo bo'ladi, bunda bola shaxsiy olmoshni ishlata boshlaydi. Masalan: men, meniki, mendan va hokazo, o'zining psixik sifatlarini anglash va o'z-o'ziga baho berish o'spirinlik yoshida borgan sari ko'proq ahamiyat kasb eta boshlaydi. O'spirinlar har joyda o'zini ko'rsatish xususiyatiga ega bo'lgan ; o'smirlik vaqqidayoq,

o'zlarining shaxsiy xususiyatlarini kuzata boshlaydilar. Ya'ni o'zlarining tashqi qiyofalariga tanqidiy qaray boshlaydilar: bo'yining pastligi yoki aksinchasi, semizlik, yuzidagi xusnbuzarlar, yigit va qizlarni bezovtalantiradi, ular iztirob chekadilar. Kech yetiladigan o'gil va qizlar yashirin kechinmalar kechiradilar. Kishining o'z obrazi - bu o'spirinlikning o'zini anglashi ancha muhim komponent bo'lib hisoblanadi.

O'spirinlikda o'z shaxsiy hislatlariga baho berish kuchayadi. O'spirin ham o'smir singari o'z qadr-qimmatini, o'ziga nimalarni qilishga arzishi va nimalarga qodir ekanligini benihoya bilgisi keladi. O'ziga bahoberish ikkita usulda bo'ladi. Kishi o'zi qo'lga kiritgan yutuqlari natijasi bilan baholaydi. Masalan: bola qiyin vaziyatda o'zini yo'qotmaydi. Ma'lum qiyin topshiriqni bajaradi. "Men qobiliyatliman", deydi. Axloqqa oid bunday xatti - harakatlar, o'spirinning oz qat'iyligini sinashi hamdir.

Ijtimoiy taqqoslash, ya'ni o'zi haqidagi boshqa ishlarni fikrlarni solishtirishdan iboratdir. Masalan: o'quvchilar tomonidan "mardlik" deb ma'qullangan xatti-harakatni o'qituvchi "qalbaki o'rtoqlik" deb aytadi. Bunda bolalar o'z xatti-harakatlari to'g'risida o'ylab, bosh qotira boshlaydilar. Shaxsiy "men" obrazi, juda murakkabdir. Hatto kattalarning o'zini anglashi qarama-qarshiliklardan holi emas. O'spirinlarda yanada kuchliroq bo'ladi. Ba'zi o'spirinlar o'zini kuzatish uchun kundalik daftarlar tutadi. Bu holat qizlarda ertaroq va ko'proq uchraydi. Bu holat shunchaki o'sishni bildirib qolmasdan, balki shaxsda mohiyat jihatidan tubdan boshqacha tarzda o'z shaxsiyatining ma'naviy-ruhiy fazilatlarini, ijtimoiy turmush tarzi, maqsad va vazifalarini anglashi, ularni oqilona baholash zaruratini aks ettiradi. Undagi o'z - o'zini anglash, turmush, yashash, o'qish, mehnat va sport faoliyatlari tarzida bilan namoyon bo'ladi. O'quv muassasa, mikromuhitidagi odatlanmagan vaziyat, shaxslararo munosabatlar va muommala ko'lamining kengayishi o'ziga xos tipologik aqliy, axloqiy, irodaviy, hissiy xususiyatlarini oqilona baholash, qo'yilayotgan talablarga javob berish tariqasida yondashish, o'z - o'zini anglashini jadallashtiradi. O'spirin o'quvchilarining o'z - o'zini anglashga aloqador o'ziga xos xususiyatlari mavjud, ular dastavval o'zlarining kuchli va zaif jihatlarini, yutuq va kamchiliklariyi aniqroq baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'spirin o'quvchining o'smirlik davridagi boladan o'zgacharoq yana bir xususiyati - bu, murakkab shaxslararo munosabatlarda aks etuvchi burch, vijdon hissini anglash, o'z qadr - qimmatini e'zozlashi, sezishi va fahmlashga ko'proq moyilligidir. O'spirin o'quvchida o'zini anglashi negizida o'zini tarbiyalash istagi tug'iladi. Natijada unda o'z - o'zini tarbiyalash vositalarini saralash, ularni kundalik turmushga tadbiq qilib ko'rish ehtiyoji vujudga keladi. Lekin, o'z - o'zini tarbiyalash jarayoni o'spirin ruhiyatidagi mavjud nuqsonlarga barham berish, ijobiy

xislatlarni shakllantirish . bilan kifoyalanib qolmasdan, balki voyaga yetgan kishilarga xos ko'p qirrali, umumlashgan idealga mos ravishda tarkib toptirishga yo'naltirilgan bo'ladi.

O'quvchilar o'zida shaxsning eng qimmatli fazilatlarini, o'quv va mehnat malakalarini ongli, rejali, tartibli, izchil va muntazam ravishda egallab borishga, shaxsning muayyan bir fazilatleri va xislatlarini hosil qilishga harakat qiladilar; o'z-o'zini tarbiyalash muammolarini, yaxlit ma'naviy-ruhiy qiyofani shakllantirishga intaladilar.

O'spirinlarda balog'atga yetganlik tuyg'usi takomillashib borib, o'z-o'zini qaror toptirish, o'z ma'naviy qiyofasini ifodalash tuyg'usi o'sib o'tadi. Bu narsa ularning alohida shaxs ekanligini tan olishga intalishida o'z ifodasini topadi. Buning uchun ayrim yoshlar turli modalarga mayl qo'yish, tasviriy san'atga, musiqaga, kasb-hunarga, tabiatga maftunkor qiziqishlarini namoyish qilishga harakat qiladilar. O'quv va mehnat jamoalari ta'sirida matonat, jasurlik, sabr-toqat, kamtarlik, intizomlilik, halollik kabi insoniy fazilatlar takomillashadi. Xudbinlik, loqaydlik, munofiqlik, laganbardorlik, dangasalik, qo'rqqoqlik, g'ayirlik singari illatlarning barham topishi tezlashadi.

O'spirinlar shaxsining shakllanishi jarayoiida jamoat tashkilotlarining roli alohida ahamiyat kasb etadi.

Mana bo'lardan ko'rinib turibdiki, o'spirinlar o'z-o'zini analiz qilish teranligi va yuksak talablarni bajarish kerakligini o'zida aks ettira boradi. Bu esa o'spirinlarning kelgusi yutuqlari shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Voxidov M. "Bolalar psixologiyasi" T.: O'qituvchi. 1982 y.
2. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. T., TDPU, 2002.
3. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. 1-2 tom. T., Fan, 2002.
4. G'oziyev E.G'. Ontogenez psixologiyasi. – T.:Noshir. 2010.
5. Davletshin M.G, Do'stmuhammedova Sh.A., Mavlonov M.M., To'ychiyeva S.M., "Yosh va pedagogik psixologiya" T. TDPU, 2004

ILK O'SPIRINLIK DAVRIDA YOSHLARNING SHAXSIY XUSUSIYATLARI

Davronov Jamshid Oripovich
Chust tumani XTBga qarashli 61maktab psixologi

O'spirinlarni hali to'la katta deb hisoblab bo'lmaydi, chunki ularning shaxsiy xususiyatlarida hali bolalikni kuzatish mumkin. Bu ularning fikrlarida, berayotgan baholarida, hayotga va o'z kelajaklari munosabatlarida ko'zga tashlanadi. Intellekti yaxshi rivojlangan o'spirinlar kattalarni tashvishga solayotgan masala, muammolarini tushuna oladilar va ularni muhokama eta oladilar. O'spirinlar juda ko'p muammoli savollarga javob o'ylaydilar. Ularning diqqatini ko'proq axloqiy masalalar tortadi.

Agar kichik maktab yoshidagi o'quvchilar uchun axloqiy masalalarni yechish manbai - bu ular uchun o'qituvchilar bo'lsa, o'smirlar bu savollarga javobni ko'proq tengdoshlari davrasida qidiradilar, o'spirin yoshdagilar esa savollarga to'g'ri javobni topishda ko'proq katta kishilar foydalanadigan manbalarga murojaat etadilar. Bunday manbalar asosan real, ko'pqirrali, murakkab insoniy munosabatlar va ilmiy-ommabop, badiiy, publitsistik adabiyotlar, san'at asarlari, matbuot, radio, televidenie bo'lib hisoblanadi. Bugungi o'spirinlarga hayotga nisbatan hushyor, aqliy-amaliy qarash, erkinlik va mustaqillik xos. Ular haqqoniy bo'lish tushunchasiga ham real tarzda yondoshmoqdalar. Masalan, o'tgan yillardek "haqqoniylik bu hammaga bir xil emas, balki har kimning imkoniyatiga harab va hammaning ishiga yoki inson manfaatlariga qo'shgan hissasiga qarab belgilanadi", deb tushunadilar va talqin etadilar. Maktabni tugallash vaqtiga kelib, juda ko'p o'smirlar axloqiy jihatdan shakllangan va ma'lum axloq normalari qat'iy qilishgan xususiyatlariga ega bo'ladilar.

O'spirinlarda axloqiy dunyoqarash bilan bir qatorda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, madaniy, diniy va boshqa sohalar bo'yicha ma'lum bir qarashlar vujudga keladi. Juda ko'p yillardan beri o'spirinlarni yaxshilik va yomonlik, haqiqat va noqonuniylik, axloqiylik va axloqsizlik masalalari tashvishlantirib keladi. Hozirgi davr o'spirinlari har bir narsaga ishonuvchan yoki salbiy munosabatlarga xos bo'lmay, balki hayotga real, aqliy, amaliy qaraydigan, ko'proq erkin va mustaqil bo'lishga intiluvchi yoshlaridir.

O'spirinlar ongli ravishda egallangan axloq normalari asosida, o'z xatti-harakatlarini yo'lga solishga intiladilar. Bu esa, avvalo o'spirinning o'zini anglashining o'sishida namoyon bo'ladi. O'zini anglash murakkab psixologik struktura bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- □ birinchidan, bolada tashqi olamdagi predmet ta'siridan paydo bo'lgan sezgilari o'z tanasi bilan farq qila boshlaganda vujudga keladi;
- ikkinchidan, o'zining shaxsiy "Ideal"ligini aktiv faoliyati asosida anglashi;
- □ uchinchidan, o'zining psixik xususiyati va hislatlarini anglashi;
- to'rtinchidan, ijtimoiy, axloqiy o'z-o'ziga baho bsrishning'ma'lum sistemasini anglashi.

Mana shu elementlarning barchasi bir-biri bilan funksional va genetik bog'langandir. Lekin, bularning hammasi sizga ma'lumki, bir vaqtning o'zida shakllanmaydi,. Bolaning "Ideal"ligini anglashi tahminan 3 yoshda paydo bo'ladi, bunda bola shaxsiy olmoshni ishlata boshlaydi. Masalan: men, meniki, mendan va hokazo, o'zining psixik sifatlarini anglash va o'z-o'ziga baho berish o'spirinlik yoshida borgan sari ko'proq ahamiyat kasb eta boshlaydi. O'spirinlar har joyda o'zini ko'rsatish xus:usiyatiga ega bo'lgan ; o'smirlik vaqqidayoq,

o'zlarining shaxsiy xususiyatlarini kuzata boshlaydilar. Ya'ni o'zlarining tashqi qiyofalariga tanqidiy qaray boshlaydilar: bo'yining pastligi yoki aksinchasi, semizlik, yuzidagi xusnbuzarlar, yigit va qizlarni bezovtalantiradi, ular iztirob chekadilar. Kech yetiladigan o'gil va qizlar yashirin kechinmalar kechiradilar. Kishining o'z obrazi - bu o'spirinlikning o'zini anglashi ancha muhim komponent bo'lib hisoblanadi. O'spirinlikda o'z shaxsiy hislatlariga baho berish kuchayadi. O'spirin ham o'smir singari o'z qadr-qimmatini, o'ziga nimalarni qilishga arzishi va nimalarga qodir ekanligini benihoya bilgisi keladi. O'ziga bahoberish ikkita usulda bo'ladi. Kishi o'zi qo'lga kiritgan yutuqlari natijasi bilan baholaydi. Masalan: bola qiyin vaziyatda o'zini yo'qotmaydi . Ma'lum qiyin topshiriqni bajaradi. "Men qobiliyatliman" , deydi. Axloqqa oid bunday xatti - harakatlar, o'spirinning oz qat'iyiligini sinashi hamdir.

Ijtimoiy taqqoslash, ya'ni o'zi haqidagi boshqa ishlarni fikrlarni solishtirishdan

iboratdir. Masalan: o'quvchilar tomonidan "mardlik" deb ma'qullangan xatti-harakatni o'qituvchi "qalbaki o'rtoqlik" deb aytadi. Bunda bolalar o'z xatti-harakatlari to'g'risida o'ylab, bosh qotira boshlaydilar. Shaxsiy "men" obrazi, juda murakkabdir. Hatto kattalarning o'zini anglashi qarama-qarshiliklardan holi emas. O'spirinlarda yanada kuchliroq bo'ladi. Ba'zi o'spirinlar o'zini kuzatish uchun kundalik daftarlar tutadi. Bu holat qizlarda ertaroq va ko'proq uchraydi. Bu holat

shunchaki o'sishni bildirib qolmasdan, balki shaxsda mohiyat jihatidan tubdan boshqacha tarzda o'z shaxsiyatining ma'naviy-ruhiy fazilatlarini, ijtimoiy turmush tarzi, maqsad va vazifalarini anglashi, ularni oqilona baholash zaruratini aks ettiradi. Undagi o'z - o'zini anglash, turmush, yashash, o'qish, mehnat va sport faoliyatlari tarzida bilan namoyon bo'ladi. O'quv muassasa, mikromuhitidagi odatlanmagan vaziyat, shaxslararo munosabatlar va muommala ko'lamining kengayishi o'ziga xos tipologik aqliy, axloqiy, irodaviy, hissiy xususiyatlarini oqilona baholash, qo'yilayotgan talablarga javob berish tariqasida yondashish, o'z - o'zini anglashini jadallashtiradi. O'spirin o'quvchilarining o'z - o'zini anglashga aloqador o'ziga xos xususiyatlari mavjud, ular dastavval o'zlarining kuchli va zaif jihatlarini, yutuq va kamchiliklariyi aniqroq baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'spirin o'quvchining o'smirlik davridagi boladan o'zgacharoq yana bir xususiyati - bu, murakkab shaxslararo munosabatlarda aks etuvchi burch, vijdon hissini anglash, o'z qadr - qimmatini e'zozlashi, sezishi va fahmlashga ko'proq moyilligidir. O'spirin o'quvchida o'zini anglashi negizida o'zini tarbiyalash istagi tug'iladi. Natijada unda o'z - o'zini tarbiyalash vositalarini saralash, ularni kundalik turmushga tadbiq qilib ko'rish ehtiyoji vujudga keladi. Lekin, o'z - o'zini tarbiyalash jarayoni o'spirin ruhiyatidagi mavjud nuqsonlarga barham berish, ijobiy xislatlarni shakllantirish . bilan kifoyalanib qolmasdan, balki voyaga yetgan kishilarga xos ko'p qirrali, umumlashgan idealga mos ravishda tarkib toptirishga yo'naltirilgan bo'ladi.

O'quvchilar o'zida shaxsning eng qimmatli fazilatlarini, o'quv va mehnat malakalarini ongli, rejali, tartibli, izchil va muntazam ravishda egallab borishga, shaxsning muayyan bir fazilatlarini va xislatlarini hosil qilishga harakat qiladilar; o'z-o'zini tarbiyalash muammolarini, yaxlit ma'naviy-ruhiy qiyofani shakllantirishga intaladilar.

O'spirinlarda balog'atga yetganlik tuyg'usi takomillashib borib, o'z-o'zini qaror toptirish, o'z ma'naviy qiyofasini ifodalash tuyg'usi o'sib o'tadi. Bu narsa ularning alohida shaxs ekanligini tan olishga intalishida o'z ifodasini topadi. Buning uchun ayrim yoshlar turli modalarga mayl qo'yish, tasviriy san'atga, musiqaga, kasb-hunarga, tabiatga maftunkor qiziqishlarini namoyish qilishga harakat qiladilar. O'quv va mehnat jamoalari ta'sirida matonat, jasurlik, sabr-toqat, kamtarlik, intizomlilik, halollik kabi insoniy fazilatlar takomillashadi. Xudbinlik, loqaydlik, munofiqlik, laganbardorlik, dangasalik, qo'rqqoqlik, g'ayirlik singari illatlarning barham topishi tezlashadi.

O'spirinlar shaxsining shakllanishi jarayoiida jamoat tashkilotlarining roli alohida ahamiyat kasb etadi.

Mana bo'lardan ko'rinib turibdiki, o'spirinlar o'z-o'zini analiz qilish teranligi va yuksak talablarni bajarish kerakligini o'zida aks ettira boradi. Bu esa o'spirinlarning kelgusi yutuqlari shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Voxidov M. "Bolalar psixologiyasi" T.: O`qituvchi. 1982 y.
6. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. T., TDPU, 2002.
7. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. 1-2 tom. T., Fan, 2002.
8. G'oziyev E.G'. Ontogenez psixologiyasi. – T.:Noshir. 2010.
9. Davletshin M.G, Do'stmuhammedova Sh.A., Mavlonov M.M., To'ychiyeva S.M., "Yosh va pedagogik psixologiya" T. TDPU, 2004

AMALIYOTCHI PSIXOLOGNING TURLI PSIXODIAGNOSTIK METODIKALARNI QO'LLASH XUSUSIYATLARI

*Dehqonova Xurshidaxon Baxromovna
Andijon viloyati, Paxtaobod tumani 21-maktab psixologi*

ANNOTATSIYA

Testlash individual farqlarni tahlil qilishning obyektiv metodi sifatida XX asrning boshlarida vujudga kelgan va bu metod hozirgi kunda ham qo'llanilib kelinmoqda.

Mazkur maqolada turli psixodiagnostik metodikalarni qo'llash xususiyatlari va ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Psixolog, test, tahlil qilish, psixodiagnostik metodikalar, sinaluvchi, sifat, natija, xulosa

“Test” tushunchasi birinchi bo'lib, u yoki bu jarayonlarni va shaxs xususiyatlarining rivojlanganlik darajasini ob'ektiv o'lchashga qaratilgan qisqa standartlashtirilshagan vazifalar (savollar), topshiriqlar tizimi sifatida ingliz psixologi F.Galton tomonidan kiritilgan. Inson psixik xususiyatlarining irisiyatga asoslanganligi haqidagi g'oyaga tayangan holda Galton sensomotor sifatlarni, sinaluvchilarning turli xil sezuvchanlik xislatlarini o'lchash ishlarni olib boradi. F.Galton g'oyalari keyinchalik amerikalik psixolog D.Kettell tadqiqotlarida rivojlantirildi.

Testlashning rivojlanishidagi keyingi qadam test metodining oddiy sensomotr sifatlarini va xotirani tekshirishdan, “aql”, “intellekt” teminlari bilan belgilanuvchi oliy psixik funktsiyalarni o'lchashga o'tishi bo'ldi. Bu qadam taniqli psixologlar A.Bine bilan G.Simonning hamkorligida yanada takomillashdi.

1921 yil “Ta'lim psixologiyasi” jurnali saxifalarida bahs-munozara uyushtirildi, bunda yirik Amerika psixologlari ishtirok etdilar. Ularning har biridan intellektga ta'rif berish va intellektni aniqlashning eng ma'qul metodini tahlil qilish so'raladi.

Intellektni o'lchashning (baholash) eng ma'qul uslubi sifatida deyarli katta olimlar testni tanlashdi, biroq ularning intellektga bergan ta'rifi paradoksal tarzda bir-birini inkor qilar darajada edi.

G.Ayzenk bir qator tadqiqotlarni ko'rsatadiki, ular da individ EEG potentsiali uning intellekt rivojlanish darajasi bilan tushuntirishga harakat qiladi. Jumladan, F.Chalke va Dj.Ertp tadqiqotlarida ko'rish stimuli yuzaga keltirgan latent davri (aqliy rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, latent davri shunchalik qisqa) va sinaluvchilarning aqliy darajasi o'rtasida bog'liqlik aniqlangan.

Psixologik - pedagogik diagnostikaning o'ziga xos, xususiy metodlari hozirgi bosqichda unchalik shakllanmagan. Buning asosiy sababi pedagog - diagnost o'zining amaliy psixologik diagnostik faoliyatida shu vaqtgacha psixologiyada qo'llanib

kelayotgan psixodiagnostik metodlaridan foydalanganligidir. Ijtimoiy muhit, ijtimoiy omillarni o'rganishda esa sotsiologiyada, iqtisodiyotda mavjud bir qancha metodlardan foydalanish mumkin bo'lgan metod va metodikalar soni ko'paymokka, shu bilan birga uning o'ziga xos maxsus metodlari ham shakllanmoqda. Bunga misol qilib "Psixologik - pedagogik konsilium" metodikasini keltirish mumkin.

Ya'ni bu metodikani hozirgi vaqtgacha metodikada qo'llanilib kelayotgan pedagogik konsilium bilan adashtirmaslik kerak bo'ladi.

Psixologik-pedagogik diagnostikaning metodlari quyidagilar:

- turli reja, dastur, maqsad va mezonlarga ega bo'lgan kuzatish metodlari guruhi;
- diagnostik suhbatlar;
- diagnostik so'rovnomalar;
- diagnostik intervyu;
- barcha tipdagi anketalar;
- turli psixodiagnostik testlar;
- o'quv guruhining xususiyatlarini o'rganish metodlari;
- pedagogik testlar, shu jumladan didaktik testlar;
- o'quv hujjatlarini tahlil qilish, shu jumladan kontent-analiz metodi;
- turli xildagi jamoatchilik fikrini o'rganishga muljallangan metodlar va hokazo.

Hayotiy va pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, diagnostik faoliyat bilan shug'ullanmokka bo'lgan pedagog, ba'zi xollarda amaliyotchi - psixolog ishni o'zida mavjud metodikalardan kelib chiqib, shu metodika yordamida tadqiqot, tekshirish o'tkazish, ma'lumot yig'ishdan boshlaydi. Keyin esa olingan natijalarni hayotga moslashtirishga harakat qilib, o'z ishining amaliy ahamiyatini ko'rsatishga harakat qilinadi. Bunda ish uslubining asosiy kamchiligi shundaki, ba'zida juda mukammal, o'ta ilmiy, amaliy asoslangan metodikalar aniq pedagogik faoliyatning maqsad va vazifalariga mos kelmasligi, ulardan yiroqligi sababli kutilgan natija bermaydi. Pedagogning diagnostik faoliyatining samaradorligi, muvaffaqiyati tanlangan va qo'llanilgan metodikaning "noyobligi" bilan emas, balki bu metodikaning shu muhitga, shu davrda o'rganilayotgan aniq maqsadga, vazifaga mosligi bilan belgilanadi.

Shuning uchun ham har qanday diagnostik faoliyat nimani yoki kimni, qaysi maqsadlarda o'rganish, olingan natijalardan qanday foydalanishimizni anglashdan boshlanishi shart. Boshqacha qilib aytganda, pedagogning diagnostik faoliyati quyida ko'rsatilgan bosqichlarda, ketma-ket olib borilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Burlachuk F. Psixodiagnostika. "Piter", 2002.
2. Ayzenk M. Psixologiya dlya nachinayushix. "Piter", 2000.
3. Bolotova A.K, Makarova I.V. Prikladnaya Psixologiya: Uchebnik dlya vuzov.- M.Aspekt Press, 2002 – 383 s.
4. Referat.uz
5. [http: // www.yspu.yar.ru](http://www.yspu.yar.ru)

BOLANING MA'NAVIY VA RUHIY BARKAMOL SHAXS BO'LIB SHAKLLANISHIDA OTA-ONANING ROLI

Sapoyeva Osiya Qodirovna
Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani 38-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada oilada ota-onalarning farzandining ma'naviy va ruhiy barkamol shaxs bo'lib shakllanishidagi roli haqida hamda bir qator tavsiyalar to'g'risida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Oila, farzand, ota-ona, qadriyat, tarbiya, ta'lim, ma'naviy tarbiya, ruhiy barkamol farzand, muhit.

Ko'pchilik pedagoglarga ma'lumki, shaxs ma'naviyati va ruhiyatini sog'lom qilib rivojlantirishning omillari va vositalari ko'p. O'zbek xalqining eng qadimiy davrlardan

boshlab hozirga qadar davom etib kelayotgan, o'z ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydigan ajoyib qadriyatlaridan biri – ota-onani yuksak darajada e'zozlash, hurmatini joyiga quyishdan iboratdir. Farzand uchun dunyoda ota-onadan ko'ra mehribon, aziz va mo'tabar zot yo'q. Ota-ona farzandlarning suyanchig'i, bitmas-tuganmas boyligidir. Ota-ona o'z farzandidan hech narsani ayamaydi. Ularning tabiat ato etgan buyukliklari ham ana shunda. O'zbek xalqi odob-axloqi bo'yicha, keksalarning, ota-onaning oldidan salom bermasdan o'tish gunoh hisoblanadi. Ota-onani qadrlash, ularning beo'lchov, beminnat xizmatiga bir umr sodiq bo'lish, duolarini olish – bolalarning farzandlik burchidir. Bu milliy qadriyatlarimizning eng muhim talablaridan biridir. Buyuk bobomiz hazrat Alisher Navoiy aytganlaridek ota-onani hurmat qilish «...farzandlar uchun majburiyatdir. Bu ikkisiga xizmatni birdek qil, xizmating qancha ortiq bo'lsa ham kam deb bil. Otang oldida boshingni fido qilib, onang uchun butun jismingni sadaqa qilsang arziydi! Ikki dunyong obod bo'lishni istasang, shu ikki odamning roziligini ol! Tunu kuningga nur berib turgan – birisini oy deb bil, ikkinchisini quyosh. Ularning so'zlaridan tashqari bir narsa yozma, ular chizgan chiziqdan tashqariga bir qadam ham bosma. Hamma xizmatni sen odob bilan bajar, «adab» so'zidagi «dol» kabi qomatingni ham qil». Tan olishimiz kerakki, sho'rolar davrida keksalarni, ota-onalarni hurmat qilish haqidagi milliy qadriyatlarimiz biroz xira torta boshladi. Ba'zi yoshlarimizda o'zlaridan kattalarni, nuroniy qariyalarni hurmat qilish, ularning nasihatlariga quloq solish singari yuksak ma'naviy fazilatlar yo'qolib ketayotgani sezilmoqda. Ehtimol, boshqa millat kishilari bunga unchalik e'tibor berishmas, lekin biz, o'zbeklar buni his qilmay ilojimiz yo'q. Keksalar uchun ajratilgan uylarda farzandlari tirik o'ziga to'q bo'lgan ota-onalar yashayotganligiga toqat qilib bo'lmaydi. Gohi-gohada bo'lsa ham, ota-onaga qo'l ko'tarish, undan ham og'irroq jinoyat qilish hollari sodir bo'lib turganligini eshitib turibmiz! Bu — oddiy nuqson emas, balki uchiga chiqkan tubanlik bag'ritoshlik milliy qadriyatlarimizni oyoq-osti qilish, o'z insoniyligini yo'qotishdir. Milliy qadriyatlarimizga, o'zbek xalqining sha'niga dog' tushuradigan bunday yaramas hodisalar zamini, ildizi, sababi nimada, degan savol paydo bo'lishi tabiiy.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasining asosiy qonuni – Konstitutsiyada farzandlarning jamiyat, oila, ota-onalari oldidagi insoniy burchlari va mas'uliyatlari nimalardan iboratligi milliy qadriyatlarimizdagi asosiy g'oya va qoidalarga asoslanib belgilab berilgan. Uning 66-moddasida qayd qilinishicha, voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amho'rlik qilishga majburdirlar. Xullas, har bir farzandning o'z ota-onasini e'zozlashi farzandlik burchi va jamiyat oldidagi mas'uliyati sanaladi. Ota-onani e'zozlashning quyidagi sharqona talablariga hammamiz amal qilishimiz ham farz, ham qarz, farzandlik burchimizdir. Ota-onaga taom berish, ozoda qilib kiyintirib qo'yish, kasal bo'lganda shifokorga ko'rsatish, kerakli dori-darmonni keltirib berish, doimo hol-ahvol, sihat-salomatliklarini so'rab turish, ota-ona oldida «uh» tortmaslik gerdaymaslik lozim bo'ladi. Ota-ona norizo bo'lgan ishni qilmaslik, aroq ichma, yomonlarga qo'shilma, desa uni qilmaslik va qo'shilmaslik kerak bo'ladi. Ko'chada yurganda otadan oldin yurmaslik, otadan avval ovqatga, dasturxonga qo'l uzatmaslik, otadan avval o'tirmaslik, otadan ko'ra poygakda o'tirish lozim. Otaning oldida oyoqni uzatib, yonboshlab olish bizning axloq-odobimizga kirmaydi. Ota-ona chaqirganda labbay deb javob qaytarish, nima ish qilayotgan bo'lsa, hech ikkilanmasdan darrov ularga javob berish farzandlik burchi hisoblanadi. Shunda ota-ona o'z farzandidan rozi bo'ladi. Ota-onaning roziligini olgan farzand baraka topadi, ishi o'ngidan kelaveradi, oldiga qo'ygan maqsadiga erishadi. Ota-onasi norizo bo'lgan farzand kechgacha yugursa ham, ishining barakasi bo'lmaydi, biri ikkiga aylanmaydi. Turmushga chiqish, uylanishda ota-onaning roziligini, oq fotihasini olishda hikmat ko'p. Yuqoridagilarning hammasi biz uchun bir hovuch oltin, xazinadir.

Farzandlarning kelajakda qanday ma'naviyat egasi bo'lishi ko'p jihatdan ota-ona, u bergan tarbiyaga bog'liq. Har bir ota-ona farzandi oldida o'z otalik, onalik burchini to'liq his etishi, unga javobgarligini ma'nan anglab yetishi kerak.

Sobiq sho'rolar davrida uzoq vaqt milliy va ma'naviy tarbiya chetga surib qo'yildi. Oqibatda bolalar tarbiyasida ota-ona mas'uliyati pasayib ketganligi hech kimga sir emas. Vaholanki bola, o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasida ota-ona beradigan tarbiya juda muhim ahamiyatga ega. Farzand tarbiyasi quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishini har bir ota-ona yaxshi bilishi foydadan holi bo'lmaydi.

Birinchi – nasl tarbiyasi, ya'ni bola tarbiyasi. Bola tug'ilmasdan oldin boshlanishi kerak. Ya'ni bo'lg'usi ona va otaning sog'ligi, farzand tarbiyalashga mas'ulligini hisobga olish lozim bo'ladi. Bu – bola, farzand ko'rishni istagan ota-onaning bo'lajak farzandlari taqdiriga mas'uliyat bilan qarab, o'zlarining salomatliklarini yaxshilashlarini nazarda tutadi. Ikkinchi bosqich – homiladorlik davridagi parvarish. Bu masala o'ta muhim, o'ta ahamiyatlidir. Rivojlangan mamlakatlarda homiladorlik davri tug'ilajak inson taqdirining 60 foizini belgilashi ko'zda tutiladi. Bu davrdagi chora-tadbirlar aksariyat ota-onalar tomonidan amalga oshiriladi.

Uchinchi davr bola tug'ilgandan to 6-7 yoshgacha bo'lgan davr. Shu davrga kelib, bola ma'naviyatining asosiy kurtaklari shakllanib bo'ladi. So'ng ana shu ma'naviy kurtaklarni parvarishlash va yanada rivojlantirish davri boshlanadi.

Ma'naviy barkamollik balki, beshikdagi allaning mazmunidan, bolani kiyintirish-u uni halol luqma bilan boqishdan boshlanishi mumkin. Hazrati Bahouddin Naqshband aytganlaridek insondagi yaxshi fe'llar, amollar halol luqmadandir.

Demak ota-ona farzandini halol luqma bilan boqsa, u farzand ma'nau pok va halol bo'lib voyaga yetadi. Biz sho'rolar zamonida buni unutilayozdik, ahamiyat bermadik, boz ustiga tarbiyani ham tuzum o'z manfaatlariga moslashtirib, uni o'z qo'liga oldi.

Xulosa shuki, bola tarbiyasini dono xalqimiz aytganidek u hali tug'ilmasdan ota, ona va butun oila a'zolari hamjihatligida boshlashimiz lozim bo'ladi. Olamda barcha narsa juft-juft bo'lib yaratilgan. Juft bo'lib yashash tabiat qonuni, taqozosi. Lekin oila bo'lib yashash barcha maxluqotlar orasida faqat odam nasliga xosdir.

Oila jamiyatning birinchi va birlamchi bo'rini, zarrachasi. Jamiyat ana shu kichik zarralardan tashkil topadi. Er va xotin – ikki tirik vujudning, ikki olamning o'zaro ittifoqidan paydo bo'lgan uchinchi bir olam – bu oiladir. Agar oila tinch-totuv, ahil bo'lsa, olam tinch va obod. Aks holda, turmush do'zaxga aylanadi, oila zindonning o'zi bo'ladi, buning jabrini esa er va xotinning o'zigina emas, balki farzandlari, yaqinlari ham tortadi. Oila poklikka va soflikka, ikki tomonlama muhabbatga, sadoqat va vafodorlikka asoslanishi kerak. Bu farzandlar tarbiyasi uchun muhim omil hisoblanadi. Eng qadimgi odatimizga ko'ra, o'zbek oilasi ham to'ydan boshlanadi. Xalqimiz saxovatli xalq. Topganini el-yurt oldiga qo'ysam, deydi. Xalqimizni to'ysevarlikda

ayblab bo'lmaydi. Agar ayblasak o'z-o'zimizni kamsitgan bo'lamiz. To'y va ma'rakalarimizga o'rinsiz tosh otish insofdan emas. Lekin to'y bahona soxta obro' olishga intilish, kimosharga isrofgarchilikka yo'l qo'yishni oqlab bo'lmaydi. To'y va ma'rakalarda musobaqa emas, xayr-saxovat va ma'naviyat qadriyatlarini mustahkamlash ustuvor bo'lgani yaxshi. Shunday qilib, oila – jamiyatning asosiy bo'g'ini. Oilada singdirilgan tarbiya, Vatan, el-yurt, mustaqillik, ozodlik haqida berilgan tushuncha, tasavvur bolaning murg'ak qalbida bir umr muhrlanib qoladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. [Uzoqov H](#), G'oziyev E, Tojiyev A. Oila etikasi va psixologiyasi. T: O'qituvchi. 1992. 128 b.
2. [Jabborov A](#), Eshonqulov N. Tarbiya ishida o'zbek [etnopsixologiyasiga amal qilish](#). „O'zbek oilasining etnopsixologik muammolari“. [Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari](#). T: 1993. 143- 145 b.

O'SMIR O'QUVCHILAR PSIXOLOGIYASI VA XULQ-ATVORINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Dadaqo'ziyeva Oltinxon Temirovna
Andijon viloyati Paxtaobod tumani 28-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'smirlar psixologiyasi va xulq-atvorining o'ziga xos xususiyatlari, ularni o'rganishdagi ilmiy-psixologik xulosalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: O'smirlik davri, xulq-atvor, ota-ona, o'qituvchi, o'sish, kattalik, bola, inqiroz, o'qish jarayoni, o'zgarishlar.

O'smirlik davri insonni bolalikdan-yoshlikka o'tuvchi va o'z navbatida boshqa davrlardan o'zining nisbatan keskinroq, murakkabroq kechishi bilan farqlanib turuvchi davrdir. Bu davr taxminan bolalarning 5—8-sinflarda o'qish paytlariga to'g'ri keladi va 11—12 yoshdan 14—15 yoshgacha bo'lgan davr oralig'ida kechadi. Ayrim bolalarda

bu davr 1—2 yil ertaroq yoki kechroq kuzatilishi ham mumkin. O‘smirlik davri ayrim maxsus psixologik adabiyotlarda «o‘tish davri», «og‘ir davr», «inqiroz davri» kabi nomlar bilan ham ataladi. Bu davrning «og‘irligi», «keskinligi», «murakkabligi» nimalar bilan asoslanadi? O‘smir o‘quvchilarda bu davrining og‘ir, murakkab davr ekanligi ko‘plab psixologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bog‘liq. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o‘zgaradi. Bu davrda o‘smir hayotida, uning ruhiyati, organizmining fiziologik holatlarida, uning ijtimoiy holatida jiddiy o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Aksariyat holatlarda ularda bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan turli xil an‘analar kuzatiladi. Bu davrga kelib bola endi «bola» emas va shu bilan birga hali «katta» ham emas. Uning o‘z-o‘ziga va atrofdagilarga nisbatan bo‘lgan munosabatlari butunlay boshqacha xarakter kasb etib boradi. Uning qiziqishlari tizimi, ijtimoiy yo‘nalganligi qaytadan shakllanadi, o‘z-o‘zini anglashi, baholashi, qadriyatlari o‘zgaradi. Bu davrdagi o‘quvchilar uchun o‘z «men»i va shu «men» ning ahamiyati ortadi. O‘smirlik davrida esa bola o‘z hayotini, xavfsizligini ta‘minlash borasida nisbatan mustaqillikka erishadi. Endi u o‘zini o‘zi himoya qila olishi, lozim bo‘lsa, o‘zi imkoniyatlari darajasida mehnat qilib, yetarli darajada daromad qilishi, o‘z ehtiyojlarini mustaqil ravishda o‘zi qondira olishi mumkin bo‘ladi.

Ma‘lumki, bola dunyoga kelgan ondan boshlab, u onasi va atrofidaqilarning emotsional, hissiy qo‘llab-quvvatlashiga, mehr-muhabbatini namoyon qilishiga, erkalashiga ehtiyoj his qiladi. Shuning uchun ham ilk bolalik yoshidagi, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni suyib, erkalab ularni quchib, boshini silab, yoqimli gaplar va muomala bilan ularga hissiy yaqinlik namoyon qilinsa, ular bundan quvonib, xursand bo‘ladilar va erkalayotgan shaxsga nisbatan talpinadilar. Buni yosh bolalarning onasiga suykalishi, ularning pinjiga suqilishi, ularga erkalanishi hollarida kuzatishimiz mumkin. Shuningdek, bolalar o‘z tengdoshlari bilan bo‘ladigan o‘zaro munosabatlarida nizo-tortishuvlarga duch kelganida va ayniqsa, tengdoshlaridan «jabrlanganda», «engila boshlaganidan», ota-onasidan va atrofidaqil yaqinlaridan emotsional dalda, hissiy qo‘llab-quvvatlash kutadi va bu borada ularga murojaat qiladi. Agar o‘z vaqtida shu hissiy daldani ola olsa, o‘zini erkin, tetik, g‘olib his qiladi va ular

bilan quvonib yuradi. O‘zining kichkinagina hayotida duch kelgan «muammolari»ni hal qilishda kattalar yordamiga muhtojlikni his qiladi, ulardan muntazam foydalanishga intiladi.

O‘smirlik davrida esa aksincha, o‘smir endi «yosh bola» emas, endi u «katta odam». Katta odam esa mustaqil bo‘lishi, o‘z muammolarini o‘zi hal qilishi kerak. Bu davrda kattalar yordamiga murojaat qilish tengdoshlar tomonidan qoralanadi va buni o‘smirning o‘zi ham xohlamaydi. Bu davrda o‘smirlarga kattalar tomonidan oldingidek ko‘rsatiladigan iltifot, erkalashlar erish tuyuladi. Endi ular o‘zlarini erkalab, silab-siypashlarini, «arzimagan narsalar» uchun kattalar tomonidan bildiriladigan olqishlarni «yoqtirmaydilar». Endi ular atrofdagilarni hissiy qo‘llab-quvvatlashlaridan xoliroq bo‘lishga, o‘z muammolarini o‘zlari shaxsan hal qilishga intiladilar. Oldinlari ko‘chada, bog‘chada, maktabda yuz bergan voqealar haqida uyidagilarga shikoyat qilib ota-onasidan yordam so‘ragan bo‘lsalar, endi oiladan tashqarida birontasidan dakki eshitib, kaltak yeb kelgan taqdirda ham bu xaqda ota-onasiga bildirmaslikka harakat qiladi va imkon qadar ota-onasi uning «ishlariga» aralashmasliklarini xohlaydi. Bularning barchasi o‘smirlarda bevosita kuzatiladigan emotsional avtonomiyaning alomatlaridir. O‘smirlarda kuzatiladigan avtonomiya holatining yana biri makoniy avtonomiyadir. Bunga ko‘ra, o‘smirlar imkon qadar o‘z xonasida yolg‘iz qolishga, biron bir ishni bajarayotgan yoki biron bir joyda bo‘lgan vaqtlarida imkon qadar yolg‘iz bo‘lishga ayniqsa, ota-onasi, oila a‘zolari nazaridan chetroqda bo‘lishga, o‘z uy-xayollari bilan mashg‘ul bo‘lib vaqt o‘tkazishga intilib qoladi. Suhbatlashsa ham, asosan o‘z tengdoshlari, yaqin o‘rtoqlari bilangina muloqotda bo‘lib o‘z ota-onasi bilan imkon qadar kamroq muloqotda bo‘lishga intilib, o‘zi bilan o‘zi ovora bo‘lib qoladi. Ayni vaqtda, o‘smirda kuzatilayotgan bu hodisalarning asl sababini tushunmagan ayrim ota-onalar ularning bunday holatidan xavotirlanib, ular bilan oldingiga qaraganda ko‘proq qiziqib qoladilar. Boshqacha qilib aytganda, ularning avtonomiyasiga «bostirib kiradilar». Buni esa o‘smirlar yoqtirmaydi. Bunday holatlar o‘smirlar va ularning ota-onalari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarida kelishmovchiliklar, nizolarning yuzaga kelishiga asos bo‘lishi mumkin. Yuqorida qisman to‘xtalib o‘tganimizdek, o‘smir ruhiyatida kuzatiladigan xarakterli xususiyatlardan biri ularning o‘ta ta’sirlanuvchan,

jizzaki, qo'rs, sal narsaga xafa bo'lishi undagi hissiy noturg'unlikning ifodasidir. Bunday holatlarning yuzaga kelish sabablaridan biri bevosita jinsiy balog'atga yetish, ichki sekretsiya bezlari, ayniqsa, jinsiy bezlar funksiyalarining faollashuvi va shular bilan bog'liq holda, o'smir organizmida ro'y beradigan psixofiziologik o'zgarishlardir. Ma'lumki, o'smirlik davrida o'smirning «men»i qaytadan shakllana boradi. Uning atrofida qilargalarga ayniqsa, o'z- o'ziga bo'lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyatlarlari yo'nalishi keskin o'zgaradi. Uning o'z shaxsigal bo'lgan e'tibori kuchayadi. O'smirlik davrida shaxs egotsentrizmi boshqa davrdagilarga qaraganda, eng yuqori darajaga yetadi. Bu davrda o'smir o'z shaxsiyatini boshqalardan ustun qo'yadigan, o'ziga ko'proq bino qo'yadigan bo'lib qoladi. Shu davrda o'g'il bolalarda ham, qiz bolalarda ham shunchaki kattalarga taqlid qilib emas, balki tom ma'noda o'zining hatti-harakatini nazorat qilish, o'zining yurish-turishi, kiyinishi, tashqi ko'rinishiga astoydil e'tibor berish, pardoz-andoz bilan shug'ullanish kabi holatlar kuzatiladi. Biroq bu davrdagi endokrin sistemasi faoliyati, epofiz, jinsiy sekretsiya bezlari ajratib chiqaradigan garmon ta'siri ostida o'smir organizmida va tana tuzilishida o'zgarishlar ro'y beradi. Uning tana tuzilishi proporsiyasi buziladi ya'ni u nisbatan beso'naqayroq bo'lib qoladi, tovushlari o'zgarib, durrillab qoladi. Jinsiy balog'atga yetishning boshlanishi bilan yuzlariga husnbuzar chiqa boshlaydi. Bularning barchasi o'smir uchun kutilmagan, uncha xush kelmaydigan holatlardir va aynan ana shu holat o'smir ta'sirlanuvchanligining, jizzakiligining ortishiga olib keladi. Shu davrda o'smirning tashqi ko'rinishi, shaxsiyatiga oid bildirilgan arzimagan nojo'ya gap uning uchun jiddiy salbiy kechinmalarning yuz berishiga asos bo'lishi mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Davlyetshin M.G. va boshqalar. «Yosh davrlar va pedagogika psixologiya». O'quv metodik qo'llanma TDPU. 2014
2. Sherbakov A.I. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyadan praktikum. T., 1991
3. Referat.uz

AMALIYOTCHI PSIXOLOG FAOLIYATIDA O'QUVCHIDAGI OILAVIY MUNOSABATLAR PSIXOKORREKSIYASI

Ro'zimova Surayyo Rahimovna
Xorazm viloyati, Shovot tumani 37-maktab psixologi,
Ro'zmetova Gulandom Egamberganovna
Xorazm viloyati, Shovot tumani 40-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Oiladagi nosogʻlom psixologik muhit va oilaviy tarbiyadagi yoʻl qoʻyilayotgan nuqsonlar hamda ta'lim jarayonida kuzatilayotgan nuqsonlar, oʻsmirlar va oʻsmirlar yashayotgan mahallalar hayoti, ularning psixologik muhiti oʻsmirlarda xulq ogʻishining kelib chiqishiga oʻz ta'sirini oʻtkazmasdan qolmaydi. Mazkur maqolada amaliyotchi psixolog faoliyatida oʻquvchidagi oilaviy munosabatlar psixokorreksiyasi haqida bir qator ilmiy – psixologik mulohazalar keltirib oʻtilgan.

Kalit soʻzlar: Oila, amaliyotchi psixolog, muhit, oʻsmir, oʻquvchi, tamoyillar, maslahat, ota-ona, farzand.

Bir qator tadqiqotchilarning ta'kidlashlaricha, inson odobli yoki odobsiz, olijanob yoki egoist, jinoyatchi yoki sogʻlom xulqli boʻlib tugʻilmaydi. Shaxsdagi u yoki bu xildagi xususiyatlar ustanovkalar kishining ijtimoiy hayot faoliyati, uni qurshab olgan ob'ektiv shart – sharoitlar va voqea – hodisalar ta'sirida vujudga keladi. Ushbu shart – sharoitlar va ob'ektiv munosabatlar xarakteri individning shaxs sifatida shakllanishiga asos boʻlib xizmat qiladi. Shaxs xususiyatlarining shakllanishi nafaqat inson organizmining nasliy xususiyatlariga, balki eng avvalo u aloqada boʻlgan ijtimoiy muhitga ham koʻp jihatdan bogʻliq boʻladi. Shuning uchun amaliyotchi psixolog tomonidan oʻsmirning ijtimoiy turmush shart – sharoitlari, extiyojlari, dunyokarashi va shaxs xususiyatlaritadkik etilishi korreksion tadbirlarning shakl va tamoyilini belgilab beradi.

Oʻquvchi-oʻsmirlarda ijtimoiy muhitga nisbatan boʻlgan deformatsiyalashuvning yuzaga kelishi va ularda ijtimoiy pozisiyaning mavjud boʻlmasligi yoki toʻsatdan yoʻqolishligi (maktabdan haydaliq, oilada nosogʻlom muhitning mavjudligi, ishidan, yaqin kishisidan mahrum boʻlish) oʻz navbatida noqonuniy, noahloqiy pozisiyaning

shakllanishiga olib keladi. Ya'ni, turli xil g'ayriqonuniy, noahloqiy guruhlarga qo'shilish, referent guruhlarning tashkil etilishiga sabab bo'ladi. Shu boisdan jinoyatchilik ko'chasiga kira boshlagan o'smir ko'pincha maktabni tashlaydi, o'zicha ishga kirmoqchi bo'ladi, lekin bu borada ta'lim muassasasi pedagoglar nazoratidan tarbiyaviy ta'sirida chetda koladi. Aksariyat xolatda esa umuman foydali mashg'ulot bilan shug'ullanmaydilar.

Xulq og'ishiga ega bo'lgan o'smir o'quvchilar bilan utkazilgan profilaktik suxbat natijasida shuni aniklashga muaffak buldikki bunday o'smirlar gazeta, jurnal yoki badiiy adabiyotlar o'qimaydilar. O'qiganlarida ham o'ziga xos qiziqishlar (rasmlar, sud materiallari, e'lonlar va boshqalar) bilan cheklanadilar. Ular teatrga tushish, darslik va badiiy kitoblar o'qish bo'yicha ko'rsatkich darajasi ancha pastdir. Ammo kinoteatr, videobar, diskoklublarga qatnashish darajasi ancha yuqoriligi kuzatiladi. Ushbulardan ko'rinadiki, ijtimoiy foydali mashg'ulot bilan shug'ullanish, kitob, gazeta o'qish, teatrlarga borish o'smirlarda ijtimoiy foydali, ijobiy pozisiyalarning va ustanovkalarining paydo bo'lishiga olib keladi. Aksincha holatlarda esa o'smirlar va o'smirlar xulqida salbiy pozisiyalarning va ustanovkalarining paydo bo'lishiga olib keladi. Aksincha holatlarda esa o'smirlar va o'smirlar xulqida salbiy pozisiya va ustanovkalarining shakllanishiga imkoniyat yaratiladi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, ijtimoiy muhit voqea – hodisalari va shart – sharoitlarning o'smirlarga ta'sir etishi ular xulq- atvori mazmunini belgilab beradi. Amaliyotchi psixolog tomonidan o'smir atrofidagi ijtimoiy muhitdagi voqea – xodisalar va shart – sharoitlar ijobiy ta'sir etishi aniklansa korreksion tadbirlar avvalo o'smir xulqidagi ijobiy yunalishdagi xulkiy ustanovkalarni shakllantirishga yunaltiriladi. Xulq og'ishiga ega bo'lgan o'smirlar va o'smirlarning ijtimoiy muhiti sog'lom xulqli o'smirlar va o'smirlar ijtimoiy muhitidan o'ziga xos tor doiradagi dunyoqarashga egaligi, nizoli vaziyatlar doirasining kengligi, qat'iy hayotiy pozisiyaning, kelajakka nisbatan ijobiy qarash, maqsad va intilishlarning yo'qligi va shu kabi bir qator jihatlar bilan farqlanadi. Quyida biz ushbu jihatlarni kengroq taxlil qilishga harakat qilamiz.

1. Xulq og'ishiga ega bo'lgan o'smirlarning oiladagi dolzarb extiyojlari kondirilishiga tuskinlik.

2. Tengdoshlari bilan shaxslararo munosabatlardagi nizoli vaziyatlar o‘smirlar jamoasi tomonidan tan olinmasligi past sosiometrik statusga ega bulish o‘smirlarda o‘smir emosional soxasida buzilishlarga olib keladi.

3. Xulq og‘ishiga ega bo‘lgan o‘smirlarning kognitiv soxaning torayishi kuzatiladi ya'ni o‘smir atrof muxitni uziga dushman deb biladi (uzgalar fikrini eshitmaydi).

4. Xulq og‘ishiga ega bo‘lgan o‘smirlar xudkidagi uzgarishlarni kelib chikishiga katta yoshdagi kishilar va ota – onalar, pedagoglarning e'tiborsizligi holati. Bunda o‘z nojoiz harakatlarning javobsiz qolishligini, kattalar tomonidan ma'qullanishligini xis etgan o‘smir nizoli vaziyatlarga barham berishda nojoiz yo‘lni tanlaydi. Chunki u ota – onasidan, atrofdagilardan jazo olmasligini biladi. Bu esa o‘smirga yangi – yangi noqonuniy harakatlarni bajarishga imkoniyat eshigini ochib beradi. Xulqi og‘ish kuzatilmagan o‘smir o‘quvchilar esa o‘zlarining jazolanishlarini bilgan holda noqonuniy xatti – harakatlar qilishdan o‘zlarini tiyadi. Chunki, ular muhitida noqonuniy harakatlarni qoralash psixologiyasi mavjud bo‘ladi. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, nosog‘lom muhitga tushib qolgan o‘smir asta sekin ushbu muhitning tartib qoidalariga bo‘ysina boshlaydi. Oqibatda o‘smirda ushbu mikromuhitga xos bo‘lgan salbiy hislatlar paydo bo‘ladi. Bu o‘smirlarda xulq og‘ishining kelib chiqishida ijtimoiy muhit shart – sharoitlarining o‘rni, ta'siri katta ekanligini ko‘rsatadi. E'tiborliroq bo‘lib qaraganda, shaxs tipi, uning ma'naviy – axloqiy jihatdan barkamolligi ijtimoiy turmushda vujudga kelgan turli xil nizoli vaziyatlardan chiqib ketishiga yordam beradi. Ma'naviy ahloqiy jihatdan sust rivojlangan va shaxs tipidagi o‘ziga xos xususiyatlar (o‘zgaruvchan xarakterlilik, qo‘zg‘aluvchanlik, beqarorlik, hissiyotga beriluvchanlik, tobelik, jur'atsizlik va boshqalar) esa o‘smirlar va o‘smirlarda nizoli vaziyatlarda xulq og‘ishning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi.

Amaliyotchi psixolog notinch oilalar bilan ish olib borishda oilaning o‘smirga munosabati va nosog‘lom muhitni yuzaga kelishini o‘rganadi. Ota – onalarga farzand tarbiyasi yuzasidan psixologik – pedagogik maslahatlarni berib boradi, psixologik savodxonlik darajasini kutarish maksadida psixologik treninglar utkazadi. Oilani

psixologik qo‘llab quvvatlaydi va amaliy yordam ko‘rsatadi. Psixolog notinch oilalar bilan ishlashda korreksion faoliyati quyidagi bosqichlar asosida ish olib boradi.

Birinchi bosqich. Ota – onalar bilan muloqot o‘rnatish. Hamkorlik qilish va ularda ishonch hosil qilish. Ota – onalarni maktabga taklif etish. O‘smirning yaqin qarindoshlari bilan tanishish. Agar ota – onalar psixolog bilan aloqa qilishni xohlasa 2 – bosqichga o‘tadi.

Ikkinchi bosqich. Oilani o‘rganish. Ota – onalar haqida ma'lumotlar yig‘adi. Oila muhitini, yashash sharoitini, moddiy ta'minlanganligini o‘rganadi. O‘smirning uyiga borish, maslahat berish, suhbat va anketalar o‘tkazish.

Uchinchi bosqich. Notinch oilaning kelib chiqish sabablarini o‘rganadi. Ijtimoiy pedagogik va psixodiagnostik ishlarning natijalarini tahlil qiladi.

To‘rtinchi bosqich. Notinch oilalar va ularning farzandlari bilan ishlashda usullar tanlash va saralash.

Amaliyotchi psixolog tomonidan o‘smirlar bilan o‘tkaziladigan psixokorreksion tadbirlarga o‘smirning yaqinlari (buvisi, oppoqisi, xola va tog‘a, amaki, do‘stlari) o‘smir uchun ahamiyatli bo‘lgan insonlarni jalb etilishi maqsadga muvofiq.

Yuqorida keltirilgan sabablardan kelib chiqib tarbiyasi og‘ir o‘smirlar bilan ishlashda quyidagi tamoyillarga asoslanish lozim.

O‘smirlarda ijobiy xulq – atvor va xarakter xislatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan tarbiyaviy jarayonni tashkil etish. Amaliyotchi psixolog tomonidan tarbiyasi “qiyin” o‘smirlar bilan ishlashda individual korreksion tadbirlar amalga oshirilishi o‘smir shaxsini pozitiv o‘zgarishlarga yo‘naltirish hamda o‘zidagi ijobiy o‘zgarishlarni motivasiyalashtirish imkoniyatini beradi.

1. Amaliyotchi psixolog tomonidan o‘smirlarning individual sifatlardagi o‘zgarishlarning dinamikasini aniqlash.

2. O‘smirlar bilan o‘tkaziladigan individual va guruxiy korreksion tadbirlar majmuasini aniqlash.

3. Psixologik korreksiyalar avvalo o‘smirlarning shaxsiy emosional va kognitiv soxalardagi buzilishlarni korreksiyasiga yo‘naltiriladi.

4. Amaliyotchi psixolog tomonidan “tarbiyasi «qiyin»” o‘smirlarning qiziqishlari, qobiliyat va iqtidor hususiyatlari birlamchi diognostika asosida aniqlanadi, zaruriy amaliy tavsiyalar belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dadaxonov M. Oilada o‘smir tarbiyasining psixologik xususiyatlari. Tosh., O‘zbekiston., 1980 y.
2. Nishonova Z.T. Psixik taraqqiyot diagnostikasi., Tosh., 2004 y.
3. Referat.uz

MAKTAB AMALIYOTCHI PSIXOLOGINING XULQI OG’ISHGAN O’SMIRLAR BILAN PSIXOLOGIK KORREKSIYA ISHLARI VA MASLAHAT BERISHI BO’YICHA TAVSIYALAR

*Karimova Xurshidaxon Abduvohidovna
Andijon viloyati Paxtaobod tumani 23-maktab psixologi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktab amaliyotchi psixologining xulqi og’ishgan o‘smirlar bilan psixologik korreksiya ishlari va maslahat berishi bo‘yicha tavsiyalar haqida bir qator ilmiy-psixologik mulohazalar o‘rin olgan.

Kalit so‘zlar: O‘smir, psixolog, psixologik maslahat, ota-ona, o‘qituvchi, psixologik korreksiya, tavsiya, tengdoshlar jamoasi, qiziqishlar.

Maktab amaliyotcho psixologi eng avvalo xulqi og’ishgan o‘smir o‘quvchilar bilan maslahat jarayonida shu xususiyatlarga amal qilish lozim. Bunda o'smir shaxsini emotsional kognitiv va motivatsion soxalarini qadriyatlar tizimini qondirilmagan ehtiyojlarini tahlil etib shularga mos ravishda maslahat berish, o'smir bilan yaqin emotsional munosabat o'rnatish va psixologik qiyinlikni bartaraf etish orqali o'smir hayotidagi ijtimoiy, shaxsiy vazifalarni hal etishga yo'naltiradi. Ma'lumki, o'smirlar va

o'smirlar o'rtasida xulq og'ishining oldini olish tadbirlari eng avvalo xulq og'ishini keltirib chiqaradigan shart – sharoit va sabablarni bartaraf qilishni taqozo qiladi. Maxsus - individual korreksion tadbirlarni ishlab chiqishda o'smirlar o'rtasida xulq og'ishining kelib chiqishigacha bo'lgan davrga, bu davrda olib boriladigan umumiy tarbiyaviy tadbirlarga, ularni takomillashtirishga, ta'sirchanlik darajasini oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Shuning uchun ham o'smirlar o'rtasida yuzaga kelayotgan xulq og'ishining oldini olishda ushbu oraliq davri muhim ahamiyat kasb etishligini unutmasligimiz kerak. O'smir shaxsining ijtimoiy – psixologik xususiyatlari shunday o'ziga xos imkoniyatlarga egaki, u ba'zan shaxsning sog'lom munosabatlari va sog'lom turmush tarzini belgilasa, ba'zan esa nosog'lom xulq atvorning kelib chiqishi uchun imkoniyat yaratadi. Ushbu xususiyatlar o'smirlarda g'ayriqonuniy xulq – atvorning kelib chiqishini oldini olishga qaratilgan psixologik – pedagogik jihatdan ta'sirchan tadbirlarni ishlab chiqish zaruriyatini ko'rsatadi. O'smirlar o'rtasida xulqiy og'ishlarni oldini olish tadbirlari samaradorligi va ularning ta'sirchanligi eng avvalo o'smir shaxsidagi ijobiy fazilatlar, ijtimoiy foydali ehtiyoj va qiziqishlarning shakllanganligiga, o'smirdagi ichki motivatsiyaning shakllanganligiga bog'liq bo'ladi. Shu ma'noda o'quv – tarbiyaviy tadbirlar va mashg'ulotlar o'smirlar hulqiy og'ishlarini oldini olishning dastlabki profilaktikasi sifatida xizmat qilishi kerak. Tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, psixologlar va pedagoglar tomonidan dezadaptatsiyalangan xulqning oldini olishga qaratilgan bir qator tavsiyalar, maslahatlar ishlab chiqilgan. Tadqiqotchi Ye.A.Gorshkova tarbiyasi “qiyin” o'smirlarning sinf jamoasi bilan bo'ladigan munosabatlarini sog'lomlashtirish o'smirlar o'rtasida jinoyatchilik xulqining oldini olishda muhim omil sifatida o'rin tutadi deb ta'kidlaydi va quyidagi psixologik – pedagogik tavsiyalarni o'rtaga tashlaydi.

1. Tarbiyasi “qiyin” o'smirlarning sinf jamoasidagi o'rni va uning sinfdoshlari, atrofdagilar bilan bo'lgan munosabatlarini sog'lomlashtirish.

2. Tarbiyasi “qiyin” o'smirlarning shaxs xususiyatlarni har tomonlama o'rganish va tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishda ijobiy shaxs sifatlarini shakllantirishga erishish.

3. Tarbiyasi “qiyin” o'smirlarning sinf va maktab jamoasidan izolyatsiyalanishini (ajralib qolishlik) oldini olish tadbirlarini o'z vaqtida amalga oshirish.

4. Tarbiyasi “qiyin” o'smirlarni qiziqish va qobiliyatlaridan kelib chiqib sinfda va sinfdan tashqarida o'tkaziladigan tadbirlarga jalb qilish.

5. Sinf jamoasi a'zolarida sog'lom psixologik munosabat hissini shakllantirish.

6. Sinf va maktab jamoasida tarbiyasi “qiyin” o'smirlarga nisbatan ijobiy va faol munosabat ruhini yuzaga keltirish.

Ushbulardan ko'rinadiki, shaxs xulqidagi og'ishni tuzatishga harakat qilishda eng avvalo o'smir shaxsiga, uning ijtimoiy muhitga nisbatan moslashishiga hamda o'smirning motivatsion ehtiyojlar sohasini o'zgartirishga, nosog'lom turmush tarzi va tarbiya muhitini sog'lomlashtirishga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Bunda o'smirlardagi mavjud bo'lgan ijobiy sifat va xususiyatlarga tayangan holda ularda har tomonlama qiziqishni, birinchi navbatda o'qishga, mehnatga, ijtimoiy foydali faoliyatga nisbatan bo'lgan qiziqishlarni rivojlantirish zarur bo'ladi.

Xulq og'ishiga ega bo'lgan o'smirlar va o'smirlar o'rtasida olib boriladigan tarbiyaviy tadbirlarning samaradorligi ularda faol hayotiy pozitsiyani shakllantirish, o'smir va o'qituvchi o'rtasida o'zaro yaqinlik va sog'lom munosabatni o'rnatishga bog'liqdir. Shuning uchun o'qituvchining tarbiyasi og'ir o'smirga nisbatan berayotgan e'tiborini, ularni o'zlariga yaqin olayotganligini va yordam bermoqchi bo'layotganligini o'smir har doim his qilib turishi muhim xisoblanadi. Bu o'smir xulqini sog'lomlashtirishga qo'yilgan ilk qadam bo'lib xisoblanadi va amaliyotchi psixologdan talab qiladi. Shuningdek, maktab, o'rta ta'lim maskani faoliyatiga psixiatr shtat birligini joriy etish yoki bo'lmasa maktab psixologi tibbiy psixiatrik bilimlar bilan qurollantirilishi yaxshi natija berishi mumkin.

O'smirlarda xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining oldini olishga qaratilgan o'quv – tarbiyaviy tadbirlar o'smirning oilaviy muhiti, tarbiyalanganlik darajasi va shart – sharoitlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Chunki, oila muhitini bilishlik o'smir shaxsi haqida, uning tarbiyalanganlik darajasi va turmush tarzi, ijobiy va salbiy fazilatlarini haqida ma'lumotlarni beradi. Xulq og'ishiga ega bo'lgan o'smirlarga profilaktik ta'sir ko'rsatishda o'smirning shaxs sifatidagi shakllanish jarayonini, uning

o'ziga xos xususiyatlarini, xarakter xislatlari va psixologiyasini xisobga olgan xolda ish tutish yaxshi natija berishligini unutmash lozim. O'smirlarda xulq og'ishining oldini olishning muhim shartlaridan yana biri amaliyotchi psixolog tomonidan maktab va oila hamkorligini to'g'ri yo'lga qo'yish bo'lib hisoblanadi. Afsuski, bu masalani bugungi kunda talab darajasida deya olmaymiz. Shuning uchun ham bunday paytlarda ko'pincha oila va maktab hamkorligi, ota – ona va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro aloqaning uzilishi tufayli o'smirlar va o'smirlar tarbiyasini, ayniqsa ular xulqidagi o'zgarishlarga amaliyotchi psixolog tomonidan yetarlicha axamiyat berilmaganligi deb atash mumkin. O'qituvchi - o'smir o'sib voyaga yetayotgan muhitini, uning ahloqiy qiyofasini har doim ham bilavermaydi. Ba'zan, ayrim o'qituvchilar o'smirlar va o'smirlar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarni ota – onalar bilan maslaxatlashmay, ular haqida muayyan ma'lumotlarga ega bo'lmay amalga oshiradilar. Bunday holatlarda tabiiy ravishda tarbiyaviy tadbirlarning olib borilishi ko'zda tutilgan profilaktik choralarning ta'sirchanlik darajasining pasayishiga sabab bo'ladi. Oqibatda profilaktikadan ko'zlangan maqsadga erishilmay qolinadi. Ma'lumki, oila muhitining sog'lomligi, ota – onalar va oilaning boshqa a'zolarining madaniy, aqliy, ma'naviy va axloqiy jihatdan barkamolligi oilada tarbiya olayotgan o'smirlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ota – onalarning ilmiy – ma'rifatliligi o'smirlar va o'smirlarda g'ayriqonuniy xulqning oldini olishda muhim omil bo'lib xisoblanadi. Ushbu holatni tadqiqotimizdan olingan natijalar ham ko'rsatib turibdi. Bunga ko'ra jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan o'smirlar va o'smirlar ota – onalarining ma'lumotlilik va o'qimishlilik darajasi xulq og'ishiga ega bo'lmagan o'smirlar va o'smirlar ota – onalarinikiga qaraganda ancha past darajasini ko'rsatadi.

Ushbu holatdan kelib chiqib aytish mumkinki ota – onalarning psixologik savaodxonlik darajasi, aqliy, ma'naviy va axloqiy barkamolligi o'smirlar va o'smirlar o'rtasidagi xulqiy og'ishlarni kelib chiqishini oldini olishda muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sodiqxo'jayeva N. G'oziyev Ye. Farzand kamoli., Tosh. "O'zbekiston"., 2001 y
2. To'laganova G.Q. Tarbiyasi «qiyin» o'smirlar., Tosh., "Universitet"., 2005 y.

O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Xakimova Nafisaxon Axmadillayevna
Andijon viloyati, Paxtaobod tumani, 3-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning nazariy va amaliy ahamiyati hamda bugungi kundagi dolzarb muammo sifatida qolayotgani hamda shu bilan birga o'ziga xos yechimlar, tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Kasb-hunar, o'quvchi, psixolog, ota-ona, targ'ibot, qiziqish, qobiliyat, kasb klassifikatsiyasi, muvaffaqiyat.

Umuminsoniy madaniyatni shakllantirish jarayonining tarkibiy qismlaridan biri sifatida yosh avlodning kasbiy tiklanishi, tabiat in'om etgan qobiliyatlarini rivojlantirish ko'maklashish, insonga kasbiy o'zligini anglashiga yordam beruvchi maxsus chora-tadbirlar majmuasi kasb-hunarga yo'naltirish bo'lib, uning imkoniyat va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, bandlik va maqbul ta'lim turini tanlash ishlarida, turli xil malakali kasb mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojlarda jamiyatning g'amxo'rliqi sifatida namoyon bo'ladi. Bugungi kunda kasb-hunarga yo'naltirish sohasida mavjud bo'lgan ilmiy xulosalar va tavsiyalar hamda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish, xususan, kasblar olami bilan tanishtirish usullarini yangilash zarurati yuzaga kelmoqda. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish tizimi kasbiy targ'ibot va tashviqotni o'z ichiga olgan kasbiy ma'rifat (kasbiy axborot); u yoki bu soha, kasbga bo'lgan shaxs qiziqish va qobiliyatlarining birlamchi kasbiy tashxisi, kasb tanlashda mutaxassislar tomonidan individual, guruhiy yordam ko'rsatishga qaratilgan kasbiy maslahatlar, ko'proq muvaffaqiyatga erishishi mumkin bo'lgan kasbni tanlab olishga qaratilgan kasbiy tanlov, ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida amalga oshiriluvchi ijtimoiy-kasbiy moslashuv, tanlangan kasbni o'rganish jarayonida burch, mas'uliyat, kasbiy or-nomus hislarini o'quvchilarda shakllantirishga qaratilgan. Undan ko'zlangan maqsad o'quvchilarga kasblar olami, kasblarning belgi va xususiyatlari, kasb klasifikatsiyasi, kasblar professiogrammasi, hududning qaysi kasblarga ehtiyoji

borligi to'g'risidagi axborotlarni berishdan iborat bo'lib, ular asosida o'quvchi o'zini qiziqtirgan, jamiyat uchun zarur bo'lgan kasbni tanlaydi.

Mazkur ma'lumotlar orasida kasb klasifikatsiyasi alohida ahamiyatga ega bo'lib, uning qanchalik aniq va mukammal o'zlashtirib olinishi o'quvchining ko'plab kasblar orasidan o'z imkoniyatlariga mosini to'g'ri tanlashini belgilaydi. Kasb klassifikatsiyasi haqida so'z yuritishdan avval o'quvchilarning kasb va mutaxassislik tushunchalari hamda ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniq ajratib olishlariga erishish lozim. Keyinchalik kasb klassifikatsiyasi asosida turli interfaol mashqlarni bajarishda bu tushunchalarning ma'no va mazmunini ajrata olish o'quvchilarga yordam beradi. Buning uchun ushbu tushunchalarning ta'riflarini keltirish kerak.

Kasb-bu jamiyat uchun zarur bo'lgan, ijtimoiy mehnat taqsimoti natijasida chegaralangan, insondan jismoniy, aqliy, ma'naviy kuch talab etuvchi va sarflangan kuch evaziga insonga mavjud bo'lish hamda rivojlanish imkonini beruvchi faoliyat sohasidir, masalan, o'qituvchi, shifokor, injener, dizayner va hokazo. Mutaxassislik esa bitta kasb ichida tor doiradagi faoliyat turidir. Masalan, tarix o'qituvchisi, matematika o'qituvchisi, stomatolog, kardiolog, pediatr, quruvchi-muhandis, loyihalovchi-muhandis, injener-konstruktor, badiiy libos dizayneri va hokazo.

Bundan tashqari, mansab, lavozim hamda ilmiy unvon tushunchalariga ham to'xtalib o'tish foydadan holi bo'lmaydi. Lavozim – bu egallangan kasb va mutaxassislik doirasidagi mehnat jarayonini tashkil etish va unga rahbarlik, boshchilik qilish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat turidir. Masalan, maktab direktori, o'quv-tarbiya ishlari bo'yicha rahbar o'rinbosari, bo'lim boshlig'i, bosh injener, zavod direktori, bosh shifokor va hokazo. Ilmiy unvon – bu egallangan kasb va mutaxassislik sohasi bo'yicha kiritilgan yangilik va kashfiyotlar uchun beriladigan ilmiy darajadir. Masalan, fan nomzodi, dotsent, fan doktori, professor va boshqalar. Barcha kasb-hunarga yo'naltirilgan ishlarni o'rganishda shunday xulosalarni chiqarish mumkin. Ya'ni, kasbiy ma'rifat (kasbiy axborot) o'quvchiga kasblar olamida “kompas” vazifasini bajaradi: aksariyat hollarda o'quvchilar ommaviy va nufuzli bo'lgan kasblarni tanlashga intiladilar; ayrim hollarda o'quvchilarning kasblar haqidagi bilim va tajribalari yuzaki bo'lib, uning yaqqol ko'zga tashlanuvchi, tashqi belgilari hamda xususiyatlariga tayanib

qolishadi; kasbiy muvaffaqiyat zamirida mashaqqatli mehnat yotishi haqidagi ularning bilimlari ko'p hollarda tor va sayoz bo'ladi; o'quvchilarni kasb-hunarga samarali yo'naltirish uchun ular albatta kasblar olami haqida muayyan bir tasavvurlarga ega bo'lishlari, ya'ni shu bugungi kungacha yer yuzida mavjud bo'lgan kasb-hunar va mutaxassisliklar, lavozim o'rtasidagi farqlar, ularning paydo bo'lish hamda yo'qolib ketish sabablarini bilishlari lozim. Shuningdek, to'g'ri kasb tanlashga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, ishlovchi shaxsning jismoniy, aqliy, ruhiy, axloqiy xususiyatlariga bo'lgan kasb talablari, mehnat xususiyatlari va ularning insonga ta'siri, zamonaviy ishlab chiqarish sohalari va turlari, kasb-hunar ta'limi hamda ta'lim muassasalari haqidagi ma'lumotlardan xabardor bo'lishi, har bir o'quvchi o'zining shaxsiy, individual-psixologik-fiziologik xususiyat va sifatlarini yaxshi bilishi hamda ularni hisobga olgan holda o'zi uchun ko'proq mos keluvchi mehnat faoliyati sohaslarini tanlay olish malakasiga ega bo'lishi kerak. Kasb klassifikatsiyasi mavzusini o'quvchilarga tushuntirishdan avval bu atamaning mazmunini biroz kengroq tushuntirib berish lozim. Klassifikatsiya – bu narsa va hodisalarning anglangan tartibi bo'lib, ularni biror-bir muhim belgisi bo'yicha turlarga ajratishdir.

O'quvchilar turli klassifikatsiyalar bilan botanika, zoologiya, ona tili va boshqa fanlarni o'rganishda tanishib chiqishgan hamda uning qulayligini anglashgan. Masalan, hayvonot dunyosi klassifikatsiyasi fan dunyosini o'rganishga yordam berib, o'quvchi biror notanish jonivorga to'qnash kelganda tashqi belgilariga qarab uning xarakteristikasini, ma'lum bir tur va oilaga kiritishi yoki aksincha, jonivorni ko'rmay turib, biroq uni ma'lum bir tur va oilaga kirishini bilgan holda asosiy belgilari bo'yicha xususiyatlarini tuzishi mumkin bo'ladi. Kasb klassifikatsiyasi turlari bilan o'quvchilarini tanishtirishdan oldin kasb klassifikatsiyasi uchun asos qilib tanlangan belgiga bo'lgan talablar o'quvchilarga aytib o'tilishi lozim, chunki klassifikatsiya uchun kasblarning hohlagan belgilarini olish mumkin emas. Kasb klassifikatsiyasi uchun asos qilib tanlangan belgi quyidagi talablarga javob berishi kerak:

1. Tanlangan kasb belgisi o'zgarmas, muntazam bo'lishi.
2. Tanlangan kasb belgisi barchaga tushunarli.
3. Tanlangan kasb belgisi aniq, yorqin bo'lishi.

4. Tanlangan kasb belgisi bitta belgi bo'yicha faqat bitta guruhga tegishli bo'lishi.

Ushbu talablarning biriga javob bera olmasa, bu kasb belgisini klassifikatsiya qilish uchun asos qila olmaymiz. O'quvchilar e'tiboriga kasblarning beshta belgisi ya'ni: mehnat nomi; mehnat xarakteri; mehnat mahsuloti; mehnat qilish uchun talab etiladigan bilim, ko'nikma, malaka darajasi, kasblarning mamlakat xo'jaligining biror sohasiga tegishli bo'lishi havola etiladi.

Ular har bir kasb belgisidagi kamchilik, ya'ni kasb klassifikatsiyasi uchun tanlanayotgan belgilarning to'rtta talabdan qaysi biriga javob bera olmasligini aniqlashlari kerak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"., Tosh., 1997
2. M. Tangirov. "Kasbim-faxrim: yetuk kadr bo'lish uchun..." T; 2012
3. Hozir.org

YOSHLARNI IJTIMOIIY VA OILAVIIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

*Nazarova Gulnoza Akramjonovna
Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumani 15- maktab psixologi*

ANNOTATSIYA

Oila - jamiyatning bosh bo'g'ini, poydevori. Oila - muqaddas dargoh. Oila - o'tmish, bugun va kelajak. Oila - hayot abadiyligi va avlodlar davomiyligini ta'minlovchi qadriyatlar beshigi, kelajak nasllar uchun uzluksiz tarbiya maskanidir. mazkur maqolada yoshlarni ijtimoiy va oilaviy hayotga tayyorlashning psixologik omillari haqida bir qator ilmiy – psixologik mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar: Yoshlar, oila, ijmoiy hayot, ma'naviyat, qadriyat, psixologik omil, oilaviy hayot, davlat, jamiyat.

Oila - ilk ma'naviyatni shakllantiradigan hayot maktabi. Oila - qo'rg'on. Konstitutsiyamizning 63, 64, 65, 66 - moddalarida "Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega", ekanligi qayd etilgan. Ha, oila - davlat siyosati. Nafaqat bir davlat doirasida, balki umuminsoniy siyosat hamdir. Bir kishi oilani tashkil etmaydi. Oila juftlikka - er-xotin munosabatlariga asoslanadi. Oilada nasl davomchisi bo'lgan bebaho ne'mat - farzand ulg'ayadi va kamol topadi. Oila - barkamol shaxsga xos bo'lgan barcha sifatlar va insoniylik fazilatlarini karor toptiruvchi ilm dargohi hamdir. Insoniyat tarixining eng buyuk axloqiy yutuqlaridan biri — oilaning sha'ni, or-nomusini anglash va uni himoya qilishdir. Oilaviy hayotga tayyorlanayotgan yoshlar ushbu qadriyatni o'z vaqtida anglab yetsa va oila: mehr, yaxshilik, muhabbat, hurmat hamda iymon asosida qurilsa, hech qanday nizo yoki ajrimga o'rin qolmaydi. Bu pedagogik qonuniyatning mohiyatini o'z vaktida tushunmaslik oqibatida turli xil oilaviy muammolarga duch kelinmoqda. Yana bir jihat shulki, har bir shaxsning oilaviy ruhiy olamida o'zi uchun eng qadrli, eng aziz, eng mo'tabar insonlari bo'ladi. Shaxs ruhiy olamidagi aziz insonlariga qalbining to'ridan joy ajratadi. Ular yuksak tuyg'ular ila e'zozlanadi. Bular birinchi galda: ona, ota, opa-singil, aka-uka, farzandlar, nabiralalar, qarindosh-urug', do'st-birodar, suyuqli yor, ustoz-u shogirdlar, fikrdosh hamkasblar va salohiyatli rahbarlar bo'lishi mumkin. Yaqin kishilar bilan bo'ladigan unutilmas kunlar, bayramlar, marosimlar, oniy lahzalar, hayot quvonchlariyu tashvishlari insonxotirasida doimo muhrlanib, qadrlanib boraveradi. Shu bilan birga inson xotirasidan tarixiy, ma'naviy-axloviy qadriyatlar — buyuk allomalar, olim-u fozillar, komillik sari intilib yashagan shaxslar, ona - Vatan, kindik qoni tomgan yurt, ta'lim bergan maskan unutilmaydi. Bu jarayonning jami shaxs e'tiqodi, amal kiladigan g'oya va mafkurasini belgilaydi, uning oilaviy hayoti an'analarini mustahkamlaydi. Davlatimiz rahbari yoshlar bilan o'tkazgan uchrashuvlarida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash muammolariga alohida to'xtalib, ularning har birini jiddiy tahlildan o'tkazdi.

Yangi hayotga qadam qo'ygan har bir inson baxtli turmush, muhabbat va sadoqatni ko'ngliga tugadi. Kun kelib juftiga xiyonat qilish, mojaro va ajrimlar ularning hayoliga ham kelmaydi, albatta. Ammo muammolar go'zal turmushga chang solib,

tomonlarning bir biriga bo'lgan munosabatlarini o'zgartirgan, oilani barbod etgan holatlar barcha zamon va makonlarda uchraydi. Ajrim xavfidan hech bir oila sug'urtalanmagan. Erkak ham, ayol ham bir umrli baxtli xayotni ko'ngilga tugishlari va shunga monand yo'l tutishlari lozim. Zero, ajrim asorati ayanchli kasallikka o'xshaydi, dard uning egasida yashirin kechadi-yu, asorati farzandlarida qoladi. Yurtimizda ajrimlar soni keskin ravishda ortib borganligi sababli yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash hamda ularga pedagogik psixologik xizmat ko'rsatish markazlarining tashkil etilishiga sabab bo'ldi. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash hamda ularga pedagogik psixologik xizmat ko'rsatish markazlari, jumladan, mahalla instituti bilan hamkorlikda oilalar mustahkamligini oshirish yuzasidan tegishli chora-tadbirlarni hayotga tatbiq etaveradi. Umumbashariy va milliy oilaviy qadriyatlar, oilalardagi munosabatlarning tahlili asosida zamonaviy obod va funktsional oila mezonlari negizida modelini tuzish partiyamiz oldiga qo'ygan muhim masalalardan biridir. Shuningdek ushbu modelni jamiyatda amaliyotga kiritishni maqsad qilib qo'yganmiz. Jamiyatning asosi va asosiy xalqasi bo'lmish oilani ayolsiz tasavvur qilish qiyin. Ayolga munosabat – millat, davlat, ertangi kun va kelajak avlodga bo'lgan hurmatni namoyon etishning asosiy mezon hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, biz jamiyatning ijtimoiy–siyosiy hayotida xotin-qizlar faolligi va rolini oshirishda davom etish, ularni ijtimoiy himoya qilishni mustahkamlash bo'yicha keng miqyosdagi islohotlarni izchillik bilan amalga oshirish tarafdorimiz. Risoladagi o'zbek oilasi azaldan mustahkam, havas qilarli oila bo'lib kelgan. Shu sabab ham bugun yoshlarni oilaga tayyorlash masalasi har qachongidan ham dolzarb bo'lib turibdi. Ya'ni, oila tinch – Vatan tinch, degan ezgu tushuncha doimo shuurimizda, qalbimizda bo'lishi kerak. Ruhshunoslar fikrimizni tasdiqlashar, insoniyatning eng ulug' siymolari aksar holatlarda muhiti sog'lom, a'zolari bir-biriga g'amxo'r, muhabbat va ehtirom ustuvor oilalarda kamol topishar ekan. Shunday ekan, oilalarning mustahkamligi eng avvalo xalqning, Vatanning ham boyligi ekanligini unutmaylik. «Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Prezident Farmoni qabul qilindi. Farmonga muvofiq, har bir mahallada «Obod va xavfsiz mahalla» tamoyiliga asoslangan yangi

tizim joriy etiladi. Farmon bilan O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi hamda uning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar va tuman (shahar) bo'linmalari tashkil etildi. Farmonga ko'ra, Vazirlar Mahkamasi huzuridagi «Oila» ilmiy-amaliy tadqiqot markazi hamda «Mahalla» o'quv-uslubiy va ilmiy-tadqiqot markazi negizida «Mahalla va oila» ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etiladi va vazirlik tuzilmasiga o'tkaziladi. voyaga yetkazish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Buning uchun esa, avvalo oila tarbiyasiga alohida e'tibor berish zarur. Oila tarbiyasi deganda, bola rivojlanishi uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratishga yo'naltirilgan, uni ijtimoiy hayotga tayyorlashga, har tamonlama kamol topgan shaxsni shakllantirishga qaratilgan faoliyat tushuniladi. Sharq axloqshunosligidan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, oila tarbiyasi bolaning tug'ilgan kunidanoq boshlanadi, uning to'la mustaqil, individual va o'ziga xos bo'lgunicha uzluksiz davom etadi. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda tarbiyaning asosiy namunaviy shakli – bu er-xotinning o'zaro izzat-hurmati, xushmuomala va shirinso'zligi, bir-biriga yordam berishi va hamjihatligidir. Bu bolalar tarbiyasida ham muhim ahamiyatga ega. Chunki, farzand aytilgan nasihatni esidan chiqarishi mumkin, lekin ko'rganini hech qachon esdan chiqarmaydi. Tarbiyaning bu jihatiga e'tibor berish lozim. Ko'pchilik olimlarning ta'kidlashicha, oila tarbiyasi mazkur oilaning mustahkamligini saqlashda, undagi munosabatlarni aniq maqsadlarga qaratish va yo'naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur olimlarning fikricha, oila qurishdan maqsad bolalar tarbiyasi bilan bog'langan bo'lsa, er-xotinning shaxs sifatida yanada rivojlanib borishini asoslasi hamda oila uchun zaruriy narsalarni, uyning shinam va orastaligini ta'minlashga qaratilgan bo'lsagina, oilaviy munosabatlar yanada mustahkamlanadi. Oila tarbiyasi asosan ota-onalar va oilaning yoshi katta a'zolari tomonidan amalga oshiriladi. Oila tarbiyasida muvaffaqiyatga erishish ko'p jihatdan oilada ham ota, ham onaning bo'lishi, ularning birdamlik va tenglikka erishishi, kuch-g'ayratlarini birlashtirishiga bog'liqdir.

Oila har qanday davlat ichidagi o'ziga xos «davlat» yacheyka, birinchi betakror, muayyan qonun-qoida va shart-sharoitlar oqibat natijasida vujudga keluvchi shunday ijtimoiy «tashkilot»ki, unda ijtimoiy hayot, avlodlar davomiyligi ta'minlanadi, urf-odatlarimiz, xotira muqaddasligi va nihoyat, etnik madaniyat saqlab kelinadi, ayni

chog'da rivojlantiriladi, avloddan-avlodga o'tib boyitilgan tajriba yangi an'analar bilan boyib, kelgusi avlodlarga uzatiladi. Shuning uchun ham, ilmiy adabiyotda keng iste'molda bo'lgan «oila tarbiyasi», «oila dunyosi», «oila madaniyati», «oila ma'naviyati», «oilaviy muhit», «oila axloqi», «oila butunligi» kabi tushunchalarning har biri o'ziga xos ma'no-mazmunga ega bo'lib, milliy-madaniy qadriyatlar ichida alohida o'rin egallovchi oila fenomenini ta'riflashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimova V.M. O'zbek yoshlarida oila to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlarni shakllanishi: Dis.psixologiya fanlari doktori.– Farg'ona, 2000.
2. Umarova M.M. O'smirlarda oilaviy qadriyatlar to'g'risidagi tasavvurlar shakllanishining ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlari: Dis.... psixol.fan.nomzodi. –T., 2004.
3. Referat.uz

BUGUNGI TA'LIM TIZIMIDAGI BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIDA O'Z- O'ZINI TARBIYALASHNI O'RGATISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Xalilova Dilfuza Ruziyevna
Farg'ona viloyati Qo'qon shahar 11-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bugungi ta'lim tizimidagi boshlang'ich sinflar o'quvchilarida o'z-o'zini tarbiyalashni o'rgatishning psixologik omillari haqida bir qator ilmiy-psixologik ma'lumotlar o'rin olgan bo'lib, uni amaliy tajribaga tatbiq etish borasidagi mulohazalar ham o'rin olgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, boshlang'ich sinflar, psixolog, o'z-o'zini tarbiyalash, bilim, xulq-atvor, tarbiya, ota-ona, o'qituvchi

Ma'lumki,, bola shaxsining rivojlanishiga irsiyat, muhit va tarbiya kabi omillar ta'sir etadi. Agar bola o'z layoqatiga mos sharoitda o'sib, zarur faoliyat bilan shug'ullansa, layoqat erta ko'rinib, rivojlanishi, aks holda yo'q bo'lib ketishi mumkin. Shuning uchun pedagogik layoqatning namoyon bo'lishi va qobiliyat sifatida rivojlanishi to'la-to'kis hayot sharoitiga va tarbiyaga bog'liq. Inson kamolotiga ta'sir etadigan omillardan biri tashqi muhitdir. Muhit deganda kishiga tabiiy ta'sir etadigan tashqi voqealar majmui tushuniladi. Bunga tabiiy muhit, ijtimoiy muhit, oila muhiti ya'ni mikromuhit kiradi.

Mamlakatimiz yoshlarini komil inson qilib kamol toptirish uchun o'quvchilarni o'zini o'zi boshqarishni boshlang'ich sinflardayoq o'rgatishimiz bugungi kun talablaridan biri bo'lib qolmoqda. O'quvchilarning o'zlari bajarayotgan hatti-harakatlarini o'zining irodasiga bo'ysundirishni o'rgatish ularning mustaqil fikrlashlarini barqarorlashtirib, maqsadlarini amalga oshirishga yordam beradi. Buning natijasida mustahkam irodali, teran fikrlovchi, komil inson shakllanadi. Psixologiyada inson irodasi inson tomonidan o'z xulqi va faoliyatini ongli ravishda boshqarishining ko'rinishi sifatida ta'riflanadi. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning irodaviy jarayonlari, holatlari, xislatlari faoliyatning motivlari va maqsadini amalga oshirishning o'ziga xos usuli sifatida yuzaga keladi.

Buning natijasida o'quvchilarda irodaviy xislatlarining sifatlariga sobitqadamlik, tashabbuskorlik, qat'iyatlilik, mustaqillik, ishbilarmonlik, o'zini qo'lga olish, jasurlik, chidamlilik va boshqa xislatlar shakllantirilib boriladi. Shu bilan birgalikda inson shaxsining irodasining bo'shligi, zaifligi qaysarlik, sabotsizlik, yalqovlik, qo'rqqoqlik, printsipsizlik, betashabbuslik, erinchoqlik, loqaydlik singari xislatlar salbiy xislatlar ekanligi ta'riflab boriladi. Bunday natijaga erishish uchun boshlang'ich sinf o'qituvchilari ta'lim- tarbiya jarayonida o'quvchilar bilan o'zaro munosabatga kirishar ekan o'zining bilimdonligini ko'rsatishi, barcha ijobiy xislatlarini namoyon qilishi, o'quvchilarni bir-birlarini hurmat qilish qadrlash kerak ekanligini uqtirib borishi, buning uchun namuna ko'rsatib borishi, ularning fikrlarini tinglashi kerak bo'ladi.

A. S. Makarenkong ta'rifi bilan aytganda har bir maktab o'qituvchisi "Shaxsga nisbatan iloji boricha talabchanlik va unga nisbatan iloji boricha hurmat hamda ishonch bo'lishi kerak". Yuqoridagi qoidaga amal qilgan har bir o'qituvchi o'quvchilari tomonidan ishonch va hurmatga sazovar bo'ladi, uning kichkina arzimas tanbehleri ham ta'sirli bo'ladi. Ayni chog'da o'quvchilar o'qituvchining so'zlarida, bordi-yu, o'ziga «nisbatan hurmat-e'tiborni sezmasa, juda asosli va mantiqan to'g'ri pand-nasihatlariga ham ko'pincha amal qilmaydi.

O'quvchilar bilan o'quvchilarning o'rtasidagi munosabatlar maktabdagi umumiy muhitda yuz beradi, o'quvchilar psixologiyasini tushunishning pedagogik kollektivga xos darajasiga, uning pedagogik va psixologik madaniyatiga bog'lik bo'ladi. Aloqalarning bu ob'ektiv bog'liqligini maktab hayotida boshlang'ich sinf o'quvchisining nojo'ya ish qilib qo'yganidan tortib to butun maktabni hayajonlantirgan favqulodda hodisaga qadar yuz beradigan istalgan bir hodisani psixologik tahlil qilish jarayonida ko'rish mumkin. O'quvchilarga nisbatan talabchanlikni ularga nisbatan hurmat bilan uyg'unlashtirib amalga oshirishni bilgan o'qituvchilar asosan tarbiyaning maqsadlarini ro'yobga chiqarish uchun eng qulay pedagogik va psixologik muhitni yarata oladi. O'qituvchilar o'quvchilar bilan ta'lim- tarbiya jarayonida ularga nisbatan hurmat ko'rsatarish orqali o'quvchilarda o'zini- o'zi hurmat qilishini shakllantiradilar. Bu esa o'quvchilar bilan bo'ladigan bundan keyingi olib boriladigani tarbiyaviy ishlarning shartiga aylanadi. O'quvchilar bilan munosabatda ularning o'zini- o'zi hurmat qilishiga tayanish ularga samarali pedagogik va psixologik ta'sir ko'rsatishda ishonchli vositadir. Lekin agar o'qituvchi ehtiyotsizlik yoki loqaytlik qilib o'quvchilarning shaxsiyatiga tegib nohaq haqoratlab o'ziga nisbatan hurmat tuyg'usini yo'qotadigan bo'lsa, o'quvchilar ibratli va namunali holatlarga nisbatan ta'sirchanlikni yo'qotadilar. O'quvchi xato qilishi mumkin lekin unga bo'lgan hurmat saqlanib qolishi kerak bu munosabat uni bundan buyon o'ylab ish qilishga o'zini va tevarak atrofida qilishni o'zi yashayotgan jamiyat qonun qoidalariga amal qilish lozim ekanligini anglab yetadi. Yana ko'plab olimlarning ta'kidlashlaricha ma'naviy shakllanishda aqliy va axloqiy tarbiyaning rolli beqiyosdir. Aqliy tarbiya orqali nafaqat o'qish va yozishga, balki, tabiat va jamiyatda sodir bo'ladigan voqea-hodisalarning

mohiyatini anglashga, ularni o'zlarining maqsadlariga yo'naltirishga erishadi. Aqliy tarbiyaning natijasi sifatida ilm-fan, madaniyat, adabiyot va san'at rivojlanadi. Ishlab chiqarish texnikasi va texnologiyalari takomillashadi. Shuning uchun ham aqliy tarbiyani ma'naviy shakllanishning boy mezonlaridan biri deb qaraladi. Axloqiy tarbiya o'quvchilarning ma'naviy qiyofasini, tashqi ko'rinishidan tortib, xulq-atvorigacha, xatti-harakati, munosabati, madaniyati bilan birga, etuk insoniy fazilat egalari bo'lishlarini taminlaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy sifatlar atrof-muhitlariga ongli munosabat hosil bo'lishi bilan shakllanib boradi. Bolaga kattalar qanday munosabatda bo'lsalar unga mos holda odob-axloq normalari tarkib topib va shakllanib boradi. Axloqiy tarbiyaning tarkibiy qismlari sifatida burch, vijdon, nomus kabi ma'naviyatning asosiy tushunchalari va asosini tashkil etuvchi fazilatlari ro'yobga chiqadi va bolaning kundalik hayotida namoyon bo'ladi. Axloqiy tarbiya kishilarning Vatanga, odamlarga, tabiatga va jamiyatga bo'lgan munosabatlarini tartibga soladi. Kundalik turmush tarzida amalga oshadi. Axloq – insonlarga, ularning ma'naviy qiyofasiga xos bo'lgan fazilat va sifatlar majmuidir. Shu nuqtai-nazardan qaraganda axloq keng va teran ma'nolarni ifodalaydi. Keng ma'noda axloq ijtimoiy voqea, hodisalarni, jamiyat taraqqiyoti yoki inqirozni aks ettirsa, tor ma'noda alohida olingan kishining xulq-atvorini, o'ziga va o'zgalarga bo'lgan munosabatini belgilaydi. Axloqning umumbashariy qiymatga ega bo'lgan burj, vijdon, nomus kabi tushunchalari bor va ular yuzlab boshqa tushunchalarni o'z ichiga oladi.

Demak, xulosa qilib aytganimizda ta'lim tarbiya berish jarayonida yuqoridagi qoidalarga amal qiladigan bo'lsak kelajakda o'quvchilarimiz o'zlarining munosib o'rinlarini egallashlarida umumta'lim maktablarida amalga oshirilayotgan ta'lim tarbiyaning tutgan o'rni beqiyos ekanligini isbotlab bergan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2007.1-2 kitob
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot.-T.: Universitet, 2002.- 96 b.
3. Saviya.uz

TARBIYA JARAYONIDA HAMKORLIK MUNOSABATLARINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Xolmirzayeva Zulayho Abduvohid qizi
Andijon shahar 15-umumta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Bolaning o'sishi va rivojlanishida sharoitlarning mohiyati juda oddiy. Tabiat va mehr-muhabbat yosh avlodni ehtiyotkorlik bilan zinama-zina yuqoriga – rivojlanish pillapoyalari sari yetaklaydi. Biz esa faqatgina bu harakatlarning xususiyatlarini tushunishimiz va o'z vaqtida qo'llab-quvvatlab, ushbu rivojlanish uchun sharoit yaratishimiz mumkin. Mazkur maqolada tarbiya jarayonida hamkorlik munosabatlariining ijtimoiy-psixologik omillari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ota-ona, farzand, ta'lim, tarbiya, muhit, hamkorlik munosabati, bola, sharoit, maktab, o'qituvchi.

Har bir ota-ona farzandining sog'lom, baquvvat, ma'naviy jihatdan yetuk inson bo'lib etishishini istaydi va buning uchun bor kuch va g'ayratini ayamaslikka harakat qiladi. Ba'zan ota-onalar tajribasizlik qilib «Bolamni yaxshi edirsam, hech kimdan kam qilmay kiyintirсам, hayotda o'z o'rnini topa olishi aniq» deb noto'g'ri fikrga boradilar. To'g'ri bunday ota-onalarning farzandlari sog'lom bo'lishi mumkin, lekin ularning ruhiy, aqliy va ma'naviy jihatdan rivojlanishi ham etarli darajada bo'lishi lozim. O'sayotgan bolaning har jihatdan sog'lomligi va uning yetuk shaxs sifatida kamol topishida nafaqat ota-onaning balki boshqa yaqinlari, o'qituvchi, tarbiyachilarning o'rni beqiyosdir. Bundan tashqari bola ruhiyatining rivojlanishida atrof-muhit, shuningdek ta'lim-tarbiya ham muxim rol o'ynaydi. Bolaning psixologiyasini bilib olgan kattalar, uning qobiliyati, qiziqishi, ichki his-tuyg'ulari haqidagi tasavvurga ega bo'lishlari mumkin. Bu esa, unga tarbiya berishda eng samarali vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi. Kattalarning vazifasi-bolani boricha qabul qilib, doimo yaxshi ko'rishdir. U o'zining odatlari va xislatlari bilan tabiatan shunday. Uni qandaydir o'lchamga solishning keragi yo'q. Dastlab bolaning «Men»i oilada anglana boshlanadi va bundan barchani o'z vaqtida ogoh etadi. Sekin-astalik bilan u katta hayotga qadam qo'ya

boshlaydi ya'ni bolalar bog'chasi, do'stlar davrasi, jamoada va hakoza. Endi boshqa muloqot va boshqa maqsadlar vujudga keladi. Shu erda uning ijtimoiy «Men»i tug'iladi. Aynan shu davrda eng asosiy narsa, samimiy muhabbatni saqlab qolishdir. Ushbu muhabbatni tor doirada, chegaralangan, nima bilan yoki kim bilandir bog'liqlikka aylanishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Oilaning asosiy vazifasi sog'lom avlodni kamol toptirishdan iboratdir.

Oila muqaddas qarorgoh hisoblanadi. Har bir oila ustunlari-er va xotin o'zlarining ana shu muqaddas qarorgohlarida osoyishtalik, birdamlik, uyg'unlik bo'lishi uchun tinmay harakat qilib yashaydilar. Mana shu jihatlar o'rnatilgan oila takomillashib, mustahkamlanib, toboro go'zallashib boraveradi. Bejizga muhtaram Yurtboshimiz yillarni ham oila bilan bog'lab qo'ymadi. Chunki, bu dargoh millatning urf-odatlarini saqlashga ko'maklashadi. Shu bilan birga oila kelajakda farzandlar qanday inson bo'lib kamol topishiga ta'sir ko'rsatadigan tarbiya o'chog'idir. Demakki, tarbiyaviy jarayon bu oiladan boshlanadi. Kundalik hayotimizda, ishda, o'qishda, ko'chada, mehmondorchilikda, turli rasmiy tadbirlarda o'zimizni to'g'ri tutishni bilishimiz aynan shu dastlabki tarbiyadan xosil bo'ladi. Xalqimizda shunday naql bor: “Ota-onaning burchi faqat farzandni dunyoga keltirganligi bilan emas, balki yaxshi farzand tarbiyalagani bilan ham belgilanadi”. Oilada bolalarni tarbiyalash esa bu Vatanga bo'lgan muhabbatdan boshlanadi. Vatanga bo'lgan muhabbat har bir insonning o'z ota-onasiga, yaqinlariga, yoru-do'stlariga, elu yurtiga muhabbati bilan bog'liq. Pedagoglar o'rtasida “Ta'lim berib tarbiyalaymiz, tarbiyalab turib ta'limni shakllantiramiz” degan tushuncha bor. Shuning uchun tarbiyaning ta'limdagi, ta'limning tarbiyadagi o'rne beqiyosdir. Bu o'zaro bog'liqlikni yosh ota-ona o'z farzandi bog'chaga bora boshlagan birinchi kundan boshlaboq izchil amalga oshirish lozim.

Har bir ota-ona farzandini hayotga, ta'lim muassasalariga tayyorlashni bola tug'ilganidan boshlagani ma'qul. Chunki, bolaga qanday ko'mak kerak degan savolga javob berish uchun bolaning ilk davrini sinchiklab o'rganish lozim bo'ladi. Bolaning har bir bosqichdagi ehtiyojlari asosan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi, bunda ota-ona va tarbiyachilarning o'rne katta ahamiyatga egadir.

Bolaning rivojlanish bosqichlaridagi jarayonlar quyidagilardan iborat.

1-2 yoshlik bolalar:

-kattalar harakatiga taqlid qilishni boshlaydi;

-soʻz va gaplarni gapira oladi va tushunadi;

Buning uchun bolaga qanday yordam berish kerak degan savol tugʻiladi?

-kattalar oʻz hatti-harakatlarida bolaga oʻrnak boʻlishi kerak;

-bolaga soʻzlarni aniq, gaplarni toʻgʻri ifodalashga yordam berish;

-bolaga yoshiga mos turli xil ertaklar, qiziqarli hikoyalarni soʻzlab berib, uning mohiyatini tushuntirish kerak boʻladi.

2-3 yoshli bolalar:

-yangi malaka va koʻnikmalarni egallaydi;

-soʻz boyligi oshib boradi;

-turli xil harakatlarga taqlid qila boshlaydi;

-jismoniy mashqlarni bajaradi;

-bolaga yangi malaka va koʻnikmalarni egallashda toʻgʻri yoʻnalish berib borish;

-bolaning soʻz boyligini oshirish uchun u bilan koʻproq muloqotda boʻlish, unga sheʼrlar, qoʻshiqlar oʻrgatish;

-bola bilan sayr qilishni tashkil etish, xayvonot bogʻi, qoʻgʻirchoq teatri, istirohat bogʻlariga sayohat uyushtirish;

-bolani sogʻlom boʻlishi uchun kun tartibini toʻgʻri tashkil etish, badantarbiya mashqlariga jalb etish;

-uyda bolaga yoshiga mos tarzda kichik topshiriqlarni berish va uni mustaqil bajarishga oʻrgatish borish lozim.

3-5 yoshli bolalar:

-bolaning atrofdagi voqea-hodisaga nisbatan qiziqishi ortadi, diqqat va xotirasi rivojlanadi;

-bolada qaysarlik holatlari kuchayib, oʻrinsiz harakat qilishni boshlaydi;

-bola talabchanligi oshib, koʻp gapiradi va savollar bera boshlaydi;

-kattalarga xos ishlarni qilishini istaydi;

-bolaning ijodiy qobiliyati koʻrina boshlaydi;

-bolada o'zining "men"i shakllanadi, do'stlari bilan o'ynashni yoqtiradi, ammo engilishini xush ko'rmaydi.

Xo'sh, bunday vaqtda bolaga qanday yordam ko'rsatish kerak bo'ladi?

Buning uchun bola aqlini charhlovchi turli xil o'yinlarni tashkil qilish, hatti-harakatlarini nazorat qilish, bolaning savollariga to'g'ri va aniq javob berish, uning ijodiy qoobiliyatini hurmat qilish, shu bilan birgalikda bolani rasm chizish, plastilin, mozaika, konstruktor o'yinlari bilan ta'minlash lozim.

6-7 yoshli bolalarda:

-qiziquvchan, intiluvchan, kasb-hunarga moyillik va taqlid kuchayadi;

-bilim olishga va til o'rganiga qiziqishi ortadi;

-ma'naviy dunyoqarashi shakllanadi, umuminsoniy axloq-odob qoidalarini o'zlashtiradi;

-o'z hissiyotlarini namoyon etishga harakat qiladi;

-kattalar faoliyatini yoqtiradi, fe'l-atvorning kattalarga xos xususiyatlari shakllana boshlaydi;

-jamo'a o'yinlarini o'ynaydi, ommaviy tadbirlarda ishtirok etadi;

- u o'zini o'zi erkin boshqaradi.

Bunday yoshda bolaning qiziqishlarini nazorat qilib borish, unga to'g'ri munosabatda bo'lish, yo'llanma berish, bolaning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda uni turli rangli rasmlar, jumboqli, til o'rganishga oid kitob, gazeta, jurnallar bilan ta'minlash, u bilan birgalikda shug'ullanish, umuminsoniy axloq-odob qoidalarini o'zlashtirish, "Nima yaxshi-yu, nima yomon?", "Mumkin" va "mumkin emas", "xohlayman" va "burchliman" kabi tushunchalarni ajarata bilishni o'rgatish kerak bo'ladi.

Xulosa qilib aytish lozimki, bola tarbiyasida ota-onaga katta mas'uliyat yuklanadi. Ular o'z farzandlarini hatti-harakatlari orqali xarakterini o'raganib, oilada tarbiya jarayoni yuzaga keladi. Tarbiya-bu oiladan boshlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asqar Munavvarov. "Oila pedagogikasi", Toshkent, "O'zbekiston", 2014 y, 112-bet

2. Sobolev YA.A. “Ota-onalarga pedagogik bilim berish”. –Toshkent, 2007.

TARBIYASI QIYIN VA BO`SH O`ZLASHTIRUVCHI O`QUVCHILAR BILAN ISHLASHNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH QOIDALARI

Pazlitdinova Yulduzxon Yusufjon qizi
Andijon viloyati Paxtaobod tumani 27 -maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Ushbu mavzu bugungi kunning dolzarb mavzularidan biri hisoblanib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy , pedagogik-psixologik muammolarini hal etishga qaratilgan. O'quvchining umumiy holati ruhiy jarayonlardagi xususiyatlariga ham batafsil to'xtalib o'tildi va birqancha olimlarning tadqiqot ishlari ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar : O'quvchi, bolalar, bo'sh o'zlashtiruvchi, ruhiy holat, ota-ona, muhit, tadqiqot, jarayon, holat

Muayyan bir turdagi stimullarni tahlil etish uchun amerikalik professor G.Overstritning “Inson xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish” deb nomlangan kitobida keltirilgan fikrlarga e'tiborni qaratsak, foydadan xoli bo'lmaydi. G.Overstritning ta'kidlashicha, xulq-atvorimiz va xatti-harakatlarimiz zamirida biz uchun eng qimmatli bo'lgan orzularimiz yotadi. Kimnidir u yoki bu ko'rinishdagi xatti-harakatlarni bajarishga undashni o'z oldigan vazifa qilib qo'yganlar uchun eng yaxshi maslahat shunday: avvalo o'z suhbatdoshingizni nimanidir qattiq istashga majbur qiling. Kimki buni uddalay olsa, butun dunyoni egallaydi, agar uddalay olmasa, yakkalanib qoladi. Bolalar nimani istashadi – bu o'qituvchining olidida turgan bosh masala bo'lib hisoblanadi. Agar biz sichqonni tutmoqchi bo'lsak, qopqonga qip-qizil bo'lib pishgan gilosni qo'ymaymiz, balki pishloq bo'lagini qo'yamiz, ya'ni bunda o'z istagimiz va ta'bimizga ko'ra emas, balki kemiruvchilarning ta'bidan kelib chiqib ish yuritimiz. Shuni mudom yodda tutishimiz va anglashimiz lozimki, faqat biz nimani istashimizgina muhim emas, balki bolalar nimani istashlari ham juda muhimdir. Uni sindirishga va qayta qurishga urinmang: u o'z xohish-istaklari uchun aybdor emas. Tarbiyaning tabiatga moslanganligi g'oyasini yodda tuting. O'qituvchining vazifasi – agar

pedagogik maqsadlarga mos kelmasa, intilishlarning yo`nalishini o`zgartirish. Agar biz bolalarning chekmasligini istasagu, biroq o`quvchini chekish istagi tark etmasa, unga har qancha pand-nasihahat qilsangiz ham foydasi bo`lmaydi. Bolalarni qo`rqitish uchun odatda ko`p misol qilib keltiriladigan “nikotindan o`lgan ot” sizga yordam bermaydi. Ammo siz o`quvchingizda musobaqada g`olib bo`lish, futbol jamoasiga qo`shilish yoki sinfdagi bir go`zal qizning nazariga tushish istagi borligini bilib qolsangiz, unga tushuntiringki, chekish bu borada muvaffaqiyatsizlikka uchrashiga sabab bo`lishi mumkin.

Qiziqishlar va mayllarni hisobga oling. Tushunish – kechirish demakdir, degan hikmat bor. O`quvchini agar o`qituvchi tushunmasa, kim tushunadi? O`quvchilar orasida hech narsaga qiziqmaydigani bo`lmaydi. Bu allaqachon hammamiz uchun ma`lum bo`lgan aksioma bo`lsa ham, hamon biz o`quvchilar qiziqishlarini hisobga olishni o`rganmaganmiz.

O`qish-o`rganish va o`z-o`zini takomillashtirishning kuchli stimuliga nisbatan qiziqish uyg`otishning juda ko`p qo`shimcha vositalari borligini unutmaslik kerak. Shulardan biri bolalarning yorqin obrazlar, va formalarga bo`lgan qiziqishlariga asoslanadi. Intellect hissiy kechinmalar ta`siriga tez tushib qoladi va o`quvchi unga ko`proq ta`sir ko`rsatib turgan xatti-harakatlarni bajarish uchun yo`l va bahona qidira boshlaydi. Qiyin vaziyatlarda shakldan mazmunga, his-tuyg`udan mantiqqa qarab borish kerak bo`ladi. Shunday yo`l tutsangiz bolalarni o`z maqsadlaringizga qiziqtirish imkoniyatingiz katta bo`ladi. O`z g`oyalaringizni dramalashtiring,- deb maslahat beradi D.Karnegi,- ularni samarali va yorqin shaklda yetkazing. O`quvchilaringizni qiziqtiradigan narsalar haqida gapirishga harakat qiling, to`g`rirog`i ishni shundan boshlang. Bolalarning qiziqishlari, fikrlari, baholariga nisbatan hurmat bilan qarang. Mayli, ko`proq bolalar gapirishsin. Ba`zi bir masalalarda sizda ma`lumotlar etishmasligidan cho`chimang, o`quvchilar bir muddat sizning “o`qituvchingiz”ga aylansalar ham mayli. Yodda tuting: sizning maqsadingiz - o`quvchilarning qiziqishlari yo`nalishini tarbiya va didaktik maqsadlarga tomon burish.

O`rtacha odamni butun dunyo bo`yicha o`z ismi boshqa barcha ismlardan ko`ra ko`proq qiziqtiradi, deb ta`kidlaydi D.Karnegi. Biz har qancha ta`qiqlab qo`ymaylik,

baribir bolalarning devorlarga, partalarga, daraxtlarga ismlar, laqablarni o'yib yozib qo'yganiga ko'zimiz tushadi. Bolalardagi bu kuchli istakni stimul o'rnida qo'llaymiz. Sinf doskasiga, plakatlarga katta-katta harflar bilan alohida ajralib turadigan bolalarning ismlarini yozinglar, deb topshiriq bersangiz, bolalarda sizning predmetingiz, shaxsingizga nisbatan qiziqish paydo bo'lishiga erishishingiz mumkin.

O'quvchining niyatini bilishga harakat qiling. Niyat ehtiyoj asosida paydo bo'ladi. Masalan, o'quvchi fermer bo'lishni niyat qildi deylik. U har kuni xo'jalikda biror bir ish qilishni niyat qiladi. U hamma narsani o'ylab qo'ygan, rejalashtirgan, hatto vaqt byudjetidan bir qismini shu ish uchun ajratgan. O'ylab ko'ring, agar qo'pol ravishda uning rejalarini buzib qo'ysangiz nima bo'ladi. Agar o'qituvchi o'z ishlarini belgilab qo'ygan bolaga rejalarini o'zgartirib yuboradigan topshiriq bersa, u muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Shunday – ikki yo'ldan birini tanlash vaziyatiga tushib qolgan o'quvchining xulq-atvorida keskin o'zgarishlar paydo bo'ladi.

O'quvchilarga o'z oldilariga qo'ygan niyatlariga erishishlari uchun yordam berish yo'lini qidiring. Gap shundaki, ko'pincha niyat vaziyatli motivlar ta'sirida vujudga keladi va o'quvchi bu niyatini amalga oshirishi uchun kuchi etish-etmasligi haqida o'ylab ham o'tirmaydi. Hayotda bunday voqealarni tez-tez uchratib turish mumkin. Masalan, o'quvchi onasining zorlanib yalinishlari, ko'z yoshlariga azbaroyi achinganidan o'z xulq-atvorini o'zgartirishga ahd qiladi. Ammo mavjud vaziyat, muhit uning imkoniyatlaridan ko'ra kuchliroq, o'ylagan niyatini amalga oshirish uchun uning kuchi etmaydi. Bergan va'dasining ustidan chiqmaganligi uchun uni ortiqcha tergamang.

Yaxshisi uning ko'nglini ko'tarib, unga aniq va kuchi etadigan maqsadlar qo'yishga yordam bering. Agar maqsadlar murakkab va unga erishish uchun uzoq vaqt talab etiladigan bo'lsa, uni amalga oshirish uchun qanday qilib, sekin-asta harakat qilish lozimligini tushuntirib boring. Ko'plab tadqiqotlar natijasida o'quvchilarning qadr-qimmatini joyiga qo'yish va mavjud imkoniyatlarini tan olishning beqiyos samara berishi isbotlangan. Nafaqat bolalar, balki kattalar ham, ularning qadri-qimmatini e'tirof etilishini yaxshi ko'rishadi. Insonlardagi ana shu zaiflikni e'tiborga olib, D.Karnegi har doim ham tanqid qilishdan ko'ra maqtash afzalroq ekanligini e'tirof etadi. Shuning

uchun ham quruq xushomad qilishdan qochgan holda, kishidagi ijobiy jihatlarni tan olishga harakat qilish kerak. Shundagina tarbiyalanuvchingizda siz istagandek inson bo`lish imkoniyati ortadi. “Siz birovga avval o`zingiz olishni istagan narsani bering”,- deb maslahat beradi D.Karnegi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nishonova Z.T. Alimbayeva Sh.T., Sulaymonov M. “Psixologik xizmat” T.: Fan va texnologiya [markazining bosmaxonasi](#), 2014
2. Eminov N.A., Molokanov M.V. Sotsialno-psixologicheskie predposilki spetsialnix sposobnostey shkolnix psixologov//VP, 2002, № 1-2. S. 74-84.
3. <http://elib.buxdu.uz/index.php/kutubxona/category/Psixologiya>

AMALIYOTCHI PSIXOLOGNING QISQA MUDDATLI IJOBIY PSIXOTERAPIYANI TASHKIL ETISHI VA BOSQICHLARI

Sanayeva Dilbar Ikramovna
Buxoro viloyati, G'ijduvon tumani 21-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada amaliyotchi psixologning qisqa muddatli ijobiy psixoterapiyani tashkil etishi va bosqichlari haqida ilmiy-psixologik mulohazalar o`rin olgan. Shuningdek bir qator psixoterapevtik tajribalar bo`yicha amaliy tajribalardan iborat bosqichlar to`g`risida ham so`z boradi.

Kalit so`zlar: Psixolog, psixoterapevt, yondashuv, psixoterapiya, usul, sezgi, ruhiy holat, muammo, yechim

Amaliyotchi psixologning qisqa muddatli ijobiy psixoterapiyani tashkil etishida kontseptual yondashuvga muqobil sifatida professional intuitsiya taklif etiladi.

Psixoterapevt sezgisi quyidagilardan shakllanadi:

- shaxsiy tajriba;

- shaxsiy imtiyozlar;
- shaxsiy imtiyozlar;
- professional kontekst ya'ni kutishlar, rahbarlar, hamkasblar, rahbarlarning vakilliklari ba'zi usullardan foydalanishga va boshqa usullardan foydalanmaslikka olib keladi. - bemorlarning so'rovlari bu tasavvur qilish mumkinki, bemorlar yordamni his qilish uchun psixoterapevt dan qanday turdagi javoblarni eshitishlari kerakligi haqida ongsiz bilimga ega bo'ladilar deganidir.

Yaxshi amaliyotchi psixolog biryo'la tajribali psixoterapevt ham bo'lib, bemorlarning so'rovlarini qabul qiladi, oqilona so'rovlarga javob berishga tayyor bo'ladi. Ehtimol, psixoterapevtlar o'zlarini qo'g'irchoqdek his qilmaslik uchun bemorlarning muammolarini ularning bemorlarga aytganlariga mos keladigan tushunish shakllarini yaratishlari mumkin. Psixoterapevtning intuitiv tanlovi uning mahoratining cheklanganligi, oz sonli yoki muqobil reaksiyalarning yo'qligi bilan belgilanadigan vaziyatga salbiy munosabatda bo'lish mumkin. Iqtisodiyot tamoyili I. Kim Bergning "Buzilmaganni tuzatma" qoidasida mujassamlangan. Bu pozitsiya psixodinamik psixoterapiya pozitsiyasiga qarama-qarshidir, bu erda taqdim etilgan muammo (simptom) "aysbergning uchi" deb hisoblanadi. Simptomning sababi "tartibga solinmaguncha" u chidamli bo'ladi va simptomatik yaxshilanish beqaror bo'ladi. Qisqa muddatli ijobiy psixoterapiyada qarama-qarshi pozitsiya ta'kidlanadi: agar biz samarasiz naqsh, odatiy hissiy va xulq-atvor stereotipini o'zgartirishga erisha olsak. Bemor mutaxassis sifatida, bemorning donoligiga ishonch ortadi. Shu munosabat bilan ular ko'pincha M.Eriksonning quyidagi so'zlaridan iqtibos keltirishni yaxshi ko'radilar: "Har bir mijoz o'z muammosining yechimini biladi; u bilmagan yagona narsa - u buni biladi. Albatta, bemorlarning yuqori yashirin potentsialining bunday g'oyasi ilmiy jihatdan tasdiqlangan haqiqat emas. Biroq, bemorlarning imkoniyatlariga bo'lgan bu ichki hurmat ularga metakommunikatsiyalar orqali uzatiladi va "materiallasha" boshlaydi. Psixologiyada bu "Pigmalion effekti" deb nomlanadi. Qarorlarni amalga oshirish sohasi bo'lgan kelajakka yo'naltirish. Bemorlarning o'zlari ko'pincha muammolar manbai sifatida o'tmishga murojaat qilishadi. Bunday holda, psixoterapevt bemorni kuzatishi va o'tmish haqida gapirishi mumkin, ammo uning uchun o'tmish boshqa manbalar manbaidir. Hamkorlik tamoyilida odatda bemor shifokor bilan

hamkorlik qilishi kerakligi aytiladi, bu uning zarur motivatsiyasiga ega ekanligini anglatadi. Qisqa muddatli ijobiy psixoterapiyada psixoterapevtning vazifasi bemor bilan hamkorlik qilishdir. Bu vazifa, hatto inson o'z hayotida biron bir narsani o'zgartirishni yoki o'zgartirishni xohlamagan holatlarga ham to'liq taalluqlidir. Bunday "mehmon" bemorlar qarindoshlari, boshqa shifokorlar, ijtimoiy xizmatlar va boshqalarning talabiga binoan psixoterapevtga murojaat qilishadi. "belgilash" uchun.

Ekotsentrizm - bemorning ijtimoiy ekologik tizimi bilan ishlash. U uslubiy jihatdan mikro va makroijsimoiy muhitdan ajratilmagan. An'anaviy psixoterapiya bemorning shaxsiyatiga e'tibor qaratadi, ko'pincha odam o'z qiyinchiliklarini mustaqil ravishda engishga qodir bo'lishi kerakligini e'lon qiladi. boshqa odamlarning yordami qaramlik belgisi sifatida ko'riladi; Qo'rquv, bemor boshqa odamlarning o'zi uchun barcha muammolarni hal qilishga o'rganib qolishidan qo'rqishadi. Qisqa muddatli ijobiy psixoterapiyada muammoni hal qilishda boshqa odamlar ishtirokining turli shakllari osongina muhokama qilinadi. Psixoterapevtlar bemorning boshqa odamlarni manipulyatsiya qilish o'rniga yoki munosabatlardagi tez-tez yuzaga keladigan qarama-qarshilik o'rniga bemorning tizimida hamkorlikni tashkil qilish va kuchaytirishga intiladi.

Glasnost - bu so'z Finlyandiya mualliflari tomonidan 80-yillarning oxirlarida xalqaro siyosiy lug'at kontekstida qo'llaniladi. Bu ularning nazorat modelini o'zgartirish bo'yicha yillar davomida olib borgan tajribalarini aks ettiradi va qisqa muddatli ijobiy psixoterapiya pozitsiyasi sifatida ikki jihatga ega. Ikkinchidan, psixoterapevtlarning bir-biriga alohida aytishi va bemorga yoki boshqa manfaatdor tomonlarga aytmasligi mumkin bo'lgan hech narsa yo'q (ya'ni, "ikki haqiqat" siyosatini rad etish). Bu qanday amalga oshirilayotganini tushunish uchun mutaxassislar ishni ijobiy nuqtai nazardan muhokama qilishlarini yodda tutish kerak. Bundan tashqari, u psixopatologik yorliqlardan foydalanishni rad etishni va ustunlikning professional ohangini talab qiladi. Maqolda aytilishicha, "Bir aql yaxshi, ikkitasi yaxshi". Psixoterapevtning e'tibori "jamoaviy aql" doimo ijobiy yo'naltirilganligini ta'minlashga qaratilgan. 11. Hazil. Psixodinamik psixoterapiyada hazil himoya shakllanishi, bemorning kuchlanishni kamaytirish istagi sifatida qaraladi.

Qisqa muddatli ijobiy psixoterapiya mashg'ulotlarida turli xil kulgili vositalardan foydalanish, ijodkorlik va fantaziya ishini bo'shatishga to'sqinlik qiladigan kuchlanishni

iloji boricha bartaraf etish istagi bilan bog'liq. Quvnoq, xotirjam muhit g'ayrioddiy va fantastik g'oyalarni muhokama qilishni, konstruktiv yechimlarni izlashni osonlashtiradi. Shunday qilib "Insukim Berg yechimga yo'naltirilgan terapiya uchun uchta "falsafiy" qoidalarni ishlab chiqdi:

1. Buzilmagan narsani tuzatmang. "Buzilmagan" narsani aniqlash juda subyektivdir va terapevt "nima" va "mos kelmaydigan" haqida juda keng ko'rinishga ega bo'lishi kerak, chunki ko'plab farqlar madaniyat va turmush tarzidagi farqlarga bog'liq.

2. Nima ishlayotganini bilganingizdan so'ng, uni yana bajarang. Xulq-atvorning yangi va notanish shakllarini o'zlashtirishdan ko'ra, mavjud muvaffaqiyat davrini ko'paytirish osonroq.

3. Agar biror narsa mos kelmasa, uni qayta takrorlamang.

Ya'ni yana ham aniqroq qilib aytsak, boshqa narsa qiling. Qisqa muddatli ijobiy psixoterapiyani o'rgatish bo'yicha yangi boshlanuvchilar uchun shu tarzda ishlash uchun uchta "ajralish so'zini" shakllantirishga imkon beradi:

1. O'quvchi-mijoz bilan suhbatda tabassum qiling.

2. Texnikalarni joriy qilishda "psixologik loyihalash" harakatlari doimo foydalidir. Ular ortiqcha bo'lishi mumkin emas.

3. Maqtovni va tasdiqlashni hech qachon ayamang. Mijoz-o'quvchining yechimga qaratilgan har bir harakatini ma'qullasangiz bu sizga juda foydali bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. De Shazer S. Qisqa terapiyada yechim kalitlari. - Nyu-York, 2005 yil.

2. Furman B., Ahola T. Qaror muhokamasi. Terapevtik suhbatlarga mezbonlik qilish. - Nyu York. London, 2012 yil.

3. Referat.uz

AMALIYOTCHI PSIXOLOGNING MAKTABDAGI TARBIYAVIY ISH METODLARINING PSIXOLOGIK TALQINI

Axmedova Shahnoza Ismatovna
Buxoro viloyati, G'ijduvon tumani 4-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada amaliyotchi psixologning maktabdagi tarbiyaviy ish metodlarning psixologik talqini haqida bir qator psixologik ma'lumotlar o'rin olgan bo'lib, shuningdek, bu bilan boshqa maktab amaliyotchi psixologlar uchun foydali bo'ladi degan umiddamiz.

Kalit so'zlar: Psixolog, o'quvchi, o'qituvchi, tarbiya, maktab, o'qish, psixologik xizmat, ma'naviy xulq-atvor, ota-ona, muhit

Bugun maktab o'quvchisining hayoti va faoliyatini to'g'ri tashkil qilish, zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonining psixologik-pedagogik masalalari ijodiy, axloqiy, ijtimoiy xulq-atvor tajribasi uning shaxsini tarkib toptirishda asosiy masala hisoblanadi. O'quvchida bu narsa tarbiyachi rahbarligida hosil bo'ladi. Bu narsa o'quvchilarda tabiiy, axloqiy va g'oyaviy-siyosiy bilimlar tarkib toptirish bilan yuz berishi kerak. Psixologlar ya'ni avvalo L.I.Bojovich va uning xodimlari bola va maktab o'quvchisining shaxsini tarkib toptirishda uning faoliyatini to'g'ri tashkil qilish, uning to'g'ri xulq-atvor tajribasini orttirishigina emas, balki uning xulq-atvorining to'g'ri motivlarini tarbiyalash ham hal qiluvchi narsa ekanligini ko'rsatib beradilar. Psixologlarning bergan ma'lumotlariga ko'ra, birgina faoliyatning o'zida (bu faoliyatning bola uchun nima sababdan yuz berishiga ham qarab) shaxsning har xil sifatlari tarkib topishi mumkin. Masalan, biz tarbiyalanuvchilarni boshqalarni ochiqdan-ochiq va dadil tanqid qilishga o'rgatamiz. Ana shunday qilish bilan bolada jasurlik, sof dillik, tanqidiy ko'z bilan qarash fazilatlarini tarkib topadi deb hisoblaydilar. Ammo biz aytilganlarni hisobga olmasak, hamisha ham o'zimiz ko'zlagan maqsadga erishavermaymiz. Chunki xulq-atvorning ana shu to'g'ri shakli negizida maktab o'quvchisi amal qiladigan motivlar yotadi. Bu xulq-atvor shaxsan o'quvchining o'zi uchun qanday ma'noga ega bo'lishiga qarab, unda har xil sifatlari tarkib topishi mumkin.

Agar o'quvchi o'z o'rtog'ini qat'iy motivlar asosida tanqid qiladigan bo'lsa, bu tanqid uning o'rtog'ida xarakterning printsiptiallik, qat'iylik, halollik singari sifatlarini tarkib toptirishga yordam beradi; bordi-yu, o'z aybini o'rtog'ining bo'yniga qo'yish istagi bilan tanqid qiladigan bo'lsa, bu xudbinlik, individualizmning tarkib topishiga yordam beradi. Agar shaxsiy g'araz bilan tanqid qilinadigan bo'lsa, unda shu asosda qasoskorlik, makkorlik, insofsizlik hislatlari tarkib topadi. Agar bunday tanqid qilishga, nihoyat, o'qituvchidan qo'rqish va unga yoqish istagi yoki mag'rurlik istagi sabab bo'lsa, unda laganbardorlik, ikki yuzlamachilik singari hislatlar tarkib topishi mumkin. Binobarin, to'g'ri xulq-atvor tajribasi bu xatti-harakat muayyan motivlar asosida amalga oshirilgan vaqtdagina ko'zlangan maqsadga olib keladi. Shuning uchun xulq atvorning to'g'ri motivlarini tajribada tarbiyalash va mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab o'quvchilarida muayyan vaziyatlarda tarbiyaviy ta'sirlar vositasida yuzaga keladigan ijobiy motivlar ularning tajribasida mustahkamlanishi va barcha boshlang'ich vaziyatlarga tarqalishi kerak. Xatti-harakat barqaror, xukmron (asosiy) motivlarning sistemasini ba'zi psixologlar shaxsning yo'nalishi deb ta'riflaydilar. M.S.Neymark maktab o'quvchilarining yo'nalishini tadqiq qildi va bu yo'nalishning uchta asosiy turini – jamoa, shaxsiy va ishchanlik yo'nalishlarini (ishga, faoliyat jarayoniga bo'lgan yo'nalishni, ijodiy faoliyatga qiziqishni) alohida ajratib ko'rsatdi. Yo'nalishning jamoa, shaxsiy turlari bir xil, to'g'ri xarakteristikasiga ega bo'lmasligi kerak. Haqiqiy jamoa yo'nalishidan tashqari "xudbinlik guruhi" deb atalgan yo'nalish – boshka jamoalarning qiziqishlarini mutlaqo mensimagan Zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonining psixologik-pedagogik masalalari 114 holda faqat bitta jamoaning, (guruh, sinf) qiziqishlarinigina e'tirof etadigan yo'nalish ham bor. Shaxsiy yo'nalish shaxsiy yutuqlarga erishishga qaratilgan yo'nalish sifatida hamma vaqt ham jamoa yo'nalishiga qarama-qarshi bo'lavermaydi. Psixologlar tarbiyaviy ish metodlarining psixologik asoslarini ishlab chiqayotganlarida, tarbiyaning har qanday metodiga abstrakt tarzda qarab va uni baholab bo'lmaydi, degan fikrga asoslanalar. Bu metodlar qo'llanilayotganda, birinchidan, tarbiyalanayotgan o'quvchining yosh va individual xususiyatlarini, ikkinchidan, shu o'quvchi a'zo bo'lgan bolalar jamoasining xususiyatlarini, nihoyat, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatiladigan muayyan konkret sharoitlarni hisobga olish zarur.

Shaxsning ijobiy yo'nalishini tarkib toptirish uchun, maktab o'quvchisining barcha vaziyat va holatlarida to'g'ri yo'l tutishi uchun uning nima qilishni bilishi, o'zi hurmat qiladigan kishilarning nima qilayotganlarini ko'rishi va o'zi ham to'g'ri xulq-atvorli bo'lishni mashq qilish zarur. O'quvchi ko'pincha kattalarning o'ziga aqlli kishi deb murojaat qilishlaridan, uning ko'p narsani tushunishiga ishonishlaridan mag'rurlanib yuradi. Unda bu ishonchni oqlash, ana shunday munosabatga munosib kishi bo'lish istagi yuzaga keladi. O'quvchilarda faollik uyg'otish, jonli ravishda fikr almashish istagini uyg'otish, ularning fikrini avj oldirish va o'zlarini axloq masalalari ustida o'ylab ko'rishga majbur qilish zarur. O'quvchilarga tayyor haqiqatni zo'rlab qabul qildirish yaramaydi, axloq normalari haqidagi xulosalarni ularning faol ishtirokida (ammo o'qituvchining rahbarligida) chiqartirish kerak. Buning uchun suhbat jarayonida muhokamaga qo'yilishi kerak bo'lgan masalalarni oldindan tayyorlab qo'yish tavsiya etiladi. O'quvchilarda chuqur va ta'sirchan emotsiyalarni uyg'otishga intilish lozim. Bunda o'qituvchi suhbatni befarq va shavq-zavqsiz emas, balki emotsional tarzda jonli qilib o'tkazganidagina erishish mumkin. O'qituvchi o'zining ehtirosli e'tiqodi o'smirlarga yuqishini unutmazligi darkor. O'smirlarning o'zlari his etadigan tuyg'ularni taxminan quyidagi shaklda anglab olishlariga erishish juda muhimdir: "Nima uchun bu hodisa menda shunchalik g'azab va nafrab uyg'otadi?", "Nima uchun men bu xatti-harakatlardan shunchalik hayratlandim?". O'qituvchining axloqiy ideal sifatida namoyon bo'lishi o'quvchi shaxsini tarkib toptirishda muhim ahamiyatga ega. Kichik maktab yoshidagi o'quvchi ko'pincha o'qituvchiga taqlid qilib, unga o'xshashga harakat qiladi, lekin birinchidan, buni ko'pincha tushunib yetmasdan qiladi, ikkinchidan o'qituvchining tashqi ko'rinishi va qiliqlariga taqlid qiladi, chunki u hali shaxsning namoyon bo'lishini tahlil qilishga va shaxsning barqaror hislatlarini anglab yetishga qodir emas. O'smir va katta maktab yoshidagi o'quvchi ko'pchilik hollarda namunaga ongli ravishda taqlid qiladilar. O'smir o'zini katta deb hisoblay boshlagandan e'tiboran kattalarning xatti-harakatlari va ishlariga taqlid qilishga intiladi. Shuning uchun unda tevarak-atrofdagi kishilarning, ayniqsa, o'ziga eng yaqin va o'zi uchun eng obro'li kishilarning xatti-harakatiga qiziqish hamda e'tibor berish yuzaga keladi. O'qituvchi qanchalik obro'li bo'lsa, uning e'tiqodi, bilimlari, fikrlari, didi o'quvchilarga shunchalik

ko'p ta'sir qiladigan bo'ladi. O'smir kattalarning biror hislatlariga taqlid qilayotib, ko'pincha bu hislatlarni shunchalik ilib olish bilan birga, ularning salbiy hislatlari va xatti-harakatlarini ham o'ziga singdirib oladi. Agar o'qituvchi muayyan maqsadni ko'zlaydigan va matonatli, o'z burchini qat'iyat bilan bajaradigan bo'lsa, xuddi shu narsalarni o'z tarbiyalanuvchilaridan ham talab qilish unga oson bo'ladi. Aksincha, o'qituvchining tajangligi, qo'polligi, o'zini qo'lga ola olmasligi, manmanligi o'quvchilarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilar va ota-onalar ba'zan tarbiyaviy ishlarda o'zlarining shaxsan namuna ko'rsatishlarining ta'siriga yetarlicha baho bermaydilar. Holbuki, ularning qilayotgan ishlari, o'zlarini qanday tutishlari ularning aytgan gaplariga, o'rgatgan narsalariga qaraganda kamroq emas, balki ko'proq ahamiyatga ega bo'ladi. Tarbiya uch narsaga ehtiyoj sezadi: iste'dodga, ilmga va mashqqa degan edi ulug' olim Arastu. Ana shu g'oyalarga asoslangan holda tarbiyachilar quyidagilarga amal qilishlari lozimdir: - tarbiyada ulg'ayayotgan inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir talaba, o'smir va yosh yigitning betakror va o'ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy xuquqiy va erkinligining e'tiborga tutilishi: - milliylikning o'ziga xos an'ana vositalariga tayanish, jahon madaniyatining ilg'or tajribalariga asoslanish; - o'quvchi faoliyatida tarbiyaviy jarayonning asosini tashkil qilish, qiziqarli, to'laqonli talabalar yosh jihatlariga mos hayot iqlimini yaratish, mehnat, xayriya, ijtimoiy foydali, ijtimoiy ko'ngilochar va shunga o'xshash tadbirlar tashkil etish lozimki, natijada talabalar o'zlari xohlagan ishga qo'l ursinlar, muvaffaqiyat hissini tushunib o'zlariga ishonchlari ortsin, axloqan barqaror bo'lib yetishsin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Davletshin M.G. Hozirgi zamon maktabining o'qituvchisi psixologiyasi. –T.: «O'zbekiston» 1999.
2. Nishonova Z.T. Pedagogik psixologiya va psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi. T.; 2015y
3. Saviya.uz

VOYAGA YETMAGAN O'SMIRLAR XULQIDAGI NUQSONLARNI KORREKSIYALASH – PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Xidirova Shoirra Sodiqjonovna
Farg'ona viloyati Bag'dod tumani 41 - maktab psixologi

Voyaga yetmagan o'smirlar xulqidagi nuqsonlarni korreksiyalash – psixologik muammo sifatida

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyalar faoliyatini takomillashtirish to'g'risida”gi qaroriga ko'ra, voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining oldini olish, jinoyatchilik va jamiyatga qarshi boshqa hatti-harakatlarga qarshi kurashni kuchaytirishga qaratilgan aniq choralar belgilangan bo'lib, bu jinoyatchilikni oilaviy munosabatlar va shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlari tizimidagi o'zaro uzviy aloqasi doirasida o'rganishni taqazo etadi. Delinkventlar va ijobiy xulqli o'smirlarning oila sharoiti o'rganilganda, delinkventlarning nomaqbul oilada tarbiyalanganliklari tasdiqlangan. Jinoyatchilikning kelib chiqishiga aloqador oilaviy va ijtimoiy omillar muammosiga bag'ishlangan tadqiqotlarning tahlili ko'rsatishicha, ikki o'zaro bog'liq omil orasidagi; a) funksional yoki xulq-atvoriga to'g'ridan-to'g'ri (bevosita) ta'sir qiluvchi shaxslararo jarayonlar va b) bevosita ta'sir qiluvchi, o'zida oila tarkibi hamda hajmini mujassamlashtirgan tizimli jabhalarni ajratish mumkin. Ma'lumki, har bir oilada bolalarni muayyan tarbiyalash usullarining o'ziga xosligi mavjud. Ushbu holatlarda ota-onalarning xulq-atvori alohida o'rin tutadi va bu bolaning ijtimoiylashuviga ta'sir etadi. Mazkur holatda oiladagi tartib-intizom tadbirlari alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, delinkventlar va tajavuzkor xulqli farzandlari bor oilalardagi tarbiya usullari o'rganilganda, ota-onaning kayfiyatiga ko'ra, ko'p hollarda qattiqo'llik, jazolash, ota-onalik mehrining —tansiqligini namoyon qilish kabilar qayd etilgan. Biroq bu g'ayriijtimoiy rivojlanishga sabab bo'luvchi tarbiya usullari haqiqiy baholash mezoni uchun to'liq asos bo'la olmaydi. Tarbiya ta'sirining uzluksizligi, usuli va uning mohiyati atrofdagi ma'lumotlarni umumlashtirib, ayrim yondashuvlarda jazo va rag'bat usullari samarali ekanligi, kuch ishlatishdan ko'ra, kattalik mavqei kuchi, jismoniy kuch ishlatish yo'li bilan jazolash, tanqid va qo'rqitish,

moddiy manfaatlardan mahrum qilish, mehr tanqisligi, jismoniy kuch ishlatmay turib bolasining xulq-atvori boshqalar uchun keltirishi mumkin bo'lgan zararni xaspo'shlash orqali tushuntirish kabilarning quvohi bo'lishi mumkin. Delinkvent xulqli farzandi bor oila a'zolarining o'zaro munosabatlarida rad etilganlik va befarqlik kabilar ko'proq ko'zga tashlanadi. Longityud tadqiqotchilarning ko'rsatishicha, ota-ona orasidagi doimiy nizolar, urush-janjallar, o'zaro xusumat, shuningdek, mustahkam bo'lmagan nikoh delinkventlar xulqida yoshligidanoq o'z asoratlarini ko'rsatadi. Jinoyatchilarning ota-onalarida jiddiy ijtimoiy nuqsonlar kuzatiladi. Bunday ota-onalar o'z farzandlarining ijtimoiy tarbiyasiga, ularga nisbatan kam e'tibor beradilar. Ayni vaqtda farzandlar tomonidan ham shunday munosabat kuzatiladi va hakazo. Ushbu holatlarga sof psixologik nuqtai nazardan e'tibor berilsa, har qanday huquqbuzarlik, har qanday jinoiy faoliyatning alohida turi sifatida talqin qilinib, unda inson ijtimoiy faolligini belgilovchi va o'ziga xos qonunbuzarlik shaklida ifodalanuvchi uning psixik holati, shaxsning motivatsion jabhasi, individual-psixologik sifatlari, psixikasining xususiyatlarini, subyektning ijtimoiy qadriyatlarga munosabatlarida o'z ifodasini topadi. S.L.Rebinshteyn fikricha, "Inson faoliyatining o'ziga xos xususiyati uning anglanganligi va maqsadga qaratilganligidir", zero, unda inson o'z maqsadlarini amalga oshiradi, o'z fikrlari va g'oyalarini haqiqatga aylantirishi uchun harakat qiladi. Faoliyatda inson o'zini shaxs sifatida namoyon etadi va uning psixik sifatlari hamda shaxslilik xususiyatlari ifodalanadi. Faoliyatning alohida belgisi uning predmetlilik (o'z predmetiga egaligi) hisoblanib, ya'ni har qanday faoliyat, hattoki, qonunbuzarlik ham aniq maqsadga yo'naltirilgan o'zining to'liq ma'naviy mazmuniga egadir. Faoliyatning subyekt bo'lmish inson ijtimoiy faoliyatida ham faol ishtirok etib, ijtimoiy qadriyatlar tizimi va o'zgalarga nisbatan muayyan yondashuvga ega bo'ladi. Ushbu qonuniyat bosqichida faoliyat yangi maxsus ko'rinish sifatida xulq-atvorga aylanadi.

Shunday qilib, xulq – inson xatti-harakati, atrof-muhit bilan o'zaro aloqasi jarayoni, uning tashqi (xatti-harakat) va ichki (psixik) shartlangan faoliyatning tashqi ifodalanishidir. Xulqda jamiyat tomonidan qabul qilingan urf-odatlar, axloqiy, ma'naviy va huquqiy me'yorlar o'z ifodasini topadi. Subyektning shaxslilik xususiyatlari uning xulqiga ko'ra belgilanadi. Jinoiy xulqda ham yuqoridagi jihatlarning barchasi ishtirok

etadi, faqat uning sharti shundaki, jinoiy xulq huquq me'yorlari bilan nizoga kirishadi. Jinoiy xulqning g'ayriijtimoiy yo'nalganligini jinoiy xulq sodir etilishidagi turli shakldagi aybdorlik, jinoiy g'arazning amaliy tatbiqi, maqsadga erishish vositasini tanlash, qarorga kelish, motivatsiya jarayonlarini tahlil qilish orqali aniqlandi. Faoliyatning birligi harakat hisoblanib, uning yordamida u yoki bu faoliyat amalga oshiriladi. Harakat umumlashmasi muayyan faoliyat turini tashkil etadi. Harakatlarning asosida maqsad paydo bo'lishi bilan subyektning motiviga qiziqishlar va turli ehtiyojlar ko'rinishidagi istak yotadi.

Xuddi shu bois, ba'zan hirs - havasning niqoblanishi natijasida jinoyatning sirli motivini oydinlashtirish qiyinlashadi. Masalan, sodir etilgan jinoyat ishtirokchilaridan eng ko'p manfaatdor shaxsni ajratish, gumon qilinayotganlarning qiziqishlari va ehtiyojlari darajasini aniqlash, ularning jinoyat doirasidagi statusi va hakazolar kabi bir qator savollarga javob topishda qiyinchilik tug'diradi.

Motivlarning shakllanishida, maqsad qo'yishning psixologik mexanizmlari katta ahamiyatga ega. Harakat maqsadi motivlar bilan o'zaro solishtirilganda, uning o'z predmetiga egaligi yaqqol ko'zga tashlanishi tufayli farqlanadi. Shaxsning ehtiyojlari, intilishlari, qiziqishlari va motivlari uning faoliyati maqsadlari bir-biriga bog'liqligi bilan uyg'unlashadi.

Shunday qilib, deviant xulq-atvor mexanizmlari tahlilida quyidagi omillar: subyektga xos individual-psixologik, individual-tipologik xususiyatlar, uning dunyoqarashi, qadriyatlarini, yoshlarning salbiy vaziyatga tushguniga qadar yashagan ijtimoiy-psixologik muhit katta ahamiyatga ega.

Mamlakatimizda milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan, jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishga qodir, jismoniy va ma'nan yetuk avlodni kamolga yetkazishda alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu ezgu- maqsadlar Prezidentimizning "Farzandlarimiz bizdan ko'ra bilimli, - kuchli, dono va albatta, baxtli bo'lishlari shart!" degan so'zlarida mujassamdir.

O'smirlik davrida yengil-yelpi, o'ta emin-erkin hayotga o'rgangan shaxslarda asosan bezorilik va firibgarlik bilan bog'liq xatti-harakatlar ko'p uchraydi. Bu o'zboshimchaliklarning vaqtida oldi olinmas ekan, ulg'ayganida ular katta ishlarga ham

qo'l urishi turgan gap. "Ko'chat niholligida egiladi, bola yoshligidan tarbiyalanadi" deyishadi.

Abdulla Avloniy "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokatmasalasidir" degan gaplari qariyb bir asrki o'zining zalvorini yo'qotgani yo'q, fikrimizcha yo'qotmaydi ham. Chunki, o'smirlik yoshiga kelib shaxs shakllanayotgan bir davrda xulqdagi og'ishlarning asosiy sabablaridan biri bu tarbiyadagi xatolar va noto'g'ri tarbiya bo'lib topmoqda. Albatta xulq og'ishiga yana bir qator sabablar ham yo'qemas, shunday bo'lsada oilaviy va pedagogic tarbiyada jiddiy e'tibor berish kerak bo'lgan xulq og'ishlikning oldini olish va bartaraf etishningasosi bo'lgan muhim jihatlar bor.

Farzandi sog'lom, har jihatdan komil inson bo'lib ulg'ayishini kim ham istamaydi deysiz. Shu ezgu maqsad yo'lida jamiyatimizdagi barcha kuch va imkoniyatlarni muvofiqlashtirish lozim. Zero, yoshlarga g'amxo'rlik ko'rsatish yurt va millat kelajagi to'g'risida qayg'urmoq demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A. Karimov. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. Toshkent. 2008.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni (1997 - yil 29 - avgustda qabul qilingan). Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston. 1997.
3. Abdurasulov R. Psixologning kundalik kitobi. Jizzax – 2005
4. G'oziev E.F. "Psixologiya". Toshkent 1994.
5. Voxidov M. "Bolalar psixologiyasi" T.: O'qituvchi. 1982 y.
6. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. 1-2 tom. T., Fan, 2002.
7. G'oziyev E.G'. Ontogenez psixologiyasi. – T.:Noshir. 2010.

O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH BO'YICHA TAVSIYALAR

Niyozova Mahbuba Istamovna
Buxoro viloyat Buxoro tuman 34 –maktab psixologi

Hozirgi kunda yoshlarimiz oldida turgan muhim vazifalardan biri o'z imkoniyatlari, qiziqishlari, qobiliyatlariga mos kasbni tanlashdir. Ma'lumki, kasb tanlash, kasbga yo'naltirish haqida qanchalik fikr yuritmaylik, maxsus testlarni ishlab chiqmaylik, baribir hayotda kim bo'lish kerakligini ota-ona ham bitiruvchi ham bilmaydi. Shu bois, bu muammoni samarali hal qilish maqsadida psixologlar quyidagi tavsiyalarga amal qilish zarurligini ta'kidlaydilar. Aksariyat kasb tanlash bosqichida bo'lganlar faqat bitta narsani bilishadi. Undan keyin nima qilish kerakligini umuman bilmasliklari barchamizga ayon. Shuning bilan birga qaror qabul qilish natijasida o'ziga xos qarama-qarshiliklar yuzaga keladi. Buning uchun sizga tanlagan kasbingizga mos yoki mos kelmasligingizni aniqlash maqsadida ishlab chiqilgan testlarni maslahat beramiz. Shuni unutmang, siz bir vaqtning o'zida 3-4 ta testdan o'tsangiz, ularning natijalari mutlaqo bir-biriga teskari bo'lishi mumkin. Bunday paytda siz kasbga yo'naltirish bo'yicha qulay testni tanlashingiz lozim. Psixolog E. Suslovaning fikriga ko'ra, test to'plami mazkur soha mutaxassislar tomonidan tayyorlanish hamda individual ravishda tanlashi kerak. Shuni esda tutish kerakki, test natijalariga "hukm" deb qarash kerak emas. Biz psixik xususiyatlar va intellektni hisobga olgan holda aniq bir faoliyat turiga nisbatan moyillik xususida fikr yuritamiz. Mazkur muammoni biroz osonlashtirish maqsadida siz mehnat faoliyati va undagi yo'nalishlar, istiqboli mavjud bo'lgan soha va mutaxassisliklar to'g'risida bilimlaringizni mustahkamlashingiz kerak. Har yili o'quvchilarni kasbga yo'naltirish bo'yicha kitoblar nashr qilib boriladi. Ularda siz hattoki, maktab o'quvchilari ko'pincha bilmaydigan kasblar bilan ham tanishishingiz mumkin. Ehtimol ulardan qaysi biridir sizning tanlovingiz bo'lishi mumkin. Maktabni bitirish arafasida o'spirin kasblar haqida xato va noto'g'ri tasavvurga ega bo'ladilar. Ko'pincha ular tanlagan kasblarini faqat ijobiy tomonlarini yoki aksincha salbiy jihatlarini ko'radilar. Buning uchun ota-onalar farzandlariga ko'p narsalarni aniqlab olishlari uchun yordam berishlari kerak.

Ba'zi soha mutaxassislari maslahat berganidek, o'zingiz uchun stol tayyorlashingiz mumkin. Sizni yuragingizga yaqin bo'lgan kasblarni vertikal ravishda va faoliyatingizda nimani xohlashingizni gorizontaal ravishda joylashtirishga harakat qiling. Jadvalni iloji boricha batafsil to'ldirishingiz kerak. Agar tanlagan kasb sohasi va ishga qo'yilgan talablar bir-biriga mos keladigan bo'lsa, "+", agar mos bo'lmasa "-" ishoralarini qo'yishingiz lozim. Shunday qilib, tanlovni amalga oshirishga yordam beradigan yoki tanlov doirasini va fikrlarni sezilarli darajada aniqlashga qaratilgan tasvir shakllantiriladi.

Shunday qilib, biz biror narsa to'g'risida qaror qildik yoki biror narsani tanladik. Endi siz o'zingizni sinab ko'rishingiz kerak. Buning uchun turli o'quv- guruhlar bo'lgan ko'plab ixtisoslashgan maktablar va kurslari mavjud bo'lib, ular sizga transport vositalarini mexanikadan tortib, tadbirkorlikkacha o'zingizni sinab ko'rish imkoniyatini beradi. Mazkur ta'lim muassasalarining aksariyat qismida darslar bepul amalga oshiriladi.

Ota-onangiz tomonidan beriladigan maslahatlar foydali lekin ularni fikri yakuniy qaror bo'lmasligi kerak. Psixologlarning ta'kidlashicha, biz ko'pincha atrof-muhitga, qarindoshlar, o'qituvchilar, do'stlarimizga e'tibor qaratamiz. Odatda bunday vaziyatda ikkita yo'ldan boramiz ya'ni ularning fikriga amal qilamiz yoki aksincha. O'zi o'smir uchun nima kerak? Masalan, ona butun hayot davomida o'qituvchilik faoliyati bilan shug'ullandi lekin u bu faoliyatidan allaqachon voz kechish kerak edi. Endi o'zi xohlagan narsasiga qizi orqali erishishiga harakat qiladi. Bunday vaziyatda qanday yo'l tutish kerak? Qarorni tinchlik yo'li bilan qabul qilishga harakat qiling. *Masalan*, raqs o'qituvchisi yoki ximiya o'qituvchiligidan qaysi birini tanlashingiz uchun ota-onangiz va do'stlaringizning maslahatlariga amal qiling. Baribir yakuniy qarorni o'zingiz qabul qilishingiz lozim. Siz o'zingizni ishingiz undagi imkoniyatlar qulayliklar shuning bilan birga farzandingiz uchun muvaffaqiyatli martaba haqida oldindan bashorat qilib gapirishingiz mumkin. Agar farzandingiz sizni yoki otasini kasbini davom ettirmoqchi bo'lsa bu juda yaxshi. Lekin majbur qilishning o'zi noto'g'ri.

Kasbga yo`naltirishning dastlabki bosqichida targ`ibotchilik ishiga o`quvchilarning o`zini faol jalb etish zarur. Bu shubhasiz ularning ishlab chiqarish va undagi kasblar bilan batafsil tanishishlari uchun zamin yaratadi.

Maktabda kasblarni targ`ib qilish vositalari sifatida, kasb tanlashga bag`ishlangan ma'ruzalar, suhbatlar anjumanlar, bahslar, tanlovlar, munozaralar, radio va televideniya orqali maxsus eshittirishlar uyushtirish, devoriy gazetalar chiqarish, maxsus ko`rgazmalar, bezashlardan foydalaniladi. Maktab yoshlari uchun tengdoshlari korxonalarining ishchilari va kasb- hunar kollejlari o`quvchilari bilan bevosita aloqalari juda foydali bo`ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI.

1. O'zbekiston Respublikasi Tashxis markazi "O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish" o'quv qo'llanmasi
2. Toshimov R. G'oziev Ye. G'. "Zamonaviy individual va guruh psixologiya". Toshkent, "Universitet" 1999y.
3. Ye.G'oziev, SH.V.Azizova "Tashkiliy psixologiya" Toshkent-1999y.
4. M.Rajabov "Eksperemental psixologiya metodlari to'plami".
5. M.G.Davletshin . Yosh davrlari va pedogogik psixologiya. T.2004
6. V.Karimova. Oila psixologiyasi. T.2007
7. www.Expert.psychology.ru
8. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish usullari ma'ruzalar matni

MUVAFFAQIYATGA ERISHISH YO‘LIDA

Olimova Zohida Ohunjon qizi
Furqat tumani 25- maktab psixologi

Muvaffaqiyatga erishish yo‘lida birinchi qadamni o‘zingiz tashlang, chunki bu faqat siz uchun kerak.

Maqsadingizga erishish uchun kerak bo‘lgan hamma narsadan foydalaning. Siz nimani xohlayotganingizni aniq bilishingiz kerak. Agar qiyinchiliklar paydo bo‘lsa, unda nima noto‘g‘ri bo‘lishi mumkinligini tahlil qiling. Nimani o‘zgartirish kerak. Sinab ko‘ring, harakat qiling, davom eting.

O‘zingizning harakatlaringizni tizimlashtirishga harakat qiling. Siz uchun vazifa ancha osonlashadi. Kundalik yuriting, bugun nima qilishingiz kerakligini, ertaga nima qilishni belgilang.

Rivojlannish uchun. O‘zingizning harakatlaringizni tashqi tomondan baholang. Siz samarasiz deb o‘ylagan tomoningizga e’tibor qarating.

Doimo vaqtni his qiling. Hamma narsani o‘z vaqtida bajaring. Uni behuda sarflamang.

Og‘ir mehnatdan qo‘rqmang. Agar siz mehnat qilishdan qochsangiz, muammo hal bolmaydi, bu faqat hissiy holatingizda salbiy ta’sir o‘tkazadi.

Barcha narsaga optimistik nazar bilan qaranq. Yaxshi kayfiyat va ishtiyoq bilan barcha masalalar tezroq va yoqimli tarzda hal qilinadi.

Tajribali odamlarning fikrlarini tinglang. Buning hech qanday yomon tomoni yo‘q, bu sizning maqsadlaringizga erishishda yaxshi rol o‘ynaydi.

Siz sevimli mashg‘ulotingiz (sport, musiqa, raqs, o‘qish va boshqalar) orqali 10% ga bo‘lsa ham allaqachon muvaffaqiyatga erishgansiz.

Maqsadni bosqichma-bosqich belgilash:

1. Maqsadni aniq bayon qilish;
2. Ushbu maqsadni yozib olish;
3. Maqsadga erishish uchun harakatlar rejasini o‘ylab ko‘rish va yozish;
4. Rejaga muvofiq birinchi qadamni qo‘yish;

5. Kelajakni maqsadingizga yoʻnaltirish;

6. Maqsadga erishgandan soʻng, oʻzingizga eʼtibor bering va dalda bering

Natijada nimaga erishishni xohlayotganingizni yozayotganda quyidagi qoidalarga amal qiling:

1) orzularingizni ijobiy maʼnoda ifodalang;

2) oʻta aniq boʻling: hidini, ovozin, tashqi koʻrinishini aniq tasavvur qilishga harakat qiling; sizning tavsifingiz qanchalik boy boʻlsa, maqsadingizga erishish uchun miyangizdan shunchalik yaxshi foydalanasiz;

3) natija haqida aniq tasavvurga ega boʻlishga harakat qiling: maqsadga erishganingizda aniq nima yuz beradi, shunda sizni kim oʻrab turganini his qilasiz, u qanday koʻrinishga ega boʻladi, umuman intilgan narsaga erishganingizni qanday bilib olasiz;

4) bunday maqsadlarni shakllantirish juda muhim, ularga erishish asosan sizga bogʻliq; Sizga tegishli boʻlgan narsa faqat sizniki boʻlishi kerak;

5) kelajakdagi mavjud maqsadlaringizning oqibatlari haqida bashorat qilib, ular boshqa odamlarga ziyon etkazadimi yoki yoʻqmi shu haqida oʻylang; natijalaringiz sizga ham, boshqalarga ham foyda keltirishi kerak.

Sherzod Shermatovning yoshlarga olti tavsiyasi

Xalq taʼlimi vaziri “Toshkent yoshlar forumi – 2020”da muvaffaqiyatga erishish boʻyicha yoshlarga oʻz tavsiyalarini berdi.

1. Oʻqigan, koʻrgan, eshitgan narsalaringiz haqida fikrlang, tanqidiy yondashing.

2. Fikrlaringizdan hosil boʻlgan qiziqishlar roʻyxatini tuzing.

3. Qiziqishlaringizni imkoniyatlaringiz boʻyicha saralang.

4. Eng muhim hisoblagan yoʻnali-shingizda erishishni istagan maqsadingizni qoʻying.

5. Maqsadga erishish uchun bosqich va muddatlarni oʻzingiz uchun belgilang.

6. Xato qilishdan va avval belgila-ganlaringizni oʻzgartirishdan qoʻrqmang.

Amaliy mashgʻulot:

1. Maqsadning aniq bayoni:

Maqsadning taʼrifi asosiy jihatdir, buning uchun siz oʻzingizga vaqt ajratib, qalam va qogʻoz oling, qulay oʻtirib olib miyangizda paydo boʻlgan fikrlar, istaklar, maqsadlarni yozishingiz kerak, shunda siz ustuvorlikni aniqlay olasiz.

1-mashq. Qog'ozni yarmini ikkiga bo'ling, varaqning yuqori qismida sizning his-tuyg'ularingizga va uyg'un hayotni tushunishga ta'sir qiladigan barcha yo'nalishlarni yozing. Masalan - oila, sog'liq, o'qish, sevimli mashg'ulotlar, pul va boshqalar.

Pastki qismda - doira chizib, uni yuqorida siz yozgan sohalarga ko'ra qismlarga bo'ling va nomlang. Soha ko'rsatilgan har bir satrni 0 dan 10 gacha kataklarga bo'ling. Bugungi kunda siz qoniqish hosil qilgan sohani 10 balli shkalada baholang. Keyin chiziqlarni ulang, nima bo'lishini ko'ring. Hayotingizning yagona maqsadini angladingizmi? Endi maqsadni aniq belgilash, vaqtni belgilash, ijobiy tomonga o'zgartirish kerak.

OTA-ONALARNING FARZAND TARBIYASIDAGI XATOLARI

*Abdunazarova Shahnozaxon To'xtasinovna
Farg'ona viloyati Furqat tumani 36- maktab psixologi*

Farzandingiz sizdan o'zini olib qochadimi? – siz uni bag'ringizga bosib quchmas ekansiz.

Farzandingiz sizga itoat qilmaydimi?- siz unga o'ta talabchansiz

Farzandingizni shaxsiyati zaifmi?-siz doim do'q po'pisa tarzda munosabatdasiz

Farzandingiz bahilmi?- siz u bilan sirdosh emassiz

Farzandingiz doim darg'azabmi?-siz uni maqtab turmas ekansiz

Farzandingiz boshqalarni hurmat qilmayaptimi?- siz u bilan baland ovozda muomala qilasiz.

Farzandingiz o'ziga ishonmaydimi?-Siz uni shijoatlantirmas ekansiz

Farzandingiz so'zlashishni bilmayaptimi?-siz u bilan jismingiz va qalbingiz birga bo'lgan tarzda suhbatlashmaysiz,

Quyda keltirilgan xatolarni bartaraf qilishimiz juda ham zarur.Sababi aynan bu xato tufayli ota-onalar o'z farzandlari bilan begonaday bo'lib qoladi. Keling shu xatoni atroflicha ko'rib chiqamiz.

Agar siz farzandingiz bilan suhbatlashayotib u gapirayotganda ko'zlariga qarab turib

ham hayolingiz boshqa ishlarda yursa va tezroq gapini tugataqolsachiya,qancha ishlarim turipti,shu kabi fikrlarga tez-tez kelib turgan bo`lsangiz demak,siz bolaga o`zingizni jismingizni majburlab e`tabor qaratib turibsiz ,bunday e`tiborni majburiy yoki farmal e`tabor deb ataladi.

Agar siz suhbat jarayonida ham jismingiz bilan,ham hayollaringiz bilan, emotsiyalaringiz bilan birga bir vujud bo`lib ishtirok etsangiz ana shunda haqiqatdan ham ruhan va jisman bir yerda farzandingiz yonida bo`lgan bo`lasiz.Nima deb o`ylaysiz bola ikki holatni bir-biridan ajrata olarmikan, farqiga borarmikan,albatta,ha ajrata oladi. Ko`p holatlarda ota-onalar farzandlari bilan faqat farmal muloqotga ya`ni axborot almashishga o`tib borayotganliklarini sezmay qoladilar.Bolada esa aksi farmal holatda ya`ni majburiy holatda o`tirgan ota-onani bola juda tez his qiladi va o`z o`zidan suhbat uziladi,bola ota-onasidan hafa bo`ladi negaligini aniq so`z bilan aniq so`z bilan ifoda etib bo`lmasada, yurakdan his qiladi,bora-bora munosabatlarda o`zaro samimiylik,ochiqlik ,o`zaro ishonch tuyg`ulari kamayib ikki yopiq qutiga o`xshab bir-birlariga yopiq holda ko`rinib qoladilar.Ular orasidagi suhbat informativ ya`ni axborot almashish ko`rinishida bo`lib o`tadi halos. Savollaringizga faqat ha ,yo`q, bilmayman degan javoblar bilan cheklanadilar, hissisiz va sovuq holat .O`z ichki kechinmalari bilan bo`lishmagan inson bora-bora boshqa bir insonning ichki kechinmalarini ham his qilmaydi,tushuna olmaydi,qabul qilmaydi,o`zi ham o`z navbatida o`zidagidagi hislarini bildiradi olmaydi chiqarib,ko`rsatib beraolmaydi.

Agar tana va ruh bir joyda bo`lgan holatda ,bu suhbtlarda vaqt va charchoq degan tushunchalar go`yo yo`qdek,har ikki tomon suhbatdan zavq oladi,haqiqatdan mazza qiladi,ochiq savollarga ochiq javoblar olinadi.Mana bu muloqotdan olingan zavqli his inson xotirasida baxtli lahzalar bo`lib muhrlanadi.Agar farzandingizga shunday lahzalarni hadya eta olgan bo`lsangiz,siz eng yaxshi ota-onasiz ,agar farzandingiz sizga shunday daqiqaqalarni bag`ishlarsa eng baxtli ota-ona bo`lasiz. Ishoning,hatto mavzu qanchalik muommoli bo`lsada,har ikki tomon bir-birlarini his etib eshita oladilar,axir muommoga duch kelmagan bola bormi?,adashmagan,qqilmagan bola bormi?shunday suhbatlarda tez va oson birga yechim topa oladi.Har qanday mommoni yechimini ham shunday suhbatlarda tez va

oson birga topa oladi. Xato qilgan tomon ham haqiqatdan pushaymon bo`ladi va aynan mana shu suhbat ta`siridan boshqa bu xatoni qaytarmasligiga ishonsa bo`ladi. Farzandingiz u bilan gaplashayotganda butun vujudingiz bilan, diqqatingiz bilan unga qarab turganingizni, tinglayotganingizni ko`rsa, his qilsa o`ziga nisbatan hurmatni his qiladi va mana shu hurmat boshqa joyda ham ota-onaning yuziga oyoq qo`ymasligiga sabab bo`ladi.

ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING SHAKILLANISHI VA QARASHLAR

Maxamatova Munisa

Jizzax viloyati Sh. Rashidov tumani 60- son IDUM psixologi

“Agar mendan sizni nima qiynaydi?” deb so`rasangiz, farzandlarimizning ta`lim va tarbiyasi deb javob beraman . Sh Mirziyoyev. Xalqimiz o`z oldiga ezgu va ulug` maqsadlar qo`yib, tinch-osoyishta hayot kechirayotgan, o`z kuchi va imkoniyatlariga tayanib, demokratik davlat va fuqorolik jamiyati qurish yo`lida ulkan natijalarni qo`lga kiritayotgan bir zamonda yashamoqdamiz. Mamlakatimiz qiyofasi, xalqimizning hayot tarsi izchil yuksalib, yaxshilanib bormoqda. Istiqlolimizning dastlabki kunlaridan boshlab tanlab olingan, taraqqiyotning «O`zbek modeli» degan nom bilan dunyoda e`tirof etilgan milliy rivojlanish yo`limizning amaliy samarali, bugunki kunda hayotimizning barcha soha va tarmoqlarida yaqqol ko`zga tashlanmoqda. Istiqloldan keyin ta`lim jarayonida qo`llanib kelinayotgan saboq berish, o`qish va tarbiyalashning yo`l-yo`riqlari, vosita hamda uslublari tizimiga o`zbek xalqining o`ziga xos xususiyatlarini, qadriyat va ma`naviyat durdonalarini kiritmasdan turib oliy maktabda o`qitish samaradorligini oshirish, uni takomillashtirish, sharqona tarbiya nazariyasini talabalar ongiga singdirish mumkin emasligi yaqqol ko`zga tashlanadi. Jahon madaniyati va maorifining ilg`or g`oyalaridan oqilona va unumli foydalanish bilan birga bir necha o`n asrlik tarixga ega bo`lgan, hatto unutilishi darajasiga borib qolgan milliy tuyg`u, milliy xarakter, milliy qiyofa milliy did va hokazolar iymon, e`tiqod, vatanparvarlik, soflik,

vijdonlilik, rostgo'ylik, mas'uliyat va burch xislarini tarkib toptirib bo'lmaydi. Ijtimoiy hayotdagi moddiy va ma'naviy qiyinchiliklarni yengishga xalqni o'rgatish uchun milliy qadriyatlardan, Qur'oni karimdan, hadislardan namunalar keltirish muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan dunyoviy tarbiya bilan diniy tarbiyaning ba'zi jihatlarini uyg'unlashtirish orqali iymonli, e'tiqodli insonlarni kamol toptirish zarur. Buning uchun milliy psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya ishlarini yo'lga qo'yish, bunda tarbiyaga asosiy e'tiborni qaratish va uning birlamchi ekanligini tan oldirish ayni muddaodir. Psixologiya — inson faoliyati va hayvonlar xatti-harakati jarayonida voqelikning psixik aks etishi, ruhiy jarayonlar, holatlar, hodisalar, hislatlar to'g'ri-sidagi fan. Psixologiyaning tadqiqot predmetiga sezgilar va idrok obrazlari, tafakkur va hissiyot, faoliyat va muomala kabi psixologik jarayonlar, kategoriyalar kiradi. Psixologiyaning asosiy vazifalari — psixika qonuniyatlarini, inson ruhiy holatlari shakllanishini filogenetik va ontogenetik taraqqiyot birligida ochishdan iboratdir. Mazkur vazifalar yechimini topishda Psixologiya bir tomondan, biologiya fani sohalari bilan, jumladan, fiziologiya bilan, boshqa tomondan esa, sotsiologiya, pedagogika, madaniyat tarixi, mantik hamda ijtimoiy fanlar bilan jips aloqaga kirishadi. Psixologiya eng avvalo, psixikaning insonga xos shakli bo'lmish ong va o'zini o'zi anglashni tadqiq etadi. O'zbekistonda Psixologiya 1928-yildan e'tiboran hozirgi Milliy universitetda fan sifatida o'qitila boshlandi. 1929-yil Xalq maorifi komissarligi qoshida Psixologiya labo-ratoriyasi ochildi. Keyinchalik pedagogika institutlarida Psixologiyaning bir necha sohalari bo'yicha talabalarga bilim berila boshlandi. 20-asrning 2yarmida M. Vohidov, M. Davletshin singari mahalliy kadrlar yetishib chikdi. Hozirgi davrda Psixologiya fanlari doktorlari V. Tokareva, E. G'oziyev, B. Qodirov, G'. Sho-umarov, R. Gaynutdinov, V. Karimova, Sh. Barotov, A. Jabborov, R. Sunnatovalar Psixologiyaning umumiy Psixologiya, pedagogik va yosh Psixologiyasi, ijtimoiy Psixologiya sohalari bo'yicha tadqiqot ishlarini amalga oshirmoqdalar. Ingliz faylasufi Dj. Lokk (1632 – 1704) yangi tug'ilgan chaqaloqni tabula rasa (toza yozuv tahtasi) ga qiyoslaydi hamda o'rgatish va hayotiy tajribani inson rivojlanishining asosiy sharti sifatida belgilaydi. Biologiyada davomiy yangilanishlar paydo bo'lish va rivojlanish jarayonini epigenez deb nomlaydilar. Falsafada va psixologiyada bu yo'nalishlarni empirizm va sensualizm deb nomlaganlar. Zamonaviy psixologiyada tadqiqotchilar

rivojlanish jarayonini tavsiflashga urindilar. Aksariyat hollarda metafora sifatida K. Uoddingt tomonidan taklif etilgan “epigenetik landshaft” iborasi qo‘llanilardi. Unga ko‘ra, rivojlanib boruvchi organizm tepalikdan pastga qarab dumalab ketayotgan va chuqurlikka tushib, undan chiqib ketishi qiyin bo‘lgan dumaloq sharga o‘xshatiladi. Rivojlanishning asosiy tamoyili, egallanishi lozim bo‘lgan natija turli usullar va yo‘llar bilan erishilishi mumkin. Bolaning psixologik rivojlanishiga o‘zgacha yondashuvni L.S. Vigotskiy taklif etgan. Uning fikricha, bola rivojlanishini preformlanmagan ya’ni nasliy dasturdan tashqari bo‘lgan rivojlanish shaklidek qarash lozim. Yosh psixologiya alohida predmet sifatida XIX asrning boshlarida vujudga kelgan bo‘lishiga qaramay, uning mustaqil fan sifatida rivojlanishi va qaror topish yuli ancha murakkab kechgandir. O‘tmishda ajdodlarimiz insonning psixologik qonuniyatlarini, muayyan ilmiy yo‘nalishda o‘rganmagan bo‘lsalarda, biroq allomalarning qo‘lyozmalarida mazkur holatlarning namoyon bo‘lishi, inson kamoloti borasidagi qimmatli fikrlari hozirgacha yuksak ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, Abu Nasr Forobiy pedagogika masalalarini va ular bilan bog‘liq bo‘lgan psixologik, fiziologik muammolarni ijobiy xal etishda insonni har tomonlama yaxlit va o‘zaro o‘zviy bog‘liq bo‘lgan qismlardan iborat, deb aytadi. Forobiy mavjudotni bilishda ilm–fanning rolini hal etuvchi omil deb biladi, uningcha inson tanasi, miyasi, sezgi organlari tug‘ilishda mavjud, lekin aqliy bilimi, ma’naviyligi, ruhi, intellektual va ahloqiy hislatlari, harakteri, dini, urf-odatlari, ma’lumoti tashki muhit, boshqa insonlar va shu kabilar bilan muloqotda vujudga keladi, inson o‘z faoliyati yordamida ularni egallaydi, ularga erishadi. Uning aqli, fikri, ruhiy yuksalishning eng yetuk maxsuli bo‘ladi, deb ta’kidlaydi. O‘qituvchi shaxsining psixologik xususiyatlari masalasida Abu Nasr Forobiy: “O‘qituvchi aql-farosatga, chiroyli nutqga ega bo‘lishi va o‘quvchilarga aytmoqchi bo‘lgan fikrlarini to‘la va aniq ifodalay olishni bilmog‘i zarur”, “O‘qituvchi va rahbarning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga o‘xshaydi, shu sababli o‘qituvchi eshitgan va ko‘rganlarining barchasini eslab qolishi, aql-farosatga, chiroyli nutqga ega bo‘lishi, o‘quvchilarga aytmoqchi bo‘lgan fikrlarini to‘la va aniq ifodalab berishni bilmog‘i lozim. Shu bilan birga o‘z or-nomusini qadrlashi, adolatli bo‘lishi lozim. Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bo‘ladi va baxt cho‘qqisiga erishadi”, deb ta’kidlaydi. Abu Rayxon Beruniy ta’lim va tarbiyaning maqsadi, vazifalari va mavqei,

inson, yosh avlodning rivojlanishi haqidagi fikrlari chin ma'noda insonparvarlik va insonshunoslik zamirida yaratilgan. Bilim va tarbiyaning tabiatga uygunlik tamoyillarini mutafakkirning barcha asarlarida kuzatish mumkin. U insonni tabiatning bir qismi deb ta'kidlaydi. Beruniy ta'lim jarayonining mohiyatiga chuqur kirib borib, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish asosida qurilgan o'qitish samarali bo'lishini uktiradi. Beruniy pedagogik ijodida inson va uning baxt-saodati, ta'lim-tarbiyasi, kamoloti bosh masala bo'lgan. O'rta asrda yashab, ijod etgan donishmand, tabobat ilmining doxiysi Abu Ali ibn Sino inson ruhiyati, tana va kalbning birligi, inson organizmining tuzilishi, undagi nerv faoliyati va ularning tarmoklanishi, holatlari haqidagi qimmatli ma'lumotlari hozirga qadar tibbiyotning muhim negizini tashkil etadi. Abu Ali ibn Sinoning fikricha: "...O'qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgo'y va bolani tarbiyalash metodlarini, ahloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo'lmog'i lozim. O'qituvchi o'quvchining butun ichki va tashki dunyosini o'rganib, uning aql qatlamlariga kira olmog'i lozim".

Yusuf Xos Xojib ijodining bosh masalalaridan biri - komil insonni tarbiyalashdir. U o'z asarlarida eng komil, jamiyatning o'sha davrdagi talablariga javob bera oladigan insonni qanday tasavvur qilgan bo'lsa, shu asosda u o'z tamoyillarini izchil bayon etadi. «Qutadgu bilig» («Saodatga yo'llovchi bilim») asari ta'lim va tarbiya, ma'naviy kamolotning yo'l-yo'riqlarini, usullarini, chora-tadbirlarini o'zida mujassamlashtirgan, ahloq va odobga doir ma'naviy manbadir. Abduraxmon Jomiyning «Bahoriston», «Xirandnomai Iskandari», «Tuhfat-ul-axror» va boshqa asarlarida ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya, kasb-xunar o'rganish, inson ijobiy fazilatlarini haqidagi fikrlari ifodalangan. Ta'lim va tarbiya jarayonida tarbiyachi va o'qituvchi shaxsi eng muhim omil bo'lganligi tufayli Nasriddin Tusiy "O'qituvchilarni tarbiyalash to'g'risida" degan asarida shunday ifodalaydi: "O'qituvchi munozaralarni olib borishni, rad etib bo'lmaydigan darajada isbot qilishni bilishi, o'z fikrlarining to'g'riligiga ishonishi, nutqi esa mutlaqo toza, jumalari mantiqiy ifodalanadigan bo'lishi lozim... O'qituvchi nutqi hech qachon va hech qaerda zaharxandali, qo'pol yoki qattiq bo'lishi mumkin emas. Dars paytida o'qituvchi o'zini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin...". Alisher Navoiyning «Xazoyin-ul-maoniy», «Maxbub-ul-qulub» va boshqa shu singari asarlarida yetuk, barkamol insonning ahloqi, ma'naviyati, o'zgalarga munosabati,

iste'dodi va qobiliyati to'g'risida qimmatli mulohazalar yuritilgan. Ana shu psixologik mezonlar ijtimoiy adolatning karor topishi uchun muhim ahamiyatga ega ekanini ta'kidlangan. Shu bilan birga o'qituvchi mehnatini xolisona baxolab: "Agar shogird podsholikka erishsa ham, unga (muallimga) qulluq qilsa arziydi", deydi, bu orqali ta'lim va tarbiya jarayonidagi o'qituvchi shaxsining markaziy shaxs sifatida ko'radi. Shuningdek, Navoiy asarlarida yosh avlodni barkamol inson sifatida shakllanishida otanonaning roli, ayollarning iffatliligi, kishilarning kamtarligi haqidagi fikr-mulohazalari alohida o'rin egallaydi.

Navoiy «Hamsa»sining har bir dostonida bukilmas iroda, qat'iyatlilik, itoat, insonparvarlik tuyg'ulari, ijodiy hayolot, insonning murakkab ichki kechinmalari mohirona yoritilgan. Shuningdek, bu borada Mahmud Qoshg'ariy, Ulug'bek, Naqshbandiy, Ogahiy singari buyuk Sharq mutafakkirlarining yoshlar tarbiyasiga, o'qituvchi, tarbiyachining jamiyatdagi o'rni, ahloq-odob, fe'l-atvor, oilaviy xayot, shaxslararo munosabatlarga doir qarashlari ularning asarlarida ravon va ixcham bayon etilganligini ta'kidlash mumkin. Rossiyada inqilobgacha bo'lgan davrda madaniyat gumanizm, shaxs va bolaning ichki dunyosiga qiziqish g'oyasiga asoslangan edi. Buni L.N.Tolstoyning "Bolalak", "O'smirlik", "O'spirinlik" asarlarida ko'rish mumkin. XIX – asrning 60- yillarida siyosiy va iqtisodiy islohotlar natijasida madaniy va ilmiy sohalarga qiziqish ortdi hamda ularni rivojlantirishga ehtiyoj tug'ildi. Rossiya psixologiyasining doimiy e'tiborida shaxsning odob ahloq me'yorlari sohasining rivojlanishi turardi. Bu davr olimlari N.I.Pirogov, K.D.Ushinskiy, P.D.Yurkevich, N.X.Vessel bola shaxsini o'rganilishi va rivojlanishini fanlararo kompleks (psixologik, fiziologik, tibbiy va boshqalar) tarzda o'rganish lozimligi muammosini ilgari surganlar. N.I.Pirogov birinchi bo'lib tarbiyaning amaliy emas, falsafiy ahamiyatga egaligi, insonni ruhini tarbiyalash muhimligini e'tirof etgan. U bolalar psixologiyasini o'rganishni, tushunishni o'ziga xosligini o'rganish shartligini ta'kidlagan. Bolalik o'z qonunlariga ega va ularni xurmat qilish kerak: "Agar bolalar jamiyat qonun – qoidalarini buzish huquqiga ega bo'lmasalar, bizning ham o'z navbatida bolalar dunyosining qonunlarini buzishga haqqimiz yo'q". Shu orqali bolalar psixologiyasini o'rganish, bolalarning yoshga bog'liq xususiyatlari, ularni aniqlash, ta'sir etuvchi

omillarni o‘rganish muammosiga katta turtki bo‘ldi. Bu davrda yosh va pedagogik psixologiya o‘rganilishi shart bo‘lgan o‘z muammosiga ega, mustaqil fan sifatida o‘rganiladigan, ilmiy ahamiyat kasb etuvchi fan sifatida shakllandi. Uning muhim yo‘nalishlariga: umumiy qonuniyatlarni o‘rganish, bolalar rivojlanishining individual xususiyatlaridagi farqlar, bolalar tarbiyasidagi dastlabki shart – sharoitlar, bilish jarayonlari metodlarini ishlab chiqish, bolalar psixikasidagi o‘ziga xosliklarni o‘rganish kiradi.

XIX-asrning 70- 80 yillariga kelib, tadqiqotning ikki yo‘nalishi: ota – onalarning o‘z bolalarini kuzatishi (bolalar rivojlanishini kundaliklarga qayd etish) va olimlar tomonidan bolalar rivojlanishini (ma‘lum bir dasturga tayanib) o‘rganish vujudga keldi. Bolalarning psixologik va fiziologik rivojlanishi, aqliy mehnat qilishning zaruriy shart – sharoitlari va bilish faoliyatlari rivojlanishi, hulq – atvor me‘yorlarining o‘zlashtirilishi kabilar tadqiq etiladi (P.F.Kaptereva, P.F.Lesgaft, I.A.Sikorskiy, N.N.Lange kabilarning ishlarida kuzatiladi). Bolalar rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini o‘rganish jarayonida shaxsning bilish jarayonlari: xotira, diqqat, tafakkur, hayol va boshqalarning rivojlanishini o‘rganishga yordam beruvchi ma‘lumotlar to‘plangan. Alohida ahamiyat bolalar psixikasining rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatuvchi nuqtaning rivojlanishiga berildi. Eng zarur ma‘lumotlar bolalarning fiziologik rivojlanishini o‘rganish natijasida yig‘ilgan (I.Starkov). O‘g‘il bolalar va qiz bolalarning psixologik xususiyatlari o‘rtasidagi tavofutlarni aniqlashga harakat qilingan (K.V. Yedniskiy). Bolalar psixikasini o‘rganish o‘zini o‘zi kuzatish metodini inkor etib, yangi metodlardan foydalanishni taqazo etdi va psixologiya sohasiga eksperiment metodini kirib kelishiga stimuly bo‘lib xizmat qildi. Tadqiqot jarayonida eksperiment metodidan foydalanishni birinchi bo‘lib 1879 – yilda I.A.Sikorskiy boshladi. Lekin undan foydalanish ilm – fan dunyosida yaxshi qarshi olinmadi. 1880 – yillar o‘rtalariga kelib psixologik laboratoriyalar joriy etilganidan so‘ng, eksperiment metodi rus psixologiyasida o‘z o‘rniga ega bo‘ldi. Fanning rivojlanishida genetik yondashuvning ahamiyati katta. P.F.Kapterevning fikricha, “Hozirgi zamonda rivojlanish tushunchasi fan miqyosida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Har bir sohada u yoki bu hodisalar rivojlanishi o‘rganiladi, ularni kelib chiqishini o‘rganmay turib, ma‘lum voqea – hodisani chuqur

o‘rganib bo‘lmaydi. Bolalar tarbiyasiga nisbatan ham huddi shunday qarash mavjud. Bolalarga nisbatan samarali ta’sir ko‘rsatish, imkoniyatlarini mustahkamlash uchun avvalo ularning rivojlanish tarixini yaxshi bilish zarur”. Bolalar psixologiyasini bilish, uning kelib chiqishi va rivojlanishi shaxsni bilishda falsafiy savollarga javobini topdi. Bolalar rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari borasida ma’lumotlar va aniq dalillar to‘planganidan so‘ng, bolalar rivojlanishining me’yori, umumiy qonuniyatlarini o‘rganish savoli ilgari suriladi.

Bolalar rivojlanishining asosiy xususiyatlari haqida umumiy qoidalar shakllantirildi: Rivojlanish bosqichma – bosqich va izchil davom etadi. Umuman olganda, u o‘z ichiga faqat olg‘a borishni nazarda tutadi. Ammo bir chiziqda ketmaydi, bu chiziqdan chetlanish va to‘xtab qolishlar ham kuzatiladi. Jismoniy va ruhiy rivojlanish o‘rtasida uzviy aloqadorlik mavjud. Bunday uzviy aloqadorlik aqliy, emotsional va irodaviy sifatlar o‘rtasida ham kuzatiladi. To‘g‘ri tashkil etilgan tarbiya va ta’lim jarayonlari barkamol va har tomonlama rivojlanishga asos bo‘ladi. Rivojlanish jarayonida muayyan tana a’zolari va psixologik faoliyatning ba’zi taraflari ishtirok etadi, ammo hammasi barobar emas va ishlash tezligi va tempi ham bir hil emas. Rivojlanish o‘rta me’yorda kechadi, lekin turli sabablarga ko‘ra tezlashib ketishi yoki aksincha sekinlashishi mumkin. Rivojlanish to‘xtab qolib, kasallikka ham aylanishi mumkin. Bolalarning kelajakdagi rivojlanishi haqida erta prognoz qilish mumkin emas. Maxsus qobiliyatlar umumiy rivojlanishga tayangan bo‘lishi lozim. Bolalar rivojlanishi haqidagi ma’lumotlarni sohtalashtirmaslik kerak, har bir yosh davriga o‘z rivojlanish bosqichlarini bosib o‘tish imkonini yaratish zarur. Bolalarning umumiy rivojlanishi, sog‘lom va kasal bolalarni parvarishlash uchun tavsiyalar, bolalarni oilada va maktabda tarbiyalash, jismoniy, aqliy, emotsional, irodaviy va ruhiy rivojlanish borasida haqida ma’lumotlar beruvchi qo‘llanmalar ishlab chiqildi. XIX – asrning oxiriga kelib psixologlar va pedagoglar o‘z urinishlarini birlashtirib, amaliy maktab hayotiga tadbiq etdilar. “Birinchilar (psixologlar) tadqiqot o‘tkazish uchun ma’lumotlar yetarli bo‘lmasa ham, tadqiqot o‘tkazish uchun zarur bo‘lgan nozik metodlarga ega; ikkinchilar esa ma’lumotlar bazasiga egalar, lekin ularni to‘liq anglash, tadqiq etish va baholash imkoniyatiga ega emaslar”, - A.P. Nechaev ta’kidlagan va pedagog hamda

psixologlarning hamkorlikdagi faoliyatini ma'qullagan. XX asr boshlarida rus yosh va pedagogik – psixologiyasi, butun dunyo psixologiya fanlari bilan yaqin aloqaga kirishdi. Rus olimlari uzluksiz G'arb mamlakatlaridagi bo'layotgan yangiliklarni kuzatib va o'rganib bordilar, o'z eksperimental mahoratlarini horij laboratoriyalarida oshirib bordilar, ko'pgini ilmiy ishlar rus tiliga tarjima qilindi va rus jurnallarida bosib chiqarildi. O'z navbatida rus psixologlarining tadqiqotlari, kuzatishlari horij jurnallarida ham nashr etildi. Masalan, I.A. Sikorskiy, A.P. Nechaev va boshqalarning ishlari keng ommalashdi. Rus psixologlari butun dunyo olimlarini qiziqtirayotgan muammolar yuzasidan o'z izlanishlarini olib bordilar. XX asr boshlarida yosh psixologiyasi faning rivojlanishi muammosi ilmiy asosalarga tayangan holda olib borildi. Bu sohadagi tadqiqotlar rus pedagogik – psixologiyasida yetakchi o'rinni egalladi. Bu muammoni o'rganishga turli soha mataxassislari, eng kuchli nazariy bilim sohiblari, xususan, V.M.Bexterev, P.F.Lesgaft, I.P.Pavlov va boshqalar. Muammoni nazariy va amaliy jihatdan o'rganish uchun kuchli psixologlar jamoasi shakllandi. Ular qatoriga P.P. Blonskiy, P.F. Kapterev, A.F. Lazurskiy, N.N.Lange, A.P.Nechaev, M.M. Rubinshteyn, N.E. Rumyansev, I.A. Sikorskiy, G.I. Chelpanov va boshqalar. Ularning tashabbusi bilan maxsus kadrlarni tayyorlovchi, ilmiy – tadqiqot ishlari olib boruvchi ilmiy markazlar tashkil etildi. Jadal nazariy va amaliy, metodologik, ilmiy faoliyatlar olib borish ishlari boshlandi. Ba'zi ta'lim muassasalarida bolalar rivojlanishini o'rganishga yordam beruvchi laboratoriyalar, to'garaklar, alohida xonalar tashkil etildi. Nashriyotchilik ishlariga asos solindi. XX asrda yosh va pedagogik psixologiya sohasida nashrlar soni ortdi. Bolalar va pedagogik psixologiya fanlariga bag'ishlangan ilmiy anjumanla va konferensiyalar tashkil etildi. Ilmiy va ijodiy izlanishlar natijasida nazariy va ob'ektiv metodikalar yordamida olingan amaliy ma'lumotlar to'plandi. Yosh va pedagogik psixologiyaning fanlararo tizimda mustaqil fan sohasi bo'lib shakllandi va o'zining ilmiy tadqiqot metodlariga ega bo'ldi. Bir qator ilmiy tadqiqot metodlari shakllantirildi. Kuzatish metodi kuzatish natijasida olingan ma'lumotlar “kundalik”ka qayd etiladi, bolaning rivojlanishini kuzatish borasida maxsus dastur va reja tuziladi. Eksperiment metodi amaliy empirik tadqiqotlarga asoslanadi. Tabiiy eksperiment aynan bolalar psixologiyasini o'rganish uchun mo'ljallangan

(A.F.Lazurskiy). Test metodi ham keng muhokamaga qo'yildi va boshqa metodlarni ham ishlab chiqila boshladi. Bolalarning psixologik xususiyatlari haqida ularning chizgan rasmlari orqali ega bo'lish imkonini berdi.

Bu davrning asosiy tadqiqotlari yo'nalishlari – har tomonlama yetuk va barkamol shaxsni shakllanish bosqichlari va mutaxassislarni o'qitish tizimini takomillashtirishdan iborat ed. Hozirgi zamon Psixologiyasi ko'p tarmoqli psixologik bilimlar tizimidan iborat fan hisoblanib, o'zining tadqiqot predmetiga ega bo'lgan ko'plab sohalardan tashkil topgan: umumiy Psixologiya, aviatsiya Psixologiyasi, harbiy Psixologiya, differensial psixologiya, psixofiziologiya, muhandislik psixologiyasi, kosmik psixologiya, huquq Psixologiyasi, tibbiyot Psixologiyasi, neyropsixologiya, patopsixologiya, pedagogik psixologiya, mehnat Psixologiyasi, sport Psixologiyasi, max-sus Psixologiya, ijodiyot Psixologiyasi, menejment Psixologiyasi, marketing Psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, yosh psixologiyasi, tashkiliy Psixologiya, din Psixologiyasi, oila Psixologiyasi, Psixologiya tarixi, genetik Psixologiya, amaliy Psixologiya, eksperimental Psixologiya, kasb Psixologiyasi, psixolingvistika, siyosiy Psixologiya va boshqa Psixologiyaning tarmoqlarga ajralishining asosiy sababi uning tarkibida tatbiqiy sohalar vujudga kelishidir. Psixologiya sanoatda, jamiyat boshqaruvida, ta'lim tizimida, sog'liqni saklash, madaniyat, sport, transport, radio, televideniye va boshqa tuzilmalarda muhim masalalarni hal qilishda faol ishtirok qilmoqda. Psixologiya erishgan yutuqlari shaxs imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va ularni harakatga keltirishda alohida ahamiyat kasb qilmoqda hamda shu asnoda mehnat samaradorligini oshirishga ta'sir o'tkazmoqda. Zamonavy Psixologiyada elektron-hisoblash texnikasi, elektr va kimyoviy vositalar yordami bilan psixikani chuqur o'rganish kabilar qo'llanilmoqdai.

Foydalanilgan adabyotlar:

1. Prizident Sh Mirziyoyev nutqi 2020
2. Abramova G.S. Amaliy psixologiyaga kirish. - Ikkinchi nashr. to'g'ri va qo'shimcha - M.: Akademiya, 1994 yil.
3. "Psixologiya va pedagogika" kitobidan. Muallif Rejepov Ildar Shamilevich

XULQI OG'ISHGAN BOLALAR BILAN ISHLASHDA PSIXOKORREKSION FAOLIYATNING O'RNI

Boltaboyeva Zulfiya Muhtorjonovna
Namangan viloyati Norin tumani 34-IDUM psixologi

Bugungi kunda barchamiz deyarli har kuni ijtimoiy istalmagan axloqning turli-tuman ko'rinishlari - tajovuzkorlik, zararli odatlar, qonunga zid harakatlar bilan to'qnashamiz. Shu kabi muammolar bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar ko'p yillardan beri qator savollarga javob izlamoqdalar. Maktab ijtimoiy pedagogikasining asosiy muammosi - xulqi og'ishgan bolalar hisoblanadi. 12-16 yoshli o'g'il-qizlarimizda xulqiy og'ish turlari ayrimlarida namoyon bo'ladi. Biz ularni tarbiyasi og'ir bolalar deyishimiz ham mumkin. Bu davrda bolada ijtimoiy maqomida o'zgarishlar ro'y beradi, ota-onalar va ustozlar tomonidan unga talablar kuchayadi. Chunki ular ham bolada ayrim o'zgarishlarni sezadilar. Bola o'zini tutishi, muomalasi va harakter hususiyati, darsdagi faoliyati orqali yaqqol aks ettirib qo'yadi. Xulqida og'ishlar mavjud bolalarni fanda deviant deb yuritiladi.

Deviantlik, og'ishgan xulq, tarbiyasi og'ir bolalarga psixologlar, shifokorlar, pedagoglar, huquqni himoyalovchi organlar xodimlari, sotsiologlar, faylasuflar jonli qiziqish uyg'otib kelgan. "Tarbiyasi og'ir o'smirlar" xulqi mavzusi sohalararo va munozarali xarakterga ega. Atamaning "og'ishgan xulq", ya'ni "ijtimoiy me'yor" tushunchasi bilan payvasta ekanligi muammoni ko'p marotaba murakkablashtiradi, chunki me'yorning chegaralari o'ta shartli, insonda esa barcha ko'rsatkichlar bo'yicha absolyut me'yorning o'zi mavjud emas.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar bilan ishlashda xulqi og'ishgan bolalar hissiy va jinsiy tomondan tez rivojlangan bo'ladi. Ta'limda bunday bola bilan ishlash ma'suliyat va maxsus texnika, ko'nikmani talab etadi.

Tarbiyasi qiyin o'smirlar xulqini korreksiya qilish bo'yicha pedagoglar oldiga qo'yilgan vazifalarning bajarilishi o'qituvchidan muayyan darajadagi psixologik bilimlarning bo'lishini talab etadi. Biroq tarbiyasi qiyin o'smir – psixokorreksion jarayonning yagona ishtirokchisi emas. Tarbiyasi qiyin o'smiringa psixologik hamkorlik

qilish tizimli xarakterga ega bo'lib, o'smir shaxsi ichidagi har qanday tuzilmalar, maktab modelining har qanday bo'limlari, oila ichidagi o'zgarishlar bir-biriga ta'sir ko'rsatadi. Birining o'zgarishi boshqalarining o'zgarishiga olib keladi. Psixologning va pedagogning tarbiyasi qiyin o'smirlar "men timsoli" ni korreksiya qilish borasidagi kasbiy faoliyati samaradorligi ko'p hollarda psixolog va pedagogning kasbiy pozitsiyasi, shuningdek pedagoglar tomonidan o'smir shaxsiga qaratilgan nazoratning qanday tarzda olib borilishiga ham bog'liq. " Tarbiyasi og'ir" bolalar bilan ishlash azaldan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ko'pgina olimlarning fikriga ko'ra (Dubinin N.P., Sergeev B.F. va boshqalar) shaxsning genetik xususiyatlari, tug'ma kasallik va xususiyatlar ham uning xulq-atvoriga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatar ekan. Shu bilan birga, bu muammoning kelib chiqishiga bir qancha tashqi sabablar ham ta'sir qilishi mumkin. Masalan, televizor , kompyuter, internet axborotlari, kattalarning e'tiborsizliklari, oiladagi krizis va boshqalar. Mazkur omillarni inkor etmagan holda ushbu muammoning asosiy sabablarini bolaning psixik shakllanishidan ham qidirish mumkin.

Tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixokorreksiya ishlari olib borish, og'ish holatlarini tuzatishda qo'l keladi. Korreksiya – tuzatish, to'g'rilash ma'nosini anglatib, nuqsonli bolalarning ruhiy va jismoniy taraqqiyotidagi nuqsonlarni pedagogik-psixologik usullar hamda amaliy tadbirlar yordamida qisman yoki butunlay tuzatishdir. Korreksiyalashning aniq maqsadi, vazifalari, usullari, olib boriladigan jarayonning joyi bolaning ruhiy taraqqiyotidagi nuqsonlar va alohida xususiyatlariga qarab har bir o'quvchida turlicha belgilanadi, shu asosida tartib bilan amalga oshiriladi. O'quvchi bilan olib borilgan suhbat gohida samarasiz bo'ladi, chunki bola suhbat chog'ida ko'plab vaziyatlarni yashiradi, gapirgisi kelmaydi. Psixolog uni bu vaziyatda majbur etolmaydi. Ammo psixokorreksiya jarayonida esa, o'quvchi ko'proq hollarda guruhda tashkil etilgan korreksiyada ishtirok etsa, u o'zini bu jarayondan chiqarib ola olmaydi.

Korreksiya jarayonini tashkil etishda amaliyotchi psixolog bolaning xulqidagi og'ishga sabab bo'luvchi omillarni aniqlashi, uning ildizi topishi, oilasi va kim bilan kunni ko'p birga o'tkazishi, aqliy tomondan sog'lomligi, temperamenti, qiziqishlarini aniqlab olishi lozim. Shaxsning shakllanishi hamda rivojlanishidagi kamchiliklarni

tuzatish va og'ishlarni bartaraf etish, o'quvchilar muomalasi va xulq-atvordagi buzilishlarni korreksiyalash, shaxsning psixik rivojlanishi uchun zarur sharoitlar yaratish lozim. Korreksiya jarayonida quyidagilar olib boriladi:

-Psixik jarayonlar o'rganiladi.

-Salbiy fikrlar, munosabatlar o'rganiladi.

-Ijtimoiy ustanovkalar o'rganiladi.

Qiziqishlar, hoxish-istaklar o'rganiladi.

-Oiladagi muhit, tendoshlari bilan munosabati, uni o'rab turgan aura o'rganiladi.

Olib borilgan ishlar natijasi ko'rib chiqilib o'quvchining xulqida qanday og'ish mavjudligi, uning og'ish ildizlari topiladi. Oilada unga bo'lgan munosabat, muhit, kelib chiqishi, e'tibor, ota-onaning farzand tarbiyasidagi ayrim xatolari, bola o'zini qanday his etishi, nega bu yo'lni tanlagani o'rganiladi. Olingan natijalar asoslanib o'quvchi bilan korreksiya jarayonlari davom ettiriladi. O'quvchidan birinchi navbatda "Tarbiyasi qiyin o'smirlar" metodikasi olinib, shu asosida shaxsning xususiyatlari o'rganiladi.

Ma'lumki, tarbiyasi og'ir o'smirlarning o'zligini anglashda "Men" timsoli alohida o'rin tutadi. Shuningdek, "qiyin"lik muvaqqat o'zgarishlar xususiyatlarini tark etib, patologik shakllanishlarni vujudga keltiradi. O'zi va o'zidagi tarbiyasi qiyinlikni anglagan o'smir psixologik himoya tizimini to'g'ri tashkil qilish uchun "Men" tizimining tarkibiy qismlari, tashkil etuvchilari haqidagi zamonaviy psixologik tadqiqotlarni bilish talab etiladi. O'smir xulqidagi og'ishlar uning shaxsiyatidagi muayyan o'zgarishlarga sabab bo'lib, undagi o'zgarishlar "o'zini yo'qotish" va qayta "o'zini topish" tarzida kechadi. Bu jarayonni barchasi esa psixolog tomonidan korreksiya jarayonlarida tartib bilan olib boriladi. Psixokorreksiya jarayoning qulaylik tomonlari tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan ishlashda juda samarali natija beradi. U ko'p vaqt talab etmaydi, jamoada trening tarzida tashkil etish ham mumkin. Bunda o'quvchilarning kayfiyat ko'tarilishi, salbiy xususiyatlardan voz kechish, o'zini anglash, hayotda o'z o'rnini topishga ishonch hosil qilish, kelajakka umid, ijobiy fikr va munosabat va ko'plab o'quvchiga xos ijobiy sifatlarni shakllantirish mumkin. Masalan, "Tarbiyasi qiyin o'smir" metodida o'quvchi o'z menini qanday ekanligini aniqlay oladi. Bunda bolaga 20 ta mulohaza beriladi, o'qib o'ziga xos bo'lgan mulohazani belgilaydi.

Shu asosida psixolog javob varaqasini ko'rib chiqib, korreksion ish olib boradi va tavsiyalar beradi.

Psixokorreksion jarayon nafaqat tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlashda, hamda psixologik yordamga muhtoj, psixologik nuqsonli insonlarda juda ko'plab jarayonlarni tuzatishda katta samara beradigan jarayondir. Faqatgina uni to'g'ri tashkil etish, o'tkazish tartibini bilish, o'tkazish joyini to'g'ri tanlash va qanday tartibda foydalanishni tashkil etish maqsadga muvofiq. Chunki, har bir bola hayotga to'g'ri qadam qo'ya olishi, o'z o'rnini topishi, mustaqil va yetuk bo'lib vatanimiz ravnaqiga hissa qo'shuvchi, hayotda o'z o'rnini topgan inson bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "Hammasi sening qo'lingada". N. 2015.
2. "Psixologik korreksiya va konsultatsiya". nazariya va amaliyot. Uslubiy qo'llanma, Toshkent.
3. "Psixologik lug'at". S.Y. Akbarov. Namangan-2015.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Xoliyorova Tamara Murodovna

Yakkabog' tumani 17-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya

Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning o'ziga xos psixologik xususiyatlari haqida ma'lumotlar berilgan. Shu bilan birga kichik maktab yoshidagi bolalarning charchoq va zo'riqishlarini oldini olish yo'llari bayon etilgan.

Kalit so'zlar

Jismoniy va aqliy mehnat, kichik maktab yoshli bolalar, emotsional va hulq atvoriy og'ishishlar, psixologik o'zgarishlar, 7-yoshli bola psixikasi.

Inson yashashi va faoliyati jarayonida jismoniy va aqliy mehnat bilan shug'ullanib boradi. Kuchli jismoniy mehnat bilan shug'ullanish natijasida tanamizda jismoniy toliqish va charchoq paydo bo'lsa, tinimsiz aqliy mehnat bilan shug'ullanish esa ruhimizda psixologik charchoq va zo'riqish hosil qiladi.

Bu holatlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida esa yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Kichik maktab yoshli (7-11) -1-4 (boshlang'ich maktab)ga to'g'ri keladi. Maktabgacha yosh bilan taqqoslanganda asosiy faoliyat turi o'qish hisoblanadi. Asosiy faoliyat turning almashinuvi bolaning psixologik rivojlanishiga ham tasir etadi. Har qanday o'tish yoshi kabi, bu yosh ham o'z vaqtida ilg'ash va qo'llab quvatlash zarur bo'lgan rivojlanishning yashirin imkoniyatlariga boy.

Ko'pgina insonlar bolalikni qayg'usiz va baxtli davrlar deb hisoblashadi, ammo hayotning bu bosqichi ham qayg'u va xavotirlanishlardan xoli emas. Haqiqatdan ham bolalarning ko'p qismi notanish insonlarga va vaziyatlarga duch kelganlarida ba'zi bir emotsional va hulq atvoriy og'ishishlarni namoyon qiladilar. Masalan, ular ko'pincha xavotirlik his qiladilar. Statistik ma'lumotlarning ko'rsatishicha, bolalarning deyarli yarmi ko'pgina xavotirlanishlardan aziyat chekar ekanlar. Maktab, sog'lik va shaxsiy xavsizlik bolalarni ayni xavotirlikka soluvchi mavzular hisoblanadi.

Kichik maktab yoshidagi davr ham inson hayotining eng murakkab davrlaridan biri hisoblanadi. Psixo-fiziologik o'zgarishlar, bosim ostidan ijtimoiy va akademik talablar, o'zining imkoniyatlariga noadekvat baho berish ularni qo'zg'aluvchan hamda tushkin holatlarga solib qo'yadi.

Maktabga qadam qo'yish bilan bola hayotida muhim psixologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. O'qituvchini tinglash, o'qish, yozish, tushunganlarini so'zlab berish va hakazo.

7-yoshli bola psixikasi bilim olishga yetarli darajada taraqqiyot bosqichiga erishadi. Bola o'zi bilib bilmay o'z aqliy taraqqiyotini o'stirishga tirishadi, chiroyli fikrlashga tashna bo'ladi va bu uning psixik taraqqiyotidagi eng muhim o'zgarish hisoblanadi.

Inson shaxsining shakllanishida ijtimoiy muhit (shaxslararo munosabat, o'zaro fikr almashish, hamkorlik)ning ahamiyati juda katta. Bola hech qachon bir o'zi jamiyatdan ajralgan holda mukammal shaxs bo'la olmaydi. U faqat odamlar orasida, jamiyatda

tarbiyalangandagina individualizatsiyani namoyon eta olishi darajasidagi shaxs bo'la olishi mumkin. Kichik maktab yoshi davridagi qo'rquv holati bolalarda hissiy emotsional va irodaviy hususiyatlarining o'zgarishiga bog'liqligi, ularda o'ta kuchli xovotirlanish, depressiya, stress kabi holatlarni keltirib chiqaradi.

Ushbu yoshdagi bola o'z idrokining o'tkirligi, ravshanligi, soffligi, aniqligi, uning qiziquvchanligi, dilkashligi, xayrixohligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi bilan boshqa yoshdagi o'quvchilardan (jumladan, o'smirlardan) ajralib turadi.

Bu davrga kelib, bola o'z diqqatini muayyan obyektga, narsa hodisalarga yo'naltirishga, to'plashda va uni mustahkamlashda hamda taqsimlashda ma'lum darajada ko'nikmani egallagan bo'lib, o'z diqqatini boshqarish, zarur paytda uni shaxsan tashkil qilishga intiladi. Uning xotirasi ojoyibotlarga, g'aroyibotlarga boy, voyaga yetgan kishini taajjubga soladigan ma'lumotlar va hodisalarni puxta esda saqlash, esga tushurish imkoniyatiga egadir.

Maktabga keluvchi bolalar maqsadli diqqatga ega bo'lmaydilar, ular asosan bevosita o'zlari uchun qiziq bo'lgan, yorqinligi va noodatiyligi bilan ajralib turuvchi (ixtiyorsiz diqqat) narsalarga e'tibor beradilar.

Maktab birinchi kundanoq boladan uni qiziqtirmaydigan narsalarni kuzatishni va ma'lumotlarni o'zlashtirishni talab qiladi. Bola asta-sekin diqqatini tashqi tomonidan jalb etuvchi narsalarga emas, kerakli narsalarga yo'naltirish va qa'tiy saqlashni o'rganib boradi.

O'quvchilar endi darslar jarayonida kuchsiz tarqoq diqqat ya'ni parishon diqqatga teskari barqaror (uzoq muddatgacha bir narsaning o'ziga qarab tura oladigan) diqqatda bo'lishlari lozim bo'ladi.

O'quvchi faoliyatining o'qish turida kuchli va nihoyatda barqaror diqqatning ahamiyati judda kattadir. Diqqatning kuchli va barqaror bo'lishi diqqat obyektining mazmundorligiga bog'liq. Diqqatning obyektiga qanchalik mazmundor bo'lsa diqqat ham shu qadar kuchli va barqaror bo'ladi. Bu esa o'quvchining bilimlarni egallash sifatini yaxshilaydi.

Ta'lim o'quvchidan muayyan darajadagi uyushqoqlikni, intizomlikni, irodaviy zo'r berishlikni, faollikni, maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni talab qiladi. Ixtiyorsiz xatti-harakatlar o'rnini anglashilgan rejali, maqsadga muvofiq aqliy mehnat egallay boradi.

Ta'lim jarayonida o'quvchi oldiga qo'yiladigan talablar tobora ortib, murakkablashib boraveradi. Talabning tobora ortishi bolaning psixik jixatdan to'xtovsiz o'sishini taqozo etadi.

O'qish kundalik aqliy mehnat, irodaviy zo'r berish, diqqatni taqsimlash ekanligi bois o'quvchilarda psixologik charchoq va zo'riqishlarga sabab bo'ladi.

Bu kabi sabablarning oldini olish maqsadida o'qituvchi quvnoq daqiqalarning turlarini biridan foydalanishlari mumkin.

Quvnoq daqiqalar o'z nomi bilan aytilganidek o'quvchilarga quvonch bag'ishlaydi. Diqqatning kuchi va barqarorligiga kishining ayni paytdagi umumiy kayfiyati ham ta'sir qiladi. Yaxshi kayfiyat har qanday ishda diqqatimizning kuchini oshiradi.

O'quvchilarning ko'p vaqt harakatsiz o'tirishi organizmning quyi qismlarida, qorinda qon yurishmay qolishiga, bosh miyaning qon bilan to'la ta'minlanmasligiga sabab bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, asab hujayralarining hayotiy faoliyatiga shikast yetkazadi. Natijada diqqat ham beqarorlashadi.

1-2-sinf o'quvchilari tez charchaydi, ayniqsa yozma ishlarda.

Bundan tashqari ko'p vaqt bir joyda qimirlamay o'tirganda, belning tolishi, ruchkani ko'p vaqt qo'lda tutish natijasida barmoqlarning qotib qolishi kuzatiladi. Oqibatda o'quvchilar tez charchaydigan, ish qobiliyati susayib darsdan chalg'iydigan va parishonxotir bo'lib qoladilar.

Bunday charchoqlarni yo'qotish uchun 1-2 daqiqa davomida 3-4 ta jismoniy mashqlardan iborat bo'lgan quvnoq daqiqalar ham o'tkazish mumkin. O'quvchilarning charchoq va zo'riqishlarining oldini olish maqsadida darsdan tashqari vaqtlarda tarbiyaviy tadbirlar o'tkazish ham muhim ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nishonova.Z va boshqalar Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi "O'zbekiston Yozuvchilar uyishmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti" –T.;-2006-159-b.

2. Nishonova.Z va boshqalar Kichik maktab yoshidagi bolalar xavotirlanish psixokorreksiyasida ertak terapiyasidan foydalanish uslubiyoti –T.; 2013-84-b.
3. G’oziyev.E Umumiy psixologiya –T.; 2002

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING O’ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Xoliyorova Tamara Murodovna

Yakkabog' tumani 17-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya

Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning o’ziga xos psixologik xususiyatlari haqida ma’lumotlar berilgan. Shu bilan birga kichik maktab yoshidagi bolalarning charchoq va zo’riqishlarini oldini olish yo’llari bayon etilgan.

Kalit so’zlar:Jismoniy va aqliy mehnat, kichik maktab yoshli bolalar, emotsional va hulq atvoriy og’ishishlar, psixologik o’zgarishlar, 7-yoshli bola psixikasi.

Inson yashashi va faoliyati jarayonida jismoniy va aqliy mehnat bilan shug’illanib boradi. Kuchli jismoniy mehnat bilan shug’illanish natijasida tanamizda jismoniy toliqish va charchoq paydo bo’lsa, tinimsiz aqliy mehnat bilan shug’ullanish esa ruhimizda psixologik charchoq va zo’riqish hosil qiladi.

Bu holatlar boshlang’ich sinf o’quvchilarida esa yanada yaqqol namoyon bo’ladi. Kichik maktab yoshli (7-11) -1-4 (boshlang’ich maktab)ga to’g’ri keladi. Maktabgacha yosh bilan taqqoslanganda asosiy faoliyat turi o’qish hisoblanadi. Asosiy faoliyat turning almashinuvi bolaning psixologik rivojlanishiga ham tasir etadi. Har qanday o’tish yoshi kabi, bu yosh ham o’z vaqtida ilg’ash va qo’llab quvatlash zarur bo’lgan rivojlanishning yashirin imkoniyatlariga boy.

Ko’pgina insonlar bolalikni qayg’usiz va baxtli davrlar deb hisoblashadi, ammo hayotning bu bosqichi ham qayg’u va xavotirlanishlardan xoli emas. Haqiqatdan ham bolalarning ko’p qismi notanish insonlarga va vaziyatlarga duch kelganlarida ba’zi bir

emotsional va hulq atvoriy og'ishishlarni namoyon qiladilar. Masalan, ular ko'pincha xavotirlik his qiladilar. Statistik ma'limotlarning ko'rsatishicha, bolalarning deyarli yarmi ko'pgina xavotirlanishlardan aziyat chekar ekanlar. Maktab, sog'lik va shaxsiy xavsizlik bolalarni ayni xavotirlikka soluvchi mavzular hisoblanadi.

Kichik maktab yoshidagi davr ham inson hayotining eng murakkab davrlaridan biri hisoblanadi. Psixo-fiziologik o'zgarishlar, bosim ostidan ijtimoiy va akademik talablar, o'zining imkoniyatlariga noadekvat baho berish ularni qo'zg'aluvchan hamda tushkin holatlarga solib qo'yadi.

Maktabga qadam qo'yish bilan bola hayotida muhim psixologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. O'qituvchini tinglash, o'qish, yozish, tushunganlarini so'zlab berish va hakazo.

7-yoshli bola psixikasi bilim olishga yetarli darajada taraqqiyot bosqichiga erishadi. Bola o'zi bilib bilmay o'z aqliy taraqqiyotini o'stirishga tirishadi, chiroyli fikrlashga tashna bo'ladi va bu uning psixik taraqqiyotidagi eng muhim o'zgarish hisoblanadi.

Inson shaxsining shakllanishida ijtimoiy muhit (shaxslararo munosabat, o'zaro fikr almashish, hamkorlik)ning ahamiyati juda katta. Bola hech qachon bir o'zi jamiyatdan ajralgan holda mukammal shaxs bo'la olmaydi. U faqat odamlar orasida, jamiyatda tarbiyalangandagina individualizatsiyani namoyon eta olishi darajasidagi shaxs bo'la olishi mumkin. Kichik maktab yoshi davridagi qo'rquv holati bolalarda hissiy emotsional va irodaviy hususiyatlarining o'zgarishiga bog'liqligi, ularda o'ta kuchli xovotirlanish, depressiya, stress kabi holatlarni keltirib chiqaradi.

Ushbu yoshdagi bola o'z idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, uning qiziquvchanligi, dilkashligi, xayrixohligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi bilan boshqa yoshdagi o'quvchilardan (jumladan, o'smirlardan) ajralib turadi.

Bu davrga kelib, bola o'z diqqatini muayyan obyektga, narsa hodisalarga yo'naltirishga, to'plashda va uni mustahkamlashda hamda taqsimlashda ma'lum darajada ko'nikmani egallagan bo'lib, o'z diqqatini boshqarish, zarur paytda uni shaxsan tashkil qilishga intiladi. Uning xotirasi ojoyibotlarga, g'aroyibotlarga boy,

voyaga yetgan kishini taajjubga soladigan ma'lumotlar va hodisalarni puxta esda saqlash, esga tushurish imkoniyatiga egadir.

Maktabga keluvchi bolalar maqsadli diqqatga ega bo'lmaydilar, ular asosan bevosita o'zlari uchun qiziq bo'lgan, yorqinligi va noodatiyligi bilan ajralib turuvchi (ixtiyorsiz diqqat) narsalarga e'tibor beradilar.

Maktab birinchi kundanoq boladan uni qiziqitirmaydigan narsalarni kuzatishni va ma'lumotlarni o'zlashtirishni talab qiladi. Bola asta-sekin diqqatini tashqi tomonidan jalb etuvchi narsalarga emas, kerakli narsalarga yo'naltirish va qa'tiy saqlashni o'rganib boradi.

O'quvchilar endi darslar jarayonida kuchsiz tarqoq diqqat ya'ni parishon diqqatga teskari barqaror (uzoq muddatgacha bir narsaning o'ziga qarab tura oladigan) diqqatda bo'lishlari lozim bo'ladi.

O'quvchi faoliyatining o'qish turida kuchli va nihoyatda barqaror diqqatning ahamiyati judda kattadir. Diqqatning kuchli va barqaror bo'lishi diqqat obyektining mazmundorligiga bog'liq. Diqqatning obyektini qanchalik mazmundor bo'lsa diqqat ham shu qadar kuchli va barqaror bo'ladi. Bu esa o'quvchining bilimlarni egallash sifatini yaxshilaydi.

Ta'lim o'quvchidan muayyan darajadagi uyushqoqlikni, intizomlikni, irodaviy zo'r berishlikni, faollikni, maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni talab qiladi. Ixtiyorsiz xatti-harakatlar o'rnini anglashilgan rejali, maqsadga muvofiq aqliy mehnat egallay boradi.

Ta'lim jarayonida o'quvchi oldiga qo'yiladigan talablar tobora ortib, murakkablashib boraveradi. Talabning tobora ortishi bolaning psixik jixatdan to'xtovsiz o'sishini taqozo etadi.

O'qish kundalik aqliy mehnat, irodaviy zo'r berish, diqqatni taqsimlash ekanligi bois o'quvchilarda psixologik charchoq va zo'riqishlarga sabab bo'ladi.

Bu kabi sabablarning oldini olish maqsadida o'qituvchi quvnoq daqiqalarning turlarini biridan foydalanishlari mumkin.

Quvnoq daqiqalar o'z nomi bilan aytilganidek o'quvchilarga quvonch bag'ishlaydi. Diqqatning kuchi va barqarorligiga kishining ayni paytdagi umumiy kayfiyati ham ta'sir qiladi. Yaxshi kayfiyat har qanday ishda diqqatimizning kuchini oshiradi.

O‘quvchilarning ko‘p vaqt harakatsiz o‘tirishi organizmning quyi qismlarida, qorinda qon yurishmay qolishiga, bosh miyaning qon bilan to‘la ta‘minlanmasligiga sabab bo‘ladi. Bu esa, o‘z navbatida, asab hujayralarining hayotiy faoliyatiga shikast yetkazadi. Natijada diqqat ham beqarorlashadi.

1-2-sinf o‘quvchilari tez charchaydi, ayniqsa yozma ishlarda.

Bundan tashqari ko‘p vaqt bir joyda qimirlamay o‘tirganda, belning tolishi, ruchkani ko‘p vaqt qo‘lda tutish natijasida barmoqlarning qotib qolishi kuzatiladi. Oqibatda o‘quvchilar tez charchaydigan, ish qobiliyati susayib darsdan chalg‘iydigan va parishonxotir bo‘lib qoladilar.

Bunday charchoqlarni yo‘qotish uchun 1-2 daqiqa davomida 3-4 ta jismoniy mashqlardan iborat bo‘lgan quvnoq daqiqalar ham o‘tkazish mumkin. O‘quvchilarning charchoq va zo‘riqishlarining oldini olish maqsadida darsdan tashqari vaqtlarda tarbiyaviy tadbirlar o‘tkazish ham muhim ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

4. Nishonova.Z va boshqalar Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi “O‘zbekiston Yozuvchilar uyishmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti” –T.;-2006-159-b.
5. Nishonova.Z va boshqalar Kichik maktab yoshidagi bolalar xavotirlanish psixokorreksiyasida ertak terapiyasidan foydalanish uslubi –T.; 2013-84-b.
6. G‘oziyev.E Umumiy psixologiya –T.; 2002

O‘ZBEK XALQ O‘YINLARI BOLALAR TARBIYASIDA MUHIM MANBA

*Xoliyorova Xosiyat Murodovna
Yakkabog' tumani 58-maktab amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya

Maqolada o‘zbek xalq o‘yinlari va ularning yosh avlod tarbiyasidagi o‘rni haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar

O'zbek bolalar o'yin folklori, kichik maktab yoshi, axloqiy, irodaviy sifatlar, iroda sifatleri, psixik jarayonlar.

O'zbek bolalar o'yin folklorini milliy qadriyatlarimizning tarkibiy qismi sifatida o'rganish muhimdir. O'zbek bolalar o'yin folklorida xalqimizning yosh avlod tarbiyasiga aloqador axloqiy –estetik va ta'limiy qarashlari o'ziga xos badiiy shaklda saqlanib kelmoqda. Shu jihatdan ular hozirgi yoshlarni milliy an'analimizga sadoqatli qilib tarbiyalashda muhim manbadir²⁸.

Bolalarning o'yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg'a qarab borayotgan sarmazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Ma'lumki, o'yin bola uchun voqelikni aks ettirishdir. Bu voqelik bolani qurshab turgan voqelikdan ancha qiziqarli. O'yinning qiziqarliligi uni anglab etishning osonligidadir.

Bolalar o'yinlari –har bir o'yin-o'ziga xos dramatik asarday, hayotning qay bir parchasi, qay bir dardi, qay bir muammosini aks ettiruvchi sahna asariday bo'lib, uning muallifi ham, ijrochisi ham –o'sha bolalarning o'zlari. Bunda bolalarning ijodkorlik salohiyatlari namoyon bo'ladi. Zero, bolalar o'ynab zavq oladi, o'ynab kurashga tushadi, o'ynab mag'lubiyat alamini chekadi, o'ynab g'oliblik nashidasini suradi, o'ynab o'rganadi, o'ynab kashf etadi va ijod qilish ilmibni o'zlashtiradi, o'ynab kuylaydi, o'ynab hamdardlik va hamkorlik tuyg'usini tuyadi, o'ynab birlashadi va birlashmoq manfaatdorligini his iladi, hatto o'ynab judo bo'ladi. Yolg'izlik iztirobini chekadi. O'yinlarda xalqning tarixiy qismati, olis o'tmishga xos turmush tarsi, urf-odatleri zuhur topgan. Bola o'yin jarayonida ajdodlar tarixidan bahramand bo'ladi.²⁹

O'yin faoliyati bolalarni insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallashning faol

²⁸ T. Mirzayev. O'yinlar bolalar folklorshunosligining tadqiqot ob'yekti. O'zbek bolalar o'yin folklori: tabiati, to'planishi, nashri va o'rganilishi muammolari mavzusidagi 2008 yil-Yoshlar yiliga bag'ishlangan Respublika ilmiy-nazariy va amaliy konferensiya materiallari. Buxoro-2008. 4-bet.

²⁹ O. Safarov. O'yinlar –bolalar uchun hayot alifbeisi. O'zbek bolalar o'yin folklori: tabiati, to'planishi, nashri va o'rganilishi muammolari mavzusidagi 2008 yil-Yoshlar yiliga bag'ishlangan Respublika ilmiy-nazariy va amaliy konferensiya materiallari. Buxoro-2008. 5-8-bet.

shakli bo'lgan tahlil faoliyatiga tayyorlaydi. Odam birdaniga ijtimoiy tajribani o'zlashtirishga kirisha olmaydi. Ijtimoiy tajribalarni faol egallash uchun odam avvalo yetarli darajada nutqni egallagan bo'lishi, ma'lum malakalar, uquvlar va elementar tushunchalarga ega bo'lishi kerak bo'ladi. Bularga bola o'yin faoliyati orqali erishadi.

Ma'lumki, bolalarning asosiy vaqti o'yin bilan o'tadi. O'yin maktabgacha ta'lim muassasasigacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishining muhim vositasi, ularning asosiy faoliyati bo'lib hisoblanadi. O'yin jarayonida bola shaxsi faoliyat sub'yekti sifatida shakllana boshlaydi. O'yin uzoq davrlardan beri mashhur olimlar, pedagog psixologlar, faylasuflar, sotsiologlar, etnograflar va madaniyat arboblari diqqatini o'ziga qaratib kelingan dolzarb mavzudagi muammolardan biridir.

Kichik maktab yoshi - bilim, ko'nikma va malakalar tarkib topishining, tasovvur hamda tushunchalar hosil bo'lishining boshlang'ich darajasidir. Xuddi mana shu davrda o'g'il va qizlarning muntazam hamda izchil tarbiyalash uchun katta imkoniyatlar vujudga keladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalash tizimida o'yinlar katta ahamiyat kasb etadi. Har xil o'yinlarda topog'onlik va mehnatga munosabat hamda, bolalarning harakter va qobilyatlari dars usuliyati nuqtai nazarida, xatto, eng ma'qul bo'lgan bir xil sharoitdagiga nisbatan ancha yaroqli ko'rinadi.

To'g'ri o'tkazilgan o'yin ko'p narsani o'rgatishga yordam beradi. Bolalarning barcha yosh bosqichlarida ularga ishonch va haqiqat sifatida xizmat qilgan hamda ularning zexni va bilimga intilishi lozim bo'lgan o'yinlarga qiziqtirish susayib bormoqda. Vaholanki, bolalarni o'yinlarni kuch-quvvat va kulgi baxsh etadigan hilma-xil, jo'shqin va erkin vaziyatlarga olib kirish hamda jafokash pedagogning asosiy savollariga tegishli javoblarni ana shu vaziyatda izlash kerak.

V.A.Suhamlinskiy o'yinlarida bolalar dunyoni ko'rishni shaxsning ijadiy qobilyatlari aks etishini, o'yinlarsiz haqiqiy barkamollik ham bo'lmasligini o'qtirgan edi.

Hozirgi sharoitda o'zbek xalq o'yinlarining asosiy vazifasi o'z mazmuni va usuliyati bilan bolalarning jamiyatimiz talablariga muvofiq yo'sinda tarbiyalanishi

ta'minlash, ularda ahloqiy, irodaviy sifatlarni rivojlantirish, ijodkor va bunyodkorlarga xos ko'nikma hamda, malakalarni, vatanparvar fuqorolarga xos fazilatlarni shakllantirishdan iborat.

O'zbek xalq o'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati haqida gap borar ekan, shuni alohida ta'kidlash lozimki, ular eng avvalo ularda o'z qishlog'iga, shahriga, Vataniga va u yerda yashovchi barcha xalqlarga muhabbat, hurmat hamda ehtirom hislarini, milliy g'ururni tarbiyalaydi. Eng muhimi o'zbek xalqining milliy madaniyatiga, o'tmishdagi va hozirgi turmushidagi milliy an'analari hamda san'atiga muhabbat uyg'otadi. Shuningdek o'quvchilarni halollikka, saxovatli bo'lishga o'rgatadi, kattalarni tajribasini bolalar va yoshlarga o'tkazishning vositasida xizmat qiladi. Qizlarda mehnatga ongli munosabatni shakllantiradi, ularning kuchli, chaqqon, serharakat, ziyrak, topqir, o'zaro hamkor bo'lishlariga yordam beradi.

O'zbek xalq o'yinlari orasida g'oyaviy-siyosiy, aqliy, ahloqiy, mehnat, estetik va jismoniy tarbiya bilan bog'lik, o'yinlar bor. Xalq milliy o'yinlari tarkibida harakatli o'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati juda kattadir. O'zbek xalq o'yinlari jarayonida o'quvchilarning mehnat ko'nikmalarini egallashi ularda kishilarning mehnatdagi qaxramonligi va go'zalligini tarbiyalashning dastlabki kurtaklari hisoblanadi.

O'yin jarayonida kichik maktab yoshidagi o'quvchilar, ijod, moddiy va ma'naviy boyliklar yaratishning vositasi, nihoyat, quvonchli va zavq-shavq manbai bo'lgan mehnat xususiyatlariga doir tushunchalar shakllanadi, ular jamoa mehnatining bilib oladilar. O'zbek xalq o'yinlari kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda bilish imkoniyatlari va tafakkurini rivojlantirish, ular xotirasini buyumlar hamda tabiat-ijtimoiy hayot voqealari to'g'risidagi turli ma'lumotlar bilan boyitish, so'z boyligini kamaytirish, ma'naviy qiziqish va ehtiyojlarini tarbiyalashning ajoyib manbai hisoblanadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'zbek xalq o'yinlarning juda katta tarbiyaviy imkoniyatlarini o'quvchilarda qat'iylik va dalillik kabi iroda sifatlari shakllanishida ko'rish mumkin. Shuningdek o'quvchilarda sezgi, diqqat, idrok, xotira, xayol singari psixik jarayonlarning amalga oshishining ayrim xususiyatlarini tahlil qilishda hamda

o'zbek xalq o'yinlarning tarbiyaviy imkoniyatlari yaqqolroq anglanadi. O'yin jarayonida idrok kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda kuzatuvchanlikni tarbiyalaydi.

PEDAGOGIK MAHORAT VA KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH VOSITALARI

Mo'minova Gavxar Abdisattarovna
Yakkabog' tumani 96-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya

Maqolada pedagogik mahorat va kompetentlikni rivojlantirish vositalari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar

Pedagogik – psixologik, metodik, amaliy tayyorgarlik, o'qituvchilik kasbi, shaxsiy va kasbiy fazilatlari, pedagogik mahorat, pedagogik faoliyat.

Barcha kasb – korlar tizimida o'qituvchilik kasbi muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Zero, o'qituvchi yosh qalblar kamolotining me'moridir. Bugun u yoshlarni g'oyaviy – siyosiy jihatdan chiniqtirib, tabiat, jamiyat, tafakkur taraqqiyoti, qonuniyatlarini o'rgatar ekan, avvalo, u yosh avlodni kelajak mehnat faoliyatiga tayyorlashi, kasb – hunar egallashlariga ko'maklashishi va jamiyat uchun muhim bo'lgan ijtimoiy – iqtisodiy vazifani hal etishga chog'lamog'i darkor. Ana shu ma'suliyat o'qituvchidan o'z kasbining mohir ustasi bo'lishni, o'quvchi - yoshlarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib, ularning qiziqishi, qobiliyati, iste'dodi, e'tiqodi va amaliy ko'nikmalarini har tomonlama rivojlantirishning optimal yo'llarini izlab topadigan kasb egasi bo'lishni talab etadi.

Pedagogik mahorat - bu o'qituvchi – tarbiyachining shunday shaxsiy (bolajonligi, xayrihohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi, eruditsiyasi va h.k.) fazilatlarini belgilaydigan xususiyatki, u o'z o'quv fanini chuqur va atroflicha bilishida, pedagogik – psixologik va metodik

tayyorgarligida, talaba – yoshlarni o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo‘llarini izlab topib, amaliy faoliyatga qo‘llashida namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, pedagogik mahorat egasi bo‘lish uchun o‘qituvchi o‘z o‘quv predmetini davr talablari asosida bilishi, pedagogika, psixologiya, metodika fanlarini mukammal o‘zlashtirishi hamda insoniylik, mehnatsevarlik va fidoyilik kabi ma’naviy – axloqiy fazilatlarni o‘zida tarkib toptirishi lozim.

Shuni alohida qayd qilib o‘tmoq zarurki, o‘qituvchilik kasbi murakkab va ma’suliyatli kasbdir. Ushbu kasbning sharafliligi va murakkabligi shu bilan belgilanadiki, u doimo ongning yagona sohibi bo‘lgan inson bilan muloqotda bo‘ladi. Ongli va tirik jonzot esa aqliy, ruhiy, hamda jismoniy jihatdan doimo rivojlanishda bo‘ladi. Shuning uchun, o‘quvchi bilan doimo muloqotda bo‘lganda, unga ta’sir ko‘rsatish uchun muntazam ravishda psixologiya, tarbiya nazariyasi kabi fanlarni mukammal o‘rganib, o‘z kasbiy mahorati ustida muttasil ish olib borishi kerak. Bu o‘qituvchidan pedagogik – psixologik va metodik tayyorgarlikni ta’minlaydi.

Pedagogik mahorat - pedagogik jarayonda tarkib topadi. Pedagogik jarayon esa kasbiy va shaxsiy tayyorgarlikni yo‘lga qo‘yib, bo‘lajak mutaxassisni mehnatga, hayotga tayyorlash uchun davlat, jamiyat, millat va kelajak avlod oldida javob beradigan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. SHuning uchun, pedagog shaxsiy va kasbiy fazilatlar egasi bo‘lishi lozim. Pedagogning shaxsiy fazilatlari sirasiga iymon – e’tiqodi, dunyoqarashi, ijtimoiy ehtiyoj va faolligi, odob – axloqi, fuqarolik burchlarini his qilishi, ma’naviyati, dilkashligi, talabchanligi, qat’iyligi va maqsadga intilishi, insonparvarligi, huquqiy bilimdonligi va h.k.lar kiradi. Bular o‘qituvchiga kasbiy xususiyatlarni o‘zida tarbiyalab borishga ko‘maklashadi.

Demak, o‘z kasbining mohir egasi bo‘lish uchun o‘qituvchi muntazam o‘z ustida ishlashi, tabiatdan, san’atdan, hayotdan, fandan bahra olib, rivojlanib, mukammallashib borgandagina maqsadga erishadi. Inson psixologiyasining mohir ustasi F.N. Gonobolin ta’kidlaganidek, o‘qituvchi o‘zining butun kuch – quvvatini, irodasini, bilimini, o‘zida bor hamma yaxshi narsalarini o‘z shogirdlariga, xalqqa beradi. Ammo, u o‘zida bor narsalarning hammasini bugun, ertaga, indinga bersa-yu, o‘z bilimini, kuchini, quvvatini yana va yana to‘ldirib bormasa, u holda o‘zida hech narsa qolmaydi.

O'qituvchi bir tomondan o'zida borini berishi, ikkinchi tomondan bulut singari, hayotdan, fandan, nimaiki yaxshi narsalar bo'lsa olishga odatlanmog'i, xalqning eng ilg'or kishilari bilan hamkorlikda ishlamog'i lozim. Ana shunday bo'lganda, u o'z talabalariga qancha ko'p narsa bermasin, agar xalqdan, hayotdan, fandan oziqlanib, eng yaxshi xislatlarni o'qiy olsa, u holda, unda o'z o'quvchilari uchun bunday rizqli shiralar hamisha ortig'i bilan mavjud bo'ladi.

Pedagogik mahoratni shakllantirish, mustaqillik yo'lidan dadil odimlab, fuqarolik jamiyatini qurishga intilayotgan mamlakat o'qituvchisini faol mehnatga tayyorlab, uning uzluksiz mahoratini oshirish ko'nikmalarini shakllantirish, ilmiy nazariy, amaliy - usuliy tayyorgarligini oshirish, jamiyatda, atrof-muhitda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga ongli munosabatini tarkib toptirish, har bir o'qituvchining individual ijodiy qobiliyatlarini mustahkamlash uchun omil bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, bu kasbiy-shaxsiy xususiyatlar o'qituvchi – tarbiyachiga, o'quvchi yoshlarning ruhiy-jismoniy rivojlanishlari, o'quv-biluv faoliyatlarining aktivlashuvini ta'minlash kabi bir necha pedagogik vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishning tamal toshi bo'la oladi.

O'qituvchi pedagogik mahoratini shakllantirishning birinchi sharti faoliyatdir. Zero, pedagogik mahoratni egallash va takomillashtirishda faoliyat etakchi omildir. Zero, mehnat, bilish, mahorat, ijod...Inson hayoti va faoliyatining bosh mezon. Bu mezon kundalik ish, faoliyat orqali amalga oshiriladi. Mehnat qilish, izlanish jarayonida, ya'ni amaliyot jarayonida yutuqlar qo'lga kiritiladi, mahoratga erishiladi. Kasbiy mahorat sirlarini o'rganishga harakat qiluvchi har bir o'qituvchi, avvalo, egallashi lozim bo'lgan pedagogik bilim va axborotlarga ega bo'lishga intilishi, qilayotgan ishining barcha qirralarini aniq tasavvur etishga harakat qilishi va natijalarni taxlil kilib, baholab borishi, yo'l qo'ygan xato va kamchiliklarining mohiyatini tushunishga harakat qilishi lozim.

Bu holatlar, albatta, faoliyat orqali amalga oshiriladi. Pedagogik mahoratni egallashda ham o'qituvchining pedagogik faoliyati asosiy rol o'ynaydi. Pedagogik mahorat pedagogik faoliyat bilan uzviy bog'liqdir. Shuning uchun pedagogik mahoratni shakllanish jarayonining mohiyatini ochib chiqishdan oldin, ma'lum

darajada pedagogik faoliyat xususida fikr yuritishni lozim, deb bilamiz. Chunki, o'qituvchining kasbiy mahorati mehnat orqali qo'lga kiritiladi, mehnat esa, faoliyatning tarkibiy qismlari (o'qish, ijtimoiy ish, o'yin, sport mashg'ulotlari va h. k.) dan biri hisoblanadi. Shu asosda pedagogik faoliyat o'qituvchi mehnatining istiqboli, texnologiyasi, vazifalari va ta'sir ko'rsatish usullarining majmuidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism / Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. M.X.Toxtaxodjayevevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: “Iqtisod-moliya”, 2007.
2. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi). Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. J.Hasanboev v.b, O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: Noshir, 2011.- 456 b.

**MAKTAB AMALIYOTCHI PSIXOLOGINING O'QUVCHILAR BILAN
O'TKAZADIGAN INDIVIDUAL SUHBAT USULLARI**

Mahkamov Iqboljon Muhammadjonovich
Farg'ona viloyati Beshariq tumani 42-maktab psixologi

Bugungi kunda maktab amaliyotchi psixologlari ish faoliyatida uchrab turadigan eng katta kamchiliklardan biri o'quvchilar bilan individual ishlashda nimalarga e'tibor berish lozimligi haqida to'liq bilimga ega emasliklaridir. Individual suhbatda amaliyotchi psixolog eng avvalo suhbatni qanday o'tkazishni bilishi kerak, o'quvchi suhbat jarayonida o'zini qiynab turgan muammoni bemalol ayta olishi, psixologga ishonishi, uni yordam bera olishi, muammoni bartaraf etish yo'llarini topib berishiga ishonch hosil qilishi kerak. O'quvchi bilan individual suhbat jarayonida u bilan faqatgina tabiiy, ishonchli munosabatlarni o'rnatish zarur.

Avvalo suhbat olib borilayotgan bolaning hissiy holatini his qila bilish kerak. Masalan, bolaga jarohat yetkazishi mumkin bo'lgan savollarni bermaslik, xulq-atvorini his qila bilish, o'zining bolalikdagi tajribasiga tayangan holda, uni o'zidek qabul qila

olish qobiliyati, bolaning rivojlanish xususiyatlari va qonuniyatlarini bilish, xulq-atvorning yosh va individual xususiyatlarini e'tiborga olish kerak.

Agar bolaning jamiyat bilan aloqalari buzilgan bo'lsa, u bilan aloqa o'rnatishning birgina usuli – u yashayotgan muhitni o'rganish. O'quvchiga sezdirilmagan holda uning ota-onasi bilan suhbatlashish, oilaviy sharoitini o'rganish, shundan keyingina o'quvchi bilan individual suhbat o'tkazish kerak.

Suhbatni o'tkazishda quyidagi qoidalarga rioya qilish lozim.

Individual suhbat o'z ichiga quyidagilarni qamrab oladi:

1. Aloqa o'rnatish.

Aloqa o'rnatish uchun quyidagi qoidalarga rioya qilinishi zarur:

Faol tinglash, pozitsiya, pozani suhbatdoshga nisbatan moslashtirish, samimiylik, suhbatdoshga, uning noverbal reaksiyalariga yo'naltirilgan diqqatlilik, suhbatga yo'naltirilgan e'tibor.

2. Tinglash – bolaga shunchaki o'z e'tiborini qaratish emas, balki o'zini haqiqatan ham uni tinglab, to'g'ri tushunayotganligingizga ishonch hosil qilishi uchun harakat qilish lozim.

Ochiq bo'lish. Chalishtirib turilgan oyoq va qo'llar o'z o'rnida himoyalangan pozitsiyadan dalolatdir. Yaxshisi, qulayroq o'tirib olib, qo'l va oyoqlarni chalishtirmay, o'zini erkin tutib o'tirgan ma'qul.

Nigohli aloqani saqlab qolishga harakat qilish. Nigoh – bu shaxslararo muloqotning ahamiyatli vositalaridan. Shuning uchun doimo nigohimiz va qarashimizning suhbatdosh uchun yo'naltirilganligi hamda uning ko'rishi uchun qulayligiga e'tibor berish lozim.

3. Oila haqida suhbat.

Oila haqida suhbatlashayotganda bola o'z oilasi deb bilgan yoki bir uyda yashovchi insonlar haqidagi gapirib bergan kerakli ma'lumotlarni yozib olishdan boshlash mumkin. So'ng oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga shoshmasdan ohista o'tilsa maqsadga muvofiq bo'ladi: kim uni qo'llab-quvvatlaydi, kim esa teskarisi, ko'mak bermasdan ruhini tushirib yuboradi.

3. Munosabatlar haqida suhbat.

O`smir bilan muloqot o`rnatishda bunday so`zlashuv juda muhimdir. Ushbu suhbatda o`smirning harakteri, o`zaro munosabatlari, liderlik fazilatlarining mavjudligi, tajovvuzkorlik qay darajadaliqi, spirtli ichimliklarga va chekishga bo`lgan munosabati, vaqtini o`tkazish uslubi, norasmiy guruhlardagi me`yorlar va unga bo`lgan munosabatlari haqida bilib olish mumkin. Bunda albatta mavjud do`stlarini, og`aynilarini ajrata olish kerak. Odatda o`g`il bola o`smirlarda og`aynilari ko`p bo`ladi, u to`liq ishonadigan do`sti esa 1 yoki 2 ta bo`lishi mumkin. O`smir qizlarda do`stona munosabatlar ancha kamdan-kam uchraydi. O`smir qiz o`z muammolari bilan atrofidagi har qanday insonga murojaat qilishga qodir bo`lishiga qaramay, ushbu munosabatlar mustahkam degani emas. O`smir o`g`il bola va o`smir qizlar orasidagi bunday farqlar albatta hisobga olinishi shart.

4. Maktab haqida suhbat.

O`smir bilan maktab haqida suhbatlashish juda muhimdir. Maktabdagi ta`limi haqida savollar berish mumkin: agar maktabni o`zgartirgan bo`lsa qachon va nima sababdan, barcha fanlar bo`yicha o`zlashtirishi qay darajada, maktabdan so`ng qayerda o`qimoqchi, qaysi fanlar yoqadi, darslarda o`tirish og`irmi. Suhbatning ushbu bosqichida xali aloqa yetarli darajada o`rnatilmaydi, lekin bunday suhbat turmushdagi bir qancha vaziyatlarni, qiziqishlarini va xarakterini oydinlashtiradi.

5. Qiziqishlari xaqida suhbat

Suhbatning aynan ushbu bosqichida, ayniqsa o`smirlar bilan aloqa o`rnatish osonroq bo`ladi. Hayotda unga haqiqatdan ham o`z tanlovi bo`yicha sodir bo`layotgan qiziqarli narsalar haqida gapiradi. U o`zida hamohang bo`lmaganlikni topishga va u haqida ozgina gapirib berishga qodir bo`ladi. Undan tashqari harakteri, turmush tarzi va shaxsiy qarashlari haqida qimmatli ma`lumotga ega bo`lish mumkin.

6. Huquqbuzarlik haqida suhbat.

Ushbu mavzu bo`yicha suhbatni oxirgi bosqichda bundan oldingi mavzulardan so`ng olib borgan yaxshi. Birinchidan, o`smir tashqaridan o`zini qanchalik hotirjam ko`rsatmasin vaziyat u uchun yetarlicha jarohatli bo`lishi mumkin. Ikkinchidan, bizni unga munosabatimiz emas, o`z qilmishiga bo`lgan shaxsiy fikri, munosabati qiziqtiradi. Uchinchidan, odatda ushbu bosqichda aloqa deyarli o`rnatilgan bo`ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz "O'zbekiston" nashriyoti 2016
2. Rean A.A "Prakticheskaya psixodiagnostika lichnosti" Piter 2001

OTA-ONASIDAN AJRALGAN BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN IJTIMOY-PEDAGOGIK FAOLIYAT

Igamberdiyeva Shoiraxon Haydarovna
Farg'onaviyoyati Beshariq tumani 29-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ota-onasidan ajralgan, qarovsiz qolgan bolalar bilan olib boriladigan ijtimoiy-pedagogik faoliyat, oiladagi muhit, oila a'zolarining birlari bilan o'zaro munosabatlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: oila, jamiyat, ziddiyat, notinch, asotsial, fiziologik, psixologik, xavf, vasiylik, homiylik, anketa, tashxis, defektolog.

Oila jamiyatning eng kichik bo'g'inidir. Har bir inson oila bag'rida, ota-ona va yaqinlari mehrini his qilib o'sib-ulg'aymog'I lozim. Ming afsuski bugungi kunda barcha bolalar oila davrasida, ota-ona mehrini his qilmay ulg'aymoqda. Oilalar ham ijtimoiy kelib chiqishi jihatidan quyidagi turlari bo'lingan:

1. Tinch, baxtli oilalar

Ularda vazifalar muvaffaqiyatli bajariladi, oila a'zolari o'rtasida o'zaro ziddiyatlar yuzaga kelmaydi; har bir ishni bajarishdan oldin maslahatlashiladi, agarda muammolar yuzaga kelsa, birgalikda, hamjihatlikda hal qilinadi;

2. Ijtimoiy xavf mavjud bo'lgan oilalar

Farzandlarni tarbiyalashda muammolar ko'zga tashlanadi;

3. Notinch oilalar

Doimiy janjallar hukmron bo'lib, farzand tarbiyasida katta qiyinchiliklar seziladi;

4. Asotsial oilalar

Ota-onalar axloqsiz hayot kechirishadi; oilada sanitariya-gigiena qoidalariga amal qilinmaydi, bolalar nazoratsiz qoldiriladi.

Farzandlarni tarbiyalash va ularni ijtimoiy hayotga moslashtirishda oilalarga quyidagi shakllarda yordam ko'rsatiladi:

- Maslahat berish - farzandlar tarbiyasi, ularning ta'lim olishlarini tashkil etishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish, samarali shakl, metod va vositalardan foydalanishga oid maslahat beriladi.

- Metodik yordam ko'rsatish - ota-onalar metodik bilimlardan xabardor qilinadi, bolalarning fiziologik va psixologik rivojlanishlarini nazorat qilish, ularni to'g'ri parvarishlar va tarbiyalash bazasidan zarur yordam ko'rsatiladi, oilalarning psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlaydi, yordamga muhtoj bolalarga tibbiy, psixologik va ijtimoiy yordam ko'rsatiladi.

- Ijtimoiy himoya qilish - xavf mavjud bo'lgan, notinch yoki asotsial oilalarda bolalar ota-onalar giyohvand, ichuvchi, shafqatsiz ota-onalardan himoya qilinadi;

Voyaga yetmaganlar ijtimoiy maqomiga ko'ra homiy yoki vasiylarga ega bo'ladi. Homiylik – biror shaxsni himoya etish, tarafini olish, majburiyatni o'z zimmasiga olish. Vasiylik – voyaga yetmagan yetim bolalarga ular voyaga yetgunga qadar g'amxo'rlik qilish va ularga qolgan mol-mulkka qarab turish hisoblanadi.

Yetim bolalarga vasiylik qilish ikki yo'l bilan amalga oshiriladi:

- 1) bolalikka olish;
- 2) davlat qaramog'iga topshirish;

Homiylik va vasiylikka muhtoj bolalarga quyidagi tipdagi bolalarni kiritish mumkin:

- ota-onasi vafot etgan;
- ota-onalari bedarak yo'qolgan;
- ota-onasi ota-onalik huquqidan mahrum etilgan;
- muomalaga layoqatsiz; ota-onasi axloq tuzatish koloniyalarida jazo o'tayotgan;
- ota-onasi jinoyat sodir etishda
- ayblanib, hibsda saqlanayotgan;
- ota-onasi bola tarbiyasidan bo'yin tovlayotgan;
- ota-onalar vaqtincha tibbiy va ijtimoiy muassasalarga joylashtirilgan

Ota-onasiz qolgan bolani asrab olish borasida quyidagi ijtimoiy-pedagogik faoliyat amalga oshiriladi. Bolani asrab olishda asrab oluvchi oilalarni to'g'ri tanlash lozim. Bunda birinchi navbatda ota-onalarni o'qitish lozim, chunki bola tarbiyasi bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lmagan ota-ona farzandni tarbiyalashda xatolarga yo'l qo'yishlari mumkin.

Bolani asrab olish borasidagi faoliyat bir necha bosqichda amalga oshiriladi.

1. Bolani asrab oluvchi ota-onalarni izlash;
2. Ariza topshirgan nomzodlar tomonidan anketa va zarur hujjatlarni to'ldirish;
3. Oila, "Mehribonlik uylari" yoki bola joylashgan boshqa ta'lim muassasasiga tashrif buyurish;
4. Oila va uning "do'stlari"ni o'rganish (tashxis);
5. Yangi ota-onani dastlabki o'qitish (ota-ona 23 kun davomida bola joylashgan muassasada bilimlarni egallash orqali malaka oshiradi);
6. Bolani uni asrab olayotgan ota-onalarga topshirish (bu jarayon vasiylik va adliya organlari tomonidan amalga oshiriladi)

Bola yangi oilaga qabul qilingach, ijtimoiy-pedagogik patronaj tashkil etiladi.

Bola asrab olish borasidagi ijtimoiy-pedagogik faoliyat ijtimoiy ta'minot bo'limlarining xodimlari, shifokorlar, psixologlar, defektologlar va huquqshunoslar bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz "O'zbekiston" nashriyoti 2016.
2. "Qarovsiz qolgan bolalarga psixologik yordam" uslubiy qo'llanma F. 2018.
3. Rean A.A "Prakticheskaya psixodiagnostika lichnosti" Piter 2001

ТАРБИЯСИ ҚИЙИН ГУРУХГА МАНСУБ АГРЕССИВ ХУЛҚЛИ БОЛАЛАР ВА УЛАРНИНГ ОТА-ОНАСИ БИЛАН ИШЛАШ МУАММОЛАРИ

Меҳмононова Олмахон Раҳмонбердиевна

Фарғ‘она вилояти Қува педагогика коллежи психологи

Тарбия узлуксиз жараён бўлиб, инсон дунёга келишидан бошлаб, то умрининг охиригача давом этиб боради. Бу жараён давомида атроф-муҳитдаги воқеа-ҳодисаларнинг шахсга салбий ёки ижобий акс таъсир этиши унинг инсоний фазилатлари қай даражада шаклланганлагини белгилайди. Бугунги кунда таълим соҳаси олдида турган энг долзарб муаммолардан бири ҳам айнан, шу мақсадга қаратилган бўлиб, келажак авлодни комил шахс сифатида шаклланишини таъминлашдан иборатдир.

Афсуски, барча мамлакатларда бўлгани сингари бизнинг ўсиб келаётган ёшларимиз орасида ҳам тарбияси оғир ва ноқобил фарзандлар мавжуд бўлиб, уларнинг тарбиясига алоҳида эътибор ва ёндашувни талаб этади.

Маълумки, ёшларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси билан оила, маҳалла, таълим муассасалари, оммавий ахборот воситалари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ташкилотлар, илмий-педагогик кадрлар шуғулланадилар. Тарбия жараёнида барча иштирокчиларнинг баҳамжихатлиги таъминлансагина, у ўзининг ижобий натижаларини бериши мумкин.

Тарбияси оғир болалар билан ишлаш азалдан энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келган.

Бу муаммонинг юзага келиш сабабларини чуқур таҳлил қилар эканмиз, энг аввало, туғилган боланинг уни дунёга келтирган шахсларнинг кимлиги, иккинчидан, у қандай ижтимоий муҳитда туғилиб вояга етиб, улғаётганлигига эътиборни қаратишимиз лозимдир.

Агар биз фарзандларимизни ҳар томонлама етук қилиб тарбияламоқчи бўлсак, яъни комил инсонни вояга етказишимиз учун уни, аввало ҳар томонлама ўрганишимиз лозим. Тарбияси қийин болаларнинг ҳатти-ҳаракатларини психологик таҳлил этиш ва уларга амалий жиҳатдан кўмак бериш, мазкур йўналишда ҳеч бўлмаганда содда ва бажарилиши осон бўлган амалий машғулотлар ўтказиш кўникма ва малакаларига эга бўлишимизни талаб этади.

Бу жуда мураккаб ишлардан бири ҳисобланади. Агрессив хулқли болаларнинг ота-оналари тез-тез болага нисбатан ёқимсиз ҳиссиётни бошдан кечирадилар ва болага ёрдам бериш учун эмас, балки болани «ювошлантириш» учун психологик консультацияга мурожаат қиладилар. Улар боланинг тинчлантирилишини ва бола уларни хафа қилувчи ишларини тугатишини истайдилар.

Кўп ҳолларда агрессив хулқли боланинг ота-онаси тушкунликка тушган ва ҳаётдан норози одамлар бўлишади. Кўпинча собиқ агрессив хулқли болалар ўзларининг психологик қийинчиликларини ўз болаларига ўтказадилар. Шу сабабли психолог биринчи навбатда боланинг ота-онаси билан психотерапевтик иш олиб бориши лозим. Психолог қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиши лозим.

Биринчидан, ота-онанинг қадр – қимматига негатив таъсир этишдан қочиш лозим (Сиз ўз болангизнинг шахси бузилиши ҳақида ҳеч нима билмайсиз, ҳозир мен сизга тушинтириб бераман). Ота-онанинг шахсиятига тегмаган ҳолда вазиятни аниқлаб олиш лозим. Ота-оналар баъзан ўзлари ҳаётида эришолмаган нарсаларига фарзандлари эришишини ҳохлайдилар ва ундан талаб қиладилар (Масалан, мен таниқли рассом, врач ёки бирор бошқа касб эгаси бўла олмадим, болам бўлиши керак).

Иккинчидан, ота-она болага бўлган установақини ўзгаритириши лозим. Улар агрессив хулқли болани ношукур деб ҳисоблашади. Ўзларининг жаҳли ва таъна маломатларига жавобан боланинг айбдорлик туйғусини ҳис қилишини, афсусланишини, кечирим сўраши ва уларни тинчлантиришини кутадилар. Бу юз бермаганидан улар аччиқланади ва болани «беъмани, бузилаган, ёмон»

ҳисоблашади. Ота-онани болага ачинишга чақириш лозим ва кўрсатиб ўтиш керакки, ҳар доим агрессив бола биринчи навбатда бахтсиз бола. Ота-онага психолог ғазабнинг намоён бўлиш механизмларини ва яна агрессивликни эмоционал бузилиш сифатида кўрсатиб ўтиши лозим.

Учинчидан, ота-онага ўзларининг болалик хотираларини, ўша даврдаги агрессив қилмишларининг сабабларини эслатиш керак. Балки бу кўпгина шахсий комплексларни очиши мумкин. Бу ҳолатда уларга психик ёрдам кўрсатиш ва шахсиятини барқарорлаштириш керак бўлади. Болалар муаммоси ҳар доим оилавий муоммоларни кўтаради. Болани ўраб турган одамлар ёрдамсиз унинг ўзига алоҳида ёрдам кўрсатиш деярли мумкин эмас. Боланинг ўзини алоҳида ажратиб олиб ёрдам кўрсатилганда ҳам бу яхши самара бермайди, чунки оиладаги муаммолар агрессиянинг яна қайтарилишига сабаб бўлиши мумкин.

Тўртинчидан, бола туғулгунча ва чақалоқлигининг биринчи ойларида ота-онанинг унга бўлган муносабатини аниқлаб олиш лозим. Баъзан бола онанинг «мажбурий» ёки «тасодифий» хомиладорлиги асосида дунёга келган бўлиши мумкин. Бу ҳолатда ота-она қаттиқ бир қарорга келиши лозим. Агар бола уларнинг ҳохишисиз туғилган бўлса ҳам барибир ота-она унга ғамхўрлик қилишга бурчли. Мабодо ота-она унинг дунёга келишини хоҳлаган бўлсалар ҳам, аммо у «жаҳлдор, қулоқсиз, чидаб бўлмайдиган бўлиб қолганидан кейин унга бўлган муносабатини ўзгартирган бўлсалар, уларнинг шахсиятини ерга урмаган ҳолда шуни кўрсатиш керакки, бола ўзининг хулқи билан уларнинг ҳаракатларига жавоб беряпти холос.

Агрессив хулқни «ёмон» билан бир хил ҳисоблаш мумкин эмас. Оғир, хавфли вазият пайдо бўлганида агрессивлик ҳимоя, баъзида эса вазиятни бартараф этувчи функцияни бажаради. Агрессив хулқ айниқса болада ёшга хос бўлган ўтиш даврида кузатилади. Бу шундан далолат берадики, ёш даврлари кризиси пайтида боланинг яшаши қийинлашади, ҳар қандай мураккаб вазиятда бола қийинчиликни ҳис қилади ва шу сабабли агрессив хулқнинг элементларини кузатиш мумкин. Бу нормадаги болага ҳам, агрессив хулқли болага ҳам бирдек тегишли. Аффектив бузилиш бўлганида агрессия одатий ҳодисага айланади, ҳатто

хулқ-атворнинг бирдан бир шакли бўлиб қолади. Бироқ бунга қарамасдан, бола хулқида агрессивликнинг бор бўлиши улар билан ўзоро муносабатда қийинчилик туғдиради. Агрессив тенденцияларни тасодифий салбий ҳолат деб баҳолаб бўлмайди.

Шуни эсда тутиш керакки, аффектив тараққиёт жараёнида бола активлиги қонуний равишда ошиши мумкин. Одатда, катталар ёрдамида ўтказилган психокоррекциянинг бу зарурий босқичида бола ўзини қуршаган реаллик билан нисбатан адекват турдаги мулоқотни ўзлаштириши мумкин.

Бола агрессиясини коррекция қилишни унинг сабабини аниқлашдан бошлаш лозим. Агар агрессия эмоционал мотивацион сферанинг бузилиш сабабли бўлмаса коррекцион фаолиятни уни йўқотишга эмас, балки салбий оқибатларга олиб келувчи агрессив хулқни юмшатиш ва унинг намоён бўлишига йўл қўймасликка қаратиш лозим. Шу билан бирга катталарни унинг агрессив реакциясига адекват идрок қилишга тайёрлаш лозим.

Бошқа ҳолатда, яъни агрессия эмоционал мотивацион сферанинг бузилишини намоён бўлиши бўлса, психолог ёки тарбиячи ҳаракати боланинг мустақамланмаган агрессив ҳаракатига йўналтирилиши лозим.

Коррекцион методиканинг қўлланиши тўлиқлигича агрессив хулқнинг сабабига боғлиқ бўлади. Коррекция методи конкрет ҳодиса ва конкрет болани ҳисобга олган ҳолда танланади. Бу куйида шарҳланган коррекция методларини диққат билан кўриб чиқишни тақозо этади.

1. Агрессияга мойилликни эътиборга олмай қўйиш, унга атрофдагиларнинг диққат қаратмаслиги.

2. Агрессив ҳаракатларни ўйин мазмунига киритиш ва унга янги эмоционал мазмун бериш. Бу орқали боланинг атрофдагиларга зарар етказмаган ҳолда агрессив мойиллигини чиқариб юбориш (масалан, қароқчи ва казаклар ўйинида агрессив хулқли болага қароқчи ролини бериш).

YOSHLAR XULQ-ATVORI VA DUNYOQARASHINING SHAKLLANISHIDA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK TA'SIRLARNING TUTGAN O'RNI

Muminova Javxar Choriyevna
Sho'rchi tuman 7-maktab psixologi

Mustaqillikka erishilgandan so'ng pedagogikada fikrlashga to'liq imkoniyatlar yuzaga kela boshladi. Natijada pedagogikada sog'lom aql, ijodiy muhit, milliy ruhiyat, fuqarolik madaniyati va an'analar, marosimlar, urfodatlariga mos tarzda ta'lim-tarbiya olib borish itnko-niyati yaratildi. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida shakllanayotgan milliy mafkura fuqarolarni Respublika Konstitutsiyasida e'tirof etilgan inson-parvarlik, dernokratik davlat va huquqiy jamiyatni barpo etishdek ezgu maqsad atrofida birlashtirishga xizmat qiladi. Har bir fuqaro-ning ijtimoiy-siyosiy, huquqiy faolligini yuzaga keltirish, fuqarolik madaniyatini qaror toptirish - fuqarolik jamiyatning asosiy talabi sanaladi. Ushbu talab mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi huku-mati tomonidan qabul qilingan qator qonun va qarorlar, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov asarlari mazmuni-da o'zining yorqin ifodasini topdi. Ijtimoiy tarbiyaning samarali, izchil tizimini yaratish, jamiyatda fuqarolik madaniyatini shakllanti-rish muammolarining ijobiy hal etilishi jamiyat ijtimoiy hayoti uchun rnuhim ahamiyatga egadir. Bo'lajak mutaxassislarning ijtimoiy tarbiyasini keng ko'lamda fuqarolik tarbiyasi bilan uyg'un holda tashkil etish bugungi kunning da'vati va talabi boiib qolmoqda. Mazkur talabni ijobiy hal etish «Davlat-ta'lim muassasalari jamiyat jamoatchilik» uyg'unligini yaratish asosida amalga oshiriladi.

Fuqarolik tarbiyasining vazifalari:

- 1.Yosh avlodni doimiy ravishda jamiyatda ustuvor mavqega ega bo'lgan axloqiy va huquqiy me'yorlarga ongli ravishda rioya etishga o'rgatib borish;
- 2.Talaba-yoshlarga fuqarolik huquq va burchlari to'g'risida maiumotlar berib borish, ularda fuqarolik faoliyatini tashkil etish borasida ko'nikma va malakalar hosil qilish;
- 3.Vatanni himoya qilish borasida harbiy vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish;

Bugun xalqaro hayot, kishilik taraqqiyot shunday bosqichga kirganki, endi unda harbiy qudrat emas, balki intellektual saloxiyat, aql-idrok, fikr ilg'or texnologiyalar ham

xal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Amir Temur bobomizning “Kuch adolatda” degan mashhur ta’birini bugungi kunga nisbatan qo‘llab aytadigan bo‘lsak, men unga qo‘shimcha qilib “Kuch bilim va tafakkurdal degan bo‘lar edim”.

Inson faolligi harakat, faoliyat, xulq tushunchalari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, shaxs va uning ongi masalasiga borib taqaladi. Shaxs aynan turli faolliklar jarayonida shakllanadi, o‘zligini namoyon qiladi ham. Demak, faollik yoki inson faoliyati passiv jarayon bo‘lmay, u ongli ravishda boshqariladigan faol jarayondir. Inson faolligini mujassamlashtiruvchi harakatlar jarayoni faoliyat deb yuritiladi. Ya’ni, faoliyat - inson ongi va tafakkuri bilan boshqariladigan, undagi turli-tuman ehtiyojlardan kelib chiqadigan, hamda tashqi olamni va o‘z-o‘zini o‘zgartirish va takomillashtirishga qaratilgan o‘ziga xos faollik shaklidir. Bu - yosh bolaning real predmetlar mohiyatini o‘z tasavvurlari doirasida bilishga qaratilgan o‘yin faoliyati, bu - moddiy ne‘matlar yaratishga qaratilgan mehnat faoliyati, bu - yangi kashfiyotlar ochishga qaratilgan ilmiy -tadqiqotchilik faoliyati, bu - rekordlarni ko‘paytirishga qaratilgan sportchining mahorati va shunga o‘xshash. Shunisi xarakterliki, inson har daqiqada qandaydir faoliyat turi bilan mashg‘ul bo‘lib turadi. Ijtimoiy faollik kishilarning ijtimoiy voqelikning biror bir sohasidagi fikrlari, his-tuyg‘ulari va hatti-harakatlarini jamlashga jamiyat hayotiga baho berishga va shu asosda ijtimoiy voqelikning tegishli tomonlarini o‘zgartirishga ta’sir ko‘rsatadi. Yuqoridagi fikrlardan kelib «ijtimoiy faollik»-shaxsning har sohadan xabardorlik, komillik darajasini ko‘rsatuvchi mezon, deyish mumkin. Ijtimoiy faolikka intilib yashashning o‘zi g‘oya hisoblanadi. Uning mazmunini esa jamiyat ma’naviy yuksalishini ta’minlaydigan bilim, odob axloq, iste’dod, qobiliyat, ijobiy ko‘nikma va malakalar, bular asosida shakllangan dunyoqarashlar majmui tashkil etadi.

Bo‘lajak o‘qituvchi talabanning ijtimoiy faolligi shaxs sifati bo‘lib, jamiyat ravnaqi yo‘lidagi g‘oyaviy, siyosiy, kasbiy-madaniy va fuqarolik mas‘uliyatining qonuniy ifodasidir. har bir bo‘lajak o‘qituvchi o‘z faniga oid ilmiy bilimlarni egallash bilan bir qatorda jamiyatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar mazmunini, mamlakatda yuz berayotgan o‘zgarishlarni anglab etishi, g‘oyaviy jihatdan qurollangan bo‘lishi ham talab etiladi.

Talaba-yoshlarni O'zbekiston prezidenti I.A.Karimov asarlarida bayon qilingan ijtimoiy faol va raqobatbardosh, kadrlar tayyorlashga oid nazariy g'oyalar, sharq mutafakkirlarining barkamol inson tarbiyasiga oid qarashlari, shuningdek, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» asosida ma'naviy jihatdan shakllantirish ularga kasbiy bilimlar berish o'qituvchi kasbiga tegishli malaka va ko'nikmalarni hosil qilish jarayoni bilan uzviylikda olib boriladi.

Bu uzviylik pedagogika fanlari hamda Kadrlar tayyorlash milliy dasturi mazmunidagi o'zaro aloqador xususiyatlarga bog'liq. Demak, talaba-yoshlarni tarbiyalashda pedagogika oliy o'quv yurtlari oldida turgan muhim vazifa hozirgi davr talabiga javob bera oladigan, erkin fikrlaydigan, o'z fanini chuqur biladigan, kasbiy mahorati kuchli, tashabbuskor, dunyoqarashi keng, ijtimoiy faol, yuqori malakali raqobatbardosh mutaxassis kadrlarni tayyorlashdan iborat. Buning uchun Kadrlar tayyorlash milliy modeli asosida ijtimoiy faol o'qituvchi shaxsini shakllantirish mexanizmini quyidagi jadval ko'rinishida belgilashni maqsadga muvofiq deb topdik.

Xarakatli-operatsion komponenti o'quv faoliyatidagi xatti-xarakat va operatsiyalarni uzida mujassamlashtiradi. Bunday xatti-xarakat davomida ilgari tuzib chikilgan dastur amalga oshiriladi.

O'quv faoliyati strukturasi pertseptiv, mnemonik, predmetli, nutkli va aqliy faoliyat xarakatlarini ajratib kursatish mumkin. O'quv faoliyatining tarkibi, avvalo, o'quv materialining mazmuni, o'quv faoliyatining maksadi, yoshlar tomonidan o'quv ishlari usullarining egallab olish darajasi muayyan pedagogik vaziyatda yoshning munosabati bilan belgilanadi. Operatsiyalar o'quv faoliyatini amalga oshirish usuli xisoblanadi. N. F. Talizina ta'kidlab utganidek, operatsiyalarni izchil bajara borish faoliyat jarayonini tashkil etadi. O'quv faoliyatini amalga oshirish usullari karab chikilar ekan, bu erda E. N. Kabanova – Meller fanga kiritgan o'quv ishining usuli degan tushuncha bilan tanishib chikish maksadga muvofikdir. O'quv ishining usuli – bu bir kator o'quv xarakatlarining yigindisi bulib, ular muayyan bir tizimga birlashadi. Mazkur tizimning ishga solinishi qo'yilgan o'quv maksadiga erishishni ta'min etadi.

Bilimni egallash murakkab ziddiyatli jarayon bo'lib, u insondan eng avvalo fiziologik jihatdan barkamollikni, Ya'ni 5 asosiy sezgi organlarini but-butun bo'lishini, hamda bilim olish uchun tinimsiz mashq qilishni, kunt bilan mehnat qilishni talab qiladi.

Dunyoning va butun borliqning ko'rki insondir. Inson o'z go'zalligi va murakkabligi bilan er yuzidagi barcha mavjudotlardan afzaldir. Insonning tafakkuri, aqli bor. U shu aql yordamida ilm egallaydi. Ilm tufayli dunyoni biladi va uni boshqaradi. Hayvonlar tabiatga u qanday bo'lsa, Shundayligicha moslashib yashayveradilar. Inson esa tabiatni o'ziga moslashtiradi, o'zgartiradi.

Ilmiy dunyoqarashni hamma vaqt bir zaylda, o'zgarmay turaveradigan bilimlar deb qaramay, bilimlar tula bo'lmagan bilimlardan tula bilimlarga qarab borishligini unutmash zarur. Masalan, qayta qurish munosabati bilan dunyo o'zgardi, oldingi tushunchalar ham o'zgardi. Yangi tarkib topayotgan jamiyatdagi hamma yangiliklar ham, qabul qilinayotgan qaror va farmonlar ham o'zgarmas emas. Shu bois ilmiy dunyoqarash bu hodisa va voqealarning hammasiga kishilar oddiy tomoshabin bo'lib turaverishi kerak emasligini, bu o'zgarishlarning faol ishtirokchilari bo'lishlik, tahlil yo'li bilan umumlashtira bilishni talab qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. –T.: «O'zbekiston» 2000
2. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. –T.: «O'zbekiston» 2000
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. Toshkent, - 1999.- 96 b.

O'QUVCHILARDA KASBIY QIZIQISHLARNING SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Salohitdinova Munojot Najmitdinovna
Chust tumani 10-maktab psixologi

Insoniyat paydo bo'libdiki, u har doim o'zini boqishga, ehtiyojlarini va manfaatlarini qondirishga harakat qilgan va hozirda ham shu yo'ldan bormoqda. Inson o'z ehtiyojlarini eng awalo oziq - ovqat, boshpana, kiyim - kechaklarga bo'lgan ehtiyojlami qondirishdan boshlagan. Keyinchalik yangi sivilizatsiyalar paydo bo'lgach, ya'ni insoniyat madaniylashib borgan sari o'z ehtiyojlariga kerak bo'lgan mahsulotlami ishlab chiqara boshlagan. Bular eng awalo shu sohadagi kasb egalarini paydo bo'lishiga va jamiyatni shu mahsulotlarga bo'lgan ehtiyojini qondirishga intilishlami paydo qilgan. Jamiyat rivojlana borgan sari yangi kasblar paydo bo'lgan va rivojlanib borgan. Insonlar esa yaxshi va baxtli yashashga intilganlar. Buning uchun kasb tanlaganlar, tajriba oshirganlar va bilimlami to'plaganlar.

Kasb - inson ish faoliyatining ma'lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan faoliyat turi, sohasi, hunardir. Kasbga umumiy yoki maxsus ma'lumot hamda amaliy tajriba yo'li bilan erishiladi. Kasb ichida mehnat faoliyatining eng tor xarakteri bilan ajralib turuvchi ixtisoslari bor. Ba'zi kasblarda bir qancha ixtisoslar masalan: chilangar kasbida - remontchi chilangar, asbobsoz chilangar, yig'uvchi chilangar kabi yo'nalishlar mavjud. Demak, har bir kasbga xos bo'lgan yo'nalishlar mavjud bo'ladi. Bu esa inson faoliyatini kengayib borayotganligini, har bir sohani o'ziga xos tor jabhalari borligini tasdiqlaydi.

Hayotiyjarayonlar kasblami doimiy emasligini ko'rsatadi. Kasblami ayrimlari paydo bo'ladi ayrimlari yo'q bo'lib ketar ekan. Bu kasblami ayrimlari texnika va texnologiya sohalarini taraqqiyoti bilan bog'liq holda takomillashib boradi, yangi ko'rinishga ega bo'lgan kasblami paydo qiladi, eskilarini yanada takomillashtiradi. Misol uchun hozirgi zamon to'quvchisining ishini ilgari zamondagi to'quvchi mehnati bilan taqqoslab boimaydi. Hozirda to'quvchi stanoklami avtomatlashganligi tufayli bir qancha to'quv stanoklarini bir vaqtda boshqaradi. Albatta bu jarayonlarni taqqoslab

bo'lmaydi, ulardagi mehnat sharoiti, stanoklarni boshqarishga va to'qishga bog'liq bo'lgan yangi bilimlar tizimi va shu kabilar ularning farqini ko'rsatib turadi.

O'smirlikning birinchi fazasi uchun kishining mustaqil hayotiy yo'lini tanlashga tayyorlanishi kerakli bilim va ko'nikma orttirish, kasb tanlash bilan bog'liq bo'lgan izlanishlar, shaxsning u yoki bu sifatlarini hosil qilishi va hokazolar xarakterli bo'ladi. Ikkinchi faza uchun esa kishining ishlab chiqarish mehnatida ishtirok etishi va bunda egallagan bilim hamda kasbiy ko'nikma va malakalardan foydalanishi, o'z mahorati hamda o'z shaxsiga xos axloqiy fazilatlarini yanada takomillashtirib borishga intilish kerak.

O'smirlik yoshida uning u yoki bu o'quv predmetiga qiziqishi, munosabati, u yoki bu sohada o'quv faoliyatida erishgan muvaffaqiyatlari ularda paydo bo'layotgan turli kasblarga munosabat bilan belgilanadigan bo'lsa, endi ilk yoshda o'quvchilar o'sha kasbga qiziqishi uning o'quv faoliyatiga ta'sir ko'rsata boshlaydi.

Shuning uchun o'smirlik yoshidagi o'quvchilarni kasbga yo'naltirish bo'yicha ish olib borishda har bir o'quvchining individual imkoniyatlari hamda o'zi yashab turgan mintaqadagi muayyan kasblarga ehtiyojni hisobga olish zarur. Biz faqat o'quvchilar bilangina emas, balki ularning ota-onalari bilan ham muntazam ish olib borishimiz kerak. Chunki oila kasbga yo'llashning eng ta'sirchan, shu bilan birga yomon boshqariladigan omilidir. Shuning uchun tarbiyachi va sinf rahbarlari ota-onalar bilan mustahkam aloqa o'rnatishlari zarur.

Ilmiy - tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, 15-17 yoshli yigit va qizlar o'ziga xos muayyan va barqaror temperament, xarakter va qobiliyat xususiyatlariga ega bo'ladilar, biroq buni o'quvchilarning o'zlari to'la anglab yetmaydilar yoki noto'g'ri baholaydilar.

O'smir shaxsning tarkib topish qonuniyatlarini qarab chiqishda e'tiborni shunga qaratish kerakki, ilmiy tafakkurni shakllantirish uchun o'quvchilar faoliyatining xarakteri va mazmuni, ularning tabiat va jamiyat to'g'risidagi bilimlarini sintez qiluvchi o'quv predmetlarining mavjud bo'lishi muhim ahamiyatga egadir. Biroq shuni ham ta'kilab o'tish muhimki, bularning tizimliliigi va umumlashtirilganligi, nazariy masalalarga bo'lgan qiziqish, tushunib fikrlash qobiliyatining rivojlanib borishi, yuqori

sinf o'quvchilarining bilish sohasidagi faolligi – bu dunyoqarashni rivojlantirish shartlaridandir. O'quvchilarning tobora o'sib boradigan ijtimoiy faollik, axloqiy tajribaning to'plana borishi, xulq-atvorning sotsial va etik normalarning egallab olinishi, turli xildagi sotsial hodisalarga, boshqa odamlarning xulq-atvori hamda faoliyatiga muayyan emotsional munosabatning shakllanishi – o'smir dunyoqarashini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Dunyoqarashning shakllanishi o'smirning tevarak - atrofdagi barcha narsalarga hamda o'z-o'ziga nisbatan muayyan shaxsiy qarash tizimiga ega bo'lgan shaxs sifatida o'zini tobora chuqurroq anglab borishning natijasi va sharti hisoblanadi.

O'smirlarda avvalo o'zini anglashdagi siljish yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu hol shunchaki o'sishni bildirmaydi, balki o'z shaxsiyatining ma'naviy – psixologik fazilatlarini, faol ijtimoiy turmush tarzining maqsad va vazifalarini anglashni, oqilona baholashni aks ettiradi.

O'smirdagi o'zini anglash turmush, o'qish, mehnat va sport faoliyati taqozasi bilan namoyon bo'ladi. Maktabdagi odatlanmagan vaziyatning shaxslararo munosabat va muloqot ko'lamining kengayishi o'zining aqliy, axloqiy, irodaviy xis-tuyg'ularining xususiyatlarini oqilona baholash, qo'yilayotgan talablarga javob tariqasida yondoshish o'zini anglashni ta'minlaydi.

O'rta maktabni bitirguncha hamma o'quvchilar kasbini qat'iy tanlaydi deb bo'lmaydi. Kasb-hunarga har xil munosabatlar hosil bo'lishining asosiy sababi maktabdagi o'qish davrida kasb tanlash bo'yicha turli xil motivlar paydo bo'lishidir.

V.A.Krutetskiy o'smirlarda uchraydigan motivlardan quyidagilarni alohida ko'rsatadi:

- 1) biror o'quv predmetiga qiziqish;
- 2) vatanga foyda keltirish istagi;
- 3) shaxsiy qobiliyatni rukach qilish;
- 4) oilaviy an'analarga rioya qilish;
- 5) do'stlari va o'rtoqlariga ergashish;
- 6) ish joyi yoki o'quv yurtining uyiga yaqinligi;
- 7) moddiy ta'minlanishi yaxshi ekanligi;

O'smirlarda kasblar haqida yaqqol tasavvur bo'lmasligi sababli ular ko'proq xatoga yo'l qo'yadilar. O'z qobiliyatlarini oqilona baholay olmasliklari tufayli u yoki bu kasbni egallash uchun qanchalik tez va aniq harakat qila olishlarini, bu ishga moslasha olishlari mumkinligini bilmaydilar. Biroq hozir mazkur salbiy holatlarning oldini olish va bartaraf etish imkoniyatlari mavjud. Buning uchun quyidagi pedagogik-psixologik omillarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir:

- 1) kasblarni o'rganish usullarini ishlab chiqish, ularni tavsiflash va lo'nda qilib ifodalash;
- 2) o'qituvchilarning kasblar bo'yicha targ'ibot va tashviqot ishlari olib borishi, o'quvchilarga kasblar yuzasidan maslahatlar berishi, o'smir va uning ota-onasi bilan birga kasbga yo'naltirish bo'yicha ishlar olib boorish;
- 3) o'smirlarni kasbning asosiy turlari bilan tanishtirish;
- 4) mehnat ta'limi darslarida kasbga tayyorlash va qiziqish uyg'otish;
- 5) psixodiagnoostika va kasb tanlash usullarining amaliyotga tadbiiq qilishga moslashtirilgan turlarini ishlab chiqish;
- 6) joylarda zamon talabiga mos kasb tanlash xonalari tashkil etish;
- 7) kasb tanlash targ'iboti yuzasidan o'smirlarni ommaviy axborot vositalariga jalb qilish va psixologik tayyorlash.

Demak, o'smirlarda kasbga yo'naltirish ishlarini to'g'ri tashkil etish, ularning qobiliyati, qiziqishlari va layoqatini o'rganib ular bilan samarali ish olib borish maqsadga muvofiqdir.

OILADAGI NOSOG'LOM MUHITNING BOLA RUHIYATIGA SALBIY TA'SIRI

Mamadaliyeva Nafisaxon Balijonovna
Farg'ona viloyati Bag'dod tumani 54-maktab psixologi

Oiladagi nosog'lom muhitning bola ruhiyatiga salbiy ta'siri

Oila – ijtimoiy institutlarning eng qadimgisidir. Oilani insonlar tashkil etgani va undagi hayot – mamotni ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tashkil qilishini hisobga oladigan bo'lsak, uni sof psixologik jarayonlar maskani ham deb atash mumkin.

Oila jamiyatning negizi va tarbiyaning asosiy instituti hisoblanadi. Oila farzand tarbiyasida birlamchi bo'g'in bo'lib, u bolaning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Yurtimizda bolalarga har tomonlama g'amxo'rlik qilish, onalik va bolalikni muhofaza qilish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.

Oiladagi muhit ota – ona o'z mas'uliyatlarini his qilishi bilan barqaror bo'ladi. Bolalarning odobli bo'lib ulg'ayishi uchun ota – ona bilan bir qatorda mahalla – ko'y ham katta ibrat maktabidir. “Qush uyasida ko'rganini qiladi”, deb bejiz aytmagan dono xalqimiz. Farzand tarbiyalayotgan har bir ota – ona har birharakati, yurish – turishi, muomalasi, boshqalar bilan o'zaro munosabatida olijanob fazilatlarini namoyon eta bilishi kerak. Chunki bola tabiatan nihoyatda taqlidchan va kuzatuvchan bo'ladi. Shuning uchun uning atrofidagilari o'z odatlari bilan ba'zan o'zlari sezmaganda holda ularga ta'sir qiladilar. Oiladagi qo'pol munosabatlar, ko'p yolg'on gapirish, yoqimsiz xatti – harakat bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qiladigan nosog'lom muhitni keltirib chiqaradi.

Farzand tarbiyasida ota – onaning muomalasi muhim o'rin tutadi. Bola ota – ona tomonidan qo'pol, dag'al so'zlareshitib, kaltak yeb katta bo'lsa, bu uning tabiatiga salbiy ta'sir qiladi. Bu esa o'z navbatida oiladagi nosog'lom muhitda tarbiyalanayotgan boladan “ma'naviy kasal” insonlar shakllanadi. Ular esa jamiyat ma'naviyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Oilada ota – onalar “ommaviy madaniyat” ta'siriga berilib ketishi oqibatida farzandlarning tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Yana bir oiladagi nosog'lom muhitni keltirib chiqaruvchi salbiy omillardan biri – loqaydlik.

Oilada otaning bolalariga loqayd bo'lishi oxiri xunuk oqibatlariga sabab bo'ladi. Loqaydlik yomon illat bo'lib, u bola tarbiyasining buzilishiga katta yo'l ochadi.

Odatda, onalar o'z bolalarining xato va kamchiliklarini otasidan yashirishga harakat qiladilar. “Aytsam urishadi, bolamga qattiq tegadi”, deb yo'l qo'ygan xatolari, qo'l urgan yomon ishlarini otaga aytmaydilar. Oqibatda, bola o'z vaqtida tanbeh olmaganidan keyin bora – bora kattaroq jinoyatlarni ham qo'rqmasdan qilaverishi mumkin. Mehr – muhabbat berishda ham me'yorni saqlay bilish lozim. Bolaning barcha aytganlarini qilish, barcha to'g'ri – noto'g'ri xatti – harakatlarini ma'qullash yoki hatto indamaslik farzandning umuman tarbiyasiz bo'lib o'sishiga olib keladi. Ortiqcha taltaytirib erkalash bolani har jihatdan sustlashtirib qo'yadi. Bola ruhiyatiga salbiy ta'sirlari esa, erka o'sgan bola faqatgina shaxsiy manfaatlarini ko'zlaydigan, mas'uliyatsiz bo'lib voyaga yetishidir.

Ta'kidlash joizki, jamiyatning gultoji hisoblangan inson, birinchi navbatda, oilada shakllanadi va voyaga yetadi. Har bir oqil insonning, jamiyat oldidagi vazifasi qobil farzandni o'stirish, ularni ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan mukammal qilib tarbiyalashdir. Biroq ba'zi ota – onalar farzandlar oldida janjallashadilar, oqibatda oilada salbiy muhit shakllanadi. Ota – ona o'rtasidagi doimiy janjal bolaning asab tizimiga qattiq salbiy ta'sir etadi. Muntazam janjal bo'lib turadigan oilada tarbiyalangan bola ruhan zaif bo'lib o'sadi va unda oilaga nisbatan ishonch, hurmat yo'qoladi. Bola uydan ertaroq chiqib ketib, kechroq kelishga harakat qiladi. Har bir ota – ona oilada o'zaro hurmat, bir – biriga nisbatan mehr – oqibatli bo'lish, qiyinchiliklarni birgalikda yengib o'tish kabi sifatlarni yoshlarda shakllantirishga mas'uldirlar. Bugungi kunda voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha olib borilayotgan chora – tadbirlarga qaramay, bolalar o'rtasida nazoratsizlik, ta'lim muassasalarida davomatning pasayishi, ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etish hollari kuzatilmoqda. Voyaga yetmaganlar nazoratsizligi va huquqbuzarligining oldini olishda, ularning huquqiy hamda psixologik savodxonligini yuksaltirishda oiladagi tarbiya va muhit alohida ahamiyat kasb etadi. Doimiy janjallar natijasida bolalar ota – onalar tomonidan kamroq nazorat ostida bo'lishi yoki umuman nazoratda bo'lmasligi, yana bir tomondan, moddiy muammolarga duch kelishiga hamda uning manfaatlari, qiziqishlari

va dunyoqarashining keskin o'zgarishiga sabab bo'ladi. Oiladagi nosog'lom muhit bolaning ruhiy rivojlanish holatlariga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, bola ko'p vaqtini halovat bor joyda o'tkazishga harakat qiladi. Kim yaxshi gapirsa, o'sha insonni o'ziga do'st deb biladi. Hozirgi kunda g'arazli maqsadlarni amalga oshirish uchun zimdan olib borilayotgan fitnalar ba'zi millatlarning o'zligini yo'qotishga qaratilganini sezish mumkin. Bunda e'tibor hududlarni egallash emas, balki inson ongini egallashga yo'naltirilgan. Bola tarbiyasiga beparvolik, loqaydlik, o'z muammolaridan, janjallaridan ortib farzandga yetarlicha mehr, e'tibor ko'rsatilmasligi natijasida, bolaning kelajagida ko'p muammolarni keltirib chiqaradi.

Oilaviy ta'lim – tarbiyada oilaviy psixologik ruhiy holatni yaratish barcha yo'nalishdagi tarbiyaviy ishlarning asosiy shartidir. Amaliyotda ota – ona va farzand munosabatlarida ko'p uchraydigan oddiy maishiy holatni tahlil qilib ko'raylik. Birinchi holat, ota – onalar, ayniqsa, onalar o'z farzandlariga salbiy ehtiroslarini “izhor etadilar”, “sochadilar”. Ayrim hollarda tushunarsiz holatlar yuzaga keladi. Faraz qilaylikki, uyingizga mehmon keldi. Siz uning farzandiga alohida iltifot ko'rsatasiz. O'z farzandlaringizdan”charchash” holati yuzaga keladi. Bu vaziyat farzand tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Bola ruhiyatida alamzadalik hissi shakllanadi. Ota – ona va farzand munosabatlarida “buyruq, topshiriq”larning bir xilligi, ya'ni ota – ona o'z farzandlariga bir xil mazmundagi ko'rsatma berishlari e'tiborga molikdir. Agar ota bir yo'nalishda, ona boshqa yo'nalishda, mazmunda topshiriq bersa, bola otasi uchun “u ishni”, onasi uchun “bu ishni” bajarishga odatlanib boradi. Bu bola ruhiyatida qat'iyatsizlik, ikkiyuzlamachilikni keltirib chiqaradi.

Hayotda, ish faoliyatida yoki stress omillar ta'sirida ota – ona (masalan, ishsizlar, uyi yo'qlar, ish qidirib boshqa yerlarga ketib qolgan migrantlar, etnik va moliyaviy ziddiyatlar qurbonlari, kambag'allar) o'z ijtimoiy muammolarini hal qilolmay, tug'ilgan bolasidan o'ch ola boshlaydi.

Turmushdagi muammolar qanchalik ota yoki ona uchun murakkab tuyulsa, ularning bolasini kaltaklashi, undan o'ch olish ehtimoli shuncha yuqori bo'lishini olimlar o'rganishgan. Bolani tez – tez do'pposlash bola ruhiyatida bemehrlilik, qasoskorlik hamda o'ch olishning shakllanishiga olib keladi.

Har qanday davlatning kelajagi undagi yosh avlodning tarbiyasi, salohiyati, sog'ligi bilan chambarchas bog'liq. Xulosa qilib aytganda, yoshlarni sog'lom, barkamol bo'lib ulg'ayishida oilaning to'liq bo'lishi, ya'ni, unda ham ota, ham onaning tinch – totuvlikda yashashlari va unda normal munosabatlar, sog'lom ma'naviy muhitning mavjudligidir. Bolaning tom ma'noda yaxshi tarbiya olib, jamiyatda va oilaviy munosabatlarda munosib mavqega ega bo'lishi uchun oila muhiti sog'lom, barqaror, er va xotin bir – birlariga g'amxor va mehrlil, sadoqatli bo'lishlari o'ta muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. G'oziyev E. psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). Toshkent, "O'qituvchi", 1994.
2. G'oziyev E. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent, Universitet, 1997.
3. Rustamboyev M.X. bola huquqlari qonun muhofazasida/Huquq va burch – 2010.
4. Asqarov I.Sh, Mamatqulova R, Norqulov H.D. "Shaxs va oila tarbiyasining pedagogikasi" Toshkent – 2009
5. X.I.Ibragimov, U.A.Yuldashev "Pedagogik psixologiya" Toshkent – 2009.

PSIXIK TARAQQIYOT VA TA'LIMNING O'ZARO MUNOSABATI

Ergashova Madinaxon Mansurovna
Farg'ona viloyati Bag'dod tumani 3-maktabi psixologi

Ma'lumki, har bir odam o'ziga xos, boshqalarda aynan takrorlanmaydigan ijtimoiy muhitda, aniq ijtimoiy munosabatlarda, ya'ni oila, jamoa va jamiyatda, odamlar orasida yashab ulg'ayadi, shakllanadi. Bu ijtimoiy munosabatlarga odam jamiyat a'zosi sifatida, ma'lum sinfnig, u yoki bu ijtimoiy guruhning namoyondasi sifatida va nihoyat, tashkil qilinganlik va uyushqoqlik darajasi turlicha bo'lgan muayyan jamoalarning faol a'zosi sifatida qatnashadi. Shaxsning mohiyati o'z tabiati jihatidan ijtimoiy xarakterga egadir. Shaxsdagi barcha psixik xususiyatlari, ijodiy faolligining rivojlanish manbalari uning

tevarak-atrofidagi ijtimoiy muhitda, jamiyatsidir. Inson shaxsi sababiy bog'liqlikda bo'lib, uning ijtimoiy turmushi bilan belgilanadi, Mana shu ma'noda shaxsning taraqqiyoti odamlar bilan munosabatda yuzaga keladigan ijtimoiy tajribani egallash jarayonidan iboratdir. Buning natijasida insonning psixik xususiyatlari, ahloqiy fazilatlari, xarakteri, irodaviy sifatleri, qiziqishlari, e'tiqod va dunyoqarashi tarkib topadi. Muhit, ma'lum maqsadga qaratilgan ta'lim va tarbiya, azaldan berilgan, genetik jihatdan qat'iy belgilangan nimanidir namoyon qilish uchun sharoitgina bo'lib qolmay, balki inson psixik xususiyatlarini tarkib toptiradi. Bu borada, birinchidan, odam muhit ta'siri ostidagi passiv ob'ekt bo'lmay, balki faol mavjudotdir, Shu bois tashqi hayot sharoiti tashqi ta'sir inson psixikasini belgilamaydi, balki odamning muhit bilan bo'lgan o'zaro ta'siri orqali, uning muhitdagi faoliyati orqali belgilanadi.

Shu sababli muhitning ta'siri haqida emas, balki odamning tevarak-atrofdagi muhit bilan faol o'zaro ta'siri haqida gapirish maqsadga muvofiqdir. Ikkinchidan, psixikaning rivojlanishi pirovard natijada tashqi sharoitlarga, tashqi ta'sirlarga bog'liqdir. Bu sharoitlar hamda vaziyatlar xamisha odamning hayotiy tajribasi, uning shaxsi, individual psixologik xususiyatlari va psixik qiyofasi orqali ta'sir qiladi. Uchinchidan, odam faol mavjudot sifatida o'zi ham ongli ravishda o'z shaxsini o'zgartirishi, ya'ni o'zi-o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanishi mumkin. Lekin, bu jarayon atrof – muhitdan ajralgan holda emas, balki muhit bilan moslashgan holda va muhit bilan o'zaro munosabatda sodir bo'ladi.

Yuqoridagilardan xulosa chiqarib shuni aytish mumkinki, odamning (bolaning, o'quvchining) ijtimoiy tashkil topgan va faol faoliyati uning psixik rivojlanishining asosi, vositasi hamda shartidir. O'z - o'zidan ma'lumki, odamning psixik rivojlanishi uchun tabiiy, biologik imkoniyatlar nihoyatda zarurdi. Inson psixik xususiyatlari me'yorida tarkib topishi uchun muayyan darajadagi biologik tuzilish, inson miyasi va nerv sistemasi bo'lishi shart. Bu tabiiy xususiyatlar psixik rivojlanishni harakatga keltiruvchi kuchlar, omillar emas, balki faqat dastlabki sharoitlardir xolos.

Tabiiy xususiyatlar taraqqiyotni harakatga keltiruvchi kuch emasligiga qaramay, inson psixik taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, tabiiy xususiyatlar psixik xususiyatlar taraqqiyotining turli yo'llarini va usullarini belgilab beradi. Inson nerv

sistemasining xususiyatlari o'z-o'ziga shaxsning hech qanday psixik xususiyatlarini belgilamaydi. Hech bir me'yordagi bola dadil yoki qo'rqqoq, irodali yoki irodasiz, mehnatsevar yoki yalqov, intizomli yoki intizomsiz bo'lib tug'ilmaydi. Agarda tarbiya to'g'ri tashkil qilinsa xarakterning barcha ijtimoiy qimmatli xislatlarini shakllantirish mumkin. Masalan, sabr – matonat va o'z – o'zini tuta bilish xislatini nerv sistemasining tipi shiddatli bo'lgan bolalarda ham, yoki nerv sistemasining tipi vazmin bo'lgan bolalarda ham tarbiyalash mumkin va tarbiyalasa bo'ladi. Biroq, birinchi holdagi bolalarni tarbiyalash ikkinchi holdagilarni tarbiyalashga qaraganda qiyinroq bo'ladi. Har ikkala holda kerakli sifatlarni tarbiyalash yo'llari va usullari ham turlicha bo'ladi.

Ikkinchidan, tabiiy xususiyatlar odamning biror sohada erishgan yutuqlari darajasiga ham ta'sir qilishi mumkin. Masalan, qobiliyat kurtaklarida tug'ma individual farqlar mavjud. Shu sababli ba'zi odamlar boshqa odamlardan ma'lum bir faoliyatni egallash imkoniyati jihatidan ustun turishadi. Ba'zida esa aksincha, biror-bir faoliyat turini egallash imkoniyati jihatidan esa ulardan ortda qolishlari mumkin. Garchi tabiiy kurtaklar o'quvchilarning psixik rivojlanishi uchun ma'lum ahamiyatga ega bo'lsa ham (shu sababli, masalan, ta'lim jarayonida ayrim o'quvchilardan boshqa o'quvchilarga nisbatan ko'proq zo'r berish talab qilinadi, ayrim o'quvchiga o'qituvchi ko'proq kuch sarflaydi, e'tibor beradi va ko'proq vaqt ajratadi), bu kurtaklarning o'zi psixik taraqqiyotda hal qiluvchi rol o'ynamaydi. Turli yo'nalishga ega bo'lgan psixologlar, bir tomondan ta'lim va tarbiya, ikkinchi tomondan esa rivojlanish o'rtasidagi o'zaro munosabati muammosini keng doirada muhokama qilmoqdalar. Rivojlanish deganda, odatda hodisalarning har ikki turi tushuniladi va bu tushunchalar bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir: 1) miyaning biologik, organik yetilishi, uning anatomik-fiziologik tuzilishi jihatidan yetilishi; 2) psixik (aqliy) rivojlanishning ma'lum o'sish darajalari sifatadagi, o'ziga xos aqliy yetilish sifatidagi psixik rivojlanishi o'z – o'zidan ma'lumki, aqliy rivojlanish miya tuzilishining biologik yechilishi bilan bog'liqdir va bu xususiyat ta'lim – tarbiya ishlarida, albatta, hisobga olinishi lozim, chunki ta'lim miyaning organik jihatdan yetilishini inkor eta olmaydi. Biroq miya tuzilishining organik jihatdan yetilishini muhitga, ta'lim – tarbiyaga mutlaqo bog'lanmagan holda

o'zining qat'iy biologik qonunlari asosida sodir bo'ladi, deb bo'lmaydi. Muhit, ta'lim – tarbiya va tegishli mashq, miya tuzilishining organik jihatdan yetilishiga yordam beradi.

Bu jarayonda ta'lim qanday mavqega ega? Ta'lim rivojlanishga nisbatan yetakchi vazifani bajaradimi yoki aksincha? Bu muammoning hal qilinishi ta'lim jarayonining mazmuni va metodikasini, o'quv dasturlari va darsliklarning mazmunini belgilab beradi.

Ta'lim - bu aqliy yetilish jarayonini faqat bir qadar tezlatishga yoki sekinlashtirishga qodildir, lekin u aqliy jihatdan yetilish jarayoniga hech qanday jiddiy ta'sir ko'rsata olmaydi. Demak, ta'lim rivojlanish qonunlariga bo'ysunishi kerak. Masalan, bolada mantiqiy tafakkur yetilmay turib, uni mantiqiy fikr yuritishga o'rgatish foydasizdir. Ta'limning turli bosqichlari bolaning tegishli psixologik imkoniyatlari pishib yetiladigan muayyan yoshidan qat'iy nazar bog'liqligi ana shundan kelib chiqadi. Ta'kidlash joizki, ta'lim yetakchi rolni bajaradi, ta'lim va rivojlanish esa o'zaro bir-biriga bog'liqdir, ular alohida sodir bo'ladigan ikki jarayon bo'lmay, balki bir butun jarayondir.

Ta'limsiz to'la aqliy rivojlanish bo'lishi mumkin emas. Ta'lim rivojlanishga turtki bo'ladi, rivojlanishni o'z ortidan ergashtirib boradi. Lekin, ta'lim rivojlanishga turtki bo'lish bilan bir vaqtda o'zi rivojlanishga tayanadi, erishilgan rivojlanish darajasining xususiyatlarini, rivojlanishning ichki qoidalarini, albatta, inobatga oladi. Ta'limning imkoniyatlari juda keng bo'lsa-da, biroq cheksiz emas. Psixik taraqqiyotning omillari va sharoitlari aniqlab olingan taqdirda ham, psixikada yuzaga keladigan o'zgarishlarning manbalari, psixik rivojlanishni harakatga keltiruvchi kuchlar nimalardan iborat, degan savolning tug'ilishi, tabiiydir. Bolaning psixik rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuchlar murakkab va turli-tumandir. Rivojlanishning mohiyatini qarama-qarshiliklar kurashidan, ichki ziddiyatlar bolaning psixik rivojlanishini bevosita harakatga keltiruvchi kuchlar, ta'lim va tarbiya jarayonida yuzaga keladigan hamda bartaraf qilinadigan eskilik va yangilik o'rtasidagi qarama – qarshiliklardan iboratdir. Bunday ziddiyatlarga, masalan, faoliyat tomonidan yuzaga keladigan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatlar, bolaning o'sib borayotgan jismoniy va ruhiy imkoniyatlari bilan eski, tarkib topgan o'zaro munosabat shakllari va faoliyat turlari o'rtasidagi ziddiyatlar; jamiyat, jamoa, katta odamlar tomonidan kundan

– kunga ortib borayotgan talablar bilan psixik taraqqiyotning mazkur darajasi o'rtasidagi ziddiyatlar kiradi.

Shunday qilib, bolaning, maktab o'quvchisining psixik rivojlanishi murakkab taraqqiyot jarayonidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Voxidov M. "Bolalar psixologiyasi" T.: O'qituvchi. 1982 y.
2. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. T., TDPU, 2002.
3. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. 1-2 tom. T., Fan, 2002.
4. Baratov Sh. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari. T., 1995 yil
5. Goziev E. va b. Psixologiya muammolari. T., O'qituvchi, 1996 yil

MUVAFFAQIYATGA ERISHISH YO'LIDA

*Olimova Zohidaxon Ohunjon qizi
Furqat tumani 25- maktab psixologi*

Muvaffaqiyatga erishish yo'lida birinchi qadamni o'zingiz tashlang, chunki bu faqat siz uchun kerak.

Maqsadingizga erishish uchun kerak bo'lgan hamma narsadan foydalaning. Siz nimani xohlayotganingizni aniq bilishingiz kerak. Agar qiyinchiliklar paydo bo'lsa, unda nima noto'g'ri bo'lishi mumkinligini tahlil qiling. Nimani o'zgartirish kerak. Sinab ko'ring, harakat qiling, davom eting.

O'zingizning harakatlaringizni tizimlashtirishga harakat qiling. Siz uchun vazifa ancha osonlashadi. Kundalik yuriting, bugun nima qilishingiz kerakligini, ertaga nima qilishni belgilang.

Rivojlannish uchun. O'zingizning harakatlaringizni tashqi tomondan baholang. Siz samarasiz deb o'ylagan tomoningizga e'tibor qarating.

Doimo vaqtni his qiling. Hamma narsani o'z vaqtida bajaring. Uni behuda sarflamang.

Og‘ir mehnatdan qo‘rqmang. Agar siz mehnat gilishdan qochsangiz, muammo hal bolmaydi, bu faqat hissiy holatingizda salbiy ta’sir o‘tkazadi.

Barcha narsaga optimistik nazar bilan qaranq. Yaxshi kayfiyat va ishtiyoq bilan barcha masalalar tezroq va yoqimli tarzda hal qilinadi.

Tajribali odamlarning fikrlarini tinglang. Buning hech qanday yomon tomoni yo‘q, bu sizning maqsadlaringizga erishishda yaxshi rol o‘ynaydi.

Siz sevimli mashg‘ulotingiz (sport, musiqa, raqs, o‘qish va boshqalar) orqali 10% ga bo‘lsa ham allaqachon muvaffaqiyatga erishgansiz.

Maqsadni bosqichma-bosqich belgilash:

1. Maqsadni aniq bayon qilish;
2. Ushbu maqsadni yozib olish;
3. Maqsadga erishish uchun harakatlar rejasini o‘ylab ko‘rish va yozish;
4. Rejaga muvofiq birinchi qadamni qo‘yish;
5. Kelajakni maqsadingizga yo‘naltirish;
6. Maqsadga erishgandan so‘ng, o‘zingizga e’tibor bering va dalda bering

Natijada nimaga erishishni xohlayotganingizni yozayotganda quyidagi qoidalarga amal qiling:

- 1) orzularingizni ijobiy ma’noda ifodalang;
- 2) o‘ta aniq bo‘ling: hidini, ovozini, tashqi ko‘rinishini aniq tasavvur qilishga harakat qiling; sizning tavsifingiz qanchalik boy bo‘lsa, maqsadingizga erishish uchun miyangizdan shunchalik yaxshi foydalanasiz;
- 3) natija haqida aniq tasavvurga ega bo‘lishga harakat qiling: maqsadga erishganingizda aniq nima yuz beradi, shunda sizni kim o‘rab turganini his qilasiz, u qanday ko‘rinishga ega bo‘ladi, umuman intilgan narsaga erishganingizni qanday bilib olasiz;
- 4) bunday maqsadlarni shakllantirish juda muhim, ularga erishish asosan sizga bog‘liq; Sizga tegishli bo‘lgan narsa faqat sizniki bo‘lishi kerak;
- 5) kelajakdagi mavjud maqsadlaringizning oqibatlari haqida bashorat qilib, ular boshqa odamlarga ziyon etkazadimi yoki yo‘qmi shu haqida o‘ylang; natijalaringiz sizga ham, boshqalarga ham foyda keltirishi kerak.

Sherzod Shermatovning yoshlarga olti tavsiyasi

Xalq ta'limi vaziri "Toshkent yoshlar forumi – 2020"da muvaffaqiyatga erishish bo'yicha yoshlarga o'z tavsiyalarini berdi.

1. O'qigan, ko'rgan, eshitgan narsalaringiz haqida fikrlang, tanqidiy yondashing.
2. Fikrlaringizdan hosil bo'lgan qiziqishlar ro'yxatini tuzing.
3. Qiziqishlaringizni imkoniyatlaringiz bo'yicha saralang.
4. Eng muhim hisoblagan yo'nali-shingizda erishishni istagan maqsadingizni qo'ying.
5. Maqsadga erishish uchun bosqich va muddatlarni o'zingiz uchun belgilang.
6. Xato qilishdan va avval belgila-ganlaringizni o'zgartirishdan qo'rqmang.

Amaliy mashg'ulot:

1. Maqsadning aniq bayoni:

Maqsadning ta'rifi asosiy jihatdir, buning uchun siz o'zingizga vaqt ajratib, qalam va qog'oz oling, qulay o'tirib olib miyangizda paydo bo'lgan fikrlar, istaklar, maqsadlarni yozishingiz kerak, shunda siz ustuvorlikni aniqlay olasiz.

1-mashq. Qog'ozni yarmini ikkiga bo'ling, varaqning yuqori qismida sizning his-tuyg'ularingizga va uyg'un hayotni tushunishga ta'sir qiladigan barcha yo'nalishlarni yozing. Masalan - oila, sog'liq, o'qish, sevimli mashg'ulotlar, pul va boshqalar.

Pastki qismda - doira chizib, uni yuqorida siz yozgan sohalarga ko'ra qismlarga bo'ling va nomlang. Soha ko'rsatilgan har bir satrni 0 dan 10 gacha kataklarga bo'ling. Bugungi kunda siz qoniqish hosil qilgan sohani 10 balli shkalada baholang. Keyin chiziqlarni ulang, nima bo'lishini ko'ring. Hayotingizning yagona maqsadini angladingizmi? Endi maqsadni aniq belgilash, vaqtni belgilash, ijobiy tomonga o'zgartirish kerak.

OTA-ONALARNING FARZAND TARBIYASIDAGI XATOLARI

*Abdunazarova Shahnozaxon To'xtasinovna
Farg'ona viloyati Furqat tumani 36- maktab psixologi*

Farzandingiz sizdan o'zini olib qochadimi? – siz uni bag'ringizga bosib quchmas ekansiz.

Farzandingiz sizga itoat qilmaydimi?- siz unga o'ta talabchansiz

Farzandingizni shaxsiyati zaifmi?-siz doim do'q po'pisa tarzda munosabatdasiz

Farzandingiz bahilmi?- siz u bilan sirdosh emassiz

Farzandingiz doim darg'azabmi?-siz uni maqtab turmas ekansiz

Farzandingiz boshqalarni hurmat qilmayaptimi?- siz u bilan baland ovozda muomala qilasiz.

Farzandingiz o'ziga ishonmaydimi?-Siz uni shijoatlantirmas ekansiz

Farzandingiz so'zlashishni bilmayaptimi?-siz u bilan jismingiz va qalbingiz birga bo'lgan tarzda suhbatlashmaysiz,

Quyda keltirilgan xatolarni bartaraf qilishimiz juda ham zarur.Sababi aynan bu xato tufayli ota-onalar o'z farzandlari bilan begonaday bo'lib qoladi.Keling shu xatoni atroflicha ko'rib chiqamiz.

Agar siz farzandingiz bilan suhbatlashayotib u gapirayotganda ko'zlaringa qarab turib ham hayolingiz boshqa ishlarda yursa va tezroq gapini tugataqolsachiya,qancha ishlarim turipti,shu kabi fikrlarga tez-tez kelib turgan bo'lsangiz demak,siz bolaga o'zingizni jismingizni majburlab e'tabor qaratib turibsiz ,bunday e'tiborni majburiy yoki farmal e'tabor deb ataladi.

Agar siz suhbat jarayonida ham jismingiz bilan,ham hayollaringiz bilan, emotsiyalaringiz bilan birga bir vujud bo'lib ishtirok etsangiz ana shunda haqiqatdan ham ruhan va jisman bir yerda farzandingiz yonida bo'lgan bo'lasiz.Nima deb o'ylaysiz bola ikki holatni bir-biridan ajrata olarmikan, farqiga borarmikan,albatta,ha ajrata oladi. Ko'p holatlarda ota-onalar farzandlari bilan faqat farmal muloqotga ya'ni axborot almashishga o'tib borayotganliklarini sezmay qoladilar.Bolada esa aksi farmal holatda ya'ni majburiy holatda o'tirgan ota-onani bola juda tez his qiladi va o'z o'zidan suhbat

uziladi, bola ota-onasidan hafa bo`ladi negaligini aniq so`z bilan aniq so`z bilan ifoda etib bo`lmasada, yurakdan his qiladi, bora-bora munosabatlarda o`zaro samimiylik, ochiqlik, o`zaro ishonch tuyg`ulari kamayib ikki yopiq qutiga o`xshab bir-birlariga yopiq holda ko`rinib qoladilar. Ular orasidagi suhbat informativ ya`ni axborot almashish ko`rinishida bo`lib o`tadi halos. Savollaringizga faqat ha, yo`q, bilmayman degan javoblar bilan cheklanadilar, hissisiz va sovuq holat. O`z ichki kechinmalari bilan bo`lishmagan inson bora-bora boshqa bir insonning ichki kechinmalarini ham his qilmaydi, tushuna olmaydi, qabul qilmaydi, o`zi ham o`z navbatida o`zidagidagi hislarini bildirib olmaydi chiqarib, ko`rsatib bera olmaydi.

Agar tana va ruh bir joyda bo`lgan holatda, bu suhbtlarda vaqt va charchoq degan tushunchalar go`yo yo`qdek, har ikki tomon suhbatdan zavq oladi, haqiqatdan mazza qiladi, ochiq savollarga ochiq javoblar olinadi. Mana bu muloqotdan olingan zavqli his inson xotirasida baxtli lahzalar bo`lib muhrlanadi. Agar farzandingizga shunday lahzalarni hadya eta olgan bo`lsangiz, siz eng yaxshi ota-onasiz, agar farzandingiz sizga shunday daqiqaqalarni bag`ishlarsa eng baxtli ota-ona bo`lasiz. Ishoning, hatto mavzu qanchalik muommoli bo`lsada, har ikki tomon bir-birlarini his etib eshita oladilar, axir muommoga duch kelmagan bola bormi?, adashmagan, qo`qilmagan bola bormi? shunday suhbatlarda tez va oson birga yechim topa oladi. Har qanday mommoni yechimini ham shunday suhbatlarda tez va oson birga topa oladi. Xato qilgan tomon ham haqiqatdan pushaymon bo`ladi va aynan mana shu suhbat ta`siridan boshqa bu xatoni qaytarmasligiga ishonsa bo`ladi. Farzandingiz u bilan gaplashayotganda butun vujudingiz bilan, diqqatingiz bilan unga qarab turganingizni, tinglayotganingizni ko`rsa, his qilsa o`ziga nisbatan hurmatni his qiladi va mana shu hurmat boshqa joyda ham ota-onaning yuziga oyoq qo`ymasligiga sabab bo`ladi.

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINING TA'LIMGA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGI

Abdullayeva Umidaxon Adxamjonovna
Farg'ona viloyati Bag'dod tumani 26-maktab psixologi

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'limga psixologik tayyorgarligi

Ta'limga psixologik tayyorgarlik deganda bolaning obyektiv va subyektiv jihatdan maktab talabiga, ta'limga munosibligi nazarda tutiladi. U maktab ta'limga avval psixologik jihatdan tayyorlanadi. Binobarin, uning psixikasi bilim olishga yetarli darajada rivojlanadi. Shu yoshdagi bola idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sog'ligi, aniqligi, o'zining qiziquvchanligi, dilkashligi, xayrixohligi, ishonuvchnaligi xayolning yaqqolliigi, tafakkurining yaqqolliigi, xotirasining kuchliligi, tafakkurning yorqinligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Maktab ta'limga tayyorlanayotgan bolaga diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'ladi. Bola diqqatining xususiyatlari rolli va syujetli o'yinlarda rasm chizish va qurish- yashash mashg'ulotlarida, loy hamda plastilindan o'yinchoqlar tayyorlashda matematik amallarni yechishda, hikoya tinglash va tuzishda ko'rinadi. Bola o'z diqqatini muayyan obyektga yo'naltirish, to'plash, taqsimlash bo'yicha ma'lum darajada ko'nikmaga ega bo'lib o'z diqqatini boshqarish va kerakli paytda to'plashga intiladi. Uning xotirasi qiziqarli, ajoyib, g'aroyib kishini taajjubga soladi gap, ma'lumot va hodisalarni puxta esda olib qolish, esda saqlash, esga turush imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu davrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotni o'zlashtirib kelgan bo'lsa, endi o'z xohish –irodasi bilan zarur ma'lumotlar to'plashga o'z oldiga aniq maqsad va vazifa qo'yishga harakat qilinadi. Bolaning ana shu faolligi xotirasining muayyan darajada rivojlanganini bildiradi. U she'r, hikoya va ertaklarni esda qoldirish uchun ko'p takrorlash, yod olishning eng qulay yo'l va usullaridan foydalanishi ta'lim jarayonida unga juda qo'l keladi. Birinchi sinf o'quvchisi ko'pincha yaqqol obrazli xotiraga suyanib bilish faoliyatini tashkil etsa ham, bu ish xotiraning boshqa turlarini inkor qilmaydi, aksincha, ta'lim so'z-mantiq xotirasini taqozo etadi. So'z – mantiq xotirasining mavjudligi ma'nosi tushunib esda olib qo'lish jarayonining samaradorligi

ortishiga keng imkoniyat yaratadi. Tajribadan ma'lumki, bola ma'nosiz so'zlardan ko'ra manodor tushunchalarni birmuncha tez va mustahkam eslab qolish xususiyatiga ega. Uning nutqi maktab ta'limga tayyorgarlik bosqichiga kattalar bilan muloqotda kirishish kishilarning fikrini uqib olish va to'g'ri idrok qilish darajasida, nutqining tuzilishi esa grammatika qoidalariga mos mantiqdan izchil, ifodali miqdor va ko'lam jihatdan fikr almashinish yetarli bo'ladi. U eshitgan va ko'rganlari to'g'risi dagi ma'lumotlarni tushuna oladi. Ozidagi axbrotlarni muayyan tartibda bayon qila oladi, aqliy salohiyat operatsiyalaridan o'rinli foydalanadi. (ularni taqqoslaydi oydinlashtiradi guruhlariga ajratadi, umumlashtiradi xukm va xulosa chiqarishga xarakat qiladi).

Olti yoshli bolaning psixik tayyorgarligi to'g'risida gapirilganda, ko'pincha muayyan reja asosida tartibli ko'p qirrali maqsadga yo'naltirilgan o'zaro mantiqiy bog'liq, izchil boshlang'ich ta'limga zamin vazifasini o'tovchi psixik o'sish darajasini nazarda tutamiz. Shuningdek ta'lim uning psixik o'shish darajasidan tashqari, bola turmushi va faoliyatining tavofutlari, sharoitlari o'ziga xosligi, uning sihat –salomatligi uslubiy jihatdan tayyorgarligi, oddiy ko'nikmalarning o'zlashtirgani kabi omillarni hisobga olish maqsadiga muvofiqdir. Yuqorida aytilganlarning hammasi bolaning maktab ta'limiga psixologik jihatdan tayyorgarligining obyektiv tomonlarini ifodalaydi.

Bola maktab ta'limiga psixologik tayyorlanishning subbyektiv tomoni ham mavjudir. Uning maktabda o'qish xohishi, intilishi, katta yoshdagi odamlar bilan muloqotga kirishish istagi mazkur tayyorgarlik bilan uzviy bog'liqdir. Bolada shu davrga kelib, o'qish bilim olish, haqida to'g'ri tasavvur shakllanadi. U maktab jamoasi a'zolarining masuliyati vazifalarini aniqlaydi va ularga itoat qilishiga, ularning ko'rsatmalarini boshqarishga moyil bo'ladi. Lekin bolalar hammasi bir xil emasligi sababli ular o'rasida muhim farqlar vujudga keladi. Ba'zi bola maktabga butun vujudi bilan talpinadi. O'qishga qancha qolganini uzluksiz sanaydi. O'quv ashyolarini oldinroq tayyorlab qo'yishga harakat qiladi. Boshqa bir bola esa maktabdan qat'iy voz kechishgacha borib yetadi. O'qishga salbiy munosabat ko'pincha kattalarning qo'rqitishlari oqibatida vujudga keladi. Shuningdek aka va opalarning maktabdagi qiyin kechinma va vaziyatlari to'g'risidagi gaplar, uyda bolalarni ko'proq dars tayyolashga

majbur qilish ham o'qishga salbiy munosabat uyg'otadi. O'qishga salbiy munosabatdagi bolalar ta'lim muhitida kirishga qiynaladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi biologik jihatdan nisbatan uyg'un o'sadi. Uning bo'yi va og'irligi o'pkasining xajmi mutanosib rivojlanadi. Biroq bolaning suyaklari ko'krak qafasi, tos, qo'l suyaklari, umurtqa pog'onasida hali tog'aysimon to'qimalar uchraydi. Bu esa uning suyagi takomillashib bo'lmaganini ko'rsatadi. Yurak muskullari tez o'sadi, qon tomirlarining diametri sal kattaroq bo'ladi. Miyaning og'irligi boshlangich sinflarda 1250-1400 grammni tashkil etadi. Shuning uchun bolaning to'g'ri oshishiga g'amxo'rlik qilish, toliqishining oldini olish, o'qish va dam o'tish rejimiga qat'iy rioya etish zarur.

Maktab ta'limi o'quvchining turmush tarzini ijtimoiy mavjudligi, sinf jamoasi va oila muhitidagi ahvolini o'zgartiradi, uning asosiy vazifasi o'qishdan, bilim olish ko'nikma va malakalarini egallash, tabiat va jamiyat tog'risda qonuniyatlarni o'zlashtirishdan iborat bo'lib qoladi. Ta'lim muayyan darajada shoshqoqlik, intilish, idoraviy zo'r berish, faollik va maqsadga muvofiq faoliyatni talab qiladi. Ixtiyorsiz xatti-harakat o'rnini aniqlashilgan, rejali, aqliy mehnat egallay boshlaydi. O'quvchi doimo tengdoshlari bilan birga muayyan sinf jamoasida bo'ladi. Demak, uning oldida hamma vaqt sinf jamoasining manfaatini himoya qilish shaxsiy, istaklarini umumjamoa intilishiga bo'ysundirish, o'zaro yordam, o'zaro talabchanlik, ijtimoiy javobgarlik va burch masalalarini egallash vazifasi turadi. Ta'lim jarayonida esa, o'quvchi oldida qo'yiladigan talablar taboro ko'payib va murakkablashib boraveradi.

O'qishning dastlabki kunidanoq kichik maktab yoshdagi bolaning o'shishini qarama- qarshiliklar, ichki ixtiloflar vujudga keladi. Ana shular zamirida boladagi psixik kamolotning darajasi va ijobiy xislatlar bilan talablar o'rtasidagi qarama - qarshiliklar yotadi. Talablarning tobora ortishi bolaning psixik jihatdan to'xtovsiz o'shishini toqazo etadi va shu berk zanjirning uzluksiz harakati natijasida insonning kamoloti amalga oshadi.

Oradan ma'lum vaqt o'tgach, shodiyona lahzalarning taassuroti namoyishi bilan maktabning tashqi belgilari o'z ahamiyatini yo'qota boradi va o'qishning kundalik qat'iy mehnat, irodaviy zo'r berish, yoqtirmagan narsa bilan shug'ullanish, diqqatini

taqsimlash, o'z xulqini idora qilish ekanligini aniqlaydi. Shunday aqliy mehnat ko'nikmasiga ega bo'lmasa uning o'qishdan ko'ngli soviydi, unda umidsizlik hissi vujudga keladi. O'qituvchi esa bunday holatni oldini olish uchun bolaga ta'limning o'yindan farqi qiziqarliligi haqida ma'lumotlar berish va uni shu faoliyatga tayyorlash kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari faoliyatini baholash unda o'qishga ijobiy munosabatni shakllantirishda muhim ahamiyatga egadir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning muhim xususiyatlaridan biri ulardagi o'qituvchi shaxsiga ishonch hissi va yuksak ehtiromdir. Shuning uchun ham o'quvchilarning bolaga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish imkoniyati juda kattadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asqarova M, G'.Qodirova "Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish" T.: "O'qituvchi" 2001 y
2. Voxidov M. "Bolalar psixologiyasi" T.: O'qituvchi. 1982 y.
3. Nishonova Z. Alimova G. "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi" T.: 2006 y
4. Muminova, Sobirova va boshqalar.«Bolalar bogchasida ta'lim-tarbiya dasturlari»
5. G'oziev E. Umumiy psixologiya T.: 2010 y.
6. G'oziev E. "Ontogenez psixologiyasi" 2010 y

INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA OILA, JAMOATCHILIKNING O'RNI

*Aliyeva Go'zalxon Ne'matjonovna
Farqona viloyati Bag'dod tumani 4-maktab psixologi*

Har qanday ruhiy va yoki jismoniy nuqsonda
ham taraqqiyot davom etadi.

L.S.Vigotskiy

Ta'limdagi inklyuziv jarayonlar fanlararo tadqiqot ob'yektlariga aylanmoqda. XX asrning 40 – yillaridan boshlab chet elda amalga oshirilgan termin, uning mazmuni, amaliyotga bo'lgan qiziqishning kuchayishi mahalliy ilm – fan uchun tasodifiy emas va

bu mamlakatda davom etayotgan harakatni davlat tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy va ta'lim sohasidagi islohotlarni, odamlar mentalitetidagi o'zgarishlarni va boshqalarni tushunishga o'rganishni anglatadi.

Inklyuziv ta'lim - bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'iy nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy – ruhiy ijtimoiy rivojlanishga ega bo'lishlari uchun, oilada yashashlari va o'z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim tizimimaktabga qatnamaydigan nogironlar aravachasidagi bola yoki shunday xatarga uchrayotgan bolalaryaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishga qiynalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganishga uchun maxsus yordamga ega bo'lishi, darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi.

Odatda inklyuziv ta'lim – bu alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydigan hamma uchun ma'lumot mavjudligini nazarda tutadigan umumiy ta'limni rivojlantirish jarayonidir.

“Inklyuziv ta'lim” atamasi zamonaviyroq bo'lib, nafaqat ta'lim tizimida, balki insonning jamiyatdagi o'rnida ham yangicha ko'rinishni aks ettiradi. Inklyuziv imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish muammosini har bir bolani ehtiyojiga mos ravishda ta'lim maydonini, maktab muhitini moslashtirish orqali hal qilishni o'z ichiga oladi.

Amerika pedagogikasi inklyuzivni ommaviy maktabni rivojlanish muammolari bo'lgan oddiy bolalar va bolalarning birgalikdagi ta'lim vazifalari va ehtiyojlariga tubdan o'zgartirish deb qaraydi. Nemis tilida so'zlashadigan mamlakatlarda “inklyuziya” atamasi nisbatan kam qo'llaniladi. Ular “integratsiya”, “hamkorlikda o'rganish”, “inklyuziya” atamalaridan foydalanishda davom etmoqdalar. Amerika ta'lim modelini boshqaradigan mamlakatlar, shu jumladan Rossiyada “inklyuziya” atamasi tobora ko'proq qo'llanilmoqda.

Inklyuziv o'qitish va tarbiyalash uzoq muddatli strategiya bo'lib, u mahalliy ish maydoni sifatida emas, balki umuman barcha sohalar bo'yicha umumiy ta'lim tizimi faoliyatini tashkil etishda tizimli yondashish sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta'lim - ham sog'lom, ham imkoniyati cheklangan bolaga birdek kerak. Har bir bola bag'rikeng bo'lishi bilan birga, inson qadriyatlari uning imkoniyatiga bog'liq emasligi haqidagi fikrlarnisingdirishdir. Yoshlik chog'ida bolaning ruhiy holati ochiq, egiluvchan va o'zlashtirishga tayyor bo'ladi. Insonlar orasida turli fe'l va qiyofaga ega insonlar mavjudligiga o'rgangan bolalar kelajakda o'zlaridan farq qilgan bolalarga zulm yetkazmaydi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida jamoatchilikning bir qismi bo'lgan psixologning faoliyati bola va uning ota – onasi hayotida katta ahamiyatga ega. Ota – onalar, hatto bolaning rivojlanishida biron – bir o'qish yoki tengdoshlari bilan muloqot qilishda muammolarni ko'rsalar ham, ko'pincha unga qanday yordam berishni bilmaydilar. Muammoni payqamaslik – bu imkoniyat emas, bu faqat bolaning axloqiy tushkunligini kuchaytiradi. Jamoada ham har xil muammolar bo'lishi mumkin. Agar o'qituvchilar jamoadagi muhitni qanday yaxshilashni bilmasa, unda inklyuziv ta'limning o'qituvchi – psixologi nafaqat o'quvchilarga, balki ularning ota – onalariga ham psixologik – pedagogik yordam ko'rsatishi shart.

Ta'limning inklyuziv shakli ta'lim jarayonining barcha sub'yektlariga tegishli: nogiron bolalar va ularning ota – onalari, odatda rivojlanayotgan o'quvchilar va ularning oilalari, o'qituvchilar va ta'lim sohasidagi boshqa mutaxassislar, ma'muriyat hamda qo'shimcha ta'lim tuzilmalari. Shu sababli umumiy o'rta ta'lim muassasasi faoliyati nafaqat nogiron bolani o'qitish va tarbiyalash uchun maxsus sharoitlarni yaratishga, balki o'qituvchilar o'rtasida ham, nogiron o'quvchilar va ularning sog'lom tengdoshlari o'rtasida ham o'zaro tushunishni ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Inklyuziv ta'lim muhiti – bu nogiron bolalarning ta'lim muammosini har bir bolaning ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim maydonini moslashtirish, shu jumladan o'quv jarayonini isloh qilish, uslubiy moslashuvchanlik va o'zgaruvchanlik, qulay psixologik iqlim, barcha bolalar ehtiyojlarini istisnosiz qondiradigan va imkoni boricha ta'minlaydigan sinflarni qayta jihoshlashni o'z ichiga oladi hamda bolalarning ta'lim jarayonidagi to'liq ishtirokidir.

Turli qobiliyatlarga ega bolalarning ta'lim ehtiyojlariga mos keladigan moslashuvchan va o'zgaruvchan, tashkiliy – uslubiy tizimni yaratish maktabgacha va maktab ta'limi tizimlarining uzluksizligi bilan ta'minlanadi.

Hamkorlik quyidagi shakllarda amalga oshiriladi: kelajakdagi 1 –sinf o'quvchisining maktabida pedagogik kengashlar va yig'ilishlarni, ota – onalar yig'ilishlarini, tarbiyaviy tadbirlarni, mashg'ulotlarni birgalikda o'tkazish.

Ushbu ta'lim tizimida bolalarni nuqsonlarini aniqlash ularni muolaja – reabilitatsiya qilish, korreksion – pedagogik omillarni amalga oshirish bo'yicha tegishli mutaxassislar (maxsus resurs pedagoglar, psixologlar, tibbiyot xodimlari, ota – onalar va boshqalar) muntazam ravishda maktab pedagoglariga yordam berishlari kerak.

Ta'lim jarayoni ishtirokchilarini har tomonlama va ko'p bosqichli qo'llab – quvvatlash: o'qituvchi (rahbar, ma'muriyat), bolalarni o'qitish (defektolog, psixolog, ota - onalar) va bolalarni ijtimoiylashtirish (psixolog, ota – onalar, ko'ngillilar).

Ta'lim jarayonida ishtirokchilarni kuzatib borish quyidagi innovatsion texnologiyalar orqali amalga oshiriladi, ular birgalikda pedagogik jarayon ishtirokchilarini ko'p darajali qo'llab – quvvatlash xususiyatini amalga oshiradi.

Muntazam ta'lim jarayoni imkoniyati cheklangan bolaning shaxsiy xususiyatlariga ko'ra yakka tartibda korreksion metod va moslashtirilgan o'quv reja, dasturlar va boshqa omillardan foydalanib, atrofdagi jamoatchilik bilan birgalikda o'qitishning turli shakllarini tashkil qilish hamda maxsus yordamchi apparatlar, (eshitish apparatlari, linza, lupa, nogironlar aravachasi) turli xil texnik vositalar va mazsus ko'rgazmali qurollarni qo'llash asosida amalga oshirishni nazarda tutadi. O'z navbatida maxsus ta'lim muassasalari pedagoglari joylarda umumta'lim o'quvchilari, ota – onalar, davlat va nodavlat jamoa tashkilotlari uchun maslahat bo'limlari va resurs markazlari bo'lib faoliyat ko'rsatish kerak.

Inklyuziv ta'lim maydonini barpo etish tamoyillari orasida, asosiysi, quyidagicha:

Inklyuziv ta'limga erta qo'shilish. Bu ijtimoiy o'zaro munosabat qobiliyatlarini dastlabki shakllanishini ta'minlaydi.

Tuzatish yordami. Rivojlanishida nuqsoni bor bola kompensatsiya qobiliyatiga ega, ularni “yoqish”, ta'lim – tarbiya jarayonini qurishga ularga tayanish muhimdir. Bola

qoida tariqasida tezda ijtimoiy muhitga moslashib boradi, ammo u qo'llab – quvvatlovchi makon va maxsus yordamni tashkil qilishni talab qiladi.

Ta'limning individual yondashuvi. Nogiron bola hamma uchun umumiy bo'lgan o'quv dasturini o'zlashtirishi mumkin, bu uning bolalar jamoasi hayotiga qo'shilishining muhim shartidir. Agar kerak bo'lsa bolaning xususiyatlari, nuqsoni chuqurligi va imkoniyatlariga qarab individual ta'lim ishlab chiqiladi.

Jamoa bilan ishlash. Mutaxassislar, o'qituvchilar, ota – onalar har bir bolaga nisbatan faoliyatning maqsad va vazifalarini birgalikda qurish, bolaning xususiyatlarini, uning imkoniyatlarini, ijtimoiy – pedagogik makonini rivojlantirish va rivojlanishda uning harakatlanish jarayonini birgalikda muhokama qilishni o'z ichiga olgan o'zaro aloqada ishlash kerak.

Ijtimoiylashishning ustuvorligi inklyuziya jarayoni va natijasi sifatida. Ishdagi asosiy maqsad, tarkibiy qism – bu bolaning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish, ijtimoiy munosabatlar tajribasini o'zlashtirish. Bola har xil bolalar faoliyatida faol ishtirok etishni o'rganishi, o'zini ifoda etishdan qo'rqmasligi, o'z fikrini bildirishi va do'st topishi kerak. Shaxslararo munosabatlarni rivojlantirib, boshqa bolalarni o'zlari boricha qabul qilishga o'rgatish.

Ta'sirchan ta'lim muhitining asosiy xususiyatlaridan biri bu uning xavfsizligi(jismoniy va psixologik). Psixologik jihatdan xavfsiz muhitni ishtirokchilarning aksariyati unga ijobiy munosabatda bo'lgan muhit deb hisoblashi mumkin. Nogiron bolalari bor ota – onalarga konsultatsiyalar o'tish.

Ishtirokchilar maslahatchi va ota – onalarga bo'linadilar. Ota – onalar bolalarning rivojlanish xususiyatlari va ta'lim ehtiyojlarini bildiradilar, maslahatchilar bolalar ta'limining modelini tanlash bo'yicha tavsiyalar berishadilar. Ota – onalar tavsiyalar asosida bolalar bilan ijtimoiy faoliyatni tashkillab borishadi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida ish variantlari:

- Shaxsni diagnostika qilish usullarini aniqlash;
- Inklyuziv ta'lim muhiti diagnostikasi;
- Guruh ichidagi munosabatlarni o'rganish diagnostikasi;
- Inklyuziv guruhda ishlaydigan o'qituvchining kasbiy mahorati diagnostikasi;

- Ota – onalarning malakasini diagnostikasi;

Pedagogik kuzatuv usullaridan bola shaxsini tashxislash usullaridan va guruh ichidagi munosabatlardan foydalanib, nogiron bola inklyuziv ta'limda rivojlanish xususiyatlarini aniqlash lozim.

Tashxis natijalari asosida xabarlar tayyorlanib, bolalarning yutuqlari va qiyinchiliklarini yoritib berish usullarini taklif qilish kerak. Nogiron bolalarning inklyuziv sharoitida ta'lim olishiga hamroh bo'lgan ota – onalarning qiyinchiliklarini aniqlash, ota – onalarni qo'llab – quvvatlash usullarini aniqlab to'g'ri tavsiyalar berib borish lozim.

Nogiron bolaning oilasi bilan tarbiyaviy ish. Bolani birlashtirish jarayonida ota – onalarning rolini sifat jihatidan o'zgartirish: bolalar jamoasining hayotida bir guruh o'qituvchilar jamoasini kiritish, farzandi to'g'risida to'liqroq ma'lumot olish, individual ishlash dasturlarini tuzish bo'yicha qaror qabul qilishda ishtirok etish imkoniyatini qo'lga kiritish.

Inklyuziv ta'lim jarayonida muassasa tarbiyachisi ham alohida o'rin egallaydi. Tarbiyachi ish faoliyatini tashkil etishda o'qituvchi – defektologlar, ota – onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda sog'lom va alohida ehtiyojli bola bilan olib boriladigan mashg'ulotlarini rejalashtirishi hamda shu asosda ish olib borishi kerak. Shuningdek tarbiyachi alohida ehtiyojli bolani oilada tarbiyalash masalasida ota – onalarga va qonuniy vakillarga metodik yordam ko'rsatadi.

Maxsus yordamga muhtoj bolalarning ayrimlari doimiy ravishda tibbiy xizmatga muhtoj bo'ladi. Inklyuziv ta'lim muassasasi shifokor – pediatric har bir bolaning ruhiy asab holatini doimiy ravishda tekshirib boradi. Zarurat bo'lganda davolash muolajalarini tavsiya etadi, korreksion pedagogik ta'lim jarayonida bolalar sog'ligini nazorat qiladi, aqliy va jismoniy yuklamaning me'yorini belgilaydi, ota – onalarga bolaning somatik hamda ruhiy salomatligini saqlash yuzasidan tavsiyalar berib boradi.

Xulosa qilib aytganda, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning normal rivojlanayotgan tengdoshlari bilan darsdan keyin birgalikdagi faoliyatini tashkil etish. Buning uchun ota – ona, pedagoglar hamda o'quvchilarning faolligi muhimdir.

Inklyuziv ta'limning asosiy qismi – bolalarga bilim olish uchun do'stona munosabat va o'qishga imkon beruvchi muhitni yaratish lozim. Bolalar maktabga bexatar, qiyinchiliklarsiz yetib borish imkoniyatiga ega bo'lishlari lozim. Aynan 2000 – yillarning boshlarida muammoli bolalarga ko'proq e'tibor berila boshladi. Faqatgina boshqa mutaxassislar bilan ishlaydigan jamoadagi mutaxassis ma'lum bir bolaning kechikishining sababini topishi, uni yo'q qilishi mumkin, shunda u tengdoshlari bilan birgalikda rivojlana oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Inklyuziv maktab tomon. O'qituvchilar uchun qo'llanma, USAID,2007
2. Maxsus pedagogika. Darslik. N.M.Nazrova.-M.:Akademiya, 2008.
3. Nazarova N. Integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'lim. Ijtimoiy pedagogika. 2010.

МУНДАРИЖА

Boltayeva Nafisa Xayrullayevna	Bolaga qo'rquvlarini yengishga qanday yordam berish kerak	4
Raximova Ra'no	Maktabgacha yoshdagi bolalarda idrokning rivojlanishi	8
Raxmatullayeva Adiba Pxomovna	Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlari	11
Abdulahobova Feruza Abdumalik qizi	Ta'lim tizimida yoshlarni kasbga yo'naltirishning muhim jihatlari	15
Sayfullayeva Azima, Sayfullayev Muhammad Ali	Zamonaviy pedagogikada axborot texnologiyalarining o'rni va ahamiyati	18
Махмудов Нўъмонжон Мамажонович	Психокоррекцион машғулотларни ташкил қилиш жараёнида тизимли ёндошув	22
Dadamirzayeva Ibodat	Ruhiy salomatlik va kasbiy salomatlikni o'zaro bog'liqligi	26
Ergasheva Go'zalxon	Ilk o'spirinlarda hissiyotlarini namoyon bo'lishi	29
Nishonova Nigora Po'latovna	Oilada sog'lom psixologik muhitni yaratish	32
Qo'chqarova Iqbol, Azimbayeva Shoxista	Zamonaviy oilalardagi pedagogik va psixologik muammolar taxlili	36
Urazova Surayyo, Xolmuratova Dilfuza	O'quvchi yoshlarda "biblioterapiya"ni rivojlantirishning psixologik va pedagogik asoslari	42
Yusupova Oysara Boboxonovna	Oilada shaxslararo munosabatlar va muloqot psixologiyasi	47
Turolova Shaxlo Sulstonovna	Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashda psixologiyaning o'rni	52
Ibragimova Shaxnoza Erkin qizi	Maktablarda psixologik xizmat ko'rsatishni yanada takomillashtirish muammolar, yechimlar, natijalar	56
Гулчехра Нурматова Олимжановна	Чирик илдиз	60
Kuralov Qaxramon, Shamirzayeva Zarifa	Theoretical features of lexicological skills at teaching and learning process	63
Mirzayeva Dilfuza Inomjonovna	Suitsidial holatga tushgan bolalarga psixologik yordam	66
Yo'ldoshev Javlon Ablanazar o'g'li	Shaxs va uning xususiyatlari, qobiliyatlarini shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar	70
Ishmirzayeva Gulmira Karimova	Bolada shakllanadigan o'g'rilik ma'naviy illatining psixologik xususiyatlari	73
Kamalova Shoxista Madatovna	Ўқувчилар ақлий фаолиятининг психологик хусусиятлари	76
Xalikova Zulayxa Ergashovna	O'quvchilarni kasb tanlashlariga psixologik ko'maklashish	80
Bo'tayeva Hulkar G'ofurovna	Yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash yo'llari	84
Асегова Дурдона Косимовна	Ўқувчи ёшларда ахлоқий ҳис-ғуйғуларни шакллантиришда мактаб ва оиланинг ўрни	88
Nomozova Muazzam	Nafosat tarbiyasi va uning vositalari	92
Esanova Farida Baxodirovna	O'quvchilarni kasb tanlashlariga psixologik ko'maklashish	95
Abduraxmonova Nargiza Normurotovna	Xulqida og'uvchanligi mavjud bolalarni emotsional jihatlari korreksiya qilish	99
Ражапова Феруза Тураевна	Ота – оналар ва болалар муносабатларида инновацион психологик ечим	103
Каримова Қундуз Атаназаровна	Кичик гуруҳлардаги шахслараро муносабатларда мулоқот маданиятининг шаклланишининг психологик жиҳатлари	107
Abdullayeva Manzura Akramjonovna	Shaxslararo munosabatlar: o'quvchilarda yosh davrlari bilan bog'liq muammolar	111
Xalilova Mo'tabar Tohir qizi	Ta'lim tizimida kasbiy o'zlikni shakllantirish	115

Mamatqulova Odina Abdurahmonovna, Dexqonova Munajat Zafarovna	Umumta'lim maktablarida ta'lim olayotgan o'quvchi-yoshlarning psixologik barqarorligiga erishishda maktab psixologlarining roli	119
Ermatova Nilufar Baxtiyorovna	Maktab oiladan boshlanadi	125
Aliyev Samariddin	Shaxs psixologiyasi	129
Alimardonova Sevara G'anisher qizi	Oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash muammolari va yechimlari	134
Боймуратова Нигора Панжиевна	Таълим жараёнига салбий таъсирини олдини олиш масалалари	140
Nurmanova Munira Jumayevna	Axborotlashuv jarayonida bolalar xotirasini kuchaytirish va diqqatni rivojlantirish yo'llari	145
Мамажонова Табассум, Газиёва Саида	Teaching english grammar to school students	151
Адилова Дилафруз Рустамжоновна	Тарбияси қийин гуруҳга мансуб агрессив хулқли болалар ва уларнинг ота-онаси билан ишлаш муаммолари	154
Boboyeva Dilshoda, Aminova Sohila	The skills acquired during the internship process as well as the logistics of the internship	158
Маманиезова Сохибжамол Баходир қизи	Тарбияси оғир ўқувчиларнинг психологик-педагогик хусусиятлари	162
Mahmuda G'oyibnazarova	Buxoro ta'lim tizimi tarixshunosligi	167
Yusupova Shohida Valiyevna	Xulqi og'ishganlikning psixogigenasi va psixoprofilaktikasi	171
Xolmuratova Dilfuza	Jamiyatdagi ijtimoiy psixologik omillarning yoshlar hayotidagi ahamiyati	175
G'afforova Izzatoy Choriyevna	Payg'ambar oroli mo'jizasi	180
Mamatmurotova Muhlisa, Norqobilova Rayhona	Ta'lim jarayonida innovatsion o'qitish texnologiyalardan foydalanish muammolari	184
Шамуратова Дилноза	Суицид ҳолатига тушган болаларга психологик ёрдам	187
Kamolova Zuhra Tufli qizi	Tanlagan kasbim – kelajak baxtim	191
Усманов Шамсиддин	Психолог – инсон рухиятининг шифокоридир	195
Дарвишев Дилмурод	Шарқона фарзанд тарбияси масалалари	198
Feruza Haydarova Bobir qizi	Stress va musiqa terapiya	203
Aminova Sohila, Boboyeva Dishoda	The pain point of the educational and methodological packages in the pedagogical practice	206
Равшанова Гулхаё	Фуқаролик жамияти таракқиётида фуқаролик тарбияси	212
Акилова Ўғилхон Мирзапясовна	Маънавий тарбия жараёнида ёшларда дахлдорлик туйғусини оширишнинг долзарб масалалари	216
Azim Abdurakhmonovich	Language and culture	221
Raxmanova Zubayda, Jabborova Nafisa	Musiqaning ahamiyati	225
Musayeva Shaxnoza Zarifjonovna	Оиладаги зўравонликка учраган аёлларнинг ижтимоий – психологик хусусиятлари	228
Musayeva Shaxnoza Zarifjonovna	O'quvchilarni kasbga yo'naltirishning pedagogik-psixologik muammolari	231
Allaberganova Gulnoza Kenjayevna	Kasbga yo'naltirish va ta'lim jarayoni ishtirokchilarining psixologik, fiziologik salomatligi	235
Arislanova Umidaxon Xo'rozov Jasurbek, Gaziyeva Saida	Maktabda chet tillarini o'qitishda zamonaviy texnologiyalarning o'rni va ahamiyati	239
Boboyeva Shahlo	Amaliyotchi psixolog faoliyatida kuzatish va suhbat metodining qo'llanilishi	244

Saparova Farangiz	Ilk o'spirinlarning kasblar haqidagi tasavvuri	247
Yunusova Sarvinoz, Tazabayeva Oltinoy	Word combinations in effective teaching: the power of words	250
Jo'rayeva Fotima Rustamovna, Gaziyeva Saida Turgunovna	Innovative technologies in teaching english	254
To'rayeva Surayyo	Gilam to'qish san'ati	258
Meliboyeva Muattarxon Saxobiddinovna	Boshlang'ich sinf o'quvchlarini rivojlantiruvchi mashg'ulotlar	261
Shahnaza Allaberganova	O'quv motivatsiyasi va uning shakllanishi	263
Esanova Husniya Farxod qizi	Psixik taraqqiyot qonunlari	266
Odilova Munira Jahonovna	O'quvchi yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash	270
Ermatova Ma'rifat	O'smirlik davrida bilish jarayonlarining rivojlanishi	273
Xoliqova Tursunoy Orolovna	O'quvchilarda shaxslararo munosabatlarning differensiyalashuvi pedagogik muammo sifatida	276
Sanoyeva Ziyoda Rizoqulovna	Fizika fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalarning roli	281
Ramazonova Dildora	Dars jarayonida barqaror diqqatni ta'minlash uslublari	285
Nasriddinova Gulsanam Abdullayevna	Iqtidorni rivojlantirishning psixologik –pedagogik tamoyillari	289
Makhmudova Dilyora, Gaziyeva Saida Turgunovna	The role of modern technologies teaching of foreign languages	292
Dilorom Xo'jayeva Otanazarovna	Yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari sabab va yechimlari	297
G'opirova Nozima Boxodirovna	Рухий тушкунликка тушган ўспиринлар билан ишлашнинг психологик жиҳатлари	301
Нурматова Фазилят	Нотўлик ва мурасасиз оила билан ишлаш психологияси	304
Nurmatova Fazilat	Psixologiyada qobilyat tushunchasi va uning o'rganilishi	308
Sharipova Xumora Maxammatovna	Yoshlarni intellektual ijodiy salohiyatni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari	312
Усвалиева Зиёда	Хулқида оғувчанлиги бўлган ўқувчилар, уларнинг синф раҳбарлари, ота-оналари билан ишлаш бўйича тавсиялар	316
Xamidova Dilafruz, Tursinboyeva Guljaxon	Word combinations in effective teaching: the power of words	320
Turdiyeva Muborak Qosimovna	Maktab o'quvchilarida dunyoqarashni shakllantirishning psixologik xususiyatlari	324
Xudoyberdiyeva Zebo Yuldashevna	Maktab psixologining o'quvchilar bilan o'tkazadigan individual suhbat usullari	327
Sobirova Dilobar Bahrom qizi	Kichik maktab yoshidagi bolalardagi agressevlkni korreksiya qilish	330
Mahmudov Sobirjon Zokirjon o'g'li	Tafakkurninig psixologik va pedagogik jarayonidagi ishtiroki	334
Muqaddas Sobirova	Kasbiy maslahat turlari va o'tkazish usullari	337
Бойматова Нигора Бўроновна	Болани ўсмир ёш даврида психик ривожланишининг асосий хусусиятлари	341
Аҳмаджонова Шохідахон	Ўсмирнинг ривожланишида руҳий омиллар аҳамияти (ота-она ва педагоглар учун психологик тавсиялар)	345
Otaqulova Sayyora Sirobovna	Psixologik maslahat berishga qo'yiladigan talablar	349
Xasanova Farog'at	Yangi pedagogik texnologiyalar – o'quvchilarda kreativlikni shakllantirish vositasi	353
Sultonova Gulchexra Abdumajidovna	Maktab o'quvchilar o'rtasidagi zo'ravonlik bulling va unga qarshi kurashish yo'llari	356

Yunus Jumayev	Bolalarning ta'lim-tarbiya jarayonlarida multimedia texnologiyalarining ahamiyati	358
Narzullayeva Ma'rifat Fattullayevna	Ta'lim muassasalari psixologlar ishini to'g'ri tashkil qilish	362
Матякубова Хуршида, Қаландарова Мавлуда	Ўсмирлар орасидасуидсидиал ҳолатлар ва уларни баргараф этиш учун тавсиялар	365
Юлдашова Дилбар	Фобия ва унинг психокоррекцияси	370
Сотиболдиева Озода	Ёшларни касбга йўналтириш	374
Саидова Лайло Қадирбергановна	Танглик вазиятида психологнинг бола билан ўзаро алоқаларининг умумий тамойиллари	379
Jumaboyeva Umida, Gaziyeva Saida Turgunovna	To teach dictionary skills to school pupils	384
Ganiyeva Fatima Vaxabovna	Baketbolchilar ma'naviyatini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari	387
Ganiyeva Fatima Vaxabovna	Globalashuv davrida baketbolchilar ma'naviyatini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari	395
Yoqubova Oyatxon Mirzoxid qizi, Axmedova Dilnavoz Sarvar qizi	Voleybol musoboqa faoliyati samaradorligida sportchilarning psixologik motivlarini natijadorlikka ta'sirini o'rganish	403
Eshberdiyeva Risolat	Ruhiy zo'riqish va uni oldini olishning o'ziga xosligi	407
Sodiqova Feruzaxon Olimovna	Bolaga moslashishning maktabga moslashishining psixologik xususiyatlari. Moslashish turlari va darajalari. Maktabni moslashtirish: birinchi sinf o'quvchilariga qanday yordam berish kerak	411
Gazieva Saida Turgunovna	The role of cluster in teaching foreign language	415
Ziyoda Sotvoldiyeva	Kichik maktab yoshidagi bolaning psixik o'sishida o'yinning ahamiyati	421
Xudoyberdiyeva Nilufar Rustamovna	O'smirlarda xulqi og'ishganlik holatlari vujudga kelishida oilaning o'rni	425
Динара Акбарова, Жўрабоева Сохибахон	Ўсмирларга хос агрессив хулқнинг ижтимоий-психологик омиллари	430
Abdumalikov Javlonbek Abdulvohid o'g'li	O'quvchilarning yosh davrlarida fiziologik, biologik va psixologik rivojlanishi, ularning emotsional sohasida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan inqirozlar	434
Madaliyeva Shohida	Favqulodda vaziyatlarda tezkor psixologik yordam	438
Jo'rayeva Dilnoza	Kasb tanlash temperamentga muvofiq bo'lishi kerakmi?!	442
Shoimova Kamola	O'smirlar psixikasi	446
Sultonova Sohiba	Ta'lim va shaxs	449
Ҳасановна Дилафруз	Ўсмирларнинг катталар билан бўладиган мулоқоти	453
Ҳасанова Дилафруз	Шахс шаклланишидаги психологик-педагогик масалалар	455
Noraliyeva Mohina, Elmurodov Ulugbek	European education: the main ways of renewal	457
Rahmanova Ma'rifat Alimbayevna	Psixologik xizmatda psixologik muammolari mavjud bo'lgan o'quvchilar bilan olib boriladigan ishlar	462
Саидова Лайло Қадирбергановна	Хулқ оғиши тушунчаси ва уни аниқлаш мезонлари	467

Alimbayeva Sayera Abduraximovna	Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim-tarbiya jarayoniga klasterli yondoshuv asosida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash	472
Rushana Sharipova Abduvohidovna	Ta'lim tizimida uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayonining ijtimoiy va pedagogik-psixologik asoslari	476
Мавжуда Бегалиева	Шахслараро муносабатларда характер хусусиятларининг аҳамияти	479
Eltazarova Gulchehra	O'quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish	484
Rajabova Sohiba	Suitsidal harakatlarni sodir etgan bolaga yordam berish	486
Beknazarova Nafosat Kenjabayevna	Mustaqillik yillarida o'zbekistonda tarixiy va ma'naviy merosning tiklanishi	489
Tursunboyeva Shahlo	O'quvchilarni kasb tanlashlariga psixologik ko'maklashish	492
Джиенбаева Дилорам Тажетдиновна	Воспитание будущего семьянина и принципы полового воспитания	496
Choriyeva Dilfuza Jo'raqulovna	O'smir yoshdagi o'quvchilar bilan ishlash bo'yicha tavsiyalar	498
Tursunova Xusnida Shuxratjon qizi	Boshlang'ich sinf o'qish darslarida masal ustida ishlashda muammoli vaziyat va nostandart testlardan foydalanish	502
Hazratqulova Dilfuza Baxtiyorovna	Юқори синф ўқувчиларида учрайдиган психологик инқирозлар ва унинг фаолиятга таъсири	506
Azimova Gulhayo Shavkat qizi	Qiz bolaning tarbiyasida ota-onaning vazifalari	510
Қурбанбаева Сурайё, Очилбаева Гулчехра	«Ўргимчак тўри» ёки интернетнинг инсон ҳаётига	512
Очилбаева Гулчехра, Қурбанбаева Сурайё	Суицидал хулқни олдини олишда амалиётчи психологлар фаолиятининг асосий йўналишлари	516
Елтазарова Гулчехра Тажибаевна	Компьютер ва интернет тармоқларининг болалар ва ўсмирлар маънавиятига таъсири	521
Жуманиязова Ирода Аҳмаджановна	Юқори суицидал хавф – хатарга эга бўлган депрессив ҳолатлар тавсифи	525
Zuhritdinova Kamolaxon	Iqtidorli bolalar bilan ishlashda psixologik xizmat	530
Hasanova Mohidil	Agressiv xulqli bola bilan korreksion ish olib borish	533
Davronov Jamshid Oripovich	Ilk o'spirinlik davrida yoshlarning shaxsiy xususiyatlari	540
Dehqonova Xurshidaxon Vaxromovna	Amaliyotchi psixologning turli psixodiagnostik metodikalarni qo'llash xususiyatlari	543
Sapoyeva Osiya Qodirovna	Bolaning ma'naviy va ruhiy barkamol shaxs bo'lib shakllanishida ota-onaning roli	546
Dadaqo'ziyeva Oltinxon Temirovna	O'smir o'quvchilar psixologiyasi va xulq-atvorining o'ziga xos xususiyatlari	550
Ro'zimova Surayyo, Ro'zmetova Gulandom	Amaliyotchi psixolog faoliyatida o'quvchidagi oilaviy munosabatlar psixokorreksiyasi	554
Karimova Xurshidaxon Abduvohidovna	Maktab amaliyotchi psixologining xulqi og'ishgan o'smirlar bilan psixologik korreksiya ishlari va maslahat berishi bo'yicha tavsiyalar	558
Xakimova Nafisaxon Axmadillayevna	O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning nazariy va amaliy ahamiyati: muammo va yechimlar	562
Nazarova Gulnoza Akramjonovna	Yoshlarni ijtimoiy va oilaviy hayotga tayyorlashning psixologik omillari	565

Xalilova Dilfuza Ruziyevna	Bugungi ta'lim tizimidagi boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'z- o'zini tarbiyalashni o'rgatishning psixologik omillari	569
Xolmirzayeva Zulayho Abduvohid qizi	Tarbiya jarayonida hamkorlik munosabatlarining ijtimoiy-psixologik omillari	573
Pazlitdinova Yulduzxon Yusufjon qizi	Tarbiyasi qiyin va bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashni tashkil etish va boshqarish qoidalari	577
Sanayeva Dilbar Ikramovna	Amaliyotchi psixologning qisqa muddatli ijobiy psixoterapiyani tashkil etishi va bosqichlari	580
Axmedova Shahnoza Ismatovna	Amaliyotchi psixologning maktabdagi tarbiyaviy ish metodlarining psixologik talqini	584
Xidirova Shoir Sodiqjonovna	Voyaga yetmagan o'smirlar xulqidagi nuqsonlarni korreksiyalash – psixologik muammo sifatida	588
Niyozova Mahbuba Istamovna	O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha tavsiyalar	592
Olimova Zohida Ohunjon qizi	Muvaffaqiyatga erishish yo'lida	595
Abdunazarova Shahnozaxon To'xtasinovna	Ota-onalarning farzand tarbiyasidagi xatolari	597
Maxamatova Munisa	Zamonaviy psixologiyaning shakllanishi va qarashlar	599
Boltaboyeva Zulfiya Muhtorjonovna	Xulqi og'ishgan bolalar bilan ishlashda psixokorreksion faoliyatning o'rni	608
Xoliyorova Tamara Murodovna	Kichik maktab yoshidagi bolalarning o'ziga xos psixologik xususiyatlari	615
Xoliyorova Xosiyat Murodovna	O'zbek xalq o'yinlari bolalar tarbiyasida muhim manba	618
Mo'minova Gavxar Abdisattarovna	Pedagogik mahorat va kompetentlikni rivojlantirish vositalari	622
Mahkamov Iqboljon Muhammadjonovich	Maktab amaliyotchi psixologining o'quvchilar bilan o'tkazadigan individual suhbat usullari	625
Igamberdiyeva Shoiraxon Haydarovna	Ota-onasidan ajralgan bolalar bilan olib boriladigan ijtimoiy-pedagogik faoliyat	628
Меҳмонова Олмаҳон Раҳмонбердиевна	Тарбияси қийин гуруҳга мансуб агрессив хулқли болалар ва уларнинг ота-онаси билан ишлаш муаммолари	631
Muminova Javxar Choriyevna	Yoshlar xulq-atvori va dunyoqarashining shakllanishida ijtimoiy-psixologik ta'sirlarning tutgan o'rni	635
Salohitdinova Munojot Najmitdinovna	O'quvchilarda kasbiy qiziqishlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar	639
Mamadaliyeva Nafisaxon Baliyonovna	Oiladagi nosog'lom muhitning bola ruhiyatiga salbiy ta'siri	643
Ergashova Madinaxon Mansurovna	Psixik taraqqiyot va ta'limning o'zaro munosabati	646
Olimova Zohidaxon	Muvaffaqiyatga erishish yo'lida	650
Abdunazarova Shahnozaxon To'xtasinovna	Ota-onalarning farzand tarbiyasidagi xatolari	653
Abdullayeva Umidaxon Adxamjonovna	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'limga psixologik tayyorgarligi	655
Aliyeva Go'zalxon Ne'matjonovna	Inklyuziv ta'lim jarayonida oila, jamoatchilikning o'rni	658
МУНДАРИЖА		665

